

Nesten norsk

James Godbolt

Nesten norsk

Det flerkulturelle Drammen
1970–2020

FAGBOKFORLAGET

Innhold

- 7 Forord
- 9 Prolog
- 15 Del I – Drammen og innvandring – en studie verdt**
- Kapittel 1
- 17 Drammen, Fjell og innvandring 1970–2020
- 47 Del II – Sosialt medlemskap**
- Kapittel 2
- 49 Innvandrere og arbeid
- Kapittel 3
- 96 Integreringspolitikk i støpeskeia
- Kapittel 4
- 120 Politikk og forvaltning: Fra konflikt til konsensus
- Kapittel 5
- 158 Språk – norsk med morsmål attåt
- Kapittel 6
- 197 Fjell skole – et flerkulturelt fyrtårn
- Kapittel 7
- 233 Å bygge det flerkulturelle samfunnet
- 270 *Sosialt medlemskap – velferd uten grenser?*

279 Del III – Kulturelt medlemskap

Kapittel 8

281 Omdømme og ordskifte

Kapittel 9

355 Det flerreligiøse Drammen

Kapittel 10

389 Deltaking og dugnad

Kapittel 11

417 Sport og kultur

450 *Det kulturelle medlemskapet – ubehaget
i det fargerike fellesskapet?*

457 Del IV – Politisk medlemskap

Kapittel 12

459 Politisk deltaking – fra avmakt til innflytelse

498 *Politisk medlemskap – ikke fullt så krevende?*

501 *Drammen: 50 år med innvandring – fortid og framtid*

513 Appendiks

515 Noter

545 Litteraturliste

552 Kilder

554 Stikkord

Forord

Nesten norsk er først og fremst en historie om integrering. En historie om forholdet mellom innvandrere og etterkommerne deres og en flertallsbefolkning uten flerkulturell bakgrunn. Utgangspunktet til denne historien er sjølsagt utvandring fra et annet land og innvandring til Norge. Framstillingen handler imidlertid lite om selve migrasjonsprosessen, men begynner først etter at innvandrerne er kommet til Norge og bosatt seg her. Denne historien utspiller seg i Drammen i en femtiårsperiode, 1970–2020. Drammen er den byen i Norge, etter Oslo, med størst andel innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre. Sjøl om begivenhetene og aktørene stammer fra Drammen, vil temaene i denne integreringshistorien være gjenkjennbare for alle som er berørt av følgene av internasjonal migrasjon – og i dag gjelder det vel de fleste.

Når en skal undersøke hverdagsintegrering i lokalsamfunnet, kommer en ikke langt uten bakkekontakt, i bokstavelig forstand, og lokal assistanse. Mange drammensere har vært villig til å dele sine historier med meg og har gitt en hjelpende hand når jeg skulle lete fram kilder til denne historien. Yngve Carlsson har vært min viktigste faglige medspiller og har lest gjennom og kommentert et tidligere utkast i sin helhet. Som en drammenser med en utømmelig brønn av lokalkunnskap har han berget meg fra fadeser som bare en ikke-drammenser kunne gjøre. Som samfunnsforsker har han også bidratt med viktige, sosiologiske perspektiv. Jan Moen og Unni Helland spilte en katalyserende og oppmuntrende rolle da jeg i startgropa famla som verst. Gülcan Özalp har losa meg gjennom «Tyrkerbyen», og Shahid Iqbal Bhatti har åpnet portene

til det pakistanske Drammen. Dessverre kom jeg altfor seint i kontakt med det indiske miljøet i Drammen, men i siste liten sørget Ravi Sunder for at jeg fikk med meg noe om indiske innvandrere. Susan Hill Oppegaard, Robyn Enger, Elisabeth Futsæther Solberg, Monika Bock, Odd Myklebust, Parminder Kaur Bisal og Zahra Moini har, i tillegg til å snakke med meg, bidratt med å skaffe meg ulike kildeopplysninger. På grunn av koronakrisa var det umulig å få tilgang til lokalpressens bildearkiv. Takket være Muhsin Cenar og Bahattin Sunbul ved Samlar-foreningen, Mustafa og Rukiye Cinar, Erling Sørli ved *Rundt om Drammen*, Espen Hjemdahl ved Drammen kommune, og min kollega ved USN Karolina Nikielska-Sekula fikk boka likevel noen illustrasjoner. Takk også til Ravi Sunder og Shahid Iqbal Bhatti for hjelp med utarbeiding av kartene. Uten tidligere og nå værende medarbeidere ved Drammen byarkiv hadde det ikke vært mulig å gjennomføre dette arbeid: Nina Vikør, Tom Oddby, Kim Schønning Asplin, Catharina Schønning Heiberg-Lykke og Sindre Vik. En stor takk til alle sammen! Jeg vil også takke alle informantene, navnene står nevnt bakerst i boka. Ikke bare har dere tatt dere tid til å snakke med meg, noen opptil flere ganger, men mange har også brukt tid til å lese gjennom, kommentere og godkjenne tekstdelene som bygger på samtalene.

Jeg takker Norsk fagforfatterforening for et tre måneders skrivepenger og Drammen kommune og Universitetet i Sørøst-Norge for trykkestøtte. Jeg vil også rette en stor takk til forlagsredaktør Dag Grønnestad for god drahjelp med å få boka i havn. Jeg er også svært takknemlig for de faglige og ikke minst de språklige kommentarene fra forlagets anonyme konsulenter. Nok en gang har jeg benyttet meg av den grenseløse generøsiteten til Knut Kjeldstadli. Han har lest framstillingen og kommet med nyttige innspill. «Kvalitetssikringen» av informasjonen og tolkningene står jeg likevel jeg aleine om.

Prolog

Hvis det norske samfunnet ikke lykkes bedre med integreringen av innvandrere og flyktninger fra land utenfor Europa, er det risiko for at økende økonomisk ulikhet kan spille sammen med kulturelle forskjeller og svekke grunnlaget for samhørighet, tillit og samfunnsmodellens legitimitet.

Brochmann-utvalget II, februar 2017.

Hva skjer når et samfunn med nærmest total kulturell enhet blir omskapt til et flerkulturelt samfunn? Hvilke tilpasninger kreves av innvandrerne og medlemmene i storsamfunnet for å få et nytt og langt mer komplekst samfunn til å fungere? Denne boka er et bidrag til å svare på disse spørsmålene og gir en framstilling av hvordan integreringen har gått for seg siden de første ikke-vestlige arbeidsinnvandrerne kom til Norge rundt 1970. Ved å kartlegge og analysere integreringsprosessen på et lokalt nivå kan en få innsikt i mekanismene som kulminerer i nasjonale trender og til slutt er med og forme globale integreringsmønstre. Historien om forholdet mellom innvandrerbefolkningen og flertallsbefolkningen i Drammen i tida fra 1970 fram til 2020 kan bidra til å øke forståelsen av hvordan og hvorfor integrering – i et samtidshistorisk perspektiv – skjer og i hvilken grad, og på hvilke områder integrering skjer eller eventuelt ikke skjer.

Nesten norsk handler om framveksten av et flerkulturelt samfunn, en type samfunn som de fleste nordmennene omgås daglig. Det handler om hvordan nordmenn og innvandrere i fellesskap

har skapt et nytt samfunn der flerkulturell samhandling utgjør en grunnmur. Det handler om hvordan ulike folkegrupper får mekket til en sameksistens trass i store forskjeller på mange plan – i språk og religion, i hudfarge og hårfeste, i utdanningsnivå og sysselsetting og i normer og verdsett. Det er snakk om stor kulturell og sosial ulikhet, eller stort mangfold som det også gjerne kalles. Og som det regjeringsoppnevnte Brochmann-utvalget (II) slo fast i 2017, er det mye som står på spill.

Dramatikken i denne femti år lange historien er til å ta og føle på. Noen ganger har vi med en komedie å gjøre, andre ganger en tragedie. Noen ganger er det happy ending, i andre tilfeller er utfallet både trist og i noen tilfeller tragisk. Det er en historie om hvordan folkegrupper tilpasser seg hverandre, hvordan de gjennom konflikter og kompromisser er med på å skape og omforme en felles kollektiv orden som setter rammer for hvordan vi lever ut vårt liv uavhengig av kulturelt opphav. Scenen som dette dramaet utspiller seg på, er den norske storbyen Drammen, og mye av handlingen foregår på Fjell, byens flerkulturelle bydel *par excellence*. I hovedrollene finner vi de første arbeidsinnvandrerne og familiene deres, mange med tyrkisk opphav, og flere «ur-drammensere», altså etnisk norske: lærere og lokale aktører fra kommunal forvaltning og lokalpolitikken. Innehaverne av viktige biroller er flyktninger og frivillige på Fjell, massemedia og minoritetspolitikere, koranskoler og kulturentreprenører. Bak kulissene står den norske staten og trekker i trådene, eller sagt mer direkte: staten trekker opp retningslinjene for det lokale spillet om integrering. Staten har definitivt regi, men manuset er ufullstendig og gir rolleinnhaverne rom for improvisert samspill.

Sjøl om lokalsamfunnet ved utløpet av Drammenselva utgjør rammen for denne framstillingen, er utgangspunktet først og fremst globalt. Internasjonal migrasjon er en svært sentral komponent i globaliseringen, og i motsetning til andre globaliseringsprosesser, slik som i varehandel og finanstransaksjoner, er den

menneskelige dimensjonen sterkt til stede. Ja, migrasjon dreier seg om mennesker på vandring. De historiske erfaringene fra Drammen inngår nettopp i «det store spelet» om mennesker som krysser grenser uten returbillett, en globaliseringshistorie som siden 1970 har utspilt seg i så å si alle norske lokalsamfunn. Koronaviruset i 2020 har utvilsomt dempet tempoet i globaliseringen. Likevel er det lite som tyder på at norske lokalsamfunn i framtida kommer til å utvikle seg upåvirket av internasjonal migrasjon.

Integreringsfortellingene fra Drammen kunne like godt ha stammet fra andre steder i landet. Det kunne ha handlet om den første flyktningkonsulent på Vinstra, pakistaneren som i 1970 sto i oppvasken på Grand Hotel på Karl Johan, den kurdiske diasporaen bosatt på Heimdal utenfor Trondheim, eller en tidligere varaordfører på Røst – ei indiskfødt kvinne, den første innvandrer til å nå så langt opp i norsk lokalpolitikk. Det er et håp om at deltakerne i den norske integreringshistorien vil kjenne seg igjen og kunne se sine egne erfaringer i lys av liknende erfaringer brakt fram i denne lokalhistorien.

Integreringshistorie er samtidshistorie og framstår som en moderne tv-serie der mange episoder alt er spilt inn, men der en venter i spenning på de neste episodene. Jeg har derfor håp om å nå ut til dem som i dag arbeider med eller interesserer seg for det flerkulturelle samfunnet. Historieskriving kan bare i beskjeden grad antyde hvordan samfunnet kommer til å utvikle seg videre, men den kan vise hvor vi har vært og hvorfor vi har vært der.

Tittelen på boka, *Nesten norsk*, reflekterer hvor langt en i dag er kommet med integreringspolitikken. Sjølsagt gjelder det ikke for de nyeste innvandrerne, og heller ikke i like stor grad for alle innvandrergupperingene. For innvandrerbefolkningen som en helhet, innvandrerne og etterkommerne deres, er det derimot mye som taler for at uttrykket er dekkende. Jeg vil også påstå at formuleringen gir uttrykk for målsettingen i norsk integreringspolitikk slik den har utviklet seg siden 1970. Trass dyp uenighet i

noen innvandringspolitiske saker, også lokalt i Drammen, fins det gjennomgående en enighet om målsettingene med integrering; å bli nesten norsk vil si å være godt integrert. Det betyr på den ene sida språklig og juridisk assimilering; norsk språklig dominans og norsk lov utfordres ikke. På den andre sida tolererer flertallssamfunnet religiøs og kulturell utfoldelse hos innvandrergruppene – til og med oppmuntres det, blant annet gjennom statsstøtte, til mangfold på disse områdene. En kan også spekulere på om ikke de fleste i Norge, med og uten innvandrerbakgrunn, tenker at det er positivt eller i alle fall helt ålreit å være nesten norsk.

Hvilke erfaringer har så stått sentralt i løpet av femti års integrering? Innholdet i boka består av fire tematiske hoveddeler. Del I tar for seg Drammens-samfunnet i fugleperspektiv. I kapitlet diskuterer jeg tidligere forskning og gjør nærmere rede for problemstillingene og teoretiske og metodiske spørsmål samt kildegrunlaget som ligger til grunn for denne undersøkelsen. I de tre neste delene (II–IV) behandles de tre hovedtemaene: sosial, kulturell og politisk inkludering eller medborgerskap. Kapitlene kommer i noenlunde kronologisk rekkefølge på den måten at de ulike temaene eller tilpasningsutfordringene setter sitt preg på ulike tidspunkt i Drammens femti år lange integreringshistorie. I den første delen (1970–) kommer et kapittel (2) om arbeidsinnvandring, deretter to kapitler (3 og 4) med en gjennomgang av hvordan integrering ble et politikkfelt og fikk sitt eget kommunale forvaltningsapparat. Kapittel 5 og 6 tar opp utdanning: språkopplæring og Fjell skole. Siste kapittel (7) i denne delen handler om boforhold og det fysiske miljøet i den flerkulturelle Fjell. Del II (1990–) tar opp kulturell tilpasning og begynner med et kapittel (8) om innvandringsdebatten i Drammen med utgangspunkt i omdømmet til Fjell. I de tre neste kapitlene (9, 10 og 11) kommer sivilsamfunnet under lupen. Religion, frivillighet og deltaking i idrett og kulturelle aktiviteter utgjør et utvalg av samhandlingsarenaer egnet til å få fram de kulturelle integreringsutfordringene. Siste del, del IV, handler

om politisk deltaking med et kapittel (12) om lokalpolitikken og innvandrerbefolkningen. Framstillingen rundes av med et sluttord om det flerkulturelle Drammen i fortid og framtid.

Del I

Drammen og innvandring – en studie verdt

Kapittel 1

Drammen, Fjell og innvandring 1970–2020

Foreldrene våre levde i steinalderen, nå er vi snart i år 2000. Dette krever endringsvillighet hos våre foreldre, ellers bli vi tapere i samfunnet.

Uttalelsen fra innvandrerrepresentant under høring om «Handlingsplan for flyktninger og innvandrere 2001–2004».¹

I lang tid har Drammen etter Oslo vært den norske byen med størst befolkning med innvandrerbakgrunn. I dag har Drammen over 20 000 innvandrere fra 113 land (Se tabell 1 og figur 2). Så godt som tre av ti drammensere har innvandrerbakgrunn, og drøyt halvparten har ikke-vestlig bakgrunn.² Denne framstillingen handler om framveksten av det flerkulturelle samfunnet i Drammen i et femtiårsperspektiv. Det er en historie om det historikeren Knut Kjeldstadli kaller et sammensatt samfunn.³ Samfunnet er da sammensatt av ulike kulturelle grupper som må forholde seg til hverandre.

Denne historien handler om hvordan de ulike gruppene tilpasser seg hverandre under utviklingen av industrisamfunnet og overgangen til det postindustrielle samfunnet. Samfunnsvitene i Nord-Amerika har i lengre tid operert med merkelappen *ethnic relations*, og den skildrer godt innholdet i denne lokalhistoriske

undersøkelsen. Det dreier seg nemlig om relasjonen mellom majoritetsbefolkningen, her omtalt som *etnisk norske*, og *innvandrerbefolkningen* som en samlet kategori. Felles for innvandrerne, slik det kommer til uttrykk i sitatet ovenfor, er utfordringen om å tilpasse seg flertallets språk, kulturelle og sosiale normer, så vel som samfunnsinstitusjoner. Samtidig ønsker de fleste innvandrere å ta vare på sin egen kultur og beholde sin egen etniske identitet, sjølsagt i sterkt varierende grad.

Denne framstillingen behandler ikke alle innvandrergropper like grundig. Innvandrergropper som har sitt opphav i arbeidsinnvandringen rundt 1970, og som dominerte i flere år, spesielt tyrkerne, får størst plass. Flyktningene, hovedsakelig fra Asia og Afrika, kommer også i søkelyset. Siden denne historien gjelder tilpasning, er det mest interessant og lærerikt, vil jeg påstå, å se nærmere på de største lokale utfordringene i tilpasningsprosessen. Derfor finner en lite her om innvandrere med en europeisk kulturell bakgrunn, men mye om innvandrere med landbakgrunn fra Asia (inkludert Tyrkia), og litt om Afrika. Historien om østeuropeisk innvandring, spesielt fra Polen, er et viktig emne, men er forskningsmessig fremdeles ferskvare og derfor først og fremst samfunnsviternes granskingsmark. Den siste EU-innvandringen forsterker imidlertid utviklingen av en kulturelt sammensatt befolkning. Trenden har pågått i Drammen siden 1970, og viser kontinuiteten i byens nære historie. Det er snakk om en historisk overgang fra et kulturelt homogent samfunn til et flerkulturelt samfunn. Den østeuropeiske arbeidsinnvandringen er også med og understreker den framtidige betydningen av innvandringen for Drammen.

Integrering handler ikke bare om tilpasning fra innvandrernes side, men også fra storsamfunnets side. Derfor får etnisk norske drammensere like stor plass i denne historien som innvandrerene – om ikke større. I velferdsstaten spiller det offentlige en svært viktig rolle i integreringen, og derfor blir kommunens integre-

ringspolitikk et sentralt tema. Drammen kommune danner følgelig det geografiske kjerneområdet, der byområdet Fjell er sentralt. I noen tilfeller blir Drammensområdet eller Drammensregionen dratt inn. Empirisk begrenser framstillingen seg til det lokale og regionale, men denne historien inngår i en bredere kontekst. Ved å se Drammens lokale integreringshistorie i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv får en fram en større sammenheng. Det er vanskelig å forstå hva som skjer i Drammens-samfunnet uten å ha et blikk på statens innvandrings- og integreringspolitikk. Noen gløtt bakover i norsk utvandringshistorie kan forhåpentligvis også bidra til refleksjon over den lokale innvandringshistorien.

Denne framstillingen av Drammens innvandringshistorie er bare i beskjeden grad preget av det transnasjonale perspektivet. Det transnasjonale perspektivet framhever samspillet mellom samfunnsforholdene i både avsenderlandet og mottakerlandet. Sentralt står forbindelsene og sammenhengen mellom opprinnelseslandet og det nye heimlandet. Transnasjonale undersøkelser ligger ikke til grunn for denne framstillingen, og det er også en grunn til at diasporaproblematikken ikke er vektlagt. Likevel kommer en ikke langt med å tolke og forstå utviklingen på noen viktige samfunnsområder, for eksempel arbeidsvandring, religion og politikk, uten en viss transnasjonal tilnærming.⁴

Hvem og hva

Men aller først: Hvem utgjør hovedaktørene i denne historien, og hva menes med den historiske prosessen som undersøkes – integrering? Innledningsvis blir to grupper omtalt: innbyggere i Drammen med etnisk norsk bakgrunn og de med innvandrerbakgrunn. Sjøl om kategoriseringen av mennesker kan ha en negativ, stigmatiserende virkning uansett kategoriseringskriteriene, inngår den som en nødvendig brikke i en hvilken som helst samfunnsanalyse.

Det enkleste er jo å ta utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås standarddefinisjon av fenomenet. Begrepet *innvandrere* blir brukt om en person som ikke er født i Norge og har to utenlandske foreldre (og besteforeldre), men har flyttet til og bosatt seg i Norge. *Innvandrerbakgrunn* inkluderer innvandrerne og deres barn som er født i Norge, altså *etterkommene* til personer som har innvandret, altså førstegenerasjons innvandrere. Tidligere var denne gruppa omtalt som andregenerasjons innvandrere, men det er noe misvisende siden disse personene ikke har innvandret. *Innvandrerbefolkningen* blir brukt for å skildre innvandrerne og barna deres, det vil si en praktisk, men noe misvisende forkortelse for innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre.⁵

Hvem er så personer med norsk etnisk bakgrunn – alle andre, inkludert innvandrernes barnebarn? Her kan dessverre ikke statistikerne ved tellebyrået hjelpe til. Personer som ikke telles med i innvandrerbefolkningen, havner nemlig i kategorien *befolkningen uten innvandrerbakgrunn* eller den øvrige befolkningen. Begrepet minoritet eller *etnisk minoritet* brukes for å skildre grupperinger som har en annen identitet, her etniske kjennetegn, som skiller seg ut fra flertallet, den etniske majoriteten, i samfunnet. Det kan være språk, religion, klesdrakt, kjønnsrollemønstre eller fysiologiske trekk som hudfarge eller noe annet som har betydning i en samhandlingskontekst. Det siste poenget er vesentlig. Så lenge forskjellene ikke spiller noen rolle i sosiale relasjoner, blir de ikke lagt merke til og er av minimal interesse for samfunnsforskning. Denne historien dreier seg imidlertid nettopp om samhandling der forskjellene ligger til grunn.

En funksjonell definisjon av innvandrere vil her være personer som enten er innvandrere eller har en *flerkulturell tilhørighet* eller minoritetsbakgrunn, og er så å si målskiva for integrering, om det så skjer i formelle sammenhenger, for eksempel gjennom språkopplæring eller uformelt i kameratgjengen. Det inkluderer arbeidsinnvandrere, flyktninger og asylsøkere, og de som har kom-

met til landet gjennom ulike former for familieinnvandring som familiegjenforening eller familieetablering via ekteskapsshenting. Kategorien inkluderer innvandrernes etterkommere og kan også omfatte flere generasjoner. Sjøl om integreringspolitikken kunne omfatte alle innvandrere, ligger fokuset her på innvandrergruppene med ikke-vestlig bakgrunn der integreringsutfordringene er størst.

Problemet med kategoriene «minoritet» og «flerkulturell bakgrunn» er at de er for lite presise og tildekker kjernen i denne historien, nemlig innvandring. Minoritet og flerkulturell kan også lett blandes sammen med den samiske urbefolkningen og de nasjonale minoritetene som for eksempel kvener og jøder. Minoritetsbegrepet favner også seksuelle og etnisk norske religiøse minoriteter, osv. En kan argumentere for at begrepet *diaspora*, forstått i bred betydning, fanger opp fenomenet slik begrepet ofte blir brukt i samfunnsvitenskapen i dag.⁶ Utenfor og til dels innfor academia forstås diaspora fremdeles som oppsamlinger av innvandrere på flukt fra undertrykking med en drøm om tilbakevending til fraflyttingssamfunnet. Det klassiske, historiske eksempel er jøder, mens i Drammen kan en snakke blant annet om en chilensk, vietnamesisk eller iransk diaspora. For å unngå misforståelser blir kjernegruppa i denne historien derfor oftest omtalt som innvandrerbefolkningen.

Integrering handler simpelthen om å få sammensatte samfunn til å henge i hop. Integrering er da en måte å oppnå målet om et fungerende samfunn som består av mangfoldige komponenter – en samfunnsoppskrift om en vil. Integrering kan da defineres som en sosial prosess som gjør innvandrerne i stand til å delta i mottakersamfunnet, men uten at de må gi totalt avkall på kulturen sin fra heimlandet.⁷ Slik jeg tolker begrepsbruken i norsk politikk, dekker begrepet så vel mangfold som inkludering. De kan sies å være sluttresultatet av integrering med krav til tilpasning fra innvandrere og flertallsbefolkningen. Integreringspolitikk

vil ifølge denne definisjonen omfatte tiltak som på den ene sida fremmer assimilasjon eller fornorsking. Det gis på den andre sida rom for ulike etniske, kollektive identiteter. Det er legitimt for etniske grupper å leve, til viss grad, avsondret fra storsamfunnet, en slags frivillig, kontekstavhengig og tidsbegrenset segregering. Integreringspolitikken dreier seg da om hvordan en skal oppnå denne balansen mellom å bli norsk og å forbli i egen kultur. I denne sammenhengen er den etniske majoriteten, de etnisk norske, også ei målgruppe for integreringsarbeid. Ambisjonen må være å endre norske holdninger og institusjoner for å fremme aksept for mangfold, utvikle en inkluderende norsk kultur og skape inkluderende samfunnsstrukturer.

Assimileringspolitikken er på grunn av fornorskingspolitikken kommet i miskreditt, men som fagbegrep fanger assimilering opp mye av det som faktisk foregår i flerkulturelle møter.⁸ Assimilering i en rehabilitert versjon innebærer å bryte ned etniske grenser uten at det nødvendigvis betyr at flertallssamfunnet forblir uendret. Begrepet blir ikke brukt her for å skildre et brutalt overgrep mot en etnisk minoritet, men for å få fram realitetene i en *de facto* tilpasningsprosess; mindretallet føyer seg etter flertallet for å kunne beherske livet under nye omstendigheter i tilflyttingssamfunnet. Her er det snakk om den langsomme og skånsomme assimileringen. Norsk integreringspolitikk i dag sies å ha sterke innslag av assimilering, noe som kanskje avspeiler i større grad en form for integreringsrealisme enn et markant ideologisk brudd og vendepunkt.

Innvandring og Drammen – utforsket, men forstått?

Hva veit vi fra før om innvandring og Drammen? Den nyere innvandringshistorien i Drammen har faktisk vært gjenstand for mye samfunnsvitenskapelig og noe historisk forskning. Det første

samfunnsvitenskapelige arbeidet om Drammens innvandrere kom alt i 1979, ca. 10 år etter at de første arbeidsinnvanderne kom til byen. Seinere kom det flere studier som dreide seg nettopp om «fremmedarbeiderproblemet», som det het da den gang. På 1990-tallet kom det samfunnsvitenskapelige studier som hadde et annet fokus, nemlig på levekår og integrering i det store og hele. Her kom det offentlige inn med oppdragsfinansiert forskning, og bydelen Fjell fikk stor oppmerksomhet. Siden slutten av 1990-tallet har akademisk forskning fra ulike samfunnsvitenskapelige disipliner som sosialantropologi, geografi og statsvitenskap preget drammenforskningen. Identitet og politikk var stikkord, og samtidig fattet lokalhistorikerne i Drammen interesse for å sette den nyere innvandring inn i et samtidshistorisk perspektiv.

Når det gjelder volumet på forskningen om drammensinnvandringen, har det siden århundreskiftet nærmest eksplodert. Det er utført så mye oppdragsforskning om Drammen og innvandring at det er vanskelig å få oversikt over det. Det fins titalls rapporter fra oppdragsforskningsinstitusjoner som Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR), Statistisk sentralbyrå (SSB), Arbeidsforskningsinstitutt (AFI), Institutt for samfunnsforskning (ISF), Fagbevegelsens forskningsstiftelse (FAFO) og Telemarksforskning. I tillegg kommer det rapporter og utredninger fra offentlige institusjoner som Drammen kommune og departementene sjøl har produsert.

Sjøl om oppdragsforskningen dominerer, har mengden av bidrag fra andre instanser økt betraktelig. Det gjelder framfor alt akademisk forskning. Parallelt med den gryende lokalhistoriske interessen har nasjonale kulturinstitusjoner følt et ansvar for å ta vare på denne delen av Norges nyere historie. Denne ansvarsfølelsen har resultert blant annet i flere innsamlinger av minner og fotografier fra de første tyrkiske arbeidsinnvanderne i Drammen. Siden lokalbefolkningen av tyrkisk avstamning har vært så dominerende i Drammen, jamfør betegnelsen «tyrkerbyen»,

skal norsk forskning om den tyrkiske innvandrergroupe tas med i denne oversikten. Mye av denne forskningen er anonymisert. Vi får ikke vite verken hvem aktørene er eller hvor en befinner seg geografisk. Med en liten porsjon lokalkunnskap skjønner en fort at det er drammensere og Drammen som er granskingsobjekter. Hva har så all denne forskningen dreid seg om?

Arbeid og innvandring

Hvis vi ser på det første temaet forskerne kastet seg over, arbeidsinnvandring, må vi starte med den aller første lokalstudien om drammensinnvandringen, gjennomført av den norsk-sørafrikanske antropologen Julian Kramer.⁹ Kramer gjorde feltarbeid i Drammen midt på 1970-tallet og skrev om byens indiske innvandrere. Utover en gransking av denne innvandrergroupe og deres møte med Drammen gir han en generell stemningsrapport fra «Elvebyen» (dvs. Drammen). Han framhever at fremmedarbeidere var svært synlige i gatebildet på 1970-tallet.

Seinere kom et større arbeid gjennomført av Arbeidspsykologisk institutt i Oslo på oppdrag fra Innvandrereksjonen ved Kommunal- og arbeidsdepartementet (KAD). Prosjektet dreide seg om innvandrere på norske arbeidsplasser og tar for seg et utvalg bedrifter i Oslo og Drammen med et relativt betydelig innslag av tyrkiske eller pakistanske innvandrere. Sosiolog Ragnar Næss ledet forskningsarbeidet og skrev en grundig rapport på størrelse med en doktoravhandling. Undervegs arbeidet Næss tett med den tyrkiske arbeiderforeningen og oppholdt seg hele tre ganger i Tyrkia og lærte seg tyrkisk for å kunne utføre feltarbeidet i landsbyene der tyrkerne kom fra.¹⁰ Det spesielt interessante for Drammen er at den ene bedriften i utvalget lå i Lier, Espedals gartneri, der det var en del konflikter mellom de tyrkiske arbeiderne og ledelsen og til dels med fagforeningen.

Etter dette arbeidet sto det stille i nesten femten år før det kom mer forskning om arbeidsinnvandrerne. Da var det ikke lenger snakk om samfunnsvitenskap og oppdragsforskning, men historieforskning. På denne tida kom det i gang et stortilt nasjonalt forskningsprosjekt om norsk innvandringshistorie, under Knut Kjeldstadli ved Universitetet i Oslo. Et viktig grunnlag for prosjektet var grunnforskning utført av hovedfags- og mastergradsstudenter. I 1999 og 2000 kom det ut to hovedoppgaver som tok for seg de tre arbeidsinnvandrergrupperingene som gjorde seg sterkt gjeldende i Drammensområdet på 1970-tallet.¹¹ Den ene så på tyrkere i Oslo og Drammen, og den andre tok for seg pakistanere og indere i det samme området. Begge oppgavene var basert på skriftlige og muntlige kilder, og historikerne samarbeidet med Statistisk sentralbyrå for å generere et statistisk datagrunnlag. Her fulgte historikerne de tre gruppenes erfaringer i et arbeidsliv under sterk endring i perioden 1960–2000.

Mens samtidsstudiene fokuserte på hvordan arbeidsinnvandrerne tilpasset seg livet i industrisamfunnet, var de historiske studiene opptatt av hvordan det gikk med arbeidsinnvandrerne under avindustrialiseringen. Stimulert av den nye interessen for innvandringshistorie kom det i 2003 også i gang en minneinnsamling om livene til de første arbeidsinnvandrerne fra Pakistan og Tyrkia og bosniske flyktninger i Norge. Norsk Folkemuseum sto bak dette arbeidet. Hele 35 norsk-tyrkere fra Fjell ble intervjuet, og disse livsløpsintervjuene er transkribert og arkivert sammen med innsamlede fotografier fra intervjupersonene i Norsk Folkemuseums arkiv.

Siden 2000 har det som nevnt kommet flere oppdragsfinansierte studier av innvandrerne generelt og av arbeidslivet i Drammen. De kartlegger arbeidsforhold og gir råd til myndighetene om integreringstiltak. Igjen var Arbeidsforskningsinstituttet involvert og utførte i 2007 en større undersøkelse om innvandrere og verdiskaping i Drammen.¹² I 2014 gjennomførte Institutt for samfunns-

forskning en vurdering av Drammen kommunes erfaringer med introduksjonsordningen, der arbeidslinja står svært sentralt.¹³

Denne forskningen dokumenterer utviklingen av arbeidslivet i Drammen fra 1970 til i dag slik det har fortonet seg for arbeidsinnvandrene spesielt, men også for utenlandske arbeidssøkere med flyktningbakgrunn. Konklusjonen er at de første arbeidsinnvandrene fikk seg arbeid, arbeidskårene var kritikkverdige, og de arbeidet hardt og lenge. Siden den industrielle tilbakegangen fra slutten av 1970-tallet har sysselsetting av innvandrene vært den største utfordringen i integreringsarbeidet nasjonalt og lokalt i Drammen. Anvendt forskning kan peke på vellykkete tiltak, men kanskje først og fremst viser den at det ikke fins noen «quick fix» på sysselsettingsproblemene.

Levekår og integrering

På 1990-tallet falt den økende interessen for innvandringsspørsmålet sammen med en dreining i samfunnsforskning mot undersøkelser av levekår og oppvekstmiljø. Samfunnsgeografene kom sterkere inn i forskningen, og stedsanalyse fikk en viktig plass. Dermed kom den delen av Drammen med den største andelen innvandrere i fokus, nemlig Fjell, eller *Lauritz Hervigs vei, 3050 Drammen*.¹⁴

Fjell er en drabantby og ligger oppe i en åsside i ytterkanten av Drammen, ca. 4,5 km sørvest fra Drammen sentrum. Formelt er Fjell en del av bydelen Austad/Fjell, eller i noen sammenhenger Danvik/Fjell. Fjell skiller seg sterkt ut fra de omliggende områdene på grunn av stedets urbantopografiske miljø med fem høyblokker og et bygningslandskap ellers preget av lavere leilighetsblokker med 3–4 etasjer. Drabantbyen ble reist i perioden 1966–1974, men først utpå 1980-tallet kom det store innrykket av innvandrere. I dag regner en med at av ca. 3500 mennesker bosatt på Fjell har

Til å begynne med bodde de fleste av arbeidsinnvandrerne ved fabrikkene i Drammen på Strømsø og Gulskogen. I 1980-årene flyttet mange inn i blokkene på Fjell, som tidligere hørte til bydelen Danvik-Fjell (Austad-Fjell i dag). I 2013 hadde nesten 44 prosent av befolkningen i Danvik-Fjell innvandrerbakgrunn, og 38 prosent hadde landbakgrunn fra Asia og Afrika, mens tilsvarende tall for Strømsø og Gulskogen var 35 og 30 prosent med innvandrerbakgrunn og 25 og 21 prosent med asiatisk eller afrikansk bakgrunn. Konnerud var på jumboplass med en innvandrerbefolkning på 8 prosent, derav halvparten med ikke-vestlig bakgrunn. Tallene er de siste Statistisk sentralbyrå har på bydelsnivå, og prosentene er nok høyere i dag.

nesten 70 prosent innvandrerbakgrunn.¹⁵ I motsetning til de fleste drabantbyer ligger Fjell i naturskjønne omgivelser, og mange har en særdeles vakker utsikt utover Drammensfjorden.

Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) og Statistisk sentralbyrå har begge spilt en nøkkelrolle i forskningen om levekår og integrering på stedsnivået, det vil si Fjell og Drammen. NIBR har produsert en rekke rapporter og notater der Drammens-samfunnet kommer under lupen. Den første større publikasjon kom i 1991 og tok for seg Fjell. Rapporten var skrevet av sosiologen og drammenseren Yngve Carlsson. Rapporten ble en politisk brannfakkell på grunn av den sterke kritikken av Drammen kommunes integreringspolitikk eller manglende sådan. Carlsson har ellers spilt en aktiv rolle i mye av samfunnsforskning om Drammen og om innvandring/integrering generelt. Han hadde en finger med i det meste av NIBRs forskning om Drammen på 1990- og 2000-tallet. Den andre større rapporten fra NIBR kom i 2010 og tok igjen for seg Fjell og kartla, i samarbeid med SSB, levekårsutviklingen og flyttemønstrene i perioden 2000–2008.¹⁶ Her var tonen langt mer optimistisk siden forskerne kunne dokumentere mye geografisk, og i forlengelse av det også sosial mobilitet blant innvandrerne på Fjell. De flerkulturelle problemstillingene som Carlsson og forskerkolleger ved NIBR forsket på, gjaldt stedsidentitet og stedsutvikling, idrett, foreldredeltaking, ungdom, integreringspolitikk og nærmiljø.¹⁷

Drammen som Norges neste største «innvandrerby» ble sjølsagt også gjenstand for mer overgripende nasjonale undersøkelser om innvandring og integrering. I SSBs rapport *Innvandrerens demografi og levekår i 12 kommuner i Norge* fra 2007 var Drammen kommune med i utvalget. Denne rapporten ble fulgt opp av SSB i 2014 med en egen granskingsrapport om Drammen: *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre i Drammen*. Den siste rapporten inneholder det nyeste og mest omfattende statistiske oversynet over innvandringen til Drammen. Analysen er basert på tall fra 1. januar 2013.

Noen hovedtendenser i rapporten er verdt å merke seg, sjøl om tallene er noe foreldete: Drammen har langt flere innvandrere enn gjennomsnittet i andre kommuner (25 prosent i Drammen, 14 prosent nasjonalt), en eldre innvandringsbefolkning enn gjennomsnitt (47/36 prosent med mer enn ti års botid i Norge), og følgelig er andelen av innvandrerbefolkning født i Norge større enn gjennomsnitt (25/16). Andelen fra Afrika og Asia er større (72/57), og blant disse er tyrkerne størst og utgjør 13,5 prosent av den totale innvandrerbefolkningen i Drammen. Når det gjelder innvandringsgrunn, går statistikken tilbake til 1990. I perioden fram til 2012 kom 41 prosent på grunn av familiegjenforening/-etablering, 34 prosent var på flukt og 22 prosent kom for å arbeide. Innvandrerne har stått for 80 prosent av tilveksten i folketallet i Drammen siden 2006, og uten innvandringen hadde folketallet i kommunen gått tilbake i perioden 2010–2012. Drammen kommune har også tatt imot flere flyktninger enn gjennomsnittet.

På 1990-tallet kom det flere akademiske forskningsbidrag om levekår. En annen drammenser, geografen Ingvild Røed, bidro også til denne tematikken med en hovedoppgave om Fjell i 2004.¹⁸ Røed forsøkte å svare på spørsmålet: «Er det mulig for en bydel med stort innslag av ulike etniske grupper til å bli et sosialt, integrert og velfungerende lokalsamfunn?»¹⁹ Røed kartla de ulike sosiale problemer på Fjell og vurderte hvordan ulike offentlige tiltak hadde fungert med tanke på integrering. Røed havnet på en positiv konklusjon: Fjell var på rett veg.

Antropologene som var først ute i Norge med migrasjonsstudier (jamfør Julian Kramer i Drammen), satte et sterkt preg på innvandringsdebatten i Norge på 1990-tallet. Det var naturlig at Drammen, nærmere bestemt Fjell, ble gjenstand for feltarbeid og antropologisk samfunnsanalyse. Therese Sandrup, også fra Drammen, skrev i 1998 ei hovedfagsoppgave om tyrkiske og pakistanske jenter i en «norsk drabantby», det vil si Fjell.²⁰ Hovedoppgava gir gjennom dybdeintervjuer med muslimske jenter og mødrene deres,

de fleste med tyrkisk bakgrunn, noen med pakistansk, et innblikk innenfra. Denne forskningen belyser hvordan Fjell-samfunnet fungerer for disse innvandregruppene, og forsterker inntrykket av at den kulturelle avstanden mellom flertallskulturen og den muslimske minoritetskulturen var stor (undersøkelsestidspunktet var siste delen av 1990-tallet). Enda mer påfallende var uroen innad i henholdsvis det tyrkiske og pakistanske innvandrer miljøet. Utrygghet skapt av en uforutsigbar migranttilværelse førte til mistriksel, mistenksomhet og indre konflikter. Konklusjonen var ikke spesielt optimistisk – tilpasningen ville ta lang tid.

Sandrup fulgte opp dette forskningsarbeidet med et nytt feltarbeid i «drabantbyen», det vil si Fjell i Drammen, og dessuten i Konya-provinsen i Tyrkia. Forskningsfunnene ble lagt fram i den første samfunnsvitenskapelige doktoravhandlingen om Drammen i 2013: *Farfars hus: norsktyrkiske familier: innvandrede utvandrere*.²¹ Mens den første undersøkelsen til Sandrup hadde begrenset seg til muslimske jenter og kvinner på Fjell, tok doktorarbeidet for seg et par tyrkiske familier der både menn og kvinner gikk inn i undersøkelsen. Flere generasjoner innvandrere ble intervjuet, og analysen bygde i tillegg på miljøobservasjoner. Det geografiske perspektivet hadde Sandrup også utvidet. Hun hadde som mål å forklare det norsk-tyrkiske som et resultat av utvandring og innvandring. Det transnasjonale perspektivet lå til grunn, og konklusjonen ble at en ikke kan forstå norsk-tyrkerne uten kjennskap til livet som ble levd i Tyrkia før utvandring.

Sandrup viser også hvordan kontakten mellom Tyrkia og utvandrerne fortsatt å ha stor innvirkning på tyrkernes liv i Norge lenge etter utvandringstidspunktet. Det gjaldt ikke bare for pionergenerasjonen av utvandrere, men også i forbausende sterk grad etterkommerne til de tyrkiske innvandrerne, altså norsk-tyrkerne som var født og oppvokst i Norge. Innimellom sine to feltarbeidsopphold på Fjell hadde Sandrup blitt engasjert av Norsk Folkemuseum til å lede innsamlingen av livshistoriene på Fjell, og allerede

da la hun merke til at situasjonen hadde roet seg betraktelig siden hennes første feltarbeidsopphold på Fjell midt på 1990-tallet. Det var som om «noen hadde drysset tryllestøv over stedet», skrev hun.²² Hennes observasjoner og intervjuer var en bekreftelse på Ingvild Røeds forskningsfunn: Folk trivdes på Fjell, og etter årtusenskiftet gikk det framover.

Oppsummert kan en si at forskningen om levekår og integrering var i en tidlig fase med på å kartlegge de mange problemene som innvandrerne i Drammen, spesielt på Fjell, møtte. Kommunens integreringspolitikk kom også i forskernes søkelys, og den anvendte forskningen bærer til en viss grad preg av aksjonsforskning. Forskningen stilte seg kritisk til mye av kommunens politikk og var med på å utløse større offentlig innsats. Et vendepunkt skjedde i forskningen etter 2000 der bildet av innvandrernes situasjon og kommunens innsats har blitt langt mer positivt. Forskningsresultatet avspeilet nok en reell bedring i innvandrernes levekår og framskritt i integreringen, men også en økende tendens i samfunnsforskning til å fokusere på identitet. Dermed kom innvandrer-kulturen i et mer positivt lys på grunn av den betydningen den hadde for identitetsutviklingen hos innvandrerbefolkningen.

Identitet, deltaking og lokalhistorie

Identitet har vært et mye undersøkt tema i migrasjonsforskning, og det fins to norske studier om tyrkisk identitet der Drammen står sentralt. I 2011 skrev Linn Marie Karlsen en masteroppgave i kulturhistorie og så på tilhørighet til Norge blant to grupper: norskfødte tyrkere og tyrkiske innvandrere.²³ Informantene kom fra Drammen og Oslo. Med utgangspunkt i intervjuene med tyrkiske arbeidsinnvandrere, utført av Norsk Folkemuseum, og egne intervju med norskfødte tyrkere analyserte Karlsen de to ulike

grupper tilhørighet til det norske samfunnet. Ikke overraskende var etterkommerne på grunn av språkkunnskapene og kjennskap til kulturelle koder sterkere innvevd i det norske samfunnet, men konklusjonen var at det var svært individuelt hvordan den enkelte i begge grupper definerte sin status i forhold til Tyrkia og Norge. Men det var et grunnleggende aspekt som skilte de to gruppene: Mens foreldrene gjennomførte en geografisk vandring fra Tyrkia til Norge, har etterkommerne foretatt en klassereise i Norge. På den måten kan en konkludere at forutsetningene for en sterk tilknytning til Norge var i en annen grad til stede hos etterkommerne sammenliknet med foreldrene.

Norsk-tyrkisk identitet blir grundig analysert i doktoravhandlingen til den norskpolske samfunnsviteren Karolina Nikiel-ska-Sekula: *Locating In-betweenness: Belonging, Translocational Positionality, and the Cultural Heritage of Drammenian Turks*. Denne studien argumenterer for at dagens etterkommere av de tyrkiske innvandrerne, født og oppvokst i Norge, har tilegnet seg en spesiell identitet som er dels forankret i foreldrenes heimland, dels i lokalsamfunnet Drammen. Studien bygger på en unik undersøkelse av hvordan det norsk-tyrkiske speiler seg i ulike lokaliteter i Drammen. Fotografier og observasjoner inngår som viktige kilder i undersøkelsen. Det blir argumentert for at norsk-tyrkere i Drammen er sterkt knyttet til byen, mens båndene til Norge som nasjon er relativt svakere.

Etter hvert som innvandrerne gjorde inntog i det politiske Norge, tok forskerne til å se på integrering i sivilsamfunnet og i politikken. På et nasjonalt nivå har Jon Rogstad undersøkt organiseringen av unge norsk-tyrkere i Norges Tyrkiske Ungdomsforening, og mener den har blitt en suksess.²⁴ Her gikk Drammens-tyrkeren og høyremannen Mustafa Ünsal, den nåværende lokalpolitikeren med lengst ansiennitet i bystyret, sine politiske barnesko. Drammenseren Beret Bråten disputerte i 2013 på en avhandling i statsvitenskap om *Folkestyrets innvandrere: Integrering*

*i norske partier.*²⁵ Bråten undersøkte betingelsene for ikke-vestlige medborgeres deltaking i politikk og stilte spørsmålet: Hva står i veien for at ikke-vestlige medborgere blir bedre integrert i det politiske systemet? Avhandlingen bygger til dels på data fra Drammen kommune.

Det kom omtrent på samme tid en tematisk beslektet sosialantropologisk undersøkelse av norsk-tyrkere i Drammen: Marit Eline Lervik Christensens masteroppgave *Grenser for identifikasjon: Politisk deltagelse blant norsktyrkere* (2012).²⁶ Mens Bråten trekker fram hvordan partienes rekrutterings- og avansementsprosesser hindrer deltagelse av ikke-vestlige medborgere i politikken, argumenterer Christensen for at norsk-tyrkernes transnasjonale politiske identifikasjon med både Tyrkia og Norge spiller inn.

Tittelen «Grenser for identifikasjon» kan forstås bokstavelig – her blir det argumentert for at det transnasjonale overskrider nasjonalstatens grenser, men også i overført betydning: Det er grenser for hvor mye norsk-tyrkerne kan gjøre seg gjeldende i norsk lokalpolitikk når en deltar i to svært ulike nasjonale, politiske system. Det er også et poeng at skillelinjene innad i det tyrkiske miljøet spiller sterkt inn når det gjelder norsk-tyrkernes deltaking i lokalpolitikken i Drammen. De etniske delelinjene følger ikke bare landegrensene, men er like mye et produkt av familie- og klientilhørighet.

Mye av forskningen om identitet og integrering handler om den frivillige sektoren.²⁷ Myndighetene er opptatt av hvordan en kan bruke sivilsamfunnet i integreringsøyemed for å skape større deltaking og dermed fremme inkludering. Denne politikken har skapt en offentlig interesse og et behov – og dermed bevilgninger – for samfunnsforskning om temaet. Et ofte benyttet utgangspunkt for forskning har vært teorien om sosial kapital, der sosiale nettverk og tillit står sentralt. Tanken er jo at sosial kapital gir mennesker en fellesskapsforankring, skaper tillit og gjensidighet og dermed fungerer som samfunnets lim.

Nettverk kan være sammenbindende – som venner, familie, trosfeller og sambygdinge – og brobyggende – som idrett, utdanning, arbeid og politikk. De siste eksemplene har riktignok også en sammenbindende funksjon (som supporterne i Godsetunionen), men oftest vil disse arenaene kunne fungere brobyggende og skape kontakt mellom ulike miljø og personer. Dermed skapes relasjoner mellom personer og miljø med ellers ulik sosial kapital. I velferdsstaten blir brobyggingsprosessen ofte forsterket eller til og med initiert gjennom det offentlige, for eksempel gjennom statstilskudd og veiledning til etablering av religiøse dialogforum. Nordiske forskere opererer derfor med et begrep, *lenkende kapital*, for å beskrive den offentlige innsatsen for å få til brobygging.

Teorien om sosial kapital danner utgangspunktet for en komparativ undersøkelse av fire flerkulturelle lokalsamfunn i Norge, der Fjell utgjør det ene. Guro Ødegård og kolleger viser hvordan de ulike lokalsamfunn har brukt sivilsamfunnet, først og fremst de frivillige organisasjonene, som arena for integrering. Idrettsorganisasjoner, innvandrerforeninger og religiøse menigheter inngår i studien, og integreringspolitikken i disse lokalsamfunnene blir sammenliknet og vurdert. Undersøkelsen har framskaffet mye relevant empiri om forholdet mellom sivilsamfunnet på Fjell, innvandrerbefolkningen og offentlig politikk. I tillegg viser den hvordan teorien om sosial kapital kan avdekke viktige sammenhenger i integreringen. Konklusjonen når det gjelder Fjell, er at sivilsektoren riktignok er mye brukt i integreringen, men at det ligger et større, utappet reservoar av frivillighet, et uutløst frivillig potensial på Fjell. Forskerne anbefaler større offentlig engasjement (lenkende kapital) for å kunne aktivisere disse ressursene.

Den nyere innvandringen til Drammen har lokalhistorikere begynt å interessere seg for.²⁸ I Drammens eget lokalhistoriske tidsskrift *Rundt om Drammen* har Erling Sørli skrevet om det han kaller et tyrkisk bygdeungdomslag i Drammen, *Tyrkisk kulturforening Samlar*, og har laget et portrettintervju med en gresk innvan-

drer som har bodd i Drammen i 40 år. Torkild Alsvik har skrevet en artikkel om Victoria kulturhus der det flerkulturelle sjølsagt har en viktig plass. Arkivar Catharina Heiberg Schönning-Lykke ved Byarkivet i Drammen har også i 2010–2012 samlet inn noen minner og fotografier om innvandrere og foreningsaktiviteter i Drammen fra etter 2000.

Noe av det vi veit om innvandring og Drammen, kommer også fra forskning på et nasjonalt nivå. Når en skal utarbeide offentlige statistikker eller foreta evalueringer av integreringstiltak, blir norsk-tyrkere ofte tatt med. Det gjelder Benedicte Lies, *Fakta om ti innvandrergrupper i Norge* (SSB-rapport 2004/14, Kristian Rose Tronstads, *Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land* (SSB-rapport 2009/47) og rapporten fra Frisch-senteret om innvandrere og yrkesdeltaking i et samtidshistorisk perspektiv.²⁹ Et annet større akademisk bidrag om religiøsitet blant innvandrergrupper, «Nytt land – ny religiøsitet?», inkluderer den norsk-tyrkiske befolkningen i utvalget som ble studert.³⁰ Sjøl om drammenstyrkerne ikke er direkte behandlet i disse bidragene, burde de kunne gi en pekepinn om samfunnstrender også hos denne innvandrergruppa.

Konklusjonen fra de ulike forskningsbidragene om identitet, deltaking og nyere innvandringshistorie i Drammen peker først og fremst mot et lokalsamfunn med en mye større bevissthet om byen som innvandrerby og betydningen av bytilhørigheten i innvandreridentiteten. Det gjelder bevissthet om Drammen som et flerkulturelt samfunn med sine sosiologiske og historiske særtrekk, men også en forståelse av Drammen som et produkt av en nasjonal utvikling og globalisering. Migrasjonsforskningen om innvandrernes deltaking i politikken og i sivilsamfunnet har ofte framhevet at samfunnet kommer til kort. Her får også Drammen sitt pass påskrevet. Det er vanskelig å være uenig i selve forskningsresultatene. Samtidig er akademisk samfunnsforskning maktkritisk i sitt vesen og mangler ofte et lengre historisk perspektiv. Mens

sosiologene måler for eksempel deltaking i en samtidkontekst, vil historikerne se på deltaking over lengre tid.³¹ Samfunnsviterne peker på skeivheter i sivilsamfunnet på Fjell og nominasjonsmøter som svikter innvanderbefolkningen, mens lokalhistorikerne får fram den *relativt* positive utviklingshistorien til Victoria kulturhus og Samlar-foreningen. På denne måten kan en si at det i dag hersker et mer nyansert og balansert bilde av Drammen som flerkulturell by. Det faktum at migrasjonsforskningen har beveget seg fra aksjonsforskning rundt arbeidsplasser i bunnsjiktet i arbeidslivet til akademiske studier om hybrididentitet og innvandreremakt i Drammen, vitner i seg sjøl om en dynamisk samfunnsutvikling fra 1970-tallet fram til i dag.

Kildegrunnlaget

Denne historien bygger mye på eksisterende forskningsresultater, spesielt samfunnsvitenskapelig forskning. Sagt på en annen måte: Samfunnsviternes undersøkelser på 1970- og 1980-tallet skaper kilder for historikernes tolkninger i ettertid. Det gjelder både anvendte forskningsrapporter og akademisk grunnforskning. I og med at det dreier seg om samtidshistorie, har også ferske forskningsresultater fra historiefagets sidedisipliner også relevans. Arkivmaterialet fra Drammen byarkiv og lokalaviser, først og fremst Drammens Tidende – Buskeruds Blad, etter 2000 Drammens Tidende (heretter: DT-BB eller DT), ligger til grunn for mine egne tematiske delundersøkelser om arbeid, skole, osv. I tillegg bygger jeg på muntlige kilder. Jeg har brukt noen intervjuer som andre har gjennomført og som fins i offentlige arkiv, mens jeg sjøl har hatt samtaler med flere lokale aktører. Det har som oftest ikke manglet kilder. Mye kildemateriale er også gjort lett tilgjengelig gjennom digitalisering, spesielt av aviser, og publisering ellers på internett. Bakerst i boka er det gitt nærmere opplysninger om

kildegrunnlaget. Denne historien er skapt gjennom å omarbeide et bredt og omfattende kildemateriale for derved å kunne gi et helhetsbilde av integreringshistorien slik den gikk for seg i Drammen i tida 1970–2020.

Det er likevel viktig å presisere at kildene sammen med de utvalgte problemstillingene styrer tolkningen. En sjukepleier fra sentralsjukehuset kan jammen lure på hvor det har blitt av innvandrernes helsehistorie, og likeledes ville en lektor fra videregående skole etterlyse noe om sine elever med flerkulturell bakgrunn. En som fulgte godt med i lokalavisene på 1980-tallet, vil kunne finne opplagte mangler i framstillingen av den lokale innvandrerdebat-ten. Dette kan forklares ved manglende digitalisering av avisene på 1980-tallet på det tidspunktet kildegranskinga pågikk, mens andre utelatelser i framstillingen skyldes manglende kapasitet til å gå gjennom nok et sektorarkiv. Tross intensjonen om helhet har det også vært viktigere å gå noe i dybden framfor å dekke flest mulige tema.

Den lokalhistoriske helheten

Når det nå en gang fins så mye samfunnsforskning om Drammen og innvandring, kan det da være behov for å vite mer om dette emnet? Tross mange publikasjoner, utallige intervjuer med lokale informanter og grundige undersøkelser og utredninger er det ikke desto mindre behov for å supplere – og ikke minst sammenfatte – den forskningen som fins. For det første er det noen viktige områder som er lite systematisk undersøkt, for eksempel Fjell skole og utviklingen av en kommunal integreringspolitikk. For det andre kan en historisk analyse bidra til en mer helhetlig tilnærming til temaet. Guro Ødegård og kollegene oppsummerer arbeidet sitt med å etterlyse en slik helhetlig tilnærming:

En begrensning i vår studie er at vi har studert sivile organisasjoner i fire lokalsamfunn – ikke lokalsamfunnene som en helhet. En mer helhetlig tilnærming hvor disse kontekstuelle og politiske rammebetingelser ble viet større oppmerksomhet, ville gitt ytterligere økt kunnskap om betingelser for sosial og politisk integrasjon.³²

En lokalhistorisk framstilling kan sy sammen til en helhet komponenter fra tidlige undersøkelser og nye momenter og plassere helheten innenfor en større kontekst. Som lokalhistoriker Aud Mikkelsen Tretvik skriver:

Lokalhistorie som totalhistorie er ikkje ei utgreiing om eit lite fellesskap i isolasjon få omverda, men ein studie av korleis og i kor stor grad ting grip inn i kvarandre innafor denne eininga, og kva for samband som finst til utanverda.³³

Denne framstillingen er ikke en generell innvandringshistorie. Den handler lite om årsakene til migrasjonen, og tar ikke opp den fysiske flytteprosessen. Den er en historie om integrering og handler om en tematisk avgrenset problematikk: forholdet mellom innvandrere og etterkommerne og flertallsbefolkningen av etnisk norske nordmenn. Det fins flere lokalhistoriske framstillinger med integreringshistoriske innslag, men ikke en helhetlig framstilling.³⁴ Norske migrasjonsforskere har gjennomført et storstilt og godt finansiert prosjekt om Groruddalen og innvandring.³⁵ Så langt har vi fått kartlegging og analyser av ulike deler av fenomenet, men det er ikke kommet ut en større framstilling. De ulike trådene i Groruddalen-prosjektet er ikke spleiset sammen til en helhetlig fortelling om og tolkning av Groruddalens historie som flerkulturell drabantby.

Denne studien har nettopp en slik syntetiserende ambisjon om å framstille historien om Drammen og innvandring som summen

av mange små historier slik de blir fortalt i de enkelte studier, inkludert mine egne, lokale granskinger. Problemstillingen er å forklare, gjennom dypdykk i et utvalg tema, overgangen i Drammen fra et etnisk homogent samfunn til et etnisk sammensatt samfunn. Hvordan artet denne prosessen seg lokalt, og hvorfor har forholdene mellom etnisk norske og innvandrere utviklet seg slik de har gjort i denne femti år lange historien? Fokuset ligger på selve integreringsprosessen. Hvordan har tilpasningen gått for seg når det gjelder arbeid, bolig, utdanning, kultur og politikk?

Integrering og samfunnsmedlemskap

Hvordan kan en så se delkomponentene i en større sammenheng? Integrering er sjølsagt en svært kompleks prosess, og historikerne har hatt nytte av modelltenkning rundt denne prosessen. Den norske innvandringshistorikeren Knut Kjeldstadli har utviklet en relasjonell modell for å studere sameksistens mellom ulike folkegrupper.³⁶ Modellen vektlegger relasjonene mellom grupper med ulik kulturell bakgrunn, altså hvordan de forholder seg til hverandre. Utgangspunktet for å undersøke kulturmøtet blir da hvordan gruppene samhandler, eller eventuelt hvorfor samhandlingen uteblir: Hvilke situasjoner, prosesser og praksiser er av betydning for forholdet mellom gruppene? Hvordan og hvorfor henger disse dimensjonene sammen?

Modellen har dessuten en mer kvantitativ dimensjon uttrykt i begrepet *samfunnsmessighet*. Begrepet sier noe om hvor tette relasjonene er, og en snakker gjerne om ulike grader av samfunnsmessighet, altså høy eller lav, tette eller svake relasjoner. I sammenheng med integrering vil en kunne stille spørsmål om hvor sterk relasjonene er til ulike samfunn: flertallssamfunnet i tilflyttingslandet, til minoritetssamfunnet skapt i tilflyttingslandet

og samfunnet i fraflyttingslandet, eksempelvis det norske, det norsk-tyrkiske og det tyrkiske. Samfunnsmessighet kan brukes som en målestokk for integrering av den enkelte innvandrere eller etterkommer, men først og fremst som indikator på en kollektiv tilpasning hos en innvandrergruppe eller etnisk minoritet. Denne historien handler ikke om en enkelt minoritetsgruppes historie i Drammen, men spørsmålet om styrkeforholdet mellom tyrkernes tilknytning til ulike samfunn har en sentral plass i diskusjonen om integrering i Drammen.

Et sentralt begrep i Kjeldstadli analyse av de flerkulturelle relasjonene er samfunnsmedlemskap.³⁷ Det dreier seg om et samfunnsborgerskap utover det juridiske statsborgerskapet og omfatter «identitet, lojalitet, tilhørighet, tillit og deltakelse».³⁸ Kjeldstadli skiller videre mellom tre ulike kategorier av samfunnsmedlemskap: et sosialt, et kulturelt og et politisk medlemskap eller medborgerskap. Det sosiale medlemskapet dreier seg om omfordeling av samfunnsgodene og sosial utjevning. Det innebærer tilgang til først og fremst arbeid, bolig og utdanning, men også andre velferdsgoder. Det kulturelle medlemskapet bygger på prinsippet om kulturell anerkjennelse og omfatter aksept for etnisk differensiering på individ- og gruppenivå. Ikke-diskriminering (likestilling), religiøs og kulturell frihet og mulighet til å bidra og påvirke felleskulturen i samfunnet, det vil si bli deltakende i sivilsamfunnet (inkludering), utgjør de sentrale komponentene. Det politiske medlemskapet rommer statsborgerskap og politisk deltaking. Modellen til Kjeldstadli minner noe om Maslows behovshierarki. Det blir en slags integreringspyramide der sosial trygghet ligger i bunnen, oppå kommer kulturell identitet og flerkulturell praksis, og på toppen reell politisk inkludering. Formell politisk deltaking er en forutsetning, men like interessant er spørsmålet om hvordan enkeltpersoner og grupper i et mindretall kan utøve politisk makt, jamfør begrepet *empowerment*.

Yngve Carlsson, samfunnsforsker med drammensbakgrunn,

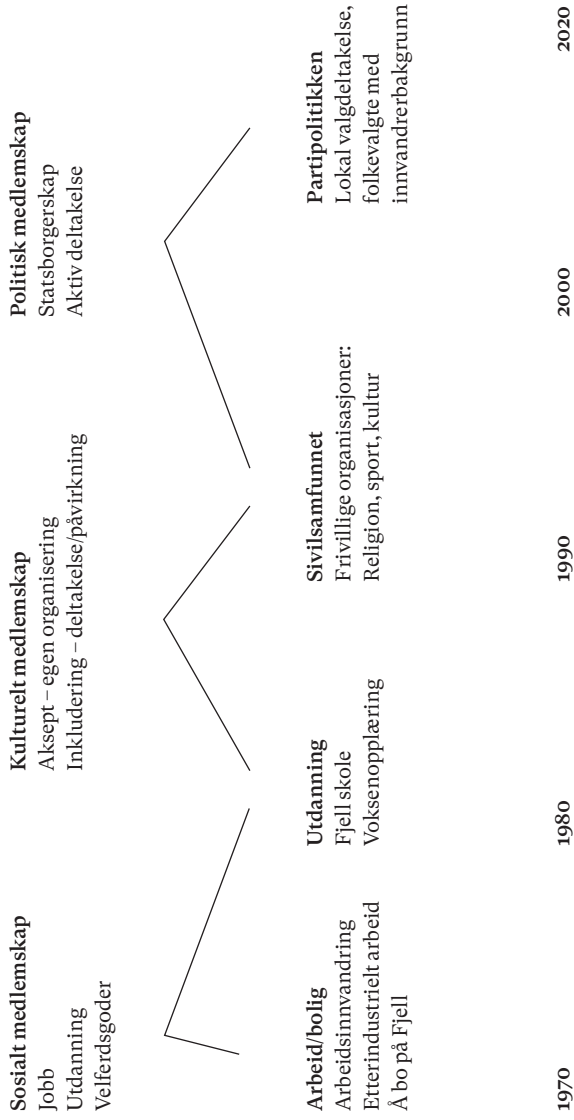

har også sett på integrering fra et sosiologisk perspektiv. Han ser for seg integrering som en sosial prosess med fem grunnleggende fundament: arbeid, bolig, utdanning, deltakelse i sivilsamfunn og politisk medvirkning.³⁹ For å analysere integrering, og eventuelt finne svar på om den har lyktes eller ikke, må en undersøke disse grunnleggende forhold. Nedenfor ser vi hvordan Carlssons og Kjeldstadlis tilnærminger kan kombineres i en analyse av Drammens-samfunnet, og videre hvordan disse aspektene utspiller seg i et femtiårs tidsperspektiv.

Figuren på neste side viser hvordan integreringsaspektene i Carlssons drammensmodell konkretiserer innholdet i den mer abstrakte medlemskapsmodellen til Kjeldstadli og tilfører noen nyanser. Tidsaksen gir en indikasjon på rekkefølgen på integreringens utfordringer og er i tråd med tankene i samfunnsmedlemskapsmodellen der de ulike medborgerskapene bygger på hverandre. I praksis er de ulike idealtypiske kategoriene i medlemskapsmodellen og de ulike temaene flettet inn i hverandre. Pilene viser for eksempel hvordan utdanning slik den foregikk på Fjell skole, spiller inn både på sosialt og kulturelt medborgerskap. Et annet eksempel er hvordan deltaking i sivilsamfunnet gjennom verv i innvandrerrådet i Drammen kunne skaffe enkeltpersoner et springbrett til posisjoner i lokalpolitikken. Fjellstiftelsen (plassert i figuren under «Å bo på Fjell») har med det sosiale medborgerskapet å gjøre og så dagens lys på 1990-tallet, omtrent samtidig som de første politikerne med innvandrerbakgrunn kom inn i bystyret. Det er med andre ord ikke vanntette skott mellom kategoriene, og det er heller ikke snakk om klare kronologiske overganger i utviklingen av de ulike medlemskapene.

De ulike undertemaene utgjør komponentene i samfunnsmedlemskapet og fordeler seg på sosialt, kulturelt og politisk medlemskap. Summen av erfaringene på disse områdene gir oss et svar, eller rettere sagt noe av svaret, på spørsmålet om hvordan det har gått med integreringen: I hvilken grad og på hvilke områ-

Figur 1: Samfunnsmedlemskapsmodellen etter Kjeldstadli og Carlsson.

der har en oppnådd intensjonene i integreringspolitikken? Med andre ord – hvordan står det til med samfunnsmedlemskapet hos drammensinnvanderne og deres etterkommere? Kanskje enda viktigere enn å svare på dette spørsmålet, er å kjenne til historien bak integreringspolitikken resultat. Hvilke historiske erfaringer har drammenserne gjort? Hvilke utfordringer og konflikter har oppstått på vegen mot medborgerskap for innvanderne, og hvordan har de blitt løst? Det er hovedproblemstillingene denne framstillingen skal forsøke å belyse.

Vi begynner i bunnen av integreringspyramiden med sosial tilpasning. Velferdsstaten ble historisk tuftet på tanken om sosial inkludering, det sosiale medlemskapet, og opphavstidspunktet for velferdsstaten kom lenger før masseinnvandringen i slutten av 1900-tallet.⁴⁰

En forutsetning for en godt fungerende velferdsstat har vært en felles grunnsosialisering, noe som innvandrere naturligvis mangler. Tilpasningen for både innvandrere og for flertallssamfunnet ble derfor krevende når en skulle få på plass grunnsteinene i integreringspyramiden. Da de første arbeidsinnvanderne til Drammen kom rundt 1970, var det ikke problemer å skaffe seg arbeid, men hvordan har det gått med sysselsettingen seinere? Hvordan har arbeidsinnvanderne og nyankomne flyktninger tilpasset seg et norsk arbeidsliv preget av store strukturelle overganger i løpet av de siste femti åra? Utdanning og opplæring, spesielt norskopplæring, har vært vesentlig for deltaking i samfunnet. Hvordan har lokalsamfunnet lagt til rette for inkludering i et språklig fellesskap for store og små, og for skolegang for innvanderne barn? Bolig og det fysiske miljøet er en annen viktig komponent i det sosiale medlemskapet. Her spiller den flerkulturelle bydelen Fjell en nøkkelrolle i Drammen. Hvordan har det gått med Fjell som bosted og oppvekstmiljø? Det var i forbindelse med de sosiale basisingrediensene i samfunnsmedlemsskapet at det offentlige ble trukket inn i integreringsarbeidet. Det ble et nytt velferdsområde. Hvordan

gikk de kommunale myndighetene og lokalpolitikkerne fram for å utmeisle en integreringspolitikk og bygge opp et forvaltningsapparat for å handtere integreringsutfordringene?

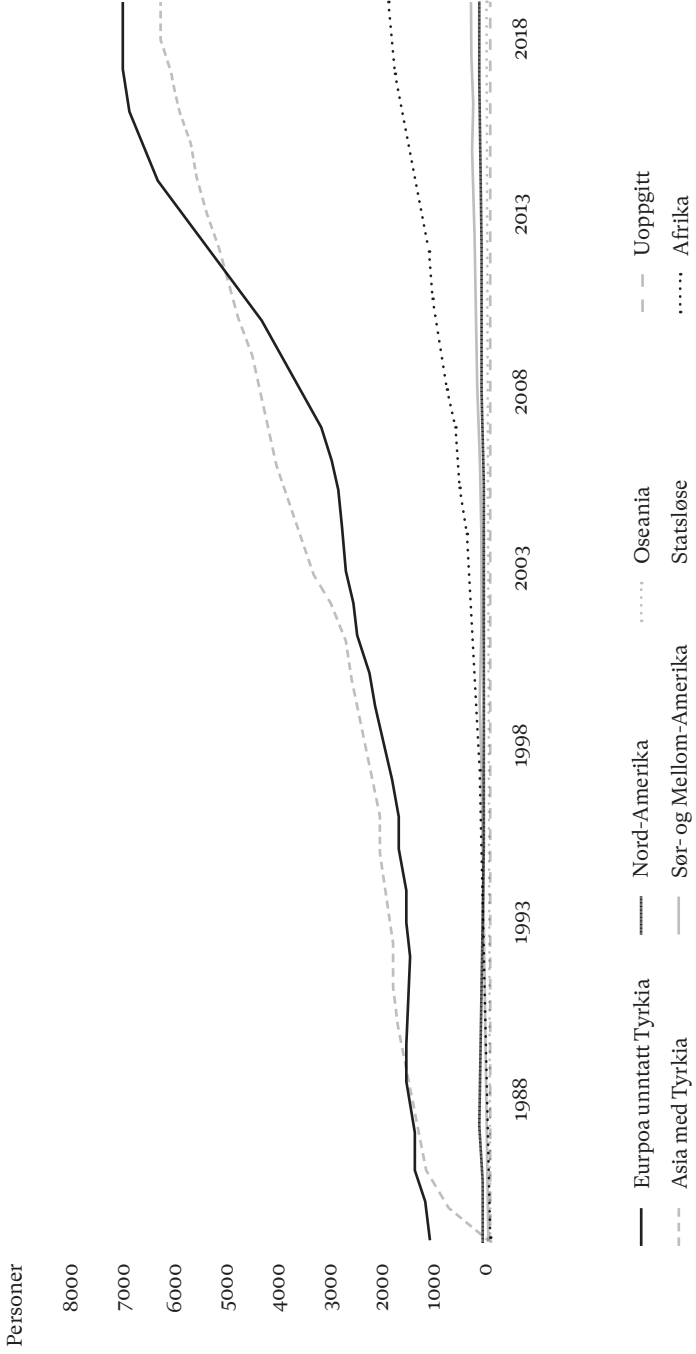
Tabell 1: Innvandrerbefolkningen i Drammen 1970–2019.

År	Tallet på innvandrerbefolkningen	Andel av befolkningen i Drammen kommune med innvandrerbakgrunn	Andel av innvandrerbefolkningen med ikke-vestlig bakgrunn*
1970	1 138	2,2	7,6
1980	2 136	4,2	47,3
1990	4 121	7,9	64,6
2000	6 849	12,6	67,3
2010	13 465	21,5	65,4
2019	20 282	29,4	60,6

Kilde: SSB, Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre i 13 kommuner, rapport nr. 23, 2014: 292 og SSB, Folketallet i kommunene, vol.1, 1982: 100. SSB tabeller 07108 og 09817.

*Inkluderer personer med bakgrunn fra Asia, Afrika og Sør- og Mellom-Amerika.

Figur 2: Utenlandsfødte, etter landbakgrunn og år. Drammen kommune. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Del II

Sosialt medlemskap

Kapittel 2

Innvandrere og arbeid

Arbeidsinnvandring er både i historisk perspektiv og i vår tid den klassiske migrasjonsformen. Folk flytter innlands og utenlands for å bedre sine materielle kår. Norsk utvandringshistorie er ikke noe unntak. Av de ca. én million nordmenn som utvandret fra 1825 fram til 1960, var så godt som alle vanlige arbeidsfolk, bønder eller proletarer, eventuelt karrieremigranter på leit etter å bedre sine materielle forhold.¹ Unntaket var familieinnvandring, men også familiemedlemmene, som var mer vanlig i de tidlige utvandringsfasene, utførte ofte arbeidsoppgaver innenfor den tradisjonelle husholdsøkonomien. Den nyere innvandringshistorien til Norge med oppstart i slutten av 1960-tallet føyer seg også godt inn i det klassiske migrasjonsmønsteret der utvandringsårsak henger sammen med økonomiske muligheter.² Noen østeuropeiske flyktninger kom til Norge under den kalde krigen, og på 1950- og 1960-tallet kom noen arbeidsmigranter fra land i Sør-Europa som Hellas, Jugoslavia og Spania. I 1970 var likevel nesten 85 prosent av utlendinger i Norge fra Norden, Nord-Europa ellers og Nord-Amerika. Om en tar med resten av Europa, er en oppe i 95 prosent. Andelen innvandrere fra Asia, Afrika og Latin-Amerika var til sammen under fem prosent. De «synlige» innvandrerne var for det meste fra Sør-Europa og Nord-Afrika.

Innvandringen rundt 1970 likner på tidligere arbeidsinnvandring i norsk historie. De fleste nykommere kom hit for å arbeide for en bestemt periode og hadde planer om å returnere til utflyttings-

landet en eller annen gang i framtida. Like fullt er det snakk om et vendepunkt i norsk innvandringshistorie. Sammensetningen i innvandringen forandret seg sterkt. Nå kom arbeidsinnvandrere i økende grad fra Asia og Nord-Afrika. De ble derfor ikke overraskende kjent som *fremmedarbeidere* eller gjestearbeidere, som i Vest-Tyskland. De nye gruppene skilte seg ut både fysiologisk og kulturelt i langt sterkere grad enn tidligere arbeidsinnvandrere, og det gikk ikke mange år før en fikk en samfunnsdebatt om fremmedarbeiderne i Norge, det vil si om asiatiske arbeidsinnvandrere, spesielt fra Pakistan og Tyrkia.

Situasjonen i Norge var ikke unik, heller tvert imot. Denne innvandringsbølga, først fra fattige land i Sør-Europa, seinere fra asiatiske og nordafrikanske, det vil si hovedsakelig muslimske land, var en del av et allment europeisk migrasjonsmønster og preget arbeidslivet i de store europeiske landene som Storbritannia, Frankrike, Vest-Tyskland og Sverige. Norge var et av de aller siste landene i Vest-Europa til å åpne for import av arbeidskraft og såkalt fri innvandring. Dette innebar at utlendinger kunne komme til Norge og finne seg jobb, og så søke om oppholds- og arbeidstillatelse. Myndighetene i Norge var også blant de siste til å innføre restriksjoner og til slutt innvandringsstopp, men sammenliknet med andre land var denne perioden med åpen innvandring likevel kortvarig. De første gruppene med arbeidsinnvandrere kom til Drammensområdet i slutten av 1960-tallet, omtrent samtidig med arbeidsinnvandringen til Oslo, og innvandringen fortsatte fram til innvandringsstoppen i 1975.³ Den gangen var ikke Norge noe populært innvandringsmål for de nye gruppene fra Asia og Nord-Afrika, og en kan spekulere på om Norge overhodet hadde fått disse arbeidsinnvandrerne hit dersom de store mottakerlandene i Europa ikke hadde stengt grensene rundt 1970.

Arbeidsinnvandringen til Drammen på 1970-tallet var med andre ord en del av en større migrasjonshistorie nasjonalt og internasjonalt. All innvandring skjer likevel innenfor en lokal

kontekst som gir innvandringen et særpreg. Hva var det spesielle ved innvandringen til Drammensområdet? I det følgende skal vi se på hvem som kom til Drammen, hva slags arbeid de hadde, og hvordan de opplevde å komme til Drammens-samfunnet.

Tyrkerbyen Drammen: Hvorfor kom tyrkerne til Drammensområdet?

Drammen er i innvandringsammenheng blitt kjent som tyrkerbyen i Norge. I Oslo ble «pakistaner» på 1970-tallet et synonym for innvandrer, mens i Drammen ble «tyrker» en betegnelse for «fremmedarbeiderne», enten de kom fra Tyrkia, Pakistan eller India.⁴ I dag når byen preges av arbeidsinnvandrere fra Øst-Europa, legger en ikke spesielt merke til tyrkerne som arbeidsinnvandrere. Den norsk-tyrkiske befolkningen i Drammen tevler i dag med polske innvandrere om å være den største innvandrergruppa i Drammen. Den tyrkiske minoriteten er likevel svært synlig i bygata og samfunnslivet i Drammen, men er mindre synlig på arbeidsplassene, hvis en sammenlikner med de nye arbeidsimmigrantene fra Polen og Litauen. De to andre gruppene som kom omtrent samtidig med tyrkerne, er indere og pakistanere. I utgangen av 2019 var det 1168 personer i Drammen med tyrkisk innvandringsbakgrunn, 585 personer med pakistansk og 467 personer med indisk bakgrunn.⁵ Tallet på dem som har en eller annen form for kulturell tilknytning til disse tre gruppene, det vil si personer som inkluderes i minoritetsbefolkningen, er trolig en del høyere siden det er snakk om tre generasjoner. Felles for disse tre gruppene er at de stammer fra de første arbeidsinnvandrerne som kom til Drammensområdet før innvandringsstoppen. Det var helt sikkert også andre grupperinger, men dette veit vi lite om. Ei gruppe som gjorde seg bemerket, var noen marokkanere som jobbet i industrien i Mjøndalen, og også jugoslaver.⁶

Arbeidsmarkedet i Norge var i annen del av 1960-tallet stramt, og OECD rådde norske myndigheter til å følge i fotsporene til andre vesteuropeiske land og importere arbeidskraft.⁷ Arbeidsrekruttering til industrien fra primærnæringene hadde stanset opp, sysselsetting i tjenestesektoren utgjorde et alternativ til industri, og mange kvinner, *kapitalens reservearmé*, som det het hos radikale feminister på 1970-tallet, var husmødre. Arbeidsinnvandrerne fylte derfor en nisje i det norske arbeidsmarkedet, rett nok i en svært kort periode. Manglende arbeidskraft var likevel aldri et stort samfunnsproblem, og lokale bedriftsledere i Drammen var heller ikke enig i at importert arbeidskraft var løsningen på problemet.⁸ Myndighetene i Norge satte aldri i gang en storstilt arbeidskraftimport slik som i Vest-Tyskland og Sverige. Disse landene fikk en relativt stor tyrkisk befolkning lenge før Norge.⁹ For noen lokale bedrifter var arbeidsmarkedet likevel i overkant stramt. I 1970 gikk Finn Spone fra fylkesarbeidskontoret i Buskerud ut med klar melding om at noen lokale bedrifter var helt avhengig av importert arbeidskraft for å holde hjulene i gang.¹⁰ Leif Loe ved Norwegian Paper Mill på Grønland slo fast at det var helt nødvendig å ta inn utenlandsk arbeidskraft, og at behovet for importert arbeidskraft ville bli større i framtida.¹¹ Framtida er et relativt begrep; det viste seg at etter noen få år kom konkursene på rekke og rad. Alt i 1972 gikk Gulskogen Cellulose konkurs, og i 1976 Mjøndalen Cellulose.¹²

Om en ser importen av arbeidskraft i historisk perspektiv, viser det seg at arbeidsinnvandrerne kom til industrier som hadde sett si beste tid. Arbeidet var tungt fysisk, og fremmedarbeiderne ble så å si tungindustriens siste mohikanere. Det dreide seg om bedrifter på konkursens rand med behov for billig, fleksibel arbeidskraft, for eksempel nattarbeid. Arbeidsrekrutteringsfirmaet i Drammen, A/S Hercules, spilte på dette behovet i sin reklamekampanje rettet mot den lokale industrien i Drammen: «... vi tar toppene i produksjonen med dyktige arbeidere gjerne utenfor arbeidstid, i helgene, uten å beregne overtidsbetaling».¹³

Arbeidsinnvandrerne kom til bedrifter i Drammensområdet, som ellers i Vest-Europa, for å tjene penger og dermed øke levestandarden i *heimlandet*. Tyrkia hadde på 1960-tallet stor befolkningsvekst, en stagnerende jordbrukssektor og en industri og økonomi ellers som ikke kunne absorbere økningen i antallet arbeidssøkere. Spesielt på landet levde mange familier i en økonomisk overgangsfase mellom sjølberging og pengeøkonomi. Kontanter var en mangelvare, og noen ganger kunne pengemangelen ha vidtrekkende konsekvenser. Helsetjenestene var for eksempel ikke gratis, og en kostbar operasjon kunne ruinere en familie.¹⁴

En løsning på manglende sysselsettingsmuligheter og en veg ut av fattigdommen i Tyrkia var migrasjon. Den tyrkiske staten innså det og promoterte arbeidsutvandring som en del av en nasjonal sysselsettingsstrategi.¹⁵ I Norge inngikk ikke staten noen avtale med Tyrkia, men tyrkiske myndigheter så gjerne at tyrkerne tok seg arbeid i Norge. Da andre land i Vest-Europa tok til å stenge grensene for innvandring, ble arbeidsmarkedet i Norge et av de få som var åpent for utenlandske arbeidssøkere. Det gjaldt ikke bare for tyrkere, men for asiatiske arbeidsinnvandrere generelt.¹⁶

Men det lå ikke bare materielle årsaker bak utvandringen. Arbeidslivsforskeren og Tyrkia-eksperten Ragnar Næss peker på at det var etablert en flyttementalitet hos tyrkerne på landsbygda:

Samtidig som identifikasjonen med landsbyen er dyp og vedvarende slik at en ikke kan tenke seg virkelig å bryte båndene med den, finner vi hos mange – på samme måte som i andre regioner der det skjer et oppbrudd fra landsbygda – en opplevelse av at skal man virkelig *leve*, må man ut av landsbyen, ut til byene, eller kanskje helst til utlandet ...¹⁷

Videre var flytting blitt en så sentral del av den enkelte bygdeøkonomien og den lokale sosiale og kulturelle profilen at en gjerne kan snakke om en utvandrerkultur der utvandring var et naturlig

fenomen og kanskje til og med forventet lokal atferd. Begrepet *utvandrerkultur* har blitt brukt i årsaksforklaringer når det gjelder utvandringsmønsteret på bygdenivå i Norge.¹⁸ I noen bygder henger utvandringen sammen med en lokal utvandrermentalitet, og dette ligger trolig også bak utvandringsmønsteret fra utflyttingsprovinsene i Tyrkia.

Det faktum at formell arbeidsformidling spilte en helt underordnet rolle i rekrutteringen av arbeidere til Norge, vitner om en godt innarbeidd utvandrermentalitet i noen landsbygder eller regioner i Tyrkia. Tyrkerne kom til Norge først og fremst gjennom sjølrekruttering innad i de ulike tyrkiske lokalsamfunn. «Norges-kassetter» sendt fra Norge til Tyrkia i denne perioden kan ha spilt en rolle tilsvarende amerikabrev fra nordmenn som hadde utvandret til USA på 1800-tallet.¹⁹ Ellers sørget moderne samferdsel for hyppig direkte kommunikasjon mellom utvandrerne og innbyggerne i landsbygda, og det var flere norsk-tyrkere som tjente en god slant som rekrutteringsagenter.²⁰

Hvor kom de fra og hvordan kom de?

Hvor kom tyrkerne i fra? Hvem var disse menneskene? De fleste kom fra relativt fattige landsbygder som lå utenfor det moderne Tyrkia, men ikke fra den fattigste delen. Geografisk lå utvandringsregionene relativt gunstig til med tanke på innenlandsk arbeidsvandring. De kom nesten alle sammen fra de samme tyrkiske områdene. Mange kom fra Göynem og Samlar-Beyeshir i provinsen Konya, 50 mil sørvest for Ankara. Det kom også tyrkere fra Usak-provinsen, og fra Sivas og Nevsehir. Provinsene Konya og Usak kan ha stått for så mye som 40–60 prosent av den tyrkiske innvandringen til Norge fram til midt på 1980-tallet.²¹ Mange var også i slekt med hverandre eller var naboer fra samme landsbygda, et framifrå eksempel på kjedemigrasjon à la det en har blant skan-

Kartet viser utvandringssområdene til tyrkerne som på slutten av 1960-årene søkte arbeid i Drammensområdet. I dag bor innvandrere fra ulike kanter av Tyrkia i Drammen, men de fleste av arbeidsinnvandrerne og familiemedlemmene stammer fra fire provinser i Anatolia i det sentrale Tyrkia: Usak, Konya, Neveshir og Sivas.

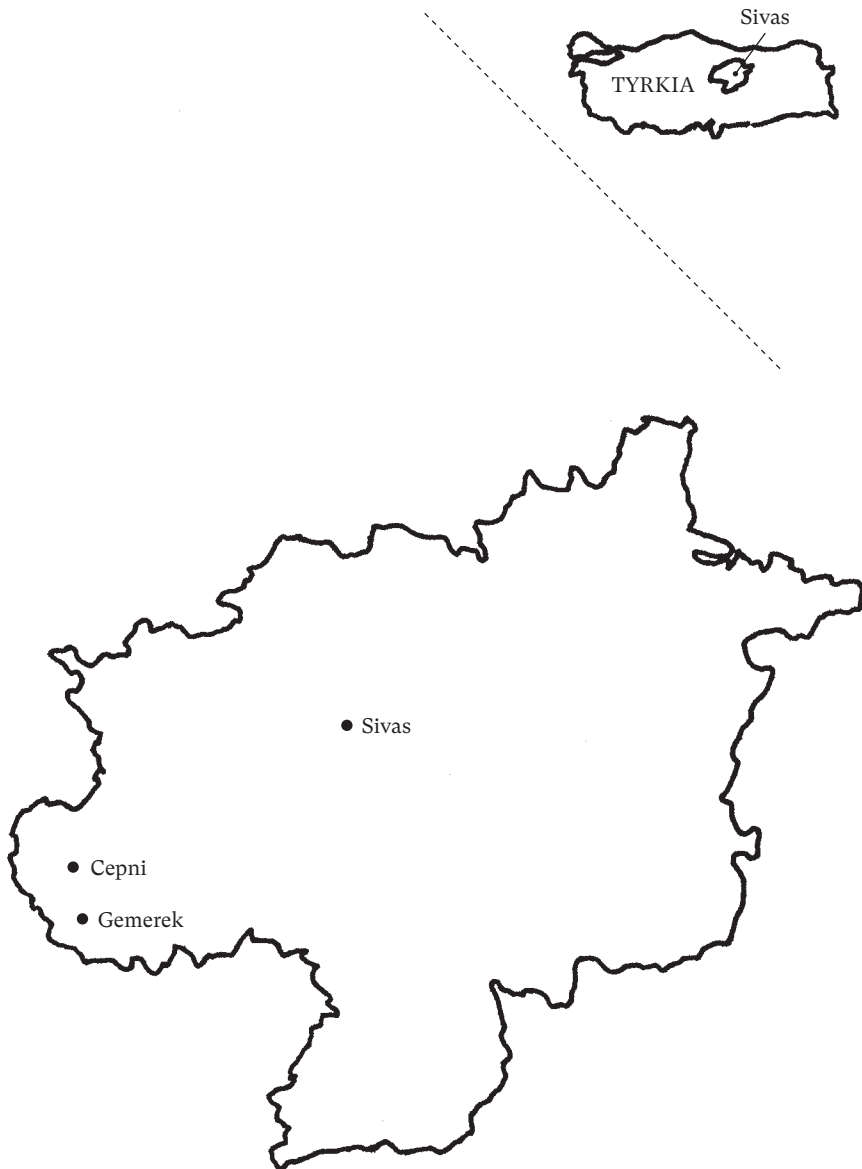
• Ankara

Konya

Konya er den tyrkiske provinsen som har sendt flest utvandrere til Drammen. Kartet viser byen Beysehir og bygdene Samlar og Göynem som mange av tyrkerne kom fra og har nære forbindelser til den dag i dag.

Fra Cepni i Gemerek kommune i Sivas har det siden 1969 kommet flere tyrkere til Drammen. I likhet med Samlar i Konya kan en snakke om en omfattende kjedemigrasjon der hele familier utvandret til Drammen – der de etter hvert slo seg ned for godt.

dinaver og tyskere i Midtvesten i USA.²² De var dessuten ofte sterkt knyttet til det tradisjonelle livet på den tyrkiske landsbygda, men flere hadde før utvandringen til Norge flyttet til urbane områder etter arbeid. Her er det snakk om etappeflytting, der immigrantene var migranter i sitt eget land før de reiste utenlandsk. Noen hadde også hatt opphold i Vest-Tyskland før de havnet i Norge.²³

Hvem kom først til Drammen? Det fins få skriftlige spor etter pionerinnvandrerne fra Tyrkia. Ifølge Ragnar Næss ble det allerede i 1967 rekruttert tyrkiske arbeidere til bedrifter i Drammensområdet, spesielt til papir- og celluloseindustrien, for eksempel i Mjøndalen og hos Norwegian Paper Mill.²⁴ Et innlegg i Drammens Tidende og Buskeruds Blad fra ledelsen for Mjøndalen Cellulose arbeiderforening bekrefter dette. Her hadde cellulosefabrikken i Mjøndalen hatt en ikke-tallfestet gruppe med tyrkiske arbeidere i to-tre år før 1970, og det samme hadde Høvik teglverk.²⁵ Mustafa Cinar som kom til Drammen i 1974, mente at de første tyrkerne jobbet i jordbruk og gartneri; først seinere gikk tyrkerne over til industri.²⁶ Næss peker sjøl på at tyrkerne i Akershus drev med å skjære torv, rett nok fra 1969. Til å begynne med var det snakk om sesongarbeid, og det kan tenkes at det kunne ha vært spiren til den første tyrkiske arbeidsinnvandringen til Drammensområdet.

Den første gruppa med tyrkiske arbeidere, totalt 14, som kom til Drammen, ble rekruttert gjennom privat arbeidsformidling.²⁷ To personer sto sentralt: en tyrkisk lege eller tannlege i Istanbul og en norsk advokat, Nils Edvard (Eddy) Stenersen. Stenersen drev med to greske medhjelpere et arbeidsformidlingsfirma i Drammen, Herkules. Stenersen drog til Tyrkia og fikk tak i arbeiderne ved hjelp av legen, og firmaet hadde også et kontor i Hamburg.²⁸ Seinere i 1970 kom det 57 tyrkere. Stenersen har omtalt operasjonen nærmest som en privat utviklingshjelpsaksjon, men han tjente godt på det, sies det, og sannsynligvis legen også.²⁹ Slik grupperekruttering til fabrikkene gjennom formell arbeidsformidling var ikke vanlig blant arbeidsinnvandrere som kom til Norge. Blant de

tyrkiske arbeiderne var det anslagsvis bare tre av ti som ikke kom gjennom uformelle, private nettverk. Likevel kan vi snakke om *kollektiv sjølrekruttering* siden tyrkerne fortsatte å komme i grupper eller tilhørte en sosial gruppe med bekjentskap og nettverk som alt var etablert i Norge.³⁰ Det kollektive aspektet styrkes av at den tyrkiske arbeiderforeningen, etablert i 1970, også var behjelpelig med å skaffe tyrkere arbeid.³¹

Hvem og hvor mange?

Arbeidsinnvandrerne var i første omgang menn, oftest i sin beste arbeidsalder, fra 20 til 49 år. Tabellen på neste side viser hvor mange tyrkiske statsborgere som bodde i Norge i perioden 1968–1985. For noen år har vi tall for antallet som bodde i Drammen, mens andre år har vi tall for den tyrkiske befolkningen i Norge. En regner med at mellom 25 og 30 prosent av alle tyrkere i Norge på 1980- og 1990-tallet bodde i Drammensområdet (Buskerud).³²

Arbeidsplassene og den sosiale situasjonen

Sammenliknet med pakistanere var tyrkerne noe sterkere knyttet til en bedrift, såkalte bufferbedrifter.³³ En bufferbedrift var bedrifter som kunne gjøre migrasjonsovergangen lettere. Det var arbeidsplasser som ofte hadde grupperekuttering i utgangspunktet, i for eksempel i ei bestemt bygd i Konya-provinsen. Dette gjorde det attraktivt for tyrkere i neste omgang å oppsøke nettopp slike bedrifter for å kunne dra fordeler av et allerede etablert tyrkisk miljø og nettverk. En annen bufferfunksjon var at disse bedriftene hadde fleksible ferieordninger som gjorde at arbeiderne kunne dra tilbake til Tyrkia og oppholde seg der relativt lenge. Sannsynligvis

Tabell 2: Antall tyrkiske statsborgere i Norge 1968–1985.

År	Antall tyrkiske statsborgere i Norge	I Drammensområdet
1968	61	10*
1970	242	51*
1972	439	-
1975	1156	-
1977	1533	-
1979	2086	-
1980	2129	347
1981	2449	800
1983	3111	
1984	3236	916
1985	3351	-
1990	4964	813
1998	6223	922

Kilde: Næss, 1985:17 og Aaserud 1999:49–51.

*DT-BB, 22.8.1970. Tallet 51 hadde en fra politiet, mens tallet 10 er stipulert ut fra rapporten der det går fram at Høvik teglverk hadde tyrkiske arbeidere siden 1968.

var det en sammenheng mellom grupperekuttering og gunstige ferieordninger nettopp i disse bedriftene.

Det fins dessverre ikke tilgjengelige offentlige statistikker over nøyaktig hvor i Drammensområdet de tyrkiske arbeidsinnvandrerne jobbet. En regner med at i 1970 jobbet ca. 80 prosent av tyrkerne i Drammen og Oslo i industrien, mens antallet i 1980 var sunket til ca. 60 prosent.³⁴ Totalt var det fram til midt på 1980-tallet minst 30 bedrifter i Drammensområdet der tyrkerne jobbet. Det fins ingen forskning om den tidlige arbeidsinnvandringen i Drammensområdet, med ett unntak: Et gartneri i Lier (Espedal) var en av bedriftene som Næss undersøkte midt på 1980-tallet. Ellers veit vi at de fleste fikk arbeid i industrifabrikker i Drammen og Mjøndalen, først og fremst i papir- og celluloseproduksjon

som Union på Grønland, på Gulskogen og i Mjøndalen. Men det var en rekke andre bedrifter som hadde tyrkiske arbeidstakere: gummiproduksjon hos Viking i Mjøndalen, murproduksjon hos Høvik teglverk i Lier og skofabrikken Calif og på sementvarefabrikken på Steinberg.³⁵ Både tyrkere og pakistanere jobbet på Star i maling- og lakkproduksjonen.³⁶ Andre tyrkere jobbet i serviceyrker, både privat og offentlig, som i reinhold, matservering og transport. Samfunnsforskning fra 1980-tallet dokumenterte at mesteparten av sysselsettingen dreide seg om ufaglært arbeidskraft i lavstatusjobber.

De fleste av arbeiderne hadde noen få års skolegang og lite kjennskap til det moderne industrisamfunnet som møtte dem i Drammen. Det var likevel ikke sjelden med arbeidere som ikke hadde gått på skole i det hele tatt. Noen hadde lært å lese og skrive sjøl, andre var analfabeter. Det betyr ikke at de første arbeidsinnvandrerne var uten ressurser. Siden arbeidsinnvandrerne kom seint til Norge, er det likevel sannsynlig at de var mindre ressurssterke enn de første som utvandret. Når det gjelder Tyrkia, kom innvandrerne fra det sørlige Anatolia, mange fra Konya som ikke tilhører den vestlige, mer moderne delen av Tyrkia. Intervjuene med tyrkiske arbeidsinnvandrere støttet opp under denne antakelsen; mange kom fra svært fattige kår. Blant informantene var det en som hadde vokst opp i telt i en nomadefamilie, og en som ikke hadde møbler heime. Jordbruksteknologien var lite utviklet. Plogene kunne være laga av tre, og arbeidet ute på jordene var i stor grad basert på menneskers muskelkraft.³⁷

Det fantes sjølsagt unntak i dette bildet. For eksempel var en av de aller første tyrkerne som kom til Drammen, faren til den kjente SV-politikeren i Drammen, Sadi Emeci. Faren var faktisk en politisk flyktning.³⁸ Han var utdannet og hadde vært ordfører i heimbyen i Tyrkia før han falt i unåde. Etter ei tid som fabrikkarbeider kom han raskt over i arbeidsformidling. Men det var et unntak. Likevel peker konklusjonen mot at de tyrkiske arbeids-

migrantene som kom til Norge, var relativt ressurssterke og hadde relativt høy status i lokalsamfunnet i heimlandet.³⁹ Utvandringen i seg sjøl innebar en viss statusheving fordi det var forbundet med en framtidig økning i materiell velferd.⁴⁰

Migrantarbeiderne kom ikke fra de minst utviklede provinsene i øst, og som arbeidsinnvandrere ellers måtte de ha et visst psykisk og fysisk overskudd for å klare å utvandre.⁴¹ En måtte først og fremst kunne arbeide, og arbeide hardt og lenge. Det var deres kvaliteter som arbeidere som gjorde flyttingen til Norge mulig og ønskelig sett fra ståstedet til både innvandrerne og arbeidsgiverne. Bedriftslederen på Høvik teglverk, Arne Thorbeck, oppsummerer godt både ulempene og fordelene med de tyrkiske arbeiderne: «... ufaglært arbeidskraft fra landområdene i Tyrkia som aldri har sett en maskin før i sitt liv ... det er aldri fyll og aldri skoft i arbeidet ... de er arbeidsomme og nøyaktig».⁴² Thorbeck og flere bedriftsledere etterlyste større innsats fra det offentlig når det gjaldt rekruttering, språkopplæring og samfunnsorientering.⁴³

Sjøl om arbeiderne befant seg i en nokså utrygg tilværelse i starten, er det viktig å understreke at de første arbeidsmigrantene også utgjorde en kollektiv ressurs; de hadde hverandre. Arbeidsmigrasjonen fra Tyrkia til Drammen kjennetegnes av kjedemigrasjon, jamfør avisoverskriften på Dagbladets reportasje om tyrkerne i Drammen i 1997, «Flyttet landsbyen til Drammen», eller rettere sagt til Fjell, som det framgår av reportasjen.⁴⁴ Dette fellesskapet med utgangspunkt i arbeidskollektivet var det sosiale og kulturelle fundamentet som innvandrersamfunnene i Drammen, og Fjell spesielt, skulle tuftes på. Minnene blant arbeiderne forteller om mennesker som hadde mange gode venner, om familier som stilte opp som nabohjelp og om sosial omgang i foreninger og menigheter. Landsbygdene som arbeidsinnvandrerne kom fra, var preget av små sosiale og økonomiske forskjeller, noe som kan forklare de sterke båndene som oppsto også i Norge.⁴⁵ I norsk målestokk var innvandrerne med andre ord fattige når det gjaldt materielle

ressurser, men hadde en solid sosial forankring i landsbygda og sterke familiebånd. Begrepet *klan* skildrer mer presist dette nære, sosiale fellesskapet enn landbakgrunnen, spesielt før 2000, men også i dagens Drammen har klantilhørigheten vist seg å ha slisterke røtter.

Det en er vitne til i Drammen, er ikke noe nytt i migrasjonshistorien. Den amerikanske historikeren John Bodnar opponerte allerede på 1980-tallet mot den rådende oppfatningen av migrasjon som en opprivende prosess, ved å vise til de erfaringene og praksisene som innvandrergroperingene tok med seg videre til industribyene i USA. Hovedbudskapet er at innvandrerne ikke hadde blitt revet løs fra røttene, men hadde blitt omplantet i amerikansk «jord» med sine røtter i behold. I enda sterkere grad gjaldt det de norske immigrantsamfunnene på prærien, men også de norske bykoloniene i Brooklyn og Chicago.⁴⁶ Samme fenomen viser seg i returmigrantene på Lista som støypte om bygda til et USA i miniatyr.⁴⁷ Dette fenomenet dukker opp i dag i tyrkiske landsbygder som fylles opp med returmigranter (pensjonister) fra Nord-Europa, ofte fra samme «heimstad», både i tilflyttingslandet og i utflyttingslandet.

Dette perspektivet om etnisk fellesskap og kulturell omplanting bør ikke skygge for at migrasjonsprosessen innebar en reell opprivning med høye sosiale kostnader, spesielt for pionerene. I en reportasje fra Drammen i 1970 skildret arbeidsgiveren Kjell Steinsvik ved Morud og Ramfoss Bruk situasjonen til ei gruppe på sju tyrkere som arbeidet hos han:

Disse tyrkerne er ulykkelige. De trives ikke, de har ingen å snakke med. Her opplevde vi at de ikke ville spise. De vil simpelthen ikke spise. Vi prøvde på alle måter å skaffe dem mat som vi visste ble spist i Tyrkia, men nei de rørte det ikke. Det ble til at de bare spiste loff. De må jo bli nedbrutte når alt de kan si er «morn, sjef». [...] vi kan ikke bare sende

disse guttene inn og ut av landet som vi ønsker det, uten å ta noe ansvar for dem [...] De har ikke en trygg bakgrunn her og føler ofte en sterk fysisk belastning. De har det ikke godt her. Nå *må* myndighetene utgreie dette spørsmålet.⁴⁸

Konflikter

I mars 1970 berettet den lokale arbeideravisa, *Fremtiden*, om en alvorlig arbeidskonflikt som involverte flere fremmedarbeidere på Krogstad Cellulosefabrikk. Reportasjen er et av de aller første medieoppslagene i lokalpressen om arbeidsinnvandrere.⁴⁹ Tre marokkanske arbeidere hadde gått løs på en jugoslav som også jobbet der. En nordmann grep inn og ble banket opp med spade og knyttnever. Fagforeningen grep inn og sørget for at de tre marokkanerne fikk sparken. Etter det vi veit, var det sjelden at konfliktene utviklet seg til slike voldsepisoder, men det oppsto en del mindre konflikter. De kunne være mellom arbeidsinnvandrere og nordmenn eller mellom ulike grupper arbeidsinnvandrere, slik som ved Krogstad.

De mest alvorlige arbeidskonfliktene i Drammensområdet var først og fremst ringvirkninger av uryddige arbeidsforhold skapt av den private arbeidsimporten via advokat Stenersen.⁵⁰ Det virker nesten sånn at myndighetene var rådville og ikke kunne stille opp verken for arbeidsinnvandrere, arbeiderbevegelsen eller bekymrete arbeidsgivere som Kjell Steinsvik. Irregulært skiftarbeid, manglende utbetaling av lønn og manglende kontrakter og oppsigelser var blant klagen til arbeidsinnvandrere. De etterspurte informasjon om lønn, feriepenger, trygdepenger, og etterlyste språkkurs. Jern og Metall, Drammensavdelinga, der 18 tyrkere hadde meldt seg inn, prøvde etter egne utsagn å hjelpe så godt de kunne. Men for noen var det enten for seint eller for lite. Fire tyrkere sa opp jobben hos Steinvik, og det var full forvirring

rundt lønns- og arbeidsforhold, ifølge de lokale tillitsvalgte fra Jern og Metall.

Konflikten ved Espedal Gartneri (sannsynligvis våren 1980) er trolig mer typisk for hvordan det kunne skjære seg mellom arbeidsinnvandrere og norske.⁵¹ På denne arbeidsplassen fantes det atskilte toaletter for «nordmenn og fremmedarbeidere», og det oppsto en alvorlig misforståelse mellom fagforeningene og arbeidsinnvandrerne. Det kom også til uenighet rundt lønningene. Tyrkerne krevde større lønnspålegg, men de tillitsvalgte kunne ikke hjelpe til uansett hvor rettferdig kravet kunne være. Den lokale bedriftsklubben var handlingslamme på grunn av lønnsstoppen som LO hadde godtatt. De tyrkiske arbeiderne hadde for lite informasjon om norsk arbeidsliv til å kunne forhandle effektivt. Ettersom de ikke kjente til lover, tariffbestemmelser og sedvaner som gjaldt, risikerte de å spille seg utover sidelinja dersom de stilte krav. De kunne forspille en potensielt god forhandlingssituasjon, dumme seg ut og sette ondt blod.⁵²

Pakistanere og indere

Sjøl om tyrkerne var den absolutt største gruppa av arbeidsinnvandrerne, var det allerede i begynnelsen av 1970-tallet flere andre nasjonaliteter blant arbeidsinnvandrerne. Antropologen Julian Kramer drev med feltarbeid blant indere i Drammen i annen del av 1970-tallet og rapporterte om over ett tusen «såkalte fremmedarbeidere».

De største gruppene blant disse er jugoslaver, tyrkere, pakistanere og indere. Fremmedarbeiderne, eller innvandrerne, er nokså synlige i gatebildet i Elveby [dvs. Drammen] – særlig i helgene da pakistanere og indere holder filmforestillinger i en av byens kinoer midt i sentrum. Det kan da være

opp til ett hundre mennesker samlet ved kinoen, og reklameplakater for disse forestillingene er blitt et vanlig syn i byen. Om kveldene, særlig om våren og sommeren, pleier mennene også å treffe hverandre i byen. Det er da vanlig å se flere små grupper av tyrkere, jugoslaver, pakistanere og indere på torget i sentrum.⁵³

Sjøl om det var nasjonale og religiøse motsetninger mellom de pakistanske og de indiske innvandrerne, kom de fra det samme området – Punjab – og hadde dermed et felles språk og til dels felles territorielle og kulturelle referanser.⁵⁴ Pakistanere og indere i Drammen hadde noe av den samme sosialøkonomiske bakgrunnen som de tyrkiske arbeidsinnvandrerne, men hadde en annen utvandringshistorie, preget av sambandet til Storbritannia gjennom medlemskap i Det britiske samveldet. Disse to gruppene kom til Norge først etter at de fikk problemer med å slippe inn i Storbritannia og andre land på kontinentet. De kom i større grupper noen år etter tyrkerne, spesielt pakistanere. Næss viser at i 1970 var det ikke mere enn 110 pakistanske statsborgere i hele Norge (i 1967 var det 10), mens i 1971 hadde tallet steget til hele 990 og i 1975 4302. Bosettingsmønsteret blant inderne og pakistanerne i Norge var også annerledes enn hos tyrkerne. Om lag 75 prosent av pakistanerne bodde i Oslo, mens inderne bodde trolig noe mer spredt. Kjønn- og aldersfordelingen, derimot, var omtrent som hos tyrkerne.

I Drammen telte de to gruppene fra det indiske subkontinentet til sammen like mange som tyrkerne.⁵⁵ I 1974 var det registrert 82 indere i Drammen politidistrikt; to år seinere var tallet 195, derav 113 menn, 33 kvinner og 49 barn. Tallene tyder på at inderne som kom til Drammen, oftere hadde med seg familien, sammenliknet med tyrkerne og pakistanerne.⁵⁶ Mohammed Aslam, pakistaner som kom til Drammen i august 1974, kunne fortelle at det var bare en handfull pakistanere da han kom, kanskje 20 eller 30 mann.⁵⁷ Rundt 1980 mente han at det var mellom 100 og 150 pakistanere.

I 1970-årene utgjorde arbeidsinnvandrerne fra Punjab i både India og Pakistan til sammen omtrent like mange som de tyrkiske innvandrerne. Igjen er det snakk om kjerneområder med utvandring fra bestemte lokalsamfunn, og der innvandrerne ender opp i etniske enklaver i tilflyttingssamfunnet. I Nye Drammen kommune teller innvandrere med en felles kulturell punjabi-tilhørighet omtrent like mange som innvandrere med tyrkisk landbakgrunn.

Vi har ikke noen indikasjon på at pakistanerne eller inderne ble rekruttert gjennom arbeidsbyrå slik som var tilfellet for noen av tyrkerne. Aslam sjøl hadde en venn som jobbet i Norge som fortalte han om mulighetene i landet. Aslam jobbet i Hellas på et skipsverft før han kom til Norge. Han reiste fordi forholdene her, som lønn, var bedre enn i Hellas. Aslam formidlet videre til venner fra samme landsbygd om de relativt gode forholdene i Norge, og fikk to kamerater til Drammen. Aslam og sønnen, den kjente lokalpolitikeren Shahid Iqbal Bhatti (Ap), framhever at det var svært vanlig at jungeltelegrafene spilte en viktig rolle i flytteprosessen. Med andre ord var det snakk om kjedemigrasjon slik som for tyrkerne, men at all arbeidsformidling skjedde uformelt og gjennom sosiale nettverk.

Pakistanerne og inderne delte mange av tyrkernes erfaringer i møtet med arbeidslivet i Drammen. Her er tallmaterialet vanskeligere å tolke enn hos tyrkerne fordi tallene omfatter både Oslo og Drammen. Som i tilfellet med tyrkerne jobbet begge gruppene i lavtlønte jobber. Kramer påpekte at midt på 1970-tallet jobbet indere på gårder eller i gartnerier, men også i industribedrifter som ufaglærte.⁵⁸ Dette gjaldt sikkert for pakistanere også, men det kan være at inderne var mer dominerende i landsbruksrelaterte næringer.⁵⁹ Av de asiatiske arbeidsinnvanderne som kom til Norge rundt 1970, hadde inderne mest utdanning. Om det var slik i Drammen, veit vi ikke. I alle tilfeller rapporterte Kramer om indere med høy utdanning som jobbet i lavtlønte yrker, blant andre en med mastergrad som jobbet i et gartneri, og en lærer som jobbet som ufaglært fabrikkarbeider.

Det var også flere pakistanere med utdanning. Iqbal Bhatti fortalte at han hadde gjennomført utdanning på gymnasnivå i Pakistan før han kom til Norge. På den andre sida hadde faren, Aslam, ingen skolegang og lærte aldri å skrive eller lese.⁶⁰ Men begge havnet i industrien. Faren arbeidet hos Konservice, i næringsmiddelindustrien, i 14 år, mens Bhatti hadde noen år i

fottøyproduksjon hos Calif før han jobbet i malingsproduksjonen hos Nodest Industrier.

Det som far og sønn Aslam opplevde, var typisk for så å si alle arbeidsinnvandrerne i Drammen; uansett utdanningsnivå havnet mange i industrien. I 1980 var litt over 40 prosent av pakistanske arbeidere i industri og nesten 36 prosent av inderne.⁶¹ Som tyrkerne var de pakistanske og indiske arbeiderne mange nok til å danne en egen minoritetskultur, eller mindre pretensiøst sagt en sosial gruppe med forankring i en ikke-norsk identitet basert på slektskap (klan) og felles opphav i heimlandet. Inderne var, ifølge Kramer, delt i to like store kulturelle grupper i Drammen: sikhene og hinduene.

Livet i Drammen

Den aller første tida i Drammen var sikkert ikke lett for pionerinnvandrerne. Skildringen i den første offentlige utredningen i Norge (NOU 1973: 17 *Innvandringspolitikk*) tegner et dystert bilde av innvandrernes hverdag; de levde i sosial isolasjon, og arbeids- og boforhold var til dels svært kritikkverdige. Tyrkerne utmerket seg blant arbeidsinnvandrerne med en svært liten andel kvinner før innvandringsstoppen i 1975. De tyrkiske kvinnene utgjorde ikke mer enn 15 prosent av gruppa.⁶² Så seint som i 1985, ti år etter innvandringsstoppen, var det bare halvparten av de gifte mannlige arbeidsinnvandrerne som hadde fått med seg ektefellen og eventuelle barn til Norge.⁶³ Sjøl om mange menn av egen vilje valgte å la familien bli i heimlandet, var ikke livet i Norge mindre ensomt for det. I utredningen fra 1973 ble det slått fast at langdistansependling ikke var noen god løsning i et lengre perspektiv for noen av partene. Men hva slags tidsperspektiv var det snakk om? En bør ha i mente at verken arbeidsinnvandrerne eller arbeidsgiverne noen gang trodde at innvandrerne skulle bli

i Norge. Alle var innstilt på at de ville returnere til heimlandet og familien etter et relativt kort opphold i Norge, altså etter noen år. Både tyrkerne og inderne berettet om et ønske om å investere i landsbygda i heimlandet, bl.a. å skaffe seg traktor.⁶⁴

Her må en skyte inn at intensjonen om korttidsopphold også gjaldt for flere av de første kvinnene som kom. To tyrkiske kvinner fra Sivas kom til Drammen i første del av 1970-tallet og hadde med barna, men var i full jobb. Den ene jobbet på kjøkkenet ved Fløya sykehjem, den andre i industrien på Unionen.⁶⁵ Mora til den norsk-pakistanske journalisten og forfatteren Shazia Majid var også utarbeidende, mens familien bodde i Drammen.⁶⁶ Arbeidsinnvandrere av ulik alder og ulike kjønn kom til Drammen først og fremst for å tjene penger. Når det gjelder kvinner og arbeidsinnvandring, kunne det være svært ulike praksiser avhengig av det lokale kjønnsrollemønsteret i landsbygda. Det at kvinner kom som arbeidsinnvandrere, var likevel ikke spesielt oppsiktsvekkende. Flere av de etnisk norske informantene i denne undersøkelsen nevnte at både mann og kone – og noen ganger barna – var i Norge for å jobbe.⁶⁷

Det var innføring av innvandringsstoppen som tvang fram et annet og mindre slitsomt levesett enn langdistansependling. Innvandringsstoppen var på sett og vis effektiv på den måten at uten loven ville innvandringen blitt enda større.⁶⁸ Men det var likevel et paradoks at innvandringen holdt fram i et relativt høyt tempo etter innvandringsstoppen. Denne innvandringen har historikerne kalt *den andre innvandringsfasen* i etterkrigstida, og den kjennetegnes av en ny type innvandring: familieinnvandring. Arbeiderne ble etter innvandringsstoppen usikre med tanke på framtida. Mange fant ut at det var best å bli i Norge, i alle fall en stund til, heller enn å risikere å ikke kunne komme inn i Norge seinere på grunn av innvandringsstoppen.⁶⁹ Arbeidsinnvandrere som ønsket det, fikk i løpet av 1980-tallet familien til Norge eller hentet en ektefelle fra heimlandet. Daglivet ble sjølsagt lettere

for arbeidsinnvandrerne, men skapte samtidig utfordringer for innvandrerne og mottakersamfunnet.

Det var positivt at familiegjenforening og ektefellehenting bidro til å bryte ned den sosiale isolasjon som de mannlige arbeidsinnvandrerne sleit med. Det ble bygd opp et relativt stort og sterkt sosialt nettverk; det ble en viktig ressurs under etableringen i det nye landet. Innvandrerne kunne nå føle seg tryggere i det nye miljøet. I tillegg hadde slike nettverk en viktig praktisk funksjon; de første innvandrerne fra landsbygda som hadde etablert seg, fungerte nemlig som los for etterfølgende innvandrere på veg inn i det nye samfunnet. På den negative sida kunne resultatet av familieinnvandringen føre til at innvandrergруппene kollektivt ble enda mer sosialt isolert. Det gjaldt ikke bare i forhold til det norske storsamfunnet.

Det er nemlig mye som tyder på at det sosiale nettverket til innvandrerne ikke strakte seg lenger enn grensene til nærmeste landsbygd, om det var i Tyrkia, Pakistan eller India. For innvandrerne i denne perioden, som hadde liten omgang med nordmenn, kunne forskjellen mellom landsbygdene eller regioner i samme land bety like mye eller mer enn forskjellen til andre nasjonale kulturer.⁷⁰ På 1970-tallet kunne Kramer for eksempel ikke observere noe særlig samkvem mellom indere og pakistanere i Drammen trass i felles språk og regional opphav. Den sterke gruppetilhørigheten som en ser i dagens Drammen, bekrefter bildet av svært sterke bånd mellom folk fra samme heim plass.

Men det fantes sikkert også unntak. Lavleen Kaur, norskindisk skuespiller og samfunnsviter, mener at opplevelsen av å være «den fremmede» kunne være med og bryte ned de etniske grensene fra fraflyttersamfunnet, i dette tilfellet mellom indere og pakistanere i Punjab:

Men likhetene ser en også i de eldre generasjonene. Da de kom som arbeidsinnvandrere til Norge, var det ikke «Ola

Nordmann» som lukket opp døren for dem den første kalde natten de skulle komme seg igjennom som ny i Norge. Det var folk med bakgrunn fra Punjab, og ofte fra den andre siden, som tok dem inn i varmen for en natt eller to – og ga hjelp og veiledning. Hvordan påvirkes vi og våre holdninger når den man oppfattet som fienden plutselig står ansikt til ansikt med en og blir ens «reddende engel»? ⁷¹

Beretningen fra far og sønn Aslam tyder også at det *etter hvert* vokste fram et fellesskap mellom pakistanerne og inderne også i Drammen.

Arbeids- og boforhold

En ting var arbeidernes sosiale isolasjon som arbeidsinnvanderne sjøl kunne påvirke ved å rekruttere andre sambygdinger til arbeidet i Norge og seinere gjennom familieinnvandring. Noe annet var både arbeids- og boforhold. I begge tilfeller var det som oftest arbeidsgiverne, eventuelt i samarbeid med fagbevegelsen, som hadde ansvar.⁷² Arbeidsforholdene varierte, men arbeidet var ofte et enormt slit. Det var ufaglært arbeidskraft, og i industrien dreide det seg om hardt kroppsarbeid. Igjen var de tyrkiske arbeiderne interesserte i å ta de jobbene som de ble tilbydd i Norge, og var villige til å jobbe lenge og iherdig for å tjene penger. Men at det var et stritt liv, på grensa til det utålelige, var det ingen tvil om. Det vitner den tidligste forskningen om, og ikke minst de titalls beretningene, livløpshistoriene, fra de første arbeidsimmi-grantene.⁷³ En skal heller ikke snakke lenge med etnisk norske drammensere før historiene om slavearbeid og liknende forhold kommer fram.⁷⁴ Flere av de første arbeiderne fikk seinere, slik som tilfellet med etniske nordmenn i samme bransjen, yrkesskader og ble uføretrygdet.

Et utsagn fra livsløpshistorien til en tyrkisk arbeider som jobbet på et meieri i Drammen, forteller mye om arbeidsforholdene den gangen. Det forteller også noe om hvorfor tyrkerne holdt ut med tungt arbeid i lang tid, og hvorfor mange fikk et avkortet arbeidsliv:

Jeg fikk jobben. Den gangen var jeg veldig aktiv. Det var den beste alderen min, 18–19 år. Jeg tror at jeg ødela kroppen min der. Jeg løftet mange kilo melkekasser, stablet tonnevis om dagen. Vi var unge og sterke og kjente ikke noe. Mange timer om dagen var vi i kjølerommet. Det var 2–3 grader, og våte på beina. Vi kjente ikke noe. Vi gikk mange timer våte på beina.⁷⁵

Han jobbet på denne arbeidsplassen i 13 år. Han fikk seinere arbeid som bussjåfør.

En annen beretning om en liknende situasjon:

Jeg jobbet for det meste i industrien. Det er hardt arbeid, og jeg jobbet ofte doble skift. Etter 20 år i norsk arbeidsliv ble jeg syk. Sykdommen er relatert til arbeidsmiljøet jeg har jobbet i. Først ble jeg sykemeldt, og etterpå gikk jeg på attføring. Deretter søkte jeg uførepensjon, men fikk avslag. Jeg har anket [...] Jeg må få sosialstønad for å overleve. Det er en skam for meg å gå på sosialen. Jeg forstår ikke hvorfor jeg ikke kan få uførepensjonen etter 20 år i norsk arbeidsliv. Mine kamerater sier at de kan skaffe meg penger for at jeg kan åpne en liten butikk eller kafé, men hvordan skal jeg greie det når armene mine er så dårlige at jeg knapt greier å bære hjem handleposene fra butikken?⁷⁶

Denne arbeideren kom ikke tilbake i arbeid.

I sin undersøkelse av arbeidsforholdene, utført til dels i samarbeid med den tyrkiske arbeiderforeningen, tegner Ragnar Næss

et dystert bilde, men han viser også at det var stor variasjon mellom arbeidsplassene. Som aksjonsforsker etterlyste Næss bedre opplæring (språkproblemene var en stor barriere) og pekte på forskjellsbehandling på en rekke områder (lønn, telefonbruk, pauser, skiftordning, eller – som ved Espedal gartneri – toalettforhold). Noen ganger lyktes fagforeningene med å organisere innvandrerne på arbeidsplassen, men det kunne også oppstå gnisninger slik som ved Espedal.

Den første kartleggingen av arbeidsinnvandrerens situasjon i Norge kom med den første offentlige utredningen om innvandringspolitikk i 1973 (NOU 1973: 17). Som vi skal se nedenfor, var det takket være mediedekning godt kjent at arbeidsinnvandrerne levde og jobbet under dårlige forhold sammenliknet med norske arbeidere. Utredningen hadde imidlertid lite konkret å bygge på, bortsett fra en sosiologisk case-undersøkelse av 40 arbeidsinnvandrere. Forskningen om boligsituasjonen til arbeidsinnvandrerne var likevel entydig i sin konklusjon: Arbeidsinnvandrerne bodde under til dels svært dårlige forhold, og utviklingen var bekymringsfull.⁷⁷ Det skyldtes ikke bare språkvansker, manglende kjennskap til den norske «boligkoden» og diskriminering, men også innvandrerens egne prioriteringer. Å sette til side penger for å sende tilbake til familien på heimsplassen, eller eventuelt investere der, var høyt prioritert.⁷⁸

Boligsituasjonen til arbeidsinnvandrerne i Drammensområdet er et kapittel i seg sjøl. De første arbeiderne bodde ikke på Fjell, men var innlosjert rundt omkring i tilknytning til fabrikkene der de jobbet. En gang i begynnelsen av 1970-tallet kom, ifølge en avisreportasje i Dagbladet, seks tyrkere til Fjell og sådde de første spirene til det som i løpet av noen år skulle utvikle seg til å bli et sterkt, etnisk tyrkisk samfunn på Fjell.⁷⁹ Sjøl om blokkene på Fjell ikke regnes som å være på solsida i Drammen, var boforholdene der et stort framskritt sammenliknet med det arbeidsinnvandrerne på 1970-tallet ellers var vant med.

Det var nettopp slike elendige boforhold som forårsaket den første og største innvandrerskandalen i Drammen. På 1970-tallet var det generell boligmangel i de større norske byene, Drammen inkludert, og det ble vanskelig for arbeidsinnvandrerne å skaffe seg et sted å bo. Det var arbeidsgiverne som skaffet «gratis» bolig på den måten at innlosjeringen var en del av «innvandringspakka». Seinere, etter at familiene kom, bodde flere på utsatte steder langs sterkt trafikkerte og lite attraktive steder i Drammen, for eksempel på Strømsø. En tyrkisk arbeider fikk mye kjeft fra kona da hun kom til Drammen og så hvor dårlig bostandarden var sammenliknet med standarden hun var vant med fra Tyrkia.⁸⁰

Det viste seg at det ikke bare var innvandrerne sjøl som var misfornøyde. Nordmenn syntes også at boligsituasjonen for arbeidsinnvandrere var skandaløst dårlig. Det var en av grunnene til at LO og regjeringa gikk inn for å innføre innvandringsstoppen i 1975.⁸¹ Situasjonen i Drammen var så ille at det vekket nasjonal oppsikt. I desember 1970 slo lokalavisene alarm om hvordan arbeidsgiverne utnyttet de nye arbeidsinnvandrerne ved å skaffe dem billige, men elendige boforhold. Saken ble også slått opp i rikspresen, bl.a. i tabloidavisa VG, men det var først og fremst arbeidavisa i Drammen, Fremtiden, som førte an i kritikken mot Herkules.⁸² Det kom flere kritiske reportasjer og kommentarer, og det utviklet seg til en konfrontasjon mellom redaktøren i avisa og arbeidskraftimportøren, advokat Stenersen. Han saksøkte til og med avisa, men vant ikke fram sjøl om Fremtiden måtte dementere noen av uttalelsene de hadde kommet med.⁸³ Denne episoden illustrerer to ting: at arbeiderne kunne bli svært dårlig behandlet av arbeidsformidlerne eller arbeidsgiverne, men også at arbeiderbevegelsen var opptatt av forholdene for arbeidsinnvandrerne og talte deres sak. Med unntak av denne episoden er det ikke mye i lokalavisene om forholdet mellom arbeidsimmigrantene og Drammens-samfunnet. Et innlegg skrevet av den lokale tillitsvalgte ved en av de store, lokale industribedriftene er

en indikasjon på at arbeiderbevegelsen var på vakt når det gjaldt arbeidskraftimporten den gangen:

For noen generasjoner siden stod norske arbeidere ofte helt hjelpeløse overfor datidens arbeidsgivere. Jeg mener at de tyrkiske arbeiderne her i dag vil kunne komme i lignende situasjoner overfor ledelsen i firmaet AS/ Hercules [...] fra offentlig administrativt hold skulle [det] gis noe støtte så de kunne få like stor bevegelsesfrihet og rettigheter på arbeidsplassen som den norske arbeideren. Jeg tror ikke at samfunnet er tjent med at folk på nytt står med «lua i handa» overfor arbeidsgiveren. Det er ikke mindre uverdigg at det nå vil kunne gjelde utlendinger.⁸⁴

Krisetider i industrien

En arbeidslivsforsker har oppsummert den tyrkiske innvandringen til Drammen slik: «[...] ‘tyrkerne’ kom til Drammen som billig, midlertidig, ufaglært arbeidskraft til en industri som var på vei mot nedleggelse.»⁸⁵ Når vi veit at så å si alle tyrkiske arbeidstakere i Drammensområdet på 1980-tallet var på industriarbeidsplasser, måtte de ha vært spesielt hardt rammet av krisa i industrien. En tar ikke spesielt hardt i ved å påstå at de økonomiske nedgangstidene som tok til på 1970-tallet, i stor grad underminerte den sosiale og økonomiske statusen til arbeidsinnvandrerne. Det var vanskelig nok for mange nordmenn å tilpasse seg den nye situasjonen, men for arbeidsinnvandrerne, som ofte hadde lite utdanning og dårlige norskkunnskaper, og dessuten kunne oppleve diskriminering, var situasjonen svært vanskelig.

Den umiddelbare konsekvensen av krisa for de tyrkiske arbeidsinnvandrerne var at de ofte mistet jobben i industrien. Allerede før 1980 hadde mange bedrifter i Drammensområdet fått problemer

på grunn av lavkonjunktur og avindustrialisering som begynte på 1970-tallet. Krisa var global, med opphav i amerikanske økonomiske problemer og koplet til Vietnamkrigen og OPECs oljeboikott av Vesten i 1973. Norge, som andre vestlige industriland, gikk inn i en krevende overgangstid preget av nedleggelse og nedbemanning, ikke minst i tungindustrien i Drammensområdet.

De som mistet jobben, måtte finne annet arbeid, og de fleste lyktes i en kort periode med det. Mange tyrkiske arbeidere i Drammensområdet hadde, ifølge Næss, en yrkeshistorie preget av hyp-pige jobbskifter etter de store konkursene i industrien.⁸⁶ En seinere undersøkelse viser at det var først mot slutten av 1980-tallet at det ble svært vanskelig for de tyrkiske industriarbeiderne å finne seg et alternativt levebrød.⁸⁷ I 1974, etter at følgene av oljekrisa tok til å ramme industrien i Drammen, kunne arbeidskontoret rapportere at «[d]et gode renomme disse [de tyrkiske arbeiderne] etterhånden har fått, har ført til at de som regel ikke har særlig store vansker med å bytte arbeidsplass».⁸⁸

En nasjonal undersøkelse fra 2014 viser at både de første tyrkiske og pakistanske arbeidsinnvandrerne opplevde et stort fall i sysselsetting med tilsvarende økning i trygdeytelser.⁸⁹ Det er ikke usannsynlig at krisa slo tidligere ut i Drammensregionen siden det ikke var så mange alternative muligheter her som i Oslo. Andelen tyrkere som bodde i Drammen minket utover 1980-tallet, og det kan indikere at noen antakelig flyttet fra Drammen for å finne arbeid. Presise statistikker har en ikke, men det er god grunn til å anta at situasjonen var spesielt vanskelig i Drammen. Yngve Carlsson og Olaf Brastad opererer med et tall på 20 prosent arbeidsledige på Fjell i 1986, mens ti år seinere, i utvalget i Therese Sandrups undersøkelse, var det ikke mer enn 8 av 18 hushold som hadde arbeid.⁹⁰

Det er litt av et paradoks at tungindustrien i den vestlige verden, også i Drammensområdet var under omstrukturering og til dels kriserammet midt under den første perioden med arbeidsinn-

vandring.⁹¹ I 1972 mistet 70 arbeidere jobben på Grønvold papirfabrikker, og samme år var det 50 arbeidere som mistet jobben ved Gulskogen Cellulose da eierne valgte heller å satse på celluloseproduksjon i Mjøndalen. Etterpå kom den ene nedleggelsen etter den andre: Den norske papirfiltfabrikken reduserte fra 160 til 80 mann i den andre delen av 1970-tallet; i 1979 innstilte Papirfabrikken Brage virksomheten der 60 stykker mistet jobben; i 1987 ble Norwegian Paper Mills nedlagt der 65 mistet arbeid, og samme år var det 22 som mistet jobb på Phønix og Buskerud Papirfabrikk. Selve kronjuvelen i tungindustrien i Drammen, Union Paper Mills, som på begynnelsen av 70-tallet hadde hele fem bedrifter langs Drammensvassdraget, fikk også merke problemene i bransjen. Nesten umiddelbart etter at firmaet hadde konsolidert mye av papirproduksjonen i området, kom nedbemanning. I 1984 hadde ledelsen redusert arbeidsstokken fra 241 til 189, og 5 år seinere la konsernet ned for godt, og 130 arbeidsplasser gikk tapt. Noen fullstendig oversikt over hvor mange arbeidsinnvandrere som mistet jobben, har en ikke, men en skildring fra nedbemanningen på Gulskogen Cellulose tyder på at arbeidsinnvandrerne ble hardere rammet som gruppe enn norske arbeidere:

Verst gikk det ut over de nyankomne fremmedarbeiderne fra fjerntliggende land som hadde bidradd til å holde hjulene i gang. Ingen av dem fikk være med videre. De som ble oppsagt hadde boligordning gjennom Gulskogen Cellulose Fabrikk og fikk tre år på seg for å finne annen bolig.⁹²

Det er ikke unaturlig at norske arbeidere ble prioritert da bedriftene skulle redusere bemanningen. Avhengig av når arbeidsinnvandrerne kom, er det ikke usannsynlig at mange tyrkere og andre arbeidsinnvandrere allerede hadde blitt norske statsborgere. Noen av dem hadde også lang ansiennitet. Gülcan Özalp kunne fortelle om den kampen foreldrene førte på Union for å beholde

arbeidsplassene under krisa. Plutselig fikk mora en dag høre at hun skulles sies opp fordi hun ikke kunne norsk bra nok til å bemanne maskinen hun opererte. Det hadde hun neppe hørt da hun begynte i jobben, og da oppsigelsen kom, hadde hun jobbet ved maskinen i flere år. I mellomtida hadde mora lært seg brukbart norsk. I dette tilfellet ble tillitsvalgte koplet inn, og mora fikk i motsetning til mange andre arbeidsinnvandrere, for eksempel ved Gulskogen, beholde arbeidet. Foreldrene satt igjen med en følelse av at bedriften manipulerte arbeidsinnvandrerne for å skjule diskrimineringen som skjedde under nedbemanningen.

Men hva fikk krisa og oppsigelsene å si for arbeidsinnvandrerne og familiene deres som gruppe? Av tabell 2 ser vi at det må ha kommet noen tyrkiske familier til Drammen like før det gikk nedover med papirindustrien. Men fram til 1985 var det, ifølge Ragnar Næss, fremdeles halvparten av arbeiderne som ikke hadde familie. Det betydde at disse arbeiderne var fleksible, mobile og kunne leve relativt billig. Noen kan også ha flyttet og fått arbeid andre steder, for eksempel i Oslo. Reportasjen fra nedleggningen av papirfabrikken Nye Vittingfoss i 1980 er dekkende for en serie av nedleggelses som rammet industrien med arbeidsinnvandrere: «Nye Vittingfoss har en 20–25 kvinner og et titalls fremmedarbeidere, vesentlig tyrkere. Mange av dem har vært ved bedriften i mange år og har fått familien til Norge.»⁹³

På det sentrale Østlandet var tyrkerne i forhold til den norske befolkningen overrepresentert i tradisjonell industri. På 1970-tallet var ca. 80 prosent av de tyrkiske arbeidsinnvandrere i industri (tyrkerne var i denne perioden nesten bare menn). 60 prosent av mennene var fremdeles i industrien i 1980, og i 1990 var tallet 56 prosent. Her er det viktig å skyte inn at sjøl om de fleste tyrkiske kvinnene kom hit for å bli forent med mannen og eventuelt stifte familie, var tyrkiske kvinner langt oftere i arbeid enn innvandrerkvinner fra andre land. Relativt mange jobbet også i industrien (mellom 20 og 25 prosent).⁹⁴ Fortellingen fra den oppsagte, kvin-

nelige industriarbeideren ved Union vitner om at kvinner også ble rammet av krisa i industrien, og igjen kanskje spesielt i Drammen.

De to andre store gruppene av arbeidsinnvandrerne, pakistanere og indere, opplevde noe av det samme. I Oslo og Drammen viste det seg at disse gruppene uansett utdanningsnivå etter hvert havnet i industrien. I 1980 var litt over 40 prosent av pakistanske arbeidere i industrien og nesten 36 prosent av inderne.⁹⁵ At disse gruppene i Drammen opplevde krisa i industrien spesielt hardt, viser tallene fra 1990. Mens landsgjennomsnittet i tilbakegangen i industrisysselsetting for nordmenn var litt under 6 prosent, var tilbakegangen for pakistanerne og inderne i Oslo og Drammen om lag henholdsvis 19 og 13 prosent.

Krisa i industrien hadde vidtgående konsekvenser ikke bare for arbeidsinnvandrerne, men også for barna til arbeidsinnvandrerne. Diskrimineringen under nedbemanningen la nemlig barna godt merke til. Gülcan Özalp reagerte sterkt følelsesmessig da foreldrene fikk oppsigelser hos Union og var i ferd med å miste jobben for godt.⁹⁶ Sjøl om denne historien endte godt på grunn av foreldrenes pågåenhet og tillitsvalgte som grep inn, gjorde episoden et uutslettelig inntrykk på den unge jenta. Alt styret rundt innvandrere og nedbemanning, følelsen av at innvandrerne sto i vegen for nordmennene – «tok jobben dems», var med og skapte et svært negativt sjølbilde som innvandrere. Özalp har skildret denne følelsen som etnisk sjølhø som manifesterte seg i opplevelsen av å være til byrde for det norske samfunnet. Vi veit ikke hvor mange barn av arbeidsinnvandrere som opplevde å bli påført et slikt negativt sjølbilde på grunn av innvandrerbakgrunnen sin, men det er ikke vanskelig å forestille seg at dette kunne ramme mange, både voksne og unge. Oppsigelse eller faren for oppsigelse var ikke bare et spørsmål om levebrødet, men hadde opplagt en eksistensiell dimensjon med betydning for etnisk identitet.

For mennene og kvinnene som kom til Drammen for å arbeide, var dette tungt å bære. De visste at de hadde vært med og bygd opp

Drammens-samfunnet. Oppfatningen av at *we built this city* og en sterk identitetstilknytning til byen er utbredt blant denne første generasjonen av innvandrerne i Drammen og deres etterkommere.⁹⁷ Fra innvandringshistorien generelt veit en at forholdet mellom innvandrerbefolkningen og majoritetsbefolkningen blir forverret når det kappes om jobber.⁹⁸ Sysselsettingsvanskene og de negative konsekvensene som kom i kjølvannet, utgjør en nøkkel-faktor i den sosiale krisa som rammet Fjell på 1980- og 1990-tallet.

Krisa i industrien betydde ikke at alle arbeidsplassene i den tradisjonelle industrien forsvant. Ut av det den østerrikske økonomien Joseph Schumpeter kalte «creative destruction», dukket det opp nye industrier med nye sysselsettingsmuligheter. Tjenestesektoren sysselsatte totalt flest fra de pakistanske, indiske og tyrkiske gruppene, men industrien var fremdeles i 2000 den enkelte jobbkategori som sysselsatte flest tyrkere og pakistanere, og også noen indere.⁹⁹

Overgangen til servicesektoren, egen sysselsetting og trygd

Nedgangen i andelen arbeidsinnvandrere sysselsatt i industrien indikerer at fram til slutten av 1980-tallet var det arbeid å finne i andre sektorer.¹⁰⁰ I sine undersøkelser av arbeidsinnvandrernes karriereløp opererer historikerne Aaserud og Wist med tre alternative arbeidsmuligheter for arbeidsinnvandrerne. Den første var å fortsette som lønnstaker, nesten utelukkende i ufaglært arbeid. I takt med overgangen fra industri til tjenestenæringer var det mange som fant jobber her, for eksempel i reinhold og bespising, både i private bedrifter og offentlige institusjoner. Kartleggingen av tyrkiske arbeidere på 1970- og 1980-tallet viser at arbeidsinnvandrerne beveget seg innenfor et segmentert arbeidsmarked, ikke først og fremst på grunn av etnisitet, men i forhold

til arbeidskvalifikasjoner.¹⁰¹ Mønsteret var at arbeidere gikk fra en lavstatusjobb til en annen, det vil si at jobb-byttet ikke førte til sosial mobilitet.¹⁰² Overgangen fra industrien til servicesektoren innebar ikke større inntekt, kanskje tvert imot, og heller ikke høyere sosial status. Tyrkere ble drosjesjåfører, noen jobbet i pleieheim, eller hadde sysselsetting i ulike offentlige stillinger, for eksempel i omsorg for barn og ungdom eller i Posten.

Tyrkerne fulgte samme overgangsmønster som i det norske samfunnet der arbeiderne gikk fra industri til å bli lønnstakere i privat og offentlig service. Forskjellen var i jobbkategori; innvandrerne fikk lavkvalifisert arbeid. Her er de gamle arbeidsinnvandrerne i søkelyset, men det er viktig å se overgangen fra industri for disse arbeiderne i sammenheng med den andre fasen i nyere innvandringshistorie der flyktninger og asylsøkere dominerer. På 1980- og 1990-tallet mottok Drammen kommune mellom 30 og 50 flyktninger og sekundærflyktninger (fra andre kommuner) per år.¹⁰³ De fleste av asylsøkerne var menn i sin beste arbeidsalder og hadde ulike kvalifikasjoner, men så å si alle måtte ta til takke med lavkvalifisert arbeid, om en overhodet fikk arbeid. Med andre ord hadde flyktningene den samme marginale tilknytningen til arbeidsmarkedet som de gamle utenlandske industriarbeiderne i Drammensområdet. Det betydde også økt konkurranse om ufaglærte arbeidsplasser.

En variant som lønnstaker var arbeid i det offentlige apparatet som etter hvert kom på plass for å fremme integreringen av innvandrere av alle slag. Nesten uten unntak har innvandrerne jeg har intervjuet i Drammen, periodevis arbeidet innenfor offentlig tjenesteyting i tilknytning til innvandrerbefolkningen. Fra 1980-tallet gjaldt det tolketjenester, tyrkisk spesielt, men også vietnamesisk, punjabi (urdu), spansk, og for seinere innvandrere arabisk, persisk, bosnisk, albansk, kurdisk, somali og polsk. Det gjaldt morsmålsopplæring i skolen og norskopplæring rettet mot utlendinger, og situasjoner der det var nødvendig med språk-

kunnskaper og kulturell kompetanse som innvandrerne hadde. Det dreide seg om arbeid i barnehagen, helse- og rettsvesenet og offentlig forvaltning i det hele. Disse jobbene var ettertraktet og krevde kvalifikasjoner. Her utgjorde innvandrerbakgrunn en komparativ fordel, og i noen tilfeller var det et krav for å få jobben. I slutten av 1980-tallet hadde skolesektoren ca. 20 morsmåslærere, flertallet med tyrkisk og pakistansk bakgrunn. Det er ikke usannsynlig at tallet på innvandrere i Drammen som har fått inntekter på bakgrunn av sin språkkompetanse og kulturelle kompetanse, må – om en også tar med flyktninger – være tresifret.¹⁰⁴ I 2019 jobbet 19 personer med innvandrerbakgrunn på Introduksjonssenteret, og det utgjør ca. 25 prosent av de 72 årsverk.¹⁰⁵ Tre av fem avdelingsledere hadde innvandrerbakgrunn (Tyrkia, India og Somalia).

Denne overgangen fra industri til service var og er fremdeles en utfordring for de gamle arbeidsinnvandrerne uavhengig av nasjonalitet. Arbeidslivsstudier har vist at avindustrialiseringen i Drammensregionen gikk hardt ut over mange innvandrere, men det fins også suksesshistorier om vellykket tilpasning.¹⁰⁶ Fra nyere tid kan en dra fram norsk-pakistaneren Shahid Iqbal Bhatti. Som faren sin hadde Bhatti jobbet for Star maling- og lakkfabrikk i en mannsalder da han mistet jobben rundt århundreskiftet. Han kunne rett nok ha beholdt jobben, i alle fall i en stund framover, om han var villig til å pendle fra Drammen til Sandefjord. Men Bhatti ville ikke det. Istedenfor tok han buss-sertifikat og kjører buss.¹⁰⁷ Bhatti hadde fremragende norskkunnskaper, gode kontakter i fagbevegelsen og i lokalpolitikken, med andre ord gode forutsetninger for å omstille seg til et nytt arbeidsliv i den stadig ekspanderende tertiærsektoren. Det var mulig å lykkes, men statistikkene taler med tydelige tall; mange arbeidsinnvandrere har blitt marginalisert i arbeidslivet.

Fra fremmedarbeider til gründer

Det andre arbeidsalternativet var å starte opp sin egen bedrift. På slutten av 1980-tallet og spesielt utover på 1990-tallet var dette et attraktivt alternativ for flere. Det var ikke nødvendigvis på grunn av penger, men på grunn av andre betingelser at arbeidsinnvandrerne oppfattet egen sysselsetting som et godt alternativ til industriarbeid. En hadde sjølsagt en viss frihet i jobben sammenliknet med lønnsarbeid, og mange kunne dessuten også få hjelp ved å sysselsette familiemedlemmer. Dessuten slappen pendling. Selve oppstarten kunne bære preg av en tvangssituasjon; det eksisterte ikke så mange andre muligheter for en tyrker eller norsk-tyrker med lite utdanning.

Etableringen av flere tyrkiskeide butikker eller bedrifter er det mest synlige tegn på at den tyrkiske befolkningen også har tatt steget inn i forbrukersamfunnet. Det samme gjelder for andre etniske grupperinger som pakistanere. En veit ikke eksakt når den første tyrkiske bedriften ble etablert i Drammen, men kiosken til Erdogan Tugay, *Tugays Frukt og tobakk*, øverst i Hauges gate, et steinkast fra Børresen ungdomsskole, må ha vært tidlig ute.¹⁰⁸ Tugay var ulik de fleste andre tyrkere i Drammen. Han vokste opp i Istanbul, hadde vært sjømann på norske skip og hadde tilknytning til Norge siden begynnelsen av 1960-tallet. Han slo seg ned i Drammen, var forlova med ei norsk jente og startet opp forretningen midt på 1970-tallet. Kundegrunnlaget var nordmenn og inntektskilden tipping.

Etter hvert kom det flere tyrkiske etableringer. Det fantes en kjent tyrkisk butikk med tyrkiske matvarer og ikke minst tyrkiske filmer til utleie. Butikken ble etablert i 1982/1983 i Engene, ikke så langt fra Rådhuset.¹⁰⁹ Denne forretningen hadde en sterkere forankring i det karakteristisk tyrkiske miljøet. Det var en fra Konya som etablerte butikken, og der jobbet også kona og dattera. Varene ble antakelig import fra Vest-Tyskland direkte

eller via tyrkiske kjøpmenn i Oslo. Butikken var en økonomisk suksess og ble seinere flyttet til busstasjonen. Det kom en annen butikk, midt på 1980-tallet, i Konnerudgata, ikke langt fra et tyrkisk nabolag. Kundegrunnlaget var mest tyrkere. Det kom i stand også kafévirksomhet, *Sulemann Dianet*, i forbindelse med butikkene. Det var Konya-folk som hadde sans for å etablere og drive forretningene. En gang på 1980-tallet startet en tyrker fra Konya et bilverksted. De tyrkiske arbeiderne skaffet seg brukt bil etter hvert, og det utviklet seg en etterspørsel etter en tyrkiskspråklig bilmekaniker. På 1990-tallet åpnet den populære *Dølen restaurant* på Engene. Ellers kom det på 00-tallet en tyrkisk møbelforretning på Strømsø, og i Konnerudgata fantes det en teppe- og en klesbutikk. En vellykket matbutikk, *Elite mat*, startet den norsk-tyrkiske kvinna Semra Ugur opp i 2002.¹¹⁰ Det gikk så det suste, og Ugur utvidet sin gründerkarriere til å omfatte også engrosvirksomhet og eiendomsinvestering.

Trass i overgangen til mer kvalifisert arbeid var det helt klart et etterslep av tyrkere i ufaglært arbeid sammenliknet med nordmenn. Statistikkene viser at det fremdeles var over halvparten av tyrkiske arbeidere i Oslo og Drammen som var lønnstakere i ufaglært arbeid i 1990. Tyrkiske samtidsobservasjoner av arbeidslivet fra 1970 og framover mot vår tid peker også mot samme konklusjon.¹¹¹ Tallene for utdanning fra 1996 viser at over 45 prosent av tyrkiske menn bosatt i Drammen og Oslo hadde videregående skole eller mer utdanning. Det er derfor forventet at prosentandelen av tyrkere i ufaglært arbeid vil falle og nærme seg det norske gjennomsnittet. Sjøl om norsk-tyrkiske elever på videregående skole i dag i gjennomsnittet har dårligere karakterer enn flere andre innvandrergupper, framviser gruppa den karakteriske utdanningsiveren som ligger bak *innvandrerdrevet*.¹¹² I 2018 var det 74 prosent av ungdommen med tyrkisk bakgrunn som hadde planer om å ta høyre utdanning, mens hos etnisk norsk ungdom var tallet 67 prosent.

Når det gjelder pakistanere og indere, fulgte de det samme mønsteret som tyrkerne.¹¹³ Etter at krisa i industrien slo inn, fant flere arbeid i restaurant- og reinholdbransjen. Det var heller ikke uvanlig at disse arbeidsinnvandrerne, som ofte hadde to jobber, kombinerte å jobbe med bespising om dagen og vask av lokalet om ettermiddagen. Etablering av egne pakistanske og indiske butikker og bedrifter skjedde også parallelt med de første tyrkiske etableringene. Det var en inder som etablerte en kolonial med pakistanske og indiske kunder på Lierstranda i begynnelsen av 1980-tallet. Midt på 1980-tallet var det en pakistaner som begynte å importere tepper, og på 1990-tallet kom en rekke enkeltpersonforetak (eller familieforetak) i form av kiosker, de etter hvert berømte kebabsjappene og noen restauranter. Det var faktisk pakistanerne, og ikke tyrkerne, som angivelig gjorde drammen-skebabben til svært populær fastfood i byen.¹¹⁴ I en ukeoversikt over nyetableringer i 2011 sto personer med innvandrerbakgrunn bak 6 av 13 nyetableringer.¹¹⁵

Etter århundreskiftet har Drammen utviklet seg til å ha en ledende nasjonal posisjon i gründerutvikling blant innvandrerne og etterkommerne. I 2005 arrangerte Rådet for Drammensregionen en stor konferanse nettopp om temaet «Verdiskaping og kulturelt mangfold».¹¹⁶ Blant foredragsholdere var Zahra Moini. Moini hadde iransk bakgrunn og høyere utdanning fra Boston University i USA og BI, og hadde mange års erfaring med bedriftsrådgivning. Hun ble en slags gründer i offentlig regi da hun sammen med lederen for regionrådet, Dankert Freilem, startet opp et senter for å hjelpe innvandrere med å etablere bedrifter. Det var først og fremst et lokalt næringspolitisk tiltak og fikk støtte fra staten, regionrådet for Drammen, og Buskerud fylke, og hadde til sammen 27 samarbeidspartnere i privat og offentlig regi.

Etter en prøveperiode ble kontoret et fast tiltak og fikk status som nasjonalt kompetansesenter. Kontoret kom administrativt under Buskerud fylkeskommune i 2011. Målet var å ta i bruk res-

sursene som innvandrere har, for å skape verdier for det norske samfunnet. Derigjennom ville en også oppnå positiv integrering. Antallet personer som får hjelp til å etablere foretak, har økt fra 40 i 2006 til 76 i 2018. Totalt har 1203 personer, hvorav 467 fra Drammen, vært med på kurs og oppfølging. Halvparten er kvinner, og ca. 75 prosent har ikke-vestlig bakgrunn. Ifølge statistikkene fra senteret er 291 bedrifter blitt etablert, hvorav 208 bedrifter i Drammen, og 108 av disse med hjelp fra senteret.¹¹⁷ Sammenliknet med nasjonale statistikker har senteret lyktes godt med å øke andelen kvinnelige gründere (fra 20 til 40 prosent), og bedriftene som er etablert gjennom senteret, har langt større sjanser til å overleve enn det nasjonale gjennomsnittet.¹¹⁸ Etableringene er oftest enkeltpersonforetak og skjer innenfor varehandel og bilreparasjon, transport og lagring, overnatting og servering, og bygg og anlegg. Det er også relativt mange (over 10 prosent) i faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting.

Deltakere og bedriftsetableringer fordeler seg nokså likt på de tre innvandregruppene i Drammen: arbeidsinnvandrere fra 1970 og etterkommere, flyktninger og etterkommere, og arbeidsinnvandrere fra Øst-Europa, inkludert Russland.¹¹⁹ Den første gruppa er størst og dominerer bransjen med flest etableringer innen varehandel og bilreparasjon. Norsk-tyrkerne topper lista over etableringer, etterfulgt av innvandrere med pakistansk og russisk bakgrunn. Mens de asiatiske flyktninggruppene var godt representert blant bedriftsetableringer, hadde ikke senteret klart å hjelpe noen av de relativt nye flyktningene fra Afrika bosatt i Drammen, og heller ikke vietnameserne var med i statistikken. Det betyr ikke at det ikke var etablert næringsvirksomhet, men at senteret ikke var involvert.

Blant suksesshistoriene i Drammensområdet har en *Best Food*, med en omsetning på 40 millioner i 2016, skapt av Ömer Bayazit, Bilala Abubakrov og Magomed Islamov. Abubakrov er tsjetsjensk flyktning som kom i 2002, og fem år seinere fikk han bedriften i

gang.¹²⁰ Edilberto Maldonado, sønn av chilenske flyktninger og oppvokst på Fjell, startet i 2012 opp *En verden av tjenester* (EVAT), et rengjørings- og vaktmestertjenestefirma med 200 ansatte rundt på Østlandet.¹²¹ *Nisa Klesbutikk* eller «Hijabbutikken» til Ayperi Tuba Uzumcu fra Tyrkia er et annet eksempel på nisjespesialisering hos entreprenører med innvandrerbakgrunn der en har en komparativ fordel.¹²² Uzumcu sa nei til en fast jobb i Posten da det viste seg at det den gangen ikke var lov å ha på seg hijaben. Til slutt havnet hun på NAV, før hun fikk hjelp av senteret til å starte opp sin egen butikk med salg av klær til muslimske kvinner. I tillegg til hijab og bryllupskjoler solgte Uzumcu plagg for å dekke til kroppen under trim og bading. Her oppdaget hun også en etterspørsel hos etnisk norske kvinner etter slikt trenings- og badetøy.

Et liv på trygd

Det var mange som ikke opplevde solskinnshistorien til Ayperi Uzumcu. Det tredje inntektsalternativet for arbeidsinnvandrerne og familiene ble uføretrygd. I dag er det mye diskusjon rundt det faktum at andelen arbeidsinnvandrere fra 1970- og 1980-tallet som er uføretrygdet, ligger langt over det norske gjennomsnittet. Tall fra forskningsinstitusjonen Frischsenteret i Bergen viser at bare én av tre i den første fasen av arbeidsinnvandrerne fra Pakistan og Tyrkia var i jobb i 2010. Resten mottok uføretrygd. I den norske kontrollgruppa på samme alder var to av tre i jobb.¹²³ Slik har det ikke alltid vært. Den første undersøkelsen som kartla innvandrere og uføretrygd i Norge, kom i 1992 og viste at 7 % av tyrkerne i Norge var uføretrygdet.¹²⁴ Tallet for nordmenn uten innvandrerbakgrunn var 9 %. På dette tidspunktet var tyrkerne overrepresenterte i jobber med høy arbeidsbelastning, men tallet for tyrkere som mottok trygdegjørelser, var bemerkelsesverdig lavt.

Det er flere årsaker til at mange av de første arbeidsinnvan-

drenerne etter relativt få år i arbeidslivet havnet på trygd. Forskerne konkluderte med at «[d]et synes å være et strukturelt trekk ved det norske arbeidslivet og/eller dets velferdsordninger at utstøtnings- eller tiltrekningsmekanismer gjør det vanskelig å utnytte den innvandrede arbeidskraften fullt ut over tid». ¹²⁵ Det siste betyr at de gode norske velferdsordningene gjør at trygdemottaking utgjør et reelt alternativ til sysselsetting med lav lønn. Andre strukturelle trekk ved arbeidslivet spiller også inn. ¹²⁶ Manglende sysselsettingsmuligheter for alle med lite utdanning vil spesielt gå ut over arbeidsinnvandrere med dårlige språkkunnskaper. Ragnar Næss mente at de store tallene for trygdeytelser avspeiler arbeidssituasjonen til mange av de første arbeidsinnvandrerne; de hadde de tyngste jobbene, de arbeidet dobbelskift eller hadde flere jobber på samme tid. Kontrollgruppa i trygdeundersøkelsen besto av nordmenn med tilsvarende utdanningsbakgrunn, men ikke nødvendigvis med tilsvarende yrkesbakgrunn. Kopleet til en oppvekst preget av en dårlig levestandard og hardt arbeid med oppstart i barndommen førte dette til at mange av de første arbeidsinnvandrerne fysisk ikke holdt ut lenger – med ordene til Mustafa Cinar, som opprinnelig kom fra Sivas og fikk jobb blant annet i gummiproduksjonen på Viking i Mjøndalen: «Kroppen vil ikke mer.» Han mente det var mange som delte hans skjebne, blant andre flere Samlar-tyrkere. En av norsk-tyrkerne fra Samlar bosatt i Drammen ble intervjuet i prosjektet til Norsk folkemuseum og fortalte om sin far. «Han er nå som de fleste førstegenerasjonsinnvandrerne – helt utslitt. Han trodde han skulle jobbe hele livet så hardt, men begynte for seint å tenke på seg sjøl.» ¹²⁷ Shazia Majids skildring av barndomsåra på Åssiden viser hvordan ikke bare mannlige arbeidsinnvandrere sleit seg ut, men også de kvinnelige – trippelarbeidende med dagsarbeid og kveldsarbeid kombinert med husmorsrolla. ¹²⁸ Fullstendig utslitt av tunge jobber om dagen og kvelden kombinert med familieforpliktelser falt mora i en alder av 45 år ut av arbeidslivet og kom aldri inn igjen.

Majid visste ikke om noen kvinnelige arbeidsinnvandrere som hadde jobbet etter fylte 60 år.

Flyktningene som kom i etterkant av de asiatiske arbeidsinnvandrerne, hadde sjølsagt et helt annet utgangspunkt enn arbeidsinnvandrerne som kom til Norge for å arbeide. I motsetning til arbeidsinnvandrerne hadde de ikke jobb til å begynne med, men situasjonen bedret seg etter noen år. De første flyktningene i Drammensområdet etter 1970, chilenerne og vietnameserne, har etter hvert kommet seg opp på omtrent samme nivå som gjennomsnittet for den norske befolkningen.¹²⁹ Det samme gjelder for bosniske flyktninger fra 1990-tallet som var den neste store gruppa som kom. Disse gruppene skiller seg ut fra andre flyktninger på grunn av et relativt høyt utdanningsnivå og nærhet til europeisk kultur. Vietnameserne var for eksempel ofte katolikker og til en viss grad ellers «forfransket» eller «amerikanisert». Flyktningene fra Midtøsten, Afrika og Sentral-Asia, som har hatt kortere opphold i Norge, har hatt en lengre veg å gå for å komme i jobb, men også her skårer disse gruppene bedre etter lengre oppholdstid. Det er de nylig ankomne flyktninggruppene som rimeligvis drar ned gjennomsnittet.

I 2015 var det ca. 27 prosent av befolkningen i Drammen som hadde innvandrerbakgrunn, mens om lag halvparten av dem uten jobb i Drammen hadde innvandrerbakgrunn.¹³⁰ Også her er trenden lik den som de første arbeidsinnvandrerne opplevde; de fikk lavtlønte jobber i servicenæringer. Uttalelsen til Kiwi-gründeren Tor Kirkeng fra Drammen gjelder trolig for mange flyktninger i Drammen kommune: «Bare i Drammen har vi 13 butikker, og 36 prosent av de ansatte har utenlandsk opprinnelse» (samme sted). En annen parallell mellom flyktninger i arbeid og de eldre tyrkiske og pakistanske arbeidsinnvandrerne er at begge grupper – og det gjelder også familieinnvandring blant tyrkerne og pakistanerne – ikke holder ut i arbeidslivet og blir tidlig avhengig av trygd.¹³¹ Introduksjonsprogrammet som har eksistert siden begynnelsen

av 2000-tallet, klarer ikke å få mer enn ca. 60 prosent ut i jobb eller utdanning etter at det toårige programmet er avsluttet.¹³² Landsforskjeller og individuelle forskjeller er imidlertid store. Drammen kommune har ligget omtrent på gjennomsnittet.

Fra dobbeltskift til manglende sysselsetting

Når en skal oppsummere endringene i innvandrernes forhold til arbeid, er det fristende å konkludere at innvandrerne i dag, med unntak av arbeidstakere fra EU og USA, ikke lenger er arbeidssliktelike slik som på 1970-tallet. I motsetning til i 1975 da alle de asiatiske arbeidsinnvandrerne hadde jobb eller kanskje til og med to eller tre jobber, var det langt flere som ikke hadde jobb ved århundreskiftet. Dette gjaldt spesielt for de to største nasjonalitetene blant de første arbeidsinnvandrerne, nemlig tyrkere og pakistanere. På dette tidspunktet lå den tyrkiske og pakistanske befolkningen ikke bare bak nordmenn når det gjaldt sysselsetting og inntekt, men kom også dårlig ut sammenliknet ned andre innvandrere.¹³³ Det gjaldt for både menn og kvinner, men det var den lave sysselsettingen blant kvinnene som gjorde at begge disse gruppene tjente mindre sammenliknet med majoritetsbefolkningen, så vel som med andre innvandrergupperinger. Innvandrerepar fra Tyrkia hadde faktisk den laveste samlede inntekten av alle innvandrergupperinger i SSBs undersøkelse i 2001, mens andelen pakistanske kvinner som var sysselsatt, lå helt nede på 26,1 prosent, sammenliknet med 33,9 prosent for tyrkiske kvinner og vel 50 prosent for norske kvinner som ikke hadde innvandrerbakgrunn.¹³⁴

Hva så med dagens situasjon? Tallmaterialet fra SSB publisert i 2017 viser et tvetydig bilde.¹³⁵ Menn med tyrkisk eller pakistansk bakgrunn nærmer seg prosenttallet for nordmenn uten innvandrerbakgrunn (hhv. 60,3 og 62,8 prosent mot 68,5 prosent), men

kvinnene henger fortsatt etter. Tallene her er henholdsvis 39,4 og 31,8 prosent sammenliknet med 64,9 prosent for kvinner uten innvandrerbakgrunn. Det betyr faktisk at forskjellen mellom norske kvinner og kvinner med innvandrerbakgrunn fra Pakistan og Tyrkia som er i arbeid, øker. I neste omgang betyr det mindre inntekter og flere lavinntektsfamilier blant innvandrerne. Sammen med den lave sysselsettingsraten hos nyere innvandrergrupperinger fra Asia og Afrika (flyktninger med sine familier) forklarer den manglende sysselsettingen hos tyrkiske og pakistanske kvinner langt på veg den nye fattigdommen i Norge, ikke minst i Drammen. I 2017 toppet nemlig Drammen statistikken over barnefattigdom i norske storbyer.¹³⁶ Hele 17,7 prosent av byens barn lever i relativ fattigdom. Noen av innvandrerfamiliene lever på trygd, som i seg sjøl innebærer lav inntekt, mens ifølge undersøkelsen fra 2001 var verken pakistanske eller tyrkiske innvandrere spesielt tunge brukere av sosialhjelp og lå under gjennomsnittet.¹³⁷ Drammen kommunes svar på fattigdomsproblemet har vært utvidet barnehage tilbud og satsting på utdanning for å få kvinnene ut i inntektsbringende arbeid.¹³⁸ Det er ennå for tidlig å felle en dom over politikken. Det som er sikkert, er at den formen for arbeidsinnvandring fra 1970 der enslige menn kom og ble familienes forsørger, er utdatert og ikke bærekraftig i dagens arbeidsliv. I dag må familiene nesten uten unntak ha to inntekter for å holde seg over fattigdomsgrensa.

Fra klassisk arbeidsinnvandring til postmoderne prekariat

Den første innvandringsbølga rundt 1970 utgjør den klassiske migrasjonen slik som har vært vanlig opp gjennom tidene. Innvandrerne var arbeidsmigranter slik som tilfellet var under den transatlantiske masse migrasjonen på 1800-tallet, inkludert norsk utvandring til Amerika. Med unntak av romfolkene hører inn-

vandrerne med europeisk bakgrunn til denne kategorien i dag. Den gangen som nå var gjennomsnittsinnvandreren en mann i sin beste arbeidsalder, og på 1970-tallet var det svært få kvinner. Arbeidsforholdene var ikke bra, men spesielt for dem som fikk arbeid i industri – og her var det relativt mange i Drammen – var det mulig å tjene relativt godt. Likevel var det snakk om lavkvalifisert arbeid, og dette kom til å gjøre overgangen til den postindustrielle økonomien vanskelig for mange. Det gjaldt spesielt for tyrkerne som ofte hadde lite utdanning da de kom til Norge. De fleste fikk seg likevel annet lønnsarbeid eller startet for seg sjøl, men noen kom aldri inn i arbeidslivet igjen. Den sosiale situasjonen var i begynnelsen preget av isolasjon og segregering. Den gangen betydde det ikke så mye ettersom mange skulle reise tilbake til heimlandet og i mellomtida kunne besøke heimplassen i ferien. Dette kom imidlertid til å ha en bumerangeffekt da mange bestemte seg for å bli i Norge etter innvandringsstoppen i 1975 og familieinnvandringen tok fart. Boligsituasjonen for arbeidsimmigrantene var under enhver kritikk og avstedkom den første kontakten mellom det offentlige apparatet i Drammen og innvandrerne.

Mens tyrkerne, pakistanerne og inderne kom til Drammensområdet for å arbeide og hadde i utgangspunktet et klart ønske om å returnere til heimlandet, var situasjonen den diametralt motsatte for innvandrerne som kom etterpå. De kom ikke for å arbeide, og utsiktene til å dra tilbake til heimlandet var svært usikre. Sjøl om noen av flyktningene liknet på de såkalte arbeidsflyktningene fra Ungarn etter oppstanden der i 1956, altså unge og arbeidsføre, var det noen som ikke var det. Og dessuten: Hva betydde «arbeidsfør» i et samfunn med et relativt strengt regulert arbeidsmarked der lavkvalifisert arbeidskraft var lite etterspurt? I 1972 var 60 prosent av den norske arbeidsstokken i lavkvalifiserte jobber. I 2014 var tallet 21 prosent, og prognosen for 2030 ligger på 16 prosent.¹³⁹ I tillegg til slike strukturelle hindringer kom diskriminering enten basert på hudfarge og religion eller praktiske problemer med

å omsette innvandrernes kompetanse til norsk arbeidsliv, for eksempel manglende språkferdigheter.¹⁴⁰ Boligsituasjonen ble merkbart bedre etter hvert som arbeidsinnvandrerne klarte å spare nok penger til å kjøpe seg leiligheter på Fjell, mens flyktningene som den gangen ble bosatt i Drammen kommune, kom så å si til dekket bord med ferdig møblert leilighet, ofte på Fjell.

En kan slå fast at etterkommerne av både arbeidsinnvandrere og flyktninger gjør økonomiske framskritt og setter sitt preg på det moderne arbeidslivet i Drammen, for eksempel gjennom utstrakt gründervirksomhet. Samtidig har byen tatt imot nye generasjoner med flyktninger som begynner på bar bakke. I tillegg har Norge siden 2005 importert i massiv målestokk arbeidskraft fra de nye østeuropeiske EU-landa og Russland. Landbakgrunnen til den største gruppa som fikk hjelp fra Norsk senter for flerkulturell verdiskaping i 2018, var faktisk Russland. Det har med andre ord blitt stor konkurranse på arbeidsmarkedet, der det kan være vanskelig for marginaliserte grupper å få seg jobb – om de så er etnisk norske eller har innvandrerbakgrunn. Det rammer nyankomne flyktninger hardt. Sjøl de østeuropeiske arbeidsinnvandrerne fra EU har siden finanskrisa i 2009 slitt på arbeidsmarkedet og har omtrent like mange arbeidsledige som blant innvandrerne fra Asia (ca. 10 prosent i 2009 mot 5,5 prosent i dag, jf. befolkningen eksklusive innvandrere ca. 3 og 1,7 prosent).¹⁴¹

Når en veit at fattigdommen blant innvandrerne i Norge i stor grad skyldes manglende sysselsetting blant innvandrerkvinner, ser ikke situasjonen lys ut. Mens arbeidsinnvandrerne på 1970-tallet var ønsket og inkludert i arbeidslivet, synes målet om sysselsetting hos innvandrerne på lik linje med etnisk norske å være nærmest uoppnåelig. Dermed mangler en pilar i det sosiale medlemskapet som et fullverdig samfunnsmedlemskap forutsetter.¹⁴²

Zaib Un Nisa kom aleine som flyktning til Drammen i 2009.¹⁴³ Hun var fra «Tribal Areas» i Pakistan ved grensa til Afghanistan. Zaib var pedagog og feminist og kom følgelig i konflikt med den

lokale Taliban. Zaib hadde god utdanning, snakket godt engelsk og hadde som 50-åring lang arbeids- og livserfaring fra Pakistan. Likevel sleit hun etter seks år i Norge med å få seg jobb og pendla mellom ulike vikariat i barnehagen og grunnskolen og sosialkontoret, det vil si mellom lønnet arbeid og trygd. Hun var aktiv i sivilsamfunnet ved frivilligsentralen på Fjell og drev med fredsarbeid. Men jobb og fast inntekt fikk hun ikke, trolig på grunn av språkproblemer og en ensom flyktningslivsværelse. Når Zaib ikke kunne få seg jobb, hvordan kan en somalisk firebarnsmor med lite utdanning og sterke kulturelle barrierer konkurrere på dagens arbeidsmarked? Det er en kolossal utfordring norske styresmakter står overfor. Hvordan skal samfunnet unngå at innvandrerne kommer ut for en prekær sosial situasjon og havner permanent i bunnssegmentet i samfunnet, det såkalte *prekariatet*? Løsningen – og håpet – ligger i dag i introduksjonsprogrammet, men utfordringen har i prinsippet vært den samme siden 1970-tallet. Og problemene måtte løses lokalt. Hvordan en skulle hjelpe innvandrerne inn i det norske samfunnet, var oppgava de lokale styresmaktene i Drammen allerede i slutten av 1970-tallet tok på seg.

Integreringspolitikk i støpeskeia

I tråd med en politisk kultur der lokalt sjølstyre har stor betydning, spiller norske kommuner en viktig rolle i integreringspolitikken sammenliknet med andre land der selve sentralstaten eller frivilligheten i form av NGO-er står sterkere.¹ Den lokale autonomien er stor i norsk velferdspolitik, og sjøl der politikken utformes på et statlig nivå, skjer implementeringen kommunalt. For å kaste lys over framveksten av den norske integreringspolitikken i praksis er det derfor nyttig å se på erfaringene på et lokalsamfunnsnivå, i dette tilfellet Drammen kommune. Etter Oslo har Drammen Norges største innvandrerbefolkning; nesten 30 prosent av innbyggerne før kommunesammenslåingen i 2020 har innvandrerbakgrunn. Kommunen har derfor relativt mye og lang erfaring med integreringspolitikk. Hvordan ble innvandrerne tatt imot av de lokale myndighetene i Drammen? Hvordan definerte kommunen sine oppgaver i møtet med innvandrerne og sitt ansvar overfor de nye etniske grupperingene? Med andre ord: Hvordan ble innvandrings- og integreringsspørsmål til et nytt politikkfelt i Drammen?

Å banke på døra til sosialkontoret

De tyrkiske arbeiderne som kom til Drammen rundt 1970, ble rekruttert av industribedrifter for å dekke behovet for ufaglært arbeidskraft.² Arbeiderne hadde tidsavgrensa arbeidskontrakter, og verken arbeiderne, bedriftsledelsen eller norske myndigheter trodde at arbeiderne skulle bli i landet lenger enn noen få år. Norge hadde på dette tidspunktet egentlig ikke noen offentlig innvandringspolitikk, for ikke å snakke om en integreringspolitikk. I den grad vi kan snakke om tiltak rettet mot fremmedarbeiderne, sto arbeidsgiverne ansvarlige for dem. Velferden til tyrkiske og andre arbeidsinnvandrere var med andre ord ikke en sak for offentlige myndigheter, verken på nasjonalt eller lokalt nivå. Kommunen skulle passe på at bestemmelsene som regulerte forholdene i norsk arbeidsliv, ble fulgt, men utover det var arbeidsinnvandrerne overlatt til seg sjøl.

Rolla som regulerende instans i arbeidslivet var likevel med på å utløse større kontakt mellom den lokale forvaltninga i Drammen kommune og de tyrkiske arbeiderne. Som vi har sett, slo pressen opp – lokalt og nasjonalt – en sak om innkvartering av de tyrkiske arbeiderne i desember 1970.³ Helserådet grep inn, og forholdene ble utbedret. Episoden er karakteristisk for forholdet mellom kommunen og fremmedarbeiderne i den tidlige fasen. Kommunen drev med ad hoc krisehandtering og blandet seg inn i forholdet mellom utenlandske arbeidstakere og norske arbeidsgivere når det var snakk om brudd på regelverket. Kommunens interesse for velferden til innvandrerne tok utgangspunkt i universelle rettigheter som arbeidstakere har i Norge, heller enn i noen slags form for særbehandling. Derfor var det ingen diskusjon om gruppepluralisme og minoritetsrettigheter, prinsipper som seinere kom til å legge premissene for velferdsstatens integreringsarbeid. Det eneste større offentlige ordskiftet om det flerkulturelle Norge før innvandringsstoppen i 1975 ble kjent som «fremmedarbei-

derproblemet» og var forankret i en klassisk problemstilling i velferdsstaten – velferden til industriarbeiderne.⁴

Men sjøl om kommunale myndigheter kunne treffe tiltak for å ta vare på fremmedarbeidernes velferd, var omfanget av kontakten mellom kommunen og innvandrerne svært lite fram til siste delen av 1970-tallet. I en kartlegging av kommunal virksomhet på innvandrerfeltet kom det fram at verken innvandrerne eller kommunen var tilfreds med innsatsen til kommunen:

Som svar til overnevnte brev må dessverre meddeles at det hittil er gjort lite fra Sosialavdelingens side for å legge forholdene bedre til rette for fremmedarbeideren i kommunen. Opplysningssekretær Ingeborg Horgen representerte i desember 1975 Sosialavdelingen ved et møte for innvandrerkvinner og deres familier arrangert av «Den kommunale kvinnekommité for det internasjonale kvinnear», hvor fru Horgen gav en innføring på engelsk i de sosiale tjenester i kommunal regi og deltok i de etterfølgende gruppesamtaler.

Opplysningssekretæren har 2–3 ganger vært oppsøkt av tillitsmannen for den tyrkiske gruppen og noen av hans landsmenn – som ønsker en fast kontaktperson ved Sosialavdelingen – og likeledes av representanter for pakistanere, uten at besøkene foreløpig har utkrystallisert seg i konkrete tiltak. For samtlige har spørsmålet i første omgang vært å få løst boligproblemet for seg og familien, i det arbeidsgiveren i mange tilfeller kun føler seg forpliktet overfor familiefaren, som er den som opprinnelig var lovet husvære da han som enslig kom til landet [...]

Vi er gjerne villige til å drøfte spørsmålet om mer planmessige tiltak for fremmedarbeiderne, som synes å være en forsømt gruppe i vår kommune.⁵

Brevet var undertegnet av Odd Børrestad, sosialsjefen i Drammen midt på 1970-tallet.

Her kommer det klart fram at det først og fremst var innvandrerne sjøl som oppsøkte kommunen. De var innom kommunen flere ganger med håp om å få etablert fastere kontakt med sosialavdelingen. En rimelig tolkning av sosialsjefens skriv er at kommunen ikke kom innvandrerne i møte. Det var først i sammenheng med situasjonen til innvandrerkvinnene at kommunen kom mer på banen. Her kan det se ut som engasjementet for innvandrernes situasjon sprang ut av en norsk politisk kontekst, nemlig mobiliseringer rundt Det internasjonale kvinneåret i 1975. I alle fall kan en slå fast at både innvandrerne sjøl og kvinnepolitisk bevisste nordmenn bidro tidlig til å få innvandring og integrering opp på den politiske agendaen.

Kommunen tar initiativ

Situasjonen i integreringspolitikken hadde endret seg radikalt på få år. Fra å ha et begrenset omfang av arbeidsinnvandrere som stilte få krav til offentlige tjenester, kom Drammen kommune på 1980-tallet i økende grad til å ha et omfattende ansvar for innvandrernes velferd. Det gjaldt etter hvert relativt store grupper av innbyggere med asiatisk bakgrunn. Den offisielle betegnelsen for «klientellet» var *fremmedkulturelle*, det vil si innvandrere med vietnamesisk, tyrkisk, pakistansk, chilensk og indisk bakgrunn. Drammen kommune kom på offensiven i integreringsspørsmål og tok til å bygge ut tjenester overfor innvandrerbefolkningen. Et eget kommunalt forvaltningsapparat var også under oppseiling. Integreringstiltakene dreide seg om språkopplæring og sosiale tjenester, for eksempel helsestell og hjelp til å skaffe bolig. I det hele tatt å sørge for velferden til innvandrerne i samsvar med praksis ellers i velferdssamfunnet ble en uttalt målsetting.

Sosialsjefen så tydeligvis skriften på veggen når det gjaldt boligforholdene for fremmedarbeiderne, og tok kontakt straks med teknisk etat for å prøve å hjelpe til. Bolig- og vedlikeholdssjefen ble koplet inn, og sosialsjefen søkte også råd hos ekspertisen i innvandrerspørsmål i Sosialdepartementet.⁶ I 1977 mottok sosialsjefen, formodentlig på bakgrunn av denne kontakten, midler fra Kommunal- og arbeidsdepartementet til en halv kuratorstilling for å «koordinere forebyggende tiltak blant fremmedarbeidere og deres eventuelle familie».⁷ Flere språkkurs kom i gang, og på samme tid kom kommunen i gang med tolketjenester.⁸ Det faktum at sosialkontoret i 1980 opprettet et saksnummer i journalen for «Tiltak for innvandrere», tyder på en kraftig økning i antallet innvandrersaker. Tallet på registreringer eskalerte i begynnelsen av 1980-tallet, fra om lag 60 saker i 1980 til 165 to år seinere.⁹ Det sto heller ikke stille på skolesida og tiltak rettet mot barna til innvandrerne.

Hvorfor skjedde det en markant intensivering av det kommunale innvandrerarbeidet på 1980-tallet? Noe av svaret finner en i tre ulike migrasjonsprosesser som tangerte i tid og sted og fikk følger for flere norske bykommuner. For det første kom familieinnvandringen i gang og ble starten på en kjedemigrasjon fra spesielt Tyrkia. Etter innvandringsstoppen i 1975 valgte mange av fremmedarbeiderne å bli i Norge, sjøl etter at behovet for arbeidskraften i industrien tok til å minke. De fleste fikk andre jobber og slo seg ned for godt i lokalsamfunnet, og familien flyttet etter til Norge. Enslige, mannlige arbeidsinnvandrere hentet en ektefelle i heimlandet og etablerte deretter familie i et norsk lokalsamfunn.¹⁰ I Drammen gjaldt det spesielt tyrkere, pakistanere og indere.

Den andre faktoren fulgte av indre migrasjon, altså innvandrere i Norge som var på flyttefot. Det kunne gjelde flyktninger på veg fra et flyktningmottak i en kommune til en annen kommune med et relevant etablert etnisk fellesskap. En snakker om et etnisk brohode eller en koloni, slik vi kjenner fra de norske utvandrerne

til Brooklyn og Chicago rundt 1900. Det kunne også dreie seg om arbeidsinnvandrere som ønsket å bosette seg nærmere sine egne landsmenn, sambygdinger eller familiemedlemmer. Drammen ble en slags koloni for tyrkerne spesielt, men også for pakistanerne. Den første halvstillingen som innvandrerkonsulent i sosialavdelingen ble faktisk opprettet for å ta seg av ti pakistanske familier som flyttet fra Oslo til Drammen i 1976.¹¹

Den tredje katalyserende faktoren bak kommunens inntreden i integreringsarbeidet gjaldt ankomsten til Drammen av et stort antall politiske flyktninger fra Vietnam. De første vietnameserne kom allerede i 1975. Først var det få, som i tilfellet med chilenerne, men i begynnelsen av 1980-tallet kom det store grupper med vietnamesiske båtflyktninger. Norske myndigheter var ikke forberedt på å ta imot så mange, verken på statlig eller kommunalt nivå. Etter målestokken den gangen dreide det seg om svært mange, i toppåra 1979–1982 i underkant av 2 500 personer totalt.¹² Norge og Sveits tok imot flere flyktninger fra Vietnam enn noe annet vestlig land med unntak av Frankrike og USA.¹³ Mottaket av vietnameserne utgjorde et fremmedkulturelt inntog som Norge ikke hadde sett maken til i nyere tid.¹⁴ Drammensområdet tok imot mange vietnamesere, både Drammen og spesielt nabokommunen Nedre Eiker.¹⁵ For Norge, også for lokalsamfunnet i Drammen, skapte mottaket av vietnamesiske båtflyktninger på 1980-tallet parallelt med intern flytting og familieinnvandring blant fremmedarbeiderne en krise. Kapasiteten til å ta imot innvandrere var fullstendig sprengt. En flyktningpolitikk preget av ad hoc-løsninger var ikke lenger liv laga.

På bakgrunn av denne ekstraordinære situasjonen tok kommunen de første stegene til å ruste opp det offentlige tjenestetilbudet for innvandrerne og utvikle et eget forvaltningsapparat for innvandrersaker.¹⁶ Den første merkbare endringen i kommunens arbeid overfor innvandrerbefolkningen kom høsten 1978. Kommunene kom nemlig med i et statlig forsøk med såkalte *kontakt-kommuner* for innvandrere. Forsøket gikk ut på å etablere innvandringskon-

sulenter i utvalgte norske byer, og stillingene var finansiert av staten med en prøveperiode på to år.

Drammen kommune var en nokså opplagt kandidat til å få en slik stilling. I forkant hadde nemlig staten og Drammen kommune relativt mye samarbeid i innvandringsaker, spesielt i forbindelse med et opplæringstiltak i norsk og samfunnsorientering, såkalt familieundervisning i norsk. Sosialkuratoren i kommunen hadde dessuten drevet med kartlegging og oppsøkende arbeid blant tyrkiske og pakistanske arbeidsinnvandrere, det vil si tyrkere og pakistanere. Kommunitilsatte hadde også vært på statlige skolelingskurs i innvandrerarbeid, og de lokale aktørene i innvandrerarbeidet fra sosialavdelingen, skolekontoret og Friundervisningen hadde deltatt i flere møter med statlige representanter for å drøfte innvandrersituasjonen i Drammen.

Innvandrersekretæren hadde en stillingsinstruks å forholde seg til, men sto nokså fritt til å utføre arbeidet. Innvandrersekretæren skulle ta seg av konkrete saker som norskopplæring og boligtilbud, men også drive med holdningsskapende arbeid, bl.a. kulturarrangement, for å bedre forholdet mellom etniske nordmenn og innvandrere generelt.¹⁷ De kommunale etatene hadde likevel en klar oppfatning av hvem blant innvandrerne som skulle prioriteres. «Tyrkerne var den innvandrergruppa i Drammen som hadde fått og krevd minst fra de offentlige myndigheter», men pakistanerne skulle også følges opp.¹⁸

Sala Nygård og Innvandrersenteret

Sala Nygård, med bakgrunn fra lærerarbeid og opphold i utviklingsland, ble tilsatt i stillingen som innvandrersekretær. Hun ble svært engasjert i arbeidet og uttalte til pressen at «[e]n har så lett for å bli personlig involvert [...] Man blir deltaker i spørsmålet natt som dag».¹⁹ Fra starten av hadde arbeidet til innvandrer-

sekretæren en sterk kvinne- og kulturprofil. Kommunen ville prioritere den tyrkiske befolkningen, og det gjorde også innvandrerssekretæren. Tiltakene var rettet spesielt mot kvinnene fra utviklingslandene, som bodde i Drammen og ofte levde i sosial isolasjon, ikke minst tyrkiske kvinner.²⁰ Det dreide seg først og fremst om norskopplæring, men også om å ta vare på familien sin i Norge, bl.a. påkledning av ungene etter norske forhold og å sørge for sunt kosthold. Men Nygård opptrådte slett ikke som noen «fornorskingsagent». Hun mente at kommunen også burde legge til rette for at innvandrerne skulle kunne samles for seg sjøl og snakke morsmålet, dyrke sin kultur og vise den fram til andre. Hun gikk i bresjen for å opprette et eget innvandrersenter og ble en pådriver for kommunale tolketjenester og morsmålundervisning. Hun tok dessuten initiativ til å danne ulike utvalg og råd hvor også innvandrerne kunne delta. Hun var i jobben fram til 1985 og satte tydelige spor etter seg i pionerfasen til integreringspolitikken.²¹

Det gjaldt ikke minst Innvandrersenteret, som har gått gjennom ulike forvandlinger og fins i dag som Introduksjonssenteret på gamle Fjellheim skole på Brakerøya i Drammen. Innvandringssekretæren var lenge klar over innvandrernes behov for «et sted å være». Innvandrerssekretæren drev aktivitetene i ulike provisoriske lokaler som Brandengen skole fram til 1982 da senteret formelt ble åpnet i permanente lokaler i Bjørnsonsgate.²² På samme tid ble halvstillingen som innvandrerkonsulent utvidet til full stilling, og Nygård fikk fast tilsetning. Kommunen hadde nå lagt hjørnesteinene til en lokal integreringspolitikk.

Virksomheten til Nygård kom nå inn i faste former. I regi av Innvandringsssenteret kom det i gang aktivitet som skulle bevare tradisjoner fra innvandrernes heimland, med kurs i matlaging, søm og folkedans. I samarbeid med innvandrere var Nygård med på å stifte flere innvandrereforeninger for tyrkiske kvinner, gutte- og jenteklubber. Senteret huset også aktiviteter for allerede etablerte etnisk-nasjonale, mannsdominerte foreninger for pakistanere,

tyrkere og flere. Et viktig tiltak var å få organisert morsmålskurs, spesielt rettet mot tyrkiske kvinner. Mange hadde ikke lært å lese og skrive, flere var funksjonelle analfabeter. Ellers var tolketjenester og drift av en deltidbarnehage for innvandrerkvinner prioriterte oppgaver. Barnehagetilbudet gjorde det mulig for kvinnene å delta på aktivitetene til senteret og lære seg norsk. Innvandrersentret var en nykomling i den kommunale forvaltningen og utvidet kommunens tjenestetilbud til innvandrerbefolkningen utover det som var lovpålagt.

Innvandrersekretæren tok også initiativ til å forbedre kommunikasjonen mellom innvandrere og kommunen, og var med å opprette et kommunalt forum for innvandrersaker. «Kontakt- og støtteorgan for arbeidet med innvandrere i Drammen» var et samarbeidsorgan først og fremst for kommunale instanser, men ble også en prototyp på dagens innvanderråd eller minoritetsråd. Organet besto av representanter fra de ulike etatene som hadde med innvandrere å gjøre, og representanter for de største innvandrergruppene i kommunen. I 1979 kom de fra Tyrkia, Pakistan, India, Chile og Vietnam.²³ Noe ordentlig innvanderråd, altså et råd av og for innvandrere, ble det ikke.²⁴ Det ble heller etablert et tverretattlig, administrativt koordineringsutvalg for innvandringsfeltet som kunne innkalle innvanderrepresentanter til et innvanderråd. Ordningen var opplagt paternalistisk; innvanderrepresentanter hadde ikke styring over sitt eget råd, men ble tilkalt av kommunen når den hadde bruk for å rådføre seg med innvandrene. Etableringen av en politisk-administrativ struktur for å ta seg av integreringspolitiske spørsmål er likevel – som i tilfellet med innvandrersentret – et tydelig tegn på at innvandring og integrering var i ferd med å bli et politikkkfelt med tyngde.

Organisering og intern strid

Denne første etableringsfasen gikk nokså rolig for seg. De store og omstridte endringene i den lokale integreringspolitikken oppsto i sammenheng med den forestående nasjonale krisa i norsk flyktningpolitikk – mottaket av båtflyktningene fra Vietnam. Det Norske Flyktningråd var en halvstatlig organisasjon, en frivillig organisasjon med statlig finansiering og medvirkning. Flyktningrådet hadde ansvaret for norsk flyktningpolitikk i utlandet og innlandet. Etter flere år med indre uenighet og kapasitetsproblemer ble Statens flyktningesekretariat opprettet i 1982.²⁵ Sekretariatet fikk nå ansvar for flyktninger som var kommet til Norge, og utførte oppgaver som Inkluderings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) tar seg av i dag. Sosialavdelingen i Flyktningrådet hadde tidligere tatt seg av innenlandske flyktninger, og disse oppgavene og den faglige kompetansen ble overført til det nye statlige organet for flyktninger. Likevel tok det tid før det kom på plass et administrativt og faglig apparat for flyktninger slik som ellers kjennetegnet statlig virksomhet.²⁶ Hvordan handterte de kommunale myndighetene denne krisa slik den utfoldet seg lokalt i Drammen?

På dette tidspunktet gikk det et skille mellom kommunale tiltak beregnet på innvanderne på den ene sida, i praksis arbeidsinnvanderne og familien, og flyktninger på den andre sida. Skillet var aldri skarpt. Begge grupper utgjorde en del av brukermassen til sosialkontoret, mens skolekontoret hadde et overordnet ansvar for norskopplæring for utlendinger. Innvandersentret kom også uunngåelig i tett kontakt med flyktningene i kommunen.

Flyktningarbeidet kom til å bli svært krevende for kommunen, og en ble nødt til å få på plass et eget lokalt apparat for mottak og oppfølging. Kommunen fikk i denne perioden ansvar sjøl for å ta imot flyktninger, det vil si såkalte direkte mottak. Flyktningene kom direkte til kommunen fra flyktningleirer i utlandet, og tallet var økende. Om våren 1982 ble kommunens første flyktningsekre-

tær engasjert i en midlertidig stilling plassert i sosialavdelingen under sosialsjefen. Den var øremerket for «planlegging, tilrettelegging og koordinering av flyktningarbeidet i kommunen». ²⁷ Det gjaldt spesielt UNHCR-flyktninger, først og fremst vietnamesere. Arbeidsoppgavene til flyktningkonsulenten gikk ut på å løse mer eller mindre tradisjonelle velferdsoppgaver. Det velferdspolitiske lovverket, først og fremst lov om sosial omsorg fra 1965, omfattet nemlig også flyktninger. Dermed fikk kommunen ansvar for at flyktningene fikk nyte de samme trygdeordningene som nordmenn. Det var mottakelsen av de vietnamesiske flyktningene som skapte behovet for å koordinere innvandrersarbeidet og var bakgrunnen for etableringen av det nevnte koordineringsutvalg/innvanderråd. ²⁸

Tilsettingen av flyktningsekretæren hang sammen med et akutt behov som oppsto da staten tok over forvaltningen av innenlandske flyktninger fra Flyktningrådet. Situasjonen hastet; det var ikke tid til å tenke gjennom mer prinsipielle sider ved den kommunale flyktningpolitikken. Det ble heller en ad hoc-løsning i første omgang. Tenkningen rundt denne nye kommunale oppgava kom først etter at flyktningkonsulenten var tilsatt. Det var sosialsjefen som ba sosialstyret om å sette ned en prosjektgruppe i slutten av april 1982 med mandat om å utrede om mottak av flyktninger i Drammen kommune. Ti måneder seinere ble innstillingen levert. Prosjektet ble ledet av assisterende sosialsjef Aadne Brun, mens den nylig tilsatte flyktningsekretæren, Liv Kari Flaten, fungerte som sekretær.

Utredningen gir en fyldig dokumentasjon av flyktningarbeidet i kommunen og utgjorde et grunnlag for å fremme krav overfor de folkevalgte om å bygge ut sosialavdelingen for å løse oppgavene innenfor feltet. Det inkluderte økt bemanning med faste stillinger: sosialkuratorer, hjemmekonsulenter, helsesøster og flyktningsekretær. Notatet gjør også greie for forholdet til staten. Kommunen hadde i forkant fått avslag på en søknad om å opp-

rette et flyktningmottak i byen (i Malinggata 11) og måtte derfor innkvartere flyktningene direkte i leiligheter. I den sammenheng ble det allerede den gangen varslet om at Fjell hadde en uheldig opphoping av innvandrere, inkludert flyktninger. I forhandlingene mellom staten og Kommunenes Sentralforbund kom Drammen til å legge seg på et mottak på 10–20 flyktninger i året. Det var en klar nedgang sammenliknet med tidligere mottakstall. Forslaget om reduksjon var begrunnet ut fra kapasitetsproblemer og behovet for å lette mottakssituasjonen. Innstillingen fulgte også opp forarbeidet hos innvandreresekretæren om utvalg og råd med konkrete framlegg til sammensetting og mandat for to formelle, kommunale innvandrersorgan.

Dokumentet forteller også en del om den rådende filosofien i sosialavdelingen når det gjaldt flyktningarbeid og integreringspolitikk. Flyktningpolitikken (definert som kommunens ansvar og tjenesteyting overfor flyktninger) «bør i prinsippet være det samme som blir befolkningen for øvrig til del».²⁹ Her var det snakk om likebehandling heller enn særomsorg. I kommunal forvaltning rådde nemlig *enhetsprinsippet*, det vil si at alle sosiale saker (og klientene) skulle behandles likt, uten å ta hensyn til brukernes spesielle behov. I praksis betydde det at kuratorene som utførte det daglige arbeidet, hadde ansvar for ulike brukergrupper siden alle kom under det samme regelverket. Det var rett nok gjort unntak fra enhetsprinsippet i og med at flyktningene fikk «særytelser» siden kommunen skaffet dem bolig og sørget for norskopplæring. Her var kommunen forpliktet til å gi ytelser i samsvar med statlige retningslinjer.³⁰ Formålet ved Innvandrersenteret brøt også med enhetsprinsippet. I tillegg til arbeidet med familiene til arbeidsinnvandrerne hadde senteret nå kommet med i flyktningarbeidet. Tanken bak stiftelsen av senteret var nettopp å gi gruppene et tjenestetilbud som andre i lokalsamfunnet ikke fikk. Dette arbeidet ble også gjort i tett samarbeid med staten, som ga tilskudd.

Innstillingen viste også til erfaringer fra to andre kommuner,

Stavanger og Nedre Eiker. Lærdommen arbeidsgruppa trakk fra disse kommunene, var at en måtte unngå overdreven omsorg og tjenesteyting. En måtte ikke gjøre flyktningarbeidet til *sær-omsorg*.³¹ Nabokommunen Nedre Eiker hadde lyktes godt i å drive flyktningarbeidet etter prinsippet «hjelp til sjølhjelp» og aktivisere flyktningene. Så godt som alle flyktninger i nabokommene var i arbeid, og svært få trengte offentlig assistanse utover den første oppholdstida i kommunen. Målet for kommunens flyktningarbeid var sjølsagt først og fremst å yte god og effektiv service overfor flyktningene, det vil si den samme målsettingen som ellers i kommunal tjenesteyting.

Når negasjonen av vellykket flyktningarbeid, nemlig *klientifisering* av flyktningene, ble så sterkt omtalt i tilrådingene, sier det mye om målsetting også. Det ble et mål å drive flyktningarbeidet innenfor de eksisterende rammene, ikke å utvide virksomheten og øke budsjetttrammene. Faren for å gjøre flyktningarbeidet til særomsorg var da også grunnen til at innstillingen ikke anbefalte kommunen å opprette et eget flyktningkontor. Utredningen fikk ikke noe særlig konsekvenser for selve flyktningarbeidet i kommunen. Bystyret vedtok riktignok i 1984 å videreføre de engasjementsstillingene til flyktningarbeidet som sosialavdelingen disponerte, men i mellomtida hadde nye, skjebnesvangre moment kommet inn i prosessen. De fikk definitivt betydning i den videre prosessen.

Norsklærerne utfordrer kommuneadministrasjonen

Kommunens arbeid med å utmeisle en lokal flyktningpolitikk fikk virkelig fart over seg da femti nye vietnamesiske flyktninger ankom Drammen i mai 1983, altså mindre enn et halvt år etter at utvalget hadde lagt fram innstillingen. Her ser vi en parallell utvikling i flyktningarbeidet mellom stat og kommune. De vietnamesiske

båtflyktningene hadde sprengt kapasiteten til Flyktningrådet og banet veg for statlig overtaking. Det samme skjedde i Drammen, på den måten at mottaket av de vietnamesiske flyktningene vellet prinsippet om lik behandling og la grunnlaget for en særskilt kommunal flyktningtjeneste.

Det konkrete resultatet av å følge enhetsprinsippet i flyktningarbeidet var at de vietnamesiske flyktningene stort sett ble overlatt til seg sjøl. De hadde visst en avtale hver tredje uke med en sosionom, men de fikk lite hjelp i hverdagen. Når flyktningene hadde behov for legehjelp og pasientoppfølging, tolketjenester, juridisk bistand, innmelding på skolen og yrkesveiledning, meldte sosialkontoret pass, ifølge lederen for norskopplæringa, Susan Hill Oppegaard. Det var norsklærerne som hadde den nærmeste kontakten med flyktningene, og det ble dem som tok på seg ansvaret for vietnamesernes velferd, bl.a. anskaffelsen av vintertøy og liknende.³²

Situasjonen var uholdbar, og norsklærerne tok kontakt med sosialetaten for først gang sommeren 1983. Etter en serie møter konstaterte assisterende sosialsjef i mars 1984 at sosialkontoret ikke kunne imøtekomme kravene til norsklærerne om særbehandling av flyktningene.³³ Det ville være et brudd med prinsippene i den kommunale forvaltning om likebehandling og innebære en kursendring i mottaks- og integreringsstrategien. Det var en oppgave for de politiske myndighetene, ikke for de kommunale etatene. Saken kunne ha endt der, men norsklærerne tok den videre til et høyre kommunalt nivå og brakte samtidig politikerne inn på banen. De sendte et brev til sosialrådmannen, Odvar Omland, og til lokalpolitikerne som var medlemmer i Helse- og sosialstyret. Dermed var saken blitt løftet ut av de byråkratiske irrgangene. Avisene fikk takk i brevet og offentliggjorde umiddelbart innholdet.³⁴ Konflikten ble slått stort opp i lokalavisene. Det ble et mediekjør uten sidestykke så langt i historien om det flerkulturelle Drammen. Drammen kommunes handtering av vietnamesiske flyktninger

kom under pressens kritiske lupe, og saken ble avgjørende for kommunens framtidige flyktningpolitikk.

Norsklærerne skrev at «[a]nvendelsen av det såkalte 'enhetsprinsippet' ikke er forsvarlig med henblikk på flyktningeproblematikken. Begrunnelsen var flyktningenes sterke, men som oftest tidsbegrensete behov for adekvat sosial bistand».³⁵ Denne oppfatningen fikk gjenklang i lokalmedia og skapte politisk turbulens. Til og med ordfører Einar Haflan (H) stilte opp på et møte sammen med vietnameserne.³⁶ Politikerne i sosialstyret vedtok å sette ned nok en arbeidsgruppe for å se på den kommunale flyktningpolitikken på nytt. Dette skjedde bare et år etter at sosialavdelingen hadde hatt en svært grundig gjennomgang av arbeidet med forslag til utbygging og prinsipielle synspunkt om retningslinjer i flyktningarbeidet. Anbefalingene fra den første komiteen ble skrinlagt, og nå var en i gang med en ny utredning. Den nye arbeidsgruppa ble kjent som «Flyktningutvalget».

Flyktningutvalget

Sammensettingen av den nye arbeidsgruppa skilte seg sterkt fra den forrige arbeidsgruppa. Der satt Brun og Flaten, begge fra sosialavdelingen. Ingen av dem kom med i Flyktningutvalget, og undervisningssektoren kom til å spille en langt viktigere rolle enn tidligere. Norsklærerne ble for eksempel etter presseoppslagene innkalt til flere møter med ulike representanter fra kommuneadministrasjonen.³⁷ Både sammensettingen av utvalget og den betente konteksten rundt oppnevningen skapte forventninger om nyskaping og handling hos politikerne.

Flyktningutvalget levde opp til forventningene og kom med et radikalt endringsforslag. Det tok hensyn til norsklærernes krav om ny stillingsstruktur, bl.a. med øremerkete stillinger til arbeid med mottak og integrering. Utvalget kom med anbefalinger

som ville vingeklippe sosialavdelingens rolle i flyktningarbeidet og kaste vrak på den overordnede filosofien bak kommunens flyktningarbeid – enhetsprinsippet. I motsetning til det første notatet, som makte til måtehold i flyktningarbeidet, framhevet Flyktningutvalget den utsatte situasjonen til flyktningene og behovet for omsorg, opplæring og oppfølging. Bemanningen og forvaltningsstrukturen måtte endres for å heve nivået på kommunens flyktningtjenester. I denne sammenhengen betydde det at kommunen skulle yte de tjenestene som flyktningene hadde krav på i samsvar med retningslinjene i norsk flyktningpolitikk. Budskapet var krystallklart: Flyktningene skulle hjelpes uten forbehold.

Utvalget kunne til en viss grad lene seg på utredningen fra den forrige komiteen og dermed gjøre innstillingen raskt ferdig. Etter fem måneders arbeid var innstillingen klar og ble sendt ut på en omfattende høringsrunde. Hvis eventuelle endringer ikke ble godt forankret i den kommunale organisasjonen, kunne en risikere en ny omgang med bråk. Det var nå maktpåliggende for kommuneledelsen å skape ro rundt flyktnings spørsmålet.

Bystyret fulgte innstillingen og vedtok å bygge ut flyktningtjenesten ved å gjøre om midlertidige stillinger til faste og i tillegg lyse ut flere midlertidige engasjementstillinger.³⁸ Kommunen fikk tilsatt i fast stilling flyktningkonsulent, flyktningveileder og flyktningleder, i tillegg til innvandrersekretæren. Målet for oppbyggingen av et kommunalt mottaksapparat var å kunne ta imot 10 flyktninger i året. En regnet med at det i tillegg ville komme noen innvandrere til Drammen gjennom familieinnvandring som hadde behov for de samme tjenestene. Asylsøkere ble ikke nevnt i selve innstillingen, men dukket opp i høringsuttalelsene. De var også en brukergruppe en måtte regne med, sjøl om det skulle gå noen år til før det store innrykket med asylsøkere. Et synlig innrykk av indiske sikher som nylig hadde søkt asyl i Drammen, hadde også gjort asylsøkerproblematikken aktuell for kommunen.³⁹ Hvor mange

innvandrere som skulle komme gjennom familieinnvandring og asylordningen, hadde en ikke tall for. Finansieringsgrunnlaget for eventuelle tiltak for disse personene forble uavklart. Politikerne vedtok et budsjett på to millioner kroner. Midlene skulle komme via statens flyktningtilskudd.

I tillegg til å bygge ut mottakskapasiteten ble flyktningarbeidet og til dels integreringsarbeidet generelt lagt om administrativt. Ansvaret for norskundervisning for fremmedspråklige voksne ble overført fra de frivillige organisasjonene til undervisningsetaten, og Norsksenteret ble opprettet i 1985.⁴⁰ Innvandrersentret ble lite diskutert, men opprettholdt. Kommunen hadde nå to sentre med ansvar for byens innvandrere. I tråd med anbefalingene fra norsklærerne skulle kommunen jobbe videre med å utvikle samarbeidet mellom de ulike etatene og forbedre kommunikasjonen mellom kommuneadministrasjonen og representanter for innvandrerbefolkningen.

En kinkig sak var spørsmålet om hvor ansvaret for flyktningarbeidet i kommunen skulle plasseres. Flyktningutvalget ønsket å løfte flyktningarbeidet ut av sosialavdelingen og foreslo at arbeidet ble lagt direkte under finansrådmannen. Utvalget argumenterte slik:

[...] det ville sikre en mer nøytral behandling f.eks. i budsjettspørsmål enn om konsulenten var direkte knyttet til sosialetaten eller skoleetaten. Koordineringsoppgavene vil også lettere kunne gjennomføres og dermed sikre dekningen av flyktningenes behov bedre [...] Helhetsperspektivet for flyktningenes situasjon og behov vil etter utvalgets oppfatning på hensiktsmessig måte bli ivaretatt med den foreslåtte administrasjon.⁴¹

I teorien ville dette bety at flyktning- og innvandrersarbeidet faktisk ville ha blitt en sjølstendig kommunal virksomhet, og ha

samme status som skolesektoren, helse og sosial og liknende. Så langt var ikke politikerne villige til å gå. I praksis er det mye som tyder på at utvalget likevel oppnådde det de ville, nemlig en administrativ tilknytning frikoplet sosialavdelingen. Ansvar for flyktningarbeidet ble tatt fra sosialsjefen og plassert direkte under sosialrådmannens administrasjon.

Omplasseringen av flyktningarbeidet vitner om statusheving av flyktningfeltet. Det hadde blitt så viktig at sosialrådmannen, den øverste ledelsen i helse- og sosialetaten, burde ha oppsyn med det. Hadde flyktningarbeidet blitt for tungt eller komplekst, og kanskje for omstridt, til at sosialavdelingen kunne ta hand om det nye feltet? Fra før var nemlig sosialavdelingen nedtynga i ansvaret for velferdstjenestene til innbyggerne i kommunen. Vedtaket kan også tolkes som et tegn på en økende politisering av flyktningarbeidet. Det avspeiler en interesse og vilje hos lokalpolitikere til å «gjøre noe» heller enn å overlate saksfeltet til administrasjonen. Dette kommer spesielt godt fram da bystyret under behandlingen trosset innstillingen fra fagetaten og finansrådmannen og vedtok å opprette en flyktningveilederstilling, opphavlig benevnt som «kulturvaktmester» i innstillingen fra utvalget.⁴²

Profesjonsstrid/personstrid?

Høringsuttalelsene i saken viser at framlegget fra komiteen var omstridt. Noe av uenigheten kunne være utslag av profesjonsrivalisering mellom sosialarbeidere og pedagoger som var involverte i ulike sider av flyktningarbeidet. Det fantes også ulike oppfatninger innenfor sosialetaten. En kan heller ikke se bort fra at personstrid kan ha vært en medvirkende faktor til uenigheten. Det ble i alle fall en opprivende konflikt, som endte med at den daværende flyktningkonsulenten, etter eget ønske, ble omplassert i kommunen.

Kritikken i høringsuttalelsene er i denne sammenhengen inter-

essant. Flyktningkonsulenten og assisterende sosialsjef skrev hver sin uttalelse og mente at analysen som lå til grunn for innstillingen fra utvalget, var feilslått. Utvalget hadde sett bort fra det faktum at statlige og kommunale retningslinjer allerede var på plass, og innholdet i innstillingen ble oppfattet som uberettiget personkritikk. Riktignok kunne mye bli bedre i flyktningarbeidet, men problemet lå, ifølge motkritikken, hos etatene som ennå ikke klarte å gjennomføre arbeidsoppgavene som de var pålagt. Administrativ omlegging og utbygging av kapasiteten var ikke løsningen så lenge etatene ikke gjorde jobben sin. Videre ble det hevdet at utbyggingen av kapasiteten faktisk kunne hindre integreringen av flyktningene:

Uttalelsen bærer preg av umyndiggjøring og overbeskyttelse av flytningene. [...] For mennesker som har måttet flykte fra sitt land og opplevde rollen som den som mottar hjelp og støtte over lengre tid uten særlig mulighet til å yte noe igjen eller får vise hva de sjøl duger til, vil en forlengelse av denne passive, mottakende rollen være direkte ødeleggende for følelsen av egenverd. [...] *Denne uttalelsen legger opp til en behandling av mennesker som vil forsterke de psykiske problemer flukt, leiopphold og tilpassing til totalt nye forhold kan skape.*⁴³ (Min utheving)

Det er nærliggende å tolke striden som en kamp mellom ulike faglige fronter. På den ene sida sto omsorgstradisjonalistene i sosialavdelinga sammen med lokalpolitikerne med verv i kommunale nemnder for helse- og sosialsaker. De fryktet *klientifisering*, et problem som velferdssamfunnet sleit med fra før. På den andre sida befant nykommerne seg med en sosialpedagogisk, humanitær plattform. Målsettingen var å utvide velferdsstatens oppgaver for å ta hånd om en ny, trengende samfunnsgruppe. Godt etablerte roller og praksiser i sosialavdelingen ble nå utfordret av nye krefter

på veg inn i flyktningarbeidet. Saken hadde en umiskjennelig eim av profesjonsrivalisering: hvilke kommunale aktører skulle ta hand om flyktningarbeidet? Det er opplagt at organiseringen og bemanningen av flyktningarbeidet utenfor sosialavdelingen, slik utvalget anbefalte, kom til å svekke den relativt sterke posisjonen til sosialavdelingen og sosialsjefen. Avdelingen hadde under velferdsstaten blitt en vesentlig maktfaktor innad i kommunesektoren.

Det er god grunn til å tolke konflikten nettopp med et perspektiv fra profesjonsforskning. Uenigheten i Drammen kommune var ikke noe særtilfelle. Nasjonalt hadde det foregått en liknende kamp i Flyktningrådet da sosionomer hadde gjort inntog i Flyktningrådets innenlandske arbeid.⁴⁴ Selve feltet var minelagt før det offentlige tok over ansvaret. Fred Bergersen, som var sosialsjefen i Drammen kommunen 1991–93, hadde tidligere jobbet for Flyktningrådet. Han mente at flyktningarbeidet under denne opptrapingsfasen var konfliktfylt uavhengig av hvem som hadde regi.⁴⁵ Et annet moment som kan forklare hvorfor sosialavdelingen ikke var så interessert i å bygge ut tjenestene for flyktningene, finner vi i den sterke kritikken – og sjølkritikken – reist mot velferdsstatens profesjoner, først og fremst mot sosionomer.⁴⁶ Velferdsstaten hadde ifølge den radikale kritikken fra 1970-tallet utilsiktet virket klientskapende, noe som liknet den tradisjonelle konservative kritikken av velferdsstaten.

Personstriden mellom de to frontlinjebyråkratene som jobbet tett opp mot innvandrerbefolkningen, innvandrersekretæren og flyktningkonsulenten, kan også ha gjort samarbeidet vanskelig. De hadde, som vi har sett, nemlig svært ulike syn på hvordan en skulle gå fram i integreringsarbeidet. Den første hadde et mål om å yte den hjelpen en kunne, den andre ville for all del unngå klientifisering av flyktningene. Som en kommunalt tilsatt hadde Nygård en nokså ubyråkratisk, uortodoks stil. Grenseoppgangen mellom arbeidsoppgavene til de to frontlinjebyråkratene var dessuten heller ikke klar. Etter hvert som flyktningene ble et vesentlig

innslag i innvandrerbefolkningen i kommunen, ble innvandreresekretæren, som var utdannet pedagog, dratt mer inn i kommunens flyktningarbeid. Som vi har sett, oppfattet innvandreresekretæren arbeidet sitt nærmest som et kall og jobbet intenst for å lette tilpasningsprosessen for innvandrerne. Flyktningkonsulenten hadde en forankring i byråkratiet og var vant til å forholde seg til et regelverk som først og fremst sikret likebehandling. Et godt integreringsarbeid ville stå og falle på samarbeidet mellom disse to sentrale aktørene.

Avgjørende for utfallet av denne konflikten var den alliansen som etter hvert oppsto mellom norsklærerne, med Susan Hill Oppegaard i spissen, og innvandreresekretæren. Forholdet var til å begynne med ikke uproblematisk, ifølge Oppegaard. Hun følte at det var en viss rivalisering mellom språklærerne og innvandrersenteret. De konkurrerte delvis om de samme gruppene (innvandrerkvinnene) og hadde ulike pedagogiske profiler. Men under konflikten med sosialavdelingen fant de fram til et fellesskap. Både innvandreresekretæren og norsklærerne hadde pedagogisk bakgrunn og var preget av det samme sosiale engasjementet. Og ikke minst, begge følte at byråkratene på sosialkontoret sto i veien for å utføre det nødvendige arbeidet som måtte til for at innvandrerne skulle få et godt liv i det nye heimlandet.

Den tilbakeholdne linja i flyktningarbeidet som flere i sosialavdelingen sto for, kom tapende ut av konflikten – hvis en ser på selve vedtaket. Borte var formaningen om faren for *særomsorg* slik den kom til uttrykk i det første notatet fra sosialavdelingen. Den mer minimalistiske tenkningen i flyktningpolitikken kom ikke til å virke spesielt inn på utformingen av kommunens innvandringspolitikk før rundt 1990.

Motstanden mot overgangen til en aktiv integreringspolitikk var ikke bare et produkt av individuelle protestytringer fra misfornøyde byråkrater. Den må også forstås i en bredere politisk kontekst. Kritikken slekter nemlig mye på motstanden mot norsk

flyktningpolitikk som var under oppseiling i ulike politiske leirer. FrP og Carl I. Hagen slo gjennom i politikken i slutten av 1980-tallet med kritikken av norsk innvandringspolitikk. Rune Gerhardsen fra Oslo Arbeiderparti kom også med liknende kritikk i begynnelsen av 1990-tallet. Grunntanken, slik skeptikerne i kommunen tidlig framhevet, var at innvanderne sjøl måtte ta større ansvar for sin egen livssituasjon, bl.a. ved å få seg jobb. Arbeidslinja kom til å bli fundamentet i den nye, offisielle integreringspolitikken som slo gjennom i slutten av 1990-tallet og ble lovfestet i introduksjonsloven i 2003.⁴⁷ I mellomtida skjedde det som en følge av en aktiv integreringspolitikk en kraftig opprusting av så vel det statlige som det kommunale forvaltningsapparatet for innvandringsaker. Drammen var intet unntak. Nasjonalt var kommunen i front i utviklingen av et kommunalt forvaltningsapparat for flyktningtjenester og integreringspolitikk.

Fra laissez faire til politikkkfelt

Det første og eldste statlige dokumentet som tar for seg den nye arbeidsinnvandringen, går tilbake til 1973 og var preget av en laissez faire-holdning til innvandringsspørsmål. Meldinga kom ikke med klare retningslinjer til lokale styresmakter, og en kan neppe snakke om en integreringspolitikk. Det er derfor ikke overraskende at sosialkontoret i Drammen på slutten av 1970-tallet ikke hadde gjort noe spesielt for byens innvandrere. Et halvt hundreår etterpå har innvandring og integrering blitt til en offentlig delsektor med egne lover, detaljerte forskrifter og med et enormt tjenesteapparat, også lokalt. Introduksjonssenteret i Drammen har aleine i 2020 over 70 personer på lønningslista.⁴⁸ Men først måtte saksområdet anerkjennes som et politikkkfelt: saker som de politiske aktørene brydde seg om og dermed egnet seg som politisk kapital i den lokale maktkampen.

Hvordan ble så innvandringsaker til et nytt politikkkfelt i Drammen? En kan peke på noen ytre faktorer som nærmest tvang fram en slik utvikling. Det gjaldt framfor alt sterk tilvekst i innvandrerbefolkningen, en ny gruppe med andre behov enn flertallsbefolkningen. Økningen satte velferdsstaten på prøve og katalyserte statlige handlinger for å hankses med den nyoppståtte situasjonen, spesielt i de mest urbane strøk av landet. Statens aktive rolle utgjorde den andre ytre årsaken til utviklingen av politikkkfeltet. Staten kom med retningslinjer i form av lover og forskrifter (påbud), med departemental kompetanse og rådgivning, og ikke minst med penger til mottak av flyktninger og til integreringstiltak rettet mot familiene til arbeidsinnvandrerne. Allerede i det første notatet som utredet integreringsbehovene i kommunen i 1984, opererte en med et budsjett på to millioner – og dette dreide seg om statstilskudd.

Den utløsende årsaken til endringen i den politiske statusen til innvandringsaker var flyktningkrisa i Vietnam, med båtflyktningenes ankomst til Norge. Det gjaldt både på riks- og lokalnivået. Men det var ikke de vietnamesiske flyktningene som var drivkraften bak utviklingen, verken i Drammen eller i departementene. De første til å kreve tjenester fra kommunen var arbeidsinnvandrerne. Velferdsstatens praktiserende aktører i sosialavdelingen innså behovet for opprustning, men sto fast på enhetsprinsippet i forvaltningen for å garantere likebehandling. Saken tok en ny vending våren 1983 da det viste seg at de vietnamesiske flyktningene sleit med tilværelsen i Drammen. En tredje gruppe aktører, norsklærerene, også med ståsted i kommunen, ønsket en total revisjon av innvandrerarbeidet. Norsklærerene kjempet for en «pro-aktiv» linje som brøt med enhetsprinsippet, og de insisterte på særtiltak. Norsklærerens «aksjon» brakte flyktningsarbeidet og integreringspolitikken – via avisene – ut til offentligheten. Politikerne ble da nødt til å vise handlekraft. Innvandringsaker og integreringsspørsmål hadde blitt politisert.

Aksjonen fra norsklærerne skapte splid i forvaltningen, men ikke hos lokalpolitikerne. Politikerne ga grønt lys til å bygge ut velferdstjenestene for innvandrerbefolkningen og forlot enhetsprinsippet til fordel for særbehandling. Dette ble et vendepunkt i Drammens integreringshistorie. I prinsippet hadde myndighetene erkjent sitt ansvar for å inkludere innvandrerne i velferdsstaten og legge til rette for et samfunnsmedlemskap. I denne fasen handlet det først og fremst om å sikre tilgangen til arbeid, bolig og velferdstjenester som språkopplæring, utdanning og helse. Det var om å gjøre å garantere innvandrerne et sosialt medlemskap. Det kulturelle medlemskapet veide mindre tungt, men offentlige tiltak la også grunnlag for en mer inkluderende, flerkulturell politikk, framfor alt etableringen av et innvandrersenter.

Oppslutningen om den nye integreringspolitiske kursen var etter omstendighetene ikke uventet. Begivenhetene og aktørene hadde nærmest tvunget fram kommunal handling. Det oppsiktsvekkende i den politiske behandlingen var derimot den administrative organiseringen av innvandringsfeltet. Sosialsjefen ble plassert på sidelinja, og feltet ble lagt direkte under sosialrådmannen. Dermed fikk den nye utlendingsavdelingen relativt frie tøyler til å utvikle tjenestene uten byråkratisk innblanding fra sosialkontoret. Dermed gikk startskuddet for oppbyggingen av en egen kommunal forvaltning for innvandrersaker, med det politikeransvaret som en slik endring medførte.

Politikk og forvaltning: Fra konflikt til konsensus

Odvar Omland, kontorsjef hos sosialrådmannen på begynnelsen av 1980-tallet og sosialrådmann fra 1987, karakteriserte statens flyktningspolitikk overfor kommunene som et reinspikka diktat.¹ Han skjønnte at staten hadde gode grunner til å handle og sette i gang tiltak for flyktingene, men det påførte lokalsamfunnet urimelige og uforutsigbare kostnader. Han nevnte som eksempel at staten (under Stiftelsen flyktingeboliger, FLYBO) hadde kjøpt opp leiligheter i blokkene på bydelen Fjell uten at kommunen hadde et ord med i laget. Flyktingene fikk en bolig, men resultatet ble negativt for lokalsamfunnet på Fjell. Bydelen var fra før «belastet» med etnisk norske sosialklienter og opplevde stor innflytting av familiene til arbeidsinnvanderne omtrent på samme tid som flyktingene kom. Utplassering av flyktingene i blokkene på Fjell var medvirkende til at bydelen kom i en sosial bakevje som den aldri helt har kommet ut av.

Dette var hverdagen for kommunens ledelse med ansvar for flyktningspolitikken, og den tvang fram en utbygging av et kommunalt apparat egnet for å ta seg av innvandringspolitiske saker. Spesielt sto flyktingene i fokus, men også nye grupper krevde tett oppfølging. Familiene til arbeidsinnvanderne og asylsøkere ble også regnet som målgrupper for det nye kommunale innvandringsapparatet. Hvordan gikk det videre med selve utbyggin-

gen av tjenestene etter at en hadde lagt bak seg konfliktene som oppsto under den administrative reformprosessen? Som kapit-
teloverskriften antyder, ble utviklingen av kommunale tjenester
overfor innvandrerbefolkningen fortsatt gjenstand for politisk
strid og rivalisering blant de kommunale etatene. Enigheten om
målet – en aktiv integreringspolitikk – hindret ikke at det oppsto
betydelig diskusjon om midlene. Integreringspolitikken har som
hensikt å gjøre det mulig for innvandrerne, ved å bruke både gul-
rot og pisk, å kunne ta del i samfunnet. Samfunnsmedlemskap
for innvandrere forutsetter at de blir reelt likestilte medborgere.
Dette er et edelt mål, men samfunnsmedlemskap er et komplisert
samspill av plikter og rettigheter. Dessuten er ikke medlemskapet
gratis. Følgelig ble integreringspolitikken konfliktfylt. Men hva
var det konfliktene handlet om, og hvordan fant en fram til en
felles forståelse og enighet i innvandringssspørsmål som avløste
konfliktene på 1990-tallet? Det er disse spørsmålene vi nå skal
prøve å finne svar på.

Oppbyggingen og driften av det nye integreringsfeltet ble en
innviklet og langvarig prosess. Det kan derfor være klargjørende
å ta for seg noen hovedtrekk. Som vi har sett, var det kommunale
innvandrerearbeidet på 1970-tallet på forberedelsesstadiet. Det var
ofte snakk om enkeltpersoners innsats, som Sala Nygård, og mye
skjedde i tett samarbeid med departementene. Arbeidet hadde ofte
et forsøkspreg ettersom staten manglet relevante flerkulturelle
erfaringer. I løpet av 1980-tallet ble feltet preget av en institusjo-
nalisering. Som vi har sett, fikk Drammen kommune en sjølsten-
dig utlendingsavdeling med egen stab og eget budsjett, direkte
underlagt sosialrådmannen. På 1990-tallet ble feltet igjen preget
av reformforsøk og indre konflikter. Det resulterte i omfattende
omstillinger. Nærmiljøavdelingen under kultursektoren kom inn
som en ny og mektig aktør og utfordret sosialsektorens rådende
posisjon. Rundt århundreskiftet la staten om politikken. Med
introduksjonsloven og opprettingen av Introduksjonssenteret på

Fjellheim ble integreringsvirksomheten igjen administrativt samlet. Siden 2000 har integreringsarbeidet vært i en konsolideringsfase preget av stabilitet, færre omstillinger og et lavt konfliktnivå.

En utlendingsavdeling ser dagens lys

Odvar Omland forsto godt statens behov for å få plassert flyktningene ut i kommunene, for eksempel mange vietnamesere rundt 1980. Men tempoet i mottaket førte til at kommunen ikke fikk gjort en ordentlig jobb med integreringen før nye grupper av flyktninger og asylsøkerne dukket opp på sosialkontoret.² Resultatet var utilfredse flyktninger, gnisninger mellom ulike etniske grupperinger og politisk misnøye hos etnisk norske drammensere. Omland hadde yrkesbakgrunn som lensmann og hadde sjøl lite kjennskap til flyktninger. Som KrF-er hadde han sympati for flyktningene, og han ville så gjerne hjelpe dem. Resultatene i flyktningpolitikken oppnådd under hans ledelse, tross kritikken av statens framgangsmåte, vitner om omsorg og interesse for flyktningene.

Kombinasjonen av «statens diktat» og indre, idealistiske drivkrefter i kommunen førte etter 1985 til en kraftig utbygging og radikal omlegging av det kommunale flyktning- og innvandrerarbeidet.³ Sjøl om arbeidsoppgavene på operativt nivå fremdeles fordelte seg på flyktninger og innvandrere, gikk tendensen i retning av å slå sammen de to gruppene. Det gjaldt administrativt og til dels også faglig, jf. innvandresekretærens utvidete arbeidsoppgaver. Verken for chilenerne eller vietnameserne, de store flyktninggrupperingene i Norge og Drammen på 1980-tallet, var det aktuelt med snarlig repatriering (returnering til fraflyttingslandet). Sammenslåinga av innvandrerne og flyktninger til en felles gruppe gjorde at feltet ble større. Det ble så stort og viktig at feltet fikk status som en egen faglig avdeling i Drammen kommune.

Forutsetningene for å utvikle en bedre og mer helhetlig kommunal integreringspolitikk burde nå være på plass. Alt ble samlet under et administrativt tak, avdelingen hadde sitt eget budsjett og fikk en leder med samme fullmakter som de andre fagsjefene.

En omlegging av en slik art tok si tid.⁴ Noe av sendrektingheten kan skyldes endringene i kommunestrukturen fra 1988 med de nye rammene for kommunal virksomhet. Hovedgrunnen var likevel det faktum at initiativet til omlegging kom utenfra og overraskende. Aksjonistene, riktignok tilsatt i kommunen, gikk i bresjen for endringene. Reformen var derfor ikke spesielt godt forankret i kommuneadministrasjonen. I 1988, fire år etter at Flyktningutvalget hadde levert innstillingen, ble *Utlendingsavdelingen* opprettet. I 1990 fikk avdelingen egne lokaler i Tollbugata. Avdelingen besto av to ulike seksjoner, flyktningtjenester og integreringstiltak, og hadde i 1990 ca. 20 ansatte. Den ene seksjonen drev med sosialomsorg, mens den andre hadde ansvar for tolketjenester, informasjonsformidling og sosiale og kulturelle tiltak som Innvandrersenteret.

Omorganiseringen forutsatte flytting av nøkkelpersonalet. Innvandreresekretærens stilling hadde tidligere vært lagt under sosialavdelingen, men det var mye samarbeid mellom Innvandrersenteret og skolekontoret. Det gikk derfor smertefritt å flytte stillingen til den nye avdelingen. Derimot var det svært omstridt å ta flyktningarbeidet med tilhørende fagpersonale ut av sosialavdelingen. Flyktningtjenestene ble tradisjonelt sett på som en oppgave for sosialkontoret på grunn av fagkompetanse innen sosialhjelp generelt, men også juridisk. Flyktningassistanse var nemlig underlagt loven om sosial omsorg.

I et brev til kommunene i Buskerud fylke i 1989 påpekte fylkesmannen en juridisk brist i vedtaket om plasseringen av flyktningarbeidet. Langt på veg satte han en stopper for utviklingen av en sjølstendig utlendingsetat. Dersom flyktningarbeidet ble lagt under et annet forvaltningsorgan enn sosialkontoret, måtte lede-

ren for sosialkontoret, det vil si sosialsjefen, ifølge fylkesmannen, trekkes inn når etableringsstøtten skulle behandles: «Fylkesmannen finner at avgjørelser om etableringshjelp hverken kan delegeres til andre kommunale organ eller personer som ikke er underlagt sosialkontorets leder.»⁵ Overflytting av flyktningarbeidet kunne dessuten ha negative konsekvenser for det faglige miljøet for sosialarbeiderne i kommunen. Den nye organiseringsmodellen innebar en oppsplitting og innsnevring av omsorgsarbeidet. Det var heller ikke usannsynlig at modellen ville slå negativt ut for sosialavdelingens budsjett.⁶

Denne forvaltningsmodellen varte fra 1988 fram til slutten av 1992. Anne Franck Paasche var fagsjef fram til 1991 da Snorre Opsahl tok over. Opsahl sto i stillingen som utlendingssjef fram til årsskiftet 1992/93, men da hadde han mistet omtrent halvparten av den opprinnelige staben. I den nye omorganiseringen ble flyktningseksjonen flyttet tilbake til sosialavdelingen, noe Opsahl sjøl mente var riktig å gjøre. Integreringsdelen ble liggende som en seksjon under nærmiljøavdelingen i Kulturretaten. Stillingen som utlendingssjef besto, men med en redusert portefølje.⁷

Sjøl om modellen med en egen avdeling og felles ledelse hadde relativt kort levetid, ble prioriteringen av integreringsarbeidet i Drammen lagt merke til utover kommunegrensene.⁸ I kjølvannet av reformen kom Drammen kommune inn i et tettere samarbeid om integreringsarbeid med nabokommunene Svelvik, Lier, Nedre Eiker, Røyken og Hurum. Det var også mye kontakt med Arbeidsmarkedsetaten, og det ble lagt merke til initiativet Drammen kommune tok for å utarbeide et veiledningshefte om arbeidstrening for flyktninger.⁹ Paasche ble dessuten koplet inn i utformingen av integreringspolitikken på nasjonalt nivå, blant annet i arbeidet med avtalen mellom Kommunenes Sentralforbund (KS) og departementet.

Det er vanskelig å si om omleggingen av den kommunale flyktningforvaltningen på kort sikt hadde en gunstig virkning

på samarbeidet i integreringspolitikken. I ettertid ser en at flyktningarbeidet uavhengig av organisering møtte en rekke alvorlige utfordringer.¹⁰ Som nykomling i kommuneforvaltningen måtte avdelingen kjempe hardt for å få tilsette folk i faste stillinger. Ytre rammevilkår, med opprinnelse i statens politikk, spilte også sterkt inn: økende flyktningstrømmer med nye innslag av asylsøkere, prinsippet om opphold på humanitært grunnlag og den indre migrasjonen (sekundærflyktninger) blant innvandrerne på regionalt og nasjonalt nivå. Paasche måtte stadig vekke minne direktøren i UDI, Arild Kjerschow, om at Drammen fra før hadde en stor innvandrerbefolkning. Utplasseringen av flyktninger måtte ta hensyn til det. Statstilskuddet til integreringsarbeidet, som etter hvert kom opp i millioner av kroner, var i seg sjøl en medvirkende faktor til konflikten som utspant seg i kommunen. Plusser vi på med et sterkt synlig høyrepopulistisk innslag i lokalpolitikken med innvandring som fanesak og en alltid nærværende og pågående lokalpresse, forstår vi hvorfor innvandringspolitikken til tider skapte store gnisninger.

Kampen om flyktningene: Børs og katedral

I samtalene med de kommunale aktørene i feltet som denne gjennomgangen bygger på, legger disse vekt på ulike saker.¹¹ Alle minnes likevel at perioden var spennende, men også svært konfliktfylt. Kildene til konfliktene kunne være så mangt: pengesekken, personstrid, høyt engasjement i et nytt, ekspanderende og uforutsigbart velferdsfelt, ulike ideologiske ståsteder, kompetansemangel og kompetanse- eller profesjonsstrid.

Det siste momentet skapte grunnlag for en del misforståelser og uenighet. Noen aktører hadde jobbet med flyktninger før, for eksempel i Det Norske Flyktningråd eller i Røde Kors, men de fleste var nykommere. Ingen hadde erfaringer med å arbeide med

minoriteter som tyrkere, pakistanere og indere i Drammen. Innvandringssekretæren hadde hatt et opphold i den tredje verden og kunne påberope seg en viss bakgrunn i praktisk kulturforståelse, men hun hadde ikke nevneverdig arbeidserfaring innenfor feltet og lite kjennskap til kommunal forvaltning.

Alle hadde riktignok formell fagkompetanse, men ikke innenfor det flerkulturelle feltet – og hva skulle det så være?¹² Begge de to første lederne av utlendingsavdelingen tok videreutdanning, en halvårsenhet i «Planlegging og integrering» ved Høgskolen i Lillehammer, mens de jobbet i kommunen. Flere deltok på kurs og seminar, men sammenliknet med velferdsstatens profesjoner var det smått med kompetanse. Da den første utlendingssjefen i kommunen, Anne Franck Paasche, ble spurt om kompetanse i sektoren, trakk hun litt på smilebandet. Hun fortalte om kollegaer i bransjen som hadde høyere utdanning med et eller annet tilfeldig «etno-innslag», men det var spinkelt med både formell kompetanse og ikke minst praktisk erfaring.¹³ Anna Oliver, som jobbet i Drammen i sju år med integrering, minnes at i pionertida ble du regnet som integreringsekspert etter to måneder i feltet.¹⁴

Mens offentlig virksomhet på dette tidspunktet ellers var tvers igjennom profesjonalisert og regelstyrt, skilte innvandringsfeltet seg ut som det rene anarki. Ingen hadde en kompetanse som svarte til en profesjon med monopol eller tilnærmet monopol på kunnskap og praksis. Det var i grunn ingen fag eller utdanning som hadde krav på autoritet på feltet. Uavklart kompetanse koplet til et felt preget av et entusiastisk og idealistisk personell bidrog til et konfliktfylt arbeidsmiljø. Et utdrag fra et internt møte på 1990-tallet gir et gløtt inn i dette turbulente samarbeidsklimaet:

Flyktningkonsulenten reflekterer over frykt for at dette samarbeidet ikke vil fungere når man blir utskjelt som uduelig, rasist, hyling og skriking – uakseptabel menneskelig atferd hersker blant oss [...]

Sosialsjefen: SLUTT Å SLÅSS! VÆR OPTIMISTER! HVA SKAL LEDELSEN GJØRE?

Flyktningkonsulenten: [...] mener sosialsjefen at Utlendingsavdelingen bør legges ned?

Sosialsjefen: Har aldri sagt nedlegg Utlendingsavdelingen, men legg den under sosialsjefen.¹⁵ [Uthevingen i originalteksten]

Å skrive regninger med gaffel

Noe av problemene kunne tilskrives utgiftene og inntektene i flyktningarbeidet, både mottak og bosetning.¹⁶ Problemet økte i omfang etter hvert som kommunen tok imot svært mange asylsøkere. Det var aldri tenkt fra statens side at flyktninger skulle bli en utgiftspost for kommunen.¹⁷ Etter at en fant fram til høvelige satser, handlet det ikke først og fremst om størrelsen på tilskuddet, men uforutsigbarheten i flyktningmottaket og dermed inntektene fra statstilskuddet. Kommunen opplevde på 1980- og 1990-tallet krise i forbindelse med innrykk av flyktninger, først fra Vietnam og seinere fra Balkan, flertallet fra Bosnia. De lokale myndighetene og staten inngikk langtidsavtaler for å kunne planlegge og gjennomføre mottaket og integreringen på best mulig vis. Midt på 1980-tallet vedtok kommunen en plan for 1986–89 der en skulle ta imot 10 flyktninger i året pluss familiegjenforening, og seinere en tilsvarende avtale for 1990-tallet. Da var det som oftest snakk om et tak på 30 flyktninger i året.¹⁸ Disse tallene viste seg å være helt urealistiske og unyttige i planleggingsøyemed.

Uforutsigbarheten kjennetegner flyktningfenomenet, og den ble forsterket ytterligere av lokale forhold i Drammen. Det viste seg at Drammen fikk mange flyktninger som flyttet på seg, såkalt sekundærflyktninger.¹⁹ Det dreide seg om flyktninger som ble mottatt og bosatte seg i andre kommuner i Norge. Tilsiget var

spesielt stort fra nabokommunene. I annen omgang ville denne sekundærflyttinga påvirke familieinnvandringen.

Hvorfor var det så attraktivt for flyktninger å flytte til Drammen? Fra midten av 1980-tallet hadde Drammen allerede en flerkulturell befolkning, og dette kan ha gjort byen attraktiv for noen flyktninger. Tilstedeværelsen av tyrkere og pakistanere i Drammen hadde likevel ikke stor betydning for de store gruppene – vietnameserne og bosnierne, og trolig liten for andre flyktninggrupper. Sjøl om det etter hvert kom mange fra muslimske land, var det snakk om en svært uensartet gruppe med ulike og til dels sterkt motstridende teologiske og etnisk-nasjonale retninger.

Derimot spilte det opplagt en rolle at Drammen i norsk sammenheng er en storbykommune. Det betydde for det første at Drammen tok imot flere flyktninger enn de fleste andre kommuner. Dette skapte grunnlag for framveksten av små etniske enklaver – en familie eller to kunne være nok. Dit ville det komme andre flyktninger med samme bakgrunn, og det gjaldt framfor alt dem som bodde isolert i omliggende strøk. For det andre har byer, spesielt storbyene, historisk virket som en magnet på innvandrerne. Her ville det alltid være mer varierte arbeidsmuligheter enn det er på små steder. Her var det også mulig å komme seg unna kontroll. Paasche ba sosialsjefen i 1986 om å stramme inn utbetalingene til asylsøkerne fordi «det ryktes 'på byen' at det er uhyre lett å lure sosialkontoret. Noen flyktninger får penger derfra samtidig som de jobber».²⁰ Dette hadde neppe skjedd i Øvre Eiker eller i Hallingdal med langt mer oversiktlige forhold.

Retningslinjene fra staten om disponeringen av tilskuddet var uklare, og det skapte også problemer for tilflyttingskommunene. For grasrotbyråkatene fikk dette konsekvenser, bokstavelig talt på gateplanet. Snorre Opsahl fortalte at hans nære medarbeider Lola Awoyemi hadde som oppgave å skaffe oversikt over flyktningkaoset. Awoyemi ble sendt ut på gata der hun skulle oppspore og identifisere flyktninger, sekundærflyktninger, asylsøkere og

diverse familiemedlemmer i flyktningfamilier som kommunen ikke hadde fått tilskudd for.²¹ Kommunen hadde rettmessig krav på tilskuddet, men kravene måtte dokumenteres. Opsahl mener at kommunen på denne måten klarte å hanke inn over 11 millioner i statlige integreringsmidler. Flyktningkuratoren Gro Strandrud klaget sin nød over situasjonen.²² På dette tidspunktet fikk sekundærflyktninger som krevde sosialhjelp, melding om å dra tilbake til mottakskommunen. Dette var problematisk siden det var uklart om praksisen stridde mot lovverket (lov om sosialomsorg). Det var dessuten en svært belastende beslutning å ta for kuratorene med omsorgsansvar for flyktningene.

Denne situasjonen skapte sjølsagt i annen omgang større økonomisk usikkerhet. Sjøl etter at retningslinjene var på plass, klaget sosialsjef Fred Bergersen i 1994 over at mange fraflyttingskommuner ikke godtok den anbefalte fordelingsnøkkelen til Kommunenes Sentralforbund.²³ Han påpekte at i 1992 tok kommunen imot 19 flyktninger direkte fra mottak og 55 fra andre kommuner, og i 1993 var forholdet 15 og 72. Altså, de lokale byråkratene visste verken hvor mange som til enhver tid ville flytte til Drammen eller om kommunen ville motta det kommunen oppfattet som en rimelig økonomisk kompensasjon.

Uforutsigbarheten den gangen skaper også utfordringer når en i ettertid skal prøve å skaffe seg oversikt over utviklingen. Hva som ligger i tallene, er ikke alltid like klart. Som regel inngikk det i tallene over bosatte flyktninger i kommunen flyktninger og asylsøkere som kom direkte fra statlige mottak (fra 1988 framover), sekundærflyktninger og familiegjenforening hos asylsøkere og flyktninger. Midt på 1980-tallet bodde det, ifølge utlendingssjef Anne Frank Paasche, 324 flyktninger og asylsøkere i Drammen kommune. Tallet omfattet alle i perioden fra midten av 1970-tallet da de første chilenerne kom, fram til november 1986.²⁴ Tabellen nedenfor prøver å gi en oversikt over utviklingen på 1980- og 1990-tallet.

Tabell 3: Tallet på personer bosatt i Drammen kommune med flyktingbakgrunn (eksklusive barn) 1987–2018.

År	Antall
1987	324
1993	750*
1998	1309
2000	1548
2005	2760
2010	4155
2015	5031
2019	5818

*Kilde: SSB oppdrag, juli 2019, framskaffelse av tallet fra 1998 til 2019.
Dette tallet er konstruert på grunnlag av Paasches og Opsahls rapportering og et estimat på 32 personer for året 1987. Tallet er derfor omtrentlig.

Tabell 4: Flyktningmottak 2010–2018 i Drammen kommune.

Årstall	Antall bosatte flyktninger	Antall familiegjenforente
2010	75	3
2011	75	12
2012	93	21
2013	118	19
2014	116	25
2015	163	19
2016	166	57
2017	133	25
2018	64	26

Kilde: Statistikker fra Introduksjonssenteret ved senterets leder Elisabeth Solberg, vedlegg til e-post, 21.3.2019.

Som antydte tidligere svingte tallet på flyktninger og asylsøkere i takt med den allmenne globale flyktnings situasjonen. Vietnamesiske båtflyktninger og familiegjenforening kom på 1980-tallet, flyktninger fra tidligere Jugoslavia på 1990-tallet. Somaliere kom fra rundt århundreskiftet og framover, mens afghanere, eritreere og syrere kom på 2010-tallet. Den siste tiårsperioden en har sikre tall for (tabell 4), viser tydelig det uforutsigbare når det gjelder bosetting av flyktninger. I perioden fra 1986 til i dag var toppåret 1999 med 188 flyktninger, mens det laveste tallet var om lag 30 i 1997. Økonomisk betydde dette at i perioder kom det inn store summer med statstilskudd, mens i andre perioder tørket midlene inn. Konklusjonen er like fullt klar: Kommunen fikk inn rikelig med tilskudd til å dekke merkostnadene asylsøkerne påførte kommunen. Om summen var tilstrekkelig for god integrering eller ikke, er like mye et normativt spørsmål som et faglig spørsmål. For å sette det på spissen: Skal flyktninger gå for lut og kaldt vann eller bæres på gullstol?

Fungerende utlendingssjef Snorre Opsahl gjorde et svært grundig utredningsarbeid i begynnelsen av 1990-tallet. Han gikk gjennom statstilskuddsordningen og la fram tre ulike scenarier som viste hvordan tallet på bosatte flyktninger i kommunen ville få store konsekvenser for kommunale budsjetter i framtida. Han regnet seg fram til hva innvandrerne kostet kommunen i en femårsperiode. Han tok ikke bare med asylsøkere og flyktninger som kommunen fikk tilskudd for, men også to andre grupperinger. Det gjaldt personer med flyktningbakgrunn som kom til Drammen før 1988. Det dreide seg om 250 personer, og prislappen i 1992 lot på 2 millioner kroner. Den andre gruppa, arbeidsinnvandrerne og etterkommerne (ikke tallfestet), brukte kommunen 5,7 millioner på i 1992. De påførte kommunen utgifter som ikke ble refundert av staten. Opsahl konkluderte med at det ville lønne seg for kommunen å ta inn mange flyktninger, og begrunnet det slik:

Det overskuddet et økt direkteinntak vil gi økonomisk de første åra vil sette kommunen i stand til å rette tiltak inn mot andre deler av innvandrerbefolkningen og flyktninggrupper hvor det ikke lenger følger integreringstilskudd.²⁵

Han trodde at på lengre sikt ville nok mottaket av flyktningene føre til et underskudd, men det ville være mindre enn om kommunen ikke tok imot noen. Og ikke minst, en ville utsette problemet med underskuddet til århundreskiftet.

Opsahl var noe tvetydig i sin argumentasjon. Kommunen hadde klart behov for en pause fra de store mottakene de siste åra (gjennomsnittlig ca. 80, inkludert sekundærflyktninger, per år) for å få til en vellykket integrering. Til sjuende og sist veide likevel de økonomiske argumentene for et omfattende mottak tyngst. Både han og sosialsjefen var klar over at det var vanskelig å få flyktningene inn i lønnet arbeid.²⁶ Blant de flyktningene som ankom i perioden fra 1988 til og med 1992, var 352 av 394 flyktninger sosialklienter i 1993. Det var svært sannsynlig at flyktningene og familiene deres ville være avhengig av sosialhjelp i lengre tid etter at statstilskuddet var borte. I starten var tanken å bygge opp en økonomisk buffer mot utgifter seinere som ikke ville bli refundert av staten. Dette ble ikke mindre viktig da statstilskudd ble utvidet fra to til fem år. Tilskuddsordningen ble lukrativ for kommunene, og Opsahl argumenterte for at det ville lønne seg for Drammen kommune å ta imot mange flyktninger. Hvorfor dele statstilskuddet med nabokommunene når brøkdelen av de totale kostnadene av å bosette en flyktning likevel ville falle på Drammen på grunn av tilsiget av sekundærflyktninger fra omliggende kommuner?

I begynnelsen av 1990-tallet satt Opsahl i statens beregningsutvalg for flyktninger. Den gangen argumenterte han sterkt, og etter sigende godt, for å få enda større overføringer for å dekke eventuelle underskudd. Virkeligheten var noe annet. «Vi kunne skrive ut sosialhjelpsregninger med gaffel, og alt ble refundert

uansett hva vi betalte. Det var mange flyktninger som gikk ut i jobb. Vi fikk statstilskuddet uansett. Den gangen fikk vi overskudd i inntekt, og jeg så at haugen vokste.»²⁷ I ettertid var han svært kritisk til den lobbyvirksomheten han sjøl hadde drevet overfor staten for å åpne pengesekken.

I notatet fra 1993 er Opsahl tilsynelatende ikke fullt så kynisk som han mintes 20 år seinere. Statstilskuddet var ikke øremerket, slik at det var kommunen sjøl som disponerte midlene. Hvilken etat som fikk midlene og hvilke tiltak, utover det lovbestemte, som kommunen satte i gang, var opp til kommunen sjøl å bestemme. Ut fra Opsahls situasjonsbeskrivelse i begynnelsen av 1990-tallet hersker det ikke tvil om at det sto igjen mye arbeid for å få til god integrering. Med andre ord burde det ikke ha vært noe problem å bruke statstilskuddet på det pengene var myntet på. Det er ingenting som tyder på at utlendingssjefen den gangen hadde noen betenkeligheter med å styrke budsjettet til integreringstiltak.

Det skjedde ikke, heller tvert imot. Budsjettet til utlendingssesjonen kom i åra framover til å bli kutta kraftig, mens integreringstilskudd fortsatte å strømme inn til kommunen. Det er nærliggende å spørre om hva det ble av alt tilskuddet, av overfloden som utlendingssjefen kunne skryte av. Flere i samtida lurte på det samme.²⁸ Noen informanter nevnte at det var en offentlig hemmelighet at Drammen kommune hadde brukt integreringstilskuddet til å finansiere innkjøp av nye brannbiler. Dette er kan hende en vandrehistorie, og sannhetsgehalten skal ikke etterprøves her. En slik anekdote forteller likevel at mistanken om misbruk var utbredt.

Når det gjaldt statstilskuddet, viste det seg nemlig at det var kort veg fra idealisme til kynisme. I 1998 kom de første signalene om at integreringstilskuddet ikke gikk til integreringsformål.²⁹ Drammens Tidende kunne opplyse leserne om at kommunen hadde mottatt 90 millioner i statstilskudd de siste fem åra, og mesteparten hadde gått rett inn i budsjettet til sosialsektoren. Kultursektoren, som hadde hovedansvaret for integreringstiltak,

fikk bare 15 prosent av midlene, og sjøl her ble pengene også brukt til å dekke underskuddet på budsjettet. En rundspørring blant lokalpolitikerne om saken viste at det slett ikke var noen enighet om hvilke tiltak en skulle sette i gang. Og de var heller ikke enige om den administrative organiseringen av integreringsarbeidet.³⁰ Freddy Hoffman fra FrP hengte bjella på katta da han undret seg om kommunens motivasjon for å ta imot flere flyktninger dreide seg utelukkende om å få tak i statstilskuddet.

Et år seinere kom saken igjen opp i lokale medier, med følgende analyse:

For hver 100-lapp Drammen kommune får i statsstøtte til integrering av flyktninger går 85 kroner direkte til utbetalinger over sosialbudsjettet. Utlendingsdirektoratet advarte mot fordelingen for ti måneder siden. Praksis er fortsatt uforandret.³¹

De to involverte etatene svarte på kritikken med å vise til at tilskuddet indirekte støttet opp under integreringen. Økonomisjefen ved sosialkontoret påpekte at kommunen ikke ville og heller ikke hadde lov til å fordele pengene til spesielle grupper. Her er antydningen at pengene som smurte etatsbudsjettet, kom alle kommunens innbyggere til gode, også innvandrerbefolkningen som mottok uforholdsmessig store trygdeutbetalinger. Nærmiljølederen fra Kulturetaten med ansvar for utlendingssaker innrømte at noe mer burde gjøres, men viste også til allmenne tiltak som Victoria kulturhus. Det kom også innvandrerungdommen til gode. Ellers viste de til at kommunen var i ferd med å utrede integreringsarbeidet.

Når kommunens argumentasjon var så pass spak, henger det sammen med flere alvorlige nederlag i integreringsarbeidet i Drammen i 1999. I løpet av sommeren hadde Drammen opplevd tre oppsiktsvekkende voldsepisoder: to større slagsmål der

innvandrerdødsfall var involvert, og en gruppevoldtekt utført av mindreårige gutter med innvandrerbakgrunn fra Fjell.³² Det var derfor forventet at politikerne i lys av episodene stilte spørsmål om hvordan kommunen hadde forvaltet det enorme statstilskuddet. Det var tross alt tenkt at pengene skulle brukes nettopp for å forebygge slike hendelser, og ikke til å dekke underskuddet på sektorbudsjettene.

Størrelsen på statstilskuddet i seg sjøl, kombinert med uklare retningslinjer fra staten, må kunne sies å ha bidratt til en usunn tevling mellom sektorene om disse midlene. Politikernes uenighet og vakling hjalp heller ikke til å utvikle et godt kommunalt integreringsapparat.

Innvandrermedlingen og en handlingsplan

Den politiske uroen rundt forvaltningen av integreringsmidlene var noe av bakgrunnen for at Kulturretaten, den tredje og siste kommunale hovedaktøren i integreringsarbeidet, ble en viktig pådriver i feltet framover. Mangelen på faglig autoritet hadde i seg sjøl skapt rom og behov for et mangfold av kompetanse. Dessuten var anseelsen til ekspertveldet og «profesjokratiet» som vokste fram under oppbyggingen av velferdsstaten, svekket på grunn av ytre og indre kritikk.³³ Tidlig på 1980-tallet pekte den første flyktningkonsulenten allerede på faren for klientifisering. Forsøket på 1990-tallet på å flytte flyktningene ut av sosialkontoret hang til dels sammen med det.

Sosialkontoret som byens samlingspunkt for flyktninger, og de etter hvert mange arbeidsledige arbeidsinnvandrerne og etterkommerne, hadde uheldige virkninger for integreringsarbeidet. I verste fall kunne nyankomne flyktninger integreres inn i en negativ norsk subkultur. Den besto av folk som levde på trygd, og

av samfunnsinstitusjoner som først og fremst var til for å forvalte trygdeutbetalinger, ikke å handtere integrering. Det kunne neppe være positivt for integreringen at den første offentlige institusjonen innvanderne ble kjent med, var sosialkontoret. Det var heller ikke noen god start på integreringen at de første nordmennene de møtte, levde på trygd. Sånn låt refrenget fra kritikerne. Det hadde dessuten vist seg at flyktningene etter hvert ble flinke til å utnytte systemet. Faren var stor for at de ble integrert i det norske samfunnet som klienter, og ikke som deltakere i arbeidslivet.

Hvordan kunne en organisere flyktningarbeidet for å unngå nettopp trygdeavhengighet og misbruk? I norsk byutvikling var det på denne tida en økende interesse for nærmiljøarbeid. Innføringen av en ny kommunestruktur i 1988 førte samtidig til en omorganisering av Drammen kommune. Det resulterte blant annet i opprettelsen av et eget politisk hovedutvalg for kultur, med en egen kulturadministrasjon. I Drammen tenkte en at en god integreringspolitikk kunne være å drive nærmiljøarbeid der storparten av innvanderne bodde, nemlig på Fjell. Denne nye vinklingen i byplanlegging og bypolitikk la grunnlaget for at kultursektoren med ansvar for oppvekst og nærmiljø nå fikk en framskutt posisjon i integreringspolitikken. Det ble naturlig at nærmiljøet på Fjell nå ble sterkt prioritert.

Utgangspunktet for omorganiseringen var et vedtak i bystyret i 1991 om å nedsette en komité for å utrede organisering av utlendingstjenestene. Det var ikke først og fremst forhold i kommunen som utløste en ny runde med omorganisering, men en omlegging i statens tilskuddsordning for flyktninger og innvandrere.³⁴ Alt i oppnevningen av den kommunale arbeidsgruppa lå det an til en profilendring i innvandrerearbeidet. Det var første gangen kultursektoren tok del i et slikt utredningsarbeid, og sekretæren til arbeidsgruppa, nærmiljøkonsulenten i kommunen, Tor Kristian Eriksen, kom fra kultursektoren. I styringsgruppa satt kommunaldirektørene i de tre involverte etatene: helse og sosial,

undervisning og kultur. Det var tydelig at kultursektoren var på full fart inn i saksfeltet.

I 1993 la arbeidsgruppa fram sin rapport, «Innvandrermedling for Drammen kommune». Notatet var svart omfattende. Det var totalt 8 undergrupper som leverte faktakunnskaper og synspunkt til rapporten. Kommunen fikk dermed grunnlagsmaterialet for å kunne fatte noenlunde opplyste vedtak i innvandringssspørsmål. Representanter fra de politiske partiene var merkbart enige i situasjonsbeskrivelsen i meldinga. Grunnarbeidet var nå lagt for en mer konkret utforming av anbefalingene i en egen handlingsplan med tiltak rettet mot innvandrerbefolkningen.

Handlingsplanen ble lagt fram i april 1996, altså tre år etter at bystyret hadde diskutert innvandrermedlinga. Handlingsplanen ble omtrent like omfattende som selve innvandrermedlingen og inneholdt en drøss med konkrete integreringstiltak. Forslagene til tiltak kom fra de tre involverte sektorene, og i tillegg noen forslag fra innvandrerrepresentantene i de ulike arbeidsgruppene. Sammenliknet med tidligere tiltak ble språkopplæring i barnehagen sterkt prioritert. Planen la også vekt på medvirkning og medansvar hos innvandrerne, og munnet ut i et framlegg om å opprette et *formelt* kommunalt innvandreråd. Slagordet «Alle i Drammen er drammensere» fra handlingsplanen var et retorisk grep som også preget tenkningen bak planen. Ellers var de fleste av tiltakene med på å styrke eksisterende tiltak for eksempel på Fjell, i skolen, på kulturfronten og i omsorgstjenesten.

Utfallet av arbeidet ble likevel ikke noen suksess. For første gang klarte ikke de to store politiske partiene å oppnå enighet i et grunnleggende innvandringssspørsmål.³⁵ Under behandlingen i bystyret støttet Høyre forslaget fra representanter for Drammen Byliste om å utsette igangsettingen av tiltakene. Det ble argumentert med at administrasjonen først måtte vurdere grundig tidligere integreringstiltak, som om ikke dette hadde blitt utredet i Innvandrermedlinga. Forslaget fra bylista var – med unntak av

den språklige utformingen – helt identisk med et tilsvarende forslag fra FrP. Da FrPs forslag falt under voteringen, støttet gruppa forslaget til bylista. Dermed ble det flertall for å utsette vedtaket om handlingsplanen.

Handlingsplanen fikk også hard medfart fra innvandrerrådet. Rådet hadde vært representert i forarbeidet til handlingsplanen, men kom likevel med en egen kritisk tilråding i etterkant.³⁶ Rådet pekte på at noen punkter, bl.a. boligtiltak og morsmålsopplæring, burde ha blitt grundigere behandlet, men hovedinnvendingen dreide seg om selve prosessen. Rådet følte at innvanderrepresentantene ikke ble inkludert i planarbeidet og «ble overkjørt av de ansvarlige i noen arbeidsgrupper», bl.a. i forslaget om å opprette et nytt, kommunalt innvandrerråd. Innvanderrepresentanter forholdt seg lunkne, men ikke totalt avvisende til framlegget om innvandrerrådet. Rådet avrundet sine merknader med en mistillitserklæring til kommuneadministrasjonen: «Dersom bystyret likevel slutter seg til dette forslaget, mener vi at politikerne må gi oss garanti for at dette rådet skal arbeide for innvandrernes/flyktingenes interesser og ikke administrasjonens egne interesser.»³⁷

Hva som ligger bak misnøyen til innvandrerrådet og nølingen hos flertallet i bystyret, er ikke lett å få tak i. I hovedutvalgene ble nemlig handlingsplanen godtatt uten særlig kritiske merknader (med unntak av FrP og Stopp Innvandringen), og innvandrene hadde vært representert i gruppene uten at det ble meldt om konflikter og mistillit. En forklaring på misnøyen fra innvandrene kan være at de befant seg politisk i en avmaktssituasjon. Riktignok var situasjonen i ferd med å endres da fire representanter med innvanderbakgrunn kom inn i bystyret i 1995. Politisk inkludering er et tema vi kommer tilbake til. Kort fattet kan situasjonen beskrives slik: Fram til da var innvandrerrådet det eneste politiske organet der innvandrene kunne gjøre seg gjeldende. Det var rivalisering om hvem som skulle bekle de ulike tillitsvervene. I tillegg hadde innvandrene med seg fra heimlandet en politisk kultur som gjen-

speilte seg i hvordan innvandrerrådet fungerte eller ikke fungerte. Dette kan forklare hvorfor representantene for rådet var svært sensitive når det gjaldt rådets framtidige plass i Drammen. Ulike syn innad i innvandrer miljøene kan forklare spriket mellom den harmoniske behandlingen av planen i gruppene og mistilliten som preget innvandrerrådets sluttmerknader.

Innvandringsskepsis skaper strid

Hva så med lokalpolitikkerne i Drammen? Hvordan kan en forklare at Høyre og Arbeiderpartiet etter år med et harmonisk samarbeid i integreringspolitikken skilte lag i denne viktige saken? Om en ser på det politiske landskapet i Norge generelt, var 1990-tallet preget av en opphetet debatt om innvandring og integrering.³⁸ Kritikken mot norske myndigheters handtering av innvandringspolitikken hadde vært det politiske bumerket til FrP siden slutten av 1980-tallet; nå fikk den fotfeste hos flere. Kritikken kom ikke bare fra andre politiske miljø som hos Arbeiderpartiet og Høyre, men også fra akademisk hold, der sosialantropolog Unni Wikan inntok en viktig posisjon.³⁹

Innvandringsskeptikerne gjorde seg nå sterkt gjeldende i den offentlige debatten. På kommunenivået rettet innvandringsskepsisen i Drammen seg mot både innvandringskontroll, altså hvor mange flyktninger kommunen bør ta imot, og mot handteringen av innvandrerne i Norge, det vil si integreringspolitikken. Disse momentene hang sammen, mente kritikerne; samfunnets evne til å absorbere eller integrere ble svekket ved økt innvandring.

Siden FrP og Stopp Innvandringen kom inn i bystyret i henholdsvis 1987 og 1991, hadde de hamret løs på kommunens innvandringspolitikk. En gjennomgang av protokollen i bystyret etter at disse partiene kom inn i bystyret, viser at ingen annen politisk gruppering var i nærheten av å bruke interpellasjonsretten så ofte

som representantene for FrP og Stopp Innvandringens Frank Hove. Hove satt i bystyret i to perioder. Riktignok møtte denne gruppa nederlag i så å si alle avstemninger, men den høyrepopulistiske fløya gjorde seg gjeldende ved å uttrykke skepsis og til dels mistillit til flyktningarbeidet og kommunens integreringspolitikk. Anne Franck Paasche mintes med ubehag hvordan Frank Hove nærmest trakasserte utlendingsavdelingen. Han møtte opp personlig på kontoret for å overvåke virksomheten, og utlendingssjefen måtte finne seg i å bli nedringt av Hove om «innvandrereproblemene». ⁴⁰ I kommunestyret satte han flere ganger fram forslag om å «nedsette et utvalg for å granske påstander om forskjellsbehandling av norske sosialklienter og flyktninger/innvandrere». ⁴¹

Trass i at FrP og Stopp Innvandringen utgjorde et klart mindretall, var de i stand til å bremse videreutbyggingen av velferdstjenester overfor innvandrerbefolkningen i Drammen. Det første konkrete resultatet kom i 1994 da bystyret satte ned et utvalg for å vurdere om det var forskjellsbehandling i forvaltningen av økonomisk sosialhjelp i Drammen kommune, slik kritikerne hevdet. ⁴² Mandatet pekte spesifikt på «forskjellsbehandling mellom nordmenn og utlendinger». Funn fra undersøkelsen støttet ikke opp om påstandene fra høyrepopulistisk hold: «Det foreligger ikke noen form for gjennomgående forskjellsbehandling i forvaltningen av økonomisk sosialhjelp i Drammen kommune.» ⁴³ Dette skapte likevel ikke ro i saken, men styrket heller tvert imot innvandringsmotstanderne i deres tro på at det måtte være noe galt når utvalget ikke fant noe.

Innvandringsskepsisen blandet seg nemlig igjen sammen med mistillit til den kommunale administrasjonen i 1996. Frank Hove med støtte fra FrP foreslo da at handlingsplanen skulle sendes tilbake til administrasjonen, «og da håper vi at man legger alle fakta på bordet». ⁴⁴ Hoves og FrPs forslag ble stemt ned av et flertall i bystyret, slik det ellers skjedde med utspill i innvandringsspørsmål fra ytre høyre. Nå var det imidlertid flere representanter i bystyret

som ikke var begeistret for de kommunale, innvandringspolitiske tiltakene i handlingsplanen. Det gjaldt Drammen Byliste, Senterpartiets ene representanten og Høyre. Det ser unektelig ut som om Høyre ble påvirket av den voksende, negative stemmingen i bystyresalen når det gjaldt handlingsplanen. Hadde partiet mistet trua på en aktiv, offentlig integreringspolitikk og hadde ikke lenger tillit til den lokale forvaltningen? Var Høyre på glid i innvandringspolitikken?

Tilsynelatende ser det slik ut. Drammen Høyre hadde tidligere støttet fullt opp om utbyggingen av tolketjenester og morsmålsopplæring, men snudde under debatten om handlingsplanen. Høyres Tore O. Hansen erklærte at «[f]remmedspråklig morsmålsopplæring er ikke en oppgave for den offentlige skolen. Fremmedspråklige morsmålslærere skal kun benyttes for å støtte opp under fag- og norskundervisning når det er nødvendig i en kortere overgangsperiode». ⁴⁵ Språkstriden er et kapittel for seg, også i denne framstillingen av Drammens flerkulturelle historie. Poenget her er at språksaken hadde fått symbolpolitisk vekt i den lokale debatten. Ved å flagge et innvandringskritisk synspunkt kunne Høyre markere avstand til hovedmotstanderen Arbeiderpartiet. Ap inntok det motsatte standpunktet, og saken bidro til å styrke Høyres profil som et parti trygt plassert på høyresida i norsk politikk. Dermed kunne partiet demme opp for velgerlekkasjen til FrP. Det er sannsynlig at noe av velgerlekkasjen skyldtes den relativt sjenerøse integreringspolitikken som de to store partiene til nå hadde stått for.

Men en kan også snu på flisa: Var det heller Arbeiderpartiet som var på glid fra konsensus med Høyre mot en mer liberal posisjon i innvandringspolitikken? Som nevnt innledningsvis var 1990-tallet kjennetegnet av et opphetet debattklima i innvandringssspørsmål. Ikke bare kom sterke kritiske røster inn i debatten, men reaksjonen fra venstresida på kritikken var også med på å øke temperaturen i innvandringsdebatten. Venstresida tok enda sterkere avstand fra innvandringskritikerne ved å markere forskjellene. Fra lokalpo-

litikken fins det et par illustrerende eksempel. Arbeiderpartiet i Drammen gikk inn for oppdeling av elever i morsmålsklasser på Fjell skole («de tyrkiske klassene») og forsvarte vedtaket under en svært polarisert debatt i 1992. I ettertid er det lett å se hvor radikalt dette tiltaket brøt med gjengs praksis i norsk skole. I et historisk perspektiv er det uten tvil den mest eksperimentelle handlingen som politikerne i Drammen har foretatt seg i byens femti år lange innvandringspolitiske historie. Et annet tilfelle som antyder en politisk utglidning hos Ap, gjelder flyktningmottak. I begynnelsen av 1996 stemte Arbeiderpartiet nemlig for et forslag om flyktningmottak, som i dag må betraktes som ytterliggående.⁴⁶ Sammen med Venstre, SV og KrF gikk partiet inn for ikke å sette noe tak på hvor mange flyktninger som kommunen ville være villig til å ta imot i 1996 (38 mot 31 stemmer). En regnet med at ca. 240 flyktninger ville komme til kommunen. Rett nok var det innbakt i vedtaket at kommunen framover skulle inngå en treårs «kontrakt» med UDI om å bosette et begrenset antall flyktninger (UDI antydte et ønsket mottak på 25 flyktninger per år). Like fullt: Når rådmannens forslag til mottak i 1996 lå på 10 flyktninger, forstår en hvor langt Ap hadde beveget seg bort fra en konsensusorientert kurs i den kommunale flyktningpolitikken.

Årsakene til Aps kursendring likner på forklaringen bak Høyres justeringer i innvandringspolitikken. Som Høyre sleit Arbeiderpartiet med å holde på velgerne. Å havne på samme side som FrP og Stopp Innvandringen i et svært hissige og medieflombelyst offentlig ordskifte om innvandring var ikke akkurat en velegnet strategi for å kapre tilbake velgerne som gikk til venstre. Dessuten var det et umulig alternativ for partiet som hadde mange velgere med innvandrerbakgrunn.

Om en går innlegget til Høyres Tore O. Hansen etter sømmene, er det likevel ikke noe som peker mot at partiet blankt ville avvise tiltakene i handlingsplanen. Innlegget hans inneholdt nemlig ei liste over tiltak som kommunen burde komme i gang med. Vote-

ringen i saken henger trolig sammen ikke bare med lokale utslag av nasjonale trender i innvandringsdebatten som nevnt ovenfor. Det har også en bakgrunn i lokalpolitiske forhold. Kommunevalget i 1995 ble råka av et politisk jordskjelv. I forkant av valget stilte misnøyde drammensere med en egen liste, Drammen Byliste, og fikk en oppslutning på 16 prosent. Partiet ble den tredje største grupperingen i bystyret med 11 representanter, og dermed ble det politiske landskapet endret.⁴⁷ De var med på å bytte ut ordføreren fra Høyre med Lise Christoffersen fra Ap, men før året var omme, hadde Bylista gått inn i et politisk samarbeid med Høyre og FrP. Kjent som «byregjeringa» hadde denne koalisjonen den reelle makta i bystyret, mens Christoffersen ble sittende «på nåde» som ordfører. Hun og Ap måtte tåle noen kraftige nederlag, bl.a. under behandlingen av handlingsplanen.

Et stort flertall i bystyret (41 mot 28) avviste å sette i gang tiltakene i planen før det forelå evaluering av tidligere tiltak. Christoffersen sjøl hevder at voteringen ikke var et resultat av at Høyre hadde blitt påvirket av FrP, men var et utslag av politisk taktikk.⁴⁸ Like fullt er det vanskelig å tolke utfallet av voteringen som annet enn en seier for motstandere av en aktiv, offentlig integreringspolitikk i Drammen kommune. Det er nokså opplagt at partiene, i dette tilfellet Høyre, men også Arbeiderpartiet, ble utfordret i innvandringsspørsmålet av konkurrentene på høyresida.⁴⁹ Det gjaldt også i rikspolitikken, men lokalt var kanskje trykket enda sterkere. I Drammen måtte de to store partiene forholde seg ikke bare til innvandrings skeptiske FrP-ere. I tillegg fantes Stopp Innvandringen (SI), men også mer moderate stemmer fra Bylista og Senterpartiet som sammen med ytre høyre kunne undergrave velgergrunnlaget til de store partiene. Om ikke på ideologisk linje med innvandringsmotstandere i bystyret var Høyres bystyregruppe villig til å ofre den tidligere integreringspolitiske konsensusen for å trygge sin maktposisjon gjennom alliansen i den såkalte «byregjeringa». Strategisk var Høyre i ferd med å legge grunnlaget for

å erobre tilbake ordførersetet gjennom en lokal blå-blå allianse. Ved lokalvalget i 2003 lyktes det, og Høyre og støttespillere styrte i Drammen fram til 2020 da en rød-grønn allianse tok over makta i nye Drammen kommune etter valgseieren høsten 2019.

Handlingslammelsen som rammet handlingsplanen på 1990-tallet, var kanskje ikke bare et produkt av innvandrings skepsis, høyrepopulistiske utspill og lokalpolitisk taktikk. Politikerne var nemlig ikke de eneste som sto i veien for en fornyet integreringspolitikk. Ifølge den den gangen unge, norsk-pakistanske journalisten, liungen Kadafi Zaman, var det mye å sette fingeren på i den lokale forvaltningen. Zaman, seinere kjent TV 2-journalist, jobbet nemlig i Drammen kommune i utlendingsavdelingen i en kort periode på 1990-tallet, og han retter en skarp kritikk mot ledelsen i kommuneadministrasjon:

De fleste integreringskonsulentene var ordentlige, engasjerte sjeler, som uheldigvis ble stoppet stadig vekk av den høyere administrative ledelse. Godkjente kulturdirektøren noe, kunne rådmannen sette ned foten. Frykten for politikere i administrasjonen er enestående, likedan lojaliteten i hierarkiet. [...] Og rådmannen vet at dristige tiltak vil vekke debatt og medieoppslag. Det beste er derfor å ikke vekke politikernes oppmerksomhet, samtidig som en kan roe dem ned med billige alibitiltak. Med det mener jeg: Mødregupper, trimgrupper, syklubber, svømmetimer og trolledeig-seminarer. Dette er et hovedproblem i det kommunale Norge, tør jeg påstå.⁵⁰

Zamans opplevelse på 1990-tallet av maktesløshet og manglende administrativ godvilje lenger opp i kommuneadministrasjonen bekreftes av beretninger fra de sentrale mellomlederne i kommunens utlendingsarbeid på 1990-tallet: Opsahl, Oliver, Eriksen og Dutton. Zaman legger til at i nabokommunen Lier, hvor han

satt i kommunestyret, var forholdene langt bedre tilrettelagt for å utvikle en god integreringspolitikk. Det samme gjaldt i Nedre Eiker, ifølge norskvietnameseren Van Minh. Han kom dit som flyktning i 1975 og jobbet seinere som tolk i Drammen kommune.⁵¹ Dette bildet ble seinere grundig dokumentert i Yngve Carlssons kritiske rapport om kommunens integreringsarbeid. Rapporten var med på å legge grunnlaget for en politisk omprioritering og en administrativ omlegging i integreringsfeltet.⁵²

Mot en helhetlig integreringspolitikk

Vedtaket om å utsette igangsetting av tiltakene i handlingsplanen var startskuddet til nok en runde med administrative utredninger. Den første kom fra kultursektoren i mai 1997: «Bystyremelding om evaluering/vurdering av tiltak i arbeidet med flyktninger og innvandrere».⁵³ Meldinga bærer preg av å være et pliktløp. John Dutton førte planen i pennen og sukka over det; han søkte ikke jobben som utlendingssjef for å snakke eller skrive om integrering, men for å kunne gjøre noe i praksis.⁵⁴ Det fikk han ikke gjort, og rapporten var nok blant de siste oppgavene han gjennomførte før han sluttet i stillingen. Utredningen omtalte 24 tiltak, fra mottaking av flyktninger til ferietiltak for barn med innvandrerbakgrunn, og åtte av dem gjaldt tiltak på Fjell. De ble vurdert på bakgrunn av seks integreringsmål: opplæring i norsk og samfunnskunnskap, sysselsetting, diskrimineringsarbeid, samfunnsdeltagelse, og å skape tilfredsstillende livsvilkår og stabile boligforhold for innvandrerbefolkningen.

Sjøl om evalueringen bar preg av å være en «sjølmelding», la rapporten likevel et grunnlag for å trekke noen konklusjoner. Skårene for de enkelte tiltak var – ikke helt overraskende – relativt bra. Problemet var at kommunens integreringstiltak hadde en skeiv

profil. Mens en hadde lykkes i å oppnå en god del på to av hovedpunktene i statens integreringspolitikk, arbeid mot rasisme og diskriminering og bedre norskopplæring, hadde tiltakene kommet til kort når det gjaldt kvalifisering for arbeidslivet.⁵⁵ Rapporten anbefalte større konsentrasjon på færre områder. Det gjaldt spesielt på de «tunge» områdene, *bolig og arbeid* – det vi har omtalt som bærebjelkene i samfunnets sosiale medlemskap. Sivilsamfunnet og innvandrerne sjøl kunne i større grad ta seg av de «mykere» sidene av integreringsarbeidet. På et viktig punkt var meldinga helt taus: samarbeidsforhold i integreringsarbeidet. Bystyret hadde rett nok ikke bedt om å se på dette, og med «sjølmelding» som metode var det nokså umulig å gjennomføre en troverdig, åpen evaluering av de indre forholdene.

For å få et deltakerperspektiv med i meldingen hadde prosjektgruppa bedt beboerne på Fjell og innvanderrådet om å skrive en evaluering av integreringstiltakene. Interessant nok kom det fram i uttalelsen fra Fjell at forholdet mellom målsettingen om trivsel blant innvandrerne og målsettingen om deltaking i det norske samfunnet (også språkopplæring) liknet et nullsumspill. Det betydde mye for innvandrernes trivsel å være i lag med folk med samme etnisk opphav, men samtidig hindret tiltakene som styrket det etniske fellesskapet, innvandrernes deltaking i det norske samfunnet, det vil si et større fellesskap i Drammen. Minoritetsgruppene ville gjerne delta i samfunnet. Tilbakemeldinga fra innvanderrådet gikk til dels på tvers av vurderingen fra etaten. I motsetning til konklusjonene i rapporten hevdet innvanderrådet at innvandrerne til tider opplevde et sterkt assimileringsspress og ofte ikke hadde blitt hørt i saker som var viktige for dem. Opplegget i grunnskolen for norskopplæring, «Norsk i sekken», ble nevnt som eksempel. Innvanderrådet stilte også spørsmål ved bruk av integreringstilskuddet. Gikk tilskuddet til reelle integreringstiltak? De pekte også på de mange sosiale problemene på Fjell og mente at bydelen rett og slett var nedprioritert.

De kritiske spørsmålene

Etter høringsrundene vedtok hovedutvalget for kultur å gjennomføre et prosjekt som skulle lage en «plattform for kommunens videre arbeid med flyktninger og innvandrere». ⁵⁶ I tillegg til forholdene i det kommunale integreringsarbeidet forsterket nye statlige retningslinjer behovet for en ny plan. Spesielt stortingsmelding nr. 17 (1995–1996) *Om innvandring og det flerkulturelle Norge* varslet endringer i integreringspolitikken som ville få konsekvenser på lokalplanet.

Nok en gang stabla politikerne i Drammen et innvandringsutvalg på beina. En tverretattlig styringsgruppe, som besto av de samme tre kommunaldirektørene fra forrige runde, pekte ut representanter til en ny arbeidsgruppe. ⁵⁷ Grappa besto av tilsatte i kommunen som arbeidet med innvandrings- og flyktningspørsmål, og lederen for innvanderrådet, Hayri Kilinc. Det var også tett kontakt underveis med LO, NHO og arbeidskontoret. ⁵⁸ På bakgrunn av den mislykkete handlingsplanen var det et sterkt ønske om å få inn profesjonell assistanse utenfra.

Yngve Carlsson ble hyret inn til å lage en «hasteutredning» om spørsmålet. Carlsson hadde gode kvalifikasjoner. Han var forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) som da hadde landets fremste faglige kompetanse på byutvikling. NIBR hadde tidligere et oppdrag fra staten om å evaluere et utvalg av forsøk i norske lokalsamfunn som også inkluderte Fjell. I denne sammenhengen skrev Carlsson i 1991 et fyldig notat på 120 sider om Fjell. ⁵⁹ Carlsson var dessuten mye brukt som rådgiver i kommunale integreringspørsmål. Han hadde også en lokalkompetanse. Han var født og oppvokst i Drammen og hadde erfaringer fra kommunalsekstoren som byens første nærmiljøkonsulent fra midten av 1980-tallet.

Mens evalueringsrapporten til kommunen i 1991 var mikro-orientert og gransket enkelttiltakene, forsøkte Carlsson å løfte pro-

blematikken opp på et makronivå, det vil si i dette tilfellet på et lokalsamfunnsnivå. «Drammen kommunes arbeid overfor flyktninger og innvandrere – de kritiske spørsmål» het notatet til Carlsson.⁶⁰ Rapporten gir en empirisk gjennomgang av kommunens integreringspolitikk, og munner ut i en definisjon og diskusjon av de kritiske spørsmålene. Spørsmålene kan også tolkes som hypoteser om årsakssammenhenger i integreringskritikken. En kan ikke utelukke at Carlsson bevisst la seg på en noe provoserende linje for å få satt integreringspolitikken på den kommunalpolitiske agendaen. I oppsummeringa av flyktning- og innvandringsarbeidets plass i den kommunale forvaltningen skrev Carlsson:

Er det rimelig at et uforutsigbart arbeid, hvor det er uklare mål-middelsammenhenger, hvor tradisjonell likebehandling er en umulighet, og hvor arbeidet er sterkt politisert, skal ligge helt nederst i det kommunale byråkratiet?⁶¹

Carlsson leverte en ramsalt kritikk av kommunens innsats på integreringsfeltet. Det gjaldt informasjonsarbeid, tilbakevendingspolitikk, økonomi, kompetansebygging, samarbeid, organisering og lønnsvilkår til kommunalt tilsatte som arbeidet med integrering. Gjennom å sammenlikne med andre kommuner dokumenterte han hvordan integreringsarbeidet var underbemannet. Summen på det statlige integreringstilskuddet burde tilsi et langt høyre nivå på de kommunale tjenestene overfor innvandrerne. Han landet med andre ord på den samme konklusjonen som implisitt lå i kritikken til innvandrerrådet: Integreringstilskuddet gikk til å smøre budsjettene til de ulike kommunale etater. Resultatet av slik pengebruk var, ifølge Carlsson, en nedbygging av den kompetansen og kapasiteten på integreringsfeltet som kommunen var i ferd med å bygge opp tidlig på 90-tallet. Han ga også støtte til kommunens egen evaluering av kvalifiseringsarbeidet overfor

innvandrere; det var akilleshælen i kommunens integreringsarbeid. Tiltakene hadde ikke fått innvandrerne ut i arbeid og utdanning.

Frustrasjonen blant dem som jobbet med integrering, resulterte i mye utbrenthet og stort gjennomtrekk. Av de byråkratene som hadde ansvar for kommunens flyktning- og integreringsarbeid, sluttet de fleste tidlig og ga uttrykk for stor frustrasjon over jobbsituasjonen. Anne Franck Paasche hadde fem ulike stillingsbetegnelser i den tida hun hadde ansvaret for byens utlendinger, men innholdet i arbeidet var det samme. Som vi har sett, var det stadig organisatoriske endringer, til tider stort politisk trykk, og – slik det kom fram i rapporten fra Carlsson – et misforhold mellom statstilskuddet og integreringstiltakene. Det må ha vært svært krevende å jobbe med og lede integreringspolitikken i Drammen kommune på 1990-tallet.

Carlsson oppsummerte situasjonen slik:

Flyktingers og innvandreres situasjon i Drammen, og kommunens arbeid overfor denne kategorien innbyggere, er gjort til gjenstand for flere utredninger de seinere årene. Det foreligger en rapport fra Asplan (1990) [...] en meget omfattende innvandrermelding fra 1993, en handlingsplan fra 1996, en evaluering av tiltak brukt i arbeidet med flyktinger og innvandrere fra september 1997 [...]. Det finnes ikke mange andre kommuner som har gjennomført en så grundig egenvurdering av de utfordringer en står overfor som Drammen.

At kommunen har satt i gang enda et utredningsarbeid, har sammenheng med en betydelig frustrasjon blant de mest involverte fagfolkene når det gjelder flyktingarbeidets organisering, bemanning og kompetanse.⁶²

Introduksjonssenteret – integreringspolitikken columbi egg?

I slutten av 1998 ble den nye utredningen lagt fram og drøftet i de tre involverte etatene.⁶³ Hovedkonklusjonene var hovedutvalgene enig i, og rådmannens ledergruppe satte da i gang et prosjekt med sikte på å utarbeide en kommunal strategi og ny handlingsplan. Opplegget fulgte samme struktur som før med et prosjektstyre bestående av de tre kommunaldirektørene og en prosjektgruppe med en tilsvarende faglig sammensetting. Igjen var det Kulturetaten som ledet prosjektet. Og igjen rekrutterte kommunen eksterne krefter og opprettet til og med en stilling som prosjektkoordinator i et halvår. Therese Sandrup, sosialantropolog med feltarbeid blant tyrkere og pakistanere i Drammen, ble tilsatt i stillingen som lå under nærmiljøavdelingen. Kommunen engasjerte også Tore Askim, fra rådgivningsfirmaet Novus Vita AS, til å lede selve prosjektet.⁶⁴ Høringsrunden ble svært omfattende, med kommentarer fra hele 42 instanser, men igjen etterlyste en større deltakelse fra innvandrerne sjøl. Bare tre innvandrersisasjoner sendte inn en fellesuttalelse.⁶⁵ Med noen mindre endringer ble «Strategi- og handlingsplan for arbeid med flyktninger og innvandrere» vedtatt i bystyret i 2000.⁶⁶

Vedtaket signaliserte et klart brudd med tilstanden i integreringsarbeidet både når det gjaldt innhold, ressurser og organisering. For det første flagga meldinga en langt mer positiv holdning overfor det flerkulturelle enn noen gang før. «Alle er drammensere» var slagordet fra handlingsplanen i 1996, og det ble videreført i den nye planen. Det flerkulturelle i Drammen burde vises fram – det hadde blitt en del av *drammensidentiteten*. For det andre ble målsettingene i integreringspolitikken grundig gjennomgått og lagt om. Dokumentet understreket som før at kommunen hadde et ansvar og plikter overfor flyktninger og innvandrere. Nytt i planen

var framhevingen av ansvaret som innvandrerne sjøl hadde for å tilpasse seg og delta i det norske samfunnet. I denne sammenhengen kom et nytt prinsipp inn i integreringsstrategien, nemlig obligatorisk deltagelse i et kvalifiseringsprogram. Innvandrerne hadde sjøl et ansvar for å sikre seg samfunnsmedlemskap.

For det tredje ble arbeidslinja også lagt til grunn som retningsgivende i integreringsarbeidet. Det ble obligatorisk med arbeidsopplæring, og det var obligatorisk å lære seg norsk. En forsøkte å kombinere norskopplæring med arbeidspraksis. For det fjerde satte bystyret av større ressurser til dette feltet. En vedtok å opprettholde og styrke eksisterende tiltak og supplere med flere. Finansieringen kom både fra statlig integreringstilskudd og kommunale midler. Og sist børstet politikerne støvet av sammenslåingsmodellen fra 1980-tallet; flyktning- og innvandrerarbeidet skulle igjen bli en egen resultatenhet, for å bruke den nye administrative terminologien. Det dreide seg om en uavhengig, egen fagseksjon, slik som en uten hell prøvde ut i årene fra 1988 til 1992. Med den daværende kommunestrukturen ville enheten bli plassert under en kommunaldirektør; plasseringen fikk rådmannen beslutte.

Tanken bak den nye strategien hentet synspunkt fra begge leirene i debatten om integreringspolitikken fra førstninga av 1980-tallet. På den ene sida var politikerne opptatt av at flyktninger ikke måtte havne i klientfella; det måtte stilles krav til flyktningene. Dette synspunktet forfektet fagfolk i sosialavdelingen på 1980-tallet, som hadde tapt kampen om integreringspolitikken omfang og profil. Det var et mål i bystyremeldingen i 2000 at innvandrere av alle slag måtte få seg arbeid, bli sjølhjulpne og delta i og bidra til fellesskapet. Men når det gjaldt handling og tiltak, fikk planen i 2000, i tråd med introduksjonsprogrammets målsettinger, en svært ambisøs og offensiv profil. På den måten slettet programmet på forslagene fra aktivistene, norsklærerne, som vant fram på 80-tallet.

Nå framover (i perioden 2001–2004) skulle «innvandrerseкто-

ren» rustes opp. Grunnlagsmaterialet for bystyremeldinga hadde dokumentert at kommunen i løpet av 90-tallet faktisk hadde redusert innsatsen på feltet (med et visst unntak for bydelen Fjell). Planen argumenterte for at god norskopplæring og tilpasning til norske samfunnsforhold krevde større ressurser. Det samme gjaldt tiltak for å få innvanderne inn på arbeidsmarkedet. Det nye og omfattende kvalifiseringsprogrammet kom til å koste. Planen pekte dessuten på tre faktorer i statens flyktningspolitikk som ville kreve økte ressurser. Flyktingene som nå kom, for eksempel fra Somalia, hadde større behov for oppfølging enn tidligere grupperinger, som vietnameserne og flyktinger fra Balkan. Det begynte i tillegg å dukke opp mindreårige asylsøkere, og staten forlangte en mer pågående innsats fra kommunen i arbeidet mot rasisme og etnisk diskriminering.⁶⁷

I motsetning til handlingsplanen fra 1996 fikk bystyremeldinga i 2000 tverrpolitisk oppslutning. Det ble et vendepunkt i Drammen kommunes arbeid med flyktinger og innvandrere. Grunnlaget ble nå lagt for kommunens integreringsarbeid fra århundreskiftet og fram til i dag.

Oppskriften til suksess?

Hvorfor lyktes kommunen denne gangen, etter flere havarerte forsøk, med å få til en omfattende plan for integreringsarbeidet? Noe av forklaringen ligger nettopp i filosofien bak kvalifiseringsprogrammet som ivaretok interessene til de ulike fløyene i integreringspolitikken. Det ga reformen en etterlengtet politisk tyngde. Forarbeidet til introduksjonsloven som kom i 2003, understrekte at arbeidet med integrering måtte ha som premiss at Norge var blitt et flerkulturelt samfunn. Samtidig ble det sagt ettertrykkelig at repatriering av flyktinger, om det var mulig, var den beste løsningen for både flyktingene og det norske samfunnet.⁶⁸ Men når

det var sagt, var innholdet i den nye loven rettet mot integrering på lengre sikt. Intensjonen var innlemming og inkludering i det norske samfunnet. Det var om å gjøre å legge til rette for et omfattende medborgerskap, og det krevde gjensidig innsats fra storsamfunnet og innvandrerbefolkningen. I første omgang gjaldt det flyktninger, men i 2005 kom loven også til å omfatte arbeidsinnvanderne med familier, det vil si tyrkere, pakistanere og indere i Drammen. Det kommunale integreringsarbeidet sto med andre ord godt plantet i de nye statlige retningslinjene og var tuftet på et kompromiss i dette så svært omstridte spørsmålet i norsk politikk.

Elisabeth G. Holen, som var den første lederen for det nye Introduksjonscenteret (2001–2007), mener at det var flere ting som falt sammen i tid og var med på å gi integreringsarbeidet et tiltrengt løft.⁶⁹ Én ting var de nye og klare statlige retningslinjene og den nye konsensusen i integreringspolitikken på riksplanet som tvang fram endringer på kommunalt nivå. En annen faktor var Drammen kommunes sentrale plass i reformarbeidet nasjonalt. Sammen med ni andre kommuner ble Drammen med i et statlig forsøk med integreringspolitiske tiltak basert på tenkningen bak den nye introduksjonsloven. Holen framhevet statens katalyserende rolle; forsøkskommunene fikk god hjelp fra UDI. Selve loven ble vedtatt i 2003, men Drammen som forsøkskommune hadde praktisert politikken alt siden 2001. Med andre ord fikk kommunen høve til å påvirke reformen og god tid til å forankre den politisk og administrativt.

Holen la også vekt på lokale forhold. I motsetning til hva tidligere aktører i integreringspolitikken har fortalt, hadde Holen bare godord til overs for både ledelsen i kommunen og medarbeidere i andre etater. Personkjemien blant aktørene i omleggingsprosessen var svært god, og hun framhevet spesielt Hayri Kilinc, lederen for Innvandringsrådet, og Kari Høyer, kommunaldirektøren for undervisning.

Holen kom sjøl fra Norsksenteret, men hadde en bred bakgrunn

fra arbeidslivet, bl.a. fra Arbeidsmarkedssetaten. For henne var det naturlig å se på integrering i en arbeidslivskontekst. I tidligere diskusjoner om ansvarsplassering for flyktning- og innvandrersarbeidet hadde det alltid vært snakk om sosialsektoren eller kultursektoren. Denne gangen var det undervisningssektorens tur. På bakgrunn av denne administrative forhistorien var det nok et lurt strategisk trekk av rådmannen å plassere feltet utenfor de to sektorene som i flere år hadde slåss om herredømme (og integreringstilskuddet) på feltet. Dessuten hadde skoleetaten fått til mye, bl.a. på Fjell. Fjell skole hadde i løpet av 1990-tallet blitt et flaggskip for vellykket integrering på et nasjonalt nivå.

Hvor mye den administrative omplasseringen av integreringsarbeidet hadde å si for innføringen av reformen, er ikke lett å si.⁷⁰ De statlige rammene for integreringsarbeidet ble etter St.meld. nr. 17 (1996–1997) endret sterkt og ville ha virket inn på integreringsarbeidet i Drammen, uavhengig av hvilken etat som tok hand om feltet. Likevel er det sannsynlig at kombinasjonen av statlig og kommunal omlegging åpnet feltet for nye tanker og nye aktører. Betegnende for nytenkningen er kommunaldirektør Kari Høyers tilsetting av Holen som rektor på Norsksenteret. Høyer gjorde noe så «kjettersk» som å tilsette en rektor uten tradisjonell pedagogisk bakgrunn. Holens kompetanse knyttet seg først og fremst til arbeidsformidling, og tilførte integreringsarbeidet en ny dimensjon.

Minnet til Elisabeth Holen om framveksten av Introduksjons-senteret i Drammen illustrerer godt klimaskiftet i det kommunale samarbeidet rundt 2000:

Vi var mye i kommunestyret og formannskapet [...]. Det var en tverrpolitisk enighet om at det var fornuftig å gi en introduksjon til Norge som handlet om å lære språk og parallelt får trening og aktivitet – og så raskt som mulig ut i jobb. Fra FrP til SV – det var bra med politisk enighet om introduksjonsloven.⁷¹

Mot 2020

Med etableringen av Introduksjonssentret i 2001 hadde Drammen kommune etter nesten et kvart århundre med ulike forsøk fått til et relativt velsmurt administrativt apparat.⁷² Det politiske grunnlaget for reformen var lagt først og fremst under Arbeiderparti-ordføreren Lise Christoffersen og hennes etterfølger høyremannen Tore O. Hansen. Sjøl om venstresida ofte ville ta imot noen flere flyktninger enn den borgerlige sida, gikk motsetningen i den lokale integreringspolitikken mellom FrP (og Stopp Innvandringen) på den ene sida og resten av de folkevalgte på den andre sida.⁷³ Forskjellen nå var, som Holen ga uttrykk for, at FrP ble tatt inn i den integreringspolitiske varmen uten at SV ble skubba ut i kulda.

Den økende interessen for integreringspolitikken blant politikerne skyldtes flere ting. For det første var integreringspolitikken blitt et nasjonalt tungt politisk felt med hyppige stortingsmeldinger og tjukke offentlige utredninger.⁷⁴ Som vi har sett, hadde Drammen kommune relativt lang erfaring med en innvandrerbefolkning, og innvandring til Drammen fortsatte gjennom hele perioden. Integreringspolitikken hadde ikke mistet sin samfunnsaktualitet, tvert imot. Fra å telle noen få hundre innvandrere mot slutten av 1970-tallet utgjorde innvandrerne med etterkommere i 2020 ca. 30 prosent av den totale befolkningen i gamle Drammen kommune, de fleste med en ikke-vestlig kulturbakgrunn. I tillegg kom innvandrerne nå inn i lokalpolitikken for fullt. Administrativt fikk integreringsarbeidet i kommunen en forsterking av toppnivået. Den første lederen for Inkluderings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi), Osmund Kaldheim, ble tilsatt som rådmann i 2010. Kaldheim kom rett fra stillingen i IMDi og hadde sjølsagt kontakter i innvandringssektoren pluss erfaringer og kunnskaper på feltet som var vanskelig å overgå, sjøl på et nasjonalt nivå.⁷⁵

Famling, krangling, samling

Etter hvert som en høstet erfaringer med introduksjonsprogrammet, har en også stilt spørsmål om hvor effektivt programmet har vært i integreringsarbeidet. Introduksjonsprogrammet har faktisk fått virke i Drammen kommune siden 2000, altså i 20 år. Om en ser på politikktutforming, forvaltning og tjenesteyting, er situasjonen bedre enn tidligere, vil mange kunne påstå, og med god grunn.

Som vi tidligere har sett, var den første fasen, oppstartssituasjonen fra 1975 til 1985, preget av usikkerhet og famling. Det kom i løpet av kort tid mange innvandrere til Drammen med en annen bakgrunn enn arbeidsinnvandrerne. Det dreide seg om flyktninger og familieinnvandring i stor skala. Behovet for hjelp var stort, og staten kom med pålegg og skapte utfordringer for lokale myndigheter. Pionertida på 1990-tallet kjennetegnes av sterk tilvekst i sektoren, der kommunen mottok betydelige summer i statstilskudd, men motsetningene var også store. Krangling innad i forvaltningen og blant politikerne preget perioden. Den foreløpig siste perioden, med innføringen av introduksjonsprogrammet rundt 2000 som startpunkt, har derimot vært ei rolig tid, en samlingsfase. De administrative funksjonene, staben og brukerne har blitt samlet under ett tak, også bokstavelig talt, i Introduksjonscenteret på Fjellheim. Det er lite som tilsier at noe skal rokke ved det. Når det gjelder integreringspolitikken og forvaltningen av den, er mye av sanden i maskineriet borte.

Likevel er lakmustesten ikke om maskineriet er velsmurt, men om produktet er bra. Har integreringen blitt bedre i Drammen kommune etter at introduksjonsprogrammet kom på plass? Kan en snakke om et utvidet og reelt samfunnsmedlemskap? Hovedmålet for introduksjonsprogrammet er, i kort versjon, å gjøre flyktninger i stand til å bidra til velferdsstaten gjennom lønnet arbeid. Programmet skal gjøre innvandrerne uavhengige av offentlige trygder; de skal bli sjølhjulpne. Det er fundamentet

for programmets visjon om et inkluderende samfunn. For å oppnå dette målet må flyktingene lære seg både språket og de kulturelle kodene som regulerer samhandlingen. Dessuten er det mange med behov for fagopplæring eller utdanning for å komme inn på et relativt regulert arbeidsmarked. Målt etter målsettingene for arbeidslinja er resultatene ikke oppsiktsvekkende gode. Fem år etter endt program er det fremdeles ca. halvparten som ikke har jobb eller er under opplæring/utdanning. I de første åra med Introduksjonsprogrammet lå resultatene for Drammen kommune godt over gjennomsnittet, men de siste åra har kommunen ligget omtrent midt på tabellen.

Sjøl om det er langt igjen før en oppnår målsettingen om 70 prosent i arbeid/utdanning etter fem år, er det fremdeles oppslutning om hovedprinsippene i introduksjonsprogrammet, nemlig arbeidslinja og en myk form for assimilasjon, «fornorskning light». Samfunnsmedlemskap innebærer ikke bare rettigheter, men også forpliktelser. Å være medborger krever aktiv handling fra innvanderne sjøl. Introduksjonsloven gjorde det legitimt for staten å forlange at innvanderne som skal bosette i Norge, lærer seg norsk, setter seg inn i norske samfunnsforhold og aktivt søker arbeid eller utdanning. Denne brede enigheten eller konsensusen i integreringspolitikken har vært med å dempe de politiske motsetningene – både nasjonalt og lokalt.⁷⁶

Introduksjonsordningen som integreringspolitisk verktøy utfordres likevel i dag. Det er ikke først og fremst på grunn av at den ikke får flere innvandrere ut i jobb eller på skolebenken. Det gjelder den kulturelle tilpasningen. Talspersoner fra SV til FrP signaliserer på et nasjonalt nivå en strammere fornorskingslinje som innebærer innskrenkinger i klesdrakt, religiøse særpraksiser og transnasjonale lojaliteter.⁷⁷ Om dette vil ha konsekvenser for politikkkutforming og forvaltning på lokalt nivå, vil bare framtida kunne vise.

Språk – norsk med morsmål attåt

Høsten 2019 markerte Drammen kommune at det var ca. 50 år siden de første tyrkerne kom til Drammen. I en fullpakket sal i Drammens Teater framførte Samlar-foreningen en liten sketsj om utfordringene i hverdagen den gang tyrkerne kom til byen, bl.a. om å handle matvarer i nærbutikken uten å kunne et kløyva ord norsk. Framstillingen av hvordan tyrkerne gikk fram for å skaffe seg egg og mjølk ved hjelp av tegnspråk og mimikk, ble møtt med ellevill jubel fra publikum. Det var tydelig at flere kjente seg igjen, og at ungene fikk seg en god latter. Tenk at bestefar måtte flakse rundt i butikken som ei høne for å få kjøpt egg!

I Norge i dag synes det å herske bred, tverrpolitisk enighet om betydningen av å mestre språket i tilflyttingssamfunnet. Å kunne norsk er, ifølge det meste av offentlig retorikk, alfa og omega for en vellykket tilpasning for innvandrerne. I norsk integreringshistorie er denne innsikten av relativt ny dato. Obligatorisk norskopplæring kom først med introduksjonsloven i 2003, og introduksjonsordningen er myntet på flyktninger og familiene, ikke for arbeidsinnvandrerne. I den første stortingsmeldinga som diskuterte tilpasningsspørsmål (St.meld. nr. 39 (1973–74)), overlot myndighetene tilpasning til den enkelte innvandrers: Han – som oftest – eller hun kunne velge å assimileres, integreres i betydningen finne et ståsted mellom to kulturer, eller kunne beholde sin

kultur, uten å anstrenge seg for å tilpasse seg tilflyttingssamfunnet.¹ Igjen var tanken at arbeidsinnvanderne skulle vende tilbake til opphavslandet etter oppholdet i Norge.

Sjøl om norskopplæring var underordnet prinsippet om valgfrihet i stortingsmeldinga, var språkopplæring en høyt prioritert oppgave i integreringspolitikkenes spede begynnelse. Sosiologen Grete Brochmann peker på at innholdet i denne stortingsmeldinga, blant annet om språkopplæring, indikerer at *fremmedarbeidere hadde blitt til innvandrere*. Dermed var det andre spørsmål enn bare arbeids- og boforhold som myndighetene nå måtte ta stilling til.

I Drammen har språkopplæring vært et viktig politisk spørsmål og har til tider skapt stor debatt, ikke minst på Fjell. Drammen, med sin relativt tallrike tyrkiske befolkning, var tidlig ute med norskopplæring og med undervisning i og på morsmål. Drammen kommune holdt også lenge på med å tilrettelegge for språklig mangfold, mye lenger enn for eksempel skolemyndighetene i Oslo. Mens morsmålsopplæring ble mer eller mindre avskaffet i Oslo-skolene på 1990-tallet, var det først etter århundreskiftet at politikerne i Drammen avviklet den.

Kulturpluralismens inntog

Noe av bakgrunnen for laissez faire-integreringspolitikken fra 1970-tallet og den påfølgende fasen med vekt på morsmålets betydning finner en i de sterke kulturpluralistiske strømningene i Norge på 1970-tallet. Noen strømninger kom utenfra, for eksempel fra borgerrettsbevegelsen i USA der kulturkampen for afroamerikanerne fikk en sentral plass, og fra nasjonsbyggingen i de nye statene i Afrika og Asia som fulgte i kjølvannet til avkoloniseringen. Andre hadde opphav i Norge: samenes kamp for å ta vare på egen kultur og gjennomslaget for den, avvikling av assimilasjonstiltak rettet mot tatere (romani) og sigøynere (rom), og en forståelse for

jødernes kulturelle egenart med bakgrunn i holocaust og de norske kollaboratørens bidrag til den. Den nye toleransen overfor ulike kulturer fikk bra drahjelp fra det antiautoritære opprøret på 1960- og 1970-tallet – det såkalte 1968-opprøret. Det var under oppseiling på samme tid som den første større arbeidsinnvandringen i etterkrigstida. Innenfor academia var kulturel relativisme i ferd med å få fotfeste. Kulturel relativisme hadde på hele 1900-tallet vært en metodisk ledetråd i antropologisk forskning om andre kulturer. Den hadde som grunnpremiss at kulturer hadde sin egen logikk eller rasjonalitet og måtte forstås på egne premisser.²

Kulturel relativisme som akademisk tilnærming fikk også i etterkrigstida en politisk og verdimeslig variant som var med på å svekke den nasjonale kulturens hegemoni ved å anerkjenne andre minoritetskulturer. Det kunne dreie seg om norsk bygdekultur, urbane subkulturer, kvinnekultur og ulike etniske minoritetskulturer slik som blant tyrkere, indere og pakistanere i Drammen. Ifølge historikeren Terje Tvedt fikk kulturel relativismen fotfeste blant den politiske makteliten som har gått i bresjen for bevisst å bygge ned nasjonalstaten og svekke norsk kultur nettopp ved å fremme tanken om pluralisme.³ Flere faghistorikere har vært kritiske til Tvedts påstand om at kursendringen i norsk politikk først og fremst var et produkt av en elitekonspirasjon.⁴ Poenget her er imidlertid at tankegangen om sideordnete kulturer fikk betydning for språkpolitikken i integreringen på 1980- og 1990-tallet. I tillegg til å lære opp innvandrerne i norsk måtte myndighetene legge til rette for at innvandrerne kunne ta vare på sitt eget språk. Utviklingen fra en laissez faire språkpolitikk på 1970-tallet fram til dagens obligatoriske norskopplæring var alt annet enn lineær, og den lokale utformingen i Drammen var ikke noe unntak.

Arbeidsinnvandrere: Nødvendig å lære seg norsk?

Er det egentlig nødvendig for alle arbeidsinnvandrere å lære seg norsk? Om vi går tilbake til 1970-tallet, var svaret på dette spørsmålet nei eller tja. Da arbeidsinnvandrerne kom til Norge og til fabrikkene og gartneriene i Drammensområdet, var en lite opptatt av språkopplæring. For det meste kom det enslige menn som var opptatt av å tjene penger, ikke for å bli integrert, og dette var helt i tråd med de innvandringspolitiske målsettingene. Det var snakk om arbeidskraftimport så lenge det var behov for det. Verken nordmenn eller arbeidsinnvandrere sjøl tenkte på at arbeidsinnvandringen skulle føre til permanent bosetting og et behov for å lære mer norsk enn det som var strengt nødvendig for å utføre arbeidsoppgavene og komme seg gjennom den praktiske hverdagen. Skildringa til Shahid Iqbal Bhatti, som kom til Drammen i 1976, gjelder trolig for de fleste arbeidsinnvandrere som kom på 1970-tallet: «Da var det vanlig at vi innvandrere ble kjørt fra Fornebu og rett til stedet vi skulle jobbe – med beskjed om å sette i gang å produsere med en gang. Noen språkopplæring var det aldri snakk om. Vi måtte lære oss norsk som best vi kunne.»⁵

Om vi derimot ser på innvandrerkvinner, oftest heimeværende husmødrer, og barna deres, kom språktiltakene i gang relativt tidlig i Drammen. På nasjonalt nivå var det først i den andre stortingsmeldinga om innvandring (nr. 74 (1979–80)) at språkopplæring ble tatt opp. Alle innvandrere (både arbeidsinnvandrerne og familiemedlemmene) som hadde opphold i Norge i ett år, hadde krav på 240 gratis timer i språkopplæring og samfunnslære. Stortingsmeldinga la et grunnlag for en statlig refusjonsordning (100 prosent), og Skoledirektøren i Buskerud rapporterte at en så langt hadde hatt en «liberal praksis» og gitt tilbudet til mange, men ønsket å stramme inn på ordningen med gratis opplæring.⁶ Det er viktig å understreke at språkopplæring var et tilbud til innvandrerne, ikke et krav.

Sjøl om det her er snakk om arbeidsinnvandrere på 1970-tallet, er spørsmålet aktuelt også i dag. Etter 2004 har Norge hatt rekordstor arbeidsinnvandring på bakgrunn av etableringen av et indre arbeidsmarked for EØS-området med det resultat at polske arbeidsinnvandrere og deres familier utgjør den absolutt største etniske minoritetsgruppa i både den gamle og den nye Drammen kommune (1879 og 3205 personer).⁷ Dagens situasjon er langt bedre for arbeidsinnvandrerne enn i begynnelsen av 1970-tallet, men det fins en viss parallell til dagens situasjon. Myndighetene *tilbyr* arbeidsinnvandrere et enkelt språkkurs, mens flyktninger er *forpliktet* til å gjennomføre et obligatorisk toårig introduksjonsprogram der norskopplæring er den mest sentrale komponenten med 600 timer undervisning.⁸ Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) begrunner de ulike opplegg slik: «Arbeidsinnvandrere fra land innenfor EU/EØS har verken rett eller plikt til norskopplæring, fordi det antas at en som kommer med en arbeidskontrakt i hånden, ikke har det samme behovet for 'starthjelp' slik som for eksempel flyktninger har.»⁹ Først når det søkes om permanent opphold, stilles det språkkrav.¹⁰ Dette avspeiler hvordan de norske styresmaktene tenkte under den første arbeidskraftimporten rundt 1970, og er hovedgrunnen til at de mente at det ikke var så nøye om arbeidsinnvandrerne lærte seg norsk.

På lengre sikt kom imidlertid nedprioritering av språkopplæring i den tidlige innvandringsfasen, kombinert med utstrakt familieinnvandring, til å koste samfunnet dyrt. Etter hvert som arbeiderne skaffet seg familie og tok steget ut fra fabrikken og inn i storsamfunnet, oppsto det behov for tolketjenester. Sjøl om det sikkert hadde vært behov for tolking tidligere, var det først i 1978 at kommunene seriøst interesserte seg for tolketjenester. På dette tidspunktet hadde Drammen kommune tatt imot de første flyktningsgruppene fra Chile og Vietnam med et akutt behov for oversetting. Sosialrådmannen tok kontakt med skolesjefen for å kartlegge behovet, og i 1979 gikk skolesjefen i bresjen for å opprette

en offentlig tolketjeneste.¹¹ Hvor høyt de kommunale myndighetene prioriterte tolketjenesten, er vanskelig å si, men den kom i gang først i 1986. Tolketjenestene ble administrativt plassert i en egen avdeling for språktjenester, og etter 2000 kom virksomheten inn under det nåværende Introduksjonssenteret.¹² I 2012 hadde tolketjenesten oversatt til 60 språk og utfakturert 9000 tolketimer. En kunne da tilby frammøtetolking, telefontolking og skjermtolking, og tolketjenesten hadde både private og offentlige oppdrag.

Som nå førte manglende norskkunnskaper blant arbeidsinnvandrene også på 1970- og 1980-tallet til misforståelser, frustrasjon og konflikter på arbeidsplassene. Dette er godt dokumentert av Ragnar Næss' forskning om arbeidsforholdene for tyrkiske og pakistanske arbeidere i Oslo og Drammen på 1980-tallet.¹³ Det kan se ut som om arbeidsinnvandrene som lærte seg norsk, lærte det på egen hand eller gjennom kursing på selve bedriftene. Det var sikkert mange arbeidere som ikke lærte seg norsk utover det aller mest nødtørftige. I forhold til andre grupperinger virket det som om myndighetene heller ikke brydde seg så mye om det. De første offentlige språktiltakene i Drammen var nemlig ikke rettet mot arbeiderne, men mot familier og flyktninger, og heller ikke mot menn, men mot kvinner og barn. Som mye annet i integreringspolitikken skapte familieinnvandringen behov for offentlig engasjement også når det gjaldt norskopplæring (jf. St.meld. nr. 74 (1979–80)).

Norskopplæring for voksne

Før 1980-tallet var norskopplæring et saksfelt som ulike opplæringsorganisasjoner tok seg av. Både Friundervisningen (Folkeuniversitetet) og Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) arrangerte norskkurs for utlendinger. Det var et frivillig tilbud og til å begynne betalt av deltakerne sjøl (eventuelt arbeidsgiveren). Det offentliges

rolle begrenset seg til å godkjenne undervisningsopplegget, bl.a. lærernes kvalifikasjoner. Dermed fikk skolekontoret i Drammen en viss innsikt i og innflytelse over virksomheten. Kursdeltakerne gjenspeilte den nasjonale sammensetningen i innvandrerbefolkningen. Det var europeere og amerikanere som dominerte på norskkursene før 1970.

Ut på 1970-tallet ble Drammen friundervisning (DFU) og AOF Drammen dratt med i norskopplæringa rettet mot arbeidsinnvandrere og familiene, og seinere også mot de første flyktninggruppene fra Chile og Vietnam. Det første språkkurset i AOF-regi for arbeidsinnvandrere kom i gang i 1971, med en handfull jugoslaver og tsjekkere, mens det andre kurset i 1972 var fylt med arbeidsinnvandrere fra elleve nasjoner.¹⁴ Kursdeltakerne kom fra bl.a. Tyrkia, Pakistan, India, Marokko og Hellas, i tillegg til et par engelsktalende. AOF hadde sendt ut invitasjon til 35 bedrifter i Drammensområdet som hadde minst to ansatte med utenlandsk bakgrunn. Drammen friundervisning startet opp omtrent like tidlig som AOF, og i 1974 hadde de 50 utlendinger på norskopplæring.¹⁵ Det første språkkurset for flyktninger (chilenere) kom trolig i gang i 1974, og DFU kom etter med kurs i 1978.¹⁶ På slutten av 1970-tallet ble de først språkkursene for vietnamesiske flyktninger satt i gang, og etterspørselen tok seg virkelig opp i 1983–84 da Drammen kommune tok imot 50 vietnamesere.

Når det gjelder arbeidsinnvandrere, er det vanskelig å vite hvor mange som gikk på norskkurs på 1970-tallet, men sannsynligvis var det få. Union og andre papirfabrikker holdt egne kurs for sine ansatte, men de har satt få spor etter seg. Hvordan kursene fungerte, kan en derfor ikke si noe sikkert om.¹⁷ Det er likevel noe som taler for at bedriftenes tiltak ikke var spesielt vellykkete. Siden arbeidsinnvandrerne kom til Norge for å tjene penger og jobbet så mye de kunne, var det lite overskudd til og motivasjon for språkopplæring. Antakelsen om liten interesse bekreftes av budsjettall for AOF og DFU. I 1975, før familieinnvandringen

skøyt i været, mottok opplæringsinstitusjonene ikke mer enn 50 000 kroner i offentlige overføringer, mens tallet i 1984 var om lag 930 000 kroner.¹⁸

Som mye annet i norsk innvandringshistorie er innvandringsstoppen i 1975 et vendepunkt, også når det gjelder språkopplæring. For det første bidro den til at mange arbeidsinnvandrere endret planene og satset på et mer langvarig opphold i Norge. Arbeiderne sjøl ble følgelig mer motiverte til å lære seg norsk. For det andre kom familieinnvandring som en indirekte følge av innvandringsstoppen i og med noen av arbeidsmigrantene ønsket å bli i Norge. Det økte igjen behovet for språkopplæring. Det var rundt 250 personer som reelt deltok på norskkurs midt på 1980-tallet, og langt de fleste var flyktninger eller arbeidsinnvandrere fra Tyrkia, Pakistan og India.

En undres over hvorfor den offentlige innsatsen i språkopplæringa ikke var mer framtreddende. I dag hører slike oppgaver naturlig inn under velferdsstatens domene. Grunnen var ikke bare styresmaktens laissez faire-holdning til tilpasningsproblematikken på 1970-tallet, men skyldtes også kapasitetsbegrensningene til velferdsstaten. Innvandringen var ikke noe prioritert saksområde. Integrering var heller ikke et brennende politisk spørsmål trass i «pakistanerpanikken» som oppsto i avisspaltene i samband med det store innrykket av pakistanske arbeidssøkere våren 1971.¹⁹ Privatbedriftene og opplæringsorganisasjonene skulle ta seg av «fremmedarbeiderne», mens Det Norske Flyktningråd, en frivillig organisasjon, skulle ta seg av flyktningene. Det gikk jo sjølsagt en del offentlig tilskudd med til å drifte denne virksomheten, men så lenge det var snakk om relativt liten innvandring og et minimum av tjenester, klarte den private og sivile sfæren å hanskes med det. På 1980-tallet kom denne situasjonen til å endre seg radikalt, og i Drammen startet prosessen nettopp med språkopplæring.

Etablering av Norsksenteret

Parallelt med språkopplæring i regi av de halvprivate organisasjonene kom det i gang offentlige språktiltak for voksne i Drammen. I 1976 ble Drammen kommune med i et statlig språkopplæringsforsøk under Forbruker- og administrasjonsdepartementet, *Familieopplæring*. Norsk familieopplæring var et pedagogisk forsøk der språkopplæring ble gitt til hele familien og foregikk heime hos familien. Tiltaket var rettet først og fremst mot kvinner og barn, som i motsetning til mennene i arbeid ikke kom seg ut i samfunnet.²⁰ Fremdeles var det de private aktørene, Friundervisningen og AOF, som drev selve undervisninga. En vesentlig forskjell lå i finansieringen; det var snakk om et offentlig initiativ finansiert over skolebudsjettet med statstilskudd. Flere «Familiekurs» i norskopplæring kom i gang i 1977 og 1978, og de fikk en positiv vurdering.

Kursene omfattet langt mer enn norskopplæring. De skulle hjelpe familien med å orientere seg i og forholde seg til norske institusjoner. Innholdet ble en blanding av språkundervisning, folkeopplysning og praktisk informasjon, og sikkert litt sosial og psykisk førstehjelp. Her ser vi hvordan et bredt integreringsperspektiv gikk hand i hand med norskopplæring da det offentlige kom sterkere inn i bildet. Her vises også at integrering var et felt som sprenget etatsgrensene i kommunen. Hvem hadde ansvaret for innvandrerne, og hvordan skulle det tverretatlige arbeidet koordineres? Som vi har sett, ble dette sentrale tema i utformingen av en integreringspolitikk og oppbyggingen av en egen forvaltning for innvandringsaker.

Trass i gode tilbakemeldinger ser det ut som om selve undervisningsmodellen med mor og barn i en undervisningssituasjon var et kortvarig fenomen som raskt ble erstattet av separate tiltak rettet mot kvinner og barn. Det er ikke usannsynlig at det store antallet innvandrere som hadde behov for norskopplæring, sammen med

kommunens utvidete forpliktelser i samband med morsmålsundervisning, gjorde familieundervisninga kostbar og lite effektiv. Ut fra den sosiale isolasjonen som mødrene ofte opplevde, kan det også tenkes at kvinnene hadde behov for å komme ut av heimen og lære norsk sammen med andre innvandrere (oftest kvinner).

Familieinnvandringen forsterket behovet for språkopplæring i Drammen. Det ble nå erkjent at dette var et offentlig ansvar. Kommunen tok kontroll over disse tjenestene og opprettet i 1985 en egen seksjon for norskopplæring under skolekontoret i Drammen, *Norsksenteret*. Bakgrunnen for etableringen var først og fremst at norske myndigheter innså at den økende innvandringen ble en relativt stor samfunnsutfordring for enkelte lokalsamfunn, bl.a. i Drammen. Her trengtes det større offentlig innsats. Fra før var kommunen involvert som godkjenningssinstans for de private språkkursene og hadde i mellomtida tilsatt en egen innvandringssekretær som oppsøkte innvandregrupper som manglet norskopplæring.²¹ Bak kommunens økende engasjement i språkopplæring lå det kan hende et sterkt økonomisk insitamant. Etter hvert kom det statstilskudd til språktiltak for flere kategorier innvandrere, også flyktninger, og staten utbetalte et stort tilskudd til de private opplæringsinstitusjonene, om lag én million kroner midt på 1980-tallet.²² Kommuneøkonomien ville nyte godt av disse midlene hvis de kunne beholde dem heller enn å fordele dem ut til AOF og Friundervisningen. Om en skal lytte til tidligere ledere for Norsksenteret, var de statlige, økonomiske rammene for språkundervisninga relativt sjenerøse.²³

Norsklærerne og undervisningslokaler

De første lærerne som tok på seg oppgava med å undervise utlendingene i norsk, besto av fire kvinnelige lærere, inkludert lederen

for Norsksenteret, Susan Hill Oppegaard. Hun kom fra USA, og det samme gjorde Robyn Enger, mens Betty Stensmyren kom fra Skottland. Den siste læreren, Marit Foss, var norsk. De engelsktalende var alle norskgitte og behersket norsk i varierende grad. Foss manglet lærerutdanning, mens Stensmyren og Enger var grunnskolelærere og Oppegaard var cand.philol. Oppegaard og Stensmyren hadde begge erfaringer med språkundervisning, mens Enger og Foss var relativt ferske. Det viste seg at disse pionerene trivdes godt i jobben. Oppegaard ble i jobben i 14 år før familien reiste fra Drammen, mens de tre andre ble i stillingene til de gikk av med pensjon.

Oppegaard kom til å spille en avgjørende rolle i utviklingen av språkundervisninga for Drammens innvandrere og for oppbyggingen av et administrativt senter som tok hand om norskopplæringa for voksne. Oppegaard behersket norsk svært godt og hadde god kjennskap til det norske samfunnet siden hun kom til Norge allerede i 1967. Hun var gift med en norsk prest og hadde dermed et nettverk i lokalsamfunnet. I sitt arbeid med innvandrerne kom Oppegaard til å nytte godt av disse forbindelsene. I motsetning til mange drammensere hadde Oppegaard erfaringer med flyktingarbeid. I Minnesota var hun i slutten av 1970-tallet involvert i integreringen av vietnamesiske flyktinger i lokalsamfunnet. Disse erfaringene fikk hun definitivt bruk for da hun tok til å undervise chilenerne og vietnameserne i norsk i Drammen.²⁴

Fra begynnelsen av 1980-tallet hadde Oppegaard en koordinerende, administrativ rolle for voksenopplæring i norsk for både DFU og AOF. Flere velkvalifiserte norsklærere ble rekruttert. Etter at Drammen kommune overtok ansvaret for norskopplæringa i 1985, ble Oppegaard tilsatt som opplæringskonsulent, og seinere rektor for seksjonen for voksen norskopplæring, og hun ledet Norsksenteret. Hun fortsatte å gjøre mer eller mindre den samme jobben hun hadde gjort hos de private voksenopplæringsorganisasjonene, men nå var jobben fast og bedre betalt. Lønns- og

arbeidsvilkårene for norsklærerne ble også mye bedre da Drammen kommune ble arbeidsgiver. Ikke minst skapte de kommunale rammene stabilitet og forutsigbarhet slik at norsklærerne kunne bygge opp et egen skolesenter og utvikle en pedagogisk kultur.

Både før og etter etableringen av Norsksenteret foregikk undervisninga på flere steder i Drammen, og forholdene var ikke alltid de beste. Det gjaldt undervisninga om dagen der en måtte finne andre lokaler enn tomme klasserom på skolene, og spesielt undervisninga på Fjell foregikk under svært kummerlige forhold. Robyn Enger, som underviste i norsk på Fjell i over 20 år, skildret lokaliteten og utstyret i begynnelsen av 1980-tallet slik:

På Fjell var velegnede lokaliteter en mangelvare. Susan [Oppegaard] fulgte det gamle ordtaket «Nøden lærer naken kvinne å spinne». Hun hørte om et par ledige rom i kjelleren på ei blokk i Laurits Hervigsvei. Det var riktignok ikke vinduer i rommet, det var ikke ventilasjon og tjukke murvegger og kalde gulv. Temperaturen svingte fra glovarmt til kaldt ettersom fyren (oppvarmingssystemet) fant det for godt. Rommene var egentlig bombesikre tilfluktsrom som skulle brukes i tilfelle krig. Vi hadde ikke skolepulter eller vanlige stoler. Gamle sofaer og sofabord sto i kjelleren fordi eieren hadde fått nye møbler og de ble tatt i bruk. [...] Skoleutstyr manglet fullstendig. Vi hadde verken kassettpiller, overhead eller kopimaskin. Nei, ikke en gang tavle på veggen hadde vi. Læreren skrev på en stor blokk og elevene kopierte. Seinere kom flipp-over-tavle og det var et fremskritt.²⁵

Språkopplæringa foregikk imidlertid på en rekke lokaliteter og både om dagen og kvelden. Seinere ble undervisninga på Fjell holdt i klasserom på Fjell skole, i underetasjen i butikkssenteret og på speiderhuset.²⁶ Både Folkets hus i Øvre Torggata og klas-

serom på Brandengen, Strømsø, St. Hallvard skole og Drammen handelsgymnas ble brukt. Det nyopprettete Innvandrersenteret i Bjørnsons gate kom i bruk i 1982, og i 1992 flyttet Norsksenteret inn i vaktmesterboligen på Strømsø skole, vegg i vegg med Innvandrersenteret. Dette var utvilsomt en forbedring, men seinere fikk ikke lokalene godkjenning på grunn av manglende ventilasjon. Dette tvang fram en permanent og ordentlig løsning.²⁷ I 1995 overtok Norsksenteret lokalene på Fjellheim skole der dagens Introduksjonscenteret holder til og fortsatt driver med norskopplæring.

Innvandrere som elever

I begynnelsen var arbeidsinnvandrere med utdanning fra heimlandet i flertall på språkkursene. Opplæringsorganisasjonene prøvde også å nå ut til grupper med svak eller ingen utdanning. Sala Nygård oppsøkte innvandrerkvinner på 1970-tallet, og seinere på 80-tallet drev også Oppegaard og medarbeiderne med å oppsøke innvandrerkvinner på Fjell og i bydelene i sentrum, Strømsø og Bragernes. Det lyktes ofte å få dem med på språkkurs. De første elevene i kvinnegruppene var hovedsakelig indiske, pakistanske og tyrkiske, og de hadde svært ulik utdanningsbakgrunn – fra ingen skolegang til høyere utdanning.

Første året var resultatene av språkopplæringa beskjedne, men etter hvert gikk det greit å få de tyrkiske kvinnene med på kursene. Fullt så enkelt var det ikke med mennene. En grunn kan være at mennene var opptatt av arbeidet og ikke orket å delta i undervisninga om kvelden. En annen kan være manssrolla som mennene hadde med seg til Norge fra den tyrkiske landsbygda. Æreskodeksen sto sterkt og gjorde det vanskelig for tyrkiske menn å innrømme at de hadde behov for – og kunne ta imot – «hjelp» i form av språkopplæring, spesielt om hjelpetilbudet kom fra en kvinne. En annen grunn var bosettingskonsentrasjonen av tyrkere

på Fjell.²⁸ Behovet for å lære seg norsk for å klare seg i hverdagen ble sjølsagt svekket når mesteparten av kommunikasjon foregikk på et annet språk enn norsk.

Annerledes gikk det med de kvinnelige elevene, uansett innvandrerbakgrunn. Det gjaldt også kvinnene som bodde i etniske enklaver på Fjell. Hvis en fester lit til norsklærernes minne, er det snakk om en suksesshistorie. Det skyldtes ikke minst at innvandrerkvinnene var motiverte for å komme på kurs. Sosiale faktorer spilte inn her; språkopplæring ble en viktig kontaktarena for mange innvandrerkvinner. De fikk komme seg ut av leiligheten og møtte andre kvinner, og etter hvert ble det rigget til gratis barnepass, både på Fjell og i sentrum. Å være på språkkurs kunne oppleves som et pusterom i en krevende hverdag og et avbrekk i sosial isolasjon. Det faktum at innvandrerkvinnene sluttet opp om norskkursene, indikerer at de også var motiverte for å lære norsk. Norsklærernes vurdering var at motivasjonen for å lære seg språket var høy, og at kvinnene ofte lyktes med å lære seg «dagligdags» norsk. Om ikke for sin egen del så var kvinnene opptatt av å lære språket for barnas skyld. Mødrene forsto hvor vesentlig norskkunnskapene var for barnas framtid i Norge.

Tilsynelatende ligger det her en motsetning mellom mødrenes motivasjon for å lære norsk og de språklige realitetene, for eksempel på Fjell.²⁹ Det var nemlig flere barn med innvandrerbakgrunn som var født i Drammen på 1970- og 1980-tallet, men som snakket lite eller ingen norsk da de begynte på skolen. Hvis kvinnene innså betydningen av at barna lærte seg godt norsk, hvorfor fantes det så mange barn som begynte på skolen uten norskkunnskaper, spesielt på Fjell? Noe av svaret kan ligge i det at talemålet heime forble familiens morsmål, og at innvandrerbarna i førskolealder lekte med hverandre og hadde lite kontakt med norske barn. Mødrene var jo heime med barna, og det var dyrt med barnehageplass for innvandrerfamiliene. Mødrenes motivasjon for å lære seg norsk viste seg seinere da barna hadde begynt på skolen. Mange innvan-

drermødre ble ivrige støttespillere på Fjell skole og møtte opp til foreldremøter for å følge med på barnas skolegang.

Det fins likevel unntak fra denne suksesshistorien om innvandrerkvinnene og norskopplæring.³⁰ Noen kvinner fikk ikke lov til å bli med på opplæringa, men det dreide seg ikke om mange, ifølge norsklærerne. Andre kvinner sleit veldig faglig og gjorde lite framskritt med norsken. Etter gjennomført begynneropplæring gikk rett nok mange av de tyrkiske kvinnene videre i norskopplæring der de blandet seg med kvinner fra andre land. Det var likevel alltid noen som ønsket å bli igjen i en tyrkisk gruppe. De kom kanskje ikke så langt verken med språket eller integreringen generelt, men de fikk venner – inkludert norsklæreren.

Vennskapet mellom innvandrerkvinnene og norsklærerne gikk langt utover det normale lærer–elev-forhold. Norsklærerne og innvandrerkvinnene ble ofte kjent med hverandres familie og privatliv. Det var ikke uvanlig at undervisninga skjedde rundt matfatet heime hos elevene eller læreren. Her er vi ved den andre – og kanskje primære – grunnen til at det lyktes å nå ut til innvandrerkvinnene med språkopplæringa, nemlig innsatsen til norsklærerne. Det gjaldt både den pedagogiske kulturen som vokste fram i Drammen og på Fjell, og personlige egenskaper hos lærerne.

Norsklærerne hadde for det første teft når det gjaldt praktisk metodikk. De tenkte nytt og prøvde ut pedagogiske nyvinninger. På DFU og AOF hadde lærerne tatt i bruk Gerd Mannes *Nyi i Norge* (første utgave 1977) og Åse-Berit Strandhagens *Norsk for utlendinger* (første utgave 1979). Disse bøkene fungerte godt for elever med en viss skolegang, men ikke for de svakeste. Norsklærerne som jobbet spesielt med kvinnene, valgte å lage eget materiale. Én grunn til dette lå i deres pedagogiske grunnsyn på språkopplæring: Den skulle være praktisk innrettet slik at språket hjalp innvandrerne i hverdagen.³¹ En annen grunn lå i elevgrunnet. Mange av kvinnene hadde lite skolebakgrunn. Noen fra India og Pakistan mestret sine egne skriftspråk, men ikke det latinske alfabetet, mens

enkelte kvinner fra landsbygder i Tyrkia var analfabeter. For å bøte på denne situasjonen laget Oppegaard norsk-tyrkiske ordlister for lesekyndige tyrkiske kvinner, mens Enger lærte kvinnene uten skolegang å forme og lese bokstaver. Enger var utdannet barneskolelærer og brukte metodikk fra dette nivået for å nå ut til de svakeste elevene.

I tillegg til lese- og skriveopplæring brukte norsklærerne bilder og formingsaktiviteter, fargelegging, matlaging og fysisk fostring i form av turgåing, sopplukking og liknende.³² Marit Foss tok elevene sine ut på ski og ga dem den første skiopplæringa. Etter hvert ble det en årlig tradisjon med ake- og skidag på Konnerud for alle elevene på Norsksenteret. Det var flere aktiviteter der undervisninga kunne konkretiseres. Når en for eksempel skulle ta opp temaet å handle inn mat, var det ikke bare å prate om det i klasserommet. Med norsklæreren i spissen marsjerte kvinnegruppa opp til nærbutikken for å simulere matinnkjøp. For muslimske kvinner var det svært viktig å unngå svineprodukter, så de ble motivert for både å lære å lese og kjenne igjen ord som skinke, svin, gris og bacon. Undervisninga tok utgangspunkt i slike hverdagssettinger og hadde en sterk forankring i familielivet.

Kall det for et kall

En annen viktig dimensjon ved undervisninga hang sammen med den sosialpedagogiske tilnærmingen hos norsklærerne. Sosialpedagogikk er et begrep som understreker samfunnets betydning for pedagogikken og betegner et arbeidsfelt som ligger mellom det sosiale og det pedagogiske, som for eksempel fritidsordninger for barn og unge.³³ De formelle arbeidsoppgavene som norsklærerne skulle utføre og ble betalt for, var pedagogiske, men den rolla de spilte som sosialarbeidere, var til tider like viktig – eller viktigere. Sjøl etter at kommunene hadde utbygd ulike tjenester for inn-

vandrere, ble dette en vesentlig del av norsklærernes arbeid. De sosiale funksjonene skapte også motivasjon for å holde fram som norsklærer, spesielt på Fjell. Den første norskopplæringa dreide seg, ifølge tidligere rektor Oppegaard, om langt mer enn å lære seg norsk. Hun beskriver disse årene som noe av det mest meningsfylte i hennes liv, nettopp fordi det dreide seg om integreringsarbeid som gikk langt utover selve språkopplæringa. Dette kan forklare hvorfor det var lite utbrenthet blant norsklærerne, og hvorfor sjefen deres, rektor Oppegaard, skrøt hemningsløst av dem.

Om ikke et kall så hadde arbeidet som norsklærer i alle fall en tung eksistensiell komponent. En kan snakke om *godhet i praksis*. Det handlet først og fremst om å hjelpe kvinnene, igjen spesielt på Fjell, til å få redskaper til å skape et godt og trygt liv i Norge. Tre aspekter peker seg ut som de viktigste. Det gjaldt for det første å hjelpe kvinnene til å finne seg til rette i det norske samfunnet og bryte ut av sosial og kulturell isolasjon. For de minst ressurssterke kvinnene innebar bare det å gå på skole, lære seg noe norsk og få en innføring i bokstavenes verden en drastisk livsendring og en betydelig heving av livskvaliteten. Det ble en døråpner til det norske samfunnet og til den vestlige moderniteten i det hele. Deltakerne fikk gjennom norsklæreren et indirekte og mykt møte med det norske.

Denne hjelpen til å leve et bedre liv i Norge hadde også et praktisk formål. Norsklærerne bidro til å hjelpe innvandrerne til å finne fram i det norske samfunnet. Det gjaldt bruk av alle slags offentlige og private tjenester. Dette hadde vært et formål med det første offentlige språktiltaket i kommunen, Familieopplæring, og prinsippet fins igjen i dagens opplegg under introduksjonsloven der språkopplæringa ses i sammenheng med arbeidspraksis.

Et annet aspekt handler om norsklærernes utadvendte virksomhet for å få nordmenn til å tilpasse seg innvandrerne. Det var snakk om opplysningsarbeid i den kulturelle brobyggingens navn. Lærerne holdt foredrag, arrangerte kulturkvelder i Drammen og

omegn og foreleste på etterutdanningsseminarer og høyskoler i Buskerud, Vestfold, Oslo og Østfold. Menigheter, politiske partiorganisasjoner, diverse foreninger, skoler, bystyret og offentlige kontor m.m. fikk besøk av norsklærerne, ofte med Oppegaard som frontfigur. Det var likevel ikke noe *one-woman show*. Ofte bidro innvandrerne med kulturelle innslag eller lot seg intervjuer om sitt liv som flyktning eller innvandrer. Disse aktivitetene ga innvandrerne en sjanse til å vise fram og lære bort noe fra sin egen kultur. På denne måten kunne språkopplæringa, som per definisjon innebærer fornorsking, også være med og skape et kulturmøte der også innvandrerne kunne bidra med sin kultur. Basert på tilbakemeldingene mente Oppegaard at sammenkomstene kunne endre folks holdninger til innvandrerne. Til sammen ble det holdt ca. 50 foredrag, kulturkvelder og faglige forelesninger av norsklærerne i perioden fra 1982 til 1992.³⁴

Sist, men ikke minst, var norsklærerne med på å støtte innvandrerkvinner i en utsatt sosial posisjon. Det kunne dreie seg om kvinner som bare var isolerte og ensomme. Men det gjaldt også kvinnene som trengte noe mer enn en samtalepartner og var i en desperat livssituasjon. Noen innvandrerkvinner ble krenket og mishandlet av ektefellene, slektninger eller andre fra samme gruppa, og norsklæreren fungerte som en livslinje som i de verste tilfellene kunne være med å berge livet. Norsklærerens rolle som venn og veileder kunne bli svært omfattende, spesielt i begynnelsen. Det var bakgrunnen for det tidligere omtalte opprøret mot kommuneadministrasjonens sviktende oppfølging av de vietnamesiske flyktningene i første delen av 1980-tallet.³⁵

Empati og ledelse

Hvordan kan en forklare det sterke drivet hos norsklærerne til å være til stede i innvandrerkvinnenes liv og de tette emosjonelle

båndene som oppsto mellom lærer og elev? Som innvandrere hadde Oppegaard og spesielt Enger erfart hvordan det var å stå utenfor det norske fellesskapet. Det kunne dreie seg om det hverdagslige med å kunne norsk godt nok, men også psykiske påkjenninger forårsaket av en hybrid-identitet.³⁶ Hvor viktig dette fellesskapet i utenforskap var for undervisninga og for de sosiale oppgavene som lærerne også tok på seg, er vanskelig å si. Tre av de første lærerne var engelsktalende, mens den fjerde, Marit Foss, var fra Drammen, og det kom flere etnisk norske norsklærere inn i voksenopplæringa etter hvert. Det kan tenkes at de norske lærerne også hadde erfaringer med utenforskap i forbindelse med lengre utenlandsopphold eller gjennom personlige erfaringer i Norge som gjorde at de også var spesielt godt egnet og motivert for å hjelpe innvandrerne inn i det norske samfunnet. Marit Foss hadde for eksempel jobbet som flyvertinne i SAS og som skiinstruktør i Sveits i noen år.³⁷ Fellesskapet i utenforskap skapte i alle fall empati for innvandrernes situasjon.

Som kvinner hadde pionerene i språkopplæringa og innvandrerkvinnene en annen felles erfaring med å stå utenfor. Det er klart at framveksten av kvinnebevegelsen på 1970-tallet var med på å øke norsklærernes bevissthet omkring kjønn som en viktig sosial kategori og kvinnekategorier som et problem på tvers av landegrensene. Det feministiske perspektivet på norsklærernes rolle førte til en spesiell prioritering av kvinner og la utvilsomt noe av grunnlaget for denne suksesshistorien. Det utviklet seg et sterkt kvinnefellesskap mellom innvandrerne og lærerne. Men det kan også tenkes at kvinnefokus kan ha vært med på å skyve mennene i bakgrunnen. Det var, som allerede nevnt, langt vanskeligere å lykkes med språkopplæring blant mennene.

Det ville være feil å forklare den språkpolitiske utviklingen som et resultat av lærernes empati alene. En vesentlig grunn til den økte satsingen på språkopplæring og suksessen var dedikerte lærere og dyktig lederskap. Som det går tydelig fram av rektor

Oppegaards beretning, fantes det et driv, en *esprit de corps*, blant norsklærerne. Når det for eksempel gjelder kompetanseoppbygging, ivret Oppegaard for å øke språklæringskompetansen i Drammen. Hun dro på studietur, hadde en tett dialog med fagfeltet og fikk de kunnskapshungrige lærerne med på etterutdanningskurs i norsk som andrespråk eller migrasjonspedagogikk. Men uten kommunen i ryggen, det vil si lokalpolitikere og kommuneadministrasjonen, ville ikke Norsksenteret, en virkelig institusjonell innovasjon i kommunal sammenheng, ha kunnet utrette noe særlig. Administrativt kom kommunen tungt på banen midt på 1980-tallet. Med solid støtte fra kommunen kom Norsksenteret til å bli en regional ressurs der nabokommunene, som Lier og Nedre Eiker, dro nytte av.³⁸ Norsksenteret markerte seg også nasjonalt på integreringsfeltet. Senteret etablerte kontakt med Universitetet i Bergen og bidro til å utvikle det som seinere er blitt Norsk språktest (Bergenstesten). Seinere skrev flere av de ansatte lærebøker for innvandrere og flyktninger.

Utover på 1990-tallet fortsatte Norsksenteret å vokse i takt med nye innvandrergupper med behov for norskopplæring.³⁹ På 1990-tallet kom det mange asylsøkere, bl.a. fra Balkan, og utpå 2000-tallet kom østeuropeiske arbeidsinnvandrere og deres familier. I tillegg til vekst i virksomheten var opplærings- og integreringsfeltet i senterets regi preget av stabilitet og kontinuitet. Agnes-Marie Hjul, Elisabeth Holen og Elisabeth Solberg har ledet virksomheten siden 1992, og alle har blitt i stilling lenge. Holen styrte overgangen til Introduksjonssenteret, som Solberg har ledet siden 2010.

Minoritetsspråklige elever

I sjølbioграфien sin peker den norskamerikanske historikeren Odd Lovoll, født på Sunnmøre i 1934, på et utforsket område

i migrasjonshistorie, nemlig barns erfaringer som migranter.⁴⁰ Nyere samfunnsvitenskapelige samtidsstudier fins riktignok, men barneperspektivet er så å si fraværende i historiske studier.⁴¹ I sitt arbeid som migrasjonshistoriker hadde Lovoll nytte av sine personlige migrasjonserfaringer, bl.a. å lære et fremmedspråk som barn og samtidig ta vare på sitt eget morsmål. Erfaringene satte spor hos Lovoll. Han var et levende bevis for gyldigheten i påstanden til sin historikerkollega Maxine Sellers: «Eager to be accepted by their teachers and their peers, young people found minority status a devastating experience.»⁴²

Om myndighetene i Drammen på 1970-tallet var like klar over hvor traumatisk migranttilværelsen kunne oppleves av barn, er kanskje tvilsomt. Likevel er det mye som tyder på at skolemyn-dighetene i Drammen kommune etter hvert ble det, spesielt når det gjaldt språksituasjonen. I nasjonal – og sannsynligvis også i nordisk – målestokk er kommunens språkpolitikk overfor skole-elever med innvandrerbakgrunn enestående. Det var et genuint forsøk på å dempe den traumatiserende effekten av påtvungen tospråklighet. En ønsket å skåne immigrantbarna for det Lovoll hadde opplevd som sjuåring da han kom til Seattle i 1947; det var skamfullt å ikke kunne engelsk og stigmatiserende å bruke morsmålet offentlig.

Drammen kommune var tidlig ute med språklige særtiltak for barn. Samtidig med forsøket med familieundervisning og andre former for voksenopplæring i norsk var kommunen involvert i en slags språklig førstehjelp til innvandrerbarna som kom til Norge, «de fremmedspråklige elevene» som det het i samtida. Tilrettelagt undervisning for elever med innvandrerbakgrunn i Drammen går tilbake til første delen av 1970-tallet. Til å begynne med var det få minoritetsspråklige elever i Drammen, og de var spredt utover på de ulike barne- og ungdomsskolene. I 1973 var det søkt om midler til «særskilte hjelpetiltak» for tre elever med tyrkisk som morsmål ved Bragernes skole, i tillegg til tre ameri-

kanske elever og tre danske elever på Skoger skole og Brandengen skole.⁴³ Fjell skole søkte skolestyret om støtteundervisning i 1974 bare for to pakistanske elever. Totalt var det likevel ni skoler som søkte om midler til støtteundervisning i norsk dette året, og tallet på elever med behov for tilrettelagt norskopplæring hadde økt fra 9 elever i 1973 til 24 året etter. Økningen i Drammen var ikke oppsiktsvekkende; den var heller en del av et nasjonalt fenomen.⁴⁴ I 1974 ba nemlig Kirke- og undervisningsdepartementet skoledirektørene rundt omkring i landet om å skaffe en oversikt over barna til arbeidsinnvanderne for å kunne få «en finansiert form for disse spesielle skoletilbud».⁴⁵

Skolesjefen i Drammen fikk innvilget tilleggsbevilgninger fra skoledirektøren for å dekke det økte behovet for tilrettelagt undervisning i norsk. Etter hvert fikk barneskolene på Fjell og Brandengen og ungdomskolene på Børresen og Strømsø og seinere Galterud mange elever med behov for ekstra hjelp i norsk. Allerede i 1976 kunne rektoren ved Børresen skole rapportere til skolestyret om flere års erfaringer med norskundervisning tilrettelagt for elever med tyrkisk morsmål.⁴⁶ Så langt kan undervisninga av barn med et annet morsmål enn norsk karakteriseres som «privat praktiserende» siden det var den enkelte læreren og skolen heller enn kommunen eller staten som utformet pedagogikken.⁴⁷

Etter at Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD) hadde fått oversikt over innvandrerbarna bosatt i Norge, kom et departementalt rundskriv i 1976 om opplæring for disse. Det ble startskuddet for en mer formalisert språkundervisning. Språkopplæring for barn som ikke behersket norsk, var nå blitt et nasjonalt ansvar. De første språktiltakene var rettet først og fremst mot «barn av utenlandske arbeidstakere og arbeidssøkende som på grunn av sin bakgrunn, har spesielle vansker med å tilpasse seg forholdene i Norge. Det er disse elever som i europeisk sammenheng utgjør gruppen 'migrant workers' children'», ifølge rundskrivet.⁴⁸ Støtteundervisninga i språkopplæring omfattet både tilrettelagt under-

visning i norsk og etter hvert undervisning på og i morsmål. I den tidas pedagogiske språkdrakt ble disse tiltakene regnet som et felt under spesialundervisning, men fra og med statsbudsjettet for 1976 ble det bevilget penger i et eget budsjettkapittel øremerket denne undervisninga.⁴⁹ Mens den første undervisninga for disse barna ble dekket over kommunens budsjett, ble det nå søkt om statstilskudd for å dekke merkostnadene til slik «spesialundervisning».

Skolekontoret hadde registrert om lag 30 minoritetsspråklige elever i kommunen for 1975, mens ett år seinere var det hele 86 elever.⁵⁰ Opptellinga omfattet også noen få innvandrelever med vestlig bakgrunn, men det var først og fremst barn med tyrkiske, pakistanske og indiske foreldre, altså barna til arbeidsinnvandrerne. Utpå høsten 1976 kom det, ifølge skolesjefen, en «bølge» av innvandrerbarn som et resultat av familiegjenforening.⁵¹ I tillegg til barna til arbeidsinnvandrerne var det en del elever med flyktningbakgrunn fra Chile og Vietnam. Sjøl om barna til flyktninger ikke var direkte nevnt i rundskrivet fra departementet, regnet skolesjefen med at også her ville det trenges ekstra ressurser. Støtteundervisninga var i denne startperioden, ifølge rundskrivet, tilbudt de to første åra i norsk skole. Skolesjefen gjorde imidlertid skolestyret oppmerksom på et åpenbart behov for oppfølging av enkelte elever utover to år.

I utgangspunktet ble disse språktiltakene tolket som et spesialpedagogisk tilbud på linje med andre tiltak rettet mot enkelteleven som hadde en aller annen form for læringshemming. De peker likevel mot den store kollektive utfordringen som møtte lokalmyndighetene i samband med den nye familieinnvandringen. Da innvandrerne begynte å komme i grupper og klynge seg sammen i et fåtall skolekretser, kunne skolen ikke lenger behandle barna som enkeltelever. Behovene sprengte rammene for den ordinære undervisninga, og det ble nå snakk om kollektiv *særbehandling* av innvandrelevene. Det måtte til kollektive løsninger med offentlig tilskudd utover kommunens skolebudsjett.

Gruppeorganisering av støtteundervisninga for minoritets-
språklige elever langs etniske skillelinjer, finansiert med øremer-
kete statstilskudd, ble en dyd av nødvendighet. I begynnelsen ble
ikke elevene plassert i egne minoritetsspråklige klasser, men det
gikk ikke lang tid før denne løsningen presset seg på.⁵² De første
tallene for spesialundervisning for minoritetsspråklige viste et
behov for 35 uketimer i 1975–76, mens i 1977–78 var tallet kommet
opp i 97 uketimer.⁵³ Drammen kommune opprettet egne innfø-
ringsklasser i 1979. Dette var i tråd med praksisen i Oslo. Grunnen
var ikke bare en sterk økning i tallet på minoritetsspråklige elever
med behov for tilpasset undervisning, men også trykk fra lærer-
organisasjonene for å organisere undervisninga av nyankomne
minoritetsspråklige elever i spesielle innføringsklasser.

Retten til morsmålsopplæring

De første språklige tiltakene for minoritetsspråklige elever dreide
seg om norskundervisning, sjøl om departementet ønsket at kom-
munen også skulle tilrettelegge for morsmålsundervisning.⁵⁴
Igjen skapte konsekvensene av innvandringsstoppen endringer
i integreringspolitikken. Familieinnvandringen som fulgte i kjøl-
vannet av innvandringsstoppen, skapte nemlig også behov for
morsmålsundervisning. Norsklærerne på Fjell og i bysentrum
følte et behov for morsmålskompetanse da de underviste voksne
som ikke kunne skrive og lese på morsmålet sitt eller var så å si
praktiske analfabeter. Det var heller ikke så enkelt å undervise
norsk uten å kjenne til morsmålene til de voksne elevene. Susan
Hill Oppegaard prøvde derfor å lære seg noe tyrkisk da hun under-
viste på Fjell. Behovet for å gå gjennom morsmålet for å tilegne seg
norsk var én ting, men i skolen ble den pedagogiske situasjonen
enda mer krevende. Elevene skulle ikke bare lære seg norsk, men
alt lærestoff måtte læres på norsk.

Den nye, nasjonale konteksten rundt språkopplæring hadde bakgrunn i den politiske oppvåkningen hos samene og hos norske myndigheter. Hele minoritetspolitikken ble etter hvert lagt om i retning av gruppepluralisme. Tanken bak var at minoritetspolitikken skulle legge til rette for at kulturen til ulike minoritetsgrupper i samfunnet skulle vernes og dermed kunne leve side om side med flertallskulturen. Det offisielle utgangspunktet for opplæring i norsk og morsmål var nedfelt i St.meld. nr. 39 (1973–74) som staka ut linjene i den nye integreringspolitikken med ideologisk forankring i kulturpluralisme.⁵⁵ Stortingsmeldinga hadde et eget kapittel om opplæring og kulturtiltak. Det var her snakk om en aktiv tilrettelegging for at ulike grupper skulle kunne ta vare på egen kultur, bl.a. språket. Drammen kommune var en av de norske kommunene med mange arbeidsinnvandrere og noen flyktninger, og stortingsmeldinga kom til å få viktige følger for utformingen av den lokale integreringspolitikken. Foreløpig var ikke kommunen pålagt å drive med morsmålsundervisning, men meldinga signaliserte en politisk vilje til å legge til rette for det. Det var likevel ikke myndighetene som tok initiativ til å skaffe morsmålsundervisning.

Arbeidsinnvandrerne går i bresjen

Den første henvendelsen om å få morsmålsundervisning kom i januar 1976 fra Pakistan Workers Welfare Union, og brevet var skrevet på engelsk.⁵⁶ Nå var kravet om morsmålsundervisning bare ett av flere krav som pakistanerne kom med. De ville også ha en plass å kunne samle seg til foreningsmøter og fest, og for å gi religiøs opplæring til barna. Foreningen hadde jobbet for å få til morsmålsundervisning helt siden 1972, men det var en annen henvendelse som fikk fart i saken. I november 1977 sendte ei gruppe tyrkiske og pakistanske foreldre («17 tyrkiske og 13 pakistanske statsborgere») en felles søknad til skolestyret om å få tilrettelagt

undervisning i morsmål for barna – 22 tyrkiske og 17 pakistanske elever. Kommunen utsatte å behandle søknaden i påvente av et svar fra departementet om finansiering.⁵⁷ Tyrkerne ventet en måneds tid på svaret, men da var det slutt med tålmodigheten. Lørdag 14. januar tok de, med Den tyrkiske arbeiderforeningen i front, til gatene og demonstrerte mot Drammen kommune. Demonstran- tene lyktes i å få budskapet ut i lokale og nasjonale medier.

Skolesjefen tilbakeviste kritikken mot skolekontoret og under- streket at kommunen stilte seg positiv til kravet om morsmålsun- dervisning under forutsetning av statlig finansiering. Under alle omstendigheter måtte eventuell morsmålsundervisning ikke gå på bekostning av støtteundervisninga i norsk. I samband med familieundervisninga hadde skolesjefen tidligere søkt om midler til morsmålsundervisning for barn og voksne, men fikk avslag fra Forbruker- og administrasjonsdepartementet (FAD). Departe- mentet var usikker på omfanget av behovet og påpekte dessuten at morsmålsundervisning ville bli skolekontorets ansvar. Det hørte derfor inn under et annet departement, altså Kirke- og undervis- ningsdepartementet (KUD).

Bare noen måneder etter tyrkernes aksjon fikk kommunen også en henvendelse om morsmålsundervisning for flyktninger. På vegne av chilenske flyktninger tok Det Norske Flyktningråd kontakt med Drammen kommune om morsmålsundervisning for barna til chilenerne. Igjen svarte skolekontoret at de ventet på en avklaring fra departementet om det økonomiske opplegget.⁵⁸

Her var skolesjefen i utakt med departementet. Ekspedisjonssjef Johan Bjørge i KUD sa klart fra om at Drammen kommune burde bruke noe av de statlige integreringsmidlene til morsmålsunder- visning.⁵⁹ Han viste til fire års praksis med morsmålsundervisning i Oslo. Bærum og Asker drev også med morsmålsundervisning, og nabokommunen Nedre Eiker hadde nylig satt i gang med mors- målsundervisning for barna til vietnamesiske flyktninger bosatt i kommunen uten å ha mottatt noe ekstra statlig tilskudd.

I Drammen var det derimot en utbredt skepsis til morsmålsundervisning for innvandrerbarna. Ikke bare gjaldt det de lokale skolemyndighetene. Rektorene og lærerstaben rundt omkring på grunnskolene viste heller ikke entusiasme for morsmålsundervisning. Skolestyret var på linje med skolesjefen og støttet morsmålsundervisning, igjen under forutsetning av statlige overføringer til å dekke merkostnadene.⁶⁰ Imidlertid var det flere rektorer som var skeptiske til at morsmålsundervisning i det hele tatt skulle inn i skolen. Det kom slett ikke på tale å gjennomføre tiltaket innenfor de tildelte rammene (uketimene). Det ville gå på bekostning av tilrettelagt norskopplæring som skolene hadde satt i gang med.⁶¹

Det er rimelig å tolke skolesjefens tilbakeholdenhet som et budsjettutspill overfor departementet heller enn som et uttrykk for pedagogisk skepsis. Han argumenterte nemlig sterkt for at skolen skulle drive med morsmålsundervisning. Han viste til elevenes behov «for å kunne holde kontakt med sin fjerne familie og sin kultur. Vi forstår godt det behovet som uttrykkes her».⁶² Videre pekte skolesjefen på at det ville være «vanskelig å komme tilbake til sitt land uten å kunne morsmålet». Her nevnte skolesjefen også den tredje store gruppa av indiske arbeidsinnvandrere med 14 barn i grunnskole som også ville måtte få undervisningstilbud på samme linje som tyrkiske og pakistanske elever. Han begrunnet behovet for morsmålsundervisning for de eldre elevene ved å vise til hvor viktig det kunne være for framtida å vedlikeholde språket. Etter innvandringsstoppen i 1975 var norske styresmakter, også på lokalt nivå, fremdeles usikre på hvor lenge arbeidsinnvandrene kom til å bli i Norge.

Trass i skolesjefens positive merknader til morsmålsundervisning drøydde han med å følge opp rundskrivet før han fikk et klart svar fra departementet om finansieringen. Først utpå høsten 1978 under behandlingen av statsbudsjettet ble de økonomiske premissene klarlagt. Staten kom til å gi 80 prosent statstilskudd til godkjente timer i morsmålsopplæring. Skolesjefen sendte i

begynnelsen av oktober 1979 ut et brev til foreldrene for å kartlegge behovet for morsmålsundervisning. På bakgrunn av svarene fra foreldrene kom den første undervisninga i gang på en lørdag, 3. november 1979.

Å starte opp med morsmålsundervisning var ikke gjort i en handvending. Det var vanskelig å finne et passende tidspunkt, og kvalifiserte morsmålslærere vokste ikke akkurat på trær. Det var uråd å få undervisninga lagt inn i den ordinære timeplanen, og derfor måtte morsmålsundervisninga legges til lørdag. Det kom i stand to grupper i tyrkisk (yngre og eldre elever), to i punjabi/hindi, to i urdu og én i spansk. Undervisninga foregikk i klasserommene på grunnskolene med det største innslaget av minoritetsspråklige elever: Brandengen, Fjell, Rødskog og Strømsø. Morsmålsundervisning var en frivillig sak, og det var noen foreldre som ikke var interessert i tilbudet. På Fjell skole kunne rektor Magne Svendsen fortelle at det hadde vært et strev å få inn svarslippene, og at flere ikke ville være med. Noen var ikke interesserte, noen av elevene fulgte morsmålsundervisning i Oslo, og én syntes det var for langt å dra fra Fjell til Brandengen.⁶³ Likevel sluttet de fleste foreldrene opp om tilbudet. I kommunen totalt var 118 elever påmeldt: 43 på tyrkisk, 29 på punjabi/hindi, 20 på urdu og 15 på spansk. I tillegg kom det i gang ei gruppe på 4 elever med opplæring i vietnamesisk.⁶⁴

Morsmålsundervisning for alle penger

Det var på 1980-tallet at behovet for språklig tilrettelagt undervisning eksploderte.⁶⁵ I et brev fra skolesjefen i Drammen, Ole Olsvik, til skoledirektøren i Buskerud skildret han situasjonen midt på 1980-tallet slik:

Det har blitt registrert et stadig økende behov for hjelp til fremmedspråklige seksåringer når det gjelder norsk opplæring. Mange, spesielt av tyrkiske og pakistanske barn, er født her i landet. Likevel viser det seg at de lever så isolert i sine hjem og bare lekt med barn av samme nasjonalitet at de ikke har fått noen språktrening i norsk. Disse begynner i første klassen uten å kunne si et eneste ord på norsk eller har et meget begrenset ordforråd. [...] Dette problemet blir større for hvert år i skolene i Drammen, og vi føler at tiden nå er inne for å forsøke å avhjelpe situasjonen dersom det er mulig.⁶⁶

Skolesjefen viste til tiltak i Bergen og håpet at en kunne få til noe slikt i Drammen. Han antydet allerede den gangen det som ble løsninga i framtida (på 2010-tallet), nemlig å få disse barna inn i barnehagen.

I oversikten fra skolesjefen for 1987–88 har 15 av de 21 grunnskolen i Drammen kommune behov for timer øremerket til minoritetsspråklige elever, totalt 295 uketimer. I denne oversikten går det ikke fram om timene er myntet på støtteundervisninger i norsk eller undervisning i eller på morsmålet. Fjell skole hadde 129 timer per uke, mens St. Hallvard hadde 24, og Øren og Brandengen 20 timer per uke.⁶⁷ Og veksten holdt fram på 1990-tallet. For skoleåret 1997–98 var det meldt om behov for 1245 uketimer – 760 uketimer til støtteundervisning i norsk og 485 uketimer i morsmålsundervisning fordelt på hele 29 språk. De største språkgruppene var tyrkisk med 273 uketimer, 111 i urdu og 90 i vietnamesisk. Igjen hadde Fjell skole de største behovene: 124 uketimer i tyrkisk, 64 i urdu og 28 i vietnamesisk. Ikke overraskende hadde Galterud ungdomsskole, som tok imot elever fra Fjell, nest størst behov: 49 uketimer i tyrkisk, 21 timer i urdu og 15 i vietnamesisk.⁶⁸ Av de andre skolene utmerket Brandengen seg med et relativt stort behov med 33 uketimer. Totalt i Drammen kommune var det ca. 780

elever som fikk morsmålsundervisning og 830 som fikk støtteundervisning i norsk. I 2000 var det budsjettert med 1594 uketimer, 1090 til tilpasset opplæring i norsk og 504 til ulike former for morsmålsundervisning.⁶⁹

Tallene viser en klar økning i antallet minoritetsspråklige elever med behov for språklig tilrettelegging. Konsekvensene for kommunen ble etter hvert store. Ad hoc-løsninger var ikke lenger mulig, og det ble satset på å bygge opp en lokal kompetanse, både administrativt og pedagogisk. Tormod Bakke ble tilsatt som veileder for minoritetsspråklige elever ved Pedagogisk senter (under skolesjefen) ved skolestart i 1976.⁷⁰ Bakke var adjunkt på Strømsø ungdomsskole og hadde en del erfaringer med norskopplæring for minoritetsspråklige elever. Han hadde stillingen, i alle fall i starten, ved sida av full post på ungdomsskolen. Bakke bygde opp et faglig nettverk av kontaktlærere rundt på skolene og føra dem med informasjon om feltet, fra språkmetodikk til rundskriv og allmennkunnskap om innvandring.⁷¹ Han var uten tvil en ildsjel og en forkjemper for minoritetsspråklige elever. Det ser ut som om han drog lasset nokså aleine, men han hadde skolesjefen, Odd Olsvik, i ryggen.

Utviklingen av morsmålsundervisninga i Drammen gikk i mange tilfeller parallelt med norskopplæringa. Den store utbygginga skøyt fart på slutten av 1980-tallet.⁷² Det ideologiske og pedagogiske klimaet var positivt, og de økonomiske rammene gode. Inger Johanne Wremer, som etterfulgte Bakke, uttrykte det slik: «Jeg ble båret fram på en bølge med velvillighet [...] jeg var blant annet saksforbereder for skolestyret og fikk masse god vilje her.»⁷³ Wremer minnes godt hvor sterkt språktiltakene var ideologisk forankret i flerkulturell tenkning. Å ta vare på morsmålet var positivt for elevene, og ikke minst for familiene. Den positive holdningen overfor morsmålsundervisning var også påvirket av feminisme. Skolemyndighetene argumenterte for at det måtte tas hensyn til mødrenes sterke ønske om morsmålsundervisning for

å opprettholde nær kontakt med barna og dermed stryke familie-samholdet. Spesielt mødrene fryktet for at barna skulle fornorskes. Siden mødrene, spesielt de tyrkiske, ofte kunne lite eller ikke noe norsk, måtte kommunikasjonen i familien foregå på morsmålet.

Det pedagogiske kronargumentet var at elevene best lærte gjennom morsmålet, også når det gjaldt å lære andre språk. «Sånn var det nordmenn lærte engelsk», var tankegangen på 1980-tallet, ifølge Wremer. Det var ingen som stilte spørsmålet om elevene ville få praktisk bruk for tyrkisk, for eksempel. På 1980-tallet ga familiene, slik det har vært med innvanderne av ulik opprinnelse og opp gjennom tidene, fremdeles uttrykk for at en dag (snart) skulle de reise tilbake til heimlandet. Det var også en grunn til at så få stilte spørsmål ved morsmålsundervisning. Og de som gjorde det, som FrP, ble ikke tatt alvorlig, minnes Wremer.

Følgene av god vilje på alle plan ble en sterk utviding av morsmålsvirksomheten. Det var Oppegaard som først rekrutterte Wremer som lærer, men hun avanserte raskt til tilsynslærer i norsk som fremmedspråk for elever.⁷⁴ Wremer kom seinere til å lede en egen seksjon under skolekontoret med ansvar for undervisning av minoritetsspråklige elever. Med seg hadde Wremer to pedagogiske konsulenter. De veiledet hvert sitt skoletrinn. Kommunen kom også på banen med en egen stilling som tospråklig lærer (tyrkisk og norsk). Virksomheten fikk til og med en egen budsjettpost for ekskursjoner og utstyr, altså øremerket for minoritetsspråklige elever. Kjernen i staben var lærerne som underviste «de fremmedspråklige elevene», og omfattet de 20 morsmålslærerne som jobbet rundt om på de 16 grunnskolene i kommunen. Det var en rask og voldsom økning av elever med morsmålsundervisning mens Wremer var leder. Hun minnes at det var rundt 450 elever som fikk morsmålsundervisning da hun sluttet i 1988, jamfør tallene fra 1979 med 118 elever.

Som i tilfellet med norskopplæring for voksne innvandrere spilte ildsjeler en viktig rolle, først og fremst Inger Johanne Wre-

mer. Det fins flere paralleller mellom Susan Hill Oppegaard og Inger Johanne Wremer. Som Oppegaard var Wremer universitetsutdannet og gift med en prest. Broren og statsminister Kjell Magne Bondevik var også utdannet prest. Wremer var uten tvil et pedagogisk og administrativt talent, i tillegg til å ha personlig utstråling. Wremer hadde sjøl bodd ni år i utlandet. Følgelig hadde hun empati for andre som levde et liv i «utenforskap», og hun, i likhet med Oppegaard, framviste stort engasjement i arbeidet sitt med innvandrerne. Som hos Oppegaard var det ingen klar grense mellom privatliv og jobb; hun holdt for eksempel lærermøtene for staben heime hos seg. Wremer ble en etterspurt foredragsholder og kursleder, og som Oppegaard fikk hun et kontaktnettverk på nasjonalt og internasjonalt nivå. I tillegg til kontakter med Kirke-Norge omfattet nettverket Grunnskolerådet, Høgskolen i Oslo, departementene og Europarådet. Wremer hadde seinere lederstillinger på toppnivå i ulike departement, og var også med på å utforme politikken i grunnskolen gjennom rammeplanarbeidet, bl.a. Mønsterplanen 1987. I dette arbeidet hadde hun med seg erfaringene fra Drammen. I tråd med Rune Slagstads analyse av politikktutforming i det moderne Norge kan vi snakke om to kvinner som ble både regionale og nasjonale strateger i norsk integreringspolitikk på slutten av 1900-tallet.⁷⁵

Ut med språket – morsmålsundervisningas siste akt

Organiseringen av morsmålsundervisning var bare én side av debatten om språk og tilpasning. Det overordnede i saken hadde hele tida vært prinsippet om og i hvilken grad det offentlige skulle ha ansvar for morsmålsundervisninga. Da spørsmålet første gang kom opp i Drammen kommune, kom det fram en del skepsis mot at skolen, det vil si det offentlige, burde ta på seg et slikt ansvar.

I begynnelsen argumenterte myndighetene for at morsmålsundervisninga var nødvendig fordi mange av arbeidsinnvandrerne hadde planer om å returnere til fraflyttingssamfunnet. Hvordan skulle det gå med barna da? Etter hvert som integreringspolitikken vant fram som retningsgivende i innvandrerspørsmålet, gled morsmålsopplæring inn som en naturlig komponent i grunnskolen og varte lenger etter arbeidsinnvandrernes *the point of no return*.

Det var tre hovedargumenter for at det offentlige fortsatt burde gi innvandrernes barn undervisning i morsmålet. Det faglige argumentet var at barna lærte mest effektivt gjennom morsmålet, også når de skulle tilegne seg et annet språk.⁷⁶ Med andre ord var ikke morsmålsundervisning til hinder for norskopplæringa. I debatten i Oslo stilte så å si hele fagekspertisen opp for å beholde morsmålsundervisninga.⁷⁷ Forsvarerne av morsmålsundervisning i Drammen, lærer Unni Helland, rektor Egil Fladmark, inspektør Jan Moen – alle fra Fjell skole – og Elisabeth Solberg, Fjell-lærer og seinere lederen av Introduksjonssentret, lente seg også sterkt på faglige, forskningsbaserte argumenter.⁷⁸

Et annet argument var at morsmålsundervisning var et svært positivt sosialt tiltak: Morsmålet var en positiv faktor i identitetsbyggingen for elever med innvandrerbakgrunn. Som vi seinere skal se, sto identitetsutviklingen sentralt på Fjell skole. Dette argumentet slettet på en tredje begrunnelse for å satse på morsmålsundervisning. Tiltaket kan nemlig settes i sammenheng med den integreringspolitiske målsettingen om å fremme kulturelt mangfold. Den kulturelle tilpasningen på 1970- og 1980-tallet skulle være en tovegs prosess, også når det gjaldt språk. Det ble på den ene sida forventet at innvandrerne skulle lære norsk, og på den andre sida at storsamfunnet skulle sørge for gode rammer for å ta vare på og videreutvikle innvandrerklulturene. Et samfunn med flere levende språk vitnet om reelt mangfold og kulturell likestilling – honnørord i integreringspolitikken den gangen.

På 1990-tallet kom flere politikere til å stille spørsmål ved morsmålsundervisninga.⁷⁹ Kritikerne mente i motsetning til tilhengerne at morsmålsundervisninga hindret barna i å lære norsk og dermed bremsa på integreringen. Det var til barnets beste å styrke norskopplæringa, en kunne heller tilrettelegge undervisninga for elever med innvandrerbakgrunn.⁸⁰ Det har vært ulike betegnelser på dette: tilpasset norskopplæring, norsk som andrespråk, eller grunnleggende norsk for språklige minoriteter. Argumentasjonen dreide seg om norsk aleine og ikke om læring generelt, og heller ikke om den kognitive utviklingen eller identitetsutviklingen hos minoritetspråklige elever. Både under debatten i Oslo på 1990-tallet og i Drammen etter 2000 antydet motstanderne av morsmålsundervisning, bl.a. Rune Gerhardsen (Ap) og FrPs Jon Helgheim, lokalpolitiker den gangen, at det fantes faglige, tunge innvendinger mot morsmålsundervisning.⁸¹ Argumentene var imidlertid basert på sunn fornuft og praktiske erfaringer, og da tilhengerne etterlyste forskningsdokumentasjon, kom det aldri noe svar.⁸²

For det andre hevdet motstanderne at undervisninga kostet for mye. Under språkdebattene i Oslo og Drammen var argumentene for å avvikle morsmålsundervisninga framfor alt tett koplet til ressursbruken. Utslagsgivende i begge tilfeller var det økonomiske argumentet, i alle fall tilsynelatende. Lederen for skolestyret i Oslo, kommunalråd Grete Horntvedt (H), var svært opptatt av kroner og ører.⁸³ Ved å avskaffe morsmålsundervisninga ville en spare et par millioner, men Horntvedt hevdet samtidig at norskopplæringa burde styrkes. Kommunen hadde med andre ord lite å spare ved å kutte morsmålsundervisninga dersom en skulle styrke norskopplæringa istedenfor. Da saken kom opp til votering i bystyret høsten 1991, fikk forslaget om å legge ned all morsmålsundervisning i Oslo kommune et klart flertall.

I Drammen veide også de økonomiske grunnene for å avskaffe morsmålsundervisning tungt. Rundt 2010 var det krise i kommu-

neøkonomien, og det fikk fortgang i utviklingen av morsmålsundervisninga. Det var ikke tvil om at det var kostbart for kommunen å drive denne undervisninga. I forbindelse med enda en omlegging av tilrettelagt språkundervisning under reformen «grunnleggende norsk» satte kommunen høsten 2007 i gang en evaluering av hele pakka med språktiltak rettet mot innvandrelever. Hele 26 millioner kroner ble brukt årlig til tospråklig fagopplæring, morsmålsundervisning og norsk som andrespråk.⁸⁴ Tallet 26 millioner kroner ble viet en egen melding i lokalavisa og økte den offentlige interessen for saken. Ikke minst skapte diskusjonen forventninger til effektiviseringsgevinster.⁸⁵

Den påfølgende debatten ble både intens og langvarig. I 2009–2010 foregikk det et nærmest kontinuerlig, offentlig ordskifte i lokale medier om morsmålsundervisning. Nå var de lokale arbeiderpartipolitikerne på hogget, med den kommende kometen i Drammen Arbeiderparti, Torgeir Micaelsen, i angrepsposisjon. Han ville heller bruke ressurser på å styrke norskopplæringa for minoritetsspråklige elever.⁸⁶ I 2010 fikk han full støtte av Aps nye ordfører kandidat i Drammen og den første ordfører kandidaten med innvandrerbakgrunn, norsk-iranske Masud Gharahkhani.⁸⁷ Det ble siste spiker i kista for morsmålsundervisninga. I kommunens økonomiplan for 2010–2013 ble morsmålsundervisninga for første gang siden midten av 1970-tallet strøket fra budsjettet. Den har heller ikke kommet inn igjen, og sjansene for det er små.

Den økonomiske krisa var helt sikkert en utløsende årsak til avskaffing av morsmålsundervisning, men er det hele forklaringen? Elisabeth Solberg ser annerledes på det. Hun tolker beslutningen slik at behovet for innsparinger bare var et påskudd for å bli kvitt morsmålsundervisninga.⁸⁸ I virkeligheten dreide striden seg om en politisk maktkamp og et verdivalg, mente hun. Solberg har trolig rett i påstanden om at saken ikke bare handlet om budsjettbalanse. Som påpekt tidligere gikk ikke utviklingen i integreringspolitikken etter 1990-tallet i favør av en flerkulturell

tilnærming til tilpasningsproblematikken. Det gjaldt Oslo på 1990-tallet, og etter hvert norsk integreringspolitikk på nasjonalt nivå, og Drammen kom etter.

Holdningsendringen i dette spørsmålet har definitivt en makt-politisk bakgrunn. Den kan forstås som resultat av en forskyvning i norsk politikk på lokalt nivå, der de to store aktørene i norsk politikk, Arbeiderpartiet og Høyre, prøvde å demme opp for velgerflukt til FrP.⁸⁹ Morsmålsstriden i Oslo og Drammen viser hvordan de store partiene nærmet seg FrP i praktisk politikk. En klar markering mot morsmålsundervisning var viktig symbolpolitisk kapital for lokalpolitikere som konkurrerte om velgernes gunst.

Bak det ideologiske hamskiftet i integreringspolitikken – fra målsetting om mangfold til aksept for assimilering – ligger også endringer hos innvandrerbefolkningen. Etnisk mobilisering spilte ei viktig rolle for å få i gang undervisningstilbud i morsmålsundervisning rundt 1980, og det kom offentlige protester mot de første nedskjæringene. Da morsmålsundervisninga ble avvirket, derimot, hadde motstanden blant innvandrerne fordultet. Dette kan forklares med endringer i arbeidsinnvandrerens sosiale tilhørighet. De fleste pakistanske, indiske og tyrkiske innvandrere hadde i løpet av årene i Drammen blitt til *norsk-pakistanere*, *norsk-indere* og *norsk-tyrkere*. Det var ikke lenger snakk om tilbakevending. Tilsiget av nye innvandrere til de tradisjonelle gruppene med arbeidsinnvandrerne hadde for lengst dabba av og bidro til å svekke behovet for morsmålsundervisning. Med etableringen av en hybrid-identitet, der det norske som oftest trakk det lengste strået, var det kanskje ikke lenger så viktig med morsmålet til foreldrene eller besteforeldrene. I 2017 gikk til og med lederen for innvandrerforeningenes paraplyorganisasjon, *Drammen minoritetsråd*, til angrep på det lille som var igjen av morsmålsundervisning som et hjelpespråk.⁹⁰ Riktignok møtte synspunktet motbør, men Ana Maria Silva-Harper (H) var tross alt ingen hvem som helst innvandrer. I kraft av sin rolle som demo-

kratisk valgt leder for minoritetsrådet representerte hun hele innvandrerbefolkningen i Drammen.

Det interessante med det lokale slaget om morsmålsundervisning er at Drammen kommune holdt på mye lenger med morsmålsundervisning enn i hovedstaden, ja faktisk over 20 år lenger. Hvorfor svømte Drammen i lang tid motstrøms? Svaret er kort og godt at morsmålsundervisninga har hatt bred støtte. Som vi snart skal se, utviklet det seg på Fjell skole en nasjonal ekspertise på feltet, og ledelsen og lærerne ble sterke talspersoner for morsmålsundervisninga. Men de var ikke aleine. Det var foreldrene til innvandrerbarna som tok initiativ til å få i gang morsmålsundervisninga alt på 1970-tallet og fortsatte i flere tiår å holde saken varm. I 2001 stilte en aksjonsgruppe av tyrkiske foreldre opp på skolekontoret med 400 underskrifter mot innskrenkinger i morsmålsundervisninga.⁹¹ Foreldrene ble møtt med en krass reaksjon fra kommunens saksbehandler som uttalte at «[n]orsk skole har ikke som oppgave å konservere tyrkisk», og «vi kan ikke uten videre godta at de [norskfødte etterkommere] skal ha et annet morsmål enn norsk».⁹² Det brakte på banen de to mest framtreddende lokalpolitikerne med innvandrerbakgrunn, Mustafa Ünsal (H) og Shahid Iqbal Bhatti (Ap). De rykket ut i pressen og tok sterk avstand fra konsulentens uttalelser. Videre etterlyste de tettere samarbeid med innvandrerorganisasjonene når det gjaldt morsmålsundervisning.

Morsmålsundervisning hadde også sterk støtte i det politiske miljøet. Den hadde fram til 2010 en sentral plass i kommunens flerkulturelle tenkning. I kommunens årsmelding fra så seint som 2007 ble det rapportert om et kompetanseløft for morsmålsundervisning; seks av kommunens morsmåls lærere kom inn på en statlig stipendordning for å få formell kompetanse.⁹³ I «Handlingsplan for drammensskolen» fra 2008 fins det heller ikke noen indikasjon på at morsmålsundervisning var på veg ut.⁹⁴ Tvert imot fikk morsmålsundervisning plass i kommunens strategi for å bli

«Norges beste skole». Handlingsplanen er sterkt preget av det nye testingsregimet fra OECD, men de lokale skolemyndighetene så den gangen ikke noen motsetning mellom å bedre testskårene og beholde morsmålsundervisninga.

Fra språklig mangfold til norsk dominans

Drammen kommune har uten tvil stått i front når det gjaldt utformingen av språkpolitikken overfor de nye innvanderne som har kommet etter 1970. Den lokale språkpolitikken ble likevel ikke utviklet i et tomrom, og avspeiler utviklingstrender nasjonalt og internasjonalt. En kan snakke om tre ulike språkpolitiske faser: Den første fasen var preget av laissez faire-tenkningen i integreringspolitikken på 1970-tallet. Språkopplæring, om det så dreide seg om morsmål eller norsk, var ikke spesielt viktig. Opplæringstilbudene var få og forekom i privat regi. Det var likevel en underliggende forventning om at utlendinger måtte lære seg norsk om de skulle bli i Norge, og få tilgang til norsk samfunnsmedlemskap og bli likestilte medborgere. Medlemskapet var frivillig, ikke pliktig, og det var innvanderne som måtte ta initiativ.

Den andre fasen er kjennetegnet av en blomstrende interesse for språkopplæring og sterkt offentlig engasjement. Det gjaldt først og fremst norskopplæring, men også morsmålsundervisning. Det var mangfoldstanken som preget språkpolitikken på 1980-tallet, og i Drammen også 1990-tallet. Inkludering eller integrering slik som begrepet ble tolket den gangen, innebar også en tilpasning fra flertallssamfunnet. Innvanderne skulles gis en reell mulighet for å ta vare på sitt eget språk. I denne fasen kom Drammen kommune med en rekke tilbud i morsmålsundervisning eller opplæring på morsmålet. Her kom det offentlige til å spille en svært aktiv rolle som tilrettelegger for sosialt medlemskap gjennom utdanning

og opplæring. Norskopplæring *i kombinasjon* med morsmålsundervisning skulle legge grunnlaget for det sosiale medlemskapet ved å forberede elevene for videre utdanning og yrkeslivet. Den offentlige innsatsen for å sikre språklig mangfold var dessuten en politikk for å invitere innvandrerne inn i det kulturelle medlemskapet – på innvandrernes premisser.

Den tredje og nåværende språkpolitiske fasen innebærer sterkere krav om innvandrernes tilpasning til mottakersamfunnet. Mens innvandrerbarna måtte lære seg norsk på skolen, ble norskopplæring først pliktig for voksne etter introduksjonsloven på 2000-tallet. For sosialt medlemskap eller medborgerskap betydde det at flyktninger og etter hvert andre kategorier innvandrere hadde en sosial kontrakt med tilflyttingssamfunnet med både plikter og rettigheter. Det var nå ikke bare en plikt å lære seg norsk, men det var påbudt. Det var også obligatorisk deltagelse i samfunnslære og i yrkesforberedelser. I flere tiår hadde innvandrerne tilgang til det sosiale fellesskapet, men det var et passivt medlemskap og inkluderingen var tilfeldig. Nå var det sosiale fellesskapet blitt et tvunget medlemskap med gjensidige forpliktelser både for nyankomne innvandrere og for lokalsamfunnet som implementerte introduksjonsloven. Imens har myndighetene trukket seg ut av morsmålsundervisninga. Med unntak av ad hoc hjelpetiltak for nyankomne flyktninger har morsmålsopplæring blitt redusert til en privat sak, mens innsatsen i norskopplæringa har blitt styrket.

Bakendringen i den praktiske språkopplæringa skimter en også en språkideologisk forskyvning med konsekvenser for kulturelt medborgerskap. Identitetsperspektivet er nedtonet, mens det instrumentelle er overordnet. Å beherske norsk språk er en nødvendig premiss for å få innvandrere i jobb, og trumfer i dag alle andre integreringspolitiske mål. I den andre fasen var en målsetting å ta vare på flere språk, mens ifølge dagens integreringsforståelse er språklig mangfold ikke ønskelig, og det står i veien for tilpasning til hverdagen i Norge.

Fjell skole – et flerkulturelt fyrtårn

Våren 2013 raste det et heftig ordskifte om Fjell skole i Drammens Tidende.¹ Samfunnsredaktøren i avisa, Odd Myklebust, hadde ikke sett maken til engasjement og mente at saken var unik i avisas mangeårige historie.² Debatten gjaldt en arbeidskonflikt mellom rektor på Fjell skole, Jan Moen, og undervisningsdirektøren for Drammen kommune, Tore Isaksen. Moen ble bedt om å gå fra stillingen, det vil si å førtidspensjonere seg, noe han gjorde, for å unngå en belastende konflikt i arbeidsretten. Moen hadde jobbet på Fjell siden 1974, først som lærer og inspektør, og siden 2001 som rektor. Noen få innlegg i avisdebatten tok parti for utdannelsesdirektøren, men ellers fortonte det hele seg som den rene sympatibølga for Moen.

Her skal arbeidskonflikten i 2013 få ligge i fred. Det som derimot er av interesse her, er bakteppet for den folkelige protesten. Det dreier seg om en 30-års historie, om utviklingen av en drabantbyskole som etter hvert ble et nasjonalt og internasjonalt utstillingsvindu for en vellykket integreringspolitikk. Fjell skole hadde siden midt på 1980-tallet vært med og gitt Drammen en ny global, flerkulturell identitet. Det er en identitet som kommunen aktivt har brukt, bl.a. på nettsiden til Drammen kommune, for å profilere en særegen *drammensidentitet*. Ved å behandle arbeidskonflikten med å si opp en anerkjent og verdsatt skolemann i

lokalsamfunnet kom kommunaldirektøren i fare for å vanære identiteten til dagens drammensere der integreringsarbeidet på Fjell skole hadde spilt en nøkkelrolle.³

Hvorfor og hvordan utviklet Fjell skole seg til å bli en pilar i den nye, globale og flerkulturelle identiteten til Drammen? Hva hendte på Fjell skole i tida fra de første innvandrerelevne kom midt på 1970-tallet, fram til Moens avgang, som ga skolen en prestisje som få skoler var forunt? Den pedagogiske suksessen på Fjell finner en først og fremst i skolens pedagogiske strategi og de aktørene som var med og gjennomførte den. Strategien bak integreringsarbeidet kan sammenfattes i ett ord: *identitetsbygging*. Det er snakk om et pedagogisk nybrottsarbeid utført over en 30-årsperiode der målet var å gi elevene med innvandrerbakgrunn en trygg identitet, eller – som det her blir argumentert for – en *fleridentitet*. Det handlet om å utvikle tre ulike identiteter. Elevene med innvandrerbakgrunn brakte med seg inn i skolen en ikke etnisk norsk identitet, sjølsagt i varierende grad. Elevene hadde også med seg, igjen i ulik grad, en norsk identitet bestående av ulike etnisk norske komponenter som norsk språk, væremåte, klær og leikekultur. Den tredje identiteten dreide seg om en global tilhørighet, noe som kunne binde de ulike elevgruppene nærmere sammen. Til sammen utgjorde komponentene Fjell-identiteten, en bydelstilhørighet, som ble innlemmet i den moderne drammensidentiteten.

Sjøl om årsakene til framveksten av den flerkulturelle skolen først og fremst fins i lokalsamfunnet, må utviklingen på Fjell skole sees i sammenheng med flerkulturalismens inntog i innvandringspolitikken på nasjonalt nivå. Flerkulturalisme er et mye omstridt begrep. Her brukes det for å skildre en ideologi og en politikk som fremmer kulturelt mangfold gjennom aktivt å verne om ulike kulturer ved å gi dem gode vekstvilkår. Begrepet er oftere kjent i norsk kontekst som *gruppepluralisme*.⁴ I flerkulturell tenkning blir innvandring sett på som opphavet til et positivt, fargerikt fellesskap, og integrering blir tolket som en tovegs prosess. I mot-

setning til assimilering der kulturell tilpasning skjer utelukkende på storsamfunnets premisser, stiller integrering krav til tilpasning fra flertallssamfunnet. Gjennomføringen av den flerkulturelle, pedagogiske innovasjonen på Fjell skole var mulig på grunn av gjennombruddet for flerkulturell tenkning på 1980-tallet. Det er også nærliggende å hevde at flerkulturalismens ideologiske tilbakegang fra midten av 1990-tallet, både lokalt og nasjonalt, har vært med på å svekke statusen til den flerkulturelle skolen.

Det flerkulturelle: Fra problem til ressurs

Bakgrunnen for den flerkulturelle utfordringen ved Fjell skole kan spores tilbake til tida før de store grupperingene med flyktninger og asylsøkere kom til Fjell på 1980-tallet. Av 576 elever ved Fjell skole i 1979 hadde vel 50 minoritetsspråklig bakgrunn.⁵ Rektor Magnar Svendsen mente at den krevende språksituasjonen med relativt mange ikke-etnisk norske elever ble en stor belastning for skolen. Han pekte også på de generelle vanskene innvandrerrelevne og familiene deres hadde med å venne seg til å leve i det norske samfunnet. Det var en ulempe å ha så mange elever som krevde mye støtte, hevdet en noe oppgitt rektor Svendsen. Samtidig vurderte han det som en fordel å samle de minoritetsspråklige elevene på én skole med tanke på å utnytte ressursene på best mulig måte.

Tallet på elever med innvandrerbakgrunn vokste kraftig i løpet av det neste tiåret, og i 1989 kom de i flertall på Fjell skole.⁶ På dette tidspunktet var innvandrerbakgrunn nesten sammenfallende med minoritetsspråklig bakgrunn, slik at språksituasjonen, som rektor Svendsen var opptatt av, etter hvert ble kritisk. Opphopinga av innvandrerfamilier på Fjell gjorde det dessuten tyngre å få til den ønskete integreringen i skolegården og i lokalsamfunnet på Fjell. Oppvekstmiljøet på Fjell var ellers ikke så godt som det

burde være.⁷ Det var en god del ungdomsproblemer på Fjell; bl.a. hadde det oppstått en flerkulturell ungdomsgjeng som forårsaket bråk. På selve skolen visste lærerne og rektor på Fjell svært godt at miljøet ikke var bra. I et intervju med antropolog Therese Sandrup kunne en tidligere elev på Fjell fortelle at

[p]å skolen var det mye bråk, og mange vonde mobbeepisoder. De norske var med de norske, de pakistanske med de pakistanske, og tyrkerne med andre tyrkere. Det var nesten ingen samhandling. Vi var aldri med de utenlandske jentene hjem. Vi pratet knapt sammen. Mange var redde for tyrkerne og pakistanerne. De utenlandske elevene var ofte veldig dårlige i norsk. Lærerne hadde på en måte gitt dem opp. De ble plassert bakerst i klasserommet. Om du kom fra drabantbyen, ble du regnet som «white trash». Bomiljøet var preget av oppløste familier, kulturforskjeller og sosialklienter.⁸

Hvordan skulle Fjell skole komme ut av denne onde sirkelen? Problemene på skolen var på denne tida relativt unike i norsk sammenheng og utløste nytenkning hos ledelsen og lærerne på Fjell. Mye av det skolen sleit med hadde bakgrunn i det etniske mangfoldet i klasserommet. Jan Moen, den gangen inspektør ved Fjell, mintes at «[l]edelsen skalv ved tanken om at en dag kom de norske elevene til å komme i mindretall».⁹ Det var ikke til å stikke under stol at elevene med innvandrerbakgrunn ofte kom fra familier med alvorlige sosiale problemer. Det kunne dreie seg om bagasje fra opprinnelseslandet, som traumatiske opplevelser og lite eller ingen utdanning, eller vansker med å tilpasse seg forhold i Norge.¹⁰ I denne situasjonen var det ikke nok at skolen aksepterte og respekterte elevenes ulike kulturelle bakgrunn og viste interesse for den. Det var ikke nok at det flerkulturelle ble et pedagogisk supplement til den vanlige undervisninga, mente Moen. Skolens virksomhet måtte bygge på den flerkulturelle peda-

gogiske filosofien. Det var rett og slett *en* dyd av nødvendighet for å unngå et dysfunksjonelt klasserom og et dårlig lærings- og arbeidsmiljø på Fjell skole.

Ledelsen ved skolen så nemlig på utviklingen av den flerkulturelle skolen ikke bare som en løsning overfor elevene og foreldrene. Det var noe som også kunne motivere lærerne på Fjell. Lærerne hadde opplevd mye motgang i sin iver etter å skape en blåkopi av den norske enhetsskolen. Den flerkulturelle skolen ble en pedagogisk visjon om å bryte med den ortodokse undervisninga og skape noe unikt. Lærerne gikk nå sammen om å prøve å gjøre noe positivt ut av situasjonen på Fjell. De sluttet å se på det økende etniske mangfoldet som et problem og spurte seg om ikke det etniske mangfoldet heller kunne brukes til noe positivt, som *en ressurs i undervisninga*.¹¹ For sjøl om elevene kunne være preget av sosiale problemer, hadde de med sitt kulturelle mangfold også en unik kulturell kapital. Ved å tenke alternativt kunne skolen ta den i bruk i undervisninga og i miljøarbeidet. Satsingen på det flerkulturelle kunne også bidra til å gi hele skolen – og lokalsamfunnet Fjell – en ny positiv, kollektiv tilhørighet.

Her er det viktig å være klar over at lærernes mål om å skape en skole som var tilpasset elevene på Fjell, var i tråd med den rådende pedagogiske tenkningen slik den kom til uttrykk i de nasjonale læreplanene på 1970- og 1980-tallet. Mønsterplanen fra 1974 var en svært åpen rammeplan hvor skolen og lærerne sjøl kunne utforme innholdet i undervisninga. Skolen kunne tilpasses både lokalmiljøet og den enkelte elev. Dette var budskapet i prinsippet om tilpasset undervisning. Også den følgende læreplanen fra 1987 (M87) bygde på disse prinsippene.¹² Kort sagt dreide det seg om «tilpasset opplæring i en desentralisert grunnskole». M87 ble kjent som «lærernes læreplan» på grunn av lærernes brede deltakelse i utarbeidingen av planen.¹³ Dessuten ble opplæringsbehovene for barn fra språklige minoriteter, spesielt den samisktalende, tatt opp i nettopp disse læreplanene.¹⁴

Aktørene fra den gangen legger ikke stor vekt på de nasjonale rammene når de forklarer framveksten av den flerkulturelle skolen på Fjell.¹⁵ Det er likevel et viktig poeng at utviklingen av den flerkulturelle skolen harmonerte med den pedagogiske tidsånden. I nyere norsk utdanneshistorie er det vanskelig å tenke seg en mer gunstig pedagogisk kontekst for å dyrke fram et lokaltilpasset alternativ til enhetsskolen.¹⁶ Det at nytenkningen ved Fjell skole var i takt med framtidens pedagogiske tanker, var nok også en av grunnene til at lokale myndigheter interesserte seg for og var med på å legge til rette for en alternativ skole på Fjell.¹⁷

Sjøl om de nasjonale rammene ga rom for en slik skoleutvikling, fantes det ikke modeller eller retningslinjer for en flerkulturell skole.¹⁸ Riktignok var migrasjonspedagogikken i Oslo i støpeskeia, men utviklingen av flerkulturelle undervisningstilbud ved lærerutdanningsinstitusjonene gikk heller parallelt og skjedde – som vi seinere skal se – til dels i symbiose med framveksten av den flerkulturelle skolen på Fjell.

Det som derimot hadde blitt kjent og kjært i norsk pedagogikk, var Maslows behovslære. Overraskende var det ikke at det grunnleggende spørsmålet rektor Egil Fladmark (rektor fra 1985 til 2001) stilte seg da han tok til å skape om skolen, var: Hva må til for at elevene på Fjell skal trives? Ledelsen ved skolen kom i starten til å bygge på en enkel pedagogikk hvor Maslows behovslære sto i sentrum.¹⁹ Skolen måtte sørge for at elevene følte seg trygge på skolen og opplevde velvære i skolehverdagen.

Den pedagogiske målsettingen var å gi elevene en identitet som ivaretok de etniske røttene til den enkelte elev og samtidig forberedte elevene på å leve i Norge på nordmannens vis. Som et slags lim i det etniske mangfoldet ble det også arbeidet med å gi elevene en global identitet gjennom å kople undervisninga og profilen på Fjell skole tett opp mot FN's verdigrunnlag. Det er altså tre identitetsbyggende dimensjoner som ble hjørnesteinene i skolens nye pedagogiske plattform: 1) godtakelse og styrking

av minoritetenes etniske identitet, inkludert opplæring i og på morsmålet, 2) oppbygging av en global identitet og internasjonal forståelse sentrert rundt FNs verdier og arbeid, og 3) innlemming og inkludering i det norske samfunnet, bl.a. med vekt på å gjøre elevene og foreldrene bevisste om norsk kultur og samfunnsliv.

Denne identitetsbyggende strategien ble utviklet i hele tidsperioden fra ca. 1980 til 2012 og har gått gjennom ulike faser. I begynnelsen av 1980-tallet kan en snakke om en fase preget av å vise fram det fargerike fellesskapet. Etter hvert ble mangfoldet en sjølsagt og grunnleggende side av undervisningsprofilen, slik det kom til uttrykk i de lokale læreplanene på Fjell på 1990-tallet. Her ble det etniske mangfoldet ivaretatt også i mer tradisjonelle, faglige sammenhenger, bl.a. i samfunnsfag, religion og norskopplæring. Det er nå snakk om en overgang fra et pedagogisk forsøk til institusjonalisering av den flerkulturelle plattformen. Det flerkulturelle ble ikke bare normaltilstand på Fjell, men fikk en nærmest hegemonisk posisjon i skoleutviklingsarbeidet. Fjell tok også imot impulser utenfra, først og fremst i tilknytning til språkopplæringsmiljøet ved Høgskolen i Oslo. Denne koplingen mellom Fjell og høgskolen bidro til å vitenskapeliggjøre det lokale utviklingsarbeidet ved skolen. I tillegg til lokale erfaringer skulle skoleutviklingen være forskningsbasert. Dette bidro til å forsterke og legitimere flerkulturalitet som pedagogisk ledetråd på Fjell. Det var i denne fasen at Fjell skole ble til et fyrtårn for migrasjonspedagogikk og interkulturell læring.

Det fargerike fellesskapet

I den første fasen ble den flerkulturelle undervisninga preget av selve innvandrerulturene. Pedagogikken gikk ut på å bekrefte elevenes etniske tilhørighet rett og slett ved å vise den fram. Det gjaldt å styrke ulike etniske identiteter gjennom språk, tradisjo-

nelle feiringer, dans, drama, musikk og mattradisjoner. En kan her snakke om en folkloristisk, pedagogisk tilnærming til det etniske mangfoldet.²⁰ Ved å formidle ulike kulturtrekk i det etniske mangfoldet vil skolen, ifølge denne tankegangen, være med og vise elevene, og ikke minst foreldrene, at skolen verdsetter nettopp ulike folkegrupper. Denne pedagogiske tilnærmingen var også skreddersydd for å gjøre noe med skolens offentlige renommé. Om ikke sensasjonell var framvisningen av det flerkulturelle på Fjell svært fagerrik, og det var ikke vanskelig å få lokale og etter hvert nasjonale massemedier til å sette Fjell i rampelyset – og på en positiv måte.²¹

Utviklingen av en flerkulturell pedagogisk plattform ble først og fremste drevet fram av pedagogene på Fjell, men rektor og lærerkollegiet sto ikke helt på bar bakke. I 1978–79 arrangerte Oslo lærerhøgskole det første utdanningstilbudet i migrasjonspedagogikk, og de første språkhomogene klasser kom i gang i Oslo i 1983. Betegnelsen *språkhomogen*, eller på godt norsk «språklige», skildrer elevgrupper eller foreldregrupper som blir dannet på grunnlag av et felles morsmål, for eksempel språkhomogene klasser som urdu-klassene i Oslo og seinere tyrkiske klasser i Drammen. Høgskolen i Oslo bygde opp et nasjonalt kompetansesenter for flerkulturell pedagogikk, inkludert morsmålsopplæring, og i 2004 ble det nåværende senteret, Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring (NAFO), opprettet.²² På 1970- og 1980-tallet måtte en til Oslo for å hente kompetanse, og ledelsen ved Fjell skole nølte ikke med å ta den i bruk.

Ikke bare ivret rektor Fladmark etter å sende lærerne på kurs, men han arrangerte sjøl kurs på skolen.²³ En av lærerne, Elisabeth Futsæther Solberg, utviklet også en spesiell kompetanse i andrespråkpedagogikk og hadde i flere år en delstilling ved kompetansesentret i Oslo. Unni Helland opparbeidet også en sjelden og etterspurt kompetanse i flerkulturell metodikk med vekt på ekspressive uttrykk – drama, musikk, dans og mattradisjoner. Jan

Moen, den gang lærer på Fjell, ble en sentral person i utviklingen av en nasjonal politikk for flerkulturell opplæring. Han ledet det offentlige oppnevnte utvalget (Moen-utvalget) som sto bak NOU 1995:12 *Opplæring i et flerkulturelt Norge*. Med andre ord tok Fjell ikke bare imot impulser fra Oslo, men bidro sjøl til å bygge opp en nasjonal kompetanse på feltet.

Det ville være noe pretensiøst å skildre Fjell skole i den første fasen som en flerkulturell skole i pedagogisk forstand. For å oppfylle kravene til en flerkulturell skole er det, ifølge pedagogikkforskerne Brock-Utne og Bøyesen, ikke nok å kunne vise fram det etniske mangfoldet og flere nasjonaliteter. Skolen må sette i gang med tiltak for å integrere flerspråklige elever, og det flerkulturelle må gjennomsyre skolehverdagen. Dermed krever den flerkulturelle skolen at lærerne slutter opp om den overordnede pedagogiske visjonen og bidrar til å virkeliggjøre den i klasserommet.²⁴ Det var først i institusjonaliseringsfasen at det flerkulturelle kom til å gjennomsyre undervisninga. Det flerkulturelle gikk igjen så å si i alle fag, og i årsplanene ble det lagt ned et iherdig arbeid for å styrke plassen til det etniske mangfoldet. Lærerne drøftet årsplanene sammen, og avdelingslederne saumfor planene og fulgte med på det som skjedde i klasserommet, for å passe på at planen ble gjennomført i undervisninga. Solberg, som jobbet på Fjell fra 1976 til 2010 og i en periode var avdelingsleder og vikar for rektor, minnes at nærmest alle lærerne var sterk involvert i dette arbeidet.²⁵

Med en slik entusiasme som preget pionertida i utviklingen av den flerkulturelle skolen på Fjell, var det ikke til å unngå at pedagogikken gikk langt utover selve undervisningsmetodikken og innholdet i undervisninga. Skolen satset på å bygge opp en kollektiv identitet hvor etnisk mangfold og toleranse var bærebjelker. Mangfoldet av nasjonaliteter ble satt i fokus gjennom feiring av nasjonaldager og framvisning av flagget til den enkelte innvandrernasjon. Det ble et ritual på FN-dagen å utstille alle flaggene i en flaggborg, og elevene gikk i «FN-tog» gjennom bydelen.

Flaggene ble også malt på ytterveggen på skolen for bokstavelig talt å flagge Fjells flernasjonale elevmasse. Slike tiltak var relativt enkle å gjennomføre og velegnet til å styrke skolens flerkulturelle profil, og ikke minst vise den til omverdenen.

Satsingen på flernasjonalitet ga positive følger, men det oppsto også komplikasjoner.²⁶ En slående illustrasjon på det er striden om bruken av Vietnams flagg. Da Fjell begynte å bruke de ulike nasjonalflaggene i det flerkulturelle arbeidet på 1980-tallet, blussa denne striden opp. Flyktingene fra Vietnam tok avstand fra myndighetene i heimlandet og så på det forente Vietnams flagg som alt annet enn et symbol på en felles og positiv nasjonal identitet.²⁷ Men det oppsto også andre og liknende episoder, noen med opphav i etniske konflikter innenfor en nasjonalstat. Det gjaldt flyktninger fra Balkan og kurdiske flyktninger fra flere land i Midtøsten/Sentral-Asia og tamilske flyktninger fra Sri Lanka. Flere ganger kom det til verbale sammenstøt på rektors kontor når foreldrene til disse innvandrerelevne møtte opp og insisterte på at rektor nærmest la seg på en egen utenrikspolitisk linje i samsvar med foreldrenes oppfatninger. Det resulterte i flere samtaler mellom ledelsen ved skolen og Utenriksdepartementet. Rektor kunne sjølsagt ikke gjøre annet enn å følge offisiell norsk politikk, men gjennom dialog løste de fleste av konfliktene seg. Vietnamesiske barn gikk med den sørvietnamesiske republikkens flagg i FN-toget, men flagget ble aldri malt på skoleveggen.²⁸ Og i nesten alle tilfellene var elevene, og ikke minst foreldrene, svært glade for at skolen ved flaggbruken offentlig viste stolthet over innvandererbakgrunnen til elevene.²⁹

Det var likevel ikke flaggmangfoldet som førte elevene på Fjell skole inn på den nasjonale integreringsarenaen. Det var bruken av innvandrerelevnes kultur i undervisninga sammen med det holdningsskapende arbeidet som kom til å bli Fjells bumerke som flerkulturell skole. Lærere på Fjell dyrket og finslipte denne flerkulturelle metodikken slik at den nærmest ble en pedagogisk

eksportvare.³⁰ På Østlandsk lærerstevne i 1986 opptrådte en klasse fra Fjell for første gang offentlig med et flerkulturelt underholdningsinnslag.³¹ Siden har ulike klasser fra Fjell blitt invitert til institusjoner i nord og sør for å vise fram det kulturelle mangfoldet og den flerkulturelle pedagogikken som skolen er tufta på.

Elevene på Fjell har tatt imot og underholdt en rekke prominente gjester, blant andre kronprinsparet den gangen, Harald og Sonja, og Danielle Mitterand, kona til den tidligere franske presidenten François Mitterand. Elevene fra Fjell opptrådte på Slottet og bidro med underholdning ved utdelinga av Nobels fredspris til den tidligere generalsekretæren i FN, Kofi Annan, i 2001. Elevene på Fjell markerte Redd Barnas 40-årsdag i Oslo Konserthus sammen med vinneren av den norske Grand Prix-finalen i 1986, Ketil Stokkan. Dessuten har en rekke statsråder, inkludert Gudmund Hernes, Ellen Horn og Kristin Clemet, besøkt skolen og blitt servert flerkulturelle smakebiter av elevene på Fjell.

Ellers har folk fra departementene, delegasjoner fra andre skoler og utdanningsinstitusjoner fra inn- og utland valfartet til Fjell for å lære noe om kulturmøtet på Fjell skole. Der ble de ofte tatt imot med kulturinnslag som gjorde et sterkt inntrykk.³² Fjell skoles renommé som flerkulturell mønsterskole fikk god drahjelp av NRK som alt i 1986 hadde et innslag fra Fjell i det populære underholdningsprogrammet *Norge rundt*. Seinere har NRK hatt flere innslag fra Fjell i 17. mai-sendingene. Skolen ble dessuten belønnet med en rekke utmerkelser for sitt holdningskapende arbeid: Stipend fra Tempelridderne i 2000, Buskerud fylkeskommunes barnevernpris i 2001, Benjaminprisen i 2004 og Humanistprisen i 2008. Juryen for Benjaminprisen begrunnet tildelingen til Fjell skole slik:

Gjennom allsidige aktiviteter er Fjell skole en foregangsskole innen arbeidet for menneskerettigheter, flerkulturell forståelse og toleranse. Juryen la også vekt på at det antira-

sistiske arbeidet er forankret i skolens årsplaner, og at den antirasistiske grunnholdningen kommer til syne i undervisningen på originale og kreative måter.³³

Summa summarum bidro denne eksterne aktiviteten ikke bare til å styrke identiteten til innvandrerelevne og foreldrene deres, men kastet glans over Fjell og over Drammen. Det flerkulturelle var i ferd med å feste seg som en komponent i en ny drammensidentitet.

Et språkpedagogisk forsøk: «19 herlige tyrkiske unger»

Den eksplosive økningen i antallet barn med et annet morsmål enn norsk kom til å sette dype spor på Fjell skole. I løpet av 1980-tallet hadde innvandrerbefolkningen på Fjell vokst mest i Drammensområdet, og mange innvandrerfamilier med arbeiderbakgrunn eller flyktningbakgrunn valgte å bo på Fjell. Derfor var det ikke overraskende at Fjell skole ble en drivkraft i språkopplæringa for barn med innvandrerbakgrunn.

Alt midt på 1980-tallet hadde lærerne på Fjell fått dreis på tospråklig undervisning, og flere lærere kom til å bli spesialister i å undervise i norsk som andrespråk (andrespråkspedagogikk), blant andre Elisabeth Solberg, en av pionerene på feltet. Skolen hadde også fått sine første morsmålslærere i tyrkisk og urdu. Lærerne sjøl mente at de hadde fått til mye, og at skolen nå fungerte bedre både for elever med innvandrerbakgrunn og etnisk norske elever.

Men ikke alle foreldre var like fornøyd med utviklingen på Fjell. I 1988 kom de første motreaksjonene fra etnisk norske foreldre.³⁴ De mente at norske elever falt utenfor, og det var på grunn av ressursbruken rettet mot minoritetsspråklige elever. Noen få foreldre gikk så langt som å ta ungene ut av skolen og ville heller ha privatundervisning enn å la barna gå på Fjell skole. Det kom

klager om simultanundervisning på skolen, noe rektor avviste. Det var ikke en lukket diskusjon eller dialog mellom lærerne/ledelsen ved skolen og misfornøyde foreldre. Misfornøyde foreldre på Fjell skole gikk ut i media med kritikk av skolen, og saken fikk første-sideoverskrifter. I begynnelsen av 1990-tallet var drammensere klar over at morsmålsundervisning var utbredt og kostet mye. Og klagene kom til uttrykk i lokale medier. I et leserinnlegg klager en anonym innsender, E. E., over at flyktninger og innvandrere ble prioritert framfor «gamle og syke borgere som er født her i landet», og nevner at «[b]are til morsmålsundervisning blir det brukt millioner. Sitt eget språk må de da kunne lære hjemme». ³⁵

Denne reaksjonen og misnøyen hos etnisk norske foreldre føyer seg godt inn i det konfliktmønsteret vi vanligvis forbinder med kulturelle konflikter der opphavet er motstridende interesser mellom flertallsbefolkningen og minoritetsbefolkningen. Språkstriden hadde likevel flere konfliktlinjer. Det var nemlig opprettelsen av en klasse for tyrkiske barn som skapte mest strid i språksaken. Konfliktlinjene gikk mellom tyrkiske foreldre og lærerne/ledelsen ved Fjell skole. Saken hadde opphav i et pedagogisk språktiltak, språklige klasser, men den utviklet seg raskt til å bli en lokalpolitisk stridssak. Her skal det språklige stå i fokus.

Det er likevel viktig å minne om det ideologiske klimaet som pedagogikken og språkopplæringstiltakene sprang ut av. Kulturpluralisme som ledetråd i den reformerte minoritetspolitikken fikk reelle, pedagogiske konsekvenser for språkopplæringa. Om ikke på høyden med Jamstillingsvedtaket i 1885, der nynorsk ble lovfestet som offisielt språk, innebar prinsippet om *funksjonell tospråklighet* en legitimering av språklig mangfold i skolen og samfunnet ellers. Begrepet funksjonell tospråklighet kom med i Mønsterplanen for grunnskolen fra 1987 og ble målsettingen for språkopplæringa av minoritetsspråklige elever i grunnskolen. Språkpedagogisk forskning gjenspeilte, som vi tidligere har sett, også kulturpluralistisk tenkning, og ifølge språkpedagogisk

forskning var det gode grunner til å bruke morsmålet i undervisninga.³⁶ Gjennom arbeidet med morsmålsundervisning utviklet det seg et nært samarbeid mellom lærerne på Fjell og språkforskere fra Lærerhøgskolen i Oslo. Det var denne koplingen som var bakgrunnen for at det kom i gang et forsøk med språklige klasser på Fjell. I 1990 ble den første av flere tyrkiske klasser opprettet. det vil si tyrkiske klasser, fra 1990.³⁷

Den konkrete årsaken til at ledelsen opprettet tyrkiske klasser, var tilstandene i klasserommene på Fjell skole. Tidligere rektor Egil Fladmark minnes godt første gang det gikk opp for ham hvor alvorlig situasjonen var for elevene som ikke hadde norsk som morsmål.³⁸ Han hadde kalt inn på teppet en gjeng tyrkiske gutter i 6. klasse som hadde gjort noe galt. Mens hans snakket til dem, oversatte den ene gutten til tyrkisk slik at de andre fikk med seg budskapet. Denne anekdoten avspeiler trolig hvordan læringsmiljøet fungerte – eller rettere sagt ikke fungerte – ikke bare for de tyrkiske elevene, men også for andre elever som ikke hadde norsk som morsmål. En ting var de dårlige norskkunnskapene. Noe annet var at elevene hadde fått lite utbytte av undervisninga under hele barneskolen siden de ikke forsto verken hva lærerne eller andre elever sa.

Situasjonen ble verre etter hvert som tallet på elever som hadde tyrkisk som morsmål, økte kraftig. Men paradoksalt nok lå løsningen på problemet nettopp i økningen i antallet tyrkisktalende elever. I 1984 fikk Fjell skole sin første tospråklige klasse med 8 elever med tyrkisk som morsmål og 16 etnisk norske elever.³⁹ Da denne klassen gikk ut i 1990, var tallet 20 i den tyrkiske gruppa og 11 i den norske. I 1990 var det 20 tyrkiske elever som begynte i første klasse, og skolen, med den kommunale undervisningsdirektøren i ryggen, opprettet en egen tyrkisk klasse.

Fjell skole hadde ikke bare administrasjonen med seg, men det fremste og vel eneste forskningsmiljøet med fokus på morsmålsopplæring i landet (ved Oslo lærerhøgskole) var tungt involvert

i språkopplæringsforsøket. Basert på forskning om morsmålets betydning for læring la ledelsen i samarbeid med forskere om undervisninga. Det ble et radikalt, nyskapende alternativ, den språklige klassen, med målsetting om å forbedre læring og øke mestringsfølelse hos de tyrkiske elevene. Undervisninga ble nå tilpasset den store gruppa med tyrkiske elever som gikk på Fjell skole. «Organiseringen bidro til å fremme trivsel, forebygging av psykiske problemer hos eleven og gjorde det lettere å få til et meningsfylt samarbeid med foreldrene.»⁴⁰ Lærerne oppdaget også at det var enklere å fange opp lærevansker blant de tyrkisktalende elevene, og kunne dermed sette inn tiltak tidlig.

Et annet moment henger sammen med kritikken som skolen tidligere hadde fått fra etnisk norske foreldre, om et dårlig læringsmiljø på grunn av tospråklig undervisning.⁴¹ Egne tyrkiske klasser kunne dermed også være en strategi for å stanse potensiell etnisk norsk fraflytning fra bydelen.⁴² Hvor viktig eller reell faren for «white flight» var, kan diskuteres. Det var ikke snakk om mange elever som ville flytte fra Fjell skole, men kunne dette være starten på en negativ spiral og en irreversibel utvikling? Saken fikk i alle fall bred medieomtale, og så vel skoleledelsen på Fjell som skolekontoret i kommunen tok saken på alvor.⁴³

Hos innvandrerne sjøl ser det derimot ut som om de første og mer begrensede språkpedagogiske tiltakene på Fjell falt i god jord. Slik var det ikke med avgjørelsen i 1990 om å opprette en rein tyrkisk klasse. Tiltaket med tyrkiske klasser skapte størst harme i den folkegruppa tiltaket var rettet mot, nemlig de tyrkisktalende drammenserne, altså den største minoritetsspråklige grupperingen i byen. Da den første tyrkiske klassen ble opprettet høsten 1990, kom det ingen umiddelbare reaksjoner. Først etter et innvandrerseminar i regi av utlendingsavdelingen i kommunen i mars 1992 ble spørsmålet om rene tyrkiske klasser en het politisk sak. På seminaret holdt den dansk-tyrkiske sosiologen Mehmet Ümit Necef fra Universitetet i Odense et foredrag hvor han påsto

at språk hadde lite å si for etnisk identitetsbygging. Han gikk inn for å avskaffe morsmålsundervisninga. Budskapet til Necef skapte uro og sinne hos både innvandrerne seg imellom, i alle fall hos den tyrkiske befolkningen, og blant etnisk norske. Synspunktet til Necef fikk støtte hos den norsk-tyrkiske innvandrerkonsulenten i kommunen, Mehmet Safak. De tyrkiske morsmålslærerne, sammen med norske kolleger på Fjell og Galterud ungdomsskole, tok derimot sterk avstand fra budskapet og omtalte kommunens integreringskonsulent som «fornorskingskonsulent».

I debatten om tyrkiske klasser gikk denne uenigheten – noe overraskende – ikke langs de etniske skillelinjene. I en brukerundersøkelse utført på Fjell skole i 1997 viste det seg at av de 407 foreldrene i undersøkelsen var 213 fornøye med opplegget, mens 94 ønsket en endring.⁴⁴ Av de misfornøye var 92 tyrkisktalende, mens det var et mindretall på 19 fra den tyrkiske foreldregruppa som ville holde fram med klasseoppdelinga. Motstanden mot tyrkiske klasser blåste opp til full storm i 1996, altså før undersøkelsen ble gjennomført. Mustafa Ünsal (bystyrerepresentant for Høyre) lanserte i bystyret et benkeforslag om å legge ned de tyrkiske klassene. Han ble riktignok nedstemt, men Ünsal ble en offentlig talsmann for de tyrkiske innvandrerne som mislikte opplegget. De mente at elever i den tyrkiske klassen ble stigmatisert, og at tiltaket hindret integrering.⁴⁵

Debatten førte i denne omgang ikke til at de eksisterende klassene ble nedlagt, men siste ord var ikke sagt. Ett år seinere, da politikerne skulle ta stilling til spørsmålet om å forlenge de tyrkiske klassene, blussa debatten opp til det mest stormfulle ordsiftet om integrering så langt i Drammens nyere historie.⁴⁶ Etter en heftig debatt i bystyret og lokalpressen ble saken avgjort våren 1997. Politikerne gikk inn for å opprettholde tiltaket med tyrkiske klasser i fire år til, så skulle det opp til ny vurdering. Stemningen hos bystyrerepresentantene gikk likevel i retning av å tone ned morsmålsopplæringa.

Språksituasjonen på Fjell skole hadde vært med på å reise en prinsipiell debatt om integrering i Drammen. Under debatten kom det nemlig opp konkrete forslag som ville kunne endre rolla til Fjell skole som kommunal integreringsarena. Et forslag fra Buskerud AUF ved lederen Kadafi Zaman gikk ut på å frakte elever med buss til ulike skoler slik at alle elever skulle gå i klasser der minst halvparten av elevene var etnisk norske. Et liknende forslag kom opp i bystyret i etterkant av avgjørelsen om å forlenge de tyrkiske klassene. Kommunens undervisningsdirektør fikk mandat til å utrede et forslag om busstransport for 200 elever slik at hver skole i kommunen skulle få sin kvote av elever med innvandrerbakgrunn (dvs. 20 prosent av elevmassen skulle være elever med innvandrerbakgrunn).⁴⁷

Uenigheten rundt morsmålsopplæring ble en stor utfordring for skoleledelsen på Fjell. Rektor og inspektør, radarparet Fladmark og Moen, hadde flere møter med foreldrene til de tyrkiske elevene der tankene bak klasseoppdelinga ble presentert og forsvart.⁴⁸ Sjøl om de tyrkiske elevene formelt var plassert i morsmålsklasser, hadde de felles undervisning med andre elever i andre fag, for eksempel i kroppsøving, musikk og forming. Dessuten deltok de sammen med andre elever i ulike kulturelle prosjekt, på ekskursjoner og utflukter. Det var også slik at innslag av norsk i undervisninga skulle økes undervegs slik at målet om funksjonell tospråklighet skulle nås før elevene kom til ungdomsskolen. Men det var spesielt det pedagogiske formålet med morsmålsopplegget som var viktig å kommunisere til foreldrene, nemlig at elevene lærte mye bedre dersom læringen først gikk gjennom morsmålet.

Ledelsen mente sjøl at de hadde lyktes halvvegs med argumentasjonen. De nådde ofte fram til mødrene med kronargumentet om at det var til barnas beste med morsmålsklasser. Annerledes gikk det med fedrene. Skoleledelsen fikk lite kontakt med dem, og det ble aldri noen dialog. Med Ünsal som en sterk offentlig talsmann med støtte hos fedrene var det håpløst for skolen å komme på

offensiven i saken. Med undervisningsdirektøren og et politisk flertall i ryggen holdt skolen likevel fast ved morsmålpedagogikken, og den første norsk-tyrkiske læreren, Gülcan Özalp, ble tilsatt på Fjell skole våren 1993.⁴⁹

Debatten om morsmålsundervisninga på Fjell i første halvdel av 1990-tallet utmerker seg på grunn av den uforsonlige tonen i debatten.⁵⁰ Hvorfor ble striden i språksaken så hard? Morsmålsundervisning var uten tvil populært hos innvandrergupperingene, også hos den tyrkiske. Det var organiseringen av undervisninga som var problemet. Ledelsen ved skolen mener sjøl at den ikke lyktes å overbevise foreldrene – eller i alle fall fedrene – om at forsøket var forskningsbasert, det vil si basert på kunnskaper om sammenheng mellom morsmålmestring og læring.⁵¹ Hovedgrunnen mente de likevel lå i situasjonen til tyrkerne som *den andre*. Foreldrene hadde opplevd marginalisering og stigmatisering og følte at det samme nå skjedde med barna som ble plassert i en egen tyrkisk klasse. Noe av forklaringen finner en dessuten i den lokale innvandringsdiskursen i Drammen. Fram til da hadde de tunge aktørene i debatten kommet fra de etablerte politiske partiene, redaksjonene i lokalavisene og fra offentlige institusjoner som Fjell skole. Nå meldte det seg i debatten sterke røster fra innvandrerne sjøl. Noen, som Mustafa Ünsal, hadde funnet et ståsted i de lokale partiorganisasjonene.

Trass i de positive konklusjonene om forsøket med homogene språkklasser i evalueringsrapporten i 1997 tapte Fjell skole ikke bare slaget om den språklige klassemodellen, men kom – som vi tidligere har sett – til å møte et nederlag i selve kampen om morsmålets plass i skolen.⁵² Utviklingen ved Fjell var ikke unik, men heller symptomatisk for tilstanden til minoritetsspråk i hele Norge, med unntak av samisk. De pedagogiske miljøene i Norge som hadde forfektet den gruppepluralistiske linja i språkspørsmålet, var i ferd med å miste grepet på flerkulturell opplæring slik den kom til uttrykk i NOU-en fra 1995 om flerkulturell opplæring.⁵³

Den nasjonale og den lokale innvandringsdiskursen ble i sterkere grad preget av assimileringsspolitisk tankegods.⁵⁴ En slik ideologisk forskyving foregår ikke over natta, og bakgrunnsfaktorene var flere: FrPs politiske framgang siden 1987, Rune Gerhardsens kontroversielle «snillisme-utspill» og den følgende nedleggningen av morsmålsundervisninga i Oslo-skolen i 1991, nederlaget i 1995 for Moen-utvalgets forslag om å lovfeste elevenes rett til morsmålsundervisning, og stemningsskiftet i Stortinget som kulminerte i vedtaket i 2012 om at særskilte morsmålsklasser (for flyktninger) bare var tillatt i to år. Dette er noe av bakgrunnen for at morsmålsundervisninga forsvant ut av økonomiplanen for Drammen kommune, 2010–2013.⁵⁵

Språkstriden i etterpåklokskap

De aktørene som var involvert i tiltaket om å opprette reine tyrkiske klasser og deltok i språkdebatten, har i ettertid svært ulike oppfatninger av saken. Ünsal mener at saken hadde vært en personlig belastning; han hadde fått Fjell skole opp i halsen. Den politiske ledelsen i kommunen ved ordfører Christoffersen angret i ettertid på vedtaket. Heller ikke hennes administrative motpart i kommuneadministrasjonen, Kari Høyer, ville uten forbehold forsvare tiltaket 20 år etterpå. Ledelsen og lærerne fra Fjell skole den gangen forsvare derimot tiltaket. Egil Fladmark og Jan Moen tror fremdeles at det var til de tyrkiske elevenes beste at den grunnleggende opplæringa foregikk på morsmålet. De mente også at tiltaket på sikt ville fremme integrering siden det vil lette læring generelt og sto ikke i veien for å lære norsk. Lærerne som var med på å iverksette tiltaket, bl.a. Gülcan Özalp og Elisabeth Solberg, forsvare også tiltaket. Solberg minnes med glede «19 herlige tyrkiske unger» og et svært godt læringsmiljø. I samtalen med Özalp gikk hun gjennom navnene på klasselista si og viste at så å si alle

elevene hadde gjennomført videregående skole, flere hadde tatt høyrere utdanning, og noen hadde gjennomført prestisjetunge profesjonsutdanninger. Hun mente dessuten at elevene gjennom dette opplegget også fikk et positivt forhold til sin tyrkiske identitet.

Og hva med elevene? Hva følte de? Flere av de tyrkiske elevene delte foreldrenes skepsis, i alle fall da de ble eldre. «I flere fag lå vi langt bak dem som hadde gått i flerkulturelle klasser i barneskolen [...] mange av oss måtte inn i grupperommet for å få støtteundervisning da vi kom til ungdomsskolen», fortalte noen elever i et intervju i VG i 1997.⁵⁶ Lærerne på sin side understreker at tiltaket fremmet elevenes trivsel på skolen og dermed skapte grunnlag for bedre læring.

Når en 20 år etterpå skal oppsummere historien om de tyrkiske klassene, er det for det første klart at tiltaket bidro til å styrke elevenes tyrkiske tilhørighet, altså et gruppepluralistisk reformforsøk i tråd med retningslinjene i offisiell norsk integreringspolitikk. Det var, kan hende, et forebyggende tiltak mot etnisk sjøllhat, slik Özalp sjøl hadde opplevd på 1980-tallet. For det andre er det heller ikke tvil om at tiltaket var med på å svekke tilliten og samarbeidet mellom Fjell skole og den tyrkiske befolkningen på Fjell. Ironisk nok skapte opprettelsen av særskilte klasser for tyrkiske elever den største harmen blant de tyrkiske foreldrene på Fjell, i alle fall blant fedrene.

Hva med resten av skolen som bare indirekte var berørt av den organisatoriske omleggingen? Det faktum at de tyrkiske barna ble skilt ut i egne klasser, kan ha vært med å stanse kritikken om at lærerne forsømte de etnisk norske barna på grunn av det «flerspråklige» klasserommet. Elevene i de vanlige, «norske» klassene lærte mer, eller foreldrene trodde det i alle fall. For andre minoritetsspråklige elever som norsk-pakistanere og flyktninger kan situasjonen også ha vært gunstig på grunn av at de kom sammen med flere norske elever ettersom de tyrkiske elevene ble plassert i egne klasser. Tiltaket kan med andre ord ha bidratt til

å stanse tendenser til misnøye hos alle de andre grupperingene, både norskspråklige og minoritetsspråklige. På lengre sikt kan tiltaket ha bidratt til å hindre at etniske nordmenn flyttet fra Fjell.

Den globale identiteten

Det er lett å argumentere for at i Norge fins det en relativt sterk offentlig global identitet. Nordmenn har en positiv holdning til FNs internasjonale arbeid, og den har ligget som en sjølsagt forutsetning for norsk utenrikspolitikk i etterkrigstida.⁵⁷ Universelle verdier og internasjonale forpliktelser, slike som er nedfelt i ulike FN-dokument som menneskerettighetserklæringen fra 1948 og flyktningkonvensjonen fra 1951, utgjør en bærebjelke i norsk utenrikspolitikk. Et positivt og aktivt forhold til disse verdiene må sies å være en del av det å være norsk, jf. den utbredte nasjonale sjølforståelsen i dag av Norge som *en humanitær stormakt*. Det er derfor ikke noen grunnleggende motsetning mellom en norsk identitet og en global identitet. Når det derimot gjelder forholdet mellom innvandrere (og elever med innvandrerbakgrunn) og den globale identitet slik den blir presentert i læreplanene, kunne motsetningene bli store.

Hva gikk så det globale perspektivet ut på? Det globale perspektivet var allerede på god veg inn i norsk grunnskole da Fjell skole tok til å utvikle sin flerkulturelle profil. Mønsterplanen fra 1974 var preget av den globale vendingen i undervisninga, spesielt i o-fag og samfunnsfag:

Men orienteringen må etter hvert utvides til å gjelde større og fjernere grupper og samfunn slik at elevene ikke bare lærer om sitt eget hjemmested og sitt eget land, men om hele det verdenssamfunnet de går i møte.⁵⁸

Lærerutdanningen satset sterkt på dette, og det globale perspektivet, ofte knyttet til UNESCO, kom også med i lærebøkene i grunnskolen.⁵⁹

Siden 1970-tallet hadde Fjell skole tatt imot flere elever med innvandrerbakgrunn fra Tyrkia, Pakistan, Chile og Vietnam. Dette bidro også til å vri undervisninga mot det globale.⁶⁰ Likevel ble høsten 1985 et vendepunkt for det globale perspektivet på Fjell. Da ble skolen koplet tett til FNs arbeid gjennom skolenettverket, UNESCO Associated School Project Network (ASPnet).⁶¹ Siden kom Fjell med i en rekke UNESCO-prosjekt, bl.a. skoleutveksling med andre land. Det ble et nokså omfattende utvekslingsprogram. I en tiårsperiode hadde Fjell utveksling med flere skoler på Balkan. Rundt 90 elever (tre klasser) fra sjuende trinn drog sammen med lærerne til ulike skoler på Balkan, mens i neste omgang var det Fjells tur til å ta imot. Lærere og elever fra Fjell som hadde gjestet Balkan, husa kolleger og «medelever» fra Balkan.

Fjell skole lyktes godt med sitt internasjonale arbeid og fikk flere utmerkelser: UNESCO-medaljen i 1989 i forbindelse med en fotokonkurranse, Fredssøyla og en annen UNESCO-pris i 2004, først og fremst på bakgrunn av den vellykkete gjennomføringen av utvekslingsprogrammet.⁶²

Koplingen til FN bidro sterkt til å styrke skolens forankring i forsøks- og utviklingsarbeid (FoU). Hele FN-prosjektet ved Fjell skole kan karakteriseres som et omfattende pedagogisk utviklingsarbeid. Søknader, planer, rapporter og vurderinger ble skrevet og utformet, kontakter opprettet og nettverk dannet. Dette vekket ikke bare oppsikt internt i FN-systemet, men skolen høstet også anerkjennelse og ære fra så vel nasjonale som lokale myndigheter.⁶³ Fjell skole utmerket seg igjen som en innovativ pedagogisk aktør.

Satsingen på en global identitet må ses på bakgrunn av lokale forhold på Fjell. Det ble etter hvert mange etniske identiteter på skolen. I tillegg til relativt store grupper av asiatiske arbeidsinnvandrere fikk Drammen kommune helt nye kategorier av innvan-

dreergrupper på 1980- og 1990-tallet. Det var kvoteflyktninger og asylsøkere som nå kom til Fjell, og skolen fikk allerede på 1980-tallet elever fra et titalls nasjonaliteter. En ting var det sterkt utvidete etniske mangfoldet i klassene på Fjell, men elevene hadde nære forbindelser til flere land enn avsenderlandet og Norge. Det var snakk om en transnasjonal identitet med tråder til flere land enn en tradisjonell nasjonal dobbelidentitet. Vietnameserne i Norge hadde for eksempel slektninger i USA, Frankrike eller Australia. Den palestinske diasporaen var tilsvarende spredt over hele kloden, mens tyrkerne hadde slektninger og venner i Tyskland. Innvandrere og spesielt flyktninger hadde et personlig forhold til flere land, og det var også en grunn til at en global orientering preget Fjell skole.

En annen faktor som spilte sterkt inn på Fjell skole, og som fikk betydning for den transnasjonale identiteten, var den økende globaliseringen på slutten av 1900-tallet. Sjøl om Fjell skole ikke rekrutterte innvandrerelever med den mest ressurssterke bakgrunnen, reiste mange av elevene og familiene deres langt mer enn tidligere. Informantene på Fjell mente at skolen ga elevene en unik mulighet til å leve i en globalisert verden hvor det var nyttig og viktig med flerkulturell kompetanse. På Fjell fikk elevene, sammenliknet med andre skoler, grundig opplæring i å bli verdensborgere, der samhandlingen i hverdagen i økende grad forutsatte interkulturell kompetanse.

Å bli norsk: Den flerkulturelle Peer Gynt

Fjell skole hadde i den tidlige utviklingsfasen av den flerkulturelle skolen lagt om pedagogikken nettopp for å få inn det flerkulturelle, det vil si gi rom for de ulike etniske identitetene. Omtrent samtidig kom det globale perspektivet med gjennom Mønsterplanene i

1974 og 1987. «Lærerne ble så opptatte av mangfoldet at det knapt var plass til etnisk norske elever da skolen skulle vise fram sin flerkulturelle profil. Her var vi i ferd med å gå i ei felle», minnes rektor Jan Moen.

Denne ikke etnisk norske slagsida i den flerkulturelle pedagogikken ved Fjell skole ble lærerne etter hvert bevisste om, og de utviklet en mer balansert integreringsstrategi. Den norske nasjonale kulturen, altså kulturarven, ble styrket i undervisninga og skolemiljøet generelt. Et sterkt vitnesbyrd om hvor viktig det var å sørge for at elevene på Fjell også ble norske, er debatten i 2002 om å bygge en moské i Drammen på Fjell. En av de sterkeste offentlige røstene for etnisk mangfold og en av drivkreftene bak utviklingen av flerkulturell undervisning på Fjell skole, lærer og spaltist i Drammens Tidende (og seinere Dagsavisen), Unni Helland, rykte i lokalavisa ut mot å plassere den planlagte moskeen på Fjell.⁶⁴ Hun var redd for at lokalsamfunnet og skolen på Fjell i enda sterkere grad ville bli sett på som en innvandrergetto, og det ville gå enda tregere med å integrere innvandrerelevne på Fjell.

Det kan virke som et paradoks at Helland, som hadde lang fartstid på Fjell skole med en erklært målsetting om å utvikle elevenes etniske identitet, var motstander av å reise en moské på Fjell. I bydelen sto islam minst like sterkt som kristendommen, og kravet om en moské på Fjell skulle være i tråd med den flerkulturelle profilen som Fjell skole hadde utviklet siden 1980-tallet. Hellands skepsis til å bygge moskeen på Fjell avspeiler den utviklingen som hadde foregått på Fjell skole med å vektlegge den nasjonale, norske kulturen. Innholdet i den flerkulturelle undervisninga fra begynnelsen av hadde så klart sterke innslag av norsk kultur, men lærerne ble mer bevisste om hvor viktig det var for god integrering.

Utover den ordinære, læreplanfestete undervisninga i norsk språk, samfunn og kultur arrangerte skolen hver vår «Norsk uke» der den nasjonale kulturarven, inkludert norsk barnekultur, kom i sentrum.⁶⁵ Også utenom undervisninga kom integrering i det

norske samfunnet til å være en viktig del av Fjell skoles offentlige profilering. I de mange offentlige forestillingene til Fjell-elevene sto det på programmet innslag av tradisjonell norsk kultur, som utdrag av «Peer Gynt», norske viser, folkedans og norsk barnekultur.⁶⁶ Igjen ser det ut som om den pedagogiske tenkningen på Fjell skole gikk i takt med trender i den nasjonale utdanningspolitikken. I den nye læreplanen, L-97, la statsråd Gudmund Hernes vekt på å gjenreise den nasjonale, *felles* kulturarven.⁶⁷

Men integreringsarbeidet dreide seg om noe annet og mer problematisk enn bare å bli god i norsk og få et positivt forhold til norske kulturtradisjoner. Skolen måtte finne en balanse mellom gruppepluralismens grensesprengende liberalitet og verdiene som det norske samfunnet bygde på. Det gjaldt ikke minst den plassen slike verdier burde ha i den flerkulturelle skolen på Fjell. Unni Hellands motstand mot å legge moskeen på Fjell kan en se på bakgrunn av den nye integreringspolitiske konteksten. Verdiene i flertallssamfunnet hadde nå fått større vekt i integreringsarbeidet. Norske verdier som likestilling mellom kjønnene, demokrati, barns rettigheter og offentlig tillit var noe som mange innvandrere også måtte lære seg for å oppnå en god integrering i Norge. De kvinnelige lærerne på Fjell krevde respekt fra innvandrerfedrene, men også her måtte det kompromisser til. Jan Moen fortalte at det var lett å opptre misjonerende overfor innvandrere når en tok opp brudd på norske verdier, og i noen tilfeller gikk skolen for langt i å påpeke dette. En gang hadde Moen forklart mora til en innvandrerelev at hun ikke måtte finne seg i å bli dårlig behandlet av sønnene sine, slik han hadde fått nyss om. På grunn av denne samtalen ble det et varig brudd i kontakten med mora, og dermed med denne innvandrerfamilien. Diskusjonen om byggingen av moskeen viser at Fjell skole til tider fikk et problematisk forhold til islam og det religiøse lederskapet for de islamske innvandrergruppene i Drammen. Det oppsto en liknende konflikt mellom Fjell skole og de lokale koranskolene som ble arrangert i helgene. Ima-

men og koranskolene som institusjon forsvarte det tradisjonelle, patriarkalske muslimske samfunnet der kjønnsdiskriminering og barnetukt ikke ble sett på som noe problematisk. Det var derfor ikke i skolens interesse som en integreringsarena at imamens makt ble forsterket på Fjell. Koranskoler var dessuten – ifølge lærerne på Fjell – med på å tappe kreftene til elevene i helgene. Dermed ble innsatsen deres på skolen mindre, og det skadet integreringsarbeidet i skolens regi.⁶⁸

I skolens hverdag var svømmeopplæring og leirskole for jentene områder som satte samarbeid mellom skolen og foreldrene til de muslimske elevene på en hard prøve.⁶⁹ Gjennom dialog mellom lærerne, skoleledelsen og foreldrene fant en løsninger. Foreldrene til de muslimske jentene fikk for eksempel utformet og sydd en egen «halal»-badedrakt til jentene, og de kvinnelige lærerne på leirskolen forpliktet seg spesielt til å ta seg av de muslimske jentene (for eksempel ved å sove på samme rom som dem). Det måtte til for at foreldrene skulle kjenne seg trygge og dermed samtykke til at jentene kunne reise på leirskole sammen med klassen. Rektor Fladmark fikk en palestinsk jente med på leirskolen ettersom han lovet foreldrene at han personlig garanterte for tryggheten hennes. Men det lyktes slett ikke i alle tilfeller. Noen elever fikk aldri svømmeopplæring, og noen kom aldri med på leirskolen.⁷⁰ Igjen kom den strieste motstanden fra muslimske menn som hadde oppnådd maktposisjoner i lokalsamfunnet og dermed fikk status i innvandrer miljøet som kompetente, kulturelle vegvisere.

Det er tydelig at lærerne valgte det de mente var best for elevene, og forsøkte å overbevise foreldrene om at deltaking i skolens aktiviteter var til barnas beste. For at integreringen skulle lykkes, måtte det til en myk fornorskingsprosess, det vil si en viss grad av nasjonal assimilering. Den norske skolen, også som en sentral integreringsarena, var forpliktet til å gi undervisning i samsvar med norske lover. Virksomheten måtte bygge på et verdigrunnlag tufta på vestlig humanisme og den norske (nordiske) samfunns-

modellen. Dette gjaldt også for skoler som hadde en flerkulturell pedagogisk profil.

Den demografiske utviklingen på Fjell utover på 1990-tallet var også uten tvil en grunn til at det norske fikk prioritet i undervisninga av minoritetslevene. Familiene med etniske nordmenn var nå kommet i et klart mindretall. Hvordan skulle skolen takle en situasjon der et stort flertall hadde innvandrerbakgrunn? Det er klart at lærerne måtte framheve den norske kulturen, også verdigrunnet, i sterkere grad. I en skole med et flertall norske elever kunne integreringen foregå også gjennom naturlig sosial omgang mellom norskspråklige elever og elever med minoritetsbakgrunn, både i klasserommet og i skolegården. I større grad var denne oppgava nå lagt på de etnisk norske lærerne som fremdeles var i stort flertall på Fjell skole.

Innebar denne dreiningen mot det norske en større pedagogisk profilendring? I hvilken grad kan en si at utviklingen på Fjell skole i perioden fram til 2010 faktisk avspeilte en flerkulturell politikk? Forskere har hevdet at det som kjennetegner flerkulturalisme i Norden, er de mange ulike forsøk på å utvikle en ny samfunnsordning der den etniske homogeniteten er i oppløsning.⁷¹ Skoleutviklingen på Fjell er i så fall en klassisk illustrasjon på et forsøk på å finne et alternativ til den homogene norske enhetsskolen. Mer konkret kan erfaringene fra Fjell vurderes ved å bruke en mye brukt indeks på flerkulturell politikk, utarbeidet i 2006 av de kanadiske forskerne Banting og Kymlicka.⁷² Noen av kriteriene egner seg godt for å kartlegge flerkulturelle innslag i skolepolitikken: språkopplæring, unntak basert på etnisitet (særbehandling), flerkulturelle innslag i læreplaner og i mediebildet. Det er opplagt at pedagogikken på Fjell skole i denne perioden kjennetegnes av disse punktene; skolen ble en sterk pådriver for en flerkulturell skolepolitikk. Det gjaldt lokalsamfunnet, Drammen kommune, men – som vi har sett – også nasjonalt og internasjonalt.

Snublesteiner i det flerkulturelle landskapet

Å basere pedagogikken på identitetsbygging viste seg midlertid å være svært krevende. Når skolen la så stor vekt på å utvikle elevenes identitet, tok de nemlig tak i det som har vært et ruvende eksistensielt problem eller dilemma opp gjennom tidene for innvandrere av alle slag: Hvor hører innvandrerne til? Det gjelder å finne en balansegang mellom ulike identiteter, å kunne leve med en fot i to ulike kulturer. En slik situasjon vil naturligvis også være konfliktfylt.

Kontroversene på Fjell skole fulgte i hovedsak to konfliktlinjer. På den ene sida handlet noen konflikter om foreldreaksjoner på den flerkulturelle undervisninga og profileringen på Fjell. De kom fra både etnisk norsk hold og foreldre med innvandrerbakgrunn. Da skolen tok stadig større hensyn til minoritetselvene i undervisninga, ble noen etnisk norske foreldre provosert. Problemet for etnisk norske foreldre med barn på Fjell skole var ikke så mye selve undervisninga, og heller ikke at noen norske familier foretrakk å flytte til villastrøk heller enn å bo i blokkene på Fjell. Det som var bekymringsfullt, var trenden til at færre og færre etnisk norske familier flyttet til Fjell. Dette førte til at etnisk norske elever kom i et krypende mindretall. Stundom reagerte innvandrerforeldrene også på skolens satsing på identitetsbygging. Det gjaldt ikke bare vietnameserne og tyrkerne, men også ulike grupper fra tidligere Jugoslavia, kurderne, og ellers flyktninger som ville distansere seg fra det forhatte regimet de hadde flyktet fra.⁷³

På den andre sida fantes utfordringer langs en mer klassisk etnisk konfliktakse. Her er det snakk om en overordnet kulturkonflikt mellom majoritets- og minoritetskulturene. I dette tilfellet handlet det om motsetninger mellom skolens (norske) grunnverdier og verdigrunnlaget til minoritetskulturene, spesielt den muslimske. Kjernen i problemet ligger i et prinsipielt skille mellom et

sekulært samfunnssyn som kan knyttes til menneskerettstenknin-
gen og vestlig rettspraksis generelt, og et samfunnssyn fundert i
religion. Denne verdikonflikten utspant seg sjølsagt ikke bare på
Fjell skole, men gjenspeilte kulturelle spenninger i storsamfunnet,
både i Norge og internasjonalt.

Disse motsetningene spilte seg ut på en rekke plan. Det var
ikke uproblematisk å fremme en verdensborgerlig holdning pre-
get av menneskerettstenkning. Om det ikke skapte problemer i
undervisningssammenheng, kunne FN-profilen ved Fjell svekke
forholdet mellom skolen og foreldrene. Mange av foreldrene hadde
langt større tillit til Koranen og den lokale imamen som universell
vegviser enn til FNs erklæring om menneskerettigheter og rek-
torene på Fjell skole. Dette gjaldt likestilling mellom kjønnene
og barns rettigheter, der skoleledelsen kom i konflikt med lokale
innvandregrupper. Å forebygge bruk av vold i barneoppdragel-
sen, en krenkelse av barns menneskerettigheter, var ifølge Trine
Hansen, sosiallærer og tidligere politibetjent med erfaringer fra
Fjell, en av de aller viktigste prioriteringer.⁷⁴

Den kulturelle avstanden mellom verdiene ble ikke mindre når
en tar i betraktning hvor kort levetid nettopp disse kjerneverdiene
hadde i Norge og i Vesten overhodet. Utvidelsen av menneske-
rettighetene til å omfatte kvinner, barn og folk med ulik seksuell
legning var viktige politiske kampsaker i samtida og spilte en viktig
rolle i den politiske sosialiseringen av lærerpersonalet på Fjell.
De fleste lærerne tilhørte 68-generasjonen. Flere hadde derfor et
nært og aktivt forhold til sakene – spesielt likestilling. En klassisk
illustrasjon på det var problematikken rundt muslimske jenter
og leirskolen. I årsmelding for Fjell skole i 1994 kunne skolen
rapportere om et gjennombrudd i skole/heim-samarbeidet i og
med at «samtlige muslimske barn i en klasse for første gang fikk
foreldrenes tillatelse til å være med på overnattingstur».⁷⁵

Skolen måtte også forholde seg til hijab-bruken. Skolen hadde
på 1990-tallet et mykt skautforbud, som plagget den gangen hette.

Skolen hadde møtt de muslimske religiøse lederne, som var uenige seg imellom om hva Koranen befalte eller ikke befalte, og forklarte dem skolens praksis. Skaut var definert som yttertøy som skulle henges ut i gangen og ikke tas med i klasserommet, akkurat som et hvilket som helst hodeplagg. Det var bare noen få som trosset forbudet, men som rektor Fladmark sa den gangen: «I slike tilfeller har vi valgt å følge en myk praksis og la eleven få lov til å beholde skautet på. Ofte ender skautet rundt halsen i løpet av time.»⁷⁶ Disse sakene var noe som skolen sjøl kunne håndtere. Noe helt annet var etableringen av koranskoler og bygging av en moské på Fjell. Skolen ble etter hvert konfrontert med ulempene ved en liberal, flerkulturell tilnærming til innvandrergруппene og justerte kursen.⁷⁷ Dersom Fjell skole ukritisk styrket den etniske identiteten til minoritetselevene, kunne skolen indirekte støtte opp under utviklingen av et samfunn oppdelt etter etniske skillelinjer og en pedagogisk praksis som utilsiktet motvirket integreringen av elevene.

«En tid for alt»-tilbakegangen for flerkulturell tenkning

Bakgrunnen for at den flerkulturelle skolen det siste tiåret har opplevd motbør, fins nettopp i erkjennelsen på Fjell skole av at det norske måtte få større plass. Det var nokså opplagt hvorfor. En av de viktigste forutsetningene for en vellykket flerkulturell integreringspolitikk på mikronivået er en blanding av gruppene i hverdagen.⁷⁸ Det var dette demografiske fundamentet for integreringsarbeidet på Fjell som tok til å svikte på 1990-tallet og som rikka balansen i integreringsarbeidet i disfavør av flertallssamfunnet. Dagens skeive etniske sammensetting på Fjell skole, med relativt få etnisk norske elever, var merkbar allerede på 1990-tallet, men situasjonen var ikke prekær. Spørsmålet Jan Moen stilte seg på 1980-tallet var hvordan skulle det bli på Fjell skole når de

etnisk norske barna kom i mindretall. Etter 2000 har spørsmålet heller vært: Hvordan skulle det gå med Fjell skole når det ble stadig færre etnisk norske barn? Dessuten hvordan skulle det gå når mange av innvandrerfamiliene som hadde lyktes i det norske samfunnet, flyttet til andre bydeler? Skolens viktigste oppgave i integreringen har derfor i stadig sterkere grad dreid seg om å eksponere minoritetselevne for norsk kultur, språk og ikke minst verdier. Det er bakgrunnen for den krisa som tilhengerne av den flerkulturelle linja kjente på 1990-tallet, og som slo ut i full blomst etter århundreskiftet.

Fjell skole ønsket å moderere pedagogikken, men fortsatt bygge videre på den flerkulturelle tradisjonen som hadde preget skolen i en generasjon. Den lokale skoleforvaltningen ville derimot gå mer radikalt til verks. Kari Høyer, tidligere kommunaldirektør for undervisning og seinere ansvarlig for integrering i Drammen kommune, var klinkende klar i sin oppfatning av hvordan tilstanden var, og hvor hun ville.⁷⁹ Som lærer på Galterud skole på 1990-tallet hadde Høyer riktignok applaudert beslutningen om å opprette de tyrkiske klassene. Som kommunaldirektør mange år seinere, og i etterpåklokskapens klare lys, mente hun at satsingen på morsmålsundervisning, inkludert de omstridte tyrkiske klassene, burde på et tidligere tidspunkt ha blitt lagt om til støtteundervisning. Når det gjaldt de tyrkiske elevene spesielt, anerkjente hun at morsmålsopplæringa hadde styrket båndene til Tyrkia og dermed elevenes tyrkiske identitet. Men var det nå dette de tyrkiske elevene først og fremst hadde behov for? Det var, ifølge Høyer, en mislykket læringsstrategi som rett og slett hadde vært kontraproduktiv i integreringsøyemed. Tross alt levde elevene livet i Norge og kom til å gjøre det i framtida. I dag er *inkludering* nøkkelordet i den kommunale integreringspolitikken, og mantraet er *norsk, norsk og mer norsk*. Da Høyer ble spurt om hvordan hun i dag så for seg framtida til den flerkulturelle skolen på Fjell, svarte hun ettertenksomt: «En tid for alt.»

Tidligere kommunedirektør for undervisning, Tore Isaksen, Kari Høyers arvtaker, sa opp Jan Moen og var enda hardere i sin dom over Fjell skole. Under den offentlige debatten omkring Moens avgang avviste han selve eksistensen av den flerkulturelle skolen på Fjell.⁸⁰ Det var ikke noe spesielt med Fjell skole. Denne avvisingen og det faktum at han hadde de lokale skolepolitikkerne i ryggen, er det sterkeste tegnet på at den flerkulturelle pedagogikken manglet legitimitet i kommunens administrative og politiske ledelse.⁸¹ Jan Moens etterfølger i rektorstillingen, Arnstein Larsen, deler Isaksens oppfatning om at Fjellskole ikke er spesiell:

Min oppfatning er at alle skoler er flerkulturelle, men at Fjell nok har noen flere [flerkulturelle elever] enn andre skoler. Men for oss som for alle skoler så er basisferdigheter svært viktig. Elevene må kunne ha en aldersadekvat kompetanse i lesing, skriving og regning, samt utvikle digitale ferdigheter. Den største endingen i norsk skole, også på Fjell, er introduksjonen av den digitale dimensjon og de didaktiske mulighetene som dette gir.⁸²

Isaksens holdninger og handlinger, og Larsens forståelse av Fjell skoles pedagogiske oppgave, må ses i en utdanningspolitisk kontekst. Etter 2000 fant det sted et avgjørende kursskifte i norsk skole. Her var det snakk om *back to the basics* og internasjonal konkurranse hvor resultatene på nasjonale og internasjonale kunnskapstester var en avgjørende faktor når den beste skolen skulle kåres. På sett og vis spilte utdanningsdirektør Isaksen rolla som Kunnskapsdepartementets våpendrager. Målet hans var å bringe skolepolitikken i kommunen i takt med de nasjonale retningslinjene. Kunnskapsinnlæring i sentrale fag som matematikk, norsk og engelsk ble vektlagt, og konkurranse mellom skoler på lokalt, nasjonalt og internasjonalt nivå ble en viktig strategi for å bedre det faglige nivået. Slagordet for Drammens-skolen,

«Norges beste skole», er en slående illustrasjon på hvordan den nasjonale utdanningspolitikken slo ut på lokalt nivå. Jan Moen kunne vise til en fenomenal framgang hos elvene på Fjell skole. I 2002 lå 57,9 % av elevene i 7. klasse (som ble testet) under den kritiske grensa, mens i 2013 var tallet 13,4 % for 5. klasse som ble testet.⁸³ I den nasjonale kappleiken om å oppnå toppnivået målt i absolutte tall ga den relative suksessen hos Fjell-elevene ikke noen uttelling, verken hos utdanningsdirektøren eller lokalpolitikkerne.

En annen årsak til tilbakegangen for den flerkulturelle skolen var omleggingen av integreringsstrategien. Myndighetene har etter 2000 satset på andre sosialpolitiske tiltak og institusjoner enn skolen for å hjelpe innvandrerbefolkningen med å tilpasse seg flertallssamfunnet. Det gjaldt spesielt utbyggingen av barnehagetilbudet generelt og særtiltak rettet mot førskolebarn med minoritetsspråklig bakgrunn. Var det kanskje barnehagen heller enn skolen som ble den viktigste integreringsarenaen etter århundreskiftet? Dette var med på å forandre språksituasjonen til innvandrerbarna. Mange av elevene hadde nå to morsmål. Dette har også undergravd morsmålsundervisning som et bærende element i Fjells flerkulturelle profil siden flere elever kunne nok norsk da de kom til skolen, til å følge med i undervisninga på norsk. Sannelig hadde mye skjedd siden ledelsen ved Fjell skole gikk til det drastiske skritt å opprette tyrkiskspråklige klasser.

Barnehagens vekslende rolle i integreringsarbeidet over en femtiårsperiode illustrerer godt de ideologiske forskyvningene fra rein flerkulturalisme til pragmatisk og skånsom assimileringpolitikk. Mens politikkerne på 1970- og 1980-tallet hadde advart mot fornorskingsfaren ved å sende innvandrerbarna i den norske barnehagen, hadde barnehagen etter 2000 blitt spydspissen i myndighetenes politikk for å innlemme innvandrerbarna i den norske kulturen.⁸⁴

Som nevnt var økonomien også en utløsende årsak til tilbakegangen for den flerkulturelle skolen. Knekket i kommuneøko-

nomien utover på 2000-tallet ble ikke bare spikeren i kista til den omstridte morsmålsopplæringa i kommunen. Oppsigelsen av morsmåslærerne i kommunen var med å undergrave FoU-satsingen ved Fjell skole. Skolen hadde i forkant søkt om å bli demonstrasjonsskole for flerspråklig pedagogikk med tilknytning til NOFA ved Høgskolen i Oslo, men uten morsmåslærere ved skolen var søknaden bortkasta. Lærerne og ledelsen hadde lagt ned mye arbeid i søknaden, i håp om å videreutvikle den spisskompetansen på feltet som skolen hadde bygd opp over en periode på 20 år.⁸⁵ Nederlaget i morsmålsundervisninga var derfor svært symboltungt for den flerkulturelle skolen.

Vegen videre – quo vadis Fjell skole?

Fjell skole var midt på 1980-tallet en institusjon i fritt fall. Skolen lå i et bydelssamfunn preget av sosiale problemer og sleit med et slett renommé. Det var stor misnøye i lærerstaben, og ledelsen klaget over manglende ressurser for å bøte på situasjonen. Ikke alt skyldtes elevklientellet, men utfordringene skolen sto overfor, hang utvilsomt sammen med det store og økende antallet elever med innvandrerbakgrunn. Det er ikke vanskelig, sjøl i etterpåklokskapens lys, å argumentere for at Fjell skole lyktes i snuooperasjonen sin. Skolen var med på å lose barna til innvandrerne inn i det sosiale medlemskapet ved å skaffe dem tilpasset opplæring. Hvilke suksessfaktorer er det her snakk om? Eksterne faktorer var viktige. Det gjaldt rammeplanene som ga rom for lokal tilpassing og pedagogisk innovasjon, og statstilskudd som økonomisk garantist for den flerkulturelle skoleutviklingen. Om vi ser på lokale årsaker, må vi framheve den positive drahjelpa Fjell skole fikk fra lokalpolitikere og ikke minst engasjerte og dyktige byråkrater. Ildsjelene på skolen spilte en uunnværlig rolle. Et brennende og vedvarende engasjement er én ting, men pedagogisk talent og

politisk teft hos aktørene på Fjell må heller ikke undervurderes. I samarbeid med kommunens politikere og byråkrater skapte Fjell skole en institusjon som ble en modell og inspirasjon for flerkulturell pedagogikk og et utstillingsvindu for en vellykket sosialdemokratisk integreringspolitikk.

Det var imidlertid ikke snakk om strake vegen til suksess. Fjell skoles offentlige resepsjon likner en berg-og-dal-bane, og skolen var kontinuerlig i søkelyset til lokalmedia. For noen utenforstående kunne det unektelig se ut som om det var for mye flerkulturelt show og for lite mattelekser på Fjell skole.⁸⁶ Det oppsto også noen grunnleggende konflikter mellom skolen, foreldrene og nærmiljøet. Det gjaldt foreldre med etnisk norsk opphav og foreldrene med innvandrerbakgrunn, spesielt tyrkerne. Plassering av tyrkisktalende elever i egne klasser skapte mistillit mellom skolen og det tyrkiske miljøet på Fjell, den største og mektigste minoriteten i Drammen. Fjell skole var også kritisk til koranskolene og kom dermed i konflikt med den mest utbredte religionen på Fjell, islam. I verdivalget mellom en prinsippfast og uforbeholden oppslutning om gruppepluralisme og norske kjerneverdier som barns rettigheter var Fjell skoles posisjon utvetydig.

Et høynet konfliktnivå i verdispørsmål innleder en periode i Fjell skoles historie etter århundreskiftet preget av krise og tilbakegang som fyrtårn for den flerkulturelle pedagogikken. Den etniske sammensetningen i bydelen Fjell-Austad, der etnisk norske familier utgjør et stadig krympende mindretall, kan forklare hvorfor skolen ble nødt til i sterkere grad å opptre som bydelens «fornorskingsarena». Flere av faktorene som hadde berga Fjell skole fra krisa på 1980-tallet og brakt skolen inn i rampelyset i positiv forstand, var også i ferd med å svekkes. Skolereformene i 1998 og 2006 gikk i retning av større standardisering, og statstilskuddet til flerkulturelle tiltak tok til å tørke inn. Lokalpolitikerne og de fremste kommunale utdanningsbyråkratene ble kritisk til Fjell skole. Beslutningene om å avvikle morsmålsundervisning og gi

Jan Moen sparken var et hardt slag for skolens flerkulturelle profil. Dessuten nærmet generasjonen med ildsjeler seg pensjonsalderen.

Er det da ingen lyspunkt å se for Fjell skole og flerkulturell pedagogikk i framtida? Er det slik nå at kulturell inkludering skjer utelukkende på storsamfunnets premisser? Det er flere moment som demper inntrykket av en institusjon og en skolefilosofi i motvind. Det kommer en ny lærerplan i 2020 med sterke innslag av flerkulturell tenkning. *Interkulturell kompetanse* er blitt pedagogisk moteriktig. Dessuten er det nå flere skoler i Drammen med merkbare innslag av elever med minoritetsbakgrunn. På disse skolene fins det flere ledere som har erfaringer fra Fjell og bruker dem for å utvikle pedagogikken og læringsmiljøet. Det faktum at en annen Drammens-skole, Brandengen skole, fikk Benjaminprisen i 2013, vitner om at den flerkulturelle pedagogikken er blitt spredt til flere skoler. Gro Tveten, rektor på Brandengen skole, var lærer på Fjell i mange år før hun ble rektor. Kommentaren hennes under prisutdelinga var som å høre et ekko av Fjells tidligere rektor Egil Fladmark: «Vi ser på mangfoldet på skolen vår som en ressurs.»⁸⁷ Det vitner om en forståelse av kulturfellesskapet som et åpent rom der fellesskapets medlemmer rekrutteres fra et etnisk mangfold.

Et siste moment gjelder en voksende, ny, felles forståelse av etnisk identitet i det moderne Drammen. Er en kommet over i en fase i etnisk identitetsutvikling som minner om dagens norskamerikanere? Er *symbolsk etnisitet* i ferd med å erstatte en hardcore etnisitet basert på et annet morsmål, en dypt religiøs verdensanskuelse og kulturelle praksiser som kolliderer med norske kjerneverdier? Er den islamsktroende, iranskgifte, pølsespisende, alkoholsmakende og dialektsnakkende politikeren Masud Gharahkhani blitt rollemodellen for framtidige innvandrere og deres etterkommere?

Å bygge det flerkulturelle samfunnet

Å bosette seg på Fjell, om en var innvandrere eller ikke, var til å begynne med litt av en prøvelse. Det fysiske miljøet var elendig, også etter forholdene den gangen. Fjell var en bydel som i begynnelsen av 1970-tallet manglet den mest elementære infrastruktur, inkludert asfaltert veg og fortau. Nils Stablum, som seinere flyttet til Fjell, kunne fortelle at «[d]et var ikke hit vi ønsket oss. Jeg var her oppe i 1971. Jeg sa til meg sjøl. Her skal jeg aldri bo. Det så ut som en krigsruin, søle overalt. Det var helt jævlig. [...] Det var ikke veier, ikke en skole her. Ingen leikeplasser, ingen barnehage, ingen butikk, det var ingenting».¹ Fjell var ikke planlagt for å ta imot verken barnefamilier eller innvandrere når de seinere flyttet til Fjell.

I så måte liknet innvandrersamfunnet på Fjell framveksten på 1800-tallet av de klassiske flerkulturelle samfunnene i for eksempel USA, Canada og Australia. Lite var tilrettelagt, lite var planlagt. Slik som arbeidsinnvandrere til andre land og i tidligere tider kom pakistanerne, inderne og tyrkerne til Norge for å tjene penger, ikke for å slå rot. Det var mer eller mindre tilfeldig at arbeidsinnvandrere kom til Norge og at noen havnet i Drammen og ble boende der. Like fullt er det en fundamental forskjell på flerkulturelle samfunn som vokste fram under migrasjonens storhetstid på 1800-tallet, og mangfoldsamfunnene som ble til i slutten av 1900-tallet. Myndighetene i USA stimulerte riktignok til innvandring, for

eksempel gjennom jordlova i 1862 (Homestead Act) som delte ut gratis jord til innvandrere. Men stort sett var innvandringen til USA lite offentlig planlagt og gikk nokså ukontrollert for seg. Det faktum at norske myndigheter midt på 1800-tallet, og i takt med resten av Europa, opphevd passtvangen, og dermed også grensekontrollen, vitner om at en slik laissez faire-politikk rådde grunnen også på denne sida av Atlanterhavet.² Sjølsagt forekom unntak, men fenomenet «det planlagte samfunnet» eksisterte ikke, og innvandringen ble deretter.

Trass i store svingninger i innvandringstakten og -volumet har nasjonale myndigheter og internasjonal lovgivning styrt eller forsøkt å styre den nye innvandringen, for Norge spesielt etter 1975. Det samme gjelder for mottak og tilpasning; det tok ikke lang tid før integreringspolitikken fikk innpass i velferdsstaten. Drammen kommune, sammen med Oslo, gikk i bresjen for å planlegge og bygge det flerkulturelle samfunnet.

Gjennomgangen av språk- og skolepolitikken viser at kommunen var villig til å bruke tid og penger til integreringstiltak, men den røper også en tydelig og sjølbevisst offentlig tilstedeværelse og styringsiver. Dette falt naturlig for velferdssamfunnet med en sterk og omfattende offentlig sektor. Innsatsen dreide seg imidlertid om langt flere sider av innvandrerelferden. Den omfattet så vel bygging i konkret forstand (det fysiske miljøet) som mer sosiale aspekter som innlemming i den norske dugnadskulturen, deltaking i foreningsliv og politikk.

Flere bydeler i Drammen bærer preg av innvandring, men historisk står Fjell i en særklasse. Fjell skiller seg ut fra resten av Drammen ikke bare fysisk, men også sosialt og kulturelt. Fjell har et unikt, etnisk mangfold, og miljøet preges av relativt store innslag av hushold med lite utdanning og lav inntekt. Det faller derfor naturlig å kalle Fjell for en bydel og behandle området som et eget lokalsamfunn. Hva slags samfunn var Fjell? Og hvordan har Fjell som lokalsamfunn blitt preget av en flerkulturell byutvikling?

Fjell: En moderne drabantby blir til

Utviklingen av nærsamfunnet Fjell har, som tidligere omtalt, fanget interessen til samfunnsviterne. Det henger til dels sammen med de raske sosiale endringene som har preget bydelsutviklingen. Området rundt Fjell utgjorde et nokså klassisk norsk gårdslandskap fjernt fra industribyen nede langs elva, men selve drabantbyen ble reist på søppelfyllinga til tidligere Skoger kommune.³ Området ble omvandlet til en drabantby etter mønster fra moderne, vestlige storbyer som Oslo. Det ble en nokså drastisk utvikling, og er et nokså enestående tilfelle i norsk byplanleggingshistorie.⁴ Fjell-området ble utsatt for det Ottar Brox har kalt for punktvirkninger, et begrep han har brukt for å skildre et annet samfunnsfenomen: den nyere innvandringa til Norge.⁵ Punktvirkninger er følger av fortettet sosial samhandling. Hos Brox dreier det seg om kulturmøtet mellom innvandrere og det etnisk norske flertallssamfunnet. Punktvirkningene oppstår når samhandlingssekvenser klumper seg sammen kronologisk og er geografisk konsentrert. Begrepet egner seg derfor også godt til å skildre utbyggingen av drabantbyer. Punktvirkningene på Fjell slo negativt ut på tre plan. De fikk konsekvenser for det fysiske miljøet, for den sosiale situasjonen, og politisk, det vil si for det politiske medborgerskapet til Fjell-beboerne.

Som ellers i norske byer på 1960-tallet var det i Drammen bolignød og et skrikende behov for flere boliger, spesielt for familier. I annen halvdel av 1960-tallet tok derfor Drammen kommune til å reise flere store boligblokker på Fjell sørvest for Drammen sentrum.⁶ Det var Drammen Boligbyggelag (DBBL) som fikk ansvaret for utbyggingen. Byggeperioden på Fjell varte fra 1966 til 1974 og skapte trolig en av de mest folketette bydelene i Norge – 3500 mennesker på 1/3 kvadratkilometers areal. Leilighetene i blokkene var til å begynne med svært ettertraktet, og den sosiale sammenstillingen i bydelen skilte seg ikke spesielt negativt ut fra resten av

Drammen. Heller tvert imot. For mange familier innebar innflytting i en boligblokk på Fjell et materielt løft og en etappe i en klassereise. Da direktøren i Nedre Buskerud Boligbyggelag (tidligere DBBL), Svein Hekleberg, gikk av i 2011 etter femti år i firmaet, overrasket han mange med å framheve Fjell som det prosjektet han var mest stolt over.⁷ Han mente at utviklingen på Fjell hadde gått i riktig retning. Fjell var blitt et flott område med et godt fyringsanlegg og gode vaktmestertjenester. Ting fungerte godt på Fjell.

Å flytte til Fjell var, slik Stablum ga uttrykk for, likevel langt fra uproblematisk i starten. Utbyggingen av offentlig tjenesteyting hang nemlig langt etter selve blokkreisinga. Fjell manglet alt som bør være på plass i et levedyktig nærmiljø. Trass i at mange barnefamilier flyttet tidlig inn i blokkene, kom barneskolen først i 1971, barnehage og ungdomsskole i 1977 og 1978. Butikker, postkontor og bank fikk Fjell i et forretningsssenter i 1977, samme år kom fotballbanen. Kirka og sykehjemmet kom på plass i 1984 og 1986.

På samme tid som Fjell var i ferd med å få et opprustet tjenestetilbud, endret det sosiale mønsteret i blokkene seg drastisk. Det ga opphav til andre og på lengre sikt alvorligere utfordringer, nemlig sosial marginalisering. Flere folk på Fjell levde på trygd eller hadde ellers liten inntekt sammenliknet med andre deler av Drammen, ikke minst jamført med Austad, sin bokstavelig talt bedre halvdel i den formelle bydelen.

For å forstå hvorfor det gikk nedover med Fjell, må en se på utviklingen på boligmarkedet. Ikke så langt fra Fjell ble det stykket ut mange tomter på Konnerud, og det foregikk en storstilt boligutbygging der og i Nedre Eiker. Boligprisene i hele Drammensområdet sank, aller mest på Fjell. Det regionale prisfallet ble ytterlig forsterket ved avreguleringen av boligmarkedet i Norge under Kåre Willochs Høyre-regjering tidlig på 1980-tallet. Resultatet ble et kjøpers marked i Drammensområdet. Utviklingen på boligmarkedet førte til at mange som bodde relativt trangt i blokkene på Fjell, spesielt fra den unge middelklassen, nå kunne flytte ut, og

det gjorde de til gangs. Utbudet av boliger på Fjell ble da så stort at prisene på leilighetene måtte falle. Kommunen eide fra før ca. en tredel av leilighetene, som ofte ble disponert til sosiale formål.⁸ På grunn av prisfallet kom det inn flere med svak betalingssevne, og Fjell fikk snart en overvekt av innbyggere med marginal sosial tilknytning. I en NIBR-rapport på 1990-tallet skildrer sosiolog Yngve Carlsson prosessen som gikk for seg på Fjell på 1980-tallet, som *sosial segregering*.⁹ Det var snakk om den delte bydelen, med en «vestkant» i øst, Austad, preget av villabebyggelse og en velstående middelklasse, og en «østkant» i vest, Fjell, med blokker og synlige sosiale problemer.

Tyrkerne kommer til Fjell

Kort tid etter at den sosiale segregeringen satte inn, kom innvandringen til Fjell for fullt.¹⁰ Rett nok flyttet de første tyrkiske familiene inn i blokkene rundt 1976–77 etter innvandringsstoppen.¹¹ Men utviklingen skøyt først fart på 1980-tallet i sammenheng med prisfallet i og avreguleringen av boligmarkedet. Avreguleringen gjorde det nemlig mulig for innvandrerne som ikke hadde lang nok ansiennitet til å kunne skaffe seg bolig i Drammen Boligbyggelag. En annen årsak til innflyttinga var byutviklingen. Da boområdet til mange av tyrkerne i Drammen gikk med i dragsuget til byfornyelse og infrastruktur, for eksempel på Strømsø, flyttet flere til de rimelige blokkleilighetene på Fjell.¹² Samtidig med den tyrkiske innflyttinga kom det også en del pakistanere og noen indere til Fjell. Det gikk heller ikke mange år før de første politiske flyktningene fra Chile og Vietnam ble bosatt på Fjell. Den store innvandringen med tallrike flyktninggrupperinger og asylsøkere fra Asia, Afrika og Balkan kom – som ellers i Norge – først mot slutten av 1980-tallet.¹³ Siden kommunen disponerte mange sosiale boliger på Fjell, havnet flyktningene og asylsøkere også i blokkene.¹⁴

Drammen kommune utgjorde ikke noe unntak til det nasjonale innvandringsmønsteret der mange nye innvandrere med ulik landbakgrunn og etnisk tilhørighet kom til landet gjennom en svært liberal asylpolitikk og familiegjenforeningspraksis. Mange endte opp på Fjell.¹⁵ Det var likevel tyrkerne som dannet den største etniske enklaven, og bydelen ble på folkemunne kjent som «en tyrkisk koloni».¹⁶ Sjøl om denne skildringa i samtida kunne være nedsettende, ville migrasjonsforskerne også brukt koloni-bildet for å forstå bydelens rolle i migrasjonsprosessen. Bydelen ble på grunn av en geografisk konsentrasjon av tyrkiske migranter en *moderkoloni* for tyrkisk innvandring til Norge, eller et tyrkisk brohode, det vil si en endestasjon for tyrkere på veg til Norge. Fjell rekrutterte nye tyrkere gjennom familieinnvandring, både gjenforening og ektefellehenting, men kunne også få tilsig fra andre deler av Norge.

Sett på bakgrunn av de svært dårlige boforholdene avslørt under «Stenersen-saken» i 1970 kan det ikke være tvil om at det var positivt for tyrkerne å flytte inn i blokkene på Fjell. For arbeidsinnvandrene og familiene deres var det et utvetydig tegn på sosial mobilitet oppover, også geografisk, slik det også hadde vært for de første norske familiene som flyttet inn i leilighetene de første åra. De fikk bedre plass og en høyere bostandard.¹⁷ Innvandrerfamiliene befant seg heller ikke nederst på den sosiale rangstigen. Leilighetene som de flyttet inn i, var kjøpt og betalt med lønnet arbeid, i motsetning til noen av nordmennene og flyktinger som var sosialklienter og fikk tildelt leiligheter gjennom sosialkontoret. Nettopp det faktum at innvandrene på Fjell eide leilighetene, er en forklaring på hvorfor Fjell har klart å ta vare på det fysiske miljøet sammenliknet med deler av indre Oslo, for ikke å nevne de tungt belastete bydelene i Malmö. I Sverige var det mest vanlig å leie en leilighet heller enn å eie den. Odd Myklebust, tidligere avismann med lang fartstid i Drammen, understreker, i likhet med Hekleberg, betydningen for integreringen av at innvandrene – i dette tilfellet tyrkerne – eide sine boliger: «Dette [å eie sin egen bolig]

er hovedårsaken til at integreringen har gått så bra i Drammen, sammenliknet med mange andre europeiske byer. Å eie egen bolig har vist seg å være en vaksine mot sosial uro.»¹⁸

Med tanke på integrering måtte det første tiåret på Fjell ha vært ei god tid for innvandrerne. Tyrkerne og pakistanerne som flyttet i grupper til Fjell, hadde hverandre, men de var i mindretall, omringet av en etnisk norsk befolkning, også på skolen. De hadde arbeid og var ikke stigmatisert som flyktninger og asylsøkere som levde på det offentlige, sjøl om nedbemanningen i industrien var i ferd med å endre bildet. De fleste var muslimer og kunne praktisere islam uten at noen brydde seg om det, og de fikk provisoriske lokaler på Fjell der gruppene kunne samles til gudstjeneste og til fest og høytider. Nå var det så som så med norskkunnskapene til mange, men språksituasjonen var, ifølge lærere på Fjell skole, faktisk bedre da enn seinere. Tendenser til etnisk segregering kunne en likevel skimte utover 1980-tallet. Spesielt ble kvinnene isolerte, og etter hvert som de ulike etniske gruppene bosatte seg i samme byområde, var det mindre omgang mellom innvandrerne og flertallsbefolkningen. Målt mot de kravene en seinere stilte til en vellykket integreringspolitikk, var det mye å sette fingeren på. Like fullt var ikke innvandringen i Drammen fram til slutten av 1980-tallet noe stort samfunnsproblem.

Minussidene i det sosiale miljøet på Fjell fram til 1990-tallet var først og fremst et produkt av klassesamfunnet, eller mer presist velferdsstatens manglende evne til å kompensere for de sosiale skeivhetene som klassesamfunnet skapte. Innvandrerbefolkningen og den etnisk norske befolkningen på Fjell var marginalisert rett nok på hver sin måte. Både inntektsgrunnlaget og utdanningsnivået var, uansett hudfarge, morsmål eller religion, lavt sammenliknet med resten av Drammen. Følgelig var de sosiale problemene større på Fjell enn ellers. De klassiske utfordringene i velferdsstaten slik de fantes i flere norske drabantbyer, preget Fjell.¹⁹ Det gjaldt barnevern, ungdomsmiljøet, sosial isolasjon,

eldreomsorg, psykisk helse, sysselsetting og gjeldskrise. I tillegg kom kulturkonflikter mellom nordmenn og innvandrere til å utspille seg i drabantbyene.²⁰ Her er viktig å minne om at tyrkerne i industrien som tidligere hadde klart å spare opp penger til å kjøpe en leilighet på Fjell, fikk ofte problemer med å få seg fast inntekt etter at industriarbeidsplassene ble nedlagt.²¹

På grunn av mangelen på offentlig tjenesteyting på Fjell hadde mye av velferdsstatens oppgaver falt på boligrettslaga. Betydningen de fire borettslaga og samarbeidsutvalget (SAU) har hatt for Fjell, er vanskelig å overdrive. De har høstet ros som en bærebjelke i Fjell-samfunnet siden 1990-tallet. Så seint som i 2010 gikk lokalpolitikeren Yousuf Gilani ut i Drammens Tidende med sterk kritikk av kommunens håndtering av Fjell og framhevet at det var borettslaga som drev mye av den offentlige tjenesteytingen i bydelen.²²

Men det holdt på å gå galt under de «harde 80-åra» på Fjell.²³ Tillitsmannsapparatet fungerte som «valgte sosialarbeidere uten faglig støtte og betaling [...] De største problemene har tillitsmannsapparatet med de nye nordmennene».²⁴ De tillitsvalgte sto på for lokalbefolkningen nærmest døgnet rundt og tok seg av både barnevernssaker og beboere med psykiske lidelser.²⁵ Det var et spørsmål om hvor lenge ressurspersonene kunne holde ut. Både lederen for Fjellstiftelsen, Olaf Brastad, og samfunnsforskeren Yngve Carlson var bekymret. Et av de fremste målene med Fjellstiftelsen ble nettopp å få til et bedre samarbeid mellom tillitsapparatet, som kjente beboernes behov, og kommunen som skulle yte tjenestene for å møte behovene på Fjell.

Punktvirkningene av den forserte utbyggingen på Fjell og innflyttingen av innvandrerne fikk også politiske konsekvenser. Fjell var den glemte bydelen og hadde lite gjennomslagskraft i lokalpolitikken. Det første tegnet på bydelens formelle politiske avmaktssituasjon kom allerede før den sosiale segregeringen og marginaliseringen satte inn. I 1970 forsøkte kommunen å omdanne varmeanlegget på Fjell til et kraftforsyningsanlegg for hele byen.²⁶

Planene ble skrinnlagt av kommunen etter en folkelig mobilisering på Fjell. Det var karakteristisk for Fjell-samfunnet på dette tidspunktet at det ikke var politikerne, men den lokale velforeningen, *Fjellveien og Ingvaldsåsen Vel*, som ledet an i protesten. Denne mobiliseringen viser at det allerede i begynnelsen av 1970-tallet var grobunn for et samhold på Fjell for å ivareta innbyggernes interesse.

Likevel var bydelen preget av en politisk avmaktssituasjon.²⁷ Beboerne manglet formell representasjon i styre og stell. De var underrepresentert ikke bare i bystyret, men også i bydelsstyret for Danvik/Fjell. Uformelt var heller ingen personer fra Fjell i toppledelsen i kommuneadministrasjonen, og befolkningen manglet posisjoner i sosiale eller faglige nettverk som også kunne generere politisk kapital til fordel for Fjell. Det var eksempelvis bare noe få av de ca. 240 kommunalt tilsatte på Fjell som sjøl bodde i bydelen. Dermed gikk det tapt kompetanse og lokalkunnskap som kunne ha blitt spilt inn i den politiske prosessen gjennom slike nettverk og kontakter. Avmaktssituasjonen var til å ta og føle på, og i 1990 truet Fjell med å stille med en egen bydelsliste til neste lokalvalg.²⁸ Situasjonen endret seg til det bedre da Nils Stablum ble valgt inn i bystyret i 1991 og ble supplert med Shahid Iqbal Bhatti i 1995, begge fra Arbeiderpartiet.

I mellomtida hadde de fire borettslaga fungert som politisk taleorgan for befolkningen på Fjell og har stått sentralt i arbeidet for å bedre det fysiske og sosiale miljøet. Et samarbeidsutvalg for borettslaga, opprettet i 1980, ble et bindeledd til kommunen. SAU, som utvalget ble kjent som, besto av borettslagslederne, og ifølge Stablum fikk det utrettet en god del og ble etter hvert «en maktfaktor i byen».²⁹ En ting var de økonomiske utfordringene som borettslaga møtte spesielt på 1980-tallet. Denne krisa og nedgangstider ellers har borettslaga klart å komme seg gjennom. Men det var de sosiale utfordringene som sto i framsetet. Stablum skildret situasjonen på Fjell slik: «Her var det ikke ferdig, husa sto her, men det var tomme hus. Med det mener jeg at det ikke var noe miljø. Det så ut som et fengsel, helt vanvittig [...] Vi hadde litt å ta tak i.»³⁰

Tid for tiltak – fra privat stiftelse til offentlig engasjement

Det fantes sjølsagt en tett kopling mellom det fysiske og det sosiale miljøet på Fjell. En utfordring for Fjell med en konsentrert masseinnflytting både i tid og rom var å skape sosiale sammenhenger mellom folk som ellers har lite til felles utover å bo på samme plass. I planleggingen av Fjell var det rett nok satt av på tegnebrettet areal så vel ute som i bygningsmassen for å skape møteplasser.³¹ Boligbehovet i Drammensområdet ble imidlertid oppfattet som akutt, og myndighetene ønsket å få reist blokkene så fort som råd. Gjennomføringen av resten av den planlagte utbyggingen måtte dermed utsettes.

Høyt på lista over beboernes prioriteringer var å få på plass et forsamlingslokale, eller et bydelshus som det seinere ble hetende.³² Her kunne en huse ulike aktiviteter og skape et sosialt nav på Fjell. Det faktum at kommunen prioriterte å bygge kirke framfor forsamlingslokale provoserte mange innbyggere og skapte tvil om kommunen ville Fjell vel. Det hjalp heller ikke at kirka på Fjell til tider fungerte mer splittende enn samlende. Tross i aksjoner fra Fjell kom en ikke videre med å reise et samfunnshus, og tilliten til kommunen som problemløser ble ytterlig svekket.

Tilsynelatende var kommunen syndebuggen. Men Carlsson oppsummerte situasjonen på 1980-tallet slik: «Det var svake avsendere, få kanaler å ta problemene opp i, samt en kommune som hadde en svakt utviklet mottakerkapasitet.»³³ Altså, kommunen hadde dårlig gehør når det gjaldt Fjell og manglet «Fjell-forståelse», men samtidig var signalene fra Fjell svake. Bortsett fra bystyrevedtaket i 1982 om å prioritere kirka framfor samfunnshuset var det ikke sikkert at kommunen hadde så stort handlingsrom. Fjell sto lavt på den politiske agendaen, men var slett ikke bortglemt. I 1986 gikk faktisk en tredel av Drammen kommunes personalressurser hos sosialavdelingen til de sju prosentene av drammensbefolkningen

bosatt på Fjell. Kommunen hadde midt på 1980-tallet klart å bøte på de mest alvorlige manglene når det gjaldt offentlig tjenesteyting. Og da ungdommen på Fjell skulle starte opp en ungdomskafé i 1984, møtte de oppmuntring og fikk drahjelp fra kommunalt hold.

Problemet den gangen var, slik Carlsson så det, ikke vond vilje. Kommunen manglet simpelthen kompetanse og erfaring for å kunne løse de spesielle problemene som oppsto på Fjell under 1980-tallet. I tillegg til økende innvandring var det en utfordring med en stadig større andel andre beboere med spesielle behov, som eldre og framfor alt de som fikk «trygdeleiligheter» via kommunen, altså folk som sleit blant annet med rus og psykisk helse. Det var i møte med den nye og trøblete hverdagen på Fjell at det offentlige kom til kort. Unntaket var Fjell skole. Skolen var, mente Carlsson, aleine om å få gjort noe med situasjonen på Fjell. Carlsson konkluderte at det offentlige forvaltningsapparatet generelt fungerte godt nok til å løse stabile oppgaver, men var for tungt og lite fleksibelt til å handtere punktvirkninger som per definisjon dukker opp fort og er både konsentrerte og uforutsigbare.

Hvordan skulle så beboerne på Fjell gå fram når det gikk så tregt med den offentlige innsatsen? Hvilken alternativ organisering til kommunal drift var mulig? Svaret ble å opprette en privat stiftelse, dog med kommunal deltaking. I september 1986 ble «Stiftelsen Fjell Ungdomskafé og Eldresenter» opprettet av borettslaga på Fjell, ungdom og eldre på Fjell, og Drammen kommune. Formålet var å drive tiltak rettet mot ungdom og pensjonister. Utgangspunktet for stiftelsen var nokså alminnelige ungdomsproblemer som flere norske lokalsamfunn i slutten av 1900-tallet ble utsatt for, spesielt de nye drabantbyene. Det handlet om fyll og bråk i blokkene, «ansamlinger av øldrikkende ungdommer i enkelte av blokkene», slik det kom til uttrykk i Carlssons evalueringsrapport om nærmiljøarbeidet på Fjell.³⁴

Ungdomsskolen på Galterud og borettslaga gikk sammen i 1984–85 om å sette i gang tiltak. I tillegg til lærere fra Galterud var

elever og en miljøarbeider fra skolen, Olaf Brastad, med i styret. Brastad ble seinere lederen for stiftelsen fram til 1991. Før stiftelsen så dagens lys, var en allerede kommet i gang med å planlegge en brukerstyrt ungdomskafé for ungdommen på Fjell. Hakk i hæl kom de eldre med og ville også ha «et sted å være». Gjennom stiftelsen fikk de opprettet et eldresenter, og det kom under samme tak som ungdomskafeen. Lokalene som ungdommen bidro til å bygge, ble ferdigstilt i 1988, med stor frivillig innsats av ungdommen og voksne på Fjell.

Fram til 1991, da Carlsson evaluerte tiltakene, hadde stiftelsen i løpet av fem år utvidet virksomheten til å omfatte hele befolkningen. Endringene og økningen i aktiviteten gjenspeiles i navnebyttet i 1990 til «Fjellstiftelsen». Stiftelsen var aktiv på flere plan i Fjell-arbeidet. I tillegg til å drifte sine aktiviteter var de med og planla og utviklet mye annet på Fjell og opprettet arenaer for utveksling mellom kommunen og brukerne (beboerne, borettslaga og foreninger). Dette ble grunnlaget for kommunens eget Fjell-prosjekt. Fjell-prosjektet drev først og fremst med forebyggende helse- og sosialtjenester, men fungerte også som en kommunal lyttepost for å fange opp hverdagsvanskene på Fjell. Stiftelsens mest betydningsfulle tiltak var uten tvil Bydelshuset. En mannsalder etter at det ble etterspurt, kom bygget på plass i 1994.

Fjellstiftelsen – en pådriver for integrering

Fjellstiftelsen ble ikke opprettet først og fremst for å drive integreringstiltak.³⁵ På dette tidspunktet utgjorde innvandrerne mellom 40 og 45 prosent av innbyggerne på Fjell. De fleste av tiltakene hadde med allmenn velferd å gjøre og ville dermed bidra til å bedre hverdagen for innvanderbefolkningen. Slike tiltak var ungdomskafé, skolefritidsordning for ungdomsskoleelever, miniklubb for

småbarn som ikke var i barnehagen, opprusting av leikeplassene og utemiljøet til borettslaga, oppretting av nær-tv som informasjonskanal, tiltak for arbeidsløse og boservicekontor for borettslaga.

Men som vi så innledningsvis, var den økende innvandringen en av grunnene til at stiftelsen ble dannet, og flere av de allmenne tiltakene tok høyde for det. Sysselsettingstiltakene var for eksempel rettet inn mot to grupper, ungdom og innvandrere, og nær-tv-en FINK (Fjell informasjon og nærkringkasting) publiserte tekst-tv på seks ulike språk. Fjell-prosjektet knyttet til seg en flyktning-/integreringsveileder. Det kom også kommunale tiltak myntet spesielt på innvandrerne, og her var stiftelsen også involvert. Det gjaldt en samtalegruppe for utenlandske jenter (i praksis for muslimske jenter), en internasjonal kvinnegruppe og en trimgruppe for innvandrerkvinner og ferietiltak for innvandrerkvinner og barna. Stiftelsen startet også opp med arbeidstrening for arbeidsledige tyrkiske menn og innvandrerkvinner. Et verksted ble etablert for kvinnene, med målsetting om å bryte ned den sosiale isolasjonen, og i tillegg forberede dem til arbeidslivet. Stiftelsen arrangerte dessuten flere seminar om utfordringer på Fjell, blant annet et som handlet om flyktningenes og innvandrernes situasjon.

Også de «etnisk nøytrale» nærmiljøtiltakene som ungdomskafé og eldresenteret ble preget av den flerkulturelle settingen, men på ulike måter. Initiativet til eldresenteret kom fra etnisk norske pensjonister og forble et tilbud til denne gruppa. Senteret drev blant annet en kafé i ungdomslokalene om formiddagen. Tiltaket favnet alle pensjonister, men ble – ifølge en informant – et tilbud for «den gamle Fjellsbygjengen. Folk som kjenner hverandre, og som holder sammen. Det er de som bor i 'sosseblokka'». ³⁶ Den sosiale segregeringen som preget bydelen, hadde også en mikrodimensjon som ikke bare ekskluderte utlendinger, men også etnisk norske som befant seg et stykke nede på den sosiale rangstigen. Når en veit at oppslutning om FrP og Stopp Innvandringen var noe mer utbredt blant de eldre på Fjell enn ellers i byen, og sannsynligvis

også fremmedfrykten, er det grunn til å sette et spørsmåltegn ved om tiltaket fungerte positivt. En kan ikke utelukke at en utilsiktet bivirkning av tiltaket var å forsterke den sosiale segregeringen i bydelen.³⁷

Hva med tiltakene rettet mot den andre målgruppa i oppstarten, ungdommen på Fjell? I dette tilfellet var den flerkulturelle situasjonen svært kompleks. Mens det ikke oppsto noen åpenbar friksjon mellom de eldre med ulik kulturbakgrunn, var dette langt fra tilfellet med ungdomskafeen. Et flertall av ungdommen som brukte kafeen (den åpnet om ettermiddagen etter at pensjonistene var gått heim) var norske, men inkluderte også noen ikke-tyrkiske innvandrere. Etter hvert begynte tyrkiske ungdommer, gutter, å oppholde seg der, og etter hvert kom unge, og ikke fullt så unge tyrkiske menn (mellom 25–50 år) til kafeen. Kafeen mistet de norske og de andre etniske gruppene og ble omvandlet til et samlingslokale for godt voksne tyrkiske mannfolk. Det ble en variant av kafékulturen fra heimlandet.

Kafeen var dessuten utsatt for tjuveri og hærverk, og de ansatte opplevde til tider et lite hyggelig klima. Dette kunne en ikke henge på tyrkerne aleine. Det var snarere et produkt av et dårlig oppvekstmiljø på Fjell og gjaldt i enda større grad etnisk norske ungdommer. I begynnelsen av 1980-tallet oppsto det et kriminelt ungdomsmiljø med en viss gjengkarakter. «Gjengmedlemmene», gruppa var nemlig svært løst sammensatt, drev med vinningskriminalitet, rusmiddelbruk, hærverk og voldsutøvelse. De hadde til og med slått ned både eieren av gatekjøkkenet på Fjell og et styremedlem for eldresenteret. Seinere i begynnelsen av 1990-tallet var det større grunn til optimisme. Eldresenteret og ungdomskafeen hadde blitt mer tilgjengelig for beboerne på Fjell, sjøl om eldresenteret fremdeles var et eksklusivt tiltak for norske pensjonister. Ungdomsklubben fungerte bedre, men det gikk på bekostning av problemungdommen. De oppsøkte nå andre samlingsplasser på Fjell og skapte et negativt miljø. Konklusjonen i Carlssons evalu-

eringsrapport levnet ikke tvil. Det måtte til større sosial kontroll for å få styr på ungdommen på ville veier, og det kom forslag om å opprette et bydelspoliti.

Ellers fikk stiftelsen ros for flere aktiviteter. Skolefritidsordning på ungdomsskolen i regi av Fjellstiftelsen, med matservering, leksehjelp og fritidsaktiviteter, fungerte godt og fanga opp noen av elevene med innvandrerbakgrunn. Men den største gevinsten av stiftelsens utviklingsarbeid var å forbedre kommunikasjonen mellom beboerne på Fjell og kommunen. Det var en forutsetning for at den offentlige tjenesteproduksjonen ble tilpasset forholdene i bydelen. Det var ikke bare å skape en kommunikasjonskanal, men å kople ulike aktører sammen gjennom konkret samarbeid. Det omfattet også private tiltak, men for det meste offentlige, og på alle tre nivå – statlig, fylkeskommunalt og kommunalt. Det ble nå etablert nettverk mellom ulike aktører med ulik institusjonell tilknytning, og kontakten ble strukturelt forankret slik at den ville kunne tåle utskifting av enkeltpersoner.

Sosialt entreprenørskap på Fjell

En av grunnene til stiftelsens suksess var nettopp ildsjelen i utviklingsprosjektet, lederen for Fjellstiftelsen, Olaf Brastad. Han oppfylte kriteriene for en sosial entreprenør, sjøl om begrepet neppe fantes da han drev på med stiftelsen.³⁸ Han jobbet med nye saksområder innenfor velferdsfeltet som var preget av entreprenørskap: sosialt fellesskap, ungdomsarbeid og integrering. Samarbeidspartnerne til Brastad oppfattet han som et oppkomme av kreativitet, en energibunt av de sjeldne og en ukuelig optimist. Han var en karismatisk skikkelse med god overtalelsesevne. Brastad innså tidlig at skulle utvikling skje på Fjell, måtte en få til samarbeid ikke bare med kommunen, men med andre instanser. Brastad var utålmodig; det gjaldt å få sette i gang. Det måtte skje

noe hele tida, samtidig som han lyttet til brukerne og gjerne ville involvere dem i aktivitetene. Brastad lot seg ikke vippe av pinnen av kritikk og havnet ikke i forsvarsposisjon. Han fikk en viktig rolle som en buffer og budbringer mellom innbyggerne på Fjell og kommunen.

Fjellstiftelsen fikk en organisasjonsform som var gunstig for å utføre sosialt entreprenørskap. Stiftelsens rammer tillot nemlig lederen å opptre som en sosial entreprenør uten sterke føringer, en slags *libero* i nærmiljøarbeidet. Som leder i en stiftelse kunne Brastad spille på så vel private som offentlige strenger og dermed unngå de byråkratiske begrensningene som offentlige aktører var pålagt. Stiftelsen var en organiseringsform som hadde svært fleksible rammer sammenliknet med offentlige instanser og private bedrifter. En slående illustrasjon på dette var skolefritidsordningen på Galterud, som ifølge rektor ved skolen hadde vært umulig å få til uten stiftelsens hjelp. Etter en vellykket oppstart trakk kommunen tilbake støtten til etter-skoletidsordningen ved Galterud, og ordningen skulle skrinlegges. Men Brastad gikk utenom skolebudsjettet og hanka inn støtte fra kommunens utlendingsavdeling og et nylig opprettet forum for nærmiljø og oppvekst.

Stiftelsen, slik den ble utformet på Fjell, var også en svært liten organisasjon med fem styremedlemmer. De hadde lite å si for virksomheten, og daglig leder hadde frie tøyler. Det ville ikke være riktig å kalle Fjellstiftelsen for et soloprosjekt, men det hersket ingen uenighet om at Brastad sjøl var drivkrafta bak. De nærmeste samarbeidspartnerne til Brastad var Stablum fra borettslaga, som i en periode fungerte som en slags kontorsjef for stiftelsen, og Tor Kristian Eriksen, konsulent fra nærmiljøseksjonen i Kulturetaten. Det var dette «triumviratet» som drev arbeidet videre. Både Eriksen og Stablum var fulle av lovord om innsatsen til Brastad, en oppfatning sosialsjef Fred Bergersen kunne istemme. I likhet med flere andre kommunalt tilsatte mente både Bergersen og Eriksen, som begge ellers stilte seg kritisk til mye av det som

skjedde i kommunal regi, at akkurat dette prosjektet lyktes en med. Samarbeidet mellom etatene trumfet både profesjonsstrider og personlige motsetninger som ellers hadde preget integreringsarbeidet i Drammen kommune.³⁹

Like fullt sto ikke alt like bra til i Fjellstiftelsen. Evalueringsrapporten viser også hvordan den frie rolla som stiftelsen og stiftelsens leder spilte, også hadde uheldige virkninger.⁴⁰ I og med at stiftelsen var lite bundet av et byråkratisk regelverk, var det mulig å ha mange baller i luften. Bakdelen ved tiltaksknoppsskytingen var at en sjøl måtte etablere regler og rutiner for å drive tiltakene. Før en visste ordet av det, ble stiftelsen for eksempel en nokså stor, alternativ arbeidsplass på Fjell med tilskudd fra Arbeidsmarkedsetaten. Det viste seg å være uhandterlig for stiftelsen. Den frie lederrolla kombinert med personlig karisma førte også til at styret fikk en svært begrenset rolle. Styremedlemmene var svært positive til de mange initiativene fra lederen, men ante ikke hvordan tingene ble drevet, og slett ikke hva som var i vente av nye utspill. Styret var dermed ikke i stand til å kunne gi råd eller korreksjoner, og slett ikke til å utøve en kontrollfunksjon. Carlsson rådde i evalueringsrapporten stiftelsen til å legge om styreformens slik at styret kunne fungere slik det burde. Da Carlsson satte punktum for rapporten, mente han at styret etter omleggingen burde kunne fungere, og var optimistisk med tanke på stiftelsens framtid.

Problemen som Carlsson pekte på i rapporten, viste seg imidlertid å være langt mer alvorlige enn han sjøl var klar over eller ga uttrykk for.⁴¹ Det kan tenkes at kritikken av entreprenørmetoden i nærmiljøarbeidet og Brastads arbeidsstil ble bevisst nedtonet. Det ville være lite produktivt å bremse på den entusiasmen som Fjellstiftelsen og krumtappen Brastad hadde skapt. Det gjaldt ikke bare på Fjell, men også i Drammen generelt, ikke minst i kommunen. I kjølvannet av de sensasjonelle og negative medieoppslagene om Fjell som Brastad bidro til i 1990, blant annet «Mishandling og omsorgssvikt», kom det fram til 1992 utelukkende gode nyhe-

ter fra Fjell. Brastad skapte positiv medieoppmerksomhet rundt stiftelsens mange tiltak.⁴² I offentligheten ble det tegnet nærmest et glansbilde av stiftelsen. Overskriften på et oppslag, «Flukten fra Fjell stanser opp», forteller mye om stiftelsens status. Her fikk stiftelsen ved siden av prisutviklingen på boligmarkedet en del av æren for at det «nu gikk så meget bedre» på Fjell. Suksessen til stiftelsen ble til og med lagt merke til og positivt omtalt i Stortinget da nærmiljøarbeidet var oppe til vurdering i 1994.⁴³

Virkeligheten var langt mer nyansert. Stiftelsen med Brastad ved roret hadde blitt et økonomisk forlis, og det var de offentlige myndighetene, framfor alle Tor Kristian Eriksen, som måtte handtere vrakgodset. En måned etter at Carlsson presenterte sin rapport i lokalmedia, kom kulturdirektøren, Beate Mo Alvegård, sjefen til Eriksen, med en ramsalt kritikk av stiftelsens økonomiske handlinger.⁴⁴ Driften hadde i 1992 et stort underskudd, om lag 900 000 kroner, og skyldte kommunen til sammen 1,2 millioner kroner. Dermed ble kommunen tatt med i dragsuget. Etter flere år med att og fram endte kommunen opp med å kjøpe Fjellstiftelsen i 1994 for 1,4 millioner kroner.⁴⁵ I mellomtida hadde Brastad forsvunnet til Holmestrand som ordfører. Kulturdirektøren mistenkte ikke Brastad for noe ulovlig, men for sikkerhets skyld ble stiftelsens virksomhet gjennomgått av kommunerevisoren. Rapporten bekreftet direktørens konklusjon: Brastad hadde ikke brutt loven, men han hadde mistet kontroll over økonomien. Ifølge Eriksen, som da satt på innsida som fagsjef for nærmiljøavdelingen og skrev saksutredningen om stiftelsen, oppsto underskuddet på grunn av sysselsettingstiltakene.⁴⁶ I 1991 hadde stiftelsen ca. 50 arbeidsplasser på Fjell og sysselsatte innvandrere som samtidig fikk norskopplæring.⁴⁷ Stiftelsen hadde ikke klart å hente inn de nødvendige beløpene for å dekke utgiftene til å lønne de mange nytilsettingene.

Underskuddet fikk sjølsagt konsekvenser for stiftelsens virksomhet. Umiddelbart etter at underfinansieringen ble avdekket, sa den nye lederen opp sin egen stilling, etter bare et par måneder

i jobben. Han ville prøve å begrense innskrenkninger i aktiviteten.⁴⁸ Det var til ingen nytte. I september 1992 måtte 13 personer sies opp.⁴⁹ Verre skulle det bli. Et kjærkomment tiltak i regi av stiftelsen, «Fjell miniklubb», et parktilbud til småbarn, skulle avvikles.⁵⁰ Det var et lavkostnadstilbud som nådde ut til enslige mødrer spesielt, også ressursvake innvandrerkvinner, en målgruppe for stiftelsens tiltak. Etter hvert skrumpa stiftelsens virksomhet inn til et minimum, og tilbake sto bare de opprinnelige prosjektene for knoppskytingen, altså ungdomskafé og eldresenter.⁵¹ I praksis ble stiftelsens tiltak drevet av nærmiljøseksjonen fram til 1994 da Fjellstiftelsen formelt opphørte.

Suksess med en bakside

Hvordan skal en vurdere Fjellstiftelsens betydning for Fjell og for integrering? I ettetid er det ikke vanskelig å se at Fjellstiftelsen som organisasjonsform og lederens rolle som en sosial entreprenør var egnet for å initiere tiltak. I det lange løp var stiftelsen derimot ikke i stand til å drive virksomheten på en økonomisk forsvarlig basis. Situasjonen var det motsatte for Drammen kommune. Kommunen var i stand til å levere velferdstjenester innenfor budsjettammer, men manglet evne til å omstille seg og sto derfor noe handlingslamme overfor de krevende utfordringene på Fjell. Om en så sammenlikner utlendingsavdelingen i kommunen med stiftelsen, er det på den ene sida slående hvor innviklet det var å få ting til å skje i kommunen. På den andre sida er det like iøynefallende at stiftelsen gikk «konk» etter 6–7 års drift, mens kommunens eget Fjell-prosjekt blomstret, i alle fall i noen år til. Fjellstiftelsen spilte en avgjørende rolle i å stille krav til kommunen, først og fremst å få fortgang i å bygge et forsamlingslokale. Stiftelsen spilte også ei nøkkelrolle i å få på plass et målrettet kommunalt tjenestetilbud til beboerne på Fjell. Det var nemlig stiftelsen som skaffet kommunen

lokaler for å etablere et sosial- og barnevernskontor på Fjell, og det ble begynnelsen på Fjell-prosjektet.⁵²

En annen fordel ved entreprenørmodellen gjaldt forholdet til media. Den åpnet for en mer aggressiv, og kanskje kynisk, mediestrategi. Kombinert med Brastads personlige karisma gjorde modellen det mulig i løpet av kort tid å omskape bildet av Fjell som byens skjønnhetsfleck, som helst skulle gjemmes bort, til en bydel i en rivende utvikling. Fjell fikk nå et offentlig image som en bydel der noe nytt og spennende var på gang. Bydelen fikk i 1992 sitt eget politi, og bydelens mange nye tiltak ble mye og positivt omtalt i media.⁵³ Det ble sågar drøftet i kommunen om ikke Fjell skulle få sin egen bydelsforvaltning.⁵⁴ Det ble i det hele tatt mye positiv PR for bydelen. Sjøl midt under nedleggingskrisa ble Fjellstiftelsen heia fram i lokalavisa med overskriften «Fjellstiftelsen reiser seg».⁵⁵

I sin vurderingsrapport understreket Carlsson at det ikke var lett å finne en målestokk som kunne gi et pålitelig bilde av tiltakenes virkning. Sunt bondevett tilsier at «et sted å være» for ungdom, eldre, småbarn og innvandrerkvinner økte den allmenne velferden på Fjell. Og det samme kan sies om kommunens tilstedeværelse når det gjaldt forebyggende helse- og sosialtiltak. Riktignok lå de under Fjell-prosjektet, men med stiftelsen i rolla som pådriver og samarbeidspartner. Det kan heller ikke være tvil om at Fjells offentlige ansiktsløfting gjennom pressens positive omtale må ha betydd mye for bydelens renommé og den enkelte beboers sjølbilde. Fjellstiftelsen og «rabulisten fra Holmestrand», som Brastad ble omdøpt til, hadde vært med å løfte sløret med stigmatisering som hadde hengt over Fjell i lang tid.

Kommunen tar grep

Kommunens eget Fjell-prosjekt vokste noe i skyggen av stiftelsen, men viste seg likevel å ha slått sterkere røtter på Fjell.⁵⁶ Grappa

besto av en prosjektleder, en lege, en helsesøster, en integreringsveileder og en sosionom fra barnevernskontoret. Alle var kvinner.⁵⁷ Prosjektet kom i stand i 1991 under sosialsjef Fred Bergersen og varte fram til 1994 da prosjektperioden opphørte. Prosjektet var til dels finansiert av staten som et forsøksprosjekt for organisering av barnevernet. I motsetning til stiftelsen var Fjell-prosjektet lagt under streng offentlig kontroll. Fjell-prosjektet skulle ikke bli noe mini-sosialkontor. Det skulle ikke drive med verken klientbehandling eller saksbehandling, men utelukkende med forebyggende helse- og sosialarbeid.⁵⁸ Tiltakene var rettet først og fremst mot kvinner og barn, og spesielt dem med innvandrerbakgrunn. Etter hvert kom Fjell-prosjektet til å overta noen av sosialtiltakene som Fjell-stiftelsen ikke maktet å videreføre, blant annet tiltak for innvandrerkvinner.⁵⁹

I tillegg til å drive konkrete nærmiljøtiltak kom Fjell-prosjektet noe uforventet til å spille en overordnet koordinerings- og pådriverrolle på Fjell. Etter at Fjellstiftelsen ble vingestekket, kom Fjell-prosjektet sammen med borettslaga til å være pådriver for det aller viktigste tiltaket for bydelen på 1990-tallet, reisinga av Bydelshuset. Byggingen av Bydelshuset betydde at det fysiske miljøet nå var blitt tilrettelagt for så å si all offentlig og frivillig aktivitet på Fjell, om det så gjaldt jordmortjeneste eller tyrkisk magedans.

Da problemene rundt stiftelsen dukket opp, begynte kommunen å tenke høyt om å slå tiltakene under stiftelsen sammen med Fjell-prosjektet.⁶⁰ Snart ble tanken til realitet, og alt som var drevet i regi av prosjektet, stiftelsen, borettslaga og tiltak ellers, som bibliotek og offentlige kulturtilstelninger, ble samlet. «Målsettingen er å tilby beboerne og andre et serviceapparat med tverrfaglig kompetanse innenfor et sosialt, helsemessig, kulturelt og miljømessige fagfelt», hette det i den kommunale utredningen.⁶¹ I mai 1994 ble Fjell-prosjektet formelt avsluttet og Fjell-stiftelsen avviklet. I september ble Bydelshuset offisielt åpnet med brask

og bram, som seg hør og bør, av byens ordfører Turid Wickstrøm Iversen (H). Etter «30 års planlegging, ni måneders byggeperiode og til en pris på 12 millioner kroner» hadde befolkningen og velferdstjenestene på Fjell fått sin egen heim.⁶² Huset hadde et bruksareal på 1500 kvadratmeter og de tre store byutviklingsprosjektene på Fjell, Fjell-stiftelsen fra 1986, Fjell-prosjektet fra 1991 og Bydelshuset i 1994, ble nå i stor grad samlet administrativt og økonomisk.⁶³ Formelt lå enheten under kultursektoren (i nærmiljøavdelingen), men med finansiering over sektorbudsjettene til kultur og helse-sosial fram til 1995 da kultursektoren skulle overta hele budsjettansvaret.

Sjøl om det ble nye og flotte lokaler, var omleggingen preget av kontinuitet. Det veletablerte Fjell servicekontor i Bydelshuset (seinere kjent som nærmiljøkontoret) drev mange av tiltakene, og Grete Eide Rønningen, tidligere leder for Fjell-prosjektet, holdt fram som leder for både servicekontoret og Bydelshuset.⁶⁴ Driftstyret til Bydelshuset besto av de tyngste brukerne av huset: borettslaga, helsestasjonen, barnehagen, biblioteket og servicekontoret.

Det er likevel viktig å framheve betydningen av Bydelshuset som et rom også for annen aktivitet enn den som skjedde i offentlig regi. I tillegg til å romme velferdsaktørene på Fjell (inkludert borettslaga) fikk beboerne på Fjell en stor og forseggjort forsamlingshall. Forholdene var nå tilrettelagt for foreningsaktiviteter, kulturarrangement, fester, både private og offentlige – i det hele tatt for frivillig virksomhet. Målsettingen var ikke bare å stimulere til deltaking i sivilsamfunnet på Fjell. Det var også viktig å nå ut til hele drammensbefolkningen ved å kunne ta imot besøk i det flotte forsamlingshuset og vise fram hva som fantes på Fjell. Derigjennom kunne huset bidra til å bedre Fjells ry og rykte i byen. I rapporten om stiftelsens virksomhet i 1988–89 satte Olaf Brastad ord på Bydelshusets utvidete ambisjon: «Huset skal tjene bydelen, men også være med på å gi bydelen identitet, noe å være stolt over.»⁶⁵

I likhet med Fjellstiftelsen kom tiltakene i regi av Fjell-prosjektet og seinere Bydelshuset til å få en positiv virkning på Fjell, både for innvandrere og ikke-innvandrere. For det første var tiltakene en videreføring og utviding av det oppsøkende sosialarbeidet som innvandrersekretæren og norsklærerne drev med på 1980-tallet. Prosjektet, og seinere nærmiljøkontoret, nådde ut til en sosial gruppe som hadde stort behov for målrettede tiltak, nemlig innvandrerfamiliene.

For det andre var Bydelshuset med på å ta det kulturelle integreringsarbeidet fra pionertida et steg videre. Noen kulturelle tiltak sto kommunen bak. Det kunne være ulike kurs- og kulturkvelder. Det aller viktigste var likevel at Bydelshuset i seg sjøl, som en tilgjengelig lokalitet, og den kompetansen som fantes der, gjorde det mulig å oppnå intensjonene i integreringspolitikken. Innvandrere kunne tilegne seg kunnskaper i norsk og lære om å leve i Norge, bl.a. om de rettigheter og plikter som medlemskap i borettslaget medførte. De kunne ta vare på egen kultur ved å bruke huset og veiledningskompetansen for å holde møter og søke hjelp om foreningsdrift, for eksempel å skrive søknader om driftstilskudd til foreninger. Ikke minst kunne innvandrerne og etnisk norske også komme sammen i ulike sammenhenger, som møter i borettslaga, politiske møter, kulturfestivaler og liknende. Vekten på kultur og kulturmøter hang sjølsagt sammen med kultursektorens inntog i integreringsarbeidet. Innvandrersenteret eksisterte i byen og aktiviteten fortsatte der, men gode og permanente lokaler og nærværet av offentlige tjenester hevet selve livskvaliteten for både innvandrere og ikke-innvandrere på Fjell. Betydningen for bydelen kan sammenliknes med etableringen av skolene og barnehagene på 1970-tallet.

Fjell-arbeidet fikk også positiv betydning for omdømmebygging. Dette temaet, kommer vi tilbake til, men her er det viktig å antyde en årsakssammenheng mellom Fjells slette omdømme og beslutningen om å igangsette offentlige tiltak rettet mot Fjell,

spesielt bygging av Bydelshuset. På dette tidspunktet var omdømmet til Fjell sannsynligvis på det mest negative, følelsene var satt i sving og situasjonen var om ikke eksplosiv så i alle fall turbulent. Kanskje var dette med på å utløse offentlig handling som kom til uttrykk i tiltakene på Fjell.

I det minste ble et nytt klima skapt i nærmiljøarbeidet. Det hersker enighet blant velferdsaktørene på Fjell om at mye positivt skjedde i begynnelsen av 1990-tallet. For det første samarbeidet aktørene godt. Personer med tilknytning til stiftelsen, borettslaga og kommunen, personifisert i velferdstriumviratet på Fjell, Brastad, Stablum og Eriksen, kom godt overens.⁶⁶ Det virker som om samarbeidsånden også smittet over på den kommunale forvaltningen. De kommunale fagsjefene Bergersen og Eriksen, som ellers ofte konkurrerte om å forvalte statens integreringstilskudd, klarte i fellesskap å finne fram til en fleksibel løsning. Istedenfor å avgi personalressurser kunne de «leie ut» sine folk til prosjektet, slik Bergersen uttrykte det.⁶⁷ Det andre nye, som Carlsson framhever, var den organisatoriske innovasjonen, Fjellstiftelsen. Den skapte grunnlag for sosialt entreprenørskap og ga stort utfoldelsesrom for ildsjeler à la Olaf Brastad.

Ildsjeler med og uten budsjett

Her er vi ved en annen grunn til suksessen, nemlig flere dyktige og entusiastiske medarbeidere. Brastad var slett ikke den eneste ildsjelen på Fjell. Grete Rønningen, som ledet Fjell-prosjektet og seinere Bydelshuset, kunne ikke rose nok medarbeiderne i prosjektet. Andre utenfor prosjektet la også merke til det gode arbeidet som ble utført. Anna Oliver, som var primus motor i integreringsarbeidet for innvandrerkvinner, tok på vegne av Fjell-prosjektet imot Likestillingsprisen i Buskerud fylke i 1993. Sjøl hadde hun over 20 år seinere svært gode minner fra integreringsarbeidet på Fjell.⁶⁸ Nils Stablum

framhevet Rønningen som en svært dyktig og dedikert leder for virksomheten. Stablum, som ellers var svært kritisk til kommunens satsing på Fjell, hadde lovord om nettopp dette samarbeidet med kommunen. Stablum sjøl vokste fram i denne perioden som en ruvende lederskikkelse på Fjell. Det skyldtes først og fremst innsatsen som leder for samarbeidsutvalget for borettslaga (SAU). Han kom med i bystyret i 1991 og ble det fremste talerøret for befolkningen på Fjell. Ikke ufortjent ble Stablum etter hvert kjent som *Mr. Fjell*.⁶⁹

En siste, men avgjørende årsak til den positive utviklingen som skjedde på Fjell, handler om økonomi. Dette kommer godt fram når en sammenlikner Carlssons to tilstandsrapporter fra henholdsvis 1991 og 1998. Konklusjonen i 1991 var at kommunen kom seint, men godt med når det gjaldt hjelp til Fjell. I 1998, derimot, da integreringen fikk størst oppmerksomhet, ble virksomheten på Fjell, ifølge Carlsson, strupt for midler. Det fikk avgjort negative konsekvenser for bydelsutviklingen, bl.a. en kraftig nedbemanning av de kommunale tiltakene. Kommunen hadde tidligere vært villig til å investere i velferden på Fjell ved å kjøpe opp Fjellstiftelsen. Som vi alt har sett, brukte kommunen statlige integreringsmidler i annen del av 1990-tallet til å smøre etatsbudsjettene. Mistanken om at Fjell fikk en uforholdsmessig stor del av den kommunale kaka, kom først til offentlig uttrykk i 1992. Beate Mo Alvegård, kommunaldirektøren for kultur, bestilte da en rapport om all kommunal virksomhet på Fjell. Utgiftene til aktiviteten kom på hele ti millioner kroner.⁷⁰

I løpet av noen år havnet Fjell igjen i baklekse. Med innføringen av introduksjonsordningen og etableringen av Introduksjons-senteret på Fjellheim kom Drammen et godt steg videre i integreringsarbeid. Noen tiltak fikk Fjell, for eksempel en kunstgrasbane. Mens en kan argumentere for at Fjell som innvandrerbymål var forsømt, er det ikke tilfellet for innvandrerbefolkningen i Drammen. Rundt århundreskiftet hadde Drammen kommune en drøss med målrettete tiltak mot hele byens innvandrerbefolkning, og

volumet i virksomheten kan måle seg med aktiviteten i førstningen av 1990-tallet.⁷¹ Kari Høyer fikk ansvar for integrering i Drammen kommune, og hun hadde lang erfaring, ikke minst fra arbeidet i utdanningsetaten med Fjell skole. Men hun hadde også erfaringer «på golvet» som lærer ved Galterud ungdomsskole.

Likevel kom det ikke en tiltakspakke tilsvarende det bydelen fikk i begynnelsen av 1990-tallet, før prosjektet Fjell 2020 kom på banen. I kommunens integreringsplan fra 2002 var det staka ut ambisiøse målsettinger, men Drammens Tidende ga på lederplass i 2010 et dystert bilde av bydelen:

Hvordan er det gått? Fjell og Galterud skoler driver fortsatt spennende pedagogikk, men i slitne lokaler. Drafns prosjekt havarerte ettertrykkelig. En svømmehall, som ble flittig brukt for ti år siden, står tom og ubrukt i dag. En kunstgressbane er bygd, men den er stygt ramponert. Fjellsenteret, som i 2002 var et vellykket og godt besøkt senter i bydelen, står nå ribbet tilbake. Sentrale tilbud som kolonialforretning, frisør, post og bank er borte. For ti år siden snakket man om et «verste tilfelle-scenario» for Fjell, og det er omtrent der vi er nå: Bydelen er ikke attraktiv nok for innflyttere. Derfor stagnerer utviklingen, og hvis ikke bydelen tilføres ressurser står man plutselig i det dilemmaet mange europeiske byer har opplevd: Segregering eller integrering.⁷²

Fjell 2020

Problemene på Fjell ble ikke løst verken av prosjektene på 1990-tallet eller av Integreringsplanen fra 2002 med omlegging av integreringsarbeidet under Introduksjonsenteret. Politikerne har vel innsett etter hvert at Fjell alltid vil trenge noe mer offentlig hjelp enn andre bydeler i Drammen, men når skulle hjelpa komme, hva

trengtes, og til hvilken pris? Det var lenge en utbredt oppfatning, spesielt blant dem som bor på Fjell, at politikerne hadde forsømt Fjell. To år etter at ordfører Tore O. Hansen lanserte tanken om et byutviklingsprosjekt, kokte det over med frustrasjon på Fjell:

Både folk på og utenfor Fjell synes det er synd at tiden ser ut til å stå stille på Drammens drabantbytopp. Her har de sett at Drammen sentrum er forvandlet med ny infrastruktur, elvepark, torg og prisvinnende millionbru. Nå ser de at det er Strømsøs tur. Der bygges det nå et nytt torg til hele 96 millioner kroner.⁷³

Endelig var det var snakk om «Fjell sin tur», etter at en hadde rensket kloakken, pusset opp byfasaden og generelt satset på byutvikling i sentrum i tråd med den noe høytravende visjonen om *naturbania*.⁷⁴

Fjell hadde falt fullstendig ut av planene om å skape en trendy bysetting i Drammen. Det var snakk om å kunne trekke til seg den kulturkresne middelklassen med penger og utdanning.⁷⁵ Her var byplanleggerne i Drammen helt på linje med den amerikanske økonomen Richard Floridas oppskrift for vellykket byutvikling i framtida.⁷⁶ Papirbredden på Grønland, vedtatt i 2004 med innflytting i 2007, er kanskje det fremste eksempel på en slik profilering mot «den kreative klassen», med et flunkende nytt bibliotek og høgskolesenter attpåtil. Det er vanskelig å tenke seg at Fjell kunne bli en modell for *drabantby*planlegging i Norge slik som Drammen hadde blitt for norske byplanleggere, men målsettingen for områdeutviklingen på Fjell ble faktisk utformet slik.⁷⁷

Kontrasten til nærmiljøarbeidet i begynnelsen av 1990-tallet kunne tilsynelatende ikke vært større. Både Fjellstiftelsen og Fjell-prosjektet var utformet langt enklere og godt forankret i konkrete hverdagslige behov hos innbyggerne. Det var i mindre grad styrt av samfunnsvitenskapelig kartlegging, og skissene fra arkitektkontorene kom med først langt ut i prosessen. Sammen-

liknet med planene for Fjell 2020 blir tiltakene fra 1990-tallet både små, amatørmessige og improviserte. Trass i svulstige slagord og glorete brosjyrer ligger det bak Fjell 2020 nøyaktig den samme grunnleggende bekymringen, erkjennelsen og målsettingen som kjennetegnet reformarbeidet rundt 1990. Politikerne hadde ikke gitt Fjell den oppmerksomheten bydelen trengte, og en måtte nå ta et krafttak for å bedre livsvilkårene for befolkningen på Fjell. Det omfattet både oppgradering av det fysiske miljøet og kvalitetsheving av velferdstjenestene, omtalt i planen som områdeutvikling og tjenesteutvikling.⁷⁸ En tenkte også på omdømmebygging. Tanken var at investeringene i Fjell, om det lyktes, ville gjøre bydelen om til en mer attraktiv plass å bo. Dermed ville folk med en annen klassebakgrunn og et annet etnisk opphav flytte til Fjell. Det ville dempe den sosiale og etniske segregeringen i Drammen, der de fattige og mørkhudete og de som snakket gebrokkent norsk, i stadig større grad havnet på Fjell.

Fjell ved millenniumskiftet

Utviklingen på Fjell etter millenniumskiftet trenger en nærmere forklaring. Fjell-forskningen og observasjoner ellers av livet på Fjell tegner et motsetningsfylt bilde av bydelen. Mens den gjengse drammenser hevder at ingen vil bo på Fjell, trives de som bor der, godt. Kriminalstatistikken har i lang tid vært på Fjell sin side, mens tallene for sysselsetting og inntekt ikke er det. Målt på skoleresultat faller elevene på Fjell gjennom sammenliknet med andre skoler i Drammen, men ikke om en tar utgangspunkt i elevmassen. Gitt de forutsetningene barna på Fjell har, ligger måloppnåelsen på topp. Historien til Fjell skole viser at skolen har fått et svært godt omdømme så vel nasjonalt som internasjonalt. Og mens Fjell troner på toppen av fattigdomsstatistikken i Drammen, har borettslaga sørget for å vedlikeholde bebyggelsen. Det er vanskelig

å hevde at Fjell anno 2020 ser ut som en klassisk getto, nedtagget og ellers i fysisk forfall.⁷⁹ Ideologisk har de tradisjonelle og religiøst fundamentalistiske elementene i den muslimske delen av befolkningen vært på frammarsj. Både Brastad og Carlsson pekte på dette allerede mot slutten av 1980-tallet.⁸⁰ Allikevel: Så langt en veit, og i motsetning til flere andre muslimske miljø i Norge, har ingen IS-krigere blitt rekruttert fra Fjell.

Ikke desto mindre har utviklingen på Fjell vært urovekkende, og er det fremdeles. Velferdsstaten bygger på likhetsprinsippet, og samfunnsforskningen dokumenterer at de sosiale forskjellene mellom Fjell og andre bydeler øker. Bakgrunnen for Fjell 2020 var ifølge mandatet:

Befolkningen i Fjell skolekrets har de dårligste levekår i Drammen ifølge levekårsindeksen fra SSB 2007. [...] I drabantbyen på Fjell har utdannings- og inntektsnivået for unge voksne og par med barn blitt forverret mellom 2002 og 2008 [...]. Det gjelder både personer med innvandrerbakgrunn og *den øvrige befolkningen*.⁸¹ (Min utheving)

Igjen ser vi at de velferdsmessige utfordringene på Fjell henger sammen med både sosial klasse og etnisk bakgrunn.

Fra en ordførers bekymring til et nasjonalt prestisjeprojekt

Fjell 2020 – mot en bedre framtid har en lang forhistorie. Under budsjettbehandlingen høsten 2008 tok ordfører Tore O. Hansen til orde for å gjøre noe for å bedre levekårs situasjonen på Fjell slik den ble beskrevet av SSB og NIBR. Halvannet år seinere ble prosjektet formelt lansert på en bydelskonferanse på Fjell. Bygging av en flerbrukshall på Galterud fikk høyest prioritet. Et forprosjekt

ble satt i gang, og prosjektet utviklet seg til å innebære ikke bare en forbedring av forholdene på Fjell, men en fysisk omvandling og oppgradering av tjenesteyting. Kostnadene vokste i takt med ambisjonene, og prosjektet krevde finansiering langt utover kommunens budsjett. For å realisere ambisjonen om en total fysisk og sosial renovasjon på Fjell var de lokale styresmaktene avhengig av store statlige overføringer – i klassen titalls millioner. Ifølge Kari Høyer var det mye frustrasjon i forvaltningen over at Drammen ikke klarte å nå fram i det nasjonale kappløpet om midler, og det gjaldt også byens politikere.⁸² De framsto som handlingslamme retorikere så lenge staten ikke bidro med tilskudd i millionbeløp. Kommunen hadde satt av to millioner på budsjettet over flere år, men uten statlig hjelp ville en aldri komme i gang. Frustrasjonen var størst hos beboerne på Fjell, som følte at det ble «same procedure» – mye prat uten handling.⁸³

I det offentlige ordskiftet hadde politikerne blitt kritisert for ikke å ha gjort nok for Fjell, men etter hvert kom i alle fall pressen på lag med politikerne og rettet kritikken mot staten. Som Odd Myklebust skrev i Drammens Tidende: «Oslo fikk penger til Grorud. Drammen må få penger til Fjell.»⁸⁴ Noen slanter kom fra den rødgrønne regjeringa i desember 2010, men det kom ikke noen store investeringer. I 2012 søkte kommunen om å bli en del av en nasjonal satsing for områdeutvikling i norske storbyer, men nådde ikke fram. Begrunnelsen fra statsråd Liv Signe Narvarsete var noe ullen: Dette var en oppgave primært for kommunen. Den borgerlige fløyen i lokalpolitikken skaffet til slutt penger til prosjektet, seks år etter at ideen ble lansert.⁸⁵ I årene 2014–2019 kom det inn totalt 48,8 millioner øremerkete midler over statsbudsjettet til prosjektet.⁸⁶ Satsingen på Fjell har blitt et prestisjeprosjekt ikke bare lokalt, men nasjonalt. Opptrappingen av finansieringen av Fjell 2020 må ses på bakgrunn av et stadig større medietrøkk på politikerne. I 2011 kjørte Drammens Tidende en serie om økende barnefattigdom i byen og dro i gang en stor debatt om det.⁸⁷ Videre

ble det felt en hard dom over Drammen i en nasjonal undersøkelse om barnefattigdom i norske storbyer. Drammen havnet på jumboplass.⁸⁸ Ett av fem barn levde i relativ fattigdom, det var andelsvis størst fattigdom blant innvandrerbarn, og i Drammen toppet Fjell fattigdomsstatistikken.

Hva skulle så alle millionene gå til? Planleggingsstrategien var forankret i en holistisk tankegang, det vil si en forståelse av Fjell som en helhet. Planleggerne i Fjell 2020 mente at en helhetlig bydelsutvikling måtte bestå av tre hovedkomponenter: områdeutvikling, tjenesteutvikling og ressursmobilisering. Det siste elementet var med på å knytte arbeidet til sivilsektoren. Beboerne skulle ikke bare involveres i planleggingsprosessen, men bidra til realiseringen av prosjektet gjennom frivillig innsats. Parminder Kaur Bisal, som ledet prosjektet fram til 2018, understreker betydningen av lokal deltakelse.⁸⁹ Det var nok av folk som ikke bodde på Fjell, men som hadde sterke meninger om hvordan Fjell skulle se ut. Utfordringen lå i å få beboerne sjøl i tale og involvere dem i prosessen.

Konkret gjaldt det – i tillegg til hallen på Galterud – et nytt skolebygg og -anlegg for Fjell skole og et flerbruksbygg som skulle huse virksomheten til Bydelshuset og brukes til idrett og andre aktiviteter. Uteområdet på Fjell skulle utbedres med parker, lekeplasser, nye veger og gangstier. Det var ikke bare snakk om nye bygg, men en geografisk omorganisering der Fjell skulle få et bydelssentrum. Offentlig tjenesteyting ble styrket og skreddersydd for lokalbefolkningen. Nye tiltak kom i gang, blant annet var NAV til stede på Fjell med jobbtiltak hele uka lang. Gjennom å oppgradere det fysiske miljøet ønsket prosjektet å legge til rette for at private aktører ville kunne blåse liv i ideen om et handelscenter med ulike butikker og privat tjenesteyting. Intensjonen var å redusere Fjells rolle som pendlerbydel til Drammen. Fjell skulle bli en plass der folk kunne både bo, arbeide og utfolde seg i fritida.

I historisk perspektiv er det ikke vanskelig å se at Fjell 2020

representerer noe nytt i byutviklingsarbeidet eller nærmiljøarbeidet på Fjell. I åra mellom 1985 og 2015 hadde Norge blitt en svært rik nasjon og kunne utføre mange offentlige oppgaver – om det fantes politisk vilje til det.⁹⁰ Uten tvil er investeringene i Fjell langt større enn tidligere, spesielt når det gjelder det fysiske miljøet. Det gjelder også målet om sterkere forankring av offentlig tjenesteyting i nærmiljøet. Det skjedde også den mest omfattende arealreguleringen på Fjell siden blokkreisninga i slutten av 1960-tallet. Fjell 2020 har bidratt til at et område ved Fjell kirke avsatt til landbruk, naturvern og friluftsliv (LNF) nå har blitt omregulert til boligformål. I tillegg har verneinteresser i forbindelse med Nordre Fjell Gård måtte vike plass for 25 rekkehus og 7 eneboliger.⁹¹

Ambisjonene er nok større enn noen gang tidligere og dermed også prestisjen i prosjektet. Samtidig har prosjektet i planleggingen tatt høyde for at det må være budsjettmessig dekning i framtida til å drifte tiltakene. Nytt er også Fjells rolle i byplanlegging og tjenesteutvikling som forsøksbydel. Tiltak som har lyktes på Fjell, som behovsprøvd, gratis kjernetid i barnehagen og aktivitetsskolen og desentralisering av offentlig tjenesteyting, blir etter hvert gjort gjeldende for hele (nye) Drammen kommune.⁹²

Prosjektet er også preget av kontinuitet i byutviklingen på Fjell. Slik som i Fjell-arbeidet i 1990-åra omfatter Fjell 2020 et bredt spekter av tiltak. Sluttevalueringen peker på sysselsettingsproblematikken som den største utfordringen. Her er parallellen tydelig med erfaringene fra Fjellstiftelsen.⁹³ Prosjektet har fått flere kvinner ut i arbeid, men ikke nok til å løfte de relativt mange familiene på Fjell ut av fattigdom. Om en sammenlikner med Fjellstiftelsen, er det påfallende at Fjell 2020, trass i en langt sundere økonomi, ikke klarer å oppnå hovedmålsettingen om å få nok innbyggerne ut i arbeid og øke inntektene enda mer.⁹⁴ Ut fra det stadig minkende behovet for ufaglært arbeidskraft og den relativt dårlige helsetilstanden til mange flyktninger kunne en heller ikke forvente mirakler av prosjektet. Kaur Bisal forholdt

seg realistisk til kritikken; kanskje en måtte utvide tidshorison-ten for å oppnå målsettingen. Dessuten kunne en ikke bare satse på sysselsettingstiltak for *voksne* innvandrere. Prosjektet måtte samtidig sørge for gode oppvekstvilkår for den yngre generasjonen – innvandrernes etterkommere.

En annen problematikk felles for Fjell-arbeidet før og nå er forholdet mellom planlegging og gjennomføring av tiltakene og brukerne. Sjøl Fjellstiftelsen, som forutsatte sterk brukermedvirkning, hadde problemer med å få med seg innvandrerne. Den gangen var innvandrerne ennå ikke aktive i borettslaga. Shahid Iqbal Bhatti var den første innvandreren med i styret i borettslaget (fra 1990). Tidligere har vi sett at innvandrerrådet på slutten av 1990-tallet var misfornøyd med medvirkningen i kommunens innvandrermedmelding. En arkitektstudent fra Fjell, Atdhe Illyrian Belegu, skrev i 2018 en mye omtalt og prisbelønt masteroppgave i arkitektur om Fjells utemiljø.⁹⁵ Belegu framhever betydningen av stedsidentiteten og mener at Fjell 2020 mangler et perspektiv innenfra. For å skreddersy tiltakene til Fjell-beboernes behov er det påkrevet å innhente lokalkunnskap.⁹⁶ Om ikke kan områdesatsingen på Fjell få et komisk preg – slik som på Stovner. Der satte kommunen opp verdens største lampe (med en sju meter lang stolpe), men var det slik opplysning bydelens innvandrere og befolkningen ellers hadde behov for?⁹⁷ En konkret episode fra Fjell 2020 viser hvordan planlegging ovenfra og uten medvirkning kan skape konflikter, nemlig kunstgrasbane-saken.⁹⁸ Da reisingen av en idrettshall på Galterud fikk prioritet framfor å skifte ut kunstgraset på fotballbanen, ble mange på Fjell rasende. Kommunen hadde en god nok teknisk grunn til forsinkelsen med banearbeidet, men hadde ikke tatt brukerne med i beslutningen.

Hvor godt kritikken av Fjell 2020 treffer, er vanskelig å si. Med den vektleggingen prosjektleder Kaur Bisal la på medvirkning, ser det ut som om kommunen i det minste har prøvd å legge til rette for at beboerne på Fjell kan komme til orde.⁹⁹ Både Belegus

kritikk og prosjektlederens fokus på deltakermedvirkning viser at det under alle omstendigheter ikke har vært lett å oppnå fullgod medvirkning på Fjell. En forutsetning for deltaking er kulturell kapital, og med befolknings sammensetningen på Fjell har dette vært en utfordring fram til i dag. Sluttevalueringen av Fjell 2020 mener at beboerne har blitt involvert i planleggingen og gjennomføringen av tiltakene.¹⁰⁰

I motsetning til tidligere, der signalene fra Fjell kunne være vanskelig å oppfatte, er det likevel nå mange flere, spesielt blant innvandrere og etterkommerne, som har en sterk stemme på Fjell – og i lokalpolitikken. Fjell-arkitekt Belegus engasjement vitner i seg sjøl om det. Det gjør også ordskiftet om «flaggveggen». Spørsmålet kom opp da det gamle barneskolebygget på Fjell skulle rives. Burde den nye bygningen ha en vegg der flaggene til innvandrerbarna skulle males på veggen, slik som på den gamle skolebygningen? Det ble mye diskusjon i avisa; en Facebook-side ble opprettet. Det er ikke tvil om at folkemeningen kommer fram. Det blir opp til kunstkomiteen for det nye skolebygget å avgjøre om – og eventuelt hvor – det skal «flagges» på Fjell skole.¹⁰¹

Framtidas Fjell – en bydel for fattig og rik?

Kan et boområde huse både fattige innvandrere og ressurssterke norske familier med eller uten innvandrerbakgrunn? Nils Stablum, trass i en ukuelig optimisme når det gjelder Fjell, understreker hvor viktig det har vært for Drammensområdet å ha en storstue med plass til folk som ikke har så mye å rutte med. Eller til familier med ønske om å spare til å kjøpe bolig en annen plass, eller personer som vil bruke penger på andre ting enn husleie og nedbetaling av boliglån. En bydel som lokker til seg en relativt fattig del av byens befolkning, vil sjølsagt bli preget av det. En ting er at velferdsin-

dikatorene for bydelene i Drammen viser at levekårene i Fjell er relativt dårlige. En annen side av fattigdomsproblematikken gjelder mer ressurssterke personer. De oppholder seg i bydelen i påvente av å kunne flytte til et annet område, og skaper dermed andre utfordringer. Det fører til gjennomtrekk og skaper i andre omgang sårbare sosiale miljø. Dette kom fram i flytteundersøkelsen fra NIBR i 2010.¹⁰²

Det er opplagt feil å sette et likhetstegn mellom ressursfattigdom og bopel på Fjell. Det er flere enn Stablum som kan, men har ikke lyst, til å bruke penger på større boligutgifter. Denne gruppa omfatter antakelig også mange innvandrerfamilier på Fjell. Hvor mange personer med innvandrerbakgrunn som vil kjøpe seg et sommerhus eller en bygårdsleilighet i avsenderlandet heller enn å flytte inn i en dyr enebolig på Konnerud, har en ikke oversikt over.¹⁰³ Og heller ikke har en tall på hvor mange Fjell-beboere som disponerer inntektene slik at de kan hjelpe familie og slekt i heimlandet. Mange som bor i blokkene, også blant innvandrere og ikke minst etterkommerne, er ressurssterke sjøl om de har gateadressa i Lauritz Hervigs vei.

Fjellstiftelsen og Fjell-prosjektet var siktet inn mot å hjelpe folk på Fjell til å leve et bedre liv, og ikke å endre det sosiale bosettingsmønsteret. Tiltakene skulle gi beboerne en aksje i det sosiale kompaniskapet i Drammen og integrere innvandrere som likestilte medborgere med plikter og rettigheter i et bofellesskap og nabolag. Prosjektet var et forsøk på å inkludere hele Fjells befolkning – ikke bare innvandrerne – i velferdsstaten. Det betydde å utvide grunnlaget for et reelt samfunnsmedlemskap med gode boforhold, tilgang til velferdstjenester og jobbmuligheter.

Ambisjonsnivået var høyt, og mens flere av tiltakene traff mål, var verken stiftelsen eller kommunen i stand til å løse det fundamentale problemet med høy arbeidsledighet og lave inntekter på Fjell. Introduksjonsprogrammet, lokalt og nasjonalt, har heller ikke lyktes godt nok med å få flyktninger ut i arbeid eller utdan-

ning.¹⁰⁴ Realisme tilsier at uten en omlegging i det internasjonale flyktningsregimet, i tråd med *innvandringsrealismen* til drammen Sylo Taraku, vil Norge i framtida ta imot et årlig tilslag av mennesker avhengige av store offentlige overføringer over lang tid.¹⁰⁵ Bare noe over halvparten, avhengig av opprinnelsesland, vil trolig kunne leve av egen inntekt. Hvis en innvandrergruppe først har etablert seg på en plass, er sannsynligheten stor for at flere innvandrere slår seg ned der – altså kjedemigrasjon.

Fjell 2020 er et forsøk på å styre migrasjonsmønsteret ved å bryte kjeden med etnisk basert migrasjon. I et nøtteskall: Bydelstutviklingen skal bidra til å hindre at ressurssterke beboere flytter ut og mindre ressurssterke flytter inn. Slik som i tilfellet med Fjellstiftelsen har prosjektet som mål å løfte familier ut av relativ fattigdom. Den kommunale knoppskytinga på Fjell vil skaffe noen arbeidsplasser for beboerne på Fjell, og tilretteleggingen for privat næringsvirksomhet kan også bidra til økt sysselsetting i nærsamfunnet.

Sluttrapporten om Fjell 2020 konkluderer slik:

Gjennom sluttevalueringen fremkommer det at Fjell 2020 har vært en svært vellykket satsning med gode og viktige tiltak som har hatt stor betydning for befolkningen på Fjell ... det er sannsynlig at Fjell 2020 har bidratt til bedre levekår i familier der minst en av foreldrene har fått lønnet arbeid gjennom sysselsettingstiltakene fra NAV. Videre bidrar innsatsen gjort i prosjektet som helhet til å løfte Fjells omdømme.¹⁰⁶

På grunn av mye indre mobilitet i kommunen og et svakt statistisk underlag klarte ikke Rambøll, som sagt, å vurdere hovedmålet om økt sysselsetting og inntektsheving. Utover å antyde en positiv sammenheng mellom totalpakka, Fjell 2020, og vegen ut av relativ fattigdom sier rapporten lite om måloppnåelsen.

Det er også andre ubesvarte spørsmål ved Fjell 2020. Den fysiske oppgraderingen er omfattende og inkluderer arealomregulering til bygging av andre typer boliger enn blokker, og forbedring av det offentlige tjenestetilbudet. Vil denne ansiktsløftingen være nok til å gjøre Fjell attraktivt for andre enn hovedsakelig innvandrere med liten inntekt? Kommer kommunen i åra framover til å klare å drifte den nye, flotte infrastrukturen på Fjell? Og hva skjer dersom prosjektet lykkes så godt at en får en *gentrifisering* av Fjell slik som på Grünerløkka, hvor lavinntektsgruppene ikke lenger har råd til å bo? Blir Rundtom på Strømsø, eventuelt andre bymiljø, «det nye Fjell»?¹⁰⁷ Tross alt bor færre enn 4000 av byens 20 000 innvandrere på Fjell.¹⁰⁸ Derfor er det desto viktigere å se Fjell 2020 i sammenheng med andre planer og tiltak som retter seg mot innvandrerbefolkningen generelt. Det omfatter sterk økning av andelen innvandrere sysselsatt i kommunen (18 prosent i 2017), tett samarbeid med næringslivet (Internasjonal Drammen og Næringslivet 2020, samt Norsk senter for flerkulturell verdiskaping) og ikke minst i tiltak. «Planen for læringsløp Drammen» inneholder en drøss med behovsprøvde tiltak for barn og unge, og omfatter barnehage, skolefritidsordning, kulturskole og sommerskole.¹⁰⁹ Om en ikke lykkes med å oppnå de ambisiøse målene i områdesatsingen i Fjell 2020, kan tiltakene likevel virke positivt. Gjennom Fjell 2020 har myndighetene i det minste lagt et grunnlag for å lykkes med det som har vist seg å være en suksesshistorie i norsk integreringsarbeid, nemlig å oppfostre en etterkommergenerasjon med innvandrerdriv.¹¹⁰

Sosialt medlemskap – velferd uten grenser?

Vi har i denne første delen sett på hvordan forholdet mellom innvandrerne og flertallssamfunnet har utviklet seg på en rekke områder som hører inn under sosial inkludering. Det innebærer at innvandrerne får innpass i samfunnets sosiale medlemskap eller medborgerskap. For å gjenta: Det sosiale medborgerskapet handler om de tradisjonelle bærebjelkene i det moderne velferdssamfunnet. Her har arbeid, boligforhold, språkopplæring og barneskolen stått i fokus. Hvordan har det gått med å utvikle en form for sosial sameksistens mellom drammensere med etnisk norsk bakgrunn og innvandrerbefolkningen? I hvilken grad er innvandrerne og etterkommerne inkludert i velferdssamfunnet i Drammenssamfunnet når det gjelder arbeid, bolig og utdanning?

Historien om innvandringen til Drammen i vår tid begynner med arbeid. Pionerfasen kan forklares enkeltvis med tradisjonelle push-pull-faktorer. De tyrkiske, pakistanske og indiske innvandrerne reiste til Drammensområdet for å skaffe seg et bedre materielt liv. *Fremmedarbeidere*, i den tidas språkbruk, kunne få seg jobb i for eksempel gartneriene i Søndre Buskerud og i industrien langs Drammensvassdraget. Arbeidsinnvandrerne var for det meste arbeidskarere i sin best alder. Migrasjonsforskere omtaler dette som *health drain* heller enn *brain drain*, et begrep også brukt om norsk utvandring til Amerika.¹

Sjøl om arbeidsinnvandrerne hadde tøffe arbeidsvilkår og tjente mindre i gjennomsnitt enn nordmenn, ble de fleste værende ved fabrikkene i Drammensområdet – så lenge industrieventyret varte. De fikk tariff lønn, og som industriarbeidere tjente de relativt godt, ja, eventyrlig godt sammenliknet med lønningene i heimlandet. Om en ser på velferdsstaten som en sosial kontrakt mellom samfunnet og folket, ser vi at arbeiderne oppfylte sine plikter ved å være i inntektsgivende arbeid, betalte skatt og dermed fikk retten til velferdsgoder. Trass i en innebygd sosial asymmetri i forholdet mellom storsamfunnet og arbeidsinnvandrerne kan en snakke om en viss relasjonell gjensidighet. Derfor kan en i prinsippet snakke om et økonomisk medborgerskap eller i det minste et delborgerskap for arbeidsinnvandrerne i pionertida.

Det inkluderende arbeidslivet slik det avtegnet seg på 1970-tallet, varte ikke lenge. Det er et paradoks at bare kort tid etter at arbeidsinnvandrerne slo seg ned i Norge, ikke minst de som hadde arbeid i Drammensområdet, ble grunnlaget for deres materielle eksistens revet bort. Samtidig som industriarbeidsplassene forsvant på 1980-tallet, kom det nå flere andre typer innvandrere: familieinnvandrere og en stadig strøm av asylsøkere og flyktninger. Den siste gruppa, de som i alle fall formelt hadde flukt som motiv for å komme til landet, besto hovedsakelige av unge menn, slik som i tilfellet med arbeidsinnvandrerne. Noen hadde kvalifikasjoner, mange ikke. Sjøl med kvalifikasjoner tok det tid å tilpasse seg norske forhold. Dermed havnet de fleste i det samme etterindustrielle, regionale arbeidsmarkedet i Drammensområdet som arbeidsinnvandrerne etter konkursene i industribedriftene. Noen av ektefellene til arbeidsinnvandrere og flyktninger søkte også etter arbeid. Ingen av disse gruppene hadde spesielt gode forutsetninger for å få seg annet arbeid enn i det lavkvalifiserte segmentet av jobber. Følgelig oppsto konkurranse om å få seg arbeid i det hele tatt. Slike arbeidsplasser var nemlig i ferd med å forsvinne for godt.

Det var riktignok mange som klarte overgangen til andre jobber, for det meste i annen industri og servicenæringer. Like fullt er manglende sysselsetting den største hemsko for en vellykket integrering blant innvandrerne fra Asia og Afrika i dag. Arbeid er nødvendig for å nå målet om et fullverdig sosialt medlemskap. Til tross for store reformer som NAV og introduksjonsloven har samfunnet bare i begrenset grad lyktes i å få disse innvandrergruppene i arbeid eller utdanning. En kan i dag ikke si at Drammenssamfunnet har klart å løse denne integreringsflokken bedre enn andre lokalsamfunn. Sammenliknet med utgangspunktet for den nyere innvandringen på 1970-tallet har derfor sysselsettingssituasjonen blant ikke-vestlige innvandrere forverret seg.

Etter innvandringsstoppen i 1975 endret innvandringens karakter seg drastisk i Drammen, som i Norge ellers. Flyktninger og familieinnvandring dominerte fram til etter 2000, og innvandringen økte kraftig, sjøl om import av lavkvalifisert arbeidskraft stoppet opp. I 1970 var det 87 personer bosatt i Drammen kommune med innvandringsbakgrunn fra Asia, Afrika og Latin-Amerika, mens tallet for 2000 var 3021. Med familier og flyktninger ble det et sterkere behov for å innlemme innvandrerne sterkere i velferdsstaten. Det gjaldt ikke minst boligspørsmål og utdanning.

Boligsituasjonen for innvandrerbefolkningen er det området som lengst har opptatt kommunale myndigheter i Drammen. I motsetning til arbeidssituasjonen sto det svært dårlig til blant pionerinnvandrerne når det gjaldt bolig. De første arbeiderne ble i noen tilfeller grovt utnyttet. Spesielt graverende var forholdene under bemanningsbyrået Herkules.² På grunn av de hygieniske forholdene måtte Helsetilsynet stenge midlertidig noen av boligtilbudene i 1970. Det var startskuddet for en mer aktiv offentlig rolle i innvandrernes vel og vel og spilte en vilje i lokalsamfunnet til å gripe inn for å dempe marginaliseringen av innvandrerne.

Når det gjelder bolig, ruver blokkene på Fjell i landskapet. Sjøl om flertallet av byens innvandrere ikke lenger bor på Fjell, har Fjell

fremdeles byens største konsentrasjon av innvandrere. Tyrkere og andre innvandrere sparte opp penger og var tidlig ute med å skaffe seg en leilighet på Fjell. På grunn av prisstigning har verdien på boligene steget, og disse innvandrerne har dermed vært med på «en ganske eventyrlig velstandsøkning», slik Odd Myklebust har påpekt.³ Sjøleie er en forklaring på hvorfor boligmassen på Fjell har blitt vedlikeholdt. Det er logisk at hvis en først har spart penger og kjøpt en leilighet, kommer en til å passe ekstra godt på eiendommen. Dette, sammen med et godt fungerende borettslag og en etter hvert sterk kommunal innsats, har hindret gettofiseringen av det fysiske miljøet. Nettopp det overveiende positive bomiljøet på Fjell er et sterkt argument for at det har gått såpass bra med integreringen i Drammen. Når en sammenlikner med andre storbyer med konsentrasjoner av minoritetsbefolkninger i USA, Storbritannia, Sverige eller på kontinentet, framstår Fjell ikke som en typisk etnisk getto.

Fjell som en boligbastion for innvandrerbefolkningen har likevel en lang historie med sosiale problemer. Kombinasjonen av blokkbebyggelse og innvandreretetthet er noe av forklaringen på Fjells relativt store sosiale belastninger. Det er klart at den har bremsa på implementeringen av det sosiale medborgerskap. Fjell har i lang tid vært den rimeligste plassen å bo i Drammen. Kommunen har til tider disponert så mange som en tredel av leilighetene, og siden 1980-tallet har Fjell derfor fått en oppsamling av norske sosialklienter og flyktninger, i tillegg til arbeidsinnvandrere. Utsiftingen på Fjell, også blant innvandrerne, har vært stor, og trenden er klar. Fjell ble befolket i tiltakende grad av innvandrere. Sjøl om tallgrunnlaget er usikkert, er det sannsynlig at Fjell utover på 1990-tallet fikk et flertall med innbyggere med en ikke etnisk norsk bakgrunn. Innvandringen skjedde ofte som kjedemigrasjon. Gjennom familieband og sosiale nettverk ellers fant innvandrerne vegen fram til Drammen og til Fjell. Utvandring fra Asia (inkludert Tyrkia) var dypt forankret i slektskapsband og ofte klanbasert.

Mange kom fra den samme landsbygda. Utvandringen fra noen plasser, som Samlar i Konya, var så stor at landsbygda forsvant. «Hele landsbyen flyttet til Drammen».

Kombinert med denne formen for frivillig segregering kunne fremmedfrykt skape sosiale spenninger i nærmiljøet på Fjell. Drammens-samfunnsforskeren Yngve Carlsson brukte begrepet *sosial segregering* for å skildre hvordan bosettingsmønsteret i Drammen, også i bydelen Danvik-Fjell, hadde skapt en negativ relasjon mellom innvandrere og drammensere. Mange trivdes på Fjell, mens drammensere som ikke bodde i bydelen, ofte oppfattet Fjell som en getto «der ingen skulle tru at nokon *ville* bu». Før innvandringen hadde bydelen allerede fått et frynsete rykte, og det ble ikke bedre da mange innvandrere, spesielt tyrkerne, havnet der. Fjell fikk et territorielt stigma allerede på 1980-tallet og har siden ikke blitt kvitt det.

Etter hvert ble det klart at «Fjell trengte hjelp», slik avisoverskriftene lydde fra 1990. Det gjaldt bomiljøet, men også helsetjenester, både behandling og forebyggende helsetiltak. Fjell-stiftelsen med fotfeste i borettslaga på Fjell bidro til å snu en negativ utvikling og la grunnlaget for et sterkt kommunalt engasjement i Fjell-prosjektet med reisingen av Bydelshuset i 1994 som et høydepunkt. Bydelen fikk en møteplass med mulighet for alle slags arrangement, fra trim for innvandrerkvinner til politiske folkemøter. Fjell 2020 er det siste større prosjektet rettet mot Fjell. Prosjektet har tatt mål av seg til ikke bare å gjøre Fjell til en bedre plass å bo for dem som bor der, men å gjøre bydelen så attraktiv at middelklassen vil flytte dit. Hvis en går tilbake til 1970, er det ikke tvil om at innvandrerne har fått en langt bedre bosituasjon. Om bostandarden fremdeles henger noe etter den etnisk norske, kan en likevel argumentere for et til dels oppnådd sosialt medlemskap på boligfronten. Fjell 2020 viser at myndighetene fremdeles prioriterer å heve innvandrernes levestandard, med innsats rettet mot det fysiske miljøet.

Sosialt medlemskap uten gode muligheter for utdanning er i

dagens samfunn ikke verdt mye. I et samfunn med stadig minkende behov for ufaglært arbeidskraft har vegen til arbeid vært gjennom nettopp utdanning og opplæring. Sosialt medborgerskap innebærer i seg sjøl like muligheter til utdanning eller opplæring for innvandrere og etnisk norske.

I denne sammenhengen har språkopplæring vært det viktigste. Vegene til utdanning går gjennom språket. Allerede på slutten av 1970-tallet kom det på plass et bredt spekter av språkopplæringstilbud med mål om å nå ut til innvandrergreper av forskjellig etnisitet, kjønn, alder, utdanningsnivå og bosted. Språkopplæringstilbudet for voksne begynte i privat regi, men det gikk ikke mange år før kommunen tok over ansvaret. Først rundt århundreskiftet ble norskopplæring gjennom introduksjonsloven gjort obligatorisk, men lenge før det var det et stort behov for språkopplæring både i norsk og i morsmål.

Målet med tiltakene har vært inkludering og likhet på utdanningsfronten. Men er dette realistisk når utgangspunktet er så ulikt og den sosiale avstanden så stor? Dette var situasjonen for mange av arbeidsinnvandrerne, og det gjelder for mange flyktninger også. Erfaringene fra norskopplæring for voksne har vist at mange voksne innvandrere har oppnådd et slags «assosiert medlemskap» i det norske språksamfunnet og dermed en viss tilgang til utdanning og de yrkesmulighetene det innebærer. Fullt medborgerskap i betydningen likestilte borgere med like muligheter for utdanning, derimot, kommer først når etterkommerne til innvandrerne setter seg på skolebenken og deretter inntar universitetene og høyskolene.

Kommunen kom tidlig i gang med tilpasset undervisning for barna til innvandrerne, både de som innvandret til Drammen sammen med foreldrene, og de som ble født her – de norskfødte. Spesielt på Fjell skole ble det lagt ned en stor innsats for at barna skulle få et språklig fundament for å lykkes i skolen. Morsmålsundervisning ble en kontroversiell sak både pedagogisk og øko-

nomisk, og organiseringen av tyrkiske elever i egne klasser skapte harme blant elevenes foreldre og møtte politisk motstand. Fjell skole ble en foregangsskole for morsmålsundervisning og spilte en unik rolle, så vel lokalt som nasjonalt, i å utvikle en flerkulturell pedagogikk. Skolen strevde etter å gi et likeverdig utdanningstilbud til innvandrelever, og det er mye som taler for at en lyktes med det. Skolens arbeid har fått stor offentlig anerkjennelse lokalt, nasjonalt og internasjonalt. En skal leite lenge etter en norsk skole som har tatt imot så mange priser og celebre besøk som Fjell skole. Mer enn noen annen institusjon i Drammen kommune kom Fjell skole til å stå utad som en pådriver for det inkluderende samfunnsmedlemskapet.

Fjell skole har fått stor anerkjennelse for sin rolle som kulturell brobygger, men hva med den faglige utdanningen? Hvor godt var elevene på Fjell skole forberedt for å møte de skyhøye, faglige kravene i dagens kunnskapssamfunn? Fjell skoles pedagogiske plattform gikk ut på at elevene ville lære best hvis de var trygge på egen identitet og trivdes på skolen. En kan være enig eller uenig i skolens språksyn, men når Fjell skole dyrket morsmålsundervisning, var det fordi deres egne erfaringer og språkforskningen viste at det var til barnas beste. Målt i absolutte tall kommer Fjell skole i skoletestingene ikke så godt ut sammenliknet med andre skoler i Drammen. Men når en ser på den faglige nivåhevingen, viser testresultatene derimot at Fjell gjør det svært bra. Fjell skole har klart å løfte innvandrelevenenes kunnskapsnivå betraktelig og dermed bidratt lokalt til den nasjonale trenden der en stadig økende andel innvandrerdøtre tar høyrere utdanning.

Den økte innvandringen og endringen i sammensetningen var sjølsagt bakgrunnen for utviklingen på 1980-tallet av en lokal integreringspolitikk og oppbygging av et kommunalt integreringsapparat. Det var først og fremst velferdsaktørene i kommunen som kom til å legge grunnlaget for å inkludere innvandrere i samfunnet. I velferdsstaten veier det sosiale medlemskapet tyngst; det utgjør hjør-

nesteinene for et inkluderende velferdssamfunn på andre områder.

Globalisering, ikke minst internasjonal migrasjon, har endret velferdssamfunnets rammer.⁴ For kommunen betydde det å tilpasse seg nye og uvante brukergrupper. Ottar Brox peker på at innvandringen har hatt punktvirkninger. Samfunnsendringene i kjølvannet av økt innvandring kom fort og var konsentrert. Med kort fartstid og liten erfaringskapital ble det en krevende overgang for både stat og kommune. I et lengre tidsperspektiv likner innvandring en komet som slo ned i Drammens-samfunnet uten at det fantes noen form for beredskap.

Manglende kompetanse og uklare retningslinjer preget sjølsagt oppstarten av en ny offentlig delsektor og skapte konflikter. Innenfor kommunen var det ulike syn på hvordan og i hvilken grad det offentlige skulle involveres. Feltet trakk til seg ildsjeler, og integreringsarbeidet oste av idealisme. De første norsklærerne forbarmet seg over de vietnamesiske flyktningene midt på 1980-tallet og ble en drivkraft bak oppbyggingen av en sjølstendig utlendingsavdeling i kommuneadministrasjonen.

Det ble etter hvert også størrelse over statstilskuddet til mottak og integrering. Det var ikke til å unngå at i kjølvannet ville det oppstå rivalisering mellom sektorene om råderetten over integreringsmidlene. Etter et relativt turbulent tiår på 1990-tallet gikk integreringsarbeidet inn i en roligere periode. Introduksjonsloven ga klare retningslinjer i det kommunale integreringsarbeidet, og kommunen fikk på plass en relativt harmonisk administrativ struktur. Siden begynnelsen av 2000-tallet har integreringsfeltet hatt en felles administrasjon og lokaler på gamle Fjellheim skole.

Sosialt medlemskap er basisen i integreringspyramiden, og velferdsstatens primære og opphavlige oppgave har vært å skape gode og like sosiale vilkår for hver enkelt. I sluttoppgjøret for det sosiale medlemskapet er det noen poster i regnskapet som går i balanse, eksempelvis bolig og utdanning – og antakelig helse om en ser på utbygging av helsestell på Fjell.⁵ Men det dukker også

opp noen røde tall, først og fremst når det gjelder sysselsetting. For dette medlemskapet koster, om det skal fungere inkluderende, og noen må betale kontingenten. Levekårsundersøkelser om norske storbyer viser tydelig at mange innvandrere, spesielt i Drammen, sliter for å betale for medlemskapet. Imens blir kontingenten dekket av offentlige budsjetter – samfunnets felleskasse. Med Carl I. Hagen på krigsstien krevde FrP forgjeves på 1990-tallet å få lagt fram et innvandringsregnskap. Etter århundreskiftet har de offentlig oppnevnte Brochmann-utvalgene kommet med utredninger som dokumenterer og drøfter blant annet integreringspolitikkenes kostnader og økonomiske utfordringer – eller *velferdens grenser*. Etter lang erfaring og med mye opparbeidet kompetanse er Drammens-samfunnet i stand til å rigge til de lokale sosiale forholdene for et inkluderende samfunn. Slik fattigdomsundersøkelser viser, har sosial ulikhet slett ikke forsvunnet. Så lenge statsfinansene tillater det, vil en likevel kunne dempe tendensene til større sosial ulikhet og innlemme innvandrerbefolkningen i velferdssamfunnet.

Mens økonomer og departementene bekymrer seg for hvordan en skal dekke utgiftene til det sosiale medlemskapet, har denne problematikken i offentligheten kommet i skyggen av spørsmål knyttet til det kulturelle medlemskapet. Kort sagt handler det om kulturell samhandling, både positivt og negativt, om både *det fargerike fellesskap* og *ubehaget i kulturen* i konkret forstand. Hvordan står det til i Drammens-samfunnet når det gjelder kulturell anerkjennelse, for eksempel i den lokale innvandringsdebatten? Hvilke erfaringer har en gjort med integrering i sivilsamfunnet? Hvordan har det gått med inkludering i sport, kultur og i det frivillige arbeidet? Et ømfintlig og brennbart globalt integreringsspørsmål med stor relevans for drammensere dreier seg om religiøse relasjoner: Hvordan har lokalsamfunnet hankses med den flerreligiøse utfordringen? Hvor langt har en kommet med å oppnå en sameksistens i tros- og livssynsspørsmål? Disse spørsmålene står sentralt når vi i den neste delen skal se på det kulturelle medlemskapet.

Del III

Kulturelt medlemskap

Kapittel 8

Omdømme og ordskifte

Sjøl om det norske samfunnet ikke alltid har vært like ivrig til å diskutere innvandrings- og tilpasningsspørsmål som i dag, har innvandringsdebatten en lang historie også i Norge. Lista er lang: til å begynne med problemet med falske pilegrimer og egenrådig hanseater i middelalderen, kontrollpolitikken for å stenge uønskete grupper ute fra det dansk-norske riket, slike som fattige folk og ikke-protestanter. Seinere dreide det seg om innsig av svenske arbeidere på slutten av 1800-tallet, og kvener i den nordlige landsdelen – «den finske faren». Her var det mistanke om illojalitet hos kvenene fra slutten av 1800-tallet og til og med under den kalde krigen.¹

De virkelig store og ofte opphetete innvandrerdebattene i moderne tid finner en likevel i de klassiske innvandringslandene, først og fremst USA. Her var innvandringsdebatten tett koplet til etniske markører som språk, religion og andre kulturelle særtrekk. I tillegg kom fysiologiske trekk, spesielt hudfarge, eller rase slik språkbruken har vært i USA. Her var nordmenn og andre skandinaver heldige: De var etter hvert kjent som «den lyseste blant de hvite rasene».² Sammenliknet med andre innvandrergrupper har det fram til nå vært lite diskusjon rundt de skandinaviske innvandrerne. I dagens faglige debatt om betydning av hvit hudfarge har en problematisert de nordeuropeiske innvandrerens «rase» som en essensiell, etnisk markør.³

Likevel kunne nordmenn oppleve å bli offentlig nedsnakket.

Det var spesielt under den første verdenskrigen.⁴ Nordmenn i USA, som alle andre innvandrergupperinger som brukte et annet språk enn engelsk, ble dratt med i dragsuget til det patriotiske hysteriet da USA kom med i den første verdenskrigen.⁵ Holdninger mot innvandring og ikke minst mot innvandrere bosatt i USA dominerte i samfunnsdebatten. Motstanden mot innvandring ble kjent i USA som *nativism*, en ideologi som også tidligere hadde forfektet gruppeinteressene til wasp'ene (white anglo-saxon protestants), hvite, engelske, protestantiske innvandrere. De så på seg sjøl som urinnbyggerne (natives) siden det virkelige urfolket, indianerstammene, ikke ble regnet som genuine amerikanere. Mynighetene kom med angrep på bruk av andre språk enn engelsk, og de fremmedspråklige avisene ble sensurert, også de norske. Under den første verdenskrigen var strategien til nordmennene å ligge lavt og slutte opp om nasjonen. På grunn av den norske nøytralitetspolitikken var det ikke helt uproblematisk. Etter krigen kom en sterk etnisk motreaksjon. Utsagnet til en talsmann for norskamerikanerne sier sitt om hvordan etnisk norske i USA måtte ha opplevd den offentlige omtalen av innvandrerne: «Vi gjør krav paa Anerkjennelse som en Del av Nationen, og vi taaler ikke, at man betrakter oss som en Flok fremmede Udlændinger fordi vi kan et Sprog ved siden av engelsk.»⁶

Innvandringsoffentligheten i Norge etter 1970 kan likevel ikke sammenliknes med den som preget USA rundt første verdenskrig. Etter et rekordstort inntak av asylsøkere midt på 1980-tallet oppsto det likevel harde debatter om innvandring, og omtalen av innvandrerne ble sjølsagt preget av polemikk. I avslutningen av sin analyse av innvandringsdiskursen i Norge fra 1991, «*Jeg er ikke rasist, men ...*», antydet sosiologen Ottar Brox at temperaturen i innvandringsdebatten i begynnelsen av 1990-tallet var i ferd med å senkes.

Nå i ettertid er det lett å se at innvandringsdebatten på 1990-tallet ikke ble så avbalansert som Brox hadde håpet på, og heller ikke

debatten etter århundreskiftet. Jostein Gripsrud og medarbeiderne skriver i sin historie om offentligheten i Norge at «innvandringen og alle tilhørende spørsmål samlet sett må sies å ha konstituert *det mest intenst omstridte politiske spørsmålet i hele perioden siden tusenårsskiftet* sett under ett»⁷ (min utheving). Den lokale innvandringsdiskursen – eller mer presist integreringsdiskursen – i Drammen er et klart tegn på det. Begrepet «diskurs» favner om mer enn debatt og diskusjon. En diskurs inkluderer så å si hele den måten vi samtaler om et fenomen på, i dette tilfellet både om innvandrere og forholdet mellom innvandrerbefolkningen og flertallsbefolkningen, altså i norsk sammenheng integrering. For å få innsyn i hvordan den offentlige samtalen om innvandrere og integrering gikk for seg lokalt i Drammen, trekker jeg fram noen sentrale samtaleemner: bosetting av flyktninger, omdømmet om Fjell som innvandrerbastion, innvandrerungdom og forholdet mellom kjønnene eller likestilling. Det siste samtaleemnet begrenser seg til to debatter: bruk av skaut eller hijab og kvinnesyn. Utvalget er til dels begrunnet i tilgjengelig kildemateriale. Temaene har alle hatt betydning for hvordan innvandrere og integreringsproblematikken er blitt framstilt og diskutert lokalt.

Drammens Tidende (–Buskeruds Blad) – ordstyrer og megafon

Ulike aktører har deltatt i den lokale innvandringsdiskursen, men Drammens Tidendes rolle kommer en ikke unna. Avisa har vært regionens største avis og periodevis hatt monopol. Avisa har derfor hatt stor diskursiv makt i innvandringsdebatten, altså evne til å påvirke hvordan samtalen eller snakket om innvandringen har foregått lokalt.⁸

Drammens Tidendes rolle må ses i sammenheng med den makta som større medieredaksjoner rår over. Redaksjoner i dagspressen

og NRK er med på å skape innvandringsdebatter og forme offentlighetenes innvandrerbilder, altså bilder av innvandrere ofte som «de andre». Gjennom å prioritere hvilke saker som kommer på den politiske agendaen, og ved å levere sakkunnskap til offentligheten setter redaksjonene rammer for hvordan samfunnet snakker om innvandring, innvandrere og integrering. Mediene rammer inn nyhetssakene på en slik måte at innholdet og vinklingen skaper en representasjon av virkeligheten som mediebrukerne i annen omgang oppfatter som det sanne eller virkelige bildet. De tradisjonelle mediene (som dagpressen, NRK og TV 2) spiller en viktig rolle i å skape en folkeopinion gjennom innramming. Den rolla var enda viktigere før framveksten av de nye, sosiale mediene, og anklagene om falske nyheter.⁹ Videre har redaksjonene påvirket oppfatninger mer direkte gjennom kommentarstoff, og fungerer dessuten som portvakter; redaksjonen kan sile bort eller redigere lesernes bidrag og kan i tillegg invitere folk inn i diskursen ved å gi spalteplass til utvalgte personer.

På 1990-tallet var det for eksempel langt flere leserinnlegg med innvandringskritisk innhold i Drammens Tidende enn det var innlegg med et positivt budskap om innvandring og integreringsspørsmål.¹⁰ Noen av de innvandringskritiske leserbrevskriverne lot sin stemme høre ofte og ble gjengangere i leserpalten, framfor alle Ole B. Hovengen (også tidligere under signaturen Ole Beh).¹¹ Et søk i databasen som omfatter 16 år mellom 1970 og 2008, gir over 1000 treff på navnet. Nå er ikke alle treff leserbrev, og langt fra alle innlegg handler om innvandring og integrering, men hvis nyhetsoppslagene om innvandringssaker var store nok, kunne redaksjonen regne med å høre fra Hovengen.

Ifølge Odd Myklebust var redaksjonen klar over denne ubalansen i leserinnlegg og forsøkte å styre innvandringsdebatten inn på et mer positivt spor. Ved sida av kommentarstoff skrevet av redaktørene eller journalistene var en del av strategien nettopp å gi ordet, det vil si spalteplass, til innvandrerne eller etterkommerne

deres.¹² Både Mustafa Ünsal, Muharrem Emeci og Kadafi Zaman ble på 1990-tallet i perioder invitert inn i spaltene som gjesteskribenter i Drammens Tidendes faste kommentarspalte, «Tanker i tiden». Gjesteskribentene ga en positiv, men til tider også kritisk, omtale av innvandringsrelaterte saker. Spesielt Zaman lot ikke sjansen gå fra seg til å framstille innvandrebefolkningen, spesielt ungdommen, i et positivt lys. Som kjent ble Zaman sjøl etter hvert en velrennomert nyhetsjournalist i TV 2. En annen motstemme til innvandringskritikerne var Unni Helland, lærer på Fjell skole. Fra 1995 til 2014 skrev hun kronikker i avisa, og har trolig levert flere kommentarartikler til DT enn noen annen skribent utenom medarbeiderne i avisa. Hun ble ofte intervjuet også i avisa. Helland var overveiende positiv til innvandrerne, men kunne også være sterkt kritisk til noen sider ved ulike innvandrer kulturer.¹³

Grunnleggende konsensus i bosettingsspørsmål

Med et sterkt lokalt FrP-lag og en på landsbasis merkbart tilstedeværelse av et ekstremt innvandringsfiendtlig parti, Stopp Innvandringen, hadde en kanskje forventet større uenighet blant de lokale styresmaktene om bosettingen av flyktninger i kommunen. Verken i bystyret eller i avisspaltene var debatten om mottak av flyktninger spesielt omfangsrik eller temperamentsfull. Fram til 2015 kom det aldri til stor uenighet i bystyret mellom Høyre og Arbeiderpartiet, SV og sentrumspartiene i flyktningsspørsmålet.

Det var likevel nyanser og noen kontroversielle utspill. Venstresida – og partiet Venstre – ville ofte ta imot noen flere flyktninger, men forskjellen var oftest ikke stor. Det utviklet seg sjelden til munnhoggeri, og kontroversene hadde ikke politiske konsekvenser med unntak av debatten om flyktningkrisa i 2015. I 1996 åpnet flertallet i bystyret riktignok opp for å ta imot alle flyktninger

plassert i mottak i Norge som ville bosette seg i Drammen.¹⁴ Men samtidig ble bystyret enig om en regulert og avgrenset bosetting av flyktninger i framtida. Partiene FrP og Stopp Innvandringen sto på barricadene for å få stengt grensene for all innvandring, avvikle asylordningen og sende flyktningene tilbake til utvandringslandet, altså repatriering.¹⁵ Men forsøket ble forgjeves, og motstanden utviklet seg til å bli en rituell og politisk kraftløs utblåsing. Denne tendensen til å komme til enighet i flyktningsspørsmålet understrekes også av bystyrets holdning til UDIs forsøk på å opprette såkalte desentraliserte asylmottak i 2008. Et tverrpolitisk flertall fra FrP til SV med Drammens Tidende i ryggen sa nei til dette og var med på å hindre at Drammen ble med på eksperimentet.¹⁶

Konsensusen i flyktningsspørsmålet overlevde ikke unntakstilstandene i 2015 og sprakk under behandlingen av henvendelsene fra UDI om ekstraordinære mottak. Statlige myndigheter (UDI) la et stort press på kommunene for å bosette et rekordstort antall asylsøkere, mesteparten fra Syria.¹⁷ I første omgang responderte bystyret i Drammen positivt ved å øke antallet fra 100 til 130 og så til 170. Flertallet i bystyret fulgte imidlertid ikke rådmannens framlegg om å imøtekomme anmodningen om å ta imot 230. Yousuf Gilani, Venstres eneste representant i bystyret og varaordfører, brøt med koalisjonspartnerne H, KrF og FrP og stemte forgjeves med opposisjonen.¹⁸

Om en ser bort fra dette unntaket, handlet innvandringsdebatten ikke om mottak av flyktninger, men om de innvandrerne som allerede bodde i Drammen. Det gjaldt både arbeidsinnvandrerne og etterkommerne og nyankomne flyktninger. Sentralt sto spørsmålet om tilpasning, altså integrering. Hvilke integreringsutfordringer kom på den offentlige agendaen? Og hvordan kunne de løses slik at innvandrerne som et kollektiv ble en del av det norske samfunnet? Og i hvilken grad burde og kunne flertallssamfunnet tilpasse seg den nye flerkulturelle hverdagen slik at innvandrerne ikke måtte gi slipp på kulturen sin for å kunne bli del av samfunnet? Slike

problemstillinger preget debatten og ligger implisitt under de samtaleemnene vi nå skal ta for oss.

Bakteppet for disse debattene, som foregikk på 90- og 00-tallet, var folkesnakket om bydelen Fjell. I den lokale offentligheten i Drammen før 2000 var Fjell synonymt med innvandring, og for noen med mislykket integrering. Den offentlige framstillingen av Fjell spilte derfor en avgjørende rolle for utviklingen av debatten om innvandring i Drammensregionen. Hvordan drammensere så på bydelen, og hva slags løsninger de gikk inn for, avspeiler holdningene til framveksten av et flerkulturelt samfunn.

Fjell – den utskjelte bydelen

Bydelen Fjell hadde nærmest fra begynnelsen av et omdømmeproblem, og det kom til å forfølge dette lokalsamfunnet helt fram til i dag.¹⁹ Ifølge Yngve Carlsson var det ikke slik de første åra rundt 1970 etter at blokkene ble reist på Fjell. Fjells dårlige rykte stammet fra 1970-tallet, ifølge lederen for bydelsutvalget midt på 1980-tallet, Kjell Egil Torgersen. Da kom nemlig «rotløs ungdom» til Fjell og lagde bråk. Det var med på å skape et negativt bilde av bydelen i media, men i første del av 1980-tallet kunne en få inntrykk av at situasjonen hadde roet seg. Det eneste som skilte folk på Fjell fra andre i Drammen, var – ifølge redaktøren i DT-BB – boformen.²⁰ Det er mye som tyder på at omdømmet til Fjell var i ferd med å endres til det positive. Overskriften på forsida av DT-BB 28. mars 1984 var «Fjell et godt sted», og i reportasjen fikk stedet rosende omtale av både pensjonister og småbarnsforeldre.²¹ Avisene kunne rapportere om gode oppvekstforhold på Fjell – ikke mindre enn et «eldorado for barna».

Det kan hende at reportasjen var en overkompensasjon for det negative bildet avisene tidligere hadde skapt av bydelen. Den negative omtalen hadde nok en forankring i virkeligheten på Fjell.

Ifølge Carlsson var det flere grunner til det. Kommunen hadde eierandeler i boliglaget (opptil en tredel av boligene) og plasserte mange sosialklienter på Fjell. Seinere etterfulgte familiene til arbeidsinnvandrerne, og etter det flyktninger, med og uten familier. Nils Stablum har framhevet også at Fjell var kjent for å være et lokalsamfunn som sleit med sosiale problemer *før* innvandrerne kom. Fjell fikk det geografene kaller et *territorielt stigma*. Stigmaet kom av bl.a. lave boligpriser, store grupper med lave inntekter og opphoping av sosiale problemer.²² Fjell er slett ikke det eneste lokalsamfunnet i Norge som over tid har gjennomgått en kollektiv stigmatisering. Det mest kjent eksemplet er Groruddalen.²³ Lave boligpriser gjør at disse bydelene blir attraktive for innvandrere som enten ikke har så god råd eller ikke ønsker å bruke så mye av inntekten på bolig. I neste omgang forsterker innvandrerkonsentrasjonen stigmatiseringen.

Det utgjør en ekstra byrde for en bydel eller et nabolag å bli stigmatisert som en *etnisk getto*. Det er uråd å finne ut presist når drammensere begynte å kalle Fjell for en getto, men på 1990-tallet var dette bildet av Fjell utbredt.²⁴ En getto (fra italiensk *ghetto*, men av uvisst opphav) var opprinnelig en bydel der jødene bodde, men allerede i begynnelsen av 1900-tallet ble begrepet brukt for å skildre en fattig bydel med ymse sosiale problemer der innvandrere, arbeiderklassen med eller uten mørk hudfarge, levde sitt liv mer eller mindre avsondret fra storsamfunnet.²⁵ Også i Norge brukes begrepet om et byområde preget av fattigdom og innvandrere og deres etterkommere. Med andre ord var det stigmatiserende å bo i en getto, og det gjelder fortsatt. I analysen av Fjell i 1991 forklarer Carlsson hvorfor Fjell ble den bydelen i Drammen der folk helst verken skulle eller ville bo.²⁶ Carlsson sjøl skildrer ikke Fjell som en getto, men som en drabantby med problemer som i andre drabantbyer i Norge, for eksempel Stovner utenfor Oslo.

De allmenne problemene som Fjell hadde som drabantby – dårlige levekår, opphoping av sosialklienter, mye kriminalitet og

liknende – var i og for seg ikke det som ga Fjell stempelet som getto. Det var mye en kunne si om Stovner på 1970-tallet som drabantby, blant annet «drabantbytragedien», men getto ble det ikke kalt den gangen.²⁷ Det som var forskjellen på Fjell og andre drabantbyer, var først og fremst hudfarga og etnisiteten til beboerne. Basert på ei opptelling av utenlandske navn i registrene til boliglaga på Fjell kom Carlsson fram til at mellom 40 og 45 prosent av beboerne ved inngangen til 1990-tallet hadde utenlandsk opphav. Dette estimatet forteller ikke direkte noe om for eksempel barnevernsaker, trygdebruk og kriminalitet. Likevel er det klart at ikke få barnevernssaker handlet om situasjonen til innvandrerbarna.²⁸ Innvandrerbefolkningen sto sjølsagt for en del av de sosiale og kulturelle avvikene (som kriminelle og sosialklienter) på Fjell.²⁹

Drabantbyproblemene på Fjell fikk ofte en etnisk innpakning når de skulle presenteres for og drøftes i offentligheten. I begynnelsen av 1990-tallet pyntet for eksempel denne overskriften første-sida på Drammens Tidende: «Innvandrerbarn blir mishandlet av foreldrene».³⁰ Innholdet i artikkelen handlet bare om Fjell. Ikke minst hadde ungdomsproblemene på Fjell en etnisk dimensjon. Ungdomsproblemene på Fjell utløste faktisk de første tiltakene i nærmiljøarbeidet i 1985.³¹

Carlsson hevdet videre i forskningsrapporten at massemedias ensidige fokusering på problemene på Fjell hadde ført til stigmatisering av beboerne. Likevel mente han at en viktig forutsetning for å utvikle bydelen til et bedre sted å bo var nettopp å omtale problemene. Og det gjorde Carlsson til fulle.³² Bildet han tegner av ungdomssituasjonen på Fjell i slutten av 1980-tallet, er rystende. Han nevner flere alvorlige voldsepisoder og skildrer en bydel som til tider levde under frykt for «den harde kjernen» på Fjell. Carlsson skriver:

‘Den harde kjerne’ på Fjell kjennetegnes av rusmiddelbruk, kriminalitet og vold [...]. Den primære sosiale kontroll som

ble forsøkt utøvd av ansatte og ungdommer fungerte ikke. Det er også tvilsomt om primær sosial kontroll fra andre beboere på Fjell vil hjelpe. Eierne av gatekjøkkenet forsøkte, som nevnt, å påtale et normbrudd. Han ble slått ned. Det samme skjedde med et av styremedlemmene i eldre-senteret.³³

Sjøl om han skriver om en «flerkulturell ungdomsgjeng», der norske gutter er med, går det tydelig fram at norsk-tyrkiske gutter skapte mye bråk og ubehag for andre ungdommer og beboerne på Fjell. Her er det et eksempel på *segmentert assimilering*.³⁴ Begrepet nyanserer assimileringprosessen ved å peke på det opplagte at kulturmøtet, og også assimilering, skjer innenfor en bestemt kontekst. Innvanderne blir ikke innlemmet i det norske samfunnet, men i et sosiokulturelt segment i samfunnet. I dette tilfellet blir tyrkiske ungdommer «fornorsket» av et dårlig norsk ungdomsmiljø. Eller var det norske ungdommer som tilpasset seg en tyrkisk kriminell ungdomssubkultur? Uansett kom de tyrkiske ungdommene i fokus og ble en del av omdømmeproblemet.

På bakgrunn av Carlssons sosiologiske undersøkelse er det lett å forstå at det gikk rykter i byen om Fjell som en getto. Hvor lenge denne situasjonen varte, er ikke lett å si, men fem år etter Carlssons rapport kunne en lese i lokalavisa om ungdomsoppgjør på Konnerud og Kjosterud der «den såkalte Fjell-gjengen» var innblandet i slagsmål med balltre og biljardkøer.³⁵ Men kort tid etterpå tok John Dutton, utlendingssjefen i kommunen, til motmæle. Han avfeide rett og slett at det fantes en «Fjell-gjeng». Det var riktignok snakk om en ungdomsgjeng, men «medlemmene» ble rekruttert fra ulike deler av Drammen og kom til og fra. Dessuten var det etnisk norske ungdommer som ledet an.³⁶ Duttons oppfatning fikk støtte av redaksjonen i DT-BB i 1997.³⁷ På lederplass applauderte redaktøren politiet for å ha avvirket gjengene på Åssiden og Fjell. Nå var det en annen gjeng i sentrum som sto i fokus, men uten at

etnisiteten ble dratt inn i diskusjonen.

Det var andre grunner til at Fjell fikk et dårlig omdømme allerede på 1980-tallet. Therese-saken i 1988 var av en slik dimensjon at saken i seg sjøl var nok til å kaste en lang skygge over Fjell. Therese Johannessen ble bortført 3. juli 1988 fra Fjell der hun bodde sammen med sine foreldre: Inger-Lise Johannessen og hennes spanske samboer Jesus Ramon Soto Marino. Therese var mørkere i huden enn gjennomsnittet i Norge på dette tidspunktet, men i etterforskningen og mediedekningen den gangen ble ikke den utenlandske dimensjonen framhevet. Thereses forsvinning ble det sjølsagt snakket mye om på Fjell. Det var mistanke om en pedofil, og politiets tegning av den etterlyste mannen, offentliggjort i oktober 1988, viste en etnisk nordboer i 40-årsalderen.

Likevel gikk det tidlig rykte om bortføring til Pakistan, et spor som politiet også fulgte. Mora til Therese hadde tidligere hatt et forhold til en mann av pakistansk opprinnelse. Det var da mulig at Therese hadde blitt bortført av hennes tidligere pakistanske kjæreste fordi han kunne ha trodd at han var faren til Therese. Det gikk seinere et rykte på Fjell blant pakistanere om at Therese levde i Pakistan og var blitt mor til flere barn. I 1996 kom det fram i riksmidia at politiet faktisk hadde forsøkt å finne Therese i Pakistan, men uten hell.³⁸

Da Thomas Quick tilsto og ble dømt for å ha tatt livet av Therese i 1998, falt saken til ro. Men i 2011 trakk han tilbake tilståelsen, svensk politi trakk tilbake tiltalen, og igjen var saken åpen for spekulasjoner. Hele tida hadde private etterforskere og advokater holdt fram med granskinger, men i 2013 var saken foreldet. Likevel kom advokat Fridtjof Feydt, som i årevis hadde brukt fritida på Therese-saken, på banen. Han ble med til en utgraving i Østfold i 2013 etter et tips om at Therese var gravlagt der. Mora, Inger-Lise Johannessen, ga samme år ut boka *Thereses mamma*, der hun nå var overbevist om at Therese var brakt til Pakistan. Fremdeles hadde hun et håp om å finne Therese i live.³⁹

Fjell-samfunnet ble hardt rammet av hendelsen. 1988, det året niårige Therese Johannessen forsvant fra Fjell, var uten tvil nullpunktet i Fjells historie. Olaf Brastad oppsummerte virkningene Therese-saken hadde for lokalsamfunnet på Fjell:

Når et barn utsettes for skade eller forbrytelse, blir vi engasjert. Hvis forbrytelsen er alvorlig nok, blir den også allemannseie. Therese forsvant fra Fjell, og med ett var Fjell kjent av hele landet. Bydelens problemer kunne høres i radio, ses på tv og leses i avisene. Etterforskningen var landets mest omfattende dyneløfting. Slik kan ikke glemmes verken av utenforstående eller beboere.⁴⁰

Men for å forstå Therese-saken fullt ut må en se den i en utvidet kontekst. På 1980-tallet var Drammen preget av de sosiale og miljømessige problemene som fulgte i kjølvannet av avindustrialiseringen: arbeidsledighet og lave inntekter, og et elendig fysisk miljø der svære industrilokaler sto tomme, og Drammenselva fungerte som byens kloakk. Drammen opplevde dessuten utfordringer med innvandringen, og trafikken gjorde bysentrumet utrivelig.⁴¹ Byen var kjent som «harrybyen» og hadde sjøl et omdømmeproblem. Therese-saken kom på toppen av dette. Sjøl om mange drammen-sere oppfattet Fjell som noe annet enn Drammen, reflekterte det som skjedde på Fjell, på byen og kommunen.

Ifølge Odd Myklebust markerte Therese-saken paradoksalt nok også et positivt vendepunkt.⁴² Myklebust hadde vært krimreporter i Drammens Tidende og innrømmet at han og avisa hadde vært med på å gi bydelen et ufortjent dårlig rykte. Da han besøkte Fjell for å dekke Therese-saken, ble han forbauset. Der møtte han et samfunn som sørget i solidaritet, et lokalsamfunn med et overskudd av omsorg for hverandre. Fjell var noe mer enn en bydel belastet med barnevernssaker, utagerende ungdommer, marginaliserte mennesker og kulturkonflikter. Myklebust mente

at avisa etter Therese-saken oftere tok til å vise fram denne andre, positive sida ved Fjell.

Reportasjene og andre innslag i avisa som handlet om Fjell, bekrefter at dette til en viss grad skjedde. I tillegg til all den positive omtalen av bydelsutviklingen (stiftelsen, prosjektet og Bydelshuset) kunne avisa også bevisst nedtone negative innslag om Fjell. I 1994 gikk Unni Helland ut i avisa og advarte myndighetene om forholdene på Fjell. Hun malte et skrekkbilde: «Fjell – en tidsinnstilt bombe». ⁴³ Men ved sida av intervjuet trykte avisa en god nyhet om Fjell, nemlig Stortingets positive omtale av nærmiljøarbeidet i bydelen. Om noen skulle være i tvil om redaksjonens budskap, kom det klart fram i bildeteksten: «Bydelen Fjell er som en tidsinnstilt bombe, mener lærer Unni Helland. I dag fremheves imidlertid Fjell i en stortingsmelding som et vellykket nærmiljøprosjekt.» ⁴⁴

Myklebust mener videre at denne positive holdningen kom til å prege dekningen av Fjell framover da innvandringsdebatten tilspisset seg på 1990-tallet. Som vi seinere skal se, lot avisa imidlertid ikke sjansen gå fra seg til å skape sensasjonelle oppslag rundt problemene på Fjell. Likevel kan det ikke være tvil om at det offentlige bildet av Fjell slik det kom fram i avisa, var langt mer balansert enn før. ⁴⁵

I tillegg til Therese-saken var det andre alvorlige kriminelle hendelser som satte Fjell og spesielt innvandrerne i et dårlig lys. Det dreier seg særlig om to innbyrdes oppgjør i det tyrkiske miljøet i 1980 og 1982. ⁴⁶ I begge tilfeller handlet det om familiens ære og døtrenes seksualitet. I det første tilfellet var situasjonen svært komplisert. En tyrkisk mann skaut ned på åpen gate en tyrkisk familiefar som spaserte sammen med den elleveårige dattera si. Begge ble alvorlig såret, men overlevde. Tyrkeren som avfyrte skuddene var en gift mann, men hadde uformelt tatt den eldre dattera til familiefaren som «andre kone». De to hadde fått et barn sammen og bodde da under samme tak med den første kona. ⁴⁷ Dattera hadde trosset faren og bestemte seg for å flytte, sammen

med barnet, inn til «sin mann» og kona hans. Saken var sjølsagt sensasjonell og fikk svært mye dekning i lokalpressen.

Den andre saken ble etter hvert landskjent som det første æresdrapet i Norge, omtalt som *Berber-saken*. Det skjedde i november 1982 og hadde også opphav i det tyrkiske miljøet i Drammensområdet.⁴⁸ Saken handlet om tenåringsdattera i en tyrkisk familie som etter sigende hadde inngått et forhold til en tyrkisk familiefar i 30-årsalderen. Da dette ble kjent, tok faren og de to brødrene hennes livet av mannen. De mente at omgangen hadde skjedd ved tvang, og det var viktig å opprettholde familiens ære. Dattera fortalte 20 år etterpå historien til journalist Ingvill Drægni og bekreftet familiens versjon om at hun hadde blitt voldtatt.⁴⁹

«Berber-saken var en spesiell sak. På den tida var æresdrap et ukjent fenomen i Norge. Drapet på Berber var i høyeste grad et æresdrap», fortalte etterforskeren Nils-Berthel Kvinge i ettertid til Børre Ivar Lie, journalist i Drammens Tidende.⁵⁰ Drapssaken ble også dekket grundig i riksmidia, der en satte den i sammenheng med andre liknende voldelige oppgjør innad i innvandrer-miljøene.⁵¹ Den norske ambassadøren i Tyrkia ble kontaktet, og han kunne rapportere at æresdrap fremdeles var utbredt i Tyrkia, spesielt på landsbygda. Han mente at en tyrkisk domstol ville ha vist forståelse for farens situasjon. Kulturdimensjonen i saken kom til å spille inn i domsavgjørelsen, der Høyesterett reduserte betraktelig fengselsstraffen som lagmannsretten hadde kommet fram til, fra til sammen 41 år for brødrene og faren til 27 år.⁵²

Verken drapet på Berber eller drapsforsøket i 1980 skjedde på Fjell, og de involverte bodde heller ikke på Fjell. Likevel bidro disse hendelsene ikke bare til å sette innvandrerne i Drammensområdet i et dårlig lys, men var med på å forsterke det dårlige ryktet som Fjell var i ferd med å opparbeide seg i Drammen. Voldsepisodene og de omfattende rettssakene i etterkant skjedde nemlig mens tyrkerne i Drammen begynte å samle seg i blokkleilighetene på Fjell. Uansett hvor uskyldig den enkelte tyrkiske innvandrer eller

andre innvandrere var i denne saken, bidro voldsepisodene til Fjells dårlige rykte. Fjell var et sted fremmede og uberegnelige folk, spesielt tyrkere, flyttet til, og der det var farlig å bo.

**Den problematiske
andregenerasjonen –
virkelighetsbeskrivelse
og stigmatisering**

En skal leite lenge for å finne alvorlige bråkeepisoder mellom arbeidsinnvandrerne og nordmenn i den tidlige fasen av arbeidsinnvandringen. Noen gnisninger på arbeidsplassen er dokumentert, men de skapte stort sett ikke store overskrifter slik som bolignøden blant innvandrerne gjorde.⁵³ Den første generasjonen innvandrerne var den stille, nærmest usynlige generasjonen.⁵⁴ Grovt sagt: De jobbet vettet av seg for å tjene penger, og når de ikke var på jobb, var det om å gjøre å hvile. Sånn ble det ikke for de barna som kom med foreldrene til Norge eller ble født i kjølvannet av den første arbeidsinnvandringen.

På 1990-tallet ble innvandrerbarna til arbeidsinnvandrerne ungdommer, og det ble ei vanskelig tid for mange.⁵⁵ I Drammen gjaldt det spesielt for ungdommene med tyrkisk bakgrunn. Mange sleit med å finne sin plass mellom det tyrkiske og det norske. Om en kom i ubalanse, hagla det med sanksjoner. Det var fort gjort å bli stående fast i ei tyrkisk-kulturell hengemyr eller bli fullstendig slukt av storsamfunnet og legge seg til norske ungdommers vaner og uvaner. I motsetning til foreldregenerasjonen som mentalt kanskje aldri helt forlot heimsplassen i Tyrkia, ble den første generasjonen etterkommere stilt overfor et identitetsdilemma. De kunne ikke trekke seg tilbake til en trygg tyrkisk subkultur dominert av moskeen, slekt og sambygding, avsondret fra resten av samfunnet. Dessuten var denne tyrkiske subkulturen ikke alltid

like trygg, slik voldsepisodene nevnt ovenfor indikerer. Det faktum at den andre generasjonen tyrkere, eller snarere norsk-tyrkerne, utgjorde en tallrik og nokså geografisk konsentrert minoritet i Drammen, kom til å forsterke utfordringen med «å finne seg sjæl». Ungdommen kom ofte fra arbeiderfamilier med liten kulturell kapital, og sammenliknet med jentene hadde guttene langt større personlig frihet.⁵⁶ Og i motsetning til foreldregenerasjonen kom etterkommergenerasjonen, vel å merke guttene, i både offentlighetens og politiets søkelys. Samtidig hadde de tyrkiske etterkommerne svært sterke bånd til foreldrenes verdigrunnlag, også sammenliknet med andre innvandrergupper. Mens alle andre større innvandrergupper viste en økende tendens til å gifte seg med en person uten innvandrerbakgrunn, var det, ifølge en levekårsundersøkelse fra 2016, ikke tilfellet for norsk-tyrkere.⁵⁷ Det var 17 prosent av etterkommerne med tyrkisk bakgrunn som tilhørte denne gruppa, og det var nesten på samme nivå som foreldregenerasjonen. Det er ingen grunn til å tro at prosenten har vært noe lavere hos norsk-tyrkere i Drammen enn i landet ellers. Norsk-tyrkere holdt også fram med å være religiøse; faktisk var religiøsiteten noe sterkere hos andre enn første generasjon, og den satt dypere hos menn enn hos kvinner.⁵⁸

På 1980-tallet ble rasisme sjølsagt et diskusjonstema, og både kommunen og frivillige organisasjoner som SOS Rasisme jobbet mot rasisme i Drammen.⁵⁹ Men i motsetning til Hokksund, og sammenliknet med Oslo, fikk ikke erklærte norske hvite rasister og rasistiske organisasjoner fotfeste i selve Drammen.⁶⁰ Arne Myrdal, leder for Folkebevegelsen mot innvandring (FMI), hadde en kort opptreden i Drammen i 1989, men ble jaget bort uten at det kom til konfrontasjoner. Han truet flere ganger med å marsjere i Drammens gater og sette opp stands, men det ble ikke noe av.⁶¹ Drammen opplevde ikke konfrontasjoner slik som i Brumunddal og Kristiansand, eller rasistisk motiverte drap som i tilfellet med Benjamin Hermansen på Holmlia i Oslo i 2001.⁶² Om en ser litt

framover i tid, ser det heller ikke ut som om Drammen er stedet for sammenstøt mellom ekstremistiske grupperinger. I 2016 satte politiet i Drammen en stopper for Odins soldaters gatepatruljer før motstanderne i «Allahs soldater» fikk mobilisert seg.⁶³

En rekke spredte, men ikke desto mindre alvorlige voldsepisoder med en etnisk komponent fant derimot sted i Drammen. Det var flere i byen som fryktet at situasjonen kunne komme ut av kontroll. Forskjellen var at drammenserne fram til 22. juli hadde en geografisk og også sosial avstand til den politisk og rasistisk motiverte volden. Det var derfor vold med en innvandrerdimensjon, *innvandrervolden*, dominerte den offentlige samtalen heller enn vold utøvd mot innvanderne.

De større episodene med voldsinnslag fikk bred mediedekning og utløste mye diskusjon. Sakene gjaldt forhold på Fjell, slagsmål og nesten-slagsmål i byen og i bygdene rundt Drammen, og noe vold på skolene i byen. 1990-tallet og noen år etter årtusenskiftet var spesielt turbulente år, men også seinere har Drammen vært rammet av alvorlige voldshendelser. «Slaget ved Balatjern» i Nedre Eiker i 2008 der norsk-tyrkiske ungdommer fra Drammen og lokale ungdommer var innblandet, rager høyt på lista over svært alvorlige sammenstøt, i dette tilfellet mellom etnisk norske og norsk-tyrkiske ungdommer.⁶⁴

Overskriftene i Drammens Tidende-Buskeruds Blad fra 1990 til 2000 forteller en god del om hvordan *vold* og *innvandrere* ble koplet sammen, spesielt innvandrerungdommen, og hvordan det ble framstilt i medieoffentligheten. I parentes står det hvilke grupper ble omtalt i reportasjene:

- 1990   «Tyrker overfalt kvinne for å oppnå kontakt» (tyrkisk)
            «Offeret redd innvandrere»
            «Tyrkisk bakgrunn formildende i uttuksak»
            «Innvandrer-barn blir mishandlet av foreldre» (Fjell)
            «Tyrker-gjeng i knivslagsmål» (norsk, tyrkisk)

- 1991 «Tyrker-gjeng knivstakk ungdommer fra Sande»
«Prostitusjon i byen?» (tyrkisk)
«Håper politiet får tatt dem» (mørkhudete, tyrkisk)
«8 utlendinger overfalt 4 nordmenn»
- 1992 «Hindret rasist-slag» (norsk og tyrkisk ved Galterud skole)
«Holdningsarbeid mot rasesammenstøt på Fjell»
- 1993 «Økt voldsbruk blant byens innvandrere»
«Skremmende melding om innvandrere i Drammen»
- 1995 «Dødelige våpen i Drammen» (vietnamesisk)
«Slått ned med jernstang i Magasinet» (tyrkisk, pakistansk)
«'Politiet gjør for lite for å bekjempe gatevold'»
«Volden i Drammen» (leder) (tyrkisk, vietnamesisk og pakistansk)
«Innvandrere uten tillit til politiet»
«Tillitskrise mellom innvandrere og politiet»
«Ungt vitne i voldssak slått og knivstukket» (pakistansk)
«Nei takk til mafia-Drammen» (leder)
«Økte voldsproblemer» (innvandrerungdommen på Fjell)
«Problemet med voldelig innvandrerungdom øker»
- 1996 «Blodig slagsmål» (tyrkisk, vietnamesisk)
«Frykter blodige oppgjør»
«Truende gjenger» (Fjell-gjengen)
«Ungdomsoppgjør på Konnerud og Kjølrsrud»
- 1998 «Tyrkiske ungdommer bekymret etter bråk» (vietnamesisk, tyrkisk)
«Livredde egen gjeng» (vietnamesisk)
«Drept i blodig masseslagsmål» (iransk, norsk)
- 1999 «Voldtatt av guttegjeng» (kosovoalbansk, tyrkisk og pakistansk fra Fjell)
«14-åring tilstått voldtektsforsøk»
«Flere utsatt for voldsgjengen»
«Voldtektsforbryteren på frifot»
«Frykter hva de kan finne på»
«Liten respekt for kvinner»
«Syv skadet i knivslagsmål» (norsk, tyrkisk, vietnamesisk)
«Ordføreren redd i egen by»
«Ungdommen fra innvandrer miljøene frykter rasismen.»
«Nyansatt utlendingsjef advarte i 1995»
«Brixton-tendenser i Drammen» (leder)
«Forstår voldungdommen»
«Ny offensiv mot vold»
«Drammen kan få voldspenger»
«Drammen – en farlig by?»

- «Jaglands sønn slått ned på byen» («en gjeng gutter av utenlandsk opprinnelse»)
«Gjenger fester grep»
2000 «Eksplasjon av vold og narko»
«Byen er totalt forandret»
«Ti kriminelle gjenger» («mest innvandrere»: pakistansk, tyrkisk, vietnamesisk, norsk, blandet norsk og innvandrere, jentegjeng)
«Må sette inn større ressurser»

Disse overskriftene handler alle om temaet innvandrevold, de fleste relatert til innvandrerungdommer. I noen tilfeller var etnisk norske involvert, men som politioverkonstabelen ved Fjell bydelspoliti, Geir Johnsen, sa i 1995: «Som regel er det innvandrergrupper mot innvandrergrupper. Det er sjeldent at det er innvandrere mot norske, men det kan også være blandede grupper.»⁶⁵ De fleste av oppslagene handler om ulike typer voldsepisoder, mens andre oppslag handler om politiske utspill. «Ny offensiv mot vold», «Drammen kan få voldspenger» og «Må sette inn større ressurser» handler om tiltak for å minske volden. Felles for medieoppslagene er at overskriftene, ingressene og selve innholdet i reportasjene bidro over tid til å forsterke bildet av innvandrerne og etterkommerne som «de andre» og markerte kraftig skillelinjene mellom «oss og dem».⁶⁶ Her er det snakk om påvirkningseffekten som ligger i medias eksponeringsmakt.

På 1990-tallet manglet det slett ikke på oppslag og reportasjer i avisa om enkelte ungdommer som klarte seg bra. To skoleflinke jenter med indisk bakgrunn som ønsket å trække opp en sti for framtidige innvandrerjenter, fikk helsides oppslag.⁶⁷ Initiativet til den unge norsk-pakistanske Yousuf Gilani for å mobilisere mot vold fikk også god dekning og støtte fra avisredaksjonen.⁶⁸ Det er heller ikke tvil om at kommentarstoffet både av avisas medarbeidere og andre skribenter i vesentlig grad utgjorde en motvekt til stigmatiseringen. Som nevnt ble innvandrere bevisst rekruttert til gjestespaltene for å gi avisa en innvandrerprofil. Mediestu-

dier viser at makteliten (uansett politisk profil) og kultureliten, den siste ofte med ståsted på venstresida i politikken, dominerer spesielt i kommentarstoffet, og dette gjaldt trolig for DT-BB. Unntaket er leserpaltene (leserbrev og telefonoppringning) der innvandringskritiske stemmer hadde overtak.⁶⁹ I en periode fra 1990 til 1999 viser for eksempel ei opptelling av leserinnlegg om innvandrerungdommen at det var dobbelt så mange innlegg med negativt innhold som innlegg som var positive (12 mot 6, mens noen få var nøytrale). Som vi seinere skal se, ble denne tendensen til å bruke leserstemmen til å formidle negativt innhold forsterket gjennom den nye, digitale medieteknologien.

Poenget her er å vise hvordan Drammens Tidende, lokalavisa for Drammen og regionalavisa for Buskerud, var med på å skape et virkelighetsbilde av innvandrere der voldsutøvelsen inngikk som et karakteristisk element. Effektforskningens funn er mye omstridt i medievitenskapen, men en tommelfingerregel er at jo lengre eksponeringstid for medieinntrykk, desto større påvirkningskraft.⁷⁰ En veit ikke i hvilken grad det medieskapte virkelighetsbildet var med på å forsterke innvandrerskepsisen i lokalsamfunnet. En kan i alle fall slå fast at avisa gjennom krimreportasjer om voldshendelser og påfølgende rettssaker, dekning av forskningen om vold i lokalsamfunnet og rapportering om tiltak rettet mot vold var med på å gi næring til en virkelighetsrepresentasjon der vold og innvandrere gikk hand i hand. En avgjørende faktor i medias påvirkningskraft er, ifølge medieforskerne, graden av samsvar mellom forestillingen til den enkelte mediekonsument og det medieskapte bildet. Jo større samsvar, desto større påvirkning. Det er derfor noe paradoksalt at avisa ellers i sin tekstproduksjon ofte promoterte et positivt bilde av innvandrere i tråd med holdningen til et klart flertall av byens folkevalgte. En står overfor to ulike tolkningsrammer eller medierammer i avisa: på den ene sida – *den kriminelle, voldelige innvandrereren*, på den andre sida – *det fargerike fellesskapet*.⁷¹

Hvordan kan en forklare dette spriket mellom bildet skapt gjennom nyhetsformidlingen og kommentarstoffet? I utgangspunktet er massemedia konfliktorientert i sitt vesen, og «møkkagraving» og avsløringer hører med i mediehverdagen.⁷² Noe av journalistikken kan også være sensasjonspreget, ikke minst krimjournalistikken. Her kan en snakke om et mediesystem med krav og normer som overstyrer andre normer og verdigrunnet til journalistene og redaksjonene. Journalistene er framfor alt på jakt etter den gode historien eller et skup. Det kan delvis forklare hvorfor journalistene, der et klart flertall står på den politiske venstresida, ikke kan la være å skrive mye om innvandring innenfor en tolkningsramme der innvandrevold og -kriminalitet dominerer. Bildet av den kriminelle, voldelige innvandrerer var – ifølge medieundersøkelser på 90- og 00-tallet – faktisk det mest utbredte innvandrerbildet i massemedia.⁷³ Det er ikke vanskelig å plassere den lokale mediedekningen i Drammen i en nasjonal, og også i en vestlig kulturell sammenheng.

Men verken garvede journalister eller andre deltakere i den lokale innvandringsdiskursen var bare fanget av de strukturelle rammene for medieproduksjon og mediefeltets logikk. Det kan tenkes at journalistene hadde en mer bevisst holdning til sin tekstproduksjon og overskred den tilsynelatende motsetningen mellom to ulike tolkningsrammer. Å skrive om *innvandrerproblemene* kunne være et ledd i en langsiktig strategi for å overvinne nettopp utfordringene i det flerkulturelle samfunn. Yngve Carlsson mente at han og andre som opptrådte i medieoffentligheten, inkludert aktører fra lokalpressen, var nødt til å snakke om problemene for å få dem på den politiske agendaen, for så i neste runde å få til politisk handling.⁷⁴ Videre var han – og det gjelder for andre diskursdeltakere – svært bevisst på at en ikke kunne få i både pose og sekk; problemfokusering vil ikke hjelpe til å avstigmatisere innvandrerbefolkningen, heller tvert imot. Men dette var og er fremdeles et dilemma som alle, ikke minst deltakerne med

innvandrerbakgrunnen, ble konfrontert med. Masood Bhatti, lærer på Fjell og opprinnelig fra Pakistan, kritiserte for eksempel kampen mot rasismen for å være noe ensidig, og ble rost opp i skyene av flere innvandrerkritiske stemmer, blant annet lederen for Folkebevegelsen mot innvandring på Ringerike.⁷⁵ Den gangen som nå: For å unngå handlingslammelse må en først sette ord på problemene, men risikoen er økt kollektiv stigmatisering.

Likestilling og hijab-debatten – innvandrerkvinnenes samfunnsposisjon

Trass i kvinnebevegelsens framvekst på 1970-tallet er det mye som taler for at synet på kvinnenes plass i innvandremiljøene på 1980- og 1990-tallet langt på veg var akseptert, både av kvinnene sjøl og det norske flertallssamfunnet.⁷⁶ Det var på dette tidspunktet lite debatt om innvandrerkvinnene, og kjønnsdeling preget flere av integreringstiltakene. Det kan være flere grunner til det. Integreringspolitikken var på denne tida påvirket av kulturpluralistisk tenkning der en skulle prøve å forstå og hjelpe innvandrene på deres egne premisser. I andre kulturer var både kjønnsdeling og et patriarkalsk maktsystem en sentral kulturell premis.

En annen grunn til at en godtok kvinnediskriminering, var av mer praktisk art. Robyn Enger, som jobbet som norsklærer for innvandrere og flyktninger i Drammen kommune i 18 år, var helt overbevist om at det kommunale integreringsapparatet aldri hadde nådd kvinnene hvis en ikke hadde kjønnsdelte aktiviteter.⁷⁷ Hvor motsigende det enn høres ut, var det umulig å lykkes med integrering av innvandrerkvinner, og indirekte barna deres, hvis ikke tiltakene tok hensyn til innvandrenes egne kulturelle normer.

Et annet moment gjaldt den religiøse identitetsmarkeringen blant muslimer i Norge. Religiøse symbol var rett og slett lite påfal-

lende i offentligheten, om en sammenlikner med dagens forhold.⁷⁸ Én ting var at det ikke var så mange muslimske innvandrere, spesielt kvinner, men de var heller ikke så synlige i bybildet. Som vi har sett, var det til og med forbudt å bruke skaut i klasserommet på Fjell skole på 1990-tallet.⁷⁹ Rundt århundreskiftet skjedde det en markant økning i bruken av hijab. Framgangen for konservative, mer fundamentalistiske retninger innenfor islam kan være én forklaring, en annen kan være mislykket integrering. Jenter med muslimsk bakgrunn kan ha følt at de ikke hadde blitt akseptert i samfunnet som likeverdige; de blir aldri helt norske. De har derfor forankret sin identitet dypere i islam og legger vekt på karakteristiske ytre, essensialistiske kjennetegn på etnisk identitet som hijab.

Begge forklaringer fins blant folk som kjenner Fjell fra innsida. Nils Stablum har bodd på Fjell siden 1980-tallet og har hatt mye omgang med muslimene på Fjell. Han la merke til den religiøse radikaliseringen. På den andre sida framhever Monika Bock, som har jobbet på frivilligsentralen på Fjell i 15 år før hun sluttet i 2016, hvordan unge muslimske jenter ble mer bevisste sine muslimske røtter og ønsket å dyrke dem.⁸⁰ En annen grunn, i alle fall når det gjelder den norsk-tyrkiske befolkningen, er politisk-religiøse forhold i Tyrkia. Recep Tayyip Erdoğan fra AKP, et moderat islamsk parti den gangen, kom til makta i 2003. Fram til i dag har de pro-islamske styresmaktene jobbet for at islam skal ha større plass i offentligheten, noe Kemal Atatürk, grunnleggeren av den tyrkiske republikken (1923), hadde motarbeidet iherdig.

Bevisstheten rundt innvandrerkvinnenes situasjon i Drammen kom relativt tidlig fram i den lokale innvandringsdiskusjonen. Innvandrerkvinnene i Drammen, spesielt de fra Tyrkia, kom i større grad enn gjennomsnittet fra landsbygda og hadde minimal eller ingen skolegang.⁸¹ Dessuten levde de svært isolert. Det var derfor ikke overraskende at Sala Nygård viet mesteparten av sine ressurser som kommunens første innvandrersekretær til nettopp lite utdannede og isolerte kvinner fra landsbygda i Tyrkia,

mange fra Konya-provinsen. Norsklæreren Robyn Enger hadde også mange språkgrupper med tyrkiske kvinner i si tid på Fjell, og mente at aktivitetene bidro til å gi kvinnene et rikere liv og tryggere ståsted i det norske samfunnet.⁸² Målt i forhold til etnisk norske kvinners likestillingskrav kom denne generasjonen med innvandrerkvinner ikke så langt. Likevel skjedde det nok en mild form for kvinnefrigjøring.

Men det kan likevel tenkes at disse integreringstiltakene på Fjell og ellers i Drammen var med på å gjøre det lettere for den yngre generasjon, døtrene som kom i kjølvannet til familieinnvandringen, å heve sine stemmer. En av disse var den norsk-tyrkiske kvinne Gülcan Özalp.⁸³ Hun kom riktignok fra en familie med relativt god utdannelse, og begge foreldrene arbeidet i industrien i Drammen. Hun kom til å bli en politisk pioner blant innvandrerkvinnene og var tidlig ute med å delta i 8. mars-markeringer. Özalp husker ikke nøyaktig når hun gikk i sitt første 8. marstog, men det var rundt 1990.

Og det var gode grunner for innvandrerkvinner i Drammen til å gå i tog. Betzy krisesenter for kvinner ble opprettet i 1980 og hadde fått en økende pågang fra innvandrerkvinner.⁸⁴ I 1992 startet senteret en internasjonal sjølhjelpsgruppe for innvandrerkvinner, og opprettet seinere en egen krisetelefon spesielt for innvandrerkvinner.⁸⁵ Senteret hadde merket at mange innvandrerkvinner fra den andre generasjonen oppsøkte senteret for hjelp, og pågangen fortsatte utover 1990-tallet. I 1998 beskrev senterledelsen innvandrerkvinnenes situasjon slik: «Det er ikke uvanlig at innvandrerkvinner nektes norskopplæring av ektemannen, og at barna sendes til hans familie i hjemlandet. Mannen har full kontroll.»⁸⁶ Samtidig påpekte senteret at det var flere kvinner som nå protesterte mot denne behandlingen.

Innvandrerkvinner protesterte ikke bare mot mishandling i ekteskapet, men i økende grad mot kvinnediskriminering i det hele tatt. Den økte bevisstheten omkring innvandrerkvinnenes

situasjon var i ferd med å slå ut i konkret politisk handling. Ti år etter at Özalp gikk i sitt første 8. mars-tog, fikk protesten mot behandlingen av innvandrerkvinner et offentlig uttrykk. Det var i forbindelse med 8. mars-toget i Drammen i 2002. Özalp minnes godt dette toget:

Toget i 2002 hadde med innvandrerkvinner å gjøre. «Støtt retten til selvbestemt liv» tror jeg parolen lød og det var den eneste parolen, for å ha fokus på kun den saken. Unni Helland hadde ideen og kom til meg med den og dermed begynte snøballen å rulle. Kun en parole og den skulle være til støtte for kvinner generelt og innvandrerkvinner spesielt. Tema var aktuelt bl.a. etter Kadra sin avsløring av imamer som støttet omskjæring av kvinner. Det var ikke mange innvandrerkvinner som var med i toget i 2002, men temaet mobiliserte mange støttespillere fordi vi i forkant markedsførte arrangementet med dets budskap. Noen få innvandrerkvinner og enda færre innvandremenn gikk i toget. Men målet var å så en spire og få innvandrerkvinner til å tenke i de baner.⁸⁷

En spire var definitivt sådd, men det gikk likevel noen år før en kan snakke om en feministisk fullblomstring blant innvandrerkvinnene. I 2009 skrev Janicke Karin Solheim, leder for Drammens kvinnesaksforening, en kronikk, «Kvinner svikter kvinner», kanskje uvitende om toget i 2002.⁸⁸ Samme år kom det i stand en annerledes 8. mars-feiring. Drammen innvandrerråd innbydde til en kvinnefest på Unionen Scene der innvandrerkvinnerens situasjon sto i fokus. Målgruppa inkluderte i tillegg til innvandrerkvinner alle andre som ønsket å solidariser seg med innvandrerkvinnene. Det ble ikke så mye kamp, men heller bevisstgjøring. Arbeid og utdanning for innvandrerkvinner, omskjæring og tvangsektenskap skulle tas opp, men ikke bruk av hijab. Siden det var flere ulike og

tilsynelatende uforenelige synspunkter om skautbruken, var det uklokt å ta opp temaet på dette tidspunktet, mente arrangørene.⁸⁹

Det var viktig at innvandrerkvinner tok til å drøfte i offentligheten sensitive samfunnsspørsmål som omskjæring, tvangsekteskap og konemishandling. Samtidig var det kanskje heller ikke fullt så kontroversielt lenger å lufte disse sakene. Innvandrerbefolkningen var i ferd med å adoptere noen av de sentrale norske verdiene, noe som underbygges av flere offentlige opprør blant yngre kvinner med innvandrerbakgrunn.⁹⁰ De ville først og fremst ha en slutt på taushetskulturen i flere innvandremiljøer. Holdningsendringen dreide seg om å si fra og om å gå utenom familien og de tradisjonelle islamske autoritetene for å løse problemene.

Men sånn var det ikke med hijab. Bruken av hijab hadde blitt mer utbredt blant muslimske innvandrerkvinner og ikke minst jenter, noen i svært ung alder. I FrPs øyne var hijab blitt det fremste tegnet på «snikislamisering» av det norske samfunnet.⁹¹ Fra et feministisk perspektiv var den økende hijabbruken også problematisk. Den kunne tolkes som et illevarslende tegn på at tida var i ferd med å snus tilbake flere generasjoner da det var forventet at norske kvinner gikk med skaut. Og debatten rundt hijaben smitta snart over til bruk av andre plagg som nikab og burka. Svært få muslimske kvinner i Norge har brukt disse i det offentlige rom. Debatten ble en del av en større prinsipiell debatt ikke bare om likestilling, men om religionens plass i det offentlige rom. Debatten har flammet opp i ny og ne og er slett ikke over.⁹²

På riksplanet har en hatt i alle fall tre større «hijabdebatter», i 2001, 2004 og i 2009.⁹³ De to første debattene hadde å gjøre med bruken av hijab på jobb, i det private næringslivet. Sakene endte med at kvinnene fikk lov til å bruke hijab på arbeidsplassen. Innføring av hijab-forbud i offentlige skoler i Frankrike i 2004 stimulerte debatten også i Norge og dreide den bort fra å tillate bruken av hijab i det offentlige rom til tiltak for å begrense bruken. Den absolutt største debatten om hijab i Norge så langt kom

imidlertid i 2009 i forbindelse med spørsmålet om bruk av hijab i politiet.⁹⁴ I Drammen med relativt mange norsk-tyrkere var utviklingen i Tyrkia også en spire til denne debatten. Der hadde nemlig styresmaktene under AKP opphevet forbudet mot å bruke hijab på universitetene, men bruken i politiet var ennå ikke tillatt, heller ikke i Pakistan.

Drammens Tidende påpekte at det tidligere ikke hadde vært noen stor kontrovers i lokalsamfunnet rundt hodeplagget. Debatten ble utløst da Justisdepartementet kom med forslaget om å innvilge søknaden fra en norsk-algerisk kvinne fra Stavanger om å bruke hijaben. Forslaget ble møtt med ramaskrik, og justisminister Knut Storberget gjorde retrett. Men skaden var gjort. Odd Myklebust foretok på lederplass i Drammens Tidende en offentlig henrettelse av justisministeren, og statsminister Jens Stoltenberg, som «greide å sette norsk integrasjonsdebatt år tilbake».⁹⁵ Ordfører Tore O. Hansen og lederen for det nye innvandrerrådet i Drammen (Drammen minoritetsråd), Ana Maria Silva-Harper, begge fra Høyre, kom med krass kritikk av utspillene fra rikspolitikerne, også de fra egen leir. Rikspolitikerne hadde vært med og pisket opp stemningen rundt en sak som hadde minimal betydning for det lokale integreringsarbeidet i Drammen.⁹⁶

Hvor mye støy var det egentlig rundt hijaben, og hva dreide diskusjonen seg om? Etter at massemediene har åpnet for nettdebatter, er det vanskelig å sammenlikne størrelsen på debatter før og etter digitaliseringen. Det er likevel ikke tvil om at debatten om hijaben i februar–mars 2009 er blant de aller største i Drammen og på riksplanet når det gjelder integreringsspørsmål. I løpet av en periode på seks uker sto om lag 50 meningsytringer på trykk i Drammens Tidende, så å si alle imot å tillate bruk av hijab i politiet. Dessuten hadde flesteparten brodd mot hijab i det hele, og det haglet med sarkasmer: «Hva ville være det neste? Samedrakt, kilt og sekkepiper? Lua til frelsesarmeen?»⁹⁷ I debatten støttet både Unni Helland og Yousuf Gilani, kjente lokale forkjempere

for det flerkulturelle Drammen, forbud mot hijab i politiet, og det var ingen muslim i Drammen som offentlig sto fram og forsvarte utspillet til regjeringa.⁹⁸ Noen få deltakere i debatten, blant andre Geir Arne Bore, daværende redaktør i Drammens Tidende, delte synet til ordføreren om at debatten var tåpelig og skadelig for integreringen.⁹⁹

Det var bare drammenseren og sosiologen Beret Bråten som var i nærheten av å forsvare utspillet fra Justisdepartementet.¹⁰⁰ Hennes argumentasjon gikk ut på å vise til at det faktisk var tillatt å bruke religiøse symbol ved andre offentlige institusjoner, for eksempel i Forsvaret. Med tanke på likestilling plasserte hun hijaben i samme kategori som miniskjørt. Det kunne samtidig være et uttrykk for både valgfrihet og undertrykking.

På en måte slekter innholdet i Bråtens innlegg likevel på de fleste av de andre meningsytringene. Saken dreide seg om langt mer enn spørsmålet om kvinnelige betjenter i politiet skulle få lov til å dekke til håret med skaut.¹⁰¹ Det var Siv Jensen som på landsmøtet i FrP i februar 2009 lanserte begrepet *snikislamisering*. Dermed inngikk debatten om hijab i det store ordskiftet om økende islamsk innflytelse i Norge. I Drammen ledet Ulf Erik Knudsen (FrP) angrepene på islam: «Hijab symboliserer terror, kvinneundertrykkelse, tvangsekteskap, og mangel på ytringsfrihet.»¹⁰² Arbeiderpartiet, som bare skulle åpne for bruk av hijab i politiet, måtte kripe til korset etter motgangen og ta offentlig avstand fra radikal islam. Martin Kolberg, partisekretæren i Ap, fra Lier, opptrådte nærmest som radikal islam-*dödare* i Norge da han tordnet om «å knuse radikal islam». Kolbergs utspill vekket igjen reaksjoner i eget parti. De to politiske kamphanene i Lier, liungene Thorbjørn Jagland og Martin Kolberg, kom i tottene på hverandre. SV og Ap i Drammen inviterte til et offentlig møte og fikk Kolberg til Fjell. Sadi Emeci rådde han til å lytte heller til muslimer på Fjell enn Siv Jensen for å lære om islam.¹⁰³

Det kom en vending i debatten i forbindelse med utspillet til

Kolberg. Det er ikke vanskelig å forstå hvorfor representanter for samfunnseliten, som ordføreren og lokalavisens redaktør, gremmet seg over denne debatten. For dem som ville bygge det flerkulturelle Drammen, hindret en slik opp-pisket stemning framgang. På den andre sida kan det tenkes at denne debatten fungerte som en slags lufteventil. Frustrasjonene fra folkedjupet hadde fått komme til overflaten, og etterpå kom tonen i innvandrerdebatten til å legge seg på et relativt nøkternt nivå. Diskusjonen bar nå mer preg av å være en dialog enn en utblåsing. Torgeir Micaelsen (Ap) flagga riktignok et tøffere standpunkt i integreringspolitikken, men likevel kom han i offentlig dialog med Unni Helland om innvandrerelevane.¹⁰⁴ FrP roet gemyttene etter at vinterens debatt hadde sikret innvandringsspørsmålet plass også i høstens valgkamp. Umiddelbart etter valget ble det i Union arrangert et foredrag om hijab, og en påfølgende utstilling, «Hijab for å åpne sinn». Det dreide seg om en hijabkolleksjon, og utstillingen varte til utpå høsten 2009, uten at det ble noe uro rundt den.¹⁰⁵

I 2010 holdt debatten fram i en mer nyansert form. Riktignok var lesernes innlegg fremdeles preget av hardkjøret mot hijab og islam generelt, men som i tilfellet med Kolbergs utspill kom det fram nyanser på begge sider i debatten.¹⁰⁶ Lise Christoffersen, som da var nasjonal integreringspolitisk talsperson for Ap, gikk inn for et offentlig forbud mot burka. Hun innrømte at hun sjøl aldri hadde sett ei burkakledd kvinne i Drammen, men forbudet var prinsipielt viktig. Hun og Buskerud Arbeiderparti fronta synspunktet på landsmøtet til Ap i 2010. Freddy Hoffmann, varaordføreren fra FrP, brøt med sine partifeller og støttet *ikke* forbud mot hijab i skolen (Hoffmann meldte seg etter hvert ut av FrP og gikk over til Høyre). Aisha Ahmed (Ap), som i den lokale debatten i 2008 hadde forsvart kjønnsdelt svømmeundervisning, gikk i 2010 inn for forbud mot hijab i barneskolen, og fikk støtte av Gülan Özalp. Ahmed var derimot mot å forby offentlig bruk av burka og nikab. Christoffersen, Kolberg og Masud Gharakhani, den kommende

lokalpolitiske innvandrerstjerna i Ap, gikk derimot inn for forbud. Det mest oppsiktsvekkende ved denne debatten var uenigheten muslimer imellom. En nabokrangel om bruken av hijab mellom en kurdisk-iransk familie og en arabisk-irakisk familie endte flere ganger i handgemeng. Politiet ble tilkalt, og noen havnet på legevakten.¹⁰⁷

Landsbygdkonservatisme møter det norske likestillingssamfunnet

En av innvandringssakene i Drammen som vekket størst engasjement og forargelse, dreide seg om et oppgjør i 2008 med det lokale norsk-tyrkiske patriarkatet i Drammen. Tilsynelatende handlet det om en enkelt person, Senol Karagöz, nestlederen i innvandrerrådet. Han var også nestleder i menighetsrådet for Det tyrkiske trossamfunnet. I et intervju slått opp på førstesida i DT kom Karagöz med en breiside mot norske likestillingsverdier.¹⁰⁸ Han ble bedt av journalisten om å kommentere en avisreportasje om Betzy krisesenter i Drammen. Av reportasjen gikk det fram at andelen innvandrerkvinner som oppsøkte senteret, hadde vokst til om lag 80 prosent. Karagöz svarte ved å legge skyld på den dårlige innflytelsen norske verdier hadde for samliv og familieforhold blant innvandrere. Uttalelsen virket sjølsagt provoserende i likestillingssamfunnet Norge. Lenger fra det politisk korrekte gikk det ikke an å komme. Hvordan kunne en norskfødt etterkommer av innvandrere og med tillitsverv som nestleder i innvandrernes viktigste organisasjon i Drammen finne på å si noe så til de grader i utakt med den norske mentaliteten? Det var mange i Drammen som lurte på det. Til å begynne med nektet Karagöz for at han hadde sagt det som kom på trykk i avisa.¹⁰⁹

Hva var det Karagöz hadde sagt, eller skulle ha sagt, som provoserte så å si alle som deltok i debatten? Intervjuet i avisa fikk

overskriften «Advarer mot likestilling og norske rettigheter» og kom på forsida av Drammens Tidende, med et helsides bilde av Karagöz. Ifølge reportasjen sa Karagöz følgende:

Kvinner som kommer hit til landet, blir ofte smittet av den norske kulturen, med fokus på likestilling, alkohol, utfordrende klesstil og rettigheter. Det er farlige greier og kommer i konflikt med de tradisjonelle verdiene.¹¹⁰

Videre påsto han i intervjuet at «[f]okuset på rettigheter og frihet fører til unødig mye bråk og vold», et utsagn som også fikk førstesideoppslag. Nestlederen i innvandrerrådet hevdet at noen av kvinnene kom til sentret for å kunne gå ut på byen. Det var riktignok noen nyanser i intervjuet, men det var unektelig en kraftsalve rettet mot kjerneverdier i det norske samfunnet og den moderne norske livsstilen. Uttalelsen var trolig også i utakt med det moderne, urbane Tyrkia. For mange var utsagnene et gufs fra ei fjern fortid og den tyrkiske landsbygda.

Responser uteble ikke. Siden Drammens Tidende nå kom ut som nettavis, hagla det inn med Twitter-reaksjoner. Denne debatten ble blant de meste intense og omfangsrige innvandringsdebattene en har hatt i lokalpressen. Samfunnsviteren Beret Bråten fikk gransket nettdebatten, og i løpet av to døgn hadde det kommet inn 300 innlegg på DT.no.¹¹¹ Lokale representanter for innvandrere og lokalpolitikere så vel som stortingsrepresentant Lise Christoffersen, arbeids- og inkluderingsminister Bjarne Håkon Hanssen (Ap), likestillings- og diskrimineringsombud Beate Gangås og Per-Willy Amundsen, FrPs innvandringspolitiske talsperson, deltok i debatten.¹¹² NTB plukket opp historien, Aftenposten refererte episoden, og Kommunal Rapport spredde budskapet fra Karagöz, og de lokale reaksjonene, til store deler av den offentlige sektoren.¹¹³

Førende stemmer i innvandringsdiskursen, både lokalt og

nasjonalt, distanserte seg fra Karagöz' uttalelser om innvandrerkvinnenes situasjon. I tillegg til de nevnte personene gjaldt det redaksjonen i Drammens Tidende og flere lokalpolitikere. Med unntak av den lokale imamen i Det tyrkiske trossamfunnet var det ingen person med en viktig samfunnsposisjon som offentlig uttrykte støtte til Karagöz. Dette gjaldt også norsk-tyrkisk Hatice Lük (den gangen Elmacioglu). Hun var lokal høyrepolitiker og ble seinere styreleder i Tyrkiske Foreningers Hovedorganisasjon i Norge.¹¹⁴ Lük tilhørte samme menighet som Karagöz, men tok sterkt avstand fra uttalelsene. Hun satt sammen med Karagöz i menighetsrådet og hadde røket uklar med Karagöz tidligere.

Forut for denne saken hadde Karagöz vært i medias søkelys på grunn sin motstand mot menighetens kjøp og overtakelse av Adventistkirka.¹¹⁵ Denne konflikten kan ha handlet om en personstrid i menigheten, men uenigheten kan også tolkes som en prinsipiell konflikt om retningslinjene og den framtidige profilen for den tyrkiske menigheten. Mens Lük ønsket å tilpasse trossamfunnet til en moderne norsk-tyrkisk virkelighet, ville Karagöz ta vare på det trossamfunnet og de verdiene som tyrkerne hadde med seg den gangen de kom til Norge rundt 1970. Det var nettopp denne ansente situasjonen som Therese Sandrup beskrev i sitt første forskningsarbeid på Fjell i 1997–98.¹¹⁶ Mens konflikten lå i det skjulte på 90-tallet, ble den nå på 00-tallet utspilt i full offentlighet.

Et annet poeng i kritikken gjaldt Karagöz som representant for innvanderrådet. Rådet hadde vært i medias søkelys flere ganger, sist i 2006. Lederen for rådet, Ali Duymaz, kom da i konflikt med Tore E. Hansen, lederen for Ap i bystyret. Saken dreide seg om en uheldig formulering, der også Karagöz som nestleder ble trukket inn. Saken ble fulgt av media, og ledelsen i rådet kom uheldig fra saken.

Det var imidlertid uttalelsene fra Karagöz om likestilling som ble skjebnesvangre for innvanderrådet. Den dialogsøkende lederen for Buskerud innvanderråd og lokalpolitikeren fra Hokksund,

Bijan Gharahkhani (Ap), forlangte et nytt, ekstraordinært årsmøte i Drammens innvandrerråd. Kravet hans var intet mindre enn at hele styret måtte skiftes ut. I mellomtida hadde Gharahkhani i realiteten fått innvandrerrådet i Drammen lagt under administrasjon hos kultursjefen i fylket.¹¹⁷ Drammens Tidende uttrykte full støtte til Gharahkhani og slo fast på lederplass at innvandrerrådet var i dyp krise.

Folkemeningen i saken om Karagöz slik den kom til uttrykk i leserinnlegg og i sosiale medier, var klinkende klar i sin dom. Innleggene, nesten uten unntak, fordømte Karagöz og innvandrerrådet. Samfunnsviteren Beret Bråten gjorde en uformell undersøkelse av de tre hundre on-line-kommentarene.¹¹⁸ Konklusjonen var klar: Karagöz fikk så ørene flagra, og folk forlangte blant annet at han dro «heim» til Tyrkia eller helst «ditt pepperen gror». Videre hadde undersøkelsen vist at deltakerne i kommentarfeltet tolket Karagöz' kvinnesyn som representativt for innvandrerne og kulturen deres i Drammen.¹¹⁹ Dermed fikk «innvandrerulturen» skylden for situasjonen. Vreden mot Karagöz fantes imidlertid ikke bare hos grasrota. To representanter fra den politiske eliten, Lise Christoffersen og Per-Willy Amundsen, ba Karagöz faktisk om å forlate landet.¹²⁰

I takt med den massive fordømmelsen av Karagöz tok saken en ny vending. Ytringsfrihet hadde rett nok blitt tidligere nevnt under debatten, både av redaksjonen i DT og av inkluderingsminister Bjarne Håkon Hanssen; det var Karagöz' soleklare rett å ytre seg slik han sjøl ville. Midt opp i lynsjestemningen blant leserne var det også noen få som framhevet at Karagöz måtte få lov til å ytre seg kritisk til norske verdier, crisesenteret og hva det enn måtte være. Redaksjonen i DT, som først hadde brukt harde ord om innvandrerrådets nestleder, tok etter få dager Karagöz inn i varmen. Redaksjonen distanserte seg fra de negative reaksjonene som steig opp fra folkedjupet og ble applaudert fra noen av byens elitepolitikere. Snuoperasjonen hos redaksjonen var et tydelig

tegn på at den hadde mistet kontrollen over den debatten som de sjøl hadde satt i gang. Nå uttrykte viktige samfunnsstemmer sympati for Karagöz. SVs Sadi Emeci minte sine forargete politiske kolleger om at det var mange andre personer i Norge, også etnisk norske, som hadde sagt langt verre ting uten at landsforvisning var aktuelt. Som ytringsfrihetens lokale apostel kom DT med en uforbeholden støtteerklæring til Karagöz. Samfunnsviter Bråten forholdt seg kritisk til innholdet og tonen i leserreaksjonene og påpekte at Karagöz ikke kunne sendes heim til Tyrkia. Han var nemlig født og oppvokst i Drammen, han var norsk statsborger og hørte til i Drammen.¹²¹

Bråten reiste også et annet spørsmål under debatten og vendte pekefingeren mot flertallssamfunnet. Kunne uttalelsene og holdningene bak like godt skyldes en mislykket norsk integreringspolitikk? Karagöz hadde tross alt tilbrakt hele livet i Norge. Bråten var definitivt inne på noe da hun trakk inn integreringspolitikken. Midt under Karagöz-debatten kom det en reportasje med ulike kommentarer om levekår i Drammen.¹²² Bak overskriften «Verst å bo i Drammen» lå det en forskningsrapport fra 2008 som dokumenterte at Drammen hadde de verste levekåra blant de ti største byene i landet.¹²³ Hovedgrunnen var levekåra for innvanderbefolkningen, først og fremst på Fjell. Den norsk-tyrkiske befolkningen i Norge ellers kom i noen sammenhenger dårligere ut enn andre innvandergrupperinger, spesielt når det gjaldt utdanning. Det er rimelig å anta en sammenheng mellom opplysningsnivået til innvanderne og integrering. Kan rett og slett lite skolegang hos det norsk-tyrkiske patriarkatet ha vært en medvirkende årsak til at mennene fremdeles hadde holdninger til kvinner og familieliv som var mer i takt med den tyrkiske landsbygda på 1970-tallet enn det moderne Norge anno 2000?

Bråten mente dessuten at debatten avslørte en manglende vilje i flertallssamfunnet til å se «mangfold i mangfoldet». I manges øyne utgjorde innvanderne en homogen gruppe, og det var *inn-*

*vandrer*kulturen som var problemet. Hun framhevet at Karagöz representerte bare en av flere ulike variasjoner av det å være innvandrere i Norge: Gharakhani, Lük og to muslimske kvinner skrev kronikker imot Karagöz. Det vitnet om hvor kontroversielt utspillet fra Karagöz var, også blant innvandrere og muslimer.¹²⁴

Sakens nye innramming som en kamp for ytringsfrihet og et resultat av en mislykket integreringspolitikk kom likevel i skyggen av kritikken mot Karagöz og innvandrerrådet. Den videre skjebnen til innvandrerrådets nestleder viste at det lokale, norsk-tyrkiske patriarkatet uten tvil nå sto ribbet tilbake. Karagöz tok imot tilbudet fra DT om å forsvare seg i et fem timer langt innringningsprogram. Han møtte betydelig motbør, og mange mente at han ikke framsto som den angrende synderen en hadde forventet. Heller tvert imot; han bekreftet det negative inntrykket fra intervjuet i Drammens Tidende. Saken endte med at Karagöz umiddelbart etter innringningsrunden trakk seg fra vervet i innvandrerrådet. Innen kort tid ble Drammens innvandrerråd tatt med i dragsuget og ble oppløst, henvist til drammenshistoriens skraphaug.

Fjell mot 2020 – den ikke fullt så utskjelte bydelen?

Innvandringsdiskursen i Drammen har vist seg å være et komplekst fenomen og har mange nyanser. Forestillingene om Fjell, om innvandrere og vold, og om innvandrere og likestilling, slik de kom fram på 1990- og 00-tallet hos byens mektigste medieaktør, Drammens Tidende, peker likevel i samme retning. Nyhetsformidlingen bidro sterkt til å stigmatisere innvandrerbefolkningen. Det gjaldt både plassen de bodde på, og de handlingene innvandrerne foretok seg, om det så var lovbrudd, som i tilfellet med voldssaker, eller normbrudd i Likestillings-Norge. Lesernes reaksjoner var ofte en gjenklang av negative eller kontroversskapende nyhetsoppslag

om Fjell, innvandrer vold, hijaben og kvinnesynet i innvandrer-miljøene. En kan i denne sammenhengen ikke framheve avisa si rolle som pådriver for et kulturelt inkluderende medlemskap, heller tvert imot.

Stikkprøver av kommentarstoffet under redaksjonell kontroll, derimot, viser en annen tendens i avisa, nemlig å få fram i offentligheten et positivt bilde av innvandrere. Det var om å gjøre å vise fram «godt integrerte» innvandrere og omtale positivt innvandrernes bidrag til lokalsamfunnet. Dermed unngikk avisa å skjære alle over én kam. Redaksjonen kunne til og med bytte tolkningsrammer, om nødvendig, for å dempe individuell og kollektiv stigmatisering, slik som i Karagöz-saken. For å unngå en demonisering av en norsk-tyrkisk drammen, og følgelig stigmatisering av den lokale norsk-tyrkiske kulturen, ble konteksten endret fra kollektiv kvinnediskriminering til individuell yttringsfrihet.

Den redaksjonelle linja framsto derfor som noe schizofren; nyhetsformidlingen kunne trigge moralsk panikk hos drammen, mens kommentarstoffet kunne skamrose innvandrerbyen Drammen. Ved å tone ned mediefeltets logikk og framheve medieaktørens bevissthet og handlinger framstår en annen mulig tolkning, nemlig at den overordnede målsettingen for nyhetsformidlingen ikke bare var en mediert virkelighetsbeskrivelse, men var en nødvendig forutsetning for å få de kritiske innvandrings-sakene opp på den politiske dagsordenen. Målet var å rette opp feilskjærene i integreringen og derigjennom bidra til å bygge broer mellom kulturer. Stigmatisering var i en slik sammenheng en uunngåelig konsekvens av en agendasetting-strategi hos redaksjonen for å utløse politisk handling. Slik kunne avisa være med på å fremme utviklingen av det flerkulturelle samfunnet som Drammen unektelig hadde blitt.

Omdømmet til Fjell og innvandrere har siden 1990-tallet blitt langt bedre, i alle fall på noen punkt. Endringen i diskursen kom utpå 2000-tallet og gjenspeilte den nye og forbedrete sosiale situ-

asjonen i Drammen. Det flerkulturelle Fjell har blitt anerkjent – et viktig kriterium for et kulturelt medlemskap med plass for folk med innvandrerbakgrunn. Riktignok uttalte politiet så seint som i 2019 at «[i] likhet med andre norske byer, er det ett område i byen som skiller seg ut som et litt tøffere nabolag enn andre steder. I Drammen er det Fjell som er et område med litt større utfordringer enn andre steder for politiet». ¹²⁵ Det var likevel en vesensforskjell mellom omtalen av Fjell på 1990-tallet som *en tikkende bombe* og i dag som et nabolag *med litt større utfordringer*. I den samme reportasjen ble det dessuten sagt mye bra om Fjell, blant annet om forebyggende arbeid i bydelen, og gjengproblematikken ble nedtonet. Dessuten var ikke Fjell lenger aleine om å være en flerkulturell bydel der «de andre» bodde. Innvandrere bor i alle bydeler, og en betydelig del har slått seg ned på vestbredden av Drammenselva. Strømsø og Gulskogen hadde i 2013 over 20 prosent innbyggere med asiatick eller afrikansk bakgrunn. ¹²⁶

Når det gjelder innvandrerne sjøl, ble innvandringsdiskursen etter hvert mindre preget av den journalistiske spagatøvelsen med å rise og rose innvandrerne om hverandre. Den nye tolkningsramma kan leses ut av en leder i DT skrevet av Odd Myklebust i 2013. Den profilerte journalisten skildrer og reflekterer over bakgrunnen for endringene i omtalen av Drammens-samfunnet, ikke minst med tanke på integrering:

Jeg kan godt huske morgenmøter her i avisen for et tiår eller så siden der garvede krimjournalister, jeg var selv blant dem, fremskrev samfunnsutviklingen på en slik måte at vi ville nærme oss et inferno sånn omtrent rundt 2010, altså der vi er nå [...]. Nei, dette kan ikke gå bra, tenkte vi enda en gang. Dette går til helvete. [...]

Et langt sprang fram i tid, til kriminalitetsstatistikken som foreligger denne uken. Den tegner et bilde av en harmonisk regionhovedstad, i rosa kontrast til de skumle frem-

tidsscenarioene vi så for oss den gangen. De fleste er snille og greie, forteller politimesteren [...]»¹²⁷

På noen samfunnsområder var det imidlertid vanskeligere å se noen endring, og kanskje har forholdet mellom innvandrerbefolkningen og flertallsbefolkningen i noen sammenhenger utviklet seg til det verre. Likestillingsspørsmålet har skapt mye uro og engasjement blant drammensere. Debatten avslørt en nesten uoverstigelig kløft mellom flertallsbefolkningen og noen av de lokale innvandregrupperingene, først og fremst det konservative, norsk-tyrkiske miljøet. Samtidig har likestillingsspørsmålet, som tangerer kjønn og etnisitet – og spesielt religion, blitt en brannfakkellinnad i innvandremiljøene og skapt splid. Likestillingsproblematikken henger tett sammen med religionsspørsmålet, og etter angrepet på tvillingtårnene i New York 11. september 2001 har det blitt videre aktualisert. Det er på tide å vende blikket mot dagens mest brennbare integreringsspørsmål: forholdet mellom innvandring, religion og storsamfunnet.

Det flerreligiøse Drammen

I den offentlige migrasjonsdebatten i dag rager den religiøse dimensjonen over alle andre sider ved den nyere innvandringen. I innvandringshistorien i etterkrigstida er fokuset på religiøs identitet noe nytt. Først etter 11. september 2001 ble offentligheten opptatt av innvandrernes religion, først og fremst islam. Likevel har religion alltid vært en viktig faktor i migrasjon, enten som motivasjon for å utvandre eller som en identitets- og fellesskapskapende faktor i tilflyttingslandet. Religionen har også vært en sentral faktor i kontrollpolitikken for å hindre visse religiøse grupper tilgang til landet, med Grunnlovens jødeparagraf som det fremste eksemplet i norsk innvandringshistorie.¹ Paragrafen stengte som kjent jødene ute fra riket fram til 1852, da den ble opphevet. De første norske utvandrere besto av religiøse dissenter, kvekere og haugianere, med religiøse motiv for å forlate Norge og slå seg ned i USA. Opp gjennom historien har religion også vært opphav til konflikter mellom innvandrergupper og majoritetssamfunnet, og innad i innvandrer miljøene. Kirkehistorie fra «det norske Amerika» vitner om det siste.² «En borgerkrig mellom trosbrødre» beskriver hvordan samtida så på den religiøse rivaliseringen blant norsk-amerikanerne på 1800-tallet.³

Blant flyktingene i dag og i historisk perspektiv har religiøs undertrykking og forfølgelse vært et viktig fluktmotiv. Ikke minst i dagens internasjonale brennpunkt, Midtøsten, er vi vitne til at mennesker flykter på grunn av religiøse konflikter. Blant de

irakiske, iranske og syriske flyktingene i Drammen fins det sannsynligvis mange som har måttet rømme fra heimlandet for å kunne praktisere fritt sin egen religion. Sjøl om en ikke har oversikt over fluktmotiv på et lokalt nivå i Drammen, veit en fra erfaring at religion hos flyktinggruppene uansett spiller en viktig rolle i det nye livet i et nytt land. Derfor er det grunnleggende for en vellykket integrasjon at forholdene er lagt til rette for religiøs utøvelse blant innvandrerne.

Det eksisterer religionsfrihet i Norge, og den gjelder sjølsagt for hele landet. Men det er i lokalsamfunnet at selve grunnlaget legges for reell religionsfrihet, det vil si for en religiøs praksis som kan være avvikende i forhold til majoriteten. Hvor godt har det vært tilrettelagt for religiøs utøvelse for innvandrergrupperingene i Drammen? Hvordan har denne prosessen gått for seg? Hvilke konflikter har utspunnet seg, og hvilke samarbeidsformer har vokst fram under denne prosessen?

I dagens samfunnsdebatt er konfliktene ved religiøst mangfold knyttet til forholdet mellom islam og det verdslige vestlige samfunnet. Likevel ligger det i selve integreringspolitikken en innebygd spenning mellom målsettingene om å ta vare på ulike kulturer og samtidig tilpasse kulturen til tilflyttingssamfunnet.⁴ Dette spenningsforholdet kommer sterkt fram når det gjelder religion. På den ene sida fungerer religion som en arena for å skape et etnisk fellesskap og forsterke den etniske identiteten. Et slikt fellesskap gjør det dessuten lettere for innvandrerne å møte det nye samfunnet. Innvandrere utgjør en ressurs for hverandre og kan bidra til en vellykket tilpasning til mottakersamfunnet.⁵ Historisk sett er internasjonal migrasjon kjennetegnet av kjedemigrasjon og sterkt samhold, og konsentrerte bosettinger blant innvandrerne. Dette preget ikke minst de norske innvandremiljøene i USA.⁶

På den andre sida kan ulike religiøse praksiser stå i vegen for tilpasning fordi parallelle religiøse praksiser kan fremme segregering heller enn samhandling på tvers av etniske grenser. I siste

instans kan det føre til mer eller mindre adskilte samfunn, med andre ord såkalte parallellsamfunn med parallelle institusjoner, der for eksempel sharia fungerer som lov for muslimske borgere, mens norsk lov gjelder for alle andre. Om det gjaldt bare religionsutøvelse, hadde det ikke vært spesielt problematisk. En sterk etnisk tilhørighet forankret i et religiøst fellesskap kan også skape tilpasningsvansker på en rekke integreringsarenaer. Den kan stå i veien for språkmestring, sosial omgang med flertallsbefolkningen og følgelig innlæring av storsamfunnets normer. Det blir vanskeligere å skape gjensidig forståelse og tillit mellom gruppene.

I den klassiske europeiske utvandringshistorien på 1800-tallet var religion viktig for både innvandrerne og flertallsbefolkningen. I det moderne, sekulariserte samfunnet fins det en eksistensiell kløft mellom flertallet der religion spiller liten eller ingen rolle i livet, og innvandrerne der tro ofte har en sentral plass i så vel hverdagen som under høytidene. I dag har det oppstått et tverrkulturelt trosfellesskap blant en minoritet av nordmenn som har en sterk religiøs overbevisning, og nyere religiøse innvandrergrupper. Dette fellesskapet kan bryte ned tendensen til segregering og bidra til å fremme integrering og toleranse – og dermed inkludere innvandrerne i det kulturelle medlemskapet. På den religiøse scenen i Drammens-samfunnet har disse ulike tendensene utspilt seg. Det er denne historien som nå skal fortelles, men først: Hva har rammene vært for religiøs utøvelse blant innvandrerne i Drammen?

Religionens vilkår i et sekularisert samfunn

I tida etter at den nye innvandringen tok til, kan en snakke om tre ulike religionspolitiske perioder: *Det religiøst homogene samfunnet*, fra 1970 fram til 1980-tallet da familieinnvandringen tok til. De religiøse tilhørte stort sett statskirka, samtidig som

samfunnet som helhet var på veg mot sekularisering. *Framveksten av det flerreligiøse samfunnet*, fra 1980-tallet fram til 2001, da andre, nye religioner blir synlige og akseptert. Perioden var preget av religiøs toleranse. *Strid og spenninger* kjennetegner perioden siden 2001.⁷ Motsetninger mellom det sekulariserte samfunnet og religiøse grupperinger, først og fremst islam, er langt mer fram-tredende enn tidligere.

Den første perioden er preget av religionskritikk og tiltakende sekularisering innenfor den religionspolitiske nordiske modellen, altså statskirka der nesten alle i samfunnet var medlemmer. Når historikeren Finn Olstad skal oppsummere de viktigste sosiale endringene i Norge i de siste tiåra i forrige århundre, drar han fram to utviklingstendenser: likestilling av kjønnene og sekularisering av samfunnet.⁸ En gradvis svekking av kristendommens funksjon som personlig tro skjedde i mellomkrigstida, men ifølge Olstad skøyt sekularisering og religionskritikk virkelig fart på 1970-tallet under det han kaller *det store oppbrudd*. Samtidig var kirkas autoritet som verdibærende institusjon på vikende front. Det klareste uttrykket for det er den nye loven om sjølbestemt abort, vedtatt i Stortinget i 1978.⁹ Abortsaken understreker også den tette historiske sammenhengen mellom de to utviklingstendensene sekularisering og likestilling.

Den mest sentrale drivkraften bak disse verdiforskyvningene var ungdomsopprøret. Og 68-ernes kamp dreide seg framfor alt om individuell frihet og sjølbestemmelse.¹⁰ Den organiserte religionen og samfunnets kjønnsorden sto ofte i vegen for at denne friheten kunne realiseres. Det er på bakgrunn av disse samfunnsendringene vi må se arbeidsinnvandernes forsøk på å leve ut sin religiøsitet under samfunnsforhold som var alt annet enn gunstige. Det var nettopp de forholdene 68-erne kjempet mot, nemlig tradisjonelle, religiøse verdier og en streng kjønnsdeling, som ga retning og mening for de fleste av arbeidsinnvandrerne.

På bakgrunn av den allmenne sekulariseringen av samfunnet

må en kunne konstatere at innvanderne med en sterk religiøs tro var i utakt med utviklingen i det samfunnet de kom til. Likevel er det ikke til å se bort fra at de nye religiøse grupperingene – til tross for sekulariseringen – kan ha oppfattet religionens vilkår i Norge som gode. Tross alt hadde Norge hatt religionsfrihet helt siden opphevelsen av jødeparagrafen, og fra 1969 en sjenerøs statlig ordning for subsidiering av alle trossamfunn.

Samtidig sto den norske statskirka rundt 1970 fremdeles sterkt som samfunnsinstitusjon. Det var få tegn til at den århundrelange tradisjonen med statskirka skulle svekkes i samme grad som den private, kristne overbevisningen. Den statlige religionspolitikken var fram til den nyere innvandringen så å si opplagt *avpolitisert* i det religiøst homogene Norge. Det gjaldt også de andre lutheranske nordiske landene. I oppsummeringen til menneskerettsforskeren Ingvill Thorson Plesner var religionspolitikk i hovedsak kirkepolitikk.¹¹ De kontroversene som fantes, eksempelvis ordskiftet omkring kristendommens plass i skole og barnehage, fortonte seg som enkle familiekrangler sammenliknet med den religiøse kompleksiteten i stater med flere, konkurrerende religioner. Det betydde at nordmennene hadde få historiske erfaringer, med unntak av samene i nord, med å kunne handtere det nye religiøse mangfoldet som kom til å prege landet mot slutten av 1900-tallet.

Under framveksten av det flerreligiøse samfunnet på 1980- og 1990-tallet ble denne holdningsendringen en viktig premisse for den religiøse toleransen som møtte de nye trossamfunnene under etablering. Et eksempel er NRKs serie om islam i 1989, der tonen i skildringene er åpen og positiv, også når det gjelder koranskolene som seinere ble svært omstridte.¹² Reportasjen oser av beundring for hvordan de muslimske elevene holdt ut med norsk skole om formiddagen og koranskole om ettermiddagen der de pliktskyldig pugga korantekster.

Terrorangrepet på tvillingtårnene i New York i 2001 endret den religionspolitiske situasjonen i mange land, også i Norge.¹³

Riktignok var det tidligere flere disputer med opphav i motsetninger mellom det sekulære norske verdsettet og islamske religiøse praksiser. Al-Qaidas «vellykkete» aksjon utvidet utvilsomt, og på radikalt vis, kløfta mellom det sekulære og islam. Det er i lys av 11. september at vi må forstå framveksten av antireligiøse strømninger der sekularisering blir formet om til en ideologisk og polemisk *sekularisme*.¹⁴ Fram til vår tid har forholdet mellom islam og det sekulære samfunnet forverret seg betraktelig.¹⁵ Grunnene står i kø: gjentatte jihadistiske terroraksjoner så vel i Vesten som i iden islamske verden, karikaturstriden i 2005–2006, krigene i Afghanistan, Irak og Libya der Vesten har spilt en aktiv rolle, framveksten av IS og radikaliserings blant unge vestlige muslimer, også i Norge.

I hvilken grad har utviklingen på det nasjonale og globale plan preget forholdene i Drammen, spesielt på Fjell? Dette mønsteret er lett gjenkjennelig i lokalsamfunnet, men bildet av en samtid revet i sund av uforsonlige religionskonflikter er deterministisk og vel pessimistisk. Denne lokalhistorien viser viktige avvik fra denne samtidsforståelsen. Men vi må først starte med de religiøst homogene røttene på Fjell. Hvordan sto det til med religion på Fjell før innvandernes tid?

Kirka på Fjell

Den sosiale infrastrukturen på Fjell var – som vi tidligere har sett – svært mangelfull, og kirka var intet unntak. Likevel var kirka en av de utbyggingssakene på Fjell som fikk støtte av lokalpolitikkerne på 1980-tallet, men først etter et langt forarbeid fra kirka sin side.¹⁶ Før 1984 hørte Fjell inn under Strømsø prestegjeld, og lokale gudstjenester ble arrangert på Fjell skole antakelig siden midt på 1970-tallet.¹⁷ Fjell/Galterud/Austad/Skog ble skilt ut som eget kirkesogn med eget menighetsråd våren 1984. Selve kirka ble ferdig 26. august 1984 og feiret 30-årsjubileet i 2014. Folk hadde

stått sammen og arbeidet hardt for å få kirka på plass, men etter fullføringen fungerte den slett ikke som en samlende institusjon. Kirka på Fjell bidro ikke til å binde drabantbyen sammen. Verken i forholdet til den norske befolkningen eller innvandrerbefolkningen klarte kirka å fremme samholdet på Fjell. En av menighetens «aktivister» fra 1980-tallet oppsummerte i en jubileumstale forholdene slik:

Vi oppdaget dessverre fort at det var grunnleggende konflikter i menigheten – personkonflikter. Dette ble verre og verre – og utover 80- og 90-tallet ble aktiviteter nedlagt, ansatte ble sykmeldt, frivillige trakk seg. Arbeidstilsyn og biskop ble koblet inn. Konflikten preget menigheten i rundt 10 år. I den perioden handlet det om å «holde skuta flytende» og prøve å begrense skadevirkningene. Da konflikten var løst, og tiden inne for å bygge menigheten igjen, hadde vi to store utfordringer: Den største og viktigste var at det var lite ressurser av frivillige tilbake i menigheten. Etter hvert som entusiasmen forsvant, valgte mange å «begynne å gå» andre steder. For det andre hadde befolkningsmønsteret i menigheten endret seg radikalt. Vi var blitt en multikulturell bydel, med en betydelig lavere andel medlemmer i Den norske kirke enn det som er vanlig andre steder.¹⁸

Denne frustrasjonen over Fjell kirke var ikke bare noe menigheten sleit med, men det var mange, blant andre skolefolk på Fjell, som følte at kirka ikke bidro til at Fjell ble en god plass å bo *for alle*.¹⁹ Rektor ved Fjell skole, Jan Moen, sa at kirka ikke var til å kjenne igjen etter århundreskiftet. Samarbeidet, bl.a. om flerkulturelle utfordringer, startet med den nye presten på Fjell, Jan Inge Bolstad, og ble utviklet videre av Ivar Flaten.²⁰ Flaten kom til Fjell i 2006 og ble en viktig støttespiller for Fjell skole.²¹ Han kom til Fjell midt under krisa rundt Muhammed-tegningene og oppdaget hvor

presserende det var å få til en religionsdialog, også i Drammen.

Flaten har i si tid vært med på å etablere tre arenaer som har bidratt til å fremme dialog mellom innvandrerbefolkningen og etniske nordmenn: *Drammen og omegns tros- og livssynsforum*, som har møter 3–4 ganger hvert år og hvor vel 20 foreninger nå deltar; *Gjestebud for mangfold og fellesskap i Drammen*, en årlig dialogmiddag i oktober arrangert på Union scene; og *Drammen Sacred Music Festival* der en har både norske/europeiske innslag og sakrale musikkuttrykk fra andre kulturer.²² Men kanskje aller viktigst for Fjell var Flatens visjon om å skape en inkluderende kirke gjennom kulturelle aktiviteter: «Fjell menighet har en visjon om å være et møtested for alle som bor i bydelen – også for de mange som ikke deler den kristne tro. Derfor arbeider kirken med ulike aktiviteter for at alle skal føle seg velkommen.»²³ Dette omfattet også *kroppskultur*, for eksempel «Fjell i bevegelse», gymnastikk for kvinner, spesielt med innvandrerbakgrunn.

Fjell skoles oppfatning av en passiv kirke i utakt med samfunnsutviklingen på Fjell har noe for seg. Fjell kirke på 1980- eller 1990-tallet hadde ikke akkurat gått i bresjen for det offentlige, flerkulturelle arbeidet. Det er påfallende hvor lite kirka er nevnt i kommunale dokument på denne tida.²⁴ Presten sjøl etterlot seg få offentlige spor på integreringsfeltet, bortsett fra en sterk interesse i å eksponere innvandrerbarna i barnehagen for kristen julefeiring.²⁵ I et intervju i Drammens Tidende-Buskeruds Blad i 1992 hevdet Yngvar Carlsson at Fjell ville ha hatt langt større utbytte av et samfunnshus (som var under planlegging) enn en kirke. Han mente at Fjell i alle år hadde manglet offentlige møteplasser, implisitt forstått: at kirka ikke hadde eller kunne fungert slik.²⁶

Noe av kirkas passivitet kan henge sammen med stor intern strid i menigheten på Fjell og innad i Strømsø prestegjeld som Fjell kirke soknet til. Striden ble langvarig og hard. Den pågikk nettopp i den perioden da det flerkulturelle arbeidet på Fjell og i Drammen kommune var under oppseiling. Johan Østerhus var prest på Fjell

i 17 år før han til slutt ble avskjediget i nåde fra stillingen. Biskop Sigurd Oseberg (Tunsberg bispedømme) ble som arbeidsgiver koplek inn, i tillegg til Arbeidstilsynet. Til slutt havnet saken i rettsapparatet, og Østerhus tapte på alle punkt.²⁷

Østerhus' teologiske ståsted kan også ha spilt inn. Som student ved Menighetsfakultetet i Oslo var han på 1970-tallet med på å starte opp en karismatisk retning innenfor den norske kirka, etter hvert kjent som Oase-bevegelsen.²⁸ Atle Sommerfeldt, biskopen i Borg, har stilt seg kritisk til den karismatiske retningen: «Den hellige ånd finnes ikke først og fremst i overnaturlige tegn og under, men i nestekjærligheten.»²⁹ Det går et klart skille mellom denne retningen og den sosialetiske vekkelsen forbundet med 68-opprøret i kirka, der Sommerfeldt hører heime. Om vi følger Sommerfeldts kritikk, kan det tenkes at Østerhus tok menigheten med på «en endeløs jakt etter ytre bekreftelser i form av overnaturlige erfaringer» for å stadfeste Guds nærvær. En var lite opptatt av samfunnsrelevansen. Dette teologiske synet var trolig også en kilde til den indre striden i kirka. Poenget er at Fjell kirke i denne perioden ble hjemsøkt av motsetninger og opptrådte mer sekterisk enn samlende i lokalsamfunnet. Kirka brukte mye tid og krefter på å løse indre problemer, og i denne sammenhengen kunne ikke innvandrerbefolkningen ha vært spesielt relevant.

Nye trossamfunn vokser fram

Mens den lutherske menigheten på Fjell var opptatt med innbyrdes strid, var medlemmene i andre trossamfunn i gang med å skape seg et religiøst fellesskap. For flere av innvandrergropperne på Fjell hadde religion stor betydning for enkeltindividet og familien. Som i tilfellet for tyrkerne ble det religiøse forankret kollektivt i bygdefellesskapet fra utvandringslandet eller i fraflyttingsregionen. Dette gjaldt også for muslimske troende fra Pakistan

og seinere for mange av flyktningene som kom fra Midtøsten, Sentral-Asia og Afrikas Horn. Her kan vi også ta med de katolske vietnameserne. Som i tilfellet med muslimske innvandrere var de også over gjennomsnittlig religiøse sammenliknet med flertallsbefolkningen. En var i gang med å skape det flerreligiøse samfunnet i Drammensområdet med grunnfjell på Fjell.

I historisk sammenheng kan det virke nærmest som en iboende tendens for innvandrere å stifte sine egne religiøse kollektiver uavhengig av sted og tid. Når en studerer norske utvandreres tilpasningsprosess i USA på 1800-tallet, er det i iøynefallende hvor sentral den religiøse dimensjonen var for de norske nykommerne til USA.³⁰ Den gang som nå fungerte det religiøse fellesskapet som en hjelpende hand for å finne seg til rette i det nye samfunnet, og kirka på prærien ble den fremste kulturbærende institusjonen. Kirka førte an i kampen for å ta vare på den opphavelige etniske identiteten. Dette gjelder i sterkere grad for muslimer enn for mange andre grupperinger fordi religionen har stor innflytelse på dagliglivet, jamfør lovgivning – *sharia*.

Islam i Norge og i Drammen

På bakgrunn av sekulariseringen aner vi umiddelbart en større verdikonflikt mellom islamsk kultur og norske verdier – en konflikt mellom et etter hvert gjennomsekulært samfunn der kvinnene ikke lenger er underlagt mennenes kontroll, og en religiøs subkultur i Norge basert på et klart religiøst og kjønnsmessig hierarki. Teoretisk skulle det likevel være mulig for ulike religiøse trossamfunn å praktisere fritt i et samfunn med religionsfrihet. Så enkelt er det ikke. Så vel juridisk som etisk har religionsfriheten blitt utfordret av andre menneskerettigheter som ytringsfrihet og kvinners, barns og seksuelle minoriteters rettigheter – og etter hvert også av dyrs rettigheter. Det faktum at myndighetene må ta

hensyn til kryssende verdiinteresser, er noe av grunnen til at det nå snakkes om å utforme en religionspolitikk.³¹ De «kryssende verdiinteressene» handler først og fremst om forholdet mellom islam, etter hvert den nest mest utbredte religion i landet, og et sekularisert flertallssamfunn.

Islams historie i Norge i nyere tid går tilbake til de første innvandrerne med ikke-vestlig bakgrunn som kom rundt 1970. De tre store gruppene, pakistanere, tyrkere og marokkanere, hadde alle islamsk kulturbakgrunn, men forskjellene dem imellom var store.³² Det er her snakk om flere ulike nasjonale, muslimske delkulturer. En kan trekke en parallell til den europeiske innvandringen til USA. Alle var kristne, men de ulike trossamfunn var i konflikt og konkurranse med hverandre. Som i de norske immigrantsamfunnene i USA på 1800-tallet har det også vokst fram en rekke ulike religiøse (islamske) retninger i Norge. I Drammen var det retninger som fantes i Tyrkia og Pakistan, som dominerte. Det fins i dag flere ulike retninger ikke bare innenfor islam, men innenfor de nasjonale variantene av islam, for eksempel tre ulike tyrkiske grupperinger: en konservativ (süleymanci-muslim), en moderat, som følger den offisielle statlige retningen i Tyrkia, og en tredje gruppe – alevitter. De to første er sunni-grupperinger, mens alevittene er en retning som ikke lar seg lett plassere i det islamske landskapet, men har røtter i sjalæra.³³ Retningen skiller seg ellers ut med en sekulær og liberal praksis av religionen sammenliknet med andre varianter. Det fins også medlemmer av Gülen-bevegelsen i Drammensområdet, i tillegg til noen kurdiske flyktninger fra Tyrkia med egen religiøs organisering.³⁴

I hvilken grad har drammensere vært klar over variasjonen i islam?³⁵ I debatter om religion både nasjonalt og lokalt framstår islam som en bestemt, monolittisk religion. I samsvar med utviklingen i innvandringsdebatten på nasjonalt nivå kom innvandringsdebatten i Drammen til å dreie seg i stigende grad om kultur og religion, først og fremst islam. Det gjaldt spørsmålene om hvor

en kunne utøve religionen, altså lokalisering av bygg brukt til gudstjeneste, og i hvilken grad religiøse praksiser var i konflikt med norsk lov og norske verdier som liberal barneoppdragelse og likestilling mellom kjønnene. Det gjaldt, og gjelder fortsatt i dag, spørsmålet om religiøs dialog og fellesskap på tvers av tro. Men først: Hvor utbredt har innvandrreligioner på Fjell og i Drammensområdet vært?

Religionsutøvelse i institusjonelle former

Det er klart at det må ha foregått ulike former for uformell religiøs utøvelse omtrent fra den dagen innvandrene satte sine føtter i Drammen. Den organiserte religionen med formelle foreninger gjorde seg gjeldende i det offentlige rom først på 1980-tallet. Den aller første foreningen ble formelt stiftet i 1983, og siden år 2000 har det kommet mange nyetableringer. Noen menigheter har ikke mer enn et par titalls medlemmer, mens andre har over tusen medlemmer. Her følger ei liste over de religiøse foreningene i Drammensområdet, rangert etter stiftelsesår.³⁶ En fullstendig oversikt er den vel neppe, og en kan heller ikke se bort fra at noen av nyetableringene er gamle foreninger med et nytt navn. Likevel gir lista et omtrentlig bilde av den organiserte religionen i området.

Tabell 5: Oversikt over religiøse foreninger i Drammen 1983–2016.

1983	Anjuman-E-Islahul Muslimeen (muslimsk pakistansk)
1987	Jemaat-e-Ahle-Sunnat seinere Minhaj Ul Quran (muslimsk pakistansk)
1989	Det Tyrkiske Trossamfunnet i Drammen og Omegn
1990	Siri Guru Nanak Niwas (sikh, indisk)
1994	The Islamic Cultural Society Buskerud & Vestfold (tyrkisk)
1995	Det islamske kultursenter i Drammen (tyrkisk)
1999	Det islamske kultursenter i Nedre Eiker (tyrkisk)

Det flerreligiøse Drammen

1999	På rett vei (muslimsk pakistansk)
2001	Islamsk Anatolia Bektashi Trossamfunn (tyrkisk)
2002	Hindu sanatan mandir (indisk)
2002	Det Alevitiske Trossamfunn i Norge (muslimsk tyrkisk)
2002	Buskerud og Vestfold muslimske trossamfunn
2004	Det afghanske kultur og trossamfunn i Norge
2004	Det albanske kultur- og trossamfunn
2004	Drammen Hindu kultursenter (Fjell)
2005	Ajumane Islah-Ul-Muslimin (pakistansk, Lier)
2005	Islamske Kurdiske Forening i Drammen
2007	Afghaneres kulturelle og islamske forening i Buskerud
2008	Det irakiske kultur- og trossamfunn (Asselam Center)
2009	Drammen tyrkisk islamske menighet
2009	Det islamske forbundet i Buskerud
2009	La Compassion Kirke (kongolesisk kristen)
2011	International Evangelisering Ministry of Mount Zion (liberiansk kristen)
2011	Den eritreisk-ortodokse menighet i Buskerud (eritreisk kristen)
2012	Internasjonale Islamske Senteret
2013	Buddhist Wathahbodhidhamm Drammen
2015	Det maulana Jalalludin Balkhi kulturelle og islamske trossamfunnet i Norge (afghansk)
2016	Minhaj Ul Quran Buskerud (muslimsk pakistansk)

Her er det hele 28 foreninger, og de fleste bygger på både et religiøst og et nasjonalt, etnisk fellesskap. Noen er jo paraplyorganisasjoner, som de fylkesvise organisasjonene, men alle er basert i Drammensområdet, de fleste med tilholdssted i byen. 21 av foreningene er islamske, 3 er kristne og afrikanske, og 2 er hindu og 1 sikh. På 1980-tallet var det registrert 3 muslimske foreninger, 5 foreninger ble stiftet på 1990-tallet, hvorav 4 muslimske og 1 sikh. Hele 14 foreninger kom til på 2000-tallet (11 muslimske, 2 hindi og 1 kristen), og fra 2000 til 2017 har 6 nye foreninger (3 muslimske, 2 kristne og 1 buddhist) blitt stiftet. Det er ikke overraskende at oversikten viser at de pakistanske og tyrkiske muslimforeningene var tidligst ute (stiftet på 1980-tallet), og heller ikke at de muslimske foreningene utgjør i dag et klart flertall av de nyetablerte

trossamfunnene. Ifølge andre, eldre oversikter har Drammen ligget på andre plass når det gjelder registrerte muslimske foreninger i Norge.³⁷ Vietnameserne mangler på denne lista, men det skyldes at flyktingene ofte var katolikker og hadde allerede et godt etablert trossamfunn i Drammen – St. Laurentius kirke (etbl. 1899).³⁸

Tidspunktet for stiftelsen av de første menighetene er relativt seint når vi veit at de tre store gruppene med arbeidsinnvandrere, tyrkerne, pakistanerne og inderne, var i Drammensområdet fra begynnelsen av 1970-åra. Vi må gå ut fra at det også fantes organiserte gudstjenester og praktisering av andre, ikke-kristne religiøse ritualer lenge før den formelle stiftelsen. Behovet for det organiserte trosfellesskapet økte utpå 1980-tallet i takt med familieinnvandringen. Arbeiderne enten hentet familien til Norge fra utlandet eller stiftet familie i Norge gjennom henteekteskap. Ektefellen kom nesten uten unntak fra samme nasjon og religion, og ikke sjelden fra samme bygd eller klan. Den betydningen som islam har for familieforhold hos praktiserende muslimer, fra kjønnsroller til barneoppdragelse, må ha vært en mektig impuls for å institusjonalisere religiøs utøvelse blant innvandrergruppene.

Når det gjelder religionsutøvelse på Fjell, oppsto det tidlig behov for et forsamlingslokale. På 1980-tallet foregikk det gudstjeneste og annen muslimsk religiøs aktivitet i provisoriske lokaler på Fjell. Forholdene var lite tilfredsstillende, og menigheten var på jakt etter mer egnede lokaler.³⁹ De første muslimene som kom sammen på Fjell skole den gangen, ante ikke at spørsmålet om under hvilket tak en skulle kunne be, kom til å bli kjernen i den alvorligste religionsstriden i Drammen etter 1970.

Å bygge en moské på Fjell

En av de aller største innvandrerkontroversene i Drammen i nyere tid er moské-saken. Saken dreide seg om å reise en moské på Fjell.⁴⁰

Menigheten besto av pakistanere bosatt på Fjell som tilhørte en retning innenfor islam, *Jamaat-e ahl-e sunnat*. I 1984 skrev menigheten et brev til kommunen og ba om hjelp til å finne en tomt til å bygge et forholdsvis beskjedent forsamlingshus på, eller en moské, til bruk for bønn og koranundervisning. Det trengtes ikke mer plass enn til ca. 30 personer. Kommunen svarte at for tida hadde den ikke noen ledig tomt, men kunne være behjelpelig med bruksendringer hvis menigheten klarte å finne en egnet eiendom. I mellomtida hadde menigheten fått låne lokaler på Fjell, i underetasjen på Fjell-senteret og på Fjell skole. Menigheten var ganske godt etablert på Fjell alt på 1980-tallet.

Tida gikk, men i 1991 lyktes pakistanerne i å få tak i en eiendom, men kommunen ga ikke tillatelse til omregulering til et forsamlingshus. Eiendommen egnet seg ikke til religiøs bruk, ifølge kommunen, fordi den lå i et villastrøk og på grunn av trafikkaoset et forsamlingshus ville skape. Dagbladet-journalisten Joakim Førsum skrev en lengre reportasje om saken. Han la merke til at ved siden av en eiendom som hadde blitt omregulert til legesenter, sto det gigantiske boligblokker. Den økte trafikken legesenteret forårsaket, var tydeligvis ikke til hindring for omreguleringen. Dessuten bodde de aller fleste av menighetsmedlemmene på Fjell og kunne lett spasere til lokalet.

Representanter for menigheten, blant andre Shahid Iqbal Bhatti, fortalte at dette var første kapittel i en historie om endeløs kommunal trenering. I 1995 hadde menigheten, etter råd fra kommunen, kjøpt en tomt i nærheten, men ble seinere nektet av de samme myndigheter å bygge på den. Kommunen tilbydde dem så ledig areal ved kjøpesenteret, som de takket ja til, men dette tilbudet ble seinere trukket tilbake. Så fikk menighetene tilbud om en tomt ved et skogholt som de takket ja til, men fikk ikke byggetillatelse på grunn av hensyn til marka. Iqbal Bhatti avviste alle reelle innvendinger. Han argumenterte med at muslimene i årevis hadde utøvd sin religion på Fjell uten nevneverdig påvirkning på

omgivelsene. Han viste også til tegningene av forsamlingshuset, som liknet mer på et alminnelig norsk trehus enn en klassisk moské slik vi kjenner dem fra utlandet.

Førsund mente at bygginga ikke kom i gang fordi drammensere ikke ville ha større muslimsk påvirkning i byen og spesielt på Fjell. Han viste til resultatene fra en fersk meningsmåling: Blant dem som hadde gjort seg opp en mening om moskeen, var tre av fire imot byggingen. Motstanden var størst blant lavt utdannede over 50 år, men en kunne finne motstand mot moskébygging på Fjell i alle deler av befolkningen, med eller uten utdanning.⁴¹ Så ulike offentlige personer som den venstreorienterte læreren på Fjell skole Unni Helland og Fjell-menighetens konservative prest Johan Østerhus var enige om at det ikke var noen god idé å bygge en moské på Fjell.⁴²

Da Førsund konfronterte daværende ordfører Christoffersen med den omfattende, lokale motstanden mot byggeprosjektet, kom hun på defensiven. Hun mente at det var en rein byggesak, og understreket at drammensere ikke var rasister. Problemet var ifølge ordføreren at folk ikke hadde satt seg skikkelig inn i saken. Det kan hende at ordføreren hadde rett i at folk ikke hadde fått nok informasjon. Med eller uten sakkunnskaper vekket byggeplanene i alle fall et stort folkelig engasjement. Alle borettslagene på Fjell og bydelsutvalget gikk imot planene om å bygge en moské på Fjell, og «Ja til moské – men ikke på Fjell» var Drammens Tidendes oppsummering av holdningen blant de politiske partiene. Christoffersen og Ap stilte seg nøytrale på den måten at de mente at saken kunne løses reint teknisk. Dermed åpnet partiet for at moskeen kunne bygges på Fjell.⁴³ Partiet fikk pepper fra flere, og partiveteranene på Fjell forlot partiet i protest.⁴⁴ Men også Høyre, Bylista og SV var splittet i spørsmålet.⁴⁵

På Fjell var det også splittelse, og den gikk langs en etnisk linje. Motstanderne satte i gang tre underskriftskampanjer og fylte leserspaltene i Drammens Tidende med protestbrev mot byggingen

av moskeen på Fjell. Aksjonistene på Fjell var inne på tanken om å ta i bruk sabotasje hvis de ikke vant fram med sitt syn.⁴⁶ Av de 23 leser-/innringingsinnlegg i Drammens Tidende-Buskeruds Blad fra 1993–1998 var det bare to som var positive til å bygge en moské på Fjell. Det ene kom fra den pakistanske foreningen på Fjell og det andre fra Shahid Iqbal Bhatti.⁴⁷ To innlegg var også nøytrale, mens resten var imot. Gjennom et par reportasjer kom det positive synet til menigheten fram. Ellers var det bare sognepresten i Røyken som støttet planene om moskebyggingen på Fjell.⁴⁸

Det ble arrangert to folkemøter på Fjell. På det første møtte det ikke opp noen innvandrere, verken fra den pakistanske menigheten eller andre, men på det andre møtet stilte menigheten og andre innvandrere opp. Den utsendte journalisten fra DT-BB, Oddbjørn Lervik, ga en rystende skildring av møtet:

Det har knapt nok blitt arrangert et så høyrøstet og dramatisk folkemøte i Drammen før. Godt over 100 personer stuvet seg inn i et klasserom, minst tredjedelen av dem var innvandrere. Formann i Danvik/Fjell bydelsutvalg Cathé Freilem forsøkte fortvilt å holde orden på den særdeles taletrengte forsamling. Gjentatte ganger måtte hun rope og dundre begge knyttnevene i bordet for å mane til ro, og for å stoppe en rekke klart rasistiske uttalelser fra både nordmenn og innvandrere.⁴⁹

I august 1997 gjorde bystyret slutt på dramatikken og vedtok med et stort flertall, rett nok etter en times heftig debatt, å godkjenne omreguleringen av tomta i Fjellvegen til forsamlingshus.⁵⁰ Med unntak av FrP, Stopp Innvandringen og en representant fra Bylista fikk forslaget støtte fra samtlige partier. Denne endringen skyldtes flere faktorer. Et viktig moment kan være at det nå satt fire representanter med innvandrerbakgrunn i bystyret. En annen årsak kan være det faktum at saken hadde fått nasjonal oppmerksomhet

gjennom den omtalte reportasjen i Dagbladet. En reportasje i innvandrersprogrammet på NRK, «Migrapolis», var under oppseiling. Programmet ble tatt opp sommeren 1997 og fokuserte på motstanden mot moskeen. «Drammen vil derved fremstå som en nokså ensidig motstander mot alt fremmedkulturelt», var konklusjonen i oppslaget om programmet i lokalavisa.⁵¹

Politikerne kunne også i mellomtida ha blitt mer opplyst om konsekvensene av å bygge en moské. Kort etter vedtaket trykte DT-BB et intervju med lederen for Jamt Ahl-E-Sunnat-menigheten i Oslo. Han kunne forsikre drammenserne at det ikke hadde vært konflikter mellom nabolaget og moskeen.⁵² Alt gikk rolig for seg ved moskeen. Verken musikk, kringkasting av bønn eller annen støy kom fra moskeen. Dette ble bekreftet av en norsk nabo. Redaksjonen i DT-BB trykte denne optimistiske reportasjen dagen etter at avisa hadde dekket reaksjonene på Fjell. Overskriften lød «Stakkars dem som må bo ved moskéen».⁵³

Men først og fremst var årsaken til politikernes handtering en følge av det dramatiske folkemøtet på Fjell og den ampre stemningen i kjølvannet. Det måtte ha motivert politikerne til å skjære gjennom. Folkemøtet var et klart forvarsel om at de lokale styresmaktene var i ferd med å miste kontroll over saken. Politikernes tidligere handlingsvegring i moskésaken hadde gitt grasrota på Fjell – både motstandere og tilhengere av moskébyggingen – stort spillerom. Etter folkemøtet luktet det ikke raseopptøyer slik som motstanderne mot byggingen av moskeen advarte mot, men nullpunktet i forholdet mellom etniske nordmenn og beboere med innvandrerbakgrunn var definitivt nådd. Hendelsen er enestående i Fjells historie og i historien om det flerkulturelle møte i Drammen. Verken før eller siden har de etniske motsetningene kommet så klart fram.

Det tok likevel tid før det første spadesticket ble tatt for å reise moskeen. Først i 2003 gjorde kommunen vedtak om igangsetting, men det gikk fem år før finansieringen var i orden. I 2008 kom

menigheten i gang med å bygge forsamlingshuset, men det har så langt ikke blitt fullført. Trass i private donasjoner på en kvart million kroner og lånopptak sviktet finansieringen.⁵⁴ I mellomtida hadde situasjonen endret seg. Den islamske organisasjon, *På rett vei*, gikk nå sammen med Jamaat-e ahl-e sunnat, og til sammen var det nå flere hundre medlemmer i de to menighetene. Det var ikke lenger rom for alle i det beskjedne trehuset slik det var planlagt på 1980-tallet. Bygningstegningene liknet nå langt mer på en klassisk moské med en 20 meter høy, modernistisk utformet minaret, dog uten at den skulle brukes til bønneutrop. I 2018 ble planene lagt om for å bygge en billigere variant, noe som var nødvendig for å få fortgang i byggingen.⁵⁵

Om en sammenlikner holdningen til saken midt på 1990-tallet med situasjonen rundt 2010, er det slående hvordan opinionen i tidsperioden hadde skiftet. Det var et klart flertall på 1990-tallet som var imot byggingen av moskeen. Meningsmålingen tatt i oktober 1995 indikerer at den eldre delen av befolkningen utgjorde dem som var sterkest imot.⁵⁶ Etter århundreskiftet var denne krigsgenerasjonen demografisk i ferd med å ebbe ut, mens innvandrerbefolkningen ble større både på Fjell og i Drammensområdet. Dessuten hadde innvandrerne fått større politisk gjennomslagskraft i Drammen, og ikke bare gjennom de folkevalgte med innvandrerbakgrunn. Ordførerne i Drammen fra 1990-tallet fram til i dag, Lisa Christoffersen og Tore O. Hansen, profilerte byens flerkulturelle profil, og Nils Stablum representerte «det nye Arbeiderpartiet» på Fjell. Sjøl om Stablum var motstander av å legge moskeen til Fjell, ønsket han – i motsetning til partiveteranene – innvandrere velkomne til Fjell: Han roste innvandrerne som beboere i borettslaget.⁵⁷

På det religiøse plan hadde den kristne menigheten på Fjell fått en ny prest i 2006, Ivar Flaten. Flaten søkte dialog med sine islamske kollegaer og la ned en stor innsats for å fremme tverrkulturelt samkvem på Fjell. I 2010 var det aksept for at muslimene på

Fjell ikke bare skulle få et forsamlingshus, men at huset skulle få en fysisk utforming, blant annet med en moderne minaret, som ville synliggjøre Drammens flerreligiøse befolkning.⁵⁸ Det er ikke sikkert at denne harmoniske utgangen på historien er siste kapittel i striden. Islamkritikken har siden århundreskiftet tiltatt kraftig, og det er derfor ikke utenkelig at det blir flere runder med moskédebatt, og i verste fall sabotasjeaksjoner. Hege Storhaug i Human Rights Service kjørte hardt ut mot menigheten, Minhaj ul-*Quran*, «en totalitær, kjønnsfascistisk bevegelse», som sto bak Drammen moské i 2018, da byggeplanene ble lagt om.⁵⁹

Lokal religiøs strid ikke bare på Fjell

Om ikke like kontroversielt som å bygge en moské på Fjell har også seinere islamske etableringer av gudshus vekket oppsikt og debatt. Det var midt på 1990-tallet tre moskeer i sentrum, det vil si tre tradisjonelle bygninger der det ble innvilget bruksendring slik at de kunne brukes til islamsk gudstjeneste. Det kom inn en rekke klager til fylkesmannen om moskeen som Islamsk kultursenter drev i Hans Kiærs gate på Strømsø.⁶⁰ Protestene gjaldt angivelig omreguleringen av bygningen til forsamlingshus og eventuelle trafikkproblemer dette ville medføre.

Muslimske menigheters overtakelser av tidligere kirker møtte enda større motstand. To kristne kirker i Drammen har blitt overtatt av muslimer. Den første var Adventkirka på Bragernes som ble solgt til den tyrkiske menigheten, Det tyrkiske trossamfunn, i 2008. Bygget var satt opp i 1957 av adventister i Drammen og hadde derfor ikke spesiell kulturhistorisk verdi. I 2009 ble Drammen sentrum moské etablert her uten at det synes å ha skapt store problemer.⁶¹ Ohran Al, leder for menigheten, hevdet at de hadde fått utelukkende positive tilbakemeldinger etter etableringen. Bygget kunne ha endt med å bli brukt til diskotek og liknende.

Den tyrkiske menigheten gjorde få fysiske endringer med kirka; korset og dåpsfontenen ble fjernet, og tepper lagt til bønn. Folk kunne se at bygget var ellers som før.⁶²

Salget av kapellet på Landfalløya i 2016 egget derimot til debatt. Kapellet var 137 år gammelt da det ble solgt, og hadde blitt brukt av ulike religiøse grupperinger, bl.a. haugianerne. Bygningen har utvilsomt kulturhistorisk verdi.⁶³ Omstendighetene rundt kjøpet var uklare. Rune Løvaas, medlem i kapellstyret, forklarte salget slik:

Vi har solgt kapellet til en privat familie, og de kan i prinsippet bruke det til hva som helst. Til oss har de fortalt at de skulle bruke bygget til arbeid rettet mot barn, unge og eldre mennesker. Religion har ikke vært nevnt. Selv tror jeg mosképlanene bare dreier seg om løse rykter. [...] Salgsprosessen har vært preget av sterke følelser. Det er en del eldre mennesker som har brukt dette kapellet i sin ungdom og som har blitt døpt her, men for oss har det ikke vært forsvarlig å fortsette driften. De siste årene har det bare vært ni til tolv mennesker som har møtt opp på arrangementer, og det er inkludert oss arrangører.⁶⁴

Det var et ektepar i Oslo som kjøpte bygget og forklarte at det skulle brukes til religiøs aktivitet, og at den kristne symbolikken skulle fjernes, inkludert korset. Mistanken om at kapellet skulle omdannes til en moské, ble snart bekreftet. Det var menigheten Al Jazadi som sto bak oppkjøpet. De tilhørte en liberal, inkluderende retning i islam, Dawat-e-Islami. Det ble etablert et såkalt åpent senter for islamsk lære og kultur, *Al Ghazali Senter*. De fleste var pakistansere, noen irakere og noen somaliere, og alle var menn.

De offentlige reaksjonene lot ikke vente på seg. I Drammens Tidende kom det bare to negative leserinnlegg, begge i nøytral språkdrakt, men på Facebook-sida til avisa kom det derimot mange

innlegg, om lag 60. I tillegg ble flere av innleggene på Facebook kommentert. For hvert innlegg som syntes salget var greit, var det fire som var imot. Grunnen var, når den var oppgitt, motstand mot islam i Norge. Flere av motargumentene fikk imidlertid et svar som enten forsvarte salget eller bagatelliserte motargumentene. Lokale journalister hadde hacka seg inn på diskusjonsgruppa «Drammen uten filter» og viste hvor sterke reaksjonene hadde vært i sosiale medier mot det muslimske oppkjøpet. Noen av innleggene ble gjengitt i avisa og var svært krasse: «Disse muslimene sitter nede i Saudi-Arabia og Iran og er stinne av gryn, snart kjøper dem opp resten av byen også», signert «Pukerud» (61).⁶⁵ Andre innlegg viste forståelse for salget og hadde en humoristisk tone. Pukerud fikk svar fra «Nachspieldronning Åssia» (22): «Tar nok en stund før dem kjøper opp Pukerud» og «Husmor» (69) utbasunerte: «Slutt med klaginga. Ta deg en kebab!»

Salget fikk også oppslag i nasjonale medier, og Landfalløya kapell ble etter hvert en symbolsak for de hardcore innvandringskritiske stemmene til Human Rights Service og frieord.no.⁶⁶ Bildet av demonteringen av korset på kapellet ble brukt som illustrasjon i Hege Storhaugs kampanjelansering for å kartlegge etablering av moskeer i Norge. Debattklimaet rundt islam var i 2016 unektelig tøft. Like fullt kan ikke lokalbefolkningens reaksjoner i sosiale medier på salget av kapellet i 2016 måles seg med aksjonen mot byggingen av moskeen på Fjell 20 år tidligere. Noen alarmistiske postinger på Facebook ble en flau bris sammenliknet med folkemøta på Fjell, som kunne ha utartet til en svært alvorlig etnisk konflikt.

Moské på Holmennokken?

SV-politikeren Sadi Emeci kom i 2007 med et innspill i lokalmedia om å bygge en moské på Holmennokken, en kjent og kjær holme

midt i Drammenselva.⁶⁷ Han påpekte at det fantes seks moskeer allerede i byen, men at de ikke syntes noe særlig. Det var dessuten behov for en større sentralmoské. Han argumenterte for at en slik sentralmoské ville være med og gjøre moskeen til en åpen, offentlig institusjon. Den ville derfor kunne motvirke religiøs fundamentalisme og virke integrerende siden en ville bruke norsk eller engelsk i gudstjenesten. Dessuten ville en storslagen moské bygge opp under muslimenes lokale tilknytning til Drammen. Han så heller ikke bort fra at moskeen kunne bli en turistattraksjon med en beliggenhet som ville gjøre bygningen svært synlig. Emeci beskrev seg sjøl som liberal muslim, var gift med en chilener og hadde flyttet fra Fjell til Konnerud.

I 2016, i forbindelse med en debatt om politikerforakt, ble Emeci intervjuet av DT.⁶⁸ Det var spesielt en sak der han virkelig opplevde politikerhets. De sterke, negative reaksjonene han fikk da han la fram forslaget om å legge en moské på Holmennokken overgikk alt annet Emeci hadde opplevd i sine mange år i lokalpolitikken. Den gangen (2007) var det enda verre enn nå, mente Emeci. På den tida hadde nemlig ikke nettavisene noen som helst restriksjoner på kommentarfeltene. De ble ikke redaksjonelt overvåket, det var fritt fram for alle slags hatefulle og sjikanerende ytringer. Det som ikke kom fram i intervjuet, var at hetsen mot Emeci ikke bare kom fra etnisk norske – slik en kanskje kunne tro. Emeci fikk også gjennomgå av andre innvandrere, bl.a. fra de seriøse, religiøse muslimene som Arif Erkök med tyrkisk bakgrunn og norsk-pakistanske Shahid Iqbal Bhatti (begge Ap). Etter utspillet under bystyremøtet ga Iqbal Bhatti Emeci det som kunne oppfattes som en ørefik. Ved å legge fram dette forslaget synes Bhatti at Emeci provoserte fram antimuslimske holdninger.⁶⁹ «Hvem trenger FrP når vi har deg, Sadi» var bemerkningen han slengte til han, ifølge DT. Igjen viser denne episoden at det slett ikke var noen konsensus blant muslimene om religiøse spørsmål, verken om hvordan en skulle praktisere islam eller hvor gudshus skulle reises.

Imamer og koranskolene

På bakgrunn av den kraftige økningen i familieinnvandringen på 1980-tallet og framover ble religiøs oppdragelse av barn og unge en svært viktig funksjon for moskeene og de religiøse foreningene. Etter familieinnvandringen dukket det opp koranskoler der muslimer bodde, spesielt i Oslo og Drammen. Det er lite en hører om koranskolene på 1980-tallet. I Oslo var det midt på 1980-tallet om lag 200 barn som gikk på koranskole to timer daglig, og i 1989 kom NRK med tre fjernsynsprogram om islam i Norge. Et av programmene handlet om barna på koranskolen.⁷⁰ NRK berettet om hundrevis av barn under opplæring i Koranen etter vanlig skoletid. Tall på hvor mange barn som gikk på koranskoler i Drammen, har en ikke, men hvis en legger utviklingen i Oslo til grunn, vil det kunne være snakk om et titalls barn før 1990 og etter 2000 over 100, og vel så det. Det er først på 1990-tallet at antallet muslimske barn i Drammen var blitt så stort at det meldte seg behov for en relativt omfattende og formell islamsk oppdragelse av barna.

Avisomtalen av NRKs programserie om islam gir inntrykk av en relativt kulturnøytral tilnærming til koranskolene; det var litt pussig og eksotisk at barna gikk på disse skolene. Det var først på 1990-tallet at koranskolene ble en sak for offentlig ordskifte. Debatten om koranskolene var bare en del av en større kritikk rettet mot innvandrergupperinger som ikke ville la seg innordne i det norske samfunnet. Carl I. Hagen og FrP førte an i kritikken, men Arbeiderpartiet med Rune Gerhardsens snillisme kritikk lå ikke langt bak.⁷¹

Kritikken kom også fra faglige eksperter og akademisk hold. Unni Wikan, sosialantropolog fra Universitetet i Oslo, kom på 1990-tallet med klare og kontroversielle synspunkt om integreringsproblematikken.⁷² Wikan hadde bygd sin akademiske karriere på årelangt antropologisk feltarbeid i ulike islamske samfunn og var Norges ledende ekspert på kvinner og familieforhold i

islamske samfunn. Denne bakgrunnen koplet med et sterkt feministisk engasjement ga Wikan en framskutt posisjon i debatten. Wikan sto politisk langt fra FrP, men kritikken fra den akademiske venstresida, i likhet med kritikken fra den populistiske høyresida, hadde brodden rettet mot innvandrer miljøene og ellers negative sider ved innvandring.⁷³ Kritikken kom noe uventet og provoserende på andre antropologer, og debatten blant migrasjonsforskere ble tøffere, spesielt blant antropologer.⁷⁴ Antropologer, med Thomas Hylland Eriksen i fremste rekke, hadde jo i lang tid stått på barrikadene og forsvart i tykt og tynt det flerkulturelle samfunn og retten til ulike kulturelle praksiser.

I Drammen har det vært tre runder i den lokale koranskoledebatten. Den første foregikk som en del av et indre oppgjør i det tyrkiske miljøet i Drammen og førte til en organisatorisk kløyving i 1990.⁷⁵ Før hadde det vært én tyrkisk forening, nå ble det to: Islamsk kultursenter og Tyrkisk Kultur- og Hjelpeforening. Det ble til og med rettsak om hvem som hadde eiendomsretten til det som hadde vært et felles forsamlingslokale.⁷⁶ Ledelsen i den nystiftete sekulære, tyrkiske foreningen Anatolia kulturforening gikk hardt ut mot en annen gruppe tyrkere kjent som süleymanci-tyrkere.⁷⁷ Süleymanci-tyrkerne kom til å organisere seg i Islamsk kultursenter og hadde lokaler på Strømsø. Tyrkerne i denne gruppa kom fra Konya-provinsen, var kulturkonservative og passet ikke helt inn i det moderne, sekulære Tyrkia. Süleymanci fulgte en streng, islamsk retning som den gangen var forbudt i Tyrkia. Ifølge kritikken fra Anatolia kulturforening sendte süleymanci-gruppa i Drammen penger, blant annet statlige velferdsmidler som barnetrygd, til hovedorganisasjonen i Tyrkia. Videre ble det hevdet at denne sekten drev en form for omvendt rasisme; de mislikte nordmenn sterkt og motarbeidet enhver form for integrering. Rådet fra Anatolia kulturforening til norske myndigheter var ikke til å misforstå: Still strengere krav til innvandrere og vær tilbakeholdne med offentlig støtte til slike organisasjoner som Islamsk kultursenter!

Det ser ut som om utspillet kan ha fått konkrete følger ved den neste kommunale tildelingen av offentlige midler til foreninger. Tildelingskomiteen avsto nemlig 8 av 12 søknader om støtte fra innvandrersorganisasjoner i Drammen kommune.⁷⁸ Sjøl om koranskolene kom under en kritisk lupe, fortsatte de å vokse i antall og styrke. De utviklet seg til å bli sentrale institusjoner i Drammensområdet for muslimer av ulike retninger.

Det gikk flere år før koranskolen igjen kom i søkelys. I 2002 da planen om en muslimsk fritidsordning i regi av Islamsk kultursenter ble godkjent, tok Drammens Tidende opp saken og var skeptisk til hvor lang tid enkelte elever oppholdt seg der. Hadde ikke barna behov for fritid og å være i lag med etnisk norske barn? Reportasjen inneholdt intervju med anonyme informanter, og de tegnet et lite flatterende bilde av koranundervisninga.⁷⁹ Da saken kom opp fire år seinere, fikk den stor medieomtale og fikk konsekvenser for alle parter.⁸⁰

Igjen kom situasjonen til barna i fokus. Alt i 2002 tok rektoren på Fjell skole, Jan Moen, kontakt med politiet for å varsle om hardhendte disiplinærtiltak og lovbrudd som foregikk i koranskolen på Fjell.⁸¹ Flere voksne delte Moens bekymring for imamens framgangsmåte på koranskolen. Politiet hadde også opp gjennom åra fått anonyme tips om situasjonen; det var mistanke om fysiske staff ved flere koranskoler i Drammen.⁸² Politiet hadde hatt kontakt med imamene og prøvde å løse problemet med dialog, men uten å lykkes. I 2009, da nye klager ble rettet spesielt mot en imam, Ghulam Nabi, reiste politiet tiltale mot han.⁸³

Saken førte til en sjeldent opprivende og polariserende debatt. Det gjaldt spesielt på Fjell. Med sin store muslimske befolkning hadde Fjell to koranskoler.⁸⁴ Talspersonene for menighetene stilte seg totalt uforstående til anklagene og avviste dem blankt. Innvandrings skeptiske nordmenn på sin side etterlyste større handlekraft fra politiet og krevde tilbaketrekking og avvikling av offentlig støtte til koranskolene. Drammensere kunne ikke unngå

å legge merke til at imamen ikke kunne et kløyva ord norsk, sjøl etter 20 års opphold i landet. De muslimske mødrene og barna slo ring om den siktede imamen. En ung og lovende politiker fra Arbeiderpartiet, Aisha Ahmed, hadde sjøl gått på koranskolen på Fjell og ble forundret over tiltalen. Drammens minoritetsråd kom inn i saken, det ble arrangert krisemøte på Fjell, og Akhtar Chaudhry, SV-politiker med pakistansk bakgrunn fra Oslo SV, kom dit for å bidra i dialogprosessen.

For Drammen, og spesielt for Fjell, endte imam-saken formelt i et nederlag for kritikerne av koranskolene. Politiet henla saken mot den voldssiktede imamen på grunn av bevismangel.⁸⁵ Det går tydelig fram av temperaturen i debatten at det ville medføre store personlige kostnader å stå offentlig fram og vitne mot imamen. Det ville vært svært stigmatiserende for en muslim, og komplett umulig for et barn, å kritisere koranskolen offentlig. Det sto nemlig mye på spill. Kritikken rettet mot islamske praksiser hadde konsekvenser ikke bare for den enkelte som hadde uttalt seg. Familien, slekta, klanen og kanskje hele blokka på Fjell ville blitt tilført skam ved å fornærme imamen og menigheten.

På den andre sida ville det også ha vært en fallitterklæring for integreringspolitikken i Drammen – og for Fjell-samfunnet – å lukke øynene til anklagene om voldelig barnetukt. Å stå fram og kreve i religionsfrihetens navn at koranskolene med innslag av fysiske straffemetoder var unntatt fra norsk lov, var ikke aktuelt. Sjøl om politiet og kritikerne av koranskolene møtte et nederlag i rettsalen, oppnådde de også noe av hensikten med å konfrontere koranskolene. Mens imamen fikk en erstatningssum på 15 000 kroner og kom fra det med æren i behold, ble de muslimske trosamfunnene i større grad åpnet for offentlig innsyn.⁸⁶ Seksti religiøse ledere i Drammen, også noen kristne, fikk invitasjon til å bli med på kurs. De skulle kurses i norsk lov om og holdning til voldsbruk. I og med at initiativet kom fra innvandrersamfunnsorganisasjonene sjøl, med en muslimsk menighet i spissen, var det hos

noen muslimer et sterkt ønske om og behov for å tilpasse religiøs praksis til norsk hverdag.⁸⁷

Trass i den påfallende mangelen på sjølkritikk mens imam-saken pågikk, tyder dette på at det var delte meninger blant den muslimske befolkningen om hva som foregikk i moskeene. Mens kommunen slo inn på en dialogstrategi og gikk i gang med å kurse de religiøse lederne, jekka lokale FrP-politikere opp kritikken. Koranskolesaken i Drammen omtalte de i samme åndedrag som de koranskolene i Pakistan. Disse hadde nemlig fått støtte over statsbudsjettet og var nå mistenkt for å radikalisere unge muslimer og dermed bidra indirekte til terrorhandlinger.⁸⁸

Striden om koranskolen fortsatte å ulme og blussa opp igjen i 2016. I kjølvannet av krigen i Syria hadde koranskolene kommet i søkelyset på grunn av radikalisering blant muslimer og rekruttering av Syria-krigere. I Drammen var dette også igjen koplet til en offentlig uro omkring situasjonen for barna på koranskolene. En anonym ungdomsskole med rektor i spissen var bekymret for helsen til barna og meldte fra til politiet i mai 2016.⁸⁹ Potensiell radikalisering av ungdommen var et tema, og både politiet og det kommunale barnevernet ble koplet inn i saken. Koranskolen, drevet av Islamsk kultursenter i Drammen, kom under oppsyn. Drammens Tidende kunne rapportere om at representanter for grunnskolen «forteller om bekymringsfulle ting som skjer blant elevene. De mener noe nytt er på gang. Hemmelighold i et miljø de ikke får tilgang til. Er det radikalisering på gang?». ⁹⁰ Lokalavisa kunne videre melde om et holdningsskifte blant lærerne:

Tidligere har kollegiet tenkt at koranskolen er positivt for ungene. Men det som skjer nå? Det er som et homogent miljø på siden av samfunnet. Lærerstaben frykter at det kanskje ikke er til barnas beste å tilbringe så mye tid i moskeen. Til tross for at barna er født og oppvokst i Norge snakker de dårlig norsk, det er alarmerende. Skolen har hatt flere for-

eldre inne til bekymringssamtale. Den ene faren sa at han ville holde sønnen sin i moskeen til han ble god muslim. Men hva er det? Faren er født i Norge, har jobb i en offentlig etat, er godt integrert.⁹¹

Arif Erkök, Ap-representant i bystyret og talsperson for Islamsk kultursenter, mente at alt var i orden. Han tilbydde å samarbeide med myndighetene hvis det var problemer med integrering.⁹² Formelt hadde Erkök rett. Menigheten hadde søkt om tillatelse til overnatting, og han forklarte i detalj formålet ved virksomheten, nemlig å hjelpe barna til å gjøre det bedre på skolen.

En reportasje om «SFO for muslimer» i Dagbladet ti år tidligere (2006) ga i motsetning til DT en nesten utelukkende positiv omtale av fritids tilbudet, der den religiøse oppdragelsen var tonet ned.⁹³ Sosialantropolog Johannes Elgvin undersøkte i 2007 et liknende fritidstilbud i Oslo. Tilbudet ble drevet av Oslo-avdelingen av Det islamske kultursenter (DIKS), altså samme trosretning som i Drammen. Elgvins undersøkelse gir langt på veg støtte til Erköks framstilling av tilbudet i Drammen.⁹⁴ Elgvin konkluderte med at de foreldrene som sto bak koranskolen, hadde ekte omsorg for barna sine. Målet med fritidstilbudet var både å bevare sin religion og bli bedre integrert gjennom å oppnå bedre skoleprestasjoner. Elgvin hevder ut fra sine observasjoner at barna aldri var i en faresituasjon. Like fullt mener han at det er legitimt å reise spørsmålet om i hvilken grad tilbudet fremmet tilpasning til det norske samfunnet.⁹⁵

Siden det ligger ti år mellom disse konklusjonene og oppblussingen av den lokale striden, er det nærliggende å spørre om hva som hadde skjedd i mellomtida. Hadde fritidstilbudet endret innholdet, eller hadde samfunnet utenfor endret oppfatning? La lærerne på koranskolene nå større vekt på kjønnsdeling, religiøs oppdragelse og etnisk homogenitet enn på leksehjelp? I 2006 var Bjarne Schirmer en av to ansatte ved ordningen i Drammen. Han

var en pensjonert, etnisk norsk lærer. Han snakket ikke tyrkisk og var ikke muslim; tvert imot hadde han vært styreleder i Med Israel for fred.⁹⁶ Han forklarte at han var der for å hjelpe elevene til å bli nordmenn, ikke å forbli tyrkiske. I 2016 var det lite sannsynlig at Schirmer var der (f. 1928), og det kan tenkes at det etnisk norske innslaget ikke var like framtrædende som før. DT hadde rett nok fra starten av en kritisk holdning til opplegget med koranskoler, men det kan ikke være tvil om at skepsisen til islam og islamsk barneoppdragelse ikke hadde blitt svekket i de mellomliggende åra.

Den økonomiske sida ved saken fyrte også opp under konflikten. Menigheten mottok over en million i tilskudd fra staten og kommunen, noe flere leserinnlegg pekte på. Debattinnlegg på den offentlige Facebook-sida til Drammens Tidende tyder på stort engasjement i saken også i sosiale medier:

- Hvorfor blir det ikke slutt med statlig støtte til disse koranskolene? Det er da ikke lov med overnatting på skolen. Dette skjer opptil fem ganger i uken uff, uff.
- Nå har det seg sånn at det ikke er lov. De er i Norge nå, og da gjelder norske lover og regler!
- Vil de bo i Norge, så får de følge vanlig Norsk skole.⁹⁷

Men det kom også en reaksjon på tonen i kritikken mot koranskolene:

Det overrasker meg hvor mye gruff det er i befolkningen, også blant det vi kaller vanlige folk. De er sjelden veldig opptatt av politikk. Det er flyktningene de vil ha ut av landet. For ett år siden var det utenkelig å kalle flyktninger for apekatter, nå vekker ikke slike uttalelser store reaksjoner [...] ⁹⁸

Situasjonen i Drammen vekket også nasjonal interesse.⁹⁹ Hege Storhaug fra Human Rights Service, Abid Raja, stortingsrepresen-

tant (V), Sylo Taraku (forsker i Tankesmien Agenda) og selveste statsråden, Sylvi Listhaug, kommenterte saken.¹⁰⁰ Igjen kom det fram en dyptgående skepsis til koranskoler som integreringsarena.

Den aller siste debatten kom høsten 2019 på bakgrunn av en lengre reportasje i Aftenposten om knoppskyting av süleymanci-menighetene (Islamsk kultursenter) der Drammen og den såkalte «islamske skolefritidsordningen» med overnatting for elevene kom i kritisk søkelys.¹⁰¹ Med reportasjene i landets største og mektigste avis blåste det igjen opp til debatt i Drammen.¹⁰² Det er for tidlig å si noe sikkert om følgene av reportasjene og debatten. Det er antydning at myndighetene på nasjonalt nivå vil komme til å utarbeide klarere retningslinjer slik at de lokale tilsynsinstitusjonene kan føre mer nøye kontroll med hvordan disse institusjonene fungerer.

Den seiglive religiøsiteteten i framtida – totalitær eller tolerant?

Religiøse mentaliteter lar seg ikke endre like fort som ytre handlinger som å få seg jobb og utdanning, lære seg et nytt språk eller delta i politikken og kulturlivet. Det fins et vell av historiske eksempler på den sterke posisjonen religionen har blant immigrantbefolkninger, ikke minst fra norskamerikanernes innvandringshistorie.¹⁰³ Fra den lokale utvandringshistorien i Drammen kan en dra fram historien om en av Buskeruds første utvandrere, Knud Knudsen fra Konnerud. Knudsen drog til USA i 1838 og endte etter hvert opp i California som gullgraver. Han var ikke desto mindre opptatt av det ikke-materialistiske og tok initiativ til å få tak i en prest fra Norge, en skikkelig norsk lutheraner, for å holde gudstjeneste i USA. Det var så mye rart av religiøse folk i det nye landet, mente han.¹⁰⁴

Tross i et svært hurtig tempo i samfunnsendringer i vår tid

er det mye som tyder på at religiøsiteten blant innvandrerne er svært seiglivet. Samtidsstudier i Norge basert på både intervjuer og spørreundersøkelser indikerer at religiøsiteten hos innvandrerne endrer seg lite over tid.¹⁰⁵ Men en ting er selve religiøsiteten, det å være troende, en annen sak er religiøse praksiser som kan endres gjennom både dialog (transparens) og ved juridiske tiltak. Vi har sett på hvordan kirka på Fjell kom på integreringsbanen først etter århundreskiftet, og spesielt da Ivar Flaten ble prest på Fjell i 2006. Det er påfallende at den religiøse dialogen kom så seint i gang når kommunen ellers var så sterkt til stede i integreringsarbeidet. Det er grunn til å spørre seg om det sekulære samfunnet i Norge var godt nok rustet til å handtere den dype og slitesterke religiøsiteten hos flere innvandrergrupper. Og når kirka på Fjell i mange år ikke viste spesiell interesse for det religiøse livet utenom lutheranismen, ble det minimalt med kontakt mellom de islamske menighetene og det norske samfunnet.

I tillegg til kirkas offensive rolle det siste tiåret har også politiet kommet på banen. Politiets straffefølgelse av imamen i kjølvannet av konflikten om koranskolesaken er et tegn på en mer pågående holdning hos påtalemyndighetene. Både den utstrakte handa fra den norske kirka og politiets årvåkenhet overfor menighetene har trolig bidratt til en frivillig oppslutning om skolering av religiøse ledere. Saken om koranskolene i seg sjøl må ha ført til en bevisstgjøring hos menighetene, men fremdeles i 2019 etterlyste storsamfunnet større åpenhet hos visse islamske menigheter.

Hvordan har så religion fungert i en integreringskontekst? Segregerende eller integrerende? I samsvar med annen forskning må svaret her være «både og». Det er opplagt at organiseringen av religiøs aktivitet langs etniske grenser har bidratt til å oppnå den ene målsettingen for norsk integreringspolitikk: å legge til rette for at innvandrergruppene kan ta vare på sin egen kultur. Det faktum at det har vokst fram en underskog av religiøse foreninger i Drammen, godt gjødslet med statlig tilskudd, vitner om et stort religiøst

mangfold med gode juridiske og økonomiske rammer. Det vitner om et kulturelt medlemskap med rom for mange trosretninger, og lokalt har etableringen av et religiøst dialogforum med sterk offentlig støtte gitt ulike menigheter en mulighet til dialog med den religiøse kulturen til flertallet. Dermed har en fremmet en ny, inkluderende, felles kultur.

Men hva med tilpasning til flertallssamfunnet? Det er her det skurrer. Når en veit at det er den samme menigheten i Drammen, Islamsk kultursenter (süleymani), som kom under kritikk i 1990 og igjen i 2016 og 2019, bortimot 30 år seinere, er det grunn til å reise spørsmålet om en har lykket med tilpasningen. Under debatten om koranskolen på Strømsø forsvarte menigheten seg med å vise til formålsparagrafen til den islamske fritidsordningen (koranskolen). Der går det klart fram at menigheten i tillegg til religiøs oppdragelse ønsker å bruke koranskoler for å hjelpe norsk-tyrkiske barn med skolearbeid. Oppholdet på koranskolen skulle hjelpe elevene til å lykkes i samfunnet og dermed bli bedre integrert. Her hadde menigheten og skolen svært ulike oppfatning av hva som er til barnas beste – religiøs oppdragelse med innbakt leksehjelp, eller tid sammen med andre barn i et flerkulturelt, sekulært fellesskap, med tid til både leik og lekser. Målt mot andre konflikter med opphav i religiøse praksiser kan eksemplet med de lokale koranskolene/islamsk SFO virke ubetydelig. Saker som involverer ulike grader av tvang og/eller lovbrudd, som tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og ufrivillig opphold i utlandet, kan en visst knytte til innvandrermenigheter også i Drammen.¹⁰⁶ Her er det viktig å slå fast at PST ikke har funnet noen grunn til å mistenke moskeene i Drammen for radikaliserings av unge muslimer og ikke er bekymret for situasjonen lokalt.¹⁰⁷

Like fullt er de lokale kontroversene om koranskolene og moskeene viktige. I motsetning til de mer outrerte tilfellene av mislykket integrering og menneskerettsbrudd, hører de til hverdagsintegreringen. Det er her, i gråsonen mellom svært alvor-

lige lovbrudd og mykere motstand mot storsamfunnets normer, straffbare eller ikke, at lokalsamfunnet kan gjøre seg gjeldende. På grunn av så ulike tilnærminger til eksistensielle spørsmål mellom flertallssamfunn og spesielt muslimske trosretninger fikk den religiøse tilpasningen en trang fødsel. En kan i dag snakke om en skjør religiøs sameksistens preget av perioder med både dialog og kulturelle spenninger. Det kan synes som om det er et stykke igjen før en når fram til en konsensus rundt religiøse praksiser i Drammens-samfunnet.

Deltaking og dugnad

Når en norsketnisk kvinne skulle fortelle om hvor godt integrert den somaliske kvinnen var i lokalmiljøet, var det hennes engasjement i sønnens idrettsaktivitet – ikke hennes skolegang eller jobb som ble løftet fram.¹

Denne refleksjonen gjorde migrasjonsforskeren Guro Ødegård da hun hadde undersøkt hva folk bosatt i en flerkulturell bydel la i integrering. I alt snakk om arbeid, språkopplæring og utdanning som bunnplanken for vellykket integrering har den sivile sida av tilpasningen lett for å drukne. Integrering har en viktig sivil side, og det er en utbredt oppfatning at vellykket integrering forutsetter at innvandrerbefolkningen deltar i sivilsamfunnet, det vil si den delen av samfunnet som faller mellom markedet og staten.² Innvandrene kan nemlig tilpasse seg det norske samfunnet både når det gjelder arbeid og utdanning, uten egentlig å komme under huden på den norske kulturen. Frivillighet og deltaking i sivilsamfunnet spiller en vesentlig rolle for integrering fordi de utgjør en plattform for sosial samhandling – en arena der ulike kulturer kan møtes. Kunnskap kan formidles, samhandlingsmønstre kan prøves ut, og sosiale nettverk og vennskap kan skapes. Her foregår det viktig læring, og det er her tilliten mellom ulike individ og kulturer kan bygges. Deltaking i sivilsamfunnet kan derfor være en mer egnet målestokk på integrasjon enn jobbstatus og utdanningsnivå, slik sitatet ovenfor antyder.

Sammenliknet med skolen og arbeidslivet er det komplisert og til dels problematisk å si hva som kreves for å få til god tilpasning på den frivillige arenaen. Det er ofte her det norske samfunnet kan tilpasse seg innvandrernes behov uten at det nødvendigvis går på bekostning av norsk kultur og norsk skikk og bruk. Det er plass til utveksling og gjensidig tilpasning. Men det er også i sivilsamfunnet, på denne mer fleksible arenaen, at konflikter kan oppstå. Det har gjeldt og gjelder fortsatt i høyeste grad koranskoler, men ikke minst også fritidsaktiviteter som idrett. I dagens integreringsdebatt har tilpasning i økende grad dreid seg om hvordan innvandrerne har eller ikke har innordnet seg i det norske samfunnet.³ I motsetning til flere andre samfunnsområder, som arbeidsliv og skole, er den frivillige sektoren nemlig per definisjon noe friere. Den utgjør, på godt og vondt, en utfoldelsesarena der deltakerne sjøl setter rammene for aktiviteten. Frivilligheten kan derfor skape et rom fritt for assimilering eller fornorsking, også det utilsiktede konformitetspresset utøvd av den moderne og altomfattende velferdsstaten. Det er ikke uten grunn at feltet «innvandrere og sivilsamfunnet» er blitt et viktig tema innenfor samfunnsforskning om innvandring.⁴

Innvandringshistorisk har temaet også vært mye omtalt. Nordmenn kjenner mest til hvordan de norske utvandrerne tok med seg og omplantet sine tradisjoner i USA. Karl Hovelsen (Carl Howelsen) fra Bislett i Oslo tok med seg skiene (og murerskeia) til USA, og ble en skihoppende sirkusartist, «The Flying Norseman». Han var med og grunnla skisenteret i Steamboat Springs i Colorado, den nordiske skisportens mekka i USA.⁵ Nordmenn gjorde seg også gjeldende i fritidssysler innenfor den amerikanske hovedstrømmen. Knut(e) Rockne, utvandrer fra Voss, ble kjent i mellomkrigstida som en av USAs mestvinnende og innovative trenere i *amerikansk* fotball. Han er sannsynligvis den dag i dag den mest kjente norske innvandreren i USA.⁶ I fritidslivet i Drammen fins det klare paralleller til både tilpasning til majoritetens fritidskultur

og videreføring av fridtidssysler fra heimlandet. Yousuf Gilani, med pakistanske røtter, har vært primus motor i utviklingen av cricket-sporten i Norge, mens norsk-tyrkiske Havva Ince arbeider med å promotere det norske friluftslivet blant innvandrere.⁷ Ince var en frontfigur i markeringen av Den Norske Turistforenings 150-årsjubileum i 2018.

Det er i Norge stor oppslutning om det frivillige arbeidet, og det hersker bred politisk enighet om å stimulere frivillighet. Noe uenighet fins, og noe av bakgrunnen henger sammen med integringspolitikken. I hvilken grad skal flertallssamfunnet blande seg opp i innvandrernes frivillighet og hva innvandrerne foretar seg i fritida? Her dreier uenigheten seg ikke så mye om dugnadsånden per se. Hvis en legger seg på en vid definisjon av dugnad, er mange innvandrere, i alle fall de fra den tyrkiske landsbygda, vant med å ta i et tak for fellesskapet. Uenigheten dreier seg heller om formen for frivillighet.⁸ Hva er viktigst: å delta i en dugnad for å hjelpe foreldre med å innrede leiligheten i fraflyttingslandet eller å være med i vårdugnaden i den lokale barnehagen? Og for barna med innvandrerbakgrunn: å delta i religiøse/etnisk baserte fritidsaktiviteter, eller i sekulære tilbud med forankring i storsamfunnet som barneidrett eller musikkorps? Eller er begge deler like viktig?

Dugnad er, om en fester lit til nasjonens sjølbilde, noe av det norske som fins.⁹ Langt på veg utgjør tanken om å løse praktiske oppgaver i et frivillig fellesskap ei bærebjelke i den norske væremåten og mentaliteten; den utgjør et fundament i sivilsamfunnet, eller har gjort det inntil nylig. Dugnadsånd og organisering i frivillige organisasjoner er også et klassisk trekk ved samfunn preget av innflytting og innvandring. De utallige bygdelaga i norske byer vitner om det, og det gjør også historien til innvandrerne i USA, ikke minst de norske innvandrerne. I 1906 eksisterte det ifølge ei optelling gjennomført av norske konsulater 237 norske foreninger i USA, i perioden fram til 1925, da Det norske Amerika sto sterkest, kom det nok flere foreninger til.¹⁰ Edvard Hoems skjønnlitterære,

men godt historisk forankrede romaner om immigrantlivet på prærien i Nord-Amerika skildrer godt hvordan kirker og skoler ble bygd på dugnad.¹¹ Det er vanskelig å overvurdere hvor viktig foreninger og dugnadsånd var for nordmennene på prærien i Dakota eller i de norske bykoloniene i Chicago og Brooklyn. Det er godt forståelig. Den enkelte innvandrer med eventuelle familiemedlemmer sto mutters aleine i et fremmed samfunn uten å kunne verken landets språk eller kultur, og uten noe godt utbygd offentlig hjelpeapparat.

I velferdssamfunnet er situasjonen opplagt en annen, i hvert fall når det gjelder det offentlige. Hele spekteret av menneskelige behov blir dekket, fra fødselspenger til fritidssysler hele livet gjennom, fra vogge til grav. En skulle dermed tro at den altomfattende velferdsstaten hadde undergravd frivilligheten og kvelt dugnadsånden både i storsamfunnet og blant innvandrerne. Det har ikke skjedd.¹² I moderne samfunn er dugnaden i omfattende grad blitt en formalisert aktivitet drevet av formelle foreninger med offentlig støtte og ofte underlagt streng, byråkratisk kontroll. Dugnad som uformell, ubetalt familie-, nabo- eller gruppehjelp har derimot blitt mindre viktig i det norske samfunnet i dag. Slike dugnader faller også definisjonsmessig utenfor den frivillige sektoren. For innvandrergруппene derimot spiller de tradisjonelle dugnadsvariantene fremdeles en viktig rolle i hverdagen. Ulike tjenester eller kanskje til og med næringsvirksomhet kan være dugnadsbaserte. En av de første tyrkiske arbeidsinnvandrere til Drammen ga uttrykk for nettopp denne forskjellen i dugnadstradisjon: «Jeg synes ikke det er så mye [dugnad] i Norge. Det er kanskje sånn i foreninger, men ikke direkte mellom familier.»¹³

Flere sider ved sivilsamfunnet har hatt stor betydning for utviklingen av det flerkulturelle Drammen. Vi har alt sett hvor vesentlig religiøs frivillighet og sjølorganisering i menigheter har vært for innvandrerbefolkningen. Politiske aspekter blir over tid også svært viktig. Dette temaet kommer vi tilbake til, mens

her handler det om virksomhet som vanligvis assosieres med det sekulære sivilsamfunnet: den organiserte frivilligheten. Dette kapitlet gjennomgår velferdstjenester i nabolaget på Fjell og idretten, eksemplifisert ved lokalklubben Drafn. Neste kapittel tar for seg tyrkiske fotballag i Drammensserien og kultur eller flerkultur der innvandrereforeninger og lokallag spiller nøkkelrolla. Disse temaene fra sivilsamfunnet spriker i innhold, men har felles problemstillinger: Hvordan har forholdet vært mellom storsamfunnet og innvandreregrupperingene når det gjelder sivilsamfunnet? Hva med den offentlige innsatsen? Og hvordan har innvandrerne sjøl forholdt seg til sivilsamfunnet? Og ikke minst, i hvilken grad har utviklingen i den sivile sektoren bidratt til integreringen og et samfunnsmedlemskap som favner om innvandrerbefolkningen?

Innvandrere og frivillighet

Migrasjonsforskere, både i samfunnsvitenskap og historie, har forsket mye på uformell og formell, kollektiv mobilisering og organisering av innvandreregrupper.¹⁴ Etniskbaserte foreninger, både religiøse og sekulære, har vært et yndlingsobjekt for innvandringshistorikere.¹⁵ Norsk utvandringshistorie viser godt hvordan kollektiv etnisk organisering har bidratt til å opprettholde de norske innvandrernes kultur, men har samtidig også bidratt til kulturell tilpasning. Etnisk organisering ble et hjelpemiddel for å få nye innvandrere til å fungere i det amerikanske samfunnet. Ved å studere foreningsvirksomhet kan en få innsikt i hvordan innvandrerne kollektivt har hanskent med den nye hverdagen i et nytt land omgitt av en fremmed kultur.

Innvandrereforeninger har både en segregerende og en assimilerende effekt. I en religiøs kontekst har vi sett på hvordan etnisk organisering under visse omstendigheter kan motvirke integrering. Men hvordan har etnisk, sekulær organisering innen idrett og

kultur spilt inn på integreringen? Før en kan svare på dette, kan det være greit med et overblikk over innvandrere og deltaking i organisasjoner på landsbasis.

Når det gjelder innvandrere og frivillig arbeid, henger deltaking sammen med botid, kjønn, alder og norsk kompetanse.¹⁶ Dess lengre oppholdstid, dess større frivillighet. Menn er noe sterkere med, og i motsetning til flertallsbefolkningen er det flere yngre enn eldre som er aktive i frivillige organisasjoner. Mens 39 prosent av befolkningen uten innvandrerbakgrunn deltok i frivillig arbeid i 2018, var det 17 prosent blant innvandrerbefolkningen. Hos begge befolkningsgrupper er det mest vanlig å delta i idretten.

Som forventet er minoritetsbefolkningene noe mer aktive i religiøse organisasjoner enn den etnisk norske befolkningen: 16 mot 11 prosent. Her er det imidlertid spesielt tre grupperinger som skiller seg sterkt ut fra så vel andre innvandrergrupper som majoritetsbefolkningen, nemlig den tyrkiske, den pakistanske og den vietnamesiske, altså grupper godt representert i Drammen. I og med at disse gruppene har vært i landet i et halvt århundre, er det interessant å se etter endringer i dette mønsteret. Samfunnsforskerne har kartlagt statistisk frivillighet blant innvandrere siden 2009 og kan peke på visse endringer. Yngre personer dominerer i dag, og det er relativt mindre deltaking i de religiøse organisasjonene. På popularitetslista har de religiøse organisasjonene blitt skjøvet ned fra første plass i 2009 til fjerde plass i 2018. Fremdeles er prosenten innvandrerne i frivillige organisasjoner langt mindre enn for flertallsbefolkningen, men de innvandrerne som er med i frivillige organisasjoner, er mer aktive enn flertallsbefolkningen. Med de nasjonale rammene som bakteppe kan vi spørre oss om hvordan det så har gått med frivillighet og innvandrerne i Drammen med Fjell som utgangspunkt.

Frivilligsentralen på Fjell – en inkluderende frivillighet

Frivillighet som fenomen eksisterer uten noen tilknytning til offentlig forvaltning, men frivillighet i organiserte former har fått en naturlig plass i velferdsstaten.¹⁷ Da staten i begynnelsen av 1990-tallet utlyste prosjektstøtte til «frivillighetsentraler», var disse tiltenkt en rolle som bindeledd mellom frivillige foreninger og offentlig tjenesteproduksjon.¹⁸ Sentral-modellen var til dels inspirert av liknende konstruksjoner i USA. I Norge ble det dannet et nytt statlig organ FRISAM (Frivillighetens samarbeidsorgan) som skulle følge opp og koordinere samarbeidet.

Tanken bak var å få koplet frivillige ressurser til behovene for hjelp. *Hjelp til sjølhjelp* var et viktig prinsipp. Dermed ville frivilligheten bli mer målrettet og effektiv. Sentralene var i norsk kontekst også tiltenkt en katalysatorrolle for å stimulere frivilligheten der det trengtes. Statens rolle ble å samordne og stimulere frivilligheten i lokalsamfunnet heller enn å styre den, og utformingen av sentralene ble overlatt til lokale instanser. På nasjonalt nivå stammet initiativet fra sosialdepartementet, men i likhet med integreringspolitikken ble kultursektoren etter hvert viktigere. I 2005 overtok Kulturdepartementet ansvaret for den frivillige sektoren.

Ideen fikk en til dels lunken mottakelse. Foreningsledere fryktet at sentralene kunne tære på frivillighetskapitalen deres, mens kommunen så på nykomlingen som en konkurrerende velferdsaktør og en mulig trussel mot velferdsstaten. Likevel ble mange kommuner med i startfasen, også Drammen. Kommunen etablerte en frivilligsentral på Åssiden i 1992. Statstilskuddet var rikelig og dekket alle utgiftene i forsøksperioden fram til 1994, og deretter 60 prosent av sentralenes budsjett. Eierstrukturen og den administrative tilknytningen bestemte kommunen sjøl. På grunn av de gode erfaringene med å drive frivilligsentralen på Åssiden

som kommunalt eierskap ble også sentralen på Fjell lagt inn under kommunen og sosialsjefen.

Historien om etableringen av frivilligsentralen på Fjell er preget av kontinuitet. Denne satsingen tok opp trådene fra nærmiljøarbeidet på 1980-tallet både under Olaf Brastad og Fjellstiftelsen og i fortsettelsen under nærmiljøkontoret. I desember 1996 søkte kommunen FRISAM om penger til å starte en frivilligsentral på Fjell. I april kom tilsagnsbrevet om statstilskudd på 200 000 kroner, mens kommunen la på 135 000 kroner til sentralens budsjett.¹⁹ Budsjettet var akkurat stort nok til å lønne en leder i hel stilling og dekke utgiftene til kontorleie og en rudimentær infrastruktur med telefon og pc. Kontorplassen skulle ligge i Bydelshuset. Trass i en solid finansiering fikk frivilligsentralen på Fjell en noe snublete start. Tilsettingen av lederen dro ut, og først i juli ble Kari Jagland Berntzen tilsatt. Hun begynte ikke før 1.1.1998, og sentralen ble først åpnet i slutten av november 1998.²⁰ I januar 1999 arrangerte sentralen et seminar for alle brukergrupper for å komme med innspill til virksomheten. Det var en engasjert forsamling, og de framførte kom med klare ønsker og forventninger til sentralen.²¹ Etter det hører en liten om sentralen fram til 2002.

Det var i grunnen ikke så rart. Det viste seg at sentralen strevde med å få til aktivitet. For å opprettholde statstilskuddet måtte sentralen utløse minst to årsverk i frivilling innsats etter det første driftsåret.²² Styret var bekymret over situasjonen, og likeså FRISAM. Jagland Berntzen gikk etter eget ønske over i en annen stilling i kommunen sommeren 2002, og kommunen konstituerte en ny midlertidig leder.²³ Hvis ikke det ble en økning i aktiviteten i løpet av halvåret, ville styret vurdere å legge ned sentralen.

Det falt på Monika Bock å lede snuoperasjonen. Bock hadde høy og relevant utdanning og ikke minst en erfaringsbakgrunn fra organisasjonsarbeid, frivillighet og flerkulturelle forhold. Siden 1998 hadde hun jobbet som integreringsveileder og nærmiljøkonsulent på nærmiljøkontoret på Fjell. I løpet av relativt kort tid

hadde Bock bygd opp et bredt kontaktnettverk på Fjell og høstet mye erfaring med integreringsarbeidet i bydelen. Styret mente at noe av problemene i startfasen skyldtes en uklar funksjonsdeling mellom sentralen og nærmiljøkontoret på Fjell. Ved å tilsette en leder med bakgrunn fra nærmiljøkontoret burde utgangspunktet for å koordinere virksomheten være til stede.

Den formelle grenseopptrekkingen mellom ulike offentlige instanser var likevel ikke det viktigste. Det var først og fremst lederens evne til å spille på de frivillige kreftene som fantes ikke bare på Fjell, men i hele bydelen Danvik-Fjell. Bock visste at frivillige ressurser eksisterte på Fjell; det gjaldt å mobilisere dem. Hun ble rett og slett provosert da hun hørte at kommunen vurderte å legge ned sentralen på grunn av manglende frivillige. Hun ble ekstra motivert for å ta jobben nettopp for å motbevise påstanden om frivillighetens trange kår på Fjell.²⁴ Bock ble lenge på sin post, fra 2002 til 2016 og kom til å prege sentralens virksomhet sterkt.

Den aller største frivillige ressursen på selve Fjell var borettslaga. Som så mye annet på Fjell hadde borettslaga en avgjørende rolle i etableringen av sentralen. Nils Stablum, lederen i samarbeidsutvalget for boliglaga, viste entusiasme for prosjektet og hadde tidligere hatt samtaler med kommunen om å opprette en frivilligsentral.²⁵ Forhandlingene strandet på grunn av manglende lokale. I 1998, med Bydelshuset på plass, var muligheten for å finne tilfredsstillende lokaler en helt annen, og kontoret ble etablert der. Bock var svært klar over at det var alfa og omega å samarbeide tett med borettslaga og etablere et godt forhold til Stablum. Hun kjente til at etableringen av frivilligsentralen hadde en forhistorie, nemlig Fjell-prosjektet. Bak arbeidet for å opprette sentralen sto to av «de tre musketerere» fra Fjell-prosjektet, Stablum og Tor Kristian Eriksen som nå jobbet i byutviklingsavdelingen.²⁶ Eriksen ble leder for interimsstyret og framhevet det frivillige ressurspotensialet i borettslaga med et tillitsvalgtapparat på over 300 personer. Dermed fikk borettslaga med Stablum i spissen mye å si for frivilligsentralen.

Mandatet til sentralen var – som antydnet – nokså vagt, og utformingen av funksjonene var overlatt til lokale myndigheter. Sjøl om det var sosialkontoret som søkte om statstilskudd til oppstart, kom sentralens virksomhet i en tidlig fase til å dreie seg om kulturtilbud. Nærmiljøarbeidet hadde siden omorganiseringen i kommunen i 1988 vært en av de aller viktigste tjenestene i kultursektoren. Sentralen ble sjølsagt påvirket av opphavsmiljøet. Likevel var det snakk om et stort spenn av tiltak av både koordinerende og katalyserende art. På et vesentlig punkt kom Bock til å endre mandatet til sentralen. Hun mente at virksomheten skulle dreie seg om hele bydelen Danvik-Fjell, og ikke bare drabantbyen Fjell. Grunnen for å utvide sentralens nedslagsfelt lå i sentralens mandat om å prioritere arbeid med integrering. I tillegg til Fjell ble Galterud, Austad, Austad Skog, Fjellsbyen, Søndre Fjell og Øvre Frydenhaug inkludert, og sentralen endret navnet formelt til Danvik-Fjell frivilligsentral.

Navneendringen bør en legge merke til. Den avspeiler nemlig hvordan sentralen tenkte integrering og strategi for å løse problemene på Fjell. En viktig integreringsmålsetting ble å trekke omgivelsene rundt Fjell med i det frivillige arbeidet. De andre nabolaga som holdt til innenfor de formelle grensene til Danvik-Fjell, besto oftest av et flertall etnisk norske. Ved å inkludere resten av bydelen ville noe av fokuset på Fjell, oftest negativt, bli nedtonet. Integrering ble forstått som en sosial prosess som angikk langt flere enn blokkbeboerne på Fjell. I teorien gjaldt dette for hele Drammen, men det var i bydelen at samhörigheten kunne få utfolde seg i praksis.

Det er nærliggende å tenke seg at sentralen kunne tære på de andre mer ressurssterke lokalmiljøene for å hjelpe Fjell. Et opplagt eksempel er rekruttering av pensjonister fra villastrøkene til leksehjelp for minoritetsspråklige elever på Fjell. Men hadde ikke disse elevene eller foreldrene også noe å gi tilbake til pensjonistene? Kunne innvandrerne være med å sette litt farge på den

ellers grå hverdagen for enkelte pensjonister? Dessuten hadde Fjell midt mellom blokkene en viktig ressurs, nemlig Bydelshuset, det eneste i Drammen. Huset burde kunne inkludere brukere fra hele bydelen. Bock var overbevist om at nøkkelen til god integrering var å løfte blikket over blokkene – en krevende, men nødvendig øvelse dersom en skulle komme videre med integrering.

Bock gikk ikke til noen lett jobb, men det var en stor fordel at Fjell-prosjektet hadde gått opp stien. Positivt var det også at Drammen kommune i forkant hadde erfaringer med frivillighetsarbeidet. Kommunens søknad til departementet oste av sjøtillit etter fem år med gode resultat fra driften av sentralen på Åssiden. Kommunen kunne dette feltet og ga det høy prioritet. Mye lå til rette for at sentralen burde ha livets rett trass i en treg oppstart.

Da Bock tok fatt på jobben som nærmiljøkonsulent på Fjell i 1998, hadde utviklingsarbeidet på Fjell stagnert, ifølge tilstandsrapporten fra Yngve Carlsson.²⁷ Fire år seinere, da Bock ble sentralens leder, var situasjonen i ferd med å snu. Like fullt var det behov for en offensiv frivilligsentral. Mens Bock ennå var på nærmiljøkontoret på Fjell, var hun sterkt involvert i koordineringsarbeidet. I sin nye stilling på sentralen fikk hun et omfattende koordineringsansvar, bl.a. for Fjell og Galterud.²⁸ Nettverket samlet instanser som jobbet med barn og ungdom på Fjell, og drev informasjonsformidling til beboerne i bydelen, først og fremst gjennom bydelsavisa *Fjellposten*. Fjellposten var det første bladet av og for innbyggerne på Fjell og ble etablert i 1982 av Øystein Vang, lærer på Galterud. Avisen hadde ligget i dvale i flere år før Bock med nettverksgruppa i ryggen blåste liv i den i 1999. I 2010 fikk den et nytt navn, Nærmiljøbladet, og i 2015 det noe mer spenstige navnet På høyden. Navnebyttet var en naturlig følge av den utvidete geografiske profilen på sentralen. Informasjonsbladet kom ut kvartalsvis og ble distribuert til hele bydelen, over 3000 hushold, gjennom frivillige. Bock hadde mye av ansvaret i oppstartsperioden, men i tråd med prinsippene bak frivilligsentralen kom

frivillige etter hvert til å overta hele redaksjonsarbeidet.²⁹ I tillegg kom det ut informasjon i løpeseddel-format om aktiviteter, igjen produsert og distribuert ved frivillige.

Lista over aktivitetene som sentralen stimulerte, annonserte og til dels tok initiativ til, viser stor kontinuitet i virksomheten fra nærmiljøkontoret og kan spores tilbake til Fjell-stiftelsen 20 år tidligere.³⁰ Fra starten av var det tilbud ved ulike institusjoner på Fjell, som biblioteket, kirka og Fjell bo- og servicesenter. Det gjaldt alt fra eldretreff og bingo til andakt og vaffeltreff, og bibliotekklubben for barna. Ungdoms- og juniorklubben fortsatte, det samme gjorde trim og svømming for kvinner. Masala, senteret for flerkulturelt og kvinnelig handarbeid og folkekunstnerisk produksjon, fortsatte å blomstre og tilbydde ulike kurs, for eksempel i keramikk og søm. Mesteparten av aktiviteten kom i stand gjennom et tett samarbeid med andre institusjoner eller foreninger, men noen aktiviteter startet og drev sentralen sjøl. Det gjaldt internettkafé, datakurs, søknadsskrivingkurs og trim-/yogagrupper for kvinner.

Det kritiske spørsmålet i 2002, da sentralen på Fjell holdt på å bli nedlagt, var om det fantes frivillige ressurser på Fjell i det hele tatt. Det var tvil om Fjell med sin spesielle flerkulturelle befolknings-sammensetning kunne generere nok frivillighet. Etter et halvår under den nye ledelsen hadde sentralen økt tallet på frivillige fra 4 til 32. Aktiviteten målt i årsverk var kommet opp i 0,9 årsverk, mot et ukjent timetall fra før. I 2014 var det over 100 frivillige og 5,4 årsverk.³¹ Bock mente at taket på frivillige egentlig var nådd. Av de over 100 deltakerne hadde sentralen en fast kjerne med ca. 20 «frivillighetsaktivister». Noe utskifting var det, men situasjonen var stabil. Det var viktig å passe godt på de frivillige; de trengte anerkjennelse, og det sosiale fellesskapet var svært viktig. Derfor var det om å gjøre å ikke ha for mange frivillige heller.

I hvilken grad fungerte aktiviteten inkluderende og integrerende? Etter sentralen kom ordentlig i gang spilte den en svært positiv rolle i integreringsarbeidet. For det første var det relativt

mange utlendinger fra mange ulike land som deltok i arbeidet som frivillige. I 2002 hadde sentralen rekruttert 13 frivillige med innvandrerbakgrunn, av totalt 32 frivillige.³² Etter hvert kom en opp i ca. 100 frivillige og 25–30 prosent hadde innvandrerbakgrunn.³³ Det var fra første stund en mangfoldig gjeng med albansk, dansk, finsk, indisk, kappverdisk, russisk, thailandsk og tyrkisk bakgrunn. Seinere kom flere nasjonaliteter med. For det andre kom sjølsagt enda flere innvandrere, både voksne og unge, i berøring med sentralens tilbud og dermed norsk kultur. Sentralen lå til rette for språkpraksis og skapte samhandlingsarenaer mellom ulike folkegrupper. Masala, senter for handarbeid, fungerte på denne måten:

Norsk er felles språk på Masala, og det har lyktes å få deltakere med veldig forskjellig kulturbakgrunn inn i senteret. Her har kvinner fra 13 til 83 møttes. Kvinner med bakgrunn fra Norge, Thailand, Pakistan, Somalia, Russland, Sri Lanka, England, Finland, Tyrkia, Chile, Iran, Afghanistan, Marokko, mm!!³⁴

I 2004 mistet Masala støtte fra UDI og ble flyttet til Grønland i sentrum sammen med mye annen kulturaktivitet. Tiltaket hadde vært så vellykket for bydelen at sentralen tok initiativ til å holde i gang aktiviteten med en egen gruppe på Fjell med samme formål som Masala.

Sentralen sto også bak mer målrettede integreringstiltak.³⁵ Kvinner som snakket urdu og punjabi, fikk tilbud om et norsk-kurs for viderekommende. Kvinnene var ferdige med timene på Introduksjonssenteret, men hadde behov for oppfølging. Kurset var ledet av en frivillig med pakistanske røtter. Sentralen tilbydde også språkvask- og brevskrivningstjenester og skaffet frivillige «lesevenner» for å støtte opp under norskopplæring for innvandrerbarna på Fjell og Danvik skole. I samarbeid med borettslaga

arrangerte sentralen en gratis julemiddag. Den ble svært populær både hos enslige og blant innvandrere på Fjell som ville bli kjent med norsk juletradisjon. Etter at en fikk tak i halal pinnekjøtt, ble julemiddagen så populær blant innvandrere i Drammensdistriktet at sentralen måtte forlange at deltakerne hadde en viss tilknytning til Fjell.³⁶ Sentralen fungerte dessuten som en flerkulturell møteplass i seg sjøl. Hvor mange innvandrere som brukte senteret som sosial møteplass, har en ikke oversikt over. Sentralen ble i alle fall et flerkulturelt berøringspunkt der alle frivillige stakk innom. Dessuten var senteret med på å skolere de frivillige i flerkulturell kommunikasjon.

Det er ingen grunn til å skjønne virkningen. Om mye fungerte godt, feilet en også. Et eksempel var Kvinnekafeen. Ideen ble klekka ut og satt ut i livet under Fjell-prosjektet, og sentralen blåste liv i den i 1999:

I alle år har Kvinnekafeen slitt med å få til en godt blandet deltakergruppe. Tendensen var at en etnie [folkegruppe] var tydelig i flertall og bestemte språket og programmet, til tross for flere forsøk på å forandre på dette. Fordi de som møtte i hovedsak kun ville snakke med sine egne, og nye ikke slapp til i gruppa, hadde ikke kafeen den integrerende effekten vi håpet på. Derfor prøvde de som drev kafeen å forandre programmet [...] dette var et forsøk på å komme flere kvinner i møte og få flere interesserte i å bruke norsk som fellesspråk på kvinnekafeen [...] Men de omtalte problemene ble uforandret. Derfor besluttet de frivillige i kafe-gruppa å avslutte kvinnekafeen [...]³⁷

Løsningen ble å stifte flere homogene, etniske kvinnegrupper ved sida av en blandet, internasjonal gruppe.

Mest betydningsfullt for Fjell var inkluderingen av innvandrerne i hverdagsaktivitetene både som frivillige og som motta-

kere av sentralens tjenester. En må likevel trekke fram et spesielt arrangement – bydelsdagen. Initiativet kom fra Nettverket for Fjell og Galterud med sentralen og Monika Bock i spissen. Bock startet opp tiltaket i 2007, og ordføreren åpnet bydelsdagen og holdt fram med å gjøre det i åra framover.³⁸ Målsettingen var å ha et åpent utearrangement der folk i bydelen kunne bli kjent med hverandre. Borettslaga, kommunale instanser og frivillige organisasjoner ble med, i tillegg til de mange frivillige fra sentralen. Festdagen ble koplet mot andre aktiviteter som festivalen «Drammen åpen by» i 2007 og etter 2013 til ungdomsfestivalen på Fjell, *Blåkkfestivalen*. Tiltaket var en suksess. I 2014 var det hele 59 lag og foreninger som deltok med 550 deltakere. Det var underholdning fra scenen, stands, utstillinger og fritidsaktiviteter – og matretter fra hele verden.³⁹ Stemningsrapporten fra bydelsfesten i 2016 vitner om suksessen:

Det var ingen tvil om at det var fest på Fjell lørdag. Alle sanser fikk sitt, og vel så det: Ørene påfylt av opera, rap, folkemusikk og orientalske toner, øynene karateoppvisning, capoeira, dyr fra bondegård og ballongkunster av klovnen Cathrine, mens nese og mage ble fristet med alt fra marokkanske kjøttboller til tradisjonelle, norske sveler og vafler – blant annet.⁴⁰

Om vi ser på integrering som en tovegsprosess, er bydelsdagen en illustrasjon på hvordan dette foregår i praksis. Festivalen fungerte som en gigantisk eksponeringsarena. Etnisk norske på Fjell og besøkende kunne sanse mange ulike kulturuttrykk, mens innvandrerbarna kunne bli kjent med norske husdyr og gamle norske sveler. Norsk var *lingua franca* på bydelsdagen. Det var den reineste 17. mai-stemming på Fjell under bydelsdagen.⁴¹

Det var ikke unaturlig at Bock etter 18 års tjeneste for bydelen, derav mesteparten som leder på frivilligsentralen, var fornøyd

med utviklingen på Fjell: koordineringsarbeidet, rekruttering av frivillige, drift av egne tiltak og inkludering hadde fungert godt. Eldre, barn og kvinner hadde nytt godt av det frivillige arbeidet på Fjell. Og beboerne på Fjell satte tydelig pris på Monika Bock. Under bydelsfestivalen i 2016 ble hun omdøpt til «fru Fjell», en kvinnelig make til «Mr. Fjell», Nils Stablum.⁴² Nærstudier i innvandrerbydeler i Oslo viser hvor vanskelig det er å få frivilligheten til å fungere integrerende.⁴³ Sammenliknet med frivilligheten i disse bydelene ser det ut til at lokalsamfunnet på Fjell var mye nærmere å oppfylle intensjonen om integrering gjennom frivillighet.

Men Bock var sjøl ikke fornøyd med en viktig side ved inkluderingsarbeidet, nemlig inkludering av utenlandske menn. Det kunne være ulike grunner til det at en ikke lyktes. Bock var en kvinnelig leder, og innvandrermenn med arbeid jobbet ofte mye, mens de som ikke gjorde det, hadde ofte sosial forankring i et homogent, etnisk basert fellesskap, for eksempel i en egen kafékultur. Dessuten appellerte det frivillige arbeidet i moskeen, eller i et annet trosfellesskap, sterkere til mange mannlige frivillige enn det sekulære, frivillige arbeidet i regi av frivilligsentralen.

Frivilligsentralen var en institusjon med sterke offentlige røtter. Det dreier seg om frivilligheten satt ut i livet med avgjørende drahjelp av en tung velferdsaktør. Hva med den «frivillige» frivilligheten som vokste fram uten å bli dytta i gang og veiledet av en kommunal instans? Idretten peker seg ut som en opplagt virksomhet til undersøkelse. Var det kanskje her innvandrermenn bidro med større innsats?

Drafn – «Idretten er fargeblind, men dugnaden er hvit»⁴⁴

Idrett er den viktigste frivillige aktivitetsarenaen i Norge. Det er ikke uten grunn at idrettsbevegelsen blir kalt den største folke-

bevegelsen i landet. Begrepet «folkebevegelse» gir kanskje ikke den mest presise beskrivelsen av hvordan idretten drives i dagens Norge. Det framhever likevel en svært viktig faktor, nemlig at idretten bygger på et frivillig engasjement hos tusener av nordmenn. En grunnpremiss bak idrettsbevegelsen er en landsomfattende dugnad som utfolder seg så å si i ethvert norsk lokalsamfunn. Det gjelder sjølsagt deltaking i aktivitetene, men i like stor grad det arbeidet som ligger bak aktivitetene. Som ellers i sivilsamfunnet og i den frivillige sektoren kan deltaking i slik aktivitet sveise sammen ulike folkegrupper, men den kan også fungere som en hemske for integrering. Det gjelder ikke bare de religiøse organisasjonene slik en ofte hører om i det offentlige ordskiftet. I en viss grad har dette også vært tilfellet for idretten i Drammen.

Når det gjelder idrettstilbud for barn og unge, er det naturlig å se på Ski- og Ballklubben Drafn (SBK Drafn), som hadde bl.a. Fjell som nedslagsfelt. Drafn har historisk vært en kjent idrettsorganisasjon, en stor klubb på Østlandet. I nyere tid, derimot, har Drafn blitt lagt merke til som skrekkeksempel på mislykket integrering. Om en skulle se på hvordan det kunne gå med den dugnadsbaserte idretten hos klubber med stort innslag av innvandrere, var det bare å se på Drafn.⁴⁵

I 2009 kom frilansjournalisten Aslak Nore ut med en oppsiktsvekkende debattbok om det flerkulturelle samfunnet i Norge, *Ekstremistan: Frykt og håp i det flerkulturelle Norge*.⁴⁶ Han mente at integreringen i Norge gikk i feil retning. Nore, sammen med flere andre i samtida, blant andre TV 2-journalisten Gerhard Helskog, trakk fram USA som et eksempel til etterfølgelse.⁴⁷ Nore kom inn på idretten, og Drafn's misere ble brukt som eksempel til skrekk og advarsel på hva Idretts-Norge hadde i vente hvis en ikke tok grep. Her var det lite håp, men mye å frykte. Fra å være en storklubb på Østlandet eksisterte Drafn så vidt etter 2000. All aktivitet lå nede. Klubben hadde ikke lenger aldersbestemte idrettsgrupper, om en ikke tok med den eldre garden med mosjonister som trente på ski.⁴⁸

Forfallet hadde ifølge Nore en årsak: manglende oppslutning fra foreldrene til innvandrerbarna. Historien om Drafn nedgang er utvilsomt mer komplisert enn som så. Overgangen fra byklubb til bydelsklubb var krevende, og konkurransen i Idretts-Drammen var tøff.⁴⁹ Like fullt var det ikke til å stikke under stol at innvandrerforeldrenes manglende deltaking var en primær årsak til klubbens forfall. Sjøl prosjektet «Idretten er fargeblind», med stor offentlig støtte, kunne ikke kompensere for foreldrenes manglende engasjement.

Hvordan kom dette tilsynelatende mislykkete integreringsprosjektet i gang? Tanken bak prosjektet, «Idretten er fargeblind», ble lagt fram av Dag Ramberg, klubblederen i Drafn på 1990-tallet, på en ekstraordinær generalforsamling i klubben i oktober 1995.⁵⁰ En måned seinere var Ramberg i dialog med ordføreren om kommunal deltaking, og delfinansiering av prosjektet.⁵¹ Prosjektet var en del av klubbens handlingsplan for perioden 1996–2000, en plan med mål om å øke aktiviteten i klubben. Det var en kjent sak at klubben kava med å få med den stadig økende innvandrerbefolkningen. Prosjektet hadde følgende målsetting: «[...] utvikling av idrettsarbeidet i Drafn lokale nedslagsfelt, med sikte på å forbedre flerkulturell integrering og fjerne fremmedfrykt gjennom målrettet informasjon, nye aktivitetstiltak og bedre sportslige tilbud».⁵² Tiltakene rettet seg mot barn og unge. Prosjektet blir omfavnet av kommunen, og midt på 1990-tallet utgjorde prosjektet en bærebjelke i kommunens integreringstiltak. Kommunen og flere andre støttespillere trakk seg ut etter prosjektperioden, og hele prosjektet ble avvirket i 2002–2003.⁵³

I løpet av våren 1996 var prosjektet kommet godt i gang med to medarbeidere, arbeidsinnvandrerens Dmitrij Barannik, russisk fotballspiller og kaptein på Strømsgodset, og drammenseren Torill Helgerud. De hadde en halvstilling hver. Sjøl om målgruppa først og fremst var barn og unge, hadde prosjektet også mål om å nå ut til foreldrene. En skulle prøve å inkludere innvandrerfor-

eldrene i idrettens organisering, ikke minst i dugnadsarbeidet. Med andre ord var det snakk om både å innlemme innvandrere i idretten og integrere innvandrere *gjennom* idretten.⁵⁴ Det første integreringstiltaket var rettet nettopp mot foreldrene. Drafn tok til å gi ut medlemsavisa *Drafns Avis* på fem ulike språk: tyrkisk, urdu og vietnamesisk, i tillegg til norsk og engelsk. De tre førstnevnte språkene var de mest utbredte blant innvandrerbefolkningen på Fjell. I tillegg trykte klubben opp et informasjonsark i 28 000 eksemplarer som ble spredt blant annet til befolkningen i bydelen Danvik-Fjell. Klubben rekrutterte aktivt personer med innvandrerbakgrunn til verv i klubben, med det resultat at personer med innvandrerbakgrunn tok på seg ca. 20 prosent av vervene i klubben. Det var derimot relativt dårlig oppslutning om det frivillige arbeidet ellers fra innvandrerforeldrene.

Om prosjektet så mislyktes med å nå ut til foreldrene, ble det en suksess når det gjaldt målgruppa for prosjektet – barn og unge. Aktivitetene besto av fotballskole, skolecup av ymse slag, åpen gymnastikksal på Galterud, svømmekurs i samarbeid med svømmeklubben i Drammen, og idrettsskole. Ifølge klubben nådde aktivitetene ut til 130–150 gutter og jenter.⁵⁵ Det kom til nye jentelag, og klubben var med på å arrangere aktiviteter i vinterferien. Drafn var også med i kampanjen «Idretten mot vold» og «Fargerik fotball». Totalt var det på det meste ca. 700 barn og unge med i idrettsaktivitetene, hvorav 60 prosent med innvandrerbakgrunn. 30 prosent av deltakerne var jenter, mange av disse hadde innvandrerbakgrunn, og 20 nasjoner var representert i aktivitetene.

Prosjektet fikk en knallstart og hadde god økonomi. Ramberg klarte å få sydd sammen et økonomisk spleiselag der kommunen dekket utgiftene til de to halvstillingene, mens Buskerud fylkeskommune og Buskerud idrettskrets støttet aktivitetene. Nasjonale institusjoner som UDI og Norges idrettsforbund bidro også økonomisk.

Prosjektet vekte oppsikt både i inn- og utland. Lokalbefolk-

ningen var positiv, fra politikerne til mannen og kvinna i gata.⁵⁶ Klubben gjorde tydeligvis mye riktig. Drafn fikk fylkeskommunens likestillingspris i 1996 for innsatsen i jenteidretten, og Buskerud idrettskrets' pris for «Fair play» i 1997. Materielt fikk klubben på plass en ny berge med kunstgras på Drafnkollen, og etter mange år med påtrykk, blant annet fra Drafn, fikk Fjell sin etterlengtede kunstgrasbane. Kronprinsesse Mette-Marit, sparka i gang Drafn Cup i 2002 og ved samme tilslag åpnet den nye banen.⁵⁷ I 2002 mottok klubben også en plakett fra UEFA for sitt holdningsskappende arbeid for å gjøre idretten fargeblind.⁵⁸ Lokalpressen viet prosjektet mye oppmerksomhet, og reportasjene kunne fortelle om fargerike jentelag, om skoleturneringer og vinteridrettsaktiviteter for barna på Fjell.⁵⁹ Prosjektleder Torill Helgerud hadde håp om at en også skulle trekke foreldrene mer inn i arbeidet. Hun kunne fortelle om innvandrerforeldrene som bidro med kakebakst og kaffelaging til arrangementene.⁶⁰ Entusiasmen rundt prosjektet og den umiddelbare suksessen minner mye om Fjell skole. Skolen fikk – som vi har sett – nasjonal og internasjonal anerkjennelse for sitt flerkulturelle arbeid. Var det samme i ferd med å skje på idrettsbanene i SBK Drafn nedslagsfelt?

Drafn bane

Historien om Drafn prosjekt «Idretten er fargeblind» kunne kanskje ha endt slik. Istedenfor ble prosjektet og Drafn skjebne en påminnelse om hvor vanskelig det er å få til integrering i idretten, og ikke minst integrering gjennom idrett. Det hadde kostet både tid og penger, og det var disse faktorene som gjorde at suksessen ble kortvarig. I tillegg var prosjektet uheldig med timingen. Initiativet kom for seint. For det første hadde innvandrerandelen på Fjell nådd «tippepunktet» og var i ferd med å vippe over den «etniske» grensa for å kunne drive en idrettsklubb på normal basis. En regnet

som en tommelfingerregel at det var problematisk å drive en klubb der 2/3 av barna hadde innvandrerbakgrunn.⁶¹ For det andre sto klubben på nullpunktet da tiltaket kom i gang, og dette skyldtes som sagt ikke bare innvandringen til rekrutteringsområdet.

Hva var det som gikk galt? Først er det viktig å si at prosjektet fikk et noe ufortjent dårlig ettermæle. Tiltakene var i seg sjøl slett ikke mislykkete, men de var tidsbegrensete. I forhold til forventningene om å gjenreise klubben gjennom integrering, skapt både av Ramberg og andre deltakere i prosjektet, var det grunn til skuffelse.

Det er klart i ettertid at et prosjekt med mål om å innlemme innvandrerne i landets største dugnad måtte ha et tidsperspektiv lenger enn fire år. Hvorfor fikk ikke prosjektet forlengelse etter prosjektperioden? Det var flere grunner til det. Den første og viktigste var økonomien. Det tok ikke lang tid før de andre drammensklubbene begynte å kritisere opplegget fordi de, fra sitt ståsted, kjente seg forfordelt når offentlig midler til idrettslige integreringstiltak skulle deles ut.⁶² Hva med Skiold og andre lokale klubber som hadde nedslagsfelt blant byens minoritetsbefolkning? Var det bare Drafn som var verdig støtte, spurte en i leerspalten i DT-BB. Det kom i gang en debatt innad i idretten. Tonen var tøff, og sjøl om prosjektets økonomi i første omgang ikke ble svekket, avspeilte debatten en manglende legitimitet i visse deler av idrettsmiljøet i byen.

Samtidig fikk ikke prosjektet bevilgninger fra kulturpolitikere for å konvertere grasbanen på Fjell til en kunstgrasbane. Banen var i elendig forfatning, og folket på Fjell hadde ventet lenge.⁶³ Kulturutvalget hadde rett og slett ikke penger på budsjettet. Ramberg stilte opp på utvalgsmøtet med ei øks for å symbolisere utvalgets hogg i prosjektets finansiering. Utspillet kom til å framprovosere en motreaksjon fra FrP som i prinsippet var imot alt som kunne lukte av særtiltak for innvandrere. Ulf Erik Knudsen mente Rambergs utspill var hårreisende. Ramberg forlangte at kommunen

skulle ofre bevilgninger til blant annet skole og eldre, for så å kreve, etter å ha fått 750 000 kroner fra kommunen, «1,5 millioner til kunstgress bare for at innvandrere på Fjell skal kunne spille landhockey!». ⁶⁴ Igjen ble det en offentlig debatt som bekreftet og forsterket manglende legitimitet hos noen politikere.

FrP var ikke aleine om å kritisere prosjektet. Nils Stablum, medlem av kulturutvalget, kunne fortelle at han havnet i en durablelig debatt med Ramberg i NRK Buskerud om prosjektet. ⁶⁵ Stablum mente at tilskuddet som prosjektet mottok, gikk til å smøre klubbudsjettet heller enn til integreringstiltak. Nå var rett nok Dmitrij Barannik en lokal fotballstjerne, men han var i stallen til naboklubben Strømsgodset. Ramberg ville dessuten gjerne ha en anerkjent idrettsutøver i ledelsen for prosjektet. Om beskyldningene var berettigete eller ikke, er irrelevant i denne sammenhengen. Under alle omstendigheter var de med på å forsterke inntrykket av manglende legitimitet; prosjektet var ikke godt nok forankret verken i idretten eller i det politiske miljøet i byen. Dette kan delvis forklare hvorfor kulturutvalget ikke ville prioritere å forlenge prosjektet utover prøveperioden.

En annen viktig økonomisk faktor som begrenset prosjektet, var kommunens økonomi. Kulturdirektør Tore Fyrand var full av lovord om prosjektet, men viste til en kraftig reduksjon i integreringstilskuddet fra staten på grunn av et redusert flyktningsmottak. ⁶⁶ Det var rett og slett mindre penger å dele ut til integreringstiltak. «Idretten er fargeblind» hadde tidligere fått over halvannen million kroner i offentlig støtte, og utvalget mente at prosjektet nå måtte knyttes tettere til idrettsorganisasjonene. Erfaringer fra andre lokalsamfunn i Norge hadde nemlig vist at integrering og idrett lot seg vanskelig kombinere uten mye offentlig støtte og til dels profesjonalisering. ⁶⁷ Kommunen hadde verken økonomi eller kompetanse til å berge prosjektet. Vedtaket i utvalget ble dødsstøtet.

I tillegg til økonomi fikk prosjektet problemer med oppførselen

til noen av spillerne som deltok i prosjektet. Under en fotballkamp der prosjektet stilte med et lag med kosovoalbanere, gikk spillerne til angrep på dommeren, og kampen måtte avblåses.⁶⁸ Igjen var dette med på å svekke prosjektets omdømme, «et skikkelig skudd for baugen for prosjektet», innrømmet Ramberg til pressen.⁶⁹ En annen grunn til avviklingen av prosjektet var konkurransen fra andre flerkulturelle klubber som Skiold, Marienlyst, Åskollen og Fjell.⁷⁰ De to første klubbene hadde begynt med aldersbestemte grupper, og Fjell, som hadde en klubb fra 1980, kom sterkere med etter hvert. Argumentet om at midlene måtte spres til flere klubber, lå klart i dagen. Gjennom det nasjonale idrettsprosjektet «Inkludering i idrettslag» ble det også praksis å spre midlene til flere klubber.⁷¹

En vesentlig årsak til at prosjektet mislyktes var, ifølge Drafn sjøl, den manglende oppslutningen fra foreldrene.⁷² Det var også grunnen til at Drafn ble satt i gapestokken, hengt ut som et offentlig bevis på innvandringens negative påvirkning på idretten. Når de offentlige midlene forsvant, var det svært få igjen i klubben som frivillig kunne drive aktivitetene videre. Fullt så enkelt var det kanskje ikke. Yousuf Gilani mente at prosjektet startet med et feilskjær:

Prosjekter som blir satt i gang for innvandrerne har sjelden vært vellykkete. Det har sin enkle grunn i at det ikke skapes eierforhold. Innvandrerne blir ikke tatt med fra starten av. Prosjekt skapes av majoritetssamfunnet for minoritetsbefolkningen. Og når disse prosjektene mislykkes, er det store overskrifter i mediene om at innvandrerne ikke deltar. Det er helt nødvendig å ha innvandrerne med i startfasen, slik at alle får et forhold til prosjektene.⁷³

Gilani har opplagt et poeng og er inne på det som blir kalt *dugnadens dilemma*: Hvordan få folk til å delta i frivillig arbeid for

fellesskapet hvis de i utgangspunktet ikke tilhører fellesskapet?⁷⁴ Ungene deltok jo i idretten, men var gratispassasjerer. Foreldrene kjente ikke til den norske dugnadskulturen. De var ikke sosialisert inn i dugnadens fellesskap, og en forutsetning for dugnad var nettopp tilhørighet til fellesskapet. Dugnadsdilemmaet forklarer hvordan felles frivillige tiltak faktisk kan motvirke integreringen ettersom de kan skape konflikt mellom innvandrere og storsamfunnet.

Den danske idrettssosiologen Annette Michelsen la Cour er inne på noe av det samme som Gilani. Hun har pekt på nettopp manglende foreldreinvolvering som årsak til den begrensede suksessen til dansk fotballs storstilte integreringsprosjekt Get2Sport fra 2005.⁷⁵ At foreldrene ikke ble med, var ifølge la Cour en følge av nettopp manglende fellesskap. Uten flere og overlappende nettverk hos foreldrene der tillit og gjensidighet skapes, vil ikke idrettsnettverket i seg sjøl kunne berge idrettsaktivitetene. Guro Ødegård og medarbeidernes analyse av Drafn peker også på noe av det samme når de skal forklare hvorfor foreldrene til minoritetsbarna ikke stilte opp.⁷⁶ Uten brobyggende sosial kapital som kunne styrke fellesskapet, var det vanskelig å drive idrettsaktiviteter i et flerkulturelt miljø. Hadde det spilt noen rolle om den lokale imamen hadde stått på sidelinja og heia fram spillerne? Eller at lærere fra Fjell eller tillitsvalgte i borettslaga på Fjell var mer aktivt med?

Det var altså ikke Drafn som fikk æren av å være et nasjonalt ikon for vellykket integrering i idretten. Det var Stavanger-klubben Brodd. Mye var likt i de to prosjektene. Utgangspunktet i Stavanger var å inkludere innvandrerne i idretten i den flerkulturelle bydelen Storhaug. Men i motsetning til Drafn var minoritetsbefolkningen i nedslagsfeltet til Brodd IL et reelt mindretall. Da prosjektet startet opp, utgjorde innvandrerandelen av befolkningen i bydelen ikke mer enn 20–25 prosent. Det vil si at det var dobbelt så mange med innvandrerbakgrunn i nedslagsfeltet til Drafn. Brodd møtte – som

Drafn – også en klagemur av kritikk om forfordeling av midler.⁷⁷ I 2011 vant klagene fram, og Brodd tapte i denne omgang og måtte avslutte prosjektet.

Det var likevel en vesentlig forskjell mellom prosjektene. Viljen til å holde liv i prosjektet var langt større i Stavanger enn i Drammen. «Idretten er fargeblind» i Stavanger hadde langt bredere lokalpolitisk støtte. Det var faktisk en representant i bystyret for FrP, Atle Simonsen, som sto på for å opprettholde tilbudet.⁷⁸ Et år etter nedleggingen i 2011 blåste kommunen liv i prosjektet ved å finne penger på andre budsjettposter enn idrett og kultur.⁷⁹ Ved å foreta et strategisk grep ble dette enklere å gjøre i Stavanger enn i Drammen. Etter prøveperioden i Stavanger utvidet Brodd nemlig prosjektmandatet til å inkludere barn og unge som enten var inaktive eller hadde større sosiale problemer / var i risikozonen, i tillegg til flerkulturell inkludering. Prosjektet forandret navn til Brodd-prosjektet, men beholdt et noe utvidet mangfoldsperspektiv. Det var også fremdeles kjent og omtalt på folkemunne som «Idretten er fargeblind».

En annen mulig grunn til at stavangerpolitikere ville fortsette prosjektet, var en urovekkende tendens i bydelen; innvandrere begynte å stifte klubber langs etniske grenser.⁸⁰ Det gjaldt tyrkere, afrikanere fra Afrikas Horn og burmesere. Klubbene var sjølsagt i teorien «fargeblinde». Formelt var de åpne for alle, men i praksis ikke. I Drammen med en mye lengre innvandringshistorie var denne utviklingen, som vi kommer tilbake til, for lengst i gang da prosjektet startet opp. I den grad etniske lag var omdiskutert i Drammen, har det ikke etterlatt seg dype spor i diskusjonene rundt Drafn-prosjektet.

Den velvillige og vrangvillige frivilligheten

Oppblomstringen av frivilligheten på Fjell i samband med etableringen av frivilligsentralen vitner om at innvandrerne har vært positivt innstilt til frivilligheten. I tillegg til å involvere innvandrerne i sivilsamfunnet skapte frivilligsentralen en læringsarena for kulturforståelse på Fjell, der etnisk norske og innvandrere opplevde mye positiv samhandling. Frivilligsentralen la dessuten til rette for at innvandrerne kunne videreutvikle sin egen kultur og dele den med andre gjennom det flerkulturelle verkstedet Masala, bydelsfestivalen og Blåkkfestivalen. Etnisk mobilisering til festivalene utløste betydelige frivillige ressurser, men bidro samtidig til å skape et mangfoldig fellesskap heller enn å reindyrke en mer snever gruppetilhørighet. Lederen for frivilligsentralen, Monika Bock, var primus motor og meisla ut en innovativ integreringsstrategi. For å parafrasere Det norske Arbeiderpartis slagord fra valgkampen i 1933: *Hele folket i dugnad – blokk og villa løft i flokk!* Alle skulle involveres i det frivillige arbeidet på tvers av etnisitet, geografi og klasse.⁸¹ Her var det snakk om et kulturelt kompaniskap som alle uansett landbakgrunn hadde en aksje i.

Erfaringene fra Drafn viser et annet bilde. Historien om Drafn illustrerer hvor kronglete det kan være å innlemme innvandrerne i frivilligheten. I motsetning til integreringsarbeidet ved Fjell skole førte ikke dette idrettstiltaket fram. Et liknende prosjekt i Stavanger viser imidlertid at det var mulig å få til en godt fungerende klubb i et nabolag preget av innvandring og et relativt ressursfattig miljø. En rekke forhold kan forklare hvorfor det ikke gikk slik i Drammen: dårlig økonomi, sein igangsetting av tiltaket, rivalisering innenfor idretten, manglende politisk legitimitet og dårlig oppslutning blant innvandrerforeldrene.

Om det var noen forskjell på innvandrernes kultur hos henholdsvis Brodd og Drafn er umulig å si. Men det er ikke usannsynlig

at det manglende engasjementet hos innvandrerforeldrene har en sammenheng med mannsrolla i tradisjonelle patriarkalske samfunn, jamfør Fjell. Å følge opp barna på skolen eller i fritida hørte ikke til det tradisjonelle mannsdomenet. Om mødrene var mer engasjert enn fedrene, kan en heller ikke uten videre slå fast. Når evalueringsrapporten framhever at innvandrerforeldrene var i ferd med å bidra gjennom kaffekoking og kakebakst, aner vi likevel en kjønnsforskjell, akkurat som i tilfellet ved Fjell skole. Historien om Drafn viser at betingelsene for kulturelt medlemskap ikke nødvendigvis er et resultat av «flerkulturelle forhandlinger» aleine, men også beror på relasjoner innad i innvandrergruppene. Alder og kjønn er sosiale egenskaper som ble utslagsgivende for hvordan innvandrerne forholdt seg til den organiserte idretten. Klubbmedlemskapet betydde også å melde seg inn i et bredere kulturelt fellesskap med nye og andre normer for det sosiale samspillet.

Innledningsvis ble det spurt om hvordan frivilligheten kunne virke inn på innvandrernes tilpasning til det norske samfunnet. Mens frivilligheten i kommunal regi i stor grad oppfylte kriteriene til en god integreringspolitikk der en kulturveksling fant sted, er erfaringene fra Drafn-prosjektet, «Idretten er fargeblind», blandet. Mens prosjektet innlemmet flerkulturelle barn og unge i den store folkebevegelsen, norsk idrett, falt foreldrene utenfor. Med andre ord, «dugnaden var ikke fargeblind». Drafn ble gjennom medieeksponering kjent over det ganske land som det verst tenkelige scenarioet for flerkulturell idrett. I Groruddalen med en kortere innvandringshistorie enn Drammen hadde de lokale idrettsforeningene god grunn til å frykte «Drafn-Fjell-tilstander» skrev antropologen Thomas Hylland Eriksen i DT etter et Drammens-besøk.⁸²

Slik som i innvandringsdiskursen ellers var det i tilfellet Drafn en fin balansegang mellom å opplyse om og lære av problematiske flerkulturelle forhold og stigmatisering. Det kan tenkes at skrekksenarioet på Fjell kunne fungere positivt og vekke idretts-

klubbene og forbundene og spore til større integreringsinnsats. Samtidig er det ikke vanskelig å se at skjebnen til Drafn-prosjektet i lokalsamfunnet bidro til ytterligere stigmatisering og en følelse av håpløshet i det flerkulturelle arbeidet.

Siden Drafn-prosjektet havarerte, har mye vann rent i Drammenselva, også når det gjelder innvandrere og idretten. Det overveldende flertall av innvandrerne som siden 2000 har drevet med idrett, har blitt innlemmet i klubber med blanding av deltakere både med og uten innvandrerbakgrunn. Det er lite som tyder på at dette ikke har fungert greit. Flere spillere med innvandrerbakgrunn kom med i Skiold og Fjell Sportsklubb. Etter noen år i skyggedalen dukket Drafn opp igjen, men uten at integreringsarbeidet lenger sto så sentralt.⁸³ Etter som tida har gått, har også innvandrerforeldrene av andre generasjon blitt mer aktive og mer «norske». Til og med innsatsen til innvandrerforeldrene fikk i 2006 skryt av klubbledelsen i Skiold.⁸⁴ Integreringsindikatorene viser generelt den samme trenden. Dess lenger oppholdstid i tilflyttingssamfunnet, dess mer assimilering. Tilpasning til norske forhold i idretten skiller seg ut på grunn av at prosessen har vært usedvanlig langsom og overraskende trøblete.

Kapittel 11

Sport og kultur

Det eksotiske, det fargerike, det duftende, det rytmiske ved andre kulturer har fra tidlig av preget forholdet mellom nordmenn og den delen av verden en vanligvis ikke sammenlikner seg med. Det gjelder ikke minst innvandrerne fra fjerntliggende strøk. En er rett og slett nysgjerrig på det som er fremmed. Fra første stund hadde arbeidet med innvandrerne i Drammen en målsetting om å legge til rette for at ulike kulturelle uttrykk skulle kunne vises fram og dyrkes som et tiltrengt supplement til den norske nokså monokulturelle hverdagen. Sala Nygård, den første innvandrersekretæren, reindyrka denne tilnærmingen til integrasjon. Matstell, handarbeid, dans og sang fra det gamle heimlandet preget aktivitetene på Innvandrersenteret på Strømsø og på Fjell. Denne linja i integreringsarbeidet ble da videreført både i skolen, først på Fjell og seinere i byen, men også i den kommunale kultursektoren. På 1990-tallet var «det fargerike fellesskap» omkvedet i norsk integreringspolitikk.

Kultursektoren styrket sin plass i offentlig politikk på lokal-samfunnsnivå etter den kommunale omorganiseringen i 1988. Da ble nemlig flere mindre utvalg samlet i et eget politisk hovedutvalg for kultur med tilhørende administrative funksjoner. I Drammen ble alt integreringsarbeidet lagt inn under hovedutvalget for kultur i en kort periode på 1990-tallet (se kapittel 4). Etter hvert ble flyktningarbeidet igjen plassert under sosialkontoret (hovedutvalget for helse og sosial), mens de mer kulturelt orienterte inte-

greringsoppgavene ble igjen i kultur under nærmiljøavdelingen. Mesteparten av feltet ble i 2000 løftet ut av de tradisjonelle etatene og samlet i en egen enhet, Introduksjonssenteret. Dette hadde en gjort tidligere i integreringsarbeidets spede begynnelse midt på 1980-tallet, men løsningen var kortvarig.

Betydde omorganiseringen slutt på den kulturelle tilnærmingen til integrering? Innflytelsen ble mindre, men ikke borte. Sjøl etter at kultursektoren ikke lenger hadde handa på roret, fulgte mye av integreringsarbeidet i kommunen, og i Norge i det hele, en kulturell kurs. Begrunnelsen var dels prinsipiell, og dels strategisk.¹ Prinsipielt handlet det om den overordnede målsettingen i norsk politikk, nemlig at integreringen skulle gå begge veier. Dette innebar at innvandrerne skulle kunne praktisere sin kultur og levemåte slik at en reell kulturell utveksling kunne finne sted. Strategisk tenkte myndighetene at det var gjennom kultur – her tenkte en på kulturelle uttrykksformer – at mennesker best kunne lære hverandre å kjenne. Kultur egnet seg som en arena for integrering. Sjansene for å lykkes var gode. Det kunne være enklere å kommunisere gjennom å dele kulturopplevelser enn å snakke sammen, spesielt når norskferdighetene kunne være så som så, i alle fall i startfasen.

Kulturens prioriterte rolle i integreringsarbeidet ligger også i den kulturelle oppblomstringen i Drammen etter en nærmest total renovasjon av det fysiske miljøet i byen. Den kulturelle vendingen i lokalpolitikken var ikke særegen for Drammen, men var et utslag av norsk økonomisk overflod – en hadde råd til kultur. Etter utbedringen av det fysiske miljøet falt det naturlig å vie de ikke-materielle sidene eller åndslivet i byen større oppmerksomhet. Mange års arbeid med omdømmebygging og integrering, der kulturens rolle ikke kan overdrives, ble belønnet i 2019 med kåringen av Drammen som Norges kulturkommune.²

I det utvidete kulturbegrepet som den nye kulturpolitikken var tufta på, hadde idretten en naturlig og ubeskjeden plass. Mange

av innvandrerne, både arbeidsinnvandrere og asylsøkere, var menn, og da de kom til Drammen, var de relativt unge og i sin beste arbeidsalder. For mange unge, mannlige innvandrere var sport, i den grad en hadde tid til overs, langt viktigere enn matretter og fargerike folkedrakter. Som vi har sett, sleit idretten for barn og unge i Drammen – som ellers i Norge – med å få innvandrerforeldrene til å stille opp i den organiserte idretten. Hvordan ble det for de voksne innvandrerne når de sjøl skulle delta i idretten?

Tyrkerne kommer på banen

Når det gjelder deltaking i idrett, kan en skille mellom ulike plan. På den ene sida har vi idrett for barn og unge. Idrettsorganisasjonene gir et tilbud til aldersbestemte grupper, noe som krever et stort apparat for å drive. På den andre sida har vi idrett for voksne som i alle fall på et lavere nivå kan drives med enkle grep. I Drammen og på Fjell finner vi sjølsagt begge former for idrettsutøvelse. Historien om Drafn har gitt oss et innblikk i integreringsutfordringene i barne- og ungdomsidretten. Nå er turen kommet til idrett for voksne innvandrere. I denne sammenhengen er det nærliggende å se på den mest utbredte idretten blant voksne innvandrere fra den største minoritetsgruppa i byen. Det handler om fotball og tyrkere/norsk-tyrkere.³

Tyr – et tyrkisk fotballag i Drammen

Ghettoer kombinert med dårlige språkkunnskaper gir grobunn for en sosial død, hvor eneste utveien er å slåss, stjele og vinne, for enhver pris.

Kadafi Zaman 1999⁴

Da tyrkerne kom til Drammen rundt 1970, var de nesten utelukkende opptatt av å tjene penger. Fritid var da et ukjent fenomen, men etter at arbeidsinnvandrerne hadde slått seg ned for godt, tok de til å være med i ulike fritidsaktiviteter. Bryting er jo nasjonallidretten i Tyrkia, men fotball er mest populært. Det er derfor ikke overraskende at tyrkerne i Drammen tidlig markerte seg innenfor denne idretten. Det fins sikkert flere tyrkiske spillere som var med på andre lag enn Tyr, men fra 1982 og fram til 1995 var Tyr et reint tyrkisk lag, med noen få unntak.⁵ Laget kom i gang i 1979 som en fritidssyssel for tyrkerne. Spillerne, støtteapparatet og supporterne var tyrkiske. Ali Karagöz og Hayri Kilinc (begge fra Tyrkia) var aktive pådrivere, og laget rekrutterte mange spillere fra Fjell. Klubben spilte i ulike divisjoner i Drammen og kom så høyt opp som til 4. divisjonen, mens i perioder rykka klubben nedover til 8. divisjon, nesten helt til bunns. I 1995 byttet Tyr navn til Marienlyst, og halvparten av spillerne og treneren gikk over dit.⁶ Marienlyst eksistere i ca. 10 år før flere av de norsk-tyrkiske spillerne tok til å samle seg i Fjell Sportsklubb. Klubben hadde eksistert på papiret siden 1980, men det var først etter 2000 at Fjell SK stilte med et seniorlag med flere tyrkiske spillere à la Tyr og Marienlyst.⁷

Etablering av fotballaget Tyr var et forsøk fra den tyrkiske befolkningen i Drammen på å være med i den organiserte idretten. Tyrkerne i Drammen har sikkert i lengre tid spilt løkkefotball seg imellom, men for å komme videre og konkurrere måtte spillerne melde laget på i den lokale serien. Med tanke på integrering var dette et steg i riktig retning, et steg inn i det norske samfunnet, og laget måtte forholde seg til den norske fotballkodeksen. Det var ikke rom for tilpasning fra flertallskulturens side. Her gjaldt norske spilleregler, og det var forventet at Tyr som alle andre lag forholdt seg til den norske idrettskulturen. Begrunnelsen for å stifte et tyrkisk lag var ifølge formannen for laget, Memis Nergiz, språkproblemer, og det var dessuten lettere å rekruttere spillere med tyrkisk bakgrunn og samle dem til trening.⁸ Laget ønsket

likevel norske spillere velkomne, men spillerne kom til å spille med det tyrkiske flagget på brystet. I Oslo var det også et lag der tyrkerne dominerte, men noen nordmenn var også med.

Overgangen fra tyrkisk løkkefotball på Fjell til seriekamper i Drammen fotballkrets var krevende. Tyr ble kjent, eller kanskje heller beryktet, for å ha en røff spillestil. Det var ofte bråk rundt kampene. Handgemeng mellom spillerne, verbalt og fysisk angrep på dommerne og/eller motstandernes supportere forekom om ikke regelmessig, så ofte nok til at det ble lagt merke til. Etter en episode i 1993 gikk journalister fra Drammens Tidende-Buskeruds Blad gjennom registeret til Buskerud fotballkrets og kartla regelbrudd.⁹ Det viste seg at problemet ikke var at Tyr hadde så mange røde og gule kort. Det var flere norske lag som var like ille. Problemet var at det var langt flere graverende hendelser hos Tyr. Hvert år siden 1986 skjedde det alvorlige episoder, og Tyr hadde blitt utestengt fra serien to ganger. Etter en skandalekamp i 1987 vedtok styret i Buskerud fotballkrets å utestenge klubben for hele neste sesong, men forbundet ville ikke det.¹⁰ Bakgrunnen for forslaget om utestenging var en slåsskamp på banen der Tyr ble ilagt en bot på 15 000 kroner. Dommeren, med 20 års erfaring, fortalte pressen at han aldri hadde opplevd maken. Et år seinere ble en spiller i Tyr utestengt i to år for å ha slått flere motspillere, og for å ha skjelt ut og truet dommeren på grunn av et rødt kort. Slik gikk det så å si slag i slag, fram til laget ble utstengt og oppløst i 1994. Motstandere, dommere, medspillere, tilskuere og til og med bilen til en tilskuer hadde blitt angrepet fysisk, i tillegg hagla det med skjellsord under kampene.¹¹

Tyr ble lagt ned; det var umulig å fortsette under sammen navn. En grunn til å starte på nytt med Marienlyst i 1995 var å bygge opp en ny idrettskultur. Det var ikke gjort i en fei. «Marienlyst FK gjerdes inn» lød overskriften i DT-BB i forbindelse med en kamp i 1997. Etter fire røde kort delt ut under en kamp grep Buskerud fotballkrets inn og fattet et vedtak om vilkårene for klubbens

kamper: Alle kamper måtte spilles innenfor inngjerdet område, ingen tilskuere var tillatt, bare lagledelse og reserver kunne være til stede, personer med karantene hadde heller ikke tilgang til kampene, og kretsen ville være til stede med en kampinspektør.¹²

Hva var så problemet med de tyrkiske lagene? Noen av de tyrkiske spillerne hevdet at det lå rasisme bak, både fra motspillerne og dommerne.¹³ Videre mente noen at alle de andre laga var ute etter å ta det tyrkiske laget på grunn av ryktet det hadde. Det var likevel nokså stor enighet blant tyrkere og etnisk norske at problemet først og fremst lå på den tyrkiske banehalvdelen. Hvorfor det skar seg kan forklares i alle fall på to måter. Den ene har et kollektivt utgangspunkt og legger vekt på kulturen. Som i tilfellet med Karagöz-saken kan en dra fram tendenser i den tyrkiske kulturen eller rettere sagt i tyrkiske subkulturer til å ha en relativt lav terskel for voldsbruk. Hos noen grupper tyrkere var det stor takhøyde for å godta og tilgi voldsbruken. Om en fester lit til de litterære skildringene til den tyrkiske forfatteren og nobelprisvinneren Orhan Pamuk, har voldsbruken, fram til i dag preget hverdagen for mange tyrkere.¹⁴ Første gang Norge ble konfrontert med den kulturbetingete volden, var under den kjente Berber-saken i 1982. I straffeutmålingen ble det tatt hensyn til kulturfaktoren, det vil si det tyrkiske samfunnets aksept for bruk av vold i æresrelaterte saker.¹⁵ Dette kan være én forklaring på hvorfor volden var mer utbredt hos Tyr og Marienlyst enn hos andre lag.

En fotballkamp er tross alt noe annet enn en datters og en søsters seksualitet. Her må en ha i mente at fotball er den mest populære idretten i den tyrkiske republikken. På banen kunne maskuliniteten vises fram offentlig, og det ble lagt merke til på tribunen og i media. Fotballens status i tyrkisk kultur kan sammenliknes med plassen fotball har i England og med volden som omgir kampene der, jf. den engelske hooligan-kulturen. Som trenerne Hayri Kilinc (Tyr) og Adan Elias (Marienlyst) understreket i samtida, betydde fotballen svært mye for guttene.¹⁶ Indirekte var

dette en kulturforklaring på det voldsomme temperamentet som ofte preget kampene og endte i fysiske sammenstøt. Fotballen hang uløselig sammen med ære, og hvis seieren glapp, tapte spillerne ikke bare kampen, men ansikt.

Som i tilfellet med Berber-saken gikk kulturforklaringen trolig inn som en premiss for den milde reaksjonen fra Norges Fotballforbund i 1987. Det er ikke utenkelig at Fotballforbundet vegret seg for å kaste ut det tyrkiske laget på grunn av spillernes kulturelle bakgrunn og dermed bidra til ytterligere stigmatisering. Forbundet ville gi dem en sjanse til.¹⁷

Den andre forklaringsmåten er å ta utgangspunkt i enkeltindivid heller enn å skjære alle over den samme kulturelle kammen. Derigjennom unngår en å stigmatisere et etnisk kollektiv. I sin forklaring til lokalpressen hevdet treneren Hayri Kilinc et slikt syn. Det dreide seg om noen få spillere som ikke klarte å styre seg og skapte konfliktene, forklarte han.¹⁸ Odd Myklebust fra Drammens Tidende kom med en liknende aktørtligning da han antydte at noen av gutta på Tyr ikke hadde det beste rullebladet blant byens innvandrere.¹⁹

En kan også tenke seg andre kollektive forklaringer som ikke baserer seg på kultur, for eksempel at den sosialøkonomiske bakgrunnen til spillerne hadde noe å si for oppførselen på banen. Da Tyr kom i gang, var industrien i Drammensområdet i ferd med å skli utfor stupet, og mange tyrkiske arbeidere og familien deres ble tatt med i dragsuget. Det er ikke usannsynlig at sosial mistilpasning slik den utfoldet seg på fotballbanen, bunnet i en forverret sosialøkonomisk status. En kan heller ikke se bort fra at noen av de tyrkiske subkulturene i Drammen hadde en sterkere forankring i tradisjonelle, tyrkiske verdier fra landsbygda enn andre tyrkiske subkulturer som i Istanbul. Det kunne gjelde tro og oppdragelse, men også manssrolla. Verdier som ære og sjølbekerskelse kunne ha avgjørende betydning for hvordan spillerne taklet situasjonen ute på banen.

Om vi setter til side integreringsproblemene som Tyr og Marienlyst møtte i organisert norsk idrett, kommer det fram andre mer positive aspekt. Fenomenet Tyr kan tolkes som et tegn på at tyrkerne, byens den gang absolutt største innvandrerguppe, mange med røtter på Fjell, faktisk klarte å drive en egen klubb i ti år. De la grunnlaget for at en tyrkisk klubb seinere kunne gjenoppstå i en ny drakt. Marienlyst tok stafettspinnen videre, og så ble det Fjells tur etter 2000.

Fjell Sportsklubb – alle gode ting er tre?

De mediesensasjonelle utblåsningene hos de tyrkiske fotballspillerne hører definitivt til 1980- og 1990-tallets historie. Likevel henger det igjen noen rester fra den turbulente tida før 2000. En møter nemlig en reprise på norsk-tyrkisk idrettsorganisering med de samme sportslige og organisatoriske problemene fra tidligere. I 2006 kom det til et større slagsmål i Drammenshallen da et norsk-tyrkisk fotballag, Warriors (også kjent som Turkish All Stars), med løs tilknytning til Marienlyst, spilte i en fotballturnering mot Beach Boys fra Bærum. En oppgitt Sadi Emeci uttalte seg om saken. Emeci hadde mye erfaring fra ungdomsarbeidet ved Victoria kulturhus og framhevet at oppførselen ikke var typisk for tyrkisk ungdom. Det dreide seg om en handfull ungdommer. Han var ikke nådig i sin kritikk av foreldrene:

I mangel på ansvar hos de involverte foreldrene, er det alle andre enn dem det gjelder som må ta ansvar og beklage på tyrkernes vegne. Hver gang det skjer noe galt, er det vi andre som settes under press [...]. Det nytter faktisk ikke å sitte på kafé hele dagen og tro det går bra med barna dine.²⁰

Det er imidlertid langt vanskeligere å forklare skandalen rundt Fjell Sportsklubb i 2016 ved å peke ut noen få råtne epler blant norsk-tyrkerne. Skandalen rundt klubben handlet ikke bare om økonomisk og administrativt rot, men også om politisk profil. I lokalpressen ble det mer enn antydnet at klubben hadde politisk tilknytning til et fascistisk parti i Tyrkia MHP, *Den nasjonale bevegelse*. Dette blir utdypet i neste kapittel. Den økonomisk-administrative vannstyringen førte til at Fjell Sportsklubb faktisk ble fratatt administrativt ansvar, og fotballkretsen tok styring.²¹ Ledelsen i de norsk-tyrkiske klubbene hadde vært klar over problemet i lengre tid. I 2006 etterlyste lederen i Marienlyst, Orhan Emeci, mer skolering i idrettsorganisasjon og -ledelse beregnet for innvandrere. En veit ikke hvor det sviktet, men problemene i Fjell Sportsklubb ti år seinere, i 2016, er et klart eksempel på mislykket tilpasning, spesielt når sportsånden i klubben i alle fall tilsynelatende var gjennomsyret av en politisk, tyrkisk subkultur som er uønsket i Norge.

Hvorfor har en ikke lykkes med å drive klubbene? Er det igjen snakk om kulturforskjeller, eller enkeltpersoner uten evne og vilje til tilpasning? I mangfoldet av subkulturer som har vokst fram under innvandringen siden 1970-åra, fins det grupperinger som i flere generasjoner har levd et liv i Norge i et tett fellesskap med sine «egne». Etterkommerne til arbeidsinnvandrerne har i noen tilfeller levd livet mer eller mindre avsondret fra flertalls-samfunnet. Drammen kunne vise fram flere eksempler. Årsakene til den manglende tilpasningen skyldes likevel flere forhold. Sadi Emeci etterlyste individuelle holdningsendringer. Han påpekte i 2006 at enhver tyrker, eller norsk-tyrker som mange var blitt, måtte gå i seg sjøl om situasjonen skulle endres. Om en lytter til tidligere klubbleder Orhan Emeci, måtte flertallssamfunnet også ta et større ansvar for å inkludere og følge opp innvandrerne som deltok i idretten.

Det er viktig å understreke at den gjentatte kulturkonflikten i

idretten dreier seg om et lite mindretall. Det overveldende flertall av innvandrerne som siden 2000 har drevet med idrett, var innlemmet i norske klubber, og det er lite som tyder på at dette ikke fungerte greit. Like fullt er det tankevekkende at det i dag fins slike subkulturer hvor den kulturelle kløfta fremdeles er så stor. Det er en sterk påminnelse om at tilpasning i masseinnvandringens tidsalder er en kontinuerlig, uavsluttet prosess. Det vil være snakk om delvis suksess, men aldri at en er kommet helt i mål.

Å huse kultur med flerkultur attåt

Mens den fysiske infrastrukturen i form av baner og tribuner hadde minimalt å si for tyrkernes deltaking i fotballen, var lokaliteter på 1980-tallet en flaskehals for kulturlivet i Drammen uansett om det var rikskultur, lokalkultur eller flerkultur. En konkret følge av kultursatsingen mot slutten av forrige århundre var etableringen av Victoria kulturhus i 1995.²² Her samlet huset ungdommer i alderen 15 til 25 år fra hele Drammen til «all-aktivitet», det vil si til alskens aktiviteter fra teater, film og musikk til politikk og foreningsvirksomhet. Sadi Emeci ble etter hvert leder for kulturhuset og bidro sterkt til oppbyggingen. Han lot brukerne i stor grad bestemme over bruken av huset. Victoria ble en utpreget samlingsplass for byens ungdommer, både etnisk norske og de med røtter i utlandet. Emeci regnet med at ca. 25–30 prosent av brukerne hadde innvandrerbakgrunn, hvorav halvparten var jenter. Sjøl om huset ikke hadde integrering som et overordnet satsingsområde i for seg, kom innvandrerungdommen til å prege aktivitetene. «Victoria» arrangerte åpne debattmøter om rasisme, sex og religion, og huset blant annet antivoldsorganisasjonen Non Fighting Generation.

Kulturhuset fremmet integrering i ordets rette betydning og la til rette for kulturell utveksling. Emeci mente at språket ikke var noe problem: «Det kom folk som nesten ikke kunne snakke norsk,

men etter et års tid snakket de nesten flytende. Hos oss måtte de snakke norsk, de følte seg trygge og da lærte det raskt.»²³ Samtidig som innvandrerdømmen gikk gjennom en språklig tilpasning, kunne de bruke huset til å beholde sitt kulturelle særpreg og spre det til andre ungdommer. For eksempel stelte to tyrkiske jenter i stand en konsert på Victoria med et tyrkisk hiphop-band bosatt i Frankrike, og en ungdomsteatergruppe med røtter i India, Pakistan og Afghanistan, «Østens perler», hadde tilholdssted i kulturhuset.

Ombyggingen av fabrikkene på Grønland til kulturfabrikk på 1990-tallet (seinere til Union Scene) kom noe seinere. Union Scene ble det største kulturløftet i byen ved siden av Drammens Teater (etablert i 1869 og gjenreist i 1997 etter brannen). Opparbeidningen av Union til et kulturbygg betydde utvilsomt en utbedring av det fysiske miljøet i sentrum, men målsettingen var framfor alt å skape et stort og sentralt beliggende lokale for å huse byens kulturaktiviteter. Noe av den storslåtte kultursatsingen i Drammen kan forklares som et resultat av politikernes interesse for omdømmebygging.²⁴ Det flerkulturelle hadde i lengre tid vært en viktig komponent i den nye Drammens-profilen. Det var opplagt at innvanderne hadde noe å bidra med for å få fart på kulturaktiviteter i byen og dermed endre byens tvilsomme omdømme som «Harry-byen Drammen». Union Scene fikk til en viss grad den samme rolla i integreringsarbeidet som Victoria kulturhus, men i en helt annen skala, og sammenhengen var langt mer kompleks. Det var en grunn til at det flerkulturelle samarbeidet ikke alltid gikk like knirkefritt sammenliknet med Victoria (seinere G60).

Flerkulturell kultur oppstår likevel ikke aleine av en kulturell mentalitetsendring og heller ikke av økonomisk overskudd. Flere kommunale aktører bidro sterkt til å gi Drammen et flerkulturelt offentlig ansiktsløft: Tor Kristian Eriksen ved nærmiljøavdelingen på 1990-tallet, Arve Vannebo, prosjektleder for etableringen av Union Scene – Drammen Internasjonale kultursenter på 2000-tallet, og Kari Høyer, toppbyråkrat med ansvar blant annet

for integrering i byen etter 2007. Høyer ble da tilsatt som kommunaldirektør for kultur og sentraladministrasjonen. Grunnlaget for å tilnærme seg integrering gjennom kultur ligger likevel først og fremst hos innvandrerne eller minoritetsbefolkningene sjøl. Uten en interesse for å skape institusjonelle rammer for å fremme sin egen kultur ville det ikke ha blitt noen stor kulturutveksling.

Innvandrerforeningene i Drammen

De nordiske samfunnene har en lang tradisjon for foreninger, organisasjoner og bevegelser. De har hatt en betydning for å utvikle sterke relasjoner mellom ulike samfunnsgrupper og samfunnet.²⁵ Deltaking i slike sosiale enheter i sivilsamfunnet fungerer ideelt som skolering i demokrati og byråkrati, og utgjør dessuten et reservoar av sosial kapital. Det blir en forberedelse for deltaking i politikk og samfunnsliv utenfor foreningslokalet, og således en forutsetning for fullgod integrering i samfunnet. Historisk har det dreid seg om å skape samhold og knytte bønder, arbeidere, kvinner, og i dag innvandrerbefolkningen, til det store, nasjonale fellesskapet. Vi kommer tilbake til spørsmålet om integrering, men først: Hva slags innvandrerorganisert aktivitet fantes i Drammen?

Det lar seg ikke uten videre danne seg et bilde av framveksten av innvandrerforeninger i Drammen. På grunn av statsstøtteordningen er det enklere å skaffe seg en oversikt over de religiøse foreningene (se kapittel 9) enn de sekulære kulturforeningene. Det er spesielt vanskelig å få kjennskap til de foreningene som innvandrerne stiftet i si tid, men som ikke lenger eksisterer eller ikke har blitt formelt registrert i det hele tatt.

Det er noe som tyder på at foreningene tok til å blomstre midt på 1980-tallet.²⁶ I 1985 hadde kommunen et lite budsjett på 4000 kroner med direkte støtte til innvandrerforeninger, i tillegg til 15 000 kroner øremerket til kulturtiltak for/av innvandrere og flyktninger.

I 1992 var summen kommet opp i 85 000 kroner.²⁷ I kommunens arkiv fins det spor etter tre latinamerikanske foreninger, Fresia, den chilenske foreningen, og Asela (seinere Afalia), en forening for alle latinamerikanere i eksil, og den chilenske kulturforeningen Violeta Parra.²⁸ Kildene er fra midt på 1980-tallet, men ut fra det vi veit om chilenernes politiske og organisasjonsmessige forutsetninger, har foreningene sikkert vært organisert lenge før det.²⁹

Omtrent på samme tidspunkt kommer en rekke asiatiske foreninger, pakistanske og indiske, og sjølsagt tyrkiske. Pakistan Culture Society Drammen fikk bevilgning til aktivitet i 1983, to år seinere Pakistansk forening i Drammen, og Drammen og Oslo-området tyrkiske forening, og i 1986 Indian Welfare Society.³⁰ I navnet var disse foreningene nasjonale, men i løpet av kort tid ble navnene ofte endret. Navneendringene avspeilte foreningenes karakter som organisasjoner for etniske klaner eller bygder heller enn for nasjonaliteter. Geografiske og spesielt religiøse skillelinjer ble sterkere markert. De er påfallende at navnene til de første foreningene ikke markerte den religiøse tilhørigheten. De vietnamesiske flyktningene var også tidlig ute med å danne foreninger og hadde midt på 1980-tallet lokallag i Drammen, Nedre Eiker og Lier.³¹

Etter de første foreningene på 1980-tallet dukker det seinere opp et mangfold av ulike nasjonale, religiøse og kulturelle foreninger: sikh, hindu, buddhist, kristne og flere muslimske varianter; nasjonale eller etniske foreninger: albansk, afghansk, bosnisk, bulgarsk, burmesisk, ivoriansk-beninsk, etiopisk, eritreisk, filippinsk, gresk, hongkongsk, kinesisk, kurdisk, iraksk, iransk, palestinsk, russisk, rumensk, senegal-gambisk, somalisk, tamilsk og thailandsk. Det er umulig å tidfeste oppstarten til alle, men som en tommelfingerregel kan en plassere foreningene kronologisk etter tidspunktet for innvandring. Noen innslag fra Øst-Europa ser en nå, for eksempel polske og litauiske foreninger, og flere vil det sikkert bli.³² Dette er resultatet av den nye arbeidsinnvandringen etter utvidelsen av EU fra 2004.

Noen foreninger har eller har hatt en spesiell profil. Et par

foreninger var en blanding av innvandrerne og nordmenn (fami-
liemedlemmer eller interesserte med bånd til vedkommende land
eller kultur), som Norsk-kinesisk forening og Den thailandske
(norsk-thai) kulturforening, mens i Den greske foreningen var
nordmenn faktisk i flertall.³³ Andre foreninger kunne ha et større
geografisk og etnisk nedslagsfelt, som den tidlige latinamerikan-
ske foreningen Fresia eller seinere Nations of Africa.

Å telle opp hvor mange foreninger som fantes, er ingen enkel
sak. Foreningene, som den tyrkiske foreningen Samlar, kunne
bytte navn opptil flere ganger, og noen foreninger ble ikke
registrert. I dag har en bedre oversikt. Basert på kommunenes
registreringer må en i dag regne med mellom 50 og 60 innvan-
drerforeninger. Tallet på medlemmer har variert fra over tusen
i Islamsk kultursenter (tyrkisk) til 150 i den islamske kurdiske
foreningen Namu. Totalt har innvandrereforeningene i Drammen
og omegn flere tusen medlemmer og utgjør et stort og synlig inn-
slag i foreningslivet i Drammen.

Tabellen nedenfor forteller ikke noe om aktivitetsgraden hos
innvandrerne. Tallene er heller ikke en direkte indikasjon på inte-
grering. Lave tall for noen foreningskategorier, eksempelvis sosi-
al-rekreasjon, kunst og kultur og idrett, betyr ikke at innvandrerne
ikke er aktive. I den grad innvandrere deltar i disse foreningene,
er aktiviteten *ikke* etnisk organisert. Idretten er den frivillige
aktiviteten innvandrerbefolkningen deltar mest i. Når det så fins
få egne etniske organisasjoner for idrett, signaliserer det indirekte
framgang for integrering.

Denne enkle opptellinga av foreninger viser et stort, organi-
sert, kulturelt mangfold i Drammensområdet. Fra en handfull
hovedsakelig religiøse innvandrerforeninger på 1980-tallet har det
vokst fram en kraftig underskog av lag og foreninger. De omfatter
et stort spekter av samfunnsliv og indikerer at innvandrerne har
tilpasset seg samfunnslivet i Organisasjons-Norge med sterkt
innslag av organisering.

Tabell 6: Lag og foreninger registrert i Brønnøysundregistrene og i frivillighetsregisteret i Drammen kommune 2019.*

Kategori	Innvandrere	Totalt for Drammen kommune
Tro og livssyn**	18	46
Sosial-rekreasjon	15	126
Kunst og kultur	14	101
Internasjonale	7	22
Idrett	2	111
Barn og ungdom	3	63
Helse	2	14
Politisk interesse	2	73
Krisehjelp/støtte	1	16
Totalt	63	592

Kilde: Tabellen er konstruert på bakgrunn av tall fra Oversikt over frivillighet, lag og foreninger i Drammen kommune for 2018 og oversikt fra fylkesmannen i Buskerud over utbetalt tilskudd i 2018. <https://www.drammen.kommune.no/frivillighet/frivillighet/lag-og-foreninger/> og <https://trussamfunn.fylkesmannen.no/tilskudd>, hentet 31.3.2019.

** Det fins noen foreninger/lag som er registrert i flere kategorier.
** Trossamfunn med utenlandsk opphav som mottok statstilbud i 2018: 22 islamske, 6 kristne, 2 hindu, 1 buddhist, 1 sikh og 1 urfolk (Bolivia). Forskjellene i tall kan skyldes ulik registreringspraksis.*

En tidligere oversikt utarbeidet av kulturadministrasjonen i 1999 viser til 23 foreninger: 8 tyrkiske, 3 pakistanske, 2 vietnamesiske, 2 tamilske, 2 thailandske, 2 albanske, 2 afrikanske (inkludert Matendo), 1 iransk og 1 afghansk.³⁴ Her var det imidlertid bare to som i navnet var eksplisitt religiøse. Det er tvilsomt om det var så få religiøse foreninger, siden det midt på 1990-tallet var etablert seks religiøse foreninger. Men om de var registrert hos kommunen eller var aktive i 1995 da oversikten ble laget, er en annen sak. Dette viser hvor vanskelig det var – og fremdeles er – å få oversikt over dette feltet. Blant de tidligste innvandrerforeningene var for

eksempel de chilenske, men de har etterlatt seg få spor i offentlige register. Vi veit at den chilenske foreningen Fresia og den latinamerikanske Asela var svært aktive når det gjaldt å spre chilensk og latinamerikansk kultur ellers til drammensere.³⁵ Foreningene kunne også endre karakter, og dermed falle inn og ut av ulike register og budsjetter. Annai Poopathi, den tamilske foreningen (Det tamilske kultursenteret), blandet i begynnelsen både religiøs opplæring og kulturaktiviteter for barna, slik det var svært vanlig i foreningene.³⁶ I dag er aktivitetene sekulære med stor vekt på språkopplæring.

I 2018 var nesten 40 prosent av de registrerte religiøse foreningene i Dammen kommune karakteristiske innvandrerforeninger. Innslaget av religiøse foreninger er fremdeles relativt sterkt, men som i den nasjonale trenden ikke lenger fullt så dominerende. Utviklingen over tid viser at de sekulære organisasjonene får en stadig større plass i innvandrerbefolkningen. I oversikten over registrerte foreninger i 2018 i Drammen kommune var 24 land representert. Norsk-tyrkerne har holdt stillingen siden 1980-tallet og har flere foreninger enn noen annen innvandrergruppe, totalt 12 foreninger. Forskjellen er at de sekulære foreningene nå er i flertall. Nest flest hadde norsk-pakistanerne med 6 foreninger, derav halvparten religiøse. Igjen stemmer den lokale utviklingen med nasjonale trender. De som har bodd lengst, er mest aktive i organisasjoner.

Samlar-samling

En av de tidligste innvandrerforeningene var foreningen som samlet Samlar-tyrkerne, det vil si tyrkere i Drammen fra landsbyen Samlar i Beyeshir kommune i Konya-provinsen.³⁷ Foreningen vokste først og fremst ut av et behov for å skape et fellesskap for kvinnene fra landsbyen. Innvandrerkvinnene levde – som vi tidligere har sett – nokså isolert, spesielt i den første tida. En annen

viktig grunn til stiftelsen var av økonomisk og religiøs art, nemlig å bygge opp et dødsfallfond for å kunne hjelpe folk med å få sine nærmeste gravlagt på heimplassen slik skikken var i Samlar. Med Muhsin Cinar og Ali Kilinc som primus motor fikk foreningen en solid start. 40 personer møtte på stiftelsesmøtet i 1985, mens hele 115 hadde meldt seg inn.

Sjøl om denne foreningen hadde et mindre religiøst preg enn andre innvandrereforeninger, dekket den både sekulære og religiøse behov hos Samlar-folket. Feiring av nasjonale og religiøse høytider, koranundervisning og familiesammenkomster preget foreningens aktivitet de første åra. Seinere har de kulturelle aktivitetene blitt dominerende, som musikk, sang, dans og poesi. Det har vært en uttalt målsetting å få dratt barn og unge inn i kulturaktivitetene slik at kulturuttrykkene hos samlar kan leve videre. I det hele tatt å ta vare på alle tradisjonene, spesielt det språklige, har blitt viktig for å bygge opp en norsk-tyrkisk identitet, eller kanskje mer treffende en drammensersamlar-identitet. Det fins andre liknende foreninger med en sterk sekulær profil, for eksempel Det tamilske kultursenteret.

Om målet for foreningen Samlar har vært å videreutvikle sin egen kultur, har foreningen også fungert som en tilpasningsarena. Noe av tanken bak stiftelsen var å hjelpe nylige ankomne kvinner og barn til å lære seg norsk språk og de kulturelle kodene i det nye heimlandet. Organiseringen i seg sjøl, «et tyrkisk bygdeungdomslag», var et tegn på tilpasning. «Assosiasjonsånden» slik den ble omtalt under bølga med foreningsstiftelser i andre del av 1800-tallet i Norge, var ikke noe folk fra den tyrkiske landsbygda hadde med seg til Norge. Innvandrereforeningene hos samlar ble skapt i møte med det moderne Organisasjons-Norge. Laget i Drammen ble også brukt i en annen «norsk» sammenheng, nemlig å sende bistand til landsbygda Samlar. Organiseringsmodellen ble eksportert til heimlandet og resulterte i knoppskyting av en tilsvarende forening for utflyttede Samlar som bor i byen Izmir.

Innvandrerrådene – flerkulturelle bærebjelker

For kulturlivet i Drammen fungerte disse foreningene – med eller uten religiøst fortegn – som en kommunikasjonskanal inn i innvandrer miljøene når en skulle skipe til flerkulturelle arrangement. En annen viktig kommunikasjonsstruktur i kulturarbeidet var innvandrerrådene. Det gjaldt lokalt og regionalt. Rådet ble et bindeledd mellom de lokale og regionale kulturaktørene, inkludert kommunen og fylket, og innvandrerne. Innvandrerrådet rekrutterte fra et bredt kulturelt spekter, spesielt etter omleggingen rundt 2000 til Drammen minoritetsråd. Minoritetsrådets mangeårige leder, Ana-Maria Silva-Harper (venezuelansk bakgrunn, gift norsk) er lokalpolitiker (H) med et stort nettverk, noe som har bidratt til å gi utenlandsk kultur et stort nedslagsfelt.

Buskerud innvandrerråd (BIR), stiftet i 1998, hadde en liknende funksjon. BIR fikk etter hvert samlet ca. 30 innvandrerforeninger i fylket (de fleste i Drammen) med til sammen 4000 medlemmer.³⁸ Med Bijan Gharahkhani (iransk flyktning bosatt i Hokksund) som frontfigur har foreningen spilt en nøkkelrolle i utviklingen av et etter hvert blomstrende og mangfoldig kulturliv. BIR var sjøl blant initiativtakerne i 2005 til et vellykket arrangement, Gjestebudet. Gjestebudet har en enkel målsetting om å feire mangfold og fellesskap i Drammen ved å kalle inn til et gjestebud med matservering, foredrag og diskusjon. Arrangementet har blitt nærmest et årlig ritual for det flerkulturelle samfunnet i Drammen, og framhever og videreutvikler dialog som metode i byens flerkulturelle arbeid.

Paraplyorganisasjonene innvandrerrådet, minoritetsrådet og BIR, så vel som de enkelte innvandrerforeninger, har bidratt sterkt til å få flerfoldige kulturelle uttrykk fram i offentligheten. I samarbeid med offentlige og til dels private aktører var foreningene med på å arrangere utallige kulturelle aktiviteter for store og små, med målsetting om å vise fram kulturene fra enkelte land

eller innvandrergupper. De fikk mye reklame og positiv omtale i lokalmedia og fungerte som et utstillingsvindu med smakebiter fra det mangfoldige Drammen.³⁹ Kulturkveldene var definitivt med på å skape en offentlig møteplass som kunne fremme kommunikasjon og samhandling på tvers av etniske grenser – altså kulturforståelse. De ulike paraplyorganisasjonene bidro videre til å promotere innvandrerne eller etterkommerne som kunstnere og artister.

Kulturforståelse som folkeopplysning

På 1990-tallet hadde postmodernismen kommet på moten ved universitetene, men tankene fra opplysningstida hadde ikke gått ut på dato i den offentlige forvaltningen, i alle fall ikke i Drammen. Kulturbyråkratene trodde fremdeles på nytten av god, gammel dags folkeopplysning. Fremmedfrykt, rasisme og generell kulturoverlegenhet kunne fordrives ved opplysningskampanjer, og innvandrerne kunne tilegne seg den norske kulturkoden gjennom informasjon. I de kommunale handlingsplanene blir det til stadighet understreket at integrering krever tilpasning fra både innvandrere og ikke-innvandrere. Integreringsmandatet til kultursektoren var derfor todelt: Flyktninger og innvandrere måtte få kjennskap til det norske samfunnet, og etniske nordmenn måtte bli kjent med ulike innvandrergruppers kultur. Utlendingssjefens merknader til den første utgava av kommunens egen innvandreravis, Drammen Mosaikk, taler for seg:

Avisen skal med andre ord på den ene siden være en måte å distribuere statlig og kommunal informasjon til minoritetsgruppene, på den andre siden være et organ der Drammens etniske minoriteter kan komme til orde. Avisen vil også være

en måte interesserte innfødte nordmenn kan følge med i hva som rører seg i minoritetsmiljøene.⁴⁰

I tett samarbeid med innvandrerne satte kommunen i gang en rekke informasjonstiltak, og det aller største kulturelle tiltaket var nettopp utgivelse av innvandreravisa *Drammen Mosaikk*. Avisa kom ut med et par nummer i året fra 1997 til 2003. Ordfører Christoffersen åpnet første nummer med følgende ord:

Toveis kommunikasjon og informasjon er viktige forutsetninger for kontakt mellom mennesker. For å oppnå best mulig integrering må vi lære om og fra hverandre for å motvirke den frykten alle bærer i seg for det ukjente. Her har avisa en viktig rolle å spille.⁴¹

For å bedre kontakten mellom kommuneledelsen og innvandrerrådet ble det opprettet et samarbeidsforum, og avisa var et ledd i å få til mer smidig kommunikasjon. Behovet for informasjonsutveksling var gjensidig. Utlendingsseksjonen hadde behov for å få ut informasjon til de ulike innvandrergrupper. Derfor kom avisa delvis ut på urdu, vietnamesisk, arabisk og tyrkisk. På sin side trengte innvandrerne et offentlig forum der de kunne komme til orde. Utlendingssjef John Dutton mente at avisa også kunne være med å åpne innvandremiljøene opp for større innsyn og skaffe opplysninger om integreringsarbeidet for allmuen.

Den direkte kulturformidlingen spilte trolig en langt viktigere rolle i integreringsarbeidet enn kommunale folkeopplysningskampanjer. Når det gjaldt å eksponere nordmenn for andre kulturuttrykk, var oppskriften i begynnelsen den klassiske «kebabkvelden». Slike kvelder kunne vise fram kulturen til en enkelt innvandrergruppe (monokulturell kveld), som for eksempel Samlar-tyrkerne, eller flere innvandrergrupper (flerkulturell kveld i ordets rette mening). Innbakt var servering av matretter fra en eller flere grupper, med

kulturelle innslag som dans, sang, folkemusikk eller kunstutstilling. Mens de monokulturelle arrangementene kunne fungere ekskluderende, sjøl om intensjonen ikke var det, var de flerkulturelle per definisjon et forsøk på forbrødring, på å bygge bro mellom kulturer. Også slike flerkulturelle arrangement kunne fungere ekskluderende. Hvis ingrediensene i «den kulturelle kebaben» besto av importerte råvarer aleine, ville en ikke da risikere at nordmenn verken følte seg inkluderte eller komfortable? Innvandrerne kunne i slike sammenhenger lett bli produsenter av underholdning, mens nordmenn ble konsumenter. Dermed ville samhandlingen kunne preges av asymmetri der flertallskulturen ble tilsidesatt.

Det var en fare for at kulturmøter à la kebabkvelder også kunne ha en uintendert negativ ringvirkning. Unni Helland på Fjell skole utviklet en metodikk, «den flerkulturelle Peer Gynt», og kunne derigjennom dempe reaksjonen på at flerkulturelle møter kunne synes å være en lovprising av all verdens kulturer unntatt den norske. Noen hver kunne etter hvert bli mett av kebabkveldene, noen fikk til og med avsmak. Lokale FrP-politikere påsto at kulturlivet led under flerkulturell overeksponering og forlangte større plass for det norske i kulturlivet i Drammen.⁴² Kritikken av flerkulturell kultur var nok en ideologisk kjepphest hos FrP uansett hvordan arrangementene ble lagt opp. Like fullt kunne kritikken være berettiget. Hvis hensikten med kulturarrangementene bare var å vise fram innvandrer kulturer, uten å sveise sammen ulike grupper i et kulturelt fellesskap, kunne de heller forsterke enn bryte ned de etniske skillelinjene. Det er ikke mulig å gjøre opp et integreringsregnskap over de kommunale kulturkveldene, men innholdet i programmene vitner om kulturelt mangfold. I løpet av kvelden kunne publikumet for eksempel høre på klassisk europeisk musikk, se på tradisjonell folkedans fra Asia og trampe takten til afrikanske trommeoppvisninger.⁴³

Deo, min Deo – «hele kroppen må med»

Parallelt med etableringen av kollektive rammer for flerkultur dukket det opp i Drammen en afrikaner fra Tanzania, Deogratius Kiligitto – på folkemunne kjent som Deo. Med seg til Norge hadde han to tomme hender og en tromme. I tillegg til å tromme kunne han danse og synge, og ikke minst hadde han en sjelden evne til å formidle og begeistre. Det ble levebrødet hans. Kiligitto kom til Norge i 1983 og gikk på Danvik folkehøgskole. Der ble han forelska i læreren fra Drammen, slo seg ned på Danvik og stiftet familie. Han gikk bort ved en tragisk drukningsulykke i 2000, bare 45 år gammel. Kiligitto ble i løpet av sitt korte liv nærmest en lokal legende innen flerkulturell formidling og institusjonsbygging.

Kiligitto drev et enmannsfirma og var en slags reisende i afrikansk kultur. Det var spesielt i Drammensområdet han ble kjent, men trommerytmene til Kiligitto nådde langt utover bygrensene og vant gjenklang til og med i Utenriksdepartementet:

Blant de mange som gjennom en årrekke har beundret Deo, som han populært ble kalt, for måten han formidlet afrikansk musikk, sang, dans, folkløse og lek – og samtidig livsglede på, er Direktoratet for utviklingshjelp (NORAD) og Utenriksdepartementet som i mange år hadde gleden av å benytte seg av ham og gruppene han hadde bygget opp (ved Matendo kultursenter i Drammen og Norsk Musikkråd Buskerud).⁴⁴

Kiligitto's virksomhet som artist og formidler var imidlertid grunnmuren til et langt større prosjekt. Han ville nemlig bygge en institusjon som kunne huse flerkulturelle aktiviteter i Drammensområdet og gi et permanent flerkulturelt tilbud spesielt til de unge. Matendo kultursenter ble startet opp på slutten av 1980-tallet, formelt opprettet i 1991, og holdt til i en ombygd produksjonshall

på Union. I juni 1992 ble det brann i lokalet. Selve brannen og det store tapet (taksert til 2,5 millioner) det påførte Kiligitto, var i seg sjøl tragisk.⁴⁵ Omstendighetene rundt hendelsen var heller ikke noen god reklame for integreringsarbeidet i regi av Matendo. Tidlig kom det fram mistanke om noe kriminelt. Etterforskningen viste at den norsk-tyrkiske samarbeidspartneren som drev ungdomsdiskoteket i Matendos lokale, sto bak brannen. Det var snakk om forsikringssvindel med forbindelse til et lokalt kriminelt miljø. Politiet og lokalmedia understreket at Kiligitto aldri sjøl var i søkelyset, men andre innvandrere var det.

Det ble en personlig tragedie for Kiligitto, og et tilbakeslag i offentligheten for byens integreringsarbeid. Virksomheten fikk nye, permanente lokaler først i februar 2000, da Matendo flyttet inn i Tollbugata.⁴⁶ Etter at Kiligitto døde et halvår etter innflyttingen, ble Matendo videreført av Mar Gueye fra Senegal i begynnelsen av 2000-tallet. Senteret kom sammen med andre kulturaktører på Papirbredden under Union Scene i perioden fra 2005 fram til 2017 da virksomheten ble avviklet.

Hva var oppskriften bak den tanzanianske innvandrers utvilsomme suksess? Det er mulig at i dagens Norge hadde en kulturaktør à la Deo kunnet overleve og til og med blomstret som en privat kulturentreprenør. Da Kiligitto startet opp i slutten av 1980-tallet, var det ikke slik. For å klare seg var han nødt til å samarbeide tett med offentlige institusjoner eller frivillige institusjoner med ymse tilskuddsordninger.⁴⁷ Han lyktes godt med det. Kiligittos arbeid dannet et samlingspunkt for afrikanske innvandrere, men samtidig var det rettet mot nordmenn i alle aldrer. Han holdt utallige kurs i afrikansk tromming og dans for ungdommer og voksne. Blant de lokale kursdeltakerne var en av byens store sønner, bryggemesteren Terje Aas. Han var blitt bitt av den afrikanske trommebasillen, og i et intervju i forbindelse med 50-årsdagen kunne han ikke rose Kiligitto nok.⁴⁸

Deo fikk etter hvert et regionalt og nasjonalt nedslagsfelt. «Jeg

synger og danser med alle slags folk – barn og pensjonister, døve og gravide. Men sammen med gravide trenger vi ikke trommer, ler han og trommer på en imaginær mage.»⁴⁹ Dette intervjuet fant sted i Bergen i forbindelse med en innsamlingsaksjon for Kirkens Nødhjelp og en solidaritetskonsert for Sør-Afrika. Der deltok en representant for Nelson Mandelas parti, ANC, det største partiet i landet. Kiligitto klarte å profilere seg i forhold til den gjengse utenrikspolitiske oppfatningen den gangen om at bistand og internasjonal solidaritet var det viktig å slutte opp om. Det ga virksomheten hans politisk og moralsk legitimitet. Dessuten var det opplagt en god forretningsidé, sjøl om virksomheten så vidt gikk rundt.⁵⁰ Norge var i ferd med å utvikle et nasjonalt sjølbilde som en humanitær stormakt, og pengesekken til solidaritetsarbeid og bistand var relativt stor, om ikke akkurat overfylt.

Kiligitto's pedagogiske evner og samarbeidsvilje gjorde han til en ettertraktet kulturaktør: «Kraftige latterbrøl og elleville hyl fylte gymsalen på Sagene skole da den tanzanianske artisten Deo Kiligitto kom sist onsdag. – En, to, tre! Rompa ut! kommanderer Deo Kiligitto, og blir møtt med fnising og latter fra de 170 elevene i gymsalen på Sagene.»⁵¹ I dette tilfellet var Kiligitto med på å åpne en vandretstilling i offentlig regi i Oslo med bilder fra Tanzania. Kiligitto gikk inn som en naturlig del av en tilnærming til flerkulturell forståelse som kombinerte opplysning med opplevelse. Sjøl om Kiligitto drev i bransjen «infotainment», hadde han som overordnet prinsipp å få folk til å delta i afrikansk kultur. Han skulle få nordmenn til å vrikke på rumpa, slå på tromma og syngte norske tekster i en afrikansk innpakning.

Etter Kiligitto's død levde Matendo videre. Kommunen kjøpte firmaet fra Kiligitto's kone og Mar Gueye, en nær medarbeider av Kiligitto, drev senteret fram til 2009.⁵² I mellomtida hadde både rammene og selve virksomheten forandret seg. Da Gueye tok over, måtte navnet skiftes ut, og det ble Matendo kulturkafé. Virksomheten fikk inntekter fra kafeen, som også tok til å arrangere konserter.

Etter hvert fokuserte Matendo på tilbud til ungdommer, Matendo Kreativ Ungdom, og lokalet i Tollbugata ble et samlingssted for hovedsakelig innvandrerungdommen. Det afrikanske preget var nok betydelig nedtonet, men var fremdeles å spore. Matendo fortsatte med kurstilbud i trommelære og dans. Etter at Gueye forlot Matendo i 2010, utviklet senteret seg enda lenger bort fra integrerende kulturformidling og satset heller på talentutvikling for ungdommer, spesielt de med innvandrerbakgrunn.

Samtidig med profilendringen ble Matendo tatt med på flytte-lassen da byens kulturtilbud skulle samles på papirbredden i Union Scene. Matendo ble flyttet dit i 2005 og fikk også tilskudd fra Union Scene-prosjektet fram til det opphørte i 2009. Gueye mente at Matendo hadde kommet dårlig ut økonomisk da kultursektoren gikk inn for å utvikle Union Scene. Matendo fikk riktignok bruke lokalene, men falt ut av kommunens kulturbudsjett. Kultursjef Tone Ulltveit-Moe hadde for lite budsjett til å drive senteret, og spilte ballen over til lokalpolitikkerne.

På grunn av arven etter Kiligitto var beslutningen om Matendos skjebne svært symbolladet. Å legge ned senteret på dette tidspunkt hadde vært en tung, politisk belastning.⁵³ Matendo fikk leve videre fram til 2017, da senteret ble lagt ned for godt. I mellomtida hadde virksomheten krympet en del. Omleggingen av kulturvirksomheten i kommunen skapte andre rammer, og det kunne tenkes at andre institusjoner burde kunne overta funksjonene til Matendo. Ungdomsklubben, G60, skaffet et fritidstilbud til ungdommen, mens den nye kulturenheten, Interkultur, kunne servere «innvandrerkultur» til drammenserne flest, bl.a. ved å arrangere konserter med «world music».

Fra kebabkveld til world music

På 1990-tallet slo festivalfeberen inn i Norge, og det gjaldt i høyeste grad Drammen. Kultursektoren i kommunen ble en viktig støttespiller for å etablere flere større og mindre festivaler eller legge til rette for konsertvirksomhet. For integreringsarbeidet i kommunen ble festivalene etter hvert en svært viktig arena for å eksponere drammensere for ulike etniske kulturuttrykk. Samtidig kunne de bidra til å øke innvandrernes deltaking i samfunnet. Arrangementene krevde nemlig tett samarbeid mellom kommunale og til dels private kulturaktører og innvandrerforeningene. Den første flerkulturelle festivalen, «Du store verden festivalen» kom trolig i stand i 1998 og ble integrert i byens største festival, Elvefestivalen.⁵⁴ Seinere om høsten samme år kom Drammen internasjonale kulturfestival i gang. Denne festivalen var del av en nasjonal satsing på kultur «Kultur gir helse» i regi av Norsk kulturråd. Prosjektet varte i tre år.⁵⁵ I 2005 fikk Drammen kommune statlige midler for å arrangere «Internasjonal uke», der kong Harald holdt åpningstalen. Samme år satte Matendo i gang med en rekke konserter med norske verdensmusikkartister.⁵⁶

Trass i at Matendo var den første institusjonen til å bruke de gamle fabrikklokalene til kulturvirksomhet, hadde Union Scene egentlig ikke røtter i innvandremiljøene.⁵⁷ Tilknytning til det flerkulturelle var først og fremst en ringvirkning av en større omvandling. De rudimentære lokalene til et lokalt rockemiljø, visstnok tatt først i bruk av skatere, ble til «[e]n av landets tøffeste konsertscener med et unikt program innen pop, rock, jazz og verdensmusikk!».⁵⁸ Bruken av de gamle fabrikklokalene til rockemusikk tok til med den første Elvefestivalen i 1995, da drammenserne feiret at elva var rensket. Etter det ble lokalene tatt i bruk av Union Rock, byens rockeklubb, og den første Working Class Hero-festivalen i 1999 fant sted i lokalene. Drammen internasjonale kultursenter ble startet i 2003 og ble åpnet i nye lokaler ved Union Scene i 2005.

I 2009 ble Drammens Teater og Union Scene slått sammen til et kommunalt eid aksjeselskap, Drammen Scener. Interkultur kom på plass i samme år og ble en sjølstendig del av virksomheten under Kulturetaten. Hva skulle så det nye kulturorganet ta hand om?

Interkultur er Drammen kommunes senter for kompetanseutvikling og formidling av internasjonal og flerkulturell kunst og kultur [...]. Interkultur skal fungere som et laboratorium for flerkulturell formidling og internasjonal kunst og kultur i en byregion preget av mangfold. Det skal også utveksle erfaringer, utforske og samarbeide med kulturvirksomheter i andre norske kommuner og internasjonalt. Barn og unge er en prioritert målgruppe.⁵⁹

Interkultur fikk altså ansvaret for flerkulturelle produksjoner, kompetanseutvikling og internasjonal kulturutveksling.⁶⁰ Det ble etablert et profesjonelt apparat med etter hvert fem heltidsansatte, derav to med innvandrerbakgrunn.

Union Scene og Interkultur og den videre utviklingen av Drammen Scener AS var uttrykk for en storslått kommersialisering av kulturlivet. Etableringen inngikk i kommunens økonomiske strategi for å skaffe kommunen et økonomisk grunnlag for et allsidig og omfangsrikt kulturliv. Kommunen skulle tjene penger på kultur, også flerkultur. Slik så Sadi Emeci, fra sitt vindu i G60, på utviklingen i kultursektoren.⁶¹ Den opprinnelige målsettingen om å støtte opp om et flerkulturelt kulturliv i Drammen hadde, ifølge Emeci, fordufta. Rett nok kom det mange verdensstjerner innen world music eller innen sacred music fra Asia og Afrika til drammensscenene, men for det lokale integreringsarbeidet hadde slike satsinger trolig ikke stor betydning. Slike arrangement var først og fremst myntet på et middelklassepublikum, både voksne og ungdommer, med betalingsevne. Mar Gueye hevdet noe av det samme når han oppsummerte si tid som kulturaktør i Drammen.⁶²

Nedleggingen av Matendo er en indikasjon på at de profesjonelle og kommersielle interessene var med på å utkonkurrere frivilligheten. Matendo hadde åpenbart problemer med å holde seg på samme profesjonelle nivå som Interkultur, nettopp fordi virksomheten i stor utstrekning var basert på frivillige, ufaglærte ungdommer heller enn profesjonelle kulturarbeidere.

I hvilken grad treffer denne kritikken utviklingen i kultursektoren i Drammen etter 2000? I 2010–2011 kom det faktisk klager mot Union fra innvandrerforeninger og høyt profilerte politikere med innvandrerbakgrunn som Masud Gharakhani og Yousuf Gilani. Kritikerne mente at leien var for høy og hindret vanlige foreninger i å bruke lokalene.⁶³ Noe av forretningskonseptet ved det nye kultursentret på Union var å øke inntekter gjennom utleie av lokalene til konferanser og seminarer.⁶⁴ Erfaringene med musikkfestivaler, for eksempel Working Class Hero i Drammen, hadde vist at avstanden mellom et balansert budsjett og et dundrende underskudd ikke er stor. Ved utleie til andre formål enn kultur kunne en subsidiere kulturaktiviteter, også kulturelle integreringstiltak. Det var aldri snakk om å gå med overskudd, men å få budsjettet til å gå i balanse.

De kommersielle interessene kom langt sterkere inn i bildet enn tidligere og skapte konflikter rundt bruken av Unions lokaler. På den ene sida sto lokale kulturaktører med liten lommebok, blant andre musikkorps, Drammen viseklubb og innvandrerforeningene. På den andre sida sto ressurssterke krefter som ikke hadde noe å gjøre med kultur, men hadde god betalingsevne. Det kunne dreie seg om så vel næringslivet som offentlige institusjoner som leide lokalene til kurs og konferanser. Det var en fare for at de kommersielle interessene ville få forrang framfor behov hos lokale flerkulturelle aktører. Altså, forretninger veide tyngre enn foreninger. Klagene fra innvandrerne og andre leietakere med lite inntekt fikk medhold også fra den avtroppende lederen for Union Scene Drift i 2010, Thomas Melby. Han fryktet for at Union Scene

kunne utvikle seg til «et kurs- og konferansehus med innslag av kultur». ⁶⁵

Sammenslåingen av Drammens Teater og Union Scene til et kommunalt eid aksjeselskap var et logisk grep. Hvis målet var å få til et mer strømlinjeforma kulturtilbud med mindre ødeleggende konkurranse mellom lokale kulturarrangører, kunne sammenslåingen løse noe av problemet. Samtidig innebar sammenslåing mer byråkrati og økt avstand til både brukere som innvandrereforeningene og til grasrotbyråkrater fra kultursektoren og kulturentreprenører à la Emeci og Gueye. Det kunne også bety mindre dugnad, mindre frivillighet og mindre aktiv deltaking. Mens Kiligitto i si tid oppfordret gjestene til å ta med seg matretter til arrangementene på Matendo, ble innvandrereforeningene nektet av Drammen Scene å ha med seg mat. Begrunnelsen var forankret økonomisk – en måtte ta hensyn til sin egen kafédrift og helseforskriftene. ⁶⁶

Betyr dette at det kulturelle integreringsarbeidet ikke lenger er godt i varetatt i Drammen kommune? Profesjonalisering og kommersialisering av kultursektoren etter århundreskiftet er ikke unikt for Drammens-samfunnet. Kulturelle aktiviteter hos innvandrergupper, så vel som alle andre grupper med svak betalingsevne, vil være prisgitt ordninger eller institusjoner som skjermer gruppene mot marginalisering. Og i kommersialiseringens og byråkratiseringens kjølvann vil noen sosiale grupper bli tilsidesatt. Interkultur må sies å være en slik institusjon og er med på å skjerme innvandrere- eller minoritetskulturene og det flerkulturelle fra kulturell utestenging. I tillegg kommer andre støtteordninger for å sikre det flerkulturelle, som støtte til deltaking i kulturskolen og subsidiering av leie hos Union. ⁶⁷ For Fjell kom Interkultur til å spille en rolle i utviklingen av Blåkkfestivalen. Det var en guttegjeng fra Fjell som i 2013 klekka ut ideen om å lage en festival for å skaffe seg en scene for å rappe og samtidig prøve å gjøre noe for å bedre Fjells omdømme. ⁶⁸ Ideen ble til handling, og arrangementet ble stort og rekrutterte etter hvert nasjonale stør-

relser innenfor urban (street) kultur. Interkultur, med kulturhuset G60 i bysentrum og Neon ungdomsklubb på Fjell i spissen, bisto ungdommen med administrativ og økonomisk støtte, bl.a. ved å arrangere workshops i hiphop og låtskriving.⁶⁹ I dag inngår festivalen som et fast og viktig innslag i Drammens festivalrepertoar.

I et lengre tidsperspektiv skal en lete lenge for å finne maken til dagens offentlige satsing på flerkultur i kommunal regi. Det faktum at Interkultur har fått status som et nasjonalt kompetansesenter for flerkultur i 2016, og i 2018 mottok prisen for å rekruttere et mer mangfoldig kulturpublikum, vitner om det.⁷⁰ Samtidig ser vi en viss parallell til kommunens bruk eller misbruk av flyktningskudd til å smøre etatsbudsjettene på 1990-tallet. Kommunens profilering av flerkultur siden 2000 er også en strategi for å skaffe statlige midler til å bygge og drive kulturhuset Union. Til tider har kommuneadministrasjonen og lokalpolitikerne beveget seg i en gråsoner mellom smart og strategisk økonomisk tenkning og en noe kynisk omgang med statens integreringsmidler.

Sport og kultur – veien til bedre integrering?

Har all eksponering av innvandrerkultur gjennom utallige kulturaftener, flerkulturelle kurs, aktiviteter med flerkulturell profil for barn og unge, konserter, festivaler og promotering av artister med flerkulturell bakgrunn bidratt til integrering? Det har tross alt dreid seg om en lang periode med kulturell utveksling. Det er snart 50 år siden Sala Nygård og de hovedsakelig tyrkiske og pakistanske innvandrerne tok til med å eksperimentere med kulturveksling som integreringsstrategi. Tusenvis av frivillige årsverk, i tillegg til betalte kulturarbeidere og millioner i offentlig tilskudd, sto bak. Private aktører som sponsorer og kulturbedrifter kom også sterkt inn i kulturvirksomheten etter århundreskiftet. Den flerkulturelle

satsingen i kultursektoren over flere tiår må derfor ha hatt noen påvirkning på integrering utover det reint underholdningsmessige.

Om vi ser på kulturens betydning for den tovegsprosessen som integreringen i utgangspunktet skulle være, kan en peke på flere resultat. For innvandrer-kulturen kan det ikke være tvil om at de formelle kulturarrangementene har spilt en viktig rolle for å bevare og videreutvikle innvandrernes kultur i bred forstand. Sjøl hos Samlar-foreningen, en av de mer sekulære og tilpasningsdyktige innvandrerforeningene i Drammen, samles de ikke bare for å vise fram sin kultur for seg sjøl og resten av samfunnet. Foreningen har en klar målsetting om å ta vare på språket og samles for å snakke sin egen dialekt. Også med tanke på å videreføre kulturelle uttrykksformer har de flerkulturelle kulturarenaene vært viktige. Koplingen til den offentlige kultursektoren har gitt foreningene både en infrastruktur og en finansiering. Det har gjort det mulig å øve og opptre, og nå ut til et langt større publikum enn sambygdingene fra Konya eller Punjab.

For mange innvandrere innebar kulturbærerrolla i en norsk institusjonell kontekst også en tilpasning til norske forhold. Her kan en snakke om læring gjennom samhandling og samarbeid mellom nordmenn og innvandrerne. Kjennskap til regelverket, søknadsskriving, økonomiforvaltning og kommunikasjon på tvers av etniske grenser er en forutsetning for å kunne drive kulturaktivitetene. Organisasjonserfaring, språkpraksis, nettverksbygging og vennskap var noe som deltakerne fra innvandrergrupperingene satt igjen med. Når det gjelder sosialkapital, kunne gevinstene av investeringene i flerkultur vise seg å være like store for etnisk norske. Nye venner og utvidete nettverk blant innvandrergrupperinger skapt gjennom kulturell virksomhet kunne konverteres til politisk kapital eller gi betydelige kommersielle fordeler. Politikken og næringslivet i Drammen, ikke minst kommersiell kultur, vitner om slike ringvirkninger av de flerkulturelle og – i hovedsak – ikke-språklige kulturmøtene.

Men har kulturproduksjonen klart å nå ut til så mange andre enn dem som hørte til gruppa, altså: overskred kulturaktivitetene de etniske grensene? Ifølge pressedekningen kan en konstatere at Deo Kiligitto klarte å nå ut til mange flere enn tanzanianere og andre afrikanere. Hundretalls innvandrere fra hele verden, så vel som etniske norske, var innom Matendo-Kulturkafeen og deltok i aktivitetene. Også gjestebudene har trukket til seg et mer eller mindre fast flerkulturelt publikum. Det samme må kunne sies om mange konserter og festivaler, som den nylig oppstartete Globusfestivalen.⁷¹ Noen av arrangementene gjorde sjølsagt ikke det. For eksempel da Matendo gjenåpnet etter brannen, kom det klager om manglende oppslutning fra «de norske».⁷²

Like fullt er det tegn på at den langsomme integreringsprosessen via kultur var i ferd med å oppnå intensjonen bak integrering, nemlig gjensidig tilpasning og et inkluderende kulturelt medlemskap. Noe av det mest oppsiktsvekkende i integreringens kulturhistorie i Drammen gjelder etableringen av en årlig norsk-tyrkisk festival. Opplegget likner på en kokebokoppskrift for kulturell integreringspolitikk. På festivalen skulle norske ungdommer synge og lese dikt på tyrkisk, mens tyrkiske ungdommer skulle lese dikt og synge på norsk – både på bokmål og nynorsk! I 2012 kunne avisreferatet fra festivalen fortelle følgende: «Tolv år gamle Benjamin Christensen vant sangkonkurransen på tyrkisk. Nå kan han bli Norges representant i sangfinalen i Tyrkia hvor 140 nasjoner er med».⁷³ Det var ikke bare et blaff. Den unge gutten fra Brandengen skole hadde sunget på tyrkisk i flere år.

Sammenliknet med mer tradisjonell kulturell virksomhet har innlemmingen av innvandrerne i den norske idrettskulturen møtt flere utfordringer. Det viser seg at klubbmedlemskap i seg sjøl ikke er det samme som medlemskap i det store kulturelle fellesskapet. En kan likevel tolke norsk-tyrkernes egen organisering som fotballklubb, først i Tyr, som uttrykk for frivillighet og et ønske om å delta i sivilsamfunnet. Denne formen for etnisk organisering

innenfor idretten har vist seg å være utfordrende, og skandaler var det nok av. Noe kan føres tilbake til spillestilen til spillerne og var kulturbetinget. Uroen rundt klubben hang også sammen med den trøblete oppveksten norsk-tyrkere fikk i Drammen. Klassebakgrunn og sosialøkonomisk marginalisering hører med i forklaringen, slik Kadafi Zaman antyder i kapitlets åpningsitat om «innvandererbråket».

En annen årsak fins i svak samhandling. Fotballen manglet nemlig noe som frivilligsentralen og kulturforeningene hadde: *lenkende kapital*. Lenkende kapital fungerer som et bindeledd mellom offentlige tjenesteytelser og lokale foreninger og sosiale nettverk. Ifølge sosiologen Guro Ødegård er slike bindeledd ofte en suksessfaktor i integreringsarbeid. Da Tyr startet opp på 1980-tallet, fantes det ikke noen integreringsveiledere innenfor idretten. Det var ingen som kunne formidle forbundets regler og retningslinjer til Tyr og sørge for nødvendig opplæring. I etterpåklokskapens klare lys er det lett å forstå hvordan en ukultur utviklet seg videre og satte spor først i Marienlyst og så seinere i Fjell Sportsklubb.

Det kulturelle medlemskapet – ubehaget i det fargerike felleskapet?

På 1980- og 1990-tallet endret innvandringen seg vesentlig. Det kom for det første flere innvandrere som ikke kunne klare seg på egen hand, og tempoet i innvandringen økte også betraktelig. Samtidig kom velferdsstaten til å utvide repertoaret med samfunnsoppgaver til å omfatte utradisjonelle områder som kultur. Og med det utvidete kulturbegrepet var kultur så mangt.

Gjennomgangen av språkopplæringa viser at det ikke gikk et skarpt skille mellom sosial og kulturell inkludering. I denne framstillingen har språket blitt behandlet først og fremst som en sosial kategori, som en komponent i utdanning og opplæring i tråd med dagens funksjonelle språkforståelse slik det uttrykkes i introduksjonsprogrammet. Likevel innebærer norskopplæring for innvandrere og norsk beherskelse, og ikke minst det å gå i norsk skole, en vesentlig kulturell tilpasning. Det er med å åpne porten til kulturelt samvirke i lokalsamfunnet mellom innvandrergroperinger og flertallssamfunnet. Likevel er det en forskjell på å måtte gå på skole, skaffe seg arbeid og bolig og det å delta i kulturelle aktiviteter. Om sosialt medborgerskap er grunnpilaren for innvandrernes ve og vel, er den kulturelle komponenten i integreringen like avgjørende for en bærekraftig integreringspolitikk.

Og det er ofte her det oppstår komplikasjoner. Det er her nåløyet for samfunnsmedlemskap er minst.

Hvordan kan en vite om innvandrere blir kulturelt inkludert? Er det mulig å måle kulturelt medlemskap? Ifølge Knut Kjeldstadli vil et kulturelt inkluderende samfunn kjennetegnes av toleranse (ikke-rasisme) og ikke etnisk diskriminering, mulighet til religiøs og kulturell utfoldelse, og kulturell medbestemmelse i betydning å kunne være med å utforme samfunnets felles kultur.⁷⁴ For integrering blir de kulturelle aspektene ved medborgerskap spesielt viktige når det gjelder samfunnsdeltaking. I motsetning til sosialt medlemskap der statistikk kan tas i bruk for å si noe om hvor en står, er det vanskelig å måle kulturelt medlemskap – ikke minst når det dreier seg om rasisme og diskriminering, og sammenheng mellom dem.⁷⁵

Spesielt i forbindelse med utdanning og norskopplæring gikk det sosiale og det kulturelle hand i hand. På Fjell skole ble det utført et pionerarbeid i kulturell brobygging, og skolen ble Drammens fremste *flerkulturbærende* institusjon. Kulturelt medborgerskap i et flerkulturelt samfunn betyr tilpasning fra begge sider, og Fjell skole dyrket ikke bare det «fremmedkulturelle», men etterstrebet balanse. Uttrykket «den flerkulturelle Peer Gynt» er illustrerende for pedagogikken på Fjell skole; en tok vare på norsk kultur, men innpakningen var utvilsomt ny og uvant. Det var snakk om å utvikle en flerkulturell identitet. Mye av undervisninga og den sosiale aktiviteten hos norsklærerne som tok seg av voksenopplæring, fikk også en kulturell innretning. De voksne elevene, spesielt kvinner, lærte om norsk kultur, her i betydningen det norske samfunnet, men fikk også høve til å ta med seg sine egne kulturelle uttrykksformer ut i storsamfunnet.

Når det gjelder rasisme og etnisk diskriminering i Drammen, ser det ut som om byen kommer rimelig godt ut sammenliknet med andre norske lokalsamfunn. I motsetning til andre steder med flerkulturelle forhold, også i Buskerud, slapp Drammen å oppleve rå rasisme i form av aksjoner rettet mot innvandrerbefolkningen.

Positive tiltak for å få innvandrere i jobb i offentlig sammenheng, slik det går fram av rekrutteringslinjene i Drammen kommune, vitner om en lokal bevissthet om diskriminering og et ønske om å gjøre noe med det.⁷⁶ Det gjaldt også i det private næringslivet, eksempelvis sysselsettingstiltaket som oppsto i samarbeidet mellom lokale bedrifter som Kiwi og Ivar Flåten fra Fjell kirke, og tiltaket for å hjelpe innvandrere med å starte opp bedrifter gjennom Senter for flerkulturell verdiskaping. Tiltakene både i offentlig og privat regi inngikk i lokalsamfunnets kamp mot diskriminering.

Kommunen kom ellers til å legge stor vekt på det kulturelle medlemskapet ved kampanjer og opplysningsarbeid, ikke minst i skolesammenheng. To skoler i kommunen har vunnet Benjaminprisen, Fjell skole i 2004 og Brandengen skole i 2013, og Fjell skole fikk i 2008 Humanistprisen for sitt antirasistiske arbeid. Kommunen driftet en egen flerkulturell avis i en rekke år, *Mosaikk*. Bladet hadde et antirasistisk og inkluderende budskap, ofte med en kulturell innramming. Både Fjell-prosjektet/borettslaga og frivilligsentralen har skolert sine folk i flerkulturelt arbeid.

I innvandringsdebatten i Drammen, ikke minst i forbindelse med Fjells omdømme, har det kommet fram en dobbelthet i medias omtale av innvandrere; byens største medieaktør, Drammens Tidende, viste et janusansikt i sin omtale av innvandrerbefolkningen. Avisa engasjerte seg sterkt i holdningsarbeidet og ble en pådriver for større mangfold og toleranse. I kommentarspaltene og til dels i reportasjene motarbeidet DT rasisme og diskriminering. Samtidig er det ikke vanskelig å se at avisa bidro til stigmatisering og derfor utilsiktet kan ha fyrt opp under fordommer og fremmedfrykt. Balansegangen mellom å informere og appellere til leserne og å jobbe for kulturell inkludering var krevende.

Kommunen la ned en stor innsats på det kulturelle praksisfeltet. Det var her en kunne legge til rette for «innvandrerkultur». Her fikk innvandrerbefolkningen muligheter for å ta vare på sin egen kultur og i annen omgang også påvirke samfunnets felles kultur.

Sala Nygård, kommunens første «integreringsarbeider», la sjela si i å utvikle kulturforståelse alt på 1970-tallet. På 1990-tallet fikk den kulturelle dimensjonen stor betydning da integreringsfeltet ble lagt inn under kultursektorens administrasjon. Det ble et vendepunkt i kommunens integreringspolitikk; målsettingen i integreringsarbeidet ble utvidet fra det sosiale til det kulturelle. Siden har det, uavhengig av sektortilhørighet, vært en prioritert kommunal oppgave å legge til rette for at innvandrerne kan ta vare på sin egen kultur, og ikke minst dele den med andre drammensere. Drammen er sterkt preget av flerkultur i utallige varianter, fra små «kebabkvelder» til store world music-arrangement. Drammen kommunes flerkulturelle profil har blitt dyrket videre etter 2000 i regi av Interkultur, et organ med et særlig ansvar for kulturell inkludering.

Kulturelt medborgerskap innebærer sterkere deltaking i sivilsamfunnet. Oppblomstring av innvandrerforeninger, framveksten av flerkulturelle institusjoner à la Victoria og Matendo, og deltaking i idrettsaktiviteter skjedde i et trepartssamarbeid mellom innvandrerbefolkningen, kommunale aktører og frivillige organisasjoner som Fotballforbundet og Drafn. Læringskurven har for alle parter vært bratt med noe sand i integreringsmaskineriet. Til en viss grad fortsetter det å skure når det kommer til integrering og sivilsamfunnet.

Religion utgjør likevel det mest sensitive berøringspunktet mellom innvandrerbefolkningen, spesielt innvandrere og etterkommere med muslimsk bakgrunn, og majoritetsbefolkningen. Møtet med et svært sekularisert sivilsamfunn i Drammen, som ellers i Norge, har vært en utfordring for de mange sterkt religiøse innvandrerne – og for det sekulære flertallssamfunnet. En rekke debatter om religiøse relasjoner har foregått i Drammen gjennom hele perioden med innvandring. Diskusjonene rundt hijab, koranskoler, muslimsk overtaking og omdanning av kristne kirker, og ikke minst moskébygging på Fjell, viser at kompromisser mellom ulike trosretninger og livssyn ikke er lett å få til. Det gjelder i like stor grad innad i innvandrer miljøene i Drammen. Religiøse og

kulturelle gruppemotsetninger fra fraflyttingssamfunnet har forplantet seg i norsk jord. Slike medbrakte kulturkonflikter, for eksempel mellom tradisjonelle, konservative miljø og moderne, mer vestlig orienterte innvandrere, har vist seg å trives godt i det lokale jordsmonnet.

Siden 11. september 2001 har klimaet rundt det religiøse tilspisset seg overalt i verden, også i Drammen og på Fjell. Parallelt med en heving av konfliktnivået har det funnet sted en dialog på en bred front. Her forsøker lokale aktører å tilpasse seg hverandres tro og livssyn og forholde seg som et lokalsamfunn til en ny og utfordrende global virkelighet. Ivar Flaten kom til Fjell i 2006, midt under karikaturstriden, og forsto umiddelbart hvor kritisk situasjonen var. Fjell kirke har siden gått fra å være nærmest likegyldig overfor den muslimske flertallsbefolkningen i nærmiljøet til å være en pådriver i det lokale inkluderingsarbeidet, også langt utover den religiøse dialogen.

Det kulturelle medlemskapet er påvirket av både stat og marked, men mye skjer i sivilsektoren. Mens det sosiale feltet er nokså lovregulert, er normene i sivilsamfunnet mindre formelle, og de kulturelle kodene læres på en annen måte. Det klassiske eksemplet er dugnad, men det gjelder også for foreningslivet og for religionens plass i samfunnet. Det kulturelle medlemskapet er utfordrende også fordi sivilsamfunnet gir rom for gjensidig tilpasning. Hvordan skal etnisk norske forholde seg til en institusjon som koranskoler når færre og færre etnisk norske barn er eksponert for religiøs oppdragelse i Norge à la søndagskole? Og hvordan skal de med innvandrerbakgrunn kunne takle russefeiring, et sært og problematisk norsk ungdomsritual?

Erfaringene så langt med å oppnå kulturelt medborgerskap for innvandrerne i Drammen må sies å være blandet. Kommunen har tilrettelagt for kulturell inkludering generelt, men spesielt gjennom oppbygging av en kultursektor med en klar ambisjon om å styrke det flerkulturelle. Fram til 2010-tallet drev kommunen

med utstrakt morsmålsopplæring, og både sekulære og religiøse foreninger grunnlagt på etnisitet eller nasjonalitet har mottatt en god dose offentlig støtte. Kommunens kulturpolitikk har også lagt til rette for kommersielle krefter for å styrke flerkultur. Det har ikke overraskende skapt misnøye og debatt. Striden om Unions profil føyer seg inn i en rekke lokale kulturstrider fra idrett og dugnad til Fjells omdømme. Om en ser integreringshistorien i Drammen fra et konfliktperspektiv, er det klart at kulturstriden anno 2020 overgår motsetninger med opphav i sosiale forhold.⁷⁷ Det handler spesielt om kulturelle rivninger med et religiøst bakteppe. Satt på spissen: I offentlig retorikk siden århundreskiftet utgjør fundamentalistiske, islamistiske kulturpraksiser og jihadister en større samfunnstrussel enn arbeidsløshet og trygdesvindler blant innvandrerbefolkningen. Denne lokale kulturelle integreringshistorien har vist at motsetningene fins og at lokalsamfunnet har en veg å gå før en oppnår en praksis preget av gjensidig kulturell forståelse. Samtidig viser offentlige og private aktører i Drammen pågangsmot og handlingsvilje. Løsningene er politiske, og i tråd med gjensidighetsprinsippet i flerkulturell politikk skal innvanderne også politisk ha et ord med i laget. Det er på tide å se på politisk medlemskap.

Del IV

Politisk medlemskap

Kapittel 12

Politisk deltaking – fra avmakt til innflytelse

Den amerikanske historikeren Oscar Handlin, en nestor innenfor amerikansk innvandringshistorie, har skildret de europeiske innvandrernes møte med amerikansk politikk som overveldende: «To many pursuits of the New World the immigrant was strange upon arrival; to politics he was strangest of all.»¹ Av alt det nye som innvandrerne måtte forholde seg til, var tilpasning til politikken i tilflyttingssamfunnet mest krevende. At politisk tilpasning har vært den største utfordringen for innvandrerne i det moderne Norge, er ikke dermed sagt. Likevel peker Handlin på et aspekt ved kulturmøtet mellom immigrantene og tilflyttingssamfunnet som ofte er problematisk. Om tilpasningen blir vellykket, vil politisk samhandling være med å lime sammen mangfoldet i et politisk interessefellesskap overordnet etnisk tilhørighet. Tilpasningen går ut på å finne plass i det politiske systemet, påvirke beslutninger, og finne en balanse mellom politisk deltaking i tilflyttingssamfunnet og identifisering med den politiske utviklingen i fraflyttingslandet. Det siste handler om transnasjonale politiske forbindelser, og det transnasjonale har fått større betydning i takt med raskere samferdsel og ny kommunikasjonsteknologi.

I amerikansk innvandringshistorie har ikke de politiske erfaringene fra skandinaviske innvandrerne fått størst oppmerksomhet.² Unntak er bøndenes agrarpopulistiske utspill i 1890-åra der

skandinaver i Midtvesten spilte en nøkkelrolle.³ Sammenliknet med andre innvandrergupper bosatte norske innvandrere seg oftere i samme område eller bygd der de utgjorde en majoritet eller stor minoritet og kunne påvirke lokalpolitikken uten at innvandrerbakgrunnen var relevant. Politisk etnisk mobilisering og transnasjonale tilpasninger hos de større innvandremiljøene i storbyene, eksempelvis irene, italienerne og sørøsteuropeiske innvandrergupper, har derimot vekket større historisk interesse. Et gløtt inn i dette fenomenet gir den populære tv-serien på 00-tallet – *Sopranos*. Innslag fra denne politiske kulturen fra storbyene finner vi også blant norske immigranter i byene der de var relativt mange, som i Chicago og Seattle. Det er uten tvil et langt steg fra mafia-liknende forholdene i storbyene i USA i først delen av 1900-tallet til innvandrernes politiske tilpasning i Norge anno 1970 og fram til i dag. Likevel kan en snakke om en felles ramme for historiefortellinga om ulike veger fram til politisk deltakelse: Hvordan har innvandrerne blitt innlemmet i den politiske prosessen? I hvilken grad har innvandrerne klart å utøve makt og innflytelse innenfor det moderne demokratiet? Hvilke erfaringer har samfunnet gjort når det gjelder å forholde seg til en hybrid, transnasjonal politisk identitet?

Den norske konteksten

En målsetting for norsk integreringspolitikk er å gjøre det mulig for innvandrerne å påvirke samfunnsutviklingen. Å delta i samfunnet innebar at innvandrere også kunne være med å utøve makt. Denne tanken var ny. Til å begynne med, på 1970-tallet, var det ikke et uttalt politisk mål å få innvandrerne til å delta i samfunnet. I tråd med klassisk flerkulturell tenkning og ideen om gruppepluralisme var det opp til innvandrerne sjøl om de ville delta eller ikke. På 1980- og 1990-tallet brukte styresmaktene gulrotmetoden for

å innlemme innvandrerne i samfunnet, bl.a. tilskuddsordninger og holdningskampanjer rettet mot innvandremiljøene og majoritetssamfunnet. Med introduksjonsordningen i 2002 tok myndighetene i bruk både gulrot og pisk. Arbeidslinja i den nye integreringspolitikken innebar obligatorisk opplæring på flere punkt, også i samfunnslære. Undervisning i samfunnslære skulle hjelpe flyktninger med å orientere seg i samfunnet og var dermed også en forberedelse til å delta i politikken. Introduksjonsordningen innebar sjølsagt ikke noe påbud om politisk deltagelse. Den nye politikken signaliserer likevel et sterkt ønske og en uttalt forventning om det. De eldre innvandrergруппene, pakistanerne, inderne og tyrkerne var ikke spesielt berørt av introduksjonsordningen og hadde for lengst entret den politiske scenen, ikke minst lokalpolitisk.

Forskningsmessig kom denne vendingen klart til syne i Makt- og demokratiutredningen fra 1998–2002. Et eget bind handlet om makt og demokrati i det flerkulturelle Norge, både innad i innvandremiljøene og i storsamfunnet.⁴ Utredningen fokuserte bl.a. på minoritetselitens sammensetting og påvirkning, og den politiske eliten blant innvandrerne kom under lupen. Siden har det kommet en rekke samfunnsvitenskapelige undersøkelser om politisk deltaking blant innvandrerne, også om forholdene i Drammen.⁵ Samfunnsviterne har forsket på en rekke ulike problemstillinger, bl.a. rekruttering og nominasjonsprosessen, dilemmaet som «innvandrerepresentant» og den transnasjonale dimensjonen. Denne forskningen mangler et eksplisitt historisk perspektiv. I hvilken grad har innvandrerne kunnet gjøre seg gjeldende i den lokalpolitiske maktkampen over en periode på 50 år? Hvordan har dette gått for seg, og hvor står drammenserne i dag når det gjelder minoritetene og politisk deltaking?

Arbeidsinnvandrerne går til aksjon

I utgangspunktet var arbeidsinnvandrerne formelt utdefinert fra deltaking i den politiske prosessen. Status som arbeidsinnvandrer ga ingen politiske rettigheter; dessuten skulle de bare jobbe i Norge og ikke drive med politikk. Innvandrerne befant seg politisk i en til dels sjølforskyldt avmaktssituasjon, men det er klart at de hadde «interesser» i forhold til arbeids- og levevilkår i Norge. Som utlendinger uten politiske rettigheter og med manglende kjennskap til språk og kultur var det først og fremst andre, det vil si etniske nordmenn, som måtte ivareta arbeidsinnvandrerens interesser. I Drammen var det i startfasen fagforeningene og offentlige myndigheter som inntok denne rolla og ivaretok rettighetene til arbeidsinnvandrerne.

Ifølge Ynge Carlsson var fagforeningene i Drammen oppatt av at arbeidsinnvandrerne ikke skulle utvikle seg til å bli en underklasse.⁶ Kilden her er faren hans, Einar Carlsson, som var en lokal tillitsvalgt ved Norwegian Paper Mill / Norcem Paper Mill. Lønnsvilkåra var viktige, og i 1970 hadde styret ved Mjøndalen Arbeiderforening et innlegg i Drammens Tidende-Buskeruds Blad der styret korrigererte utsagnet til sjefen ved det regionale arbeidskontoret om at Drammen nøt godt av billig arbeidskraft fra utlandet.⁷ Styret forklarte at arbeiderne, som ble omtalt som «framragende arbeidsfolk», fikk *norsk* tariff og derfor ikke var «billig arbeidskraft». Videre kom styret med en programerklæring når det gjaldt fremmedarbeiderne: «Som tillitsmenn er dette en av våre største oppgaver.» I praksis var det også konflikter over lønn. Det har ikke vært mulig å komme på spor av større arbeidskonflikter mellom arbeidsinnvandrerne som gruppe og fabrikkieierne, sjøl om det sikkert fantes misforståelser på individnivå.⁸ Der det fantes konflikter, som i Stenersen-saken, tyder kildegrunlaget på at fagbevegelsen i Drammen var relativt bevisst sin rolle som faglig organisasjon, også for arbeidsinnvandrerne.⁹

Fram til 1980-tallet var det sporadisk kontakt mellom offentlige myndigheter og arbeidsinnvandrerne. Det er i alle fall én episode som viser at kommunale myndigheter i Drammen var beredt på å gripe inn i det private næringslivet og forsvare velferdsinteressene til arbeidsinnvandrerne.¹⁰ Det dreier seg sjølsagt om Stenersen-saken. For å gjenta hovedtrekkene: Stenersen hadde innkvartert arbeiderne under svært kummerlige forhold og ble pålagt av kommunen å rette opp situasjonen i henhold til helseforskriftene. Det samme gjentok seg en rekke andre plasser, og Stenersen havnet i en rettssak både med LO og lokalavisene. Det hele endte med at arbeidsformidlingen ved Hercules ble avsluttet, mens Stenersen fortsatte videre med annen omstridt forretningsdrift.¹¹

Nordmenn tok seg av arbeidsinnvandrernes interesser i startfasen, men en aktivistisk holdning blant pionerinnvandrerne var i emning. I 1978 organiserte de tyrkiske arbeiderne seg i Tyrkiske arbeidsforening og hadde i 1981 195 medlemmer.¹² Arbeiderne mobiliserte flere ganger for å fremme krav overfor myndighetene. Vi har sett hvordan arbeiderne flere ganger oppsøkte sosialkontoret for å få hjelp til å skaffe bolig.¹³ Henvendelsene lå bak sosialsjefens beslutning i annen del av 1970-tallet om å bygge opp et formelt apparat skreddersydd etter innvandrernes behov. Mot slutten av 1980-tallet kom en aksjon blant tyrkerne for å få lagt til rette for morsmålsundervisning for barna.¹⁴ Aksjonen ble en del av en generell trend i retning av en flerkulturell politikk der debatten om morsmålet sto sentralt. Seinere kom liknende utspill fra lokale, islamske innvandrersorganisasjoner for å få tilrettelagt religionsundervisning. Uten formelle politiske rettigheter var arbeidsinnvandrerne nødt til å bruke aksjonskanalen for å påvirke myndighetene.

Den første formelle organiseringen – innvandrerrådet

Innvandrerrådet har så langt vært et viktig tema i flere kapitler i Drammens integreringshistorie, blant annet politikktutforming, innvandringsdiskursen og kulturformidling. Men hva har innvandrerrådet hatt å si for innvandrernes politiske deltaking? For oversiktens skyld er det greit å rekapitulere hovedtrekkene i innvandrerrådets tilblivelse. Aksjonskanalen var per definisjon ad hoc og i lengden uhensiktsmessig. Etter hvert som innvandrerbefolkningen vokste og berøringsflaten ble utvidet, fikk både innvandrerne og kommunen behov for mer permanent og formell kontakt. I oktober 1983 fikk ulike representanter/foreninger for innvandrere innkalling til det første rådsmøtet. Rådsmøtene fungerte som en slags rådslåing for kommuneadministrasjonens samarbeidsutvalg for innvandrersaker. Kommunen kalte inn til møte etter behov.¹⁵ Et ordentlig innvandrerråd for og av innvandrere kom på banen i begynnelsen av 1990-tallet, men fikk aldri noen formell plass i det lokale demokratiet.

Betyr det at innvandrerrådet ikke hadde noen som helst betydning for politisk deltaking? Etableringen av innvandrerrådet må ses som et politisk eksperiment, et forsøk på å dra innvandrerne mer inn i styre og stell. Erfaringene med innvandrerrådet er et studium i hvordan to eller flere ulike politiske kulturer har tilpasset seg hverandre. Sentralt står demokrati- og maktforståelsen. Dette lå til grunn i striden om innvandrermeldinga på 1990-tallet der innvandrerne uttrykte misnøye, og det var ikke den eneste gangen. I 1995 måtte daværende leder for innvandrerrådet, Shahid Iqbal Bhatti, gå av. Et enstemmig styre i rådet hadde ikke invitert FrP med på et møte der alle politiske partier skulle være representert. Dermed brøt rådet med *norske*, allmenne, demokratiske spilleregler.¹⁶ For rådet innebar reaksjonen fra kommunen en innskrenking i rådets sjølbestemmelse og maktutøvelse. Hvorfor måtte rådet invitere et

politisk parti som bare ville motarbeide rådet? Kunne ikke rådet sjøl bestemme hvem de ville snakke med?

Etter en harmonisk periode under Hayri Kilinc rundt 2000 gikk rådet inn i en negativ utvikling. Forviklingene i innvandrerrådet var tydeligvis godt avisstoff siden det kom mange førstesides skandaleoppslag med store overskrifter og bilder.¹⁷ I 2003, etter ti års drift, opplevde rådet en større skandale, og den ble starten på innvandrerrådets endelikt.

En rekke begivenheter bidro til en nedadgående spiral som rådet aldri kom ut av. En av intensjonene ved innvandrerrådet var å hjelpe innvandrerne med å tilegne seg kunnskaper om og få erfaring med norsk organisasjonspraksis. Noe prøving og feiling var ikke uforventet, men myndighetene kunne ikke se bort fra det administrative uføret under Yousuf Gilanis ledelse. Regnskapet var alvorlig misligholdt, og fylket holdt i 2007 tilbake organisasjonstilskuddet. Rådet hadde tidligere nytt godt av disse midlene, i 2005 og 2006 til sammen kr 234 000. Etter tilbakeholdelsen hadde rådet ikke lenger noen driftsmidler.¹⁸ Karagöz-saken, altså nestlederens urovekkende uttalelser om krisesenteret for kvinner i Drammen, skapte – som vi har sett – medieoppstyr og indre uro i rådet. Det hele endte med at nestlederen trakk seg, og årsmøtet endte i bråk og nesten handgemeng.¹⁹

Hvorfor hadde ikke rådet fungert etter intensjonene? Aktørene fra den gang har ulike oppfatninger. John Dutton var utlendingssjef noen år midt på 1990-tallet og peker på en åpenbar svakhet ved rådet: manglende representativt demokrati. Han visste ikke om talspersonene fra rådet egentlig representerte noen andre enn seg sjøl og sine nærmeste. Det siste problemet var det flere enn utlendingssjefen i Drammen som bekymret seg for. Manglende demokratisk organisasjonspraksis hos innvandrereforeningene ble viet stor oppmerksomhet i den danske maktutredningen fra 2000, og norske forskere har pekt på liknende forhold; innvandrerne forsto ikke det grunnleggende organisasjonsprinsippet om

representativitet i vestlige samfunn.²⁰ Kulturkonflikter synes å være uunngåelige.

Forskjeller i politisk kultur mellom innvandrerbefolkningen og flertallssamfunnet kan si noe om hvorfor det kunne oppstå gnisninger mellom kommunen og rådet. Situasjonen var allikevel mer komplisert enn som så. Rådet gjenspeilte nemlig konfliktene innvandrerne seg imellom som utspant seg ellers i lokalsamfunnet. Det var rivaliserende grupperinger, for eksempel vietnamesiske og tyrkiske ungdommer, som barka sammen. Innen de større innvandremiljøene, hos tyrkerne og pakistanere, fantes det indre kulturelle og religiøse motsetninger.²¹ Det lå i kortene at disse to innvandrergruppene kom til å dominere rådet, og dermed ble konfliktene trukket inn i rådet.²² John Dutton mente at innvandrerne til tider var sine «verste fiender», slik han uttrykte det. Møtene kunne utvikle seg til det reine spektakkel, og det var nær ved at handgemeng brøt ut på grunn av indre strid og høyt temperament.

Det er mye som tyder på at bildet Dutton tegner av et dysfunksjonelt innvandreråd, har noe for seg. Idealet var et organ som fremmet trevegs integrering. I tillegg til tilpasning mellom stor-samfunnet og innvandrerbefolkningen skulle rådet legge til rette for tilpasning mellom de ulike innvandrergruppene. Rådet besto nemlig av representanter fra innvandrergrupper med ulik landbakgrunn. Dette ble komplisert. En ting var å få ulike nasjonale grupperinger til å fungere sammen, men innvandrergrupperingene i Drammen var også delt opp i klaner. Det fremste eksemplet på sterk klantilhørighet var tyrkerne, men det samme kunne sies om flere miljø der familiene strides om makt og status, også i politikken.²³ Rådet besto tross alt av representanter fra ulike innvandrergrupper. Det er tvilsomt om rådet oppnådde å spleise innvandrergrupperingene sammen, om en fester lit til Duttons skildring. Men problemet stakk dypere: Hadde innvandrerne i det hele tatt noe utbytte av organet hvis det fungerte først og fremst som en maktbasis for enkelte ledere blant innvandrere og ikke

for innvandrerne som kollektiv? Kunne rådet hjelpe innvandrere dersom rådet aldri kunne bli enig med seg sjøl?

Shahid Iqbal Bhatti, en tidligere leder av rådet, har en annen tolkning. Problemene med innvandrerrådet skyldtes ikke først og fremst indre stridigheter, slik den tidligere utlendingssjefen gir uttrykk for, men manglende sjølstendighet og reell innflytelse.²⁴ Rådet følte at kommunen ønsket å beholde kontroll over rådet og hadde derfor en representant på alle styremøter. «Hvorfor kunne ikke vi ha innkalt kommunen når vi hadde behov for det?» spurte Iqbal Bhatti. Som i tilfellet med de tyrkiske foreldrenes protest mot de tyrkiske klassene ved Fjell skole handler det om en reaksjon på en paternalistisk praksis hos myndighetene. Den skapte mye frustrasjon og var en kilde til indre uro.

Ved å framheve konfliktene i innvandrerrådet er det en fare for å overse andre, positive sider ved rådet. Det ble etablert et offentlig forum for å drøfte innvandrersaker og en formell påvirkningskanal for innvandrerbefolkningen. Innvandrerne fikk en paraplyorganisasjon der representanter for innvandrerbefolkningen kunne ha formelle og regelmessige møter med kommuneadministrasjonen og politikerne. Drivkreftene bak etableringen av rådet, Snorre Opsahl og Anna Oliver, framhevet at Drammen var tidlig ute med å få i stand et slikt organ.²⁵ Det faktum at et slikt råd kom på plass, innebar større berøring med norsk politisk kultur og var et framsteg i retning reell politisk deltaking i lokalsamfunnet.

Innvandrerrådet klarte aldri å bli en ordentlig innflytelseskanal for innvandrerne og en maktfaktor i lokalpolitikken i Drammen. Rådet spilte likevel en sentral, forberedende rolle i å få innvandrerne dit de kunne utøve makt. Sadi Emeci, lokalpolitiker med flere perioder bak seg i bystyret, mente at IR framfor alt fungerte som et springbrett for innvandrere med politiske ambisjoner.²⁶ Han hadde sjøl vært nestleder en periode og viste til at lederne av rådet etter hvert fikk formelle posisjoner i lokalpolitikken og i samfunnslivet ellers. Mustafa Ünsal og Shahid Iqbal Bhatti ble

begge viktige lokalpolitikere i Drammens to største partier, Høyre og Arbeiderpartiet. De ble en del av den innvandrerpoltiske pionerkvartetten som ble valgt inn i bystyret i 1995. Begge hadde også tillitsverv i andre organisasjoner. Hayri Kilinc, innvandrerrådets leder rundt århundredskiftet, hadde en lang rekke verv i ulike organisasjoner, ikke minst i fagbevegelsen. Han var klubblleder på Star Maling og Lakk, nå Carboline, i nesten 30 år.²⁷ Ellers mente Emeci at rådet var viktig som en arena for skoloring av innvandrereledere for deltaking i organisasjonslivet i Norge generelt. En må også kunne regne med at rådet stimulerte politisk deltagelse ved å synliggjøre innvandrere i lederposisjoner.²⁸

Etter skandalen rundt årsmøtet i 2008 gikk innvandrerrådet gjennom en total kulturell forandring. Rådet, som tidligere hadde hatt mannlige ledere med muslimsk bakgrunn (Khadim Hussain, Mustafa Ünsal, Shahid Iqbal Bhatti, Hayri Kilinc, Yousuf Gilani og Ali Duymaz), fikk nå sin første kvinnelige og ikke-muslimske leder, Ana Maria Silva-Harper opprinnelig fra Venezuela, men gift norsk og aktiv i Drammen Høyre. Tidene hadde forandret seg. Innvandrerrådet var ikke lenger et springbrett inn i lokalpolitikken, men lokalpolitiske erfaringer var vegen til makta i rådet.²⁹

Rådet byttet navn til *Drammen minoritetsråd* (DMR) fordi det tidligere navnet var sterkt belastet. Rådet fikk til å begynne med også en mindre framtreddende plass i offentligheten. Året før hadde Drammen innvandrerråd tatt på seg rolla som et foreløpig fylkesråd for innvandrere i hele Buskerud fylke. Buskerud innvandrerråd (BIR) ble etablert, og det kom etter hvert inn representanter for andre deler av fylket. Personer med nær tilknytning til Drammen dominerte, og nå hadde Drammen i grunnen to formelle paraplyorgan for innvandrere. Lederen av BIR, Bijan Gharahkhani, var svært synlig i Drammen. På bakgrunn av medieoppslag ser det ut som om Drammens minoritetsråd kom i skyggen av fylkesorganisasjonen.

BIR ønsket å bli et dialogforum og framhevet sin rolle som

brobygger mellom nordmenn og innvandrere. Målet var vellykket integrering.³⁰ Formålsparagrafen er klar, og innholdet radikalt: «BIR arbeider for likestilling mellom minoriteter og resten av samfunnet – *uavhengig av kjønn, religion, seksuell legning eller politisk overbevisning*» (utheving i vedtektene).³¹ Det kan virke som om rådsarbeidet etter skandalen ble noe avpolitisert. I alle fall er både BIR og DMR mindre omstridt i dag enn innvandringsrådet var i si tid. Profilen som interesseorganisasjonen for innvandrere, eller enkelte innvandrergrupper, ble nå tonet ned til fordel for samarbeid med storsamfunnet.

Mens både BIR og DMR var sekulære organisasjoner, ble det i 2008 etablert et tredje forum for tverrkulturell dialog, nemlig *Drammen og omegn tros- og livssynsforum*.³² Innvandrerrådet og skandalene rundt det var sterkt påvirket av etnisk rivalisering der religiøs tilknytning eller manglende sådan utgjorde et viktig innslag. Oppretting av Dialogforumet og etter hvert innvandrernes inngang til bystyret og lokalpolitikken bidro også til å gi innvandrerne andre kanaler for å kunne delta i samfunnslivet. Dermed mistet paraplyorganisasjoner noe av sin betydning og prestisje. Det var ikke lenger like viktig å ha kontroll over rådet. Organisasjonene ble sekulariserte, og nå kunne en hvilken som helst innvanderer inneha ledervervet uten å være muslim, hankjønn- og uten etnisk mobilisering. Innvandrerrådet hadde nær sagt utspilt sin rolle som talerør for innvandrerbefolkningen i Drammen. Motsetningene som hadde preget rådet, forsvant imidlertid ikke. De ble heller kanalisert inn i lokalpolitikken og de lokale partiorganisasjonene.

Innvanderne og etterkommerne i kommunepolitikken

Det tok om lag et kvart århundre etter at de første arbeidsinnvandrerne kom til Drammen, før innvandrerne i byen tok til å

engasjere seg i lokalpolitikken. En av de aller første innvandrerne som meldte seg inn i politikken i Drammen, var den tyrkiskfødte Mustafa Ünsal.³³ Som så mange andre tyrkere i Drammen kom Ünsal fra provinsen Konya. Han hadde vært med i lokallaget til AUF, men gikk seinere over til Høyre. Organisasjonserfaringen hadde han først og fremst fra det tyrkiske foreningslivet i Norge. I en alder av 20 år ble han leder for Det tyrkiske ungdomsforbundet i Norge.³⁴ Ünsal måtte ha lagt ned et betydelig arbeid her. Sosiolog Jon Rogstad som har forsket mye på innvandring, karakteriserer det tyrkiske ungdomsarbeidet i Norge som en suksesshistorie.³⁵ Ünsal var også opptatt av islam og ble en drivkraft bak Det islamske kultursenter i Drammen. Ünsal kom med i lokalpolitikken i Drammen etter valget i 1991. Han sto på lista til Drammen Høyre og fikk være med i utvalgsarbeid som varamedlem i skolestyret.

Ünsals interesse for norsk politikk var et unntak og slett ikke representativt for verken innvandrerne eller for tyrkerne som gruppe. Tallene for Buskerud viste at i valget i 1987 var det bare 40 prosent av innvandrerne som hadde stemmerett, som stemte, sammenliknet med 70 prosent for befolkningen for øvrig.³⁶ Den gangen var det 5000 stemmeberettigede innvandrere i Buskerud fylke hvorav 3000 i Drammen. Det dreide seg altså om relativt mange velgere. Innvandrerrådet var opptatt av å gjøre noe med dette og holdt valgmøte på Fjell i forkant av valget i 1991. Det hjalp lite, og framgang i deltakelse uteble. Bydelene der innvandrerne var mest dominerende, som Fjell og Strømsø, lå på bunnen når det gjaldt stemmeavgivning blant dem som hadde stemmerett. Den lå fremdeles på 35–40 prosent rundt århundreskiftet.³⁷

1995 – gjennombruddsvalget

Et definitivt gjennombrudd for innvandrerne i lokalpolitikken kom derimot i 1995. I bystyret kom det inn hele fire representanter

Tabell 7: Representanter med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn i Drammen bystyre 1995–2019.

	1995	1999	2003	2007	2011	2015	2019**
Arbeiderpartiet	2	2	5	8	4	4	3
Høyre	2	2	1	3	4	3	3
SV	0	0	2	1	1	1	1
Venstre	0	0	0	0	1	1	0
KrF	0	0	0	0	0	0	0
Sp	0	0	0	0	0	0	0
FrP	0	0	0	0	0	0	0
Bylista	0	0	-	-	-	1	-
MDG	-	-	-	-	-	0	1
Totalt	4/69	4/69	8/49	12/49	10/49	10/49	8/57
I prosent	5,8	5,8	16,3	24	20,4	20,4	14,0

**Nye Drammen kommune bestående av Nedre Eiker og Svelvik kommune i tillegg til Drammen.

med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Dette var ikke unikt for Drammen, men skjedde parallelt i flere andre norske byer.³⁸ I Oslo økte tallet på representanter med innvandrerbakgrunn fra én til fire, tre kom inn i Bergen, to i Stavanger og én i Arendal, Skien og Lier (Kadafi Zaman). I tillegg til Ünsal fra Høyre kom Ali Kaya inn, også fra Høyre, mens to representanter for Ap, Gülcan Özalp og Shahid Iqbal Bhatti, også ble vagt inn. Iqbal Bhatti var som Ünsal samfunnsengasjert blant annet i SOS Rasisme og dessuten aktiv i fagbevegelsen, mens Kaya og Özalp var nokså ferske i politikken.³⁹

Det er mye som taler for at de politiske partiorganisasjonene på 1990-tallet hadde blitt oppmerksomme på innvandrerne som velgere og som politisk ressurs. Partiorganisasjonene innså at innvandrere, med en unik kompetanse i innvandringssaker, ville være verdifulle i et flerkulturelt samfunn.⁴⁰ Med håp om å kapre kandidater og stemmer utmeisla partiene en valgstrategi der mangfold

etter hvert ble en vesentlig komponent. Det ble nå viktig at valglista avspeilte lokalbefolkningens flerkulturelle sammensetning.

Men ved valget i 1995 kan en ikke snakke om noe mer enn en gryende bevissthet. De lokale partilagene var ennå ikke helt fortrolige med tanken på at innvandrerne skulle representere partiene i bystyret. Den lokale nominasjonsprosessen viser dette tydelig. Bare 9 av de 700 personene som sto på de 12 valglistene i Drammen, hadde ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, og på 7 av de 12 listene var kandidater med ikke-vestlig bakgrunn totalt fraværende.⁴¹ Gülcan Özalp (Ap) var den eneste med innvandrerbakgrunn som var kumulert på forhand og sikret plass i bystyret. De 9 listenavnene utgjorde 1,3 prosent av alle kandidatene som stilte til valg, altså en klar underrepresentasjon i forhold til innvandrerbefolkningens størrelse i Drammen. Men valgstatistikken viste at ut fra de stemmeberettigede blant ikke-vestlige innvandrere var ikke prosenten helt urimelig. Bare 600 personer med ikke-vestlig bakgrunn hadde nemlig stemmerett, og dette utgjorde 1,5 prosent av alle dem som hadde stemmerett. Denne statistikken kunne tolkes som om de ikke-vestlige velgerne var godt nok representert. Samtidig gir tallet en indirekte indikasjon på hvor kort en hadde kommet med å inkludere denne befolkningen i den politiske prosessen, siden så få var stemmeberettigede.

Mye interessant velgeratferd blant både innvandrergruppene og etnisk norske kan ellers leses ut av velgernes omarbeiding av valglistene. I 1995 var det lov for velgerne å gi personstemmer og stryke kandidater fra listene. Dette fikk direkte følger for utfallet av kommunevalget i 1995. Kaya, Ünsal og Iqbal Bhatti vil ikke ha kommet inn i bystyret uten en kraftig velgermobilisering. Dersom disse tre kandidatene ikke hadde fått et anselig antall personstemmer, hadde ingen av dem kommet med i bystyret. Akkurat hvor mye *etnisk* mobilisering blant velgere av tyrkisk og pakistansk opphav betydde for utfallet av valget, veit en ikke. Men det er ingen tvil om at etnisk mobilisering fant sted og hadde betydning, noe seinere valgatferd bekrefter.⁴²

Lokallaget i Arbeiderpartiet hadde tydeligvis ønske om å få fram en innvandrer i bystyret og satte derfor Özalp på kumulert (sikker) plass. Det var likevel en del skepsis mot henne blant velgerne. Sjøl om hun også fikk mange personstemmer, var hun den kandidaten fra Arbeiderpartiet som fikk flest strykninger i valget i 1995, bare slått av to lite populære kandidater fra Høyre (uten innvandrerbakgrunn). Valget er jo hemmelig; hvilke grunner velgerne hadde for å endre på listene, kan en ikke vite sikkert. Özalp mener sjøl at noen innvandrerskeptiske arbeiderpartivelgere sannsynligvis strøk henne fra lista siden hun var forhandskumulert.⁴³ Samtidig peker hun på at hun kan ha blitt strøket av velgere som hadde samme landbakgrunn, altså tyrkere, eller kanskje av andre muslimer med et mer religiøst fundert verdigrunnlag. Özalp var svært inspirert og opptatt av kvinnekampen, noe som kan ha gjort henne lite populær blant konservative muslimer. Özalp var imidlertid den innvandrer-kandidaten som var mest «norsk» av alle. Hun snakket den lokale drammensdialekten som en innfødt, hadde høyere utdanning og var sterkt påvirket av sekulære tankeganger som feminisme og sosialisme. Hun hadde også akkumulert en del norsk sosial kapital. Det var et lærerpar fra barneskolen på Øren som hadde fått henne med i partiet og vært med på å få henne fram på nominasjonslista.

Özalp var en kandidat med spesielt gode kvalifikasjoner. I en doktorgradsavhandling om innvandrere og politisk deltaking har Beret Bråten, samfunnsforsker fra Drammen, pekt på hvordan kvinnelige politikere med innvandrerbakgrunn kombinerer to etterspurte bakgrunnsegenskaper. Det var egenskaper som ville kunne slå positivt ut i nominasjonsprosessen.⁴⁴ Bråten kaller dette for *wow-effekten*. Men de kvalitetene som hadde vært med på å gjøre Özalp spiselig for nordmenn eller den lokale partieliten i Drammen Arbeiderparti, var også kvaliteter som gjorde henne fremmed overfor deler av minoritetsbefolkningen i Drammen. Özalp var klar over de lokalpolitiske skillelinjene hos innvandrer-

befolkningen. Hun mente imidlertid at en ikke måtte overdrive betydningen av dem. Barrierene mellom gruppene var ikke større enn at den mest konservative tyrkiske foreningen i byen hadde gratulert henne formelt med valgresultatet. Hun tolket det slik at også de konservative, religiøse norsk-tyrkerne gjerne vil ha henne til å representere dem.

Özalp var også den lokalpolitikeren med innvandrerbakgrunn som gjorde seg mest bemerket i det politiske landskapet. I lokal-avisa ble hun kåret til «dagens drammenser» med følgende begrunnelse:

I Drammens bystyre er det fire representanter med fremmedkulturell bakgrunn. Ingen av disse har markert seg særlig, men nå ser det ut som om tyrkiske Gulcan Tademir (31) [Özalp] er i ferd med å gjøre det. Tirsdag sto hun fram i DT-BB og etterlyste tøffere tiltak mot forurensning. Og til bystyrets møte 27. oktober har hun meldt en interpellasjon om et ømtålig tema, nemlig om kommunens sviktende innsats overfor innvandrere og flyktninger [...]. Så vidt vites er det første gang en innvandrer-representant reiser en interpellasjon i bystyret [...]⁴⁵

Som lokalpolitikere ellers hadde pionerkvartetten ulike – til dels svært ulike – syn på de politiske sakene. Likevel hadde alle representantene en felles holdning til samfunnets offentlige rolle; offentlige tiltak måtte settes i gang for å bedre oppvekstvilkårene og levekårene generelt for innvandrerbefolkningen i Drammen. Dette kommer fram i de interpellasjonene som disse representantene la fram i bystyret. De oppfordret ordføreren til å prioritere og sette i gang slike tiltak.⁴⁶ Innvandrerrepresentantene hadde med andre ord en ombudsmannsrolle der de fulgte med argusøyne sakene som angikk innvandrere.⁴⁷

1999 – på stedet hvil

Innvandringspolitikken var også i 1999 et heitt politisk tema. Valgreklamen for Fedrelandspartiet, nå representert av Frank Hove (tidligere Stopp Innvandringen), vitner om det:

UT med alle falske asylsøkere. Ca. 15 % av Drammens befolkning er innvandrere. Fedrelandspartiet vil gjerne ha en folkeavstemning om innvandring. Stortingspartiene følger ikke sitt eget vedtak om innvandringsstopp fra 1975. I år utgjorde de fremmedspråklige elevene som begynte på første klasse på Fjell skole 75 %. I følge de andre partiene i bystyret står nå de andre bydelene for tur. Ønsker du en fremmedgjøring av byen vår? Stemmer du på Fedrelandspartiet hjelper du oss med å stoppe innvandringen. Etter 8 år i bystyret er jeg rede for fire nye år.⁴⁸ (utheving av Hove)

Men også fra moderat hold hadde politikerne kommet med uttalelser som i alle fall kunne tolkes som innvandrings skeptiske. Ordføreren fikk kritikk fra sin partifelle, lederen for innvandringsrådet, Hayri Kilinc, for negativ omtale av hijab.⁴⁹ Han mente at slike uttalelser kunne komme til å skade oppslutningen om Arbeiderpartiet i det forestående kommunevalget. Denne kritikken kom fra en innvandrer som var gift med en norsk kvinne, var klubbleder på arbeidsplassen og ellers kjent for innsatsen i det frivillige idrettsarbeidet i Drammen, altså et skoleeksempel på vellykket tilpasning.⁵⁰

Men det var spesielt etter at stemmene var telt opp at en ser at innvandring fremdeles opptok drammenserne. I forrige valg hadde innvandrerbefolkningens bruk av personstemmer fått mye medieoppmerksomhet, mens i 1999 kom etniske nordmenns strykning av kandidater med innvandrerbakgrunn under lupen. Drammens Tidende slo opp på førstesida nyheten om at kandi-

dater med innvandrerbakgrunn ble strøket for å prøve å holde dem utenfor bystyret.⁵¹ Eller var det for å signalisere at innvandrerne ikke burde ha stått på lista i det hele tatt, og slett ikke på kumulert plass? Iqbal Bhatti fra Arbeiderpartiet hadde hele 340 strykninger, mens partifellen Yousuf Gilani hadde fått 263, Ünsal og Kaya fra Høyre henholdsvis 218 og 93. Avisene gjenga ikke tallene for personstemmer, men slo fast at innvandrer kandidatene var også blant dem som fikk mest personstemmer. Etter valget var Ap-representantene Iqbal Bhatti og Gilani oppbrakt over strykeaksjonene. Motstanden mot innvandrere sto fremdeles så sterkt blant folk at mange strøk dem trolig bare på grunn av navnene. Det lokale Ap-laget gikk offentlig ut med en støtteerklæring til sine innvandrer kandidater og minnet om at nominasjonsmøtet sto bak plasseringen av de to på kumulerte plasser.

2003 – «innvandrer kupp»

Nettopp rabalderet rundt de kumulerte kandidatene fra Arbeiderpartiet under valget i 1999 kan forklare utfallet av nominasjonsprosessen forut for valget i 2003, spesielt i Arbeiderpartiet. Under nominasjonsmøtet ble kandidater med innvandrerbakgrunn skjøvet nedover på listene hos flere partier. Bare SV hadde innvandrerne høyt på lista, hos FrP sto det en innvandrer først på ellefte plass, for Høyre på trettende, men likevel på sikker plass, og hos Ap helt nede på attende plass.⁵² Dette var bakgrunnen for en enda kraftigere mobilisering blant velgerne med minoritetsbakgrunn enn under forrige lokalvalg. Det var spesielt det tyrkiske miljøet i Drammen som ble provosert, ifølge DT.⁵³ Valgresultatet ble omtalt som et innvandrer kupp. Når en ser på utgangspunktet for kandidater med innvandrerbakgrunn, var det i alle fall ikke langt fra sannheten.

I dette valget var det bare Ünsal med innvandrerbakgrunn som

Tabell 8: Representanter med innvandrerbakgrunn valgt inn i Drammen bystyre 2003.

Kandidat	Tilleggsstemmer	Opprinnelig listeplass	Ny listeplass
Arif Erkök (Ap)	347	41	7
Haydar Özbal (Ap)	314	44	8
Yousuf Gilani (Ap)	302	26	9
Shahid Iqbal (Ap)	130	19	11
Sebiha Safak (Ap)	68	18	14
Sadi Emeci (SV)	205	4	1
Asif U. Khalil (SV)	114	3	4
Mustafa Ünsal (H)	312	13	7

Kilde: Innvandrerkupp i Drammen, NRK.
«Innvandrerkupp i Drammen», NRK, <https://www.nrk.no/buskerud/innvandrerkupp-i-drammen-1.274179>, hentet 14.7.2018.

stilte for Høyre. Nominasjonsmøtet hadde plassert han på trygg plass, men som ved de forrige valgene fikk Ünsal igjen mange tilleggsstemmer. På lista til Ap var det langt flere med minoritetsbakgrunn, og det var her det store jordskjelvet traff. Hele 5 av 14 representanter som ble valgt inn for Ap, hadde innvandrerbakgrunn. Igjen avgjorde personstemmer sammensetningen i Aps bystyregruppe, og igjen hadde ingen av kandidatene med innvandrerbakgrunn sikker plass.

Til sammen hadde 8 av 49 representanter innvandrerbakgrunn, det vil si i overkant av 16 prosent. Dette var ikke så langt under innvandrerbefolkningens andel av byens totale befolkning på ca. 15 prosent. I så måte var ikke tallet på representanter med innvandrerbakgrunn oppsiktsvekkende høyt. Likevel er prosenten antakelig en god del høyere dersom en tar utgangspunkt i tallet

på innvandrere som hadde stemmerett heller enn i befolkningsandelen.

Det var ikke først og fremst selve resultatet som skapte debatt, men måten det skjedde på. Det hadde nemlig foregått storstilte organiserte aksjoner blant innvandrergруппene. Slike velgerkampanjer var uvant, men ikke ukjent i norsk valghistorie. Det meste kjente eksempel er kvinnekuppet under kommunevalget i 1971.⁵⁴ Det var likevel en viss forståelse for innvandrermobiliseringen på bakgrunn av nominasjonsutfallet. Noe annet var uregelmessighetene under aksjonene, spesielt ved valgavviklingen på Fjell. Her kom det skarpe reaksjoner fra flere, også fra innvandrere.⁵⁵

Forvirring rundt avstemningprosedyren skyldtes i utgangspunkt endringer i valgreglementet som tillot former for velgerassistanse. Formålet var nettopp å hjelpe innvandrerne fram til politisk deltakelse. Det var til og med tillatt for velgerne å ha med en hjelper inn i stemmeavlukket. På Fjell var det litt ulike versjoner blant valgfunksjonærene om, eller i hvilken grad, lovparagrafen hadde vært misbrukt. Lederen for valgstyret på Fjell, Nils Stablum, uttalte at det var riktig at flere velgere med innvandrerbakgrunn hadde fått språkhjelp. Han mente at dette foregikk innenfor lovens rammer. Andre i valgstyret hevdet derimot at det heller var snakk om «dobbelstemme» enn reell valgassistanse. Kommuneadministrasjonen bestemte at forholdene skulle undersøkes, men støyet rundt «assistert stemmeavgivning» fikk ikke noen konsekvenser for valgutfallet.

Valget i 2007 – skup eller skandale?

Etter alt oppstusset under forrige valg skulle en tro at partiorganisasjonene og valgstyret i Drammen kommune hadde blitt klokke av skade. Det var ikke tilfellet. Det ble ikke drevet noen form for forebyggende arbeid blant byens innvandrerbefolkning forut for

valget for å hindre komplikasjoner ved valgavviklingen. En grunn til at valgstyret i Drammen ikke grep inn, var at velgeraksjoner, inkludert etnisk mobilisering, slett ikke var ulovlig. Slik aktivitet er kanskje heller et positivt tegn på velgernes og kandidatenes politiske engasjement.⁵⁶ Det kan derfor være nærliggende å tolke innvandrervelgernes atferd i 2007 som en indikasjon på en tiltakende interesse for lokalpolitikk og politisk integrering. Innvandrerbefolkningen var et skritt nærme politisk medborgerskap, det vil si innlemming i det norske politiske systemet.

Det skjedde imidlertid mye klanderverdig ved valget i 2007. Som ved forrige lokalvalg forekom det uregelmessigheter. Ikke bare lå de i en etisk og juridisk gråson, men brøt valgloven og var straffbare handlinger. Journalistene i Drammens Tidende oppsummerte valget som «organiserte velgeraksjoner, minoritetskupp og kjøp av stemmer».⁵⁷ Journalistene leverte en metoderapport, «Valgfusksaken», til Skup-konferansen i 2008. Kombinasjonen av kampanjer, kupp og korrupsjon kastet en mørk skygge over lokalpolitikken i Drammen. Innvanderne som kollektiv gruppe og Arbeiderpartiet ble de store taperne.

En grunn til bråket rundt valget var det faktum at det var få kandidater med innvandrerbakgrunn på kumulert plass.⁵⁸ En skal ikke utelukke at en viss innvandrerskepsis gjorde seg gjeldende under nominasjonsprosessen. Det var spesielt i Arbeiderpartiet at innvanderkandidater følte seg dårlig behandlet under nominasjonsprosessen. Men saken har også en pragmatisk side. Ved grundig og hyppig omarbeiding av valglistene til fordel for kandidater med innvandrerbakgrunn hadde en ny velgerpraksis etablert seg. Gjennom etnisk mobilisering sørget velgerne nemlig sjøl for å få «sine» representanter valgt inn i bystyret – uansett hvordan lista kom til å se ut etter nominasjonsmøtene.

Like fullt kom resultatet som et sjokk. Drammens Tidende slo opp valgresultat med store overskrifter på førstesida: «Kuppet halve AP».⁵⁹ Åtte av de femten Ap-representantene hadde

innvandrerbakgrunn. I tillegg til representanter med tyrkisk og pakistansk bakgrunn kom det inn for Ap Ravi Sunder, født i India, men oppvokst i Drammen, og Lola Awoyemi som kom fra Nigeria, men også hadde bodd lenge i Drammen. Men også kandidater med innvandrerbakgrunn på nominasjonslista til Høyre fikk rekordoppslutning. Ünsal fikk følge av norsk-tyrkisk Hatice (Elmacioglu) Lük, og Ana Maria Silva-Harper med venezuelansk bakgrunn. Og i SV fortsatte Sadi Emeci. Totalt hadde 12 av 49 representanter i bystyret minoritetsbakgrunn, nesten 25 prosent av bystyret. Dette var klart i overkant av andelen av lokalbefolkningen med innvandrerbakgrunn (18 prosent).

Om den etniske mobiliseringen ikke hadde omfattet uregelmessigheter og direkte lovbrudd, ville kanskje drammenserne akseptert valgresultatet uten videre oppstuss. Men en uke etter valget avslørte journalistene i Drammens Tidende lovstridige handlinger under valget. En ble vitne til et intrigemakeri uten lokalhistorisk sidestykke.⁶⁰ Overskriften i den første reportasjen i DT lød: «Fikk 50 kroner for å stemme AP».⁶¹ Ifølge reportasjen hadde sosialklienter fått tilbud om 50 kroner (og noen fikk gratis kebab) hvis de stemte på Arbeiderpartiet. Bestikkelsene knyttet seg til Aps kandidat, Yousef Gilani. Mottakerne av femtilappen hadde nemlig fått i handa en ferdigutfylt valgseddel (Arbeiderpartiets liste) der Gilani var gitt en personstemme. Dessuten hadde en valgfunksjonær meldt fra om Gilanis handlinger under selve stemmeavgivningen. Han skulle etter sigende ha fulgt velgerne inn i avlukket, et klart brudd på de nye lovbestemmelsene.

Gilani mente at det hele var en svertekampanje og anmeldte til politiet tre personer som han anklaget for å ha utført de ulovlige handlingene. Videre raste han offentlig mot både DT og valgfunksjonæren. Han følte seg krenket, og skjellsord hagla mot valgfunksjonæren – «apekatt, rasshøl og forbannet idiot».⁶² Gilani påsto at ulovlighetene hadde bakgrunn i turbulens og rivalisering innad i innvandremiljøet rundt valget, og at det var fiendene hans

som sto bak. Det endte med at Gilani etter press fra partiledelsen trakk seg fra det første møtet i bystyret. Etter hvert ble han tatt inn i varmen av bystyret, men ikke av bystyregruppa til Ap. Politiet hadde sikre bevis på at straffbare handlinger hadde forekommet (stemmekjøp), men kunne ikke bevise at Gilani personlig hadde tilknytning til saken.⁶³

Hvor alvorlig var egentlig uregelmessighetene ved dette valget? Var det hele først og fremst et overspill av massemedia? Saken fikk umåtelig stor dekning både lokalt og nasjonalt.⁶⁴ Det var den største saken for Drammens Tidende i 2007 og ble grunnlag for den omtalte Skup-rapporten. Noen drammensere mente at saken ble blåst ut av proporsjoner.⁶⁵ Flere kandidater hadde profittert på mobilisering, framfor alle valgvinneren Tore O. Hansen, og flere partier drev med myke bestikkelser, for eksempel Ap-rosen. Dessuten, hvem ville la seg «kjøpe» ved å få en kebab i neven?

Hos myndighetene og partiorganisasjonene, derimot, ble saken tatt svært alvorlig. Ordføreren og valgstyret var dypt bekymret, og politiet ble koplet inn for å undersøke saken. De nasjonale valgansvarlige delte denne bekymringen. Daværende kommunalminister Åslaug Haga tok saken på største alvor og framhevet at saken var unik i nyere norsk valghistorie. Det var ingen i departementet som kunne huske å ha vært borti noe liknende. Hun kunne ikke utelukke at det ville bli arrangert nyvalg. Det ble varslet full gjennomgang av lovverket. I etterkant av valget sendte departementet ut til høring et forslag om innstramninger i valgloven.⁶⁶

Lokalvalgene fra 2011 til 2019 – tilbakegang eller normaltilstand?

Ved neste valg i 2011 kom det en reaksjon der innvandrerandelen i bystyret ble redusert fra rekordhøye tolv representanter til ti. Ikke overraskende skjedde reduksjonen der økningen i antallet

representanter med innvandrerbakgrunn var størst under forrige valg, nemlig hos Arbeiderpartiet. Her var det bare fire representanter med innvandrerbakgrunn som ble valgt inn for Ap. Masud Gharahkhani, innvandrerbakgrunn fra Iran og oppvokst på Hokksund, kom nå inn i lokalpolitikken i Drammen. Fra forrige valg hadde norsk-pakistaner Aisha Ahmed kommet inn fra Fjell. Ahmed kunne sammenliknes med Gülcan Özalps kandidatur på 1990-tallet. Partiet kunne cashe inn på hennes dobbeltbakgrunn som kvinne med innvandrerbakgrunn. Dessuten var hun i likhet med Gharahkhani ung og oppvokst i Norge. Hun var dermed fortrolig med det norske samfunnet og studerte juss, med andre ord en klassisk representant for den mye omtalte etterkommergenerasjonen med sitt karakteristiske innvandrerdrev.⁶⁷

Etter oppvasken i kjølvannet av forrige valg hadde nominasjonsmøtet i Arbeiderpartiet dempet innvandrersprofilen. Nominasjonsmøtet reduserte antallet kandidater på lista, også de med innvandrerbakgrunn. Dette er noe av bakgrunnen for at venstresida, spesielt Ap, definitivt mistet grepet på velgerne med innvandrerbakgrunn. Før og etter valget lekket partiet flere erfarne bystyrepraesentanter, Gilani, Sunder og Özbal, til andre parti. Terskelen for å bytte parti er generelt lavere hos politikerne med innvandrerbakgrunn, og denne svake partiloyaliteten har blitt en uforutsigbar politisk faktor i lokalsamfunn med en stor innvandrerbefolkning.⁶⁸ Resultatet av partibytte i 2011 førte til at Høyre fikk valgt inn i bystyret flere representanter med innvandrerbakgrunn enn Arbeiderpartiet. Dermed hadde Høyre mot alle odds blitt «innvandrernes parti» i Drammen. Dette var historisk nytt og brøt med trenden at innvandrene stemte på venstresida. Det så unektelig ut som om innvandrervervelgerne hadde tilpasset seg velgeratferden i majoritetssamfunnet. Det var nå snakk om en fragmentert velgermasse og svak partiloyalitet også blant minoritetsbefolkningen. Men i motsetning til i norsk politikk var personlojaliteten sterkere, og velgerne med innvandrerbakgrunn fulgte «sin» representant og skiftet parti.

Dette mønsteret fortsatte under valget i 2015. Antallet representanter med innvandrerbakgrunn ble ytterligere redusert, fra ti til ni. Denne reduksjonen ble til dels oppveid av at norsk-pakistaneren Yousuf Gilani ble varaordfører. Det var oppsiktsvekkende på flere plan. Gilani hadde ikke tyrkisk bakgrunn, han var medlem av Venstre, ikke Arbeiderpartiet eller Høyre. Gilani var også, som vi har sett, en svært omstridt politiker. Like oppsiktsvekkende var Aps valg av Gharahkhani som ordførerkandidat. Det var unikt i norsk valghistorie. Gharahkhani ble den første innvandreren i Norge til å få en slik prestisjetung rolle i lokalpolitikken og var en av Norges første lokalpolitikere med innvandrerbakgrunn på toppnivå. Gharahkhani var, ville mange påstå, et vellykket resultat av norsk integreringspolitikk. Og sin hybrid-identitet omgikk han naturlig og viste den gjerne fram til offentligheten. Han slukte pølser, men holdt også muslimske tradisjoner i hevn. Gharahkhani tapte valget, men vant en plass i politikken på nasjonalt nivå. Han ble heltidspolitiker, seinere stortingsrepresentant og partiets noe kontroversielle talsperson i innvandringsaker. Han ledet partiets migrasjonsutvalg i 2018. Valgforskernes aforisme, «suksess i lokalpolitikken, fiasko i rikspolitikken», gjelder ikke lenger for Drammen.⁶⁹

De ferske valgresultatene i 2019 innebar en relativ tilbakegang for den sterke posisjonen som representanter med innvandrerbakgrunn hadde i gamle Drammen kommune. Av 57 kommunestyrerepresentanter i nye Drammen kommune har 9 innvandrerbakgrunn, det vil si ca. 16 prosent. Uten bakgrunnstall for nye Drammen kommune er det vanskelig å si noe presist om utviklingen, annet enn at den bekrefter trenden fra de forrige valgene: Færre representanter i bystyret har innvandrerbakgrunn. Den svekkete posisjonen kan til dels forklares ved at innvandrerbefolkningene i nabokommunene ikke var like store som den i Drammen. En annen opplagt forklaring er at nominasjonsmøtene gjennom bruk av kumulasjon begrenset velgernes (også innvandrernes) innflytelse under selve avstemningen.

En annen mulig tolkning er at politikken har blitt mer fargeblind med åra. En indikasjon på det siste er at det bare var ett tilfelle der utfallet kanskje kan settes i sammenheng med etnisk mobilisering. Amrit Paul Singh (H) fikk langt flere tilleggsstemmer enn noen annen kandidat og rykket opp fra 48. til 14. plass. Han er den andre representanten i bystyret med indisk bakgrunn (etter Ravi Sunder), er sikh og dekker håret med turban.⁷⁰ Han gikk forbi Havva Ince, med tyrkisk bakgrunn, som sto høyt på Høyres liste, med gode sjanser for å bli gjenvalgt. Etter alt å dømme skjedde dette fordi den etniske mobiliseringen som hadde brakt henne inn i lokalpolitikken, uteble. Hun kastet offentlig hijaben på selveste 8. mars i 2018 og byttet seinere navn, noe som vekket sterke reaksjoner i det tyrkiske miljøet.⁷¹ Resultatet ble at Høyre for første gang siden 1995 ikke fikk inn en representant med tyrkisk bakgrunn. Dette viser at sjøl om etnisitet spiller en mindre rolle i politikken enn tidligere, kan det avgjøre utfallet av valget både for den enkelte politiker og for det etniske kollektivet.

Et annet moment er ulikheter i politisk kultur. Det var i forkant av valget en del transnasjonal turbulens i det tyrkiske miljøet på grunn av et mislykket kuppforsøk og et omstridt valg i Tyrkia med ringvirkninger i det tyrkiske miljøet i Norge. Dette kan ha påvirket det flerkulturelle politiske klimaet i Drammen i negativ retning. Det samme kan sies om bråket rundt varaordføreren Gilani med sin uortodokse tilnærming til politikk. Skandalene rammet han enda hardere i valgperioden etter valgtriumfen i 2015 og satte en foreløpig stopper for hans politiske karriere.

På veg mot en transnasjonal politisk kultur

Lokalpolitikken i Drammen ble etter hvert en svært viktig arena for integrering. Deltaking i lokalpolitikken er på sett og vis lak-

mustesten for en vellykket inkluderingspolitikk. Det politiske feltet utgjør, som Oscar Handlin alt på 1950-tallet framhevet, det samfunnsområdet som mest sannsynlig er vanskeligst for innvandrerne å mestre. Først må en lykkes med integrering sosialt og kulturelt. I pakt med den flerkulturelle tenkningen som ligger til grunn for norsk integreringspolitikk, ville det være naturlig når en skal gjøre opp status for integreringspolitikken, å spørre om to ting: Hvordan har innvandrerne tilpasset seg norske normer for politisk medborgerskap, og hvordan har innvandrernes politiske kultur påvirket forholdet mellom flertallsbefolkningen og mindretallsgrupperingene? Det siste spørsmålet dreier seg om transnasjonale politiske forbindelser. Det handler ikke bare om hva en hadde med seg i bagasjen til Norge, men også politisk tankegodt og praksis som gjenspeiler det politiske livet i utvandringslandet i samtida.

Fra norsk side ser vi at det tok tid før innvandrerne fikk slippe til i partipolitikken. Valgloven ble endret i 1983 slik at utlendinger med tre års botid i Norge fikk stemmerett i lokalvalg, men det var først på 1990-tallet at innvandrerne kom med i lokalpolitikken. Nominasjonskomiteene hos de politiske partiene var av forståelige grunner varsomme med å satse på «innvandrerkandidater». Det lå i luften flere ubesvarte spørsmål: Hvor mange innvandrere var skrevet inn i manntallet? Hadde innvandrerne noen interesse av politisk medborgerskap, det vil si av å delta i norsk politikk? Var de fortrolige med det politiske systemet? Hvordan var det med velgerkompetansen blant innvandrerne? Hadde potensielle kandidater knekt den norske kulturkoden slik at en kunne gjøre seg gjeldende i lokalpolitikken? Behersket de norsk godt nok til å kunne representere partiet på en god måte og til å være med og styre lokalsamfunnet til alles beste?

Det er nokså sannsynlig at innvandrerne i begynnelsen manglet motivasjon for å delta aktivt i lokalpolitikken. Sjøl etter innvandringsstoppen i 1975 levde drømmen hos mange om å vende tilbake

til «heimlandet», det vil si fraflyttingslandet. Tid til politikk var det heller ikke. En skulle tjene så mye penger som mulig under oppholdet. Norsk-tyrkerne i Drammen hadde på 1990-tallet lite utdanning og oftest lav språkkompetanse. Flere levde hverdagen i en tyrkisk enklave med lite kontakt med den norske omverdenen. Samfunnsspørsmålene i fraflyttingssamfunnet kunne engasjere langt mer enn politikken i Norge og i Drammen. Så seint som 2003 viste en undersøkelse at 48 prosent av norsk-tyrkiske velgere var ganske/veldig interessert i tyrkisk politikk og 50 prosent i internasjonal politikk, men bare 37 prosent i norsk rikspolitikk og ikke mer enn 25 prosent i lokalpolitikk.⁷² Med den spente situasjon i og rundt Tyrkia er det neppe grunn til å tro at de transnasjonale forbindelsene har blitt svekket, tvert imot.

Ettersom innvandringen til Drammen holdt fram, spesielt gjennom familieinnvandring, ble mangelen på kandidater med «innvanderforståelse» problematisk. Dersom dette ikke ble bøtt på, kunne det føre til et alvorlig demokratisk underskudd og blokkere for deltaking og inkludering. Arbeiderpartiet, som var et naturlig politisk valg for arbeidsinnvanderne og familiene deres, kom tidlig i gang med en bevisst rekruttering av kandidater med innvandrerbakgrunn. Partiet fant i 1995 den nærmest perfekte kandidaten i Gülcan Özalp. Hennes bakgrunnsfaktorer ville gi partiet god uttelling ved valgurnene.

Özalp var unntaket. De fleste av innvanderne, både den gangen og seinere, fant vegen inn i lokalpolitikken til tross for en nominasjonsprosess som ikke favoriserte dem. De andre tre kandidatene i 1995, alle muslimske menn med konservativ, religiøs forankring, ble stemt inn i bystyret på grunn av velgeraksjoner. Uten velgernes utstrakte listeretting hadde ingen av de tre kommet inn i bystyret. På dette tidspunktet var en heller ikke klar over konsekvensene av velgermobilisering (og skolering) blant innvandrerbefolkningen for valgresultatene. Seinere ble det tatt hensyn til kumuleringsfaktoren når partiene skulle nominere kandidater. Likevel var

det vanskelig å beregne hvordan dette ville slå ut, og utfallet var avhengig av innsatsen til den enkelte politiske aktør under slike velgerkampanjer, jamfør Gilanis valgseier i 2007.

Dette fenomenet, en form for kollektiv politisk handling, er kjent som etnisk mobilisering. Men var det nå egentlig dette som skjedde og fortsatt skjer under lokalvalgene i Drammen? Sosialantropolog Marit Eline Lervik Christensen har studert politisk deltakelse blant norsk-tyrkere i Drammen og stiller seg kritisk til begrepet. Hun argumenterer for at det ikke er snakk om politisk mobilisering basert på en nasjonal-etnisk minoritet, for eksempel som norsk-tyrkere i Drammen. Det dreier seg heller om grupper av innvandrere og etterkommerne deres som aktiviseres på grunnlag av en smalere sosial identifikasjon. Christensen drar fram to grupperinger: Den ene oppfatter seg først og fremst som moderne, i motsetning til konservative tyrkiske innvandrere. Den andre gruppa definerer seg sjøl primært som muslimer og trekker en grense mot sekulære tyrkiske innvandrere. Begge grupper gjør krav på en tyrkisk identitet. Oppdelinga har også en geografisk og sosialøkonomisk (klasse-) dimensjon. Den konservative gruppa består av tyrkere fra Konya og med røtter i landsbygda, mens den sekulære gruppa har større innslag av urbant miljø, lengre utdanning og høyere inntekt. Poenget er at den politiske mobiliseringen må forstås transnasjonalt. Uten at en har med den spesifikke tyrkiske bakgrunnen til de ulike velgergruppene, vil en ikke forstå politiske handlinger i mottakerlandet.

Den mest outrerte og bisarre illustrasjonen på transnasjonal politisk identitet og en sterk påminnelse om de slitesterke politiske røttene i opphavskulturen stammer ikke fra 1990-tallet, men fra 2016.⁷³ Saken dreide seg om forbindelser mellom norsk-tyrkere i Drammen og et tyrkisk høyre nasjonalistisk parti og partiets ungdomsorganisasjon, «de grå ulvene». Det var ulike oppfatninger om hvor langt til høyre dette partiet skulle plasseres på den ideologiske skalaen. Mens etniske nordmenn understreket

partiets fascistiske og terroristiske røtter, la lokalpolitikerne fra SV til Høyre vekt på partiets legitimitet i dagens Tyrkia. Saken om «de grå ulvene» belyser et klassisk dilemma i politisk transnasjonalisme der innvandrerne må forholde seg til ulike verdsett for å delta i politikken i ulike land samtidig.

Tilfeldighetene gjorde at Drammens Tidende kom over saken. Journalister skulle undersøke situasjonen rundt den omtalte skandalen i Fjell Sportsklubb. I reportasjen dukket det opp noen bilder på veggen i klubblokalet med portretter ikke bare av landsfaderen Atatürk, men også av lederen for et nasjonalistisk, høyreekstremt parti med klare fascistiske trekk, MHP. Det viste seg at en av personene i miljøet, Tayfun Candogan, var nestleder i lokallaget til Senterpartiet i Drammen og varamedlem i bystyret. En annen norsk-tyrkisk lokalpolitiker, Havva Ince (tidligere Cuckurkaya) (Ap) rykket ut med kraftig kritikk av Drammens Tidende for reportasjen, med anbefaling til den norsk-tyrkiske befolkningen om å boikotte avisa på grunn av reportasjen. Det gikk tydeligvis hardt for seg. I Skup-rapporten kommer det fram at journalistene ble skjelt ut og truet, og de anonyme kildene var redde for represalier. Den lukkede Facebook-sida til norsk-tyrkerne (ca. 3500 medlemmer) ville ikke slippe Drammens Tidende inn, sjøl om formålsparagrafen understreker at sida er åpen for alle uansett religion eller politisk tilhørighet.

Den videre skjebnen til de to involverte politikere forteller oss noe om hvordan det norske politiske miljøet forholdt seg til transnasjonale innslag i den lokale maktkampen. Etter hardkjøret fra pressen trakk Candogan seg fra partivervet og søkte permisjon fra sine plikter som vararepresentant til bystyret, mens Ince ble presset ut av Arbeiderpartiet. Til slutt endte hun opp i Høyre. Hennes transnasjonale politiske spagat viser hvor vanskelig den politiske tilpasningen kunne være. På den ene sida handlet det om å forsvare det tyrkiske mot angrep fra en kritisk og sensasjonsøkende norsk presse. På den andre sida dreide det seg om ikke å

vanære det nærmeste en kommer en nasjonal helligdom i Norge, nemlig yringsfrihet og meningspluralisme. I dette tilfellet var lojaliteten sterkere overfor Tyrkia og det norsk-tyrkiske. Inces overgang til Høyre viser også noe av det lokalpolitiske spillet for å rekruttere «innvandrer kandidater» og kapre «innvandrerstemmer». Skjebnen til Candogan forteller noe av det samme ettersom han ble tatt inn i varmen i Senterpartiet ved neste nominasjonen til lokalvalg i 2019.⁷⁴ Uten en innvandrer på lista ville Senterpartiet stå svakere blant velgerne. Hvordan Høyre, det frie ords apostel, kunne ta imot Ince med åpne armer, illustrerer hvor langt partiene kunne gå i å tolerere transnasjonale politiske avvik.

Et annet tegn på betydningen av transnasjonal politisk identitet i lokalpolitikken er Gülen-saken. Saken har flere sider. Det mislykte kuppforsøket i Tyrkia i 2016 virket konfliktskapende innenfor det norsk-tyrkiske miljøet og la en demper på offentlig deltaking i politikken.⁷⁵ I og med kuppforsøket ble skillelinja mellom Erdogans støttespillere og motstandere langt skapere. En norsk-tyrkisk kvinne uttalte til Drammens Tidende at «[o]ver natten ble vi fiender. Det er blitt veldig ubehagelig». Hun fortalte videre om netthets, trusler og stygge blikk.⁷⁶ Situasjonen ble opplevd som nærmest traumatiserende av noen i det norsk-tyrkiske miljøet:

Det er forferdelig å gå i byen vår og vite at man har fått et stempel og ikke lenger kan omgå mennesker man har kjent i mange år. Jeg vet at jeg blir sett på som en fiende – i mitt eget land. Hvis dette utvikler seg så kan det bli forferdelig skummelt. Hvem vet hvor det vil ende til slutt? [...] det er uakseptabelt at noen trekker med seg tyrkisk politikk til Norge og truer andre nordmenn med tyrkisk bakgrunn.⁷⁷

Det som imidlertid gjorde saken spesielt brennbar i Drammen, var tilstedeværelsen av en nylig oppstartet montessoriskole, etter sigende med tette band til Gülen-bevegelsen.⁷⁸ Allerede før kuppet

var opprettelsen av skolen omstridt, men skolen kom virkelig i kritisk søkelys etter kuppforsøket. Saken skapte ikke bare lokal interesse, men ble gjenstand for analyse og kritikk på riksplanet, blant annet i en oppsiktsvekkende reportasjeserie i Morgenbladet.⁷⁹ Skolen har måttet tåle hard kritikk, men mest skadelidende ble det norsk-tyrkiske miljøet. Forholdet innad i miljøet ble så uholdbart i Drammen at stortingsrepresentant Lise Christoffersen tok tak i saken og la den fram for Europarådets parlamentarikerforsamling i april 2017.⁸⁰ De skjerpede motsetningene mellom norsk-tyrkere ble ikke mindre da tyrkere en masse tok til å søke asyl i Norge. President Recep Tayyip Erdoğans utrensning og fengsling av opposisjonelle i kjølvannet av kuppforsøket forårsaket en strøm av tyrkiske asylsøkere. I 2017 kom det over 1800 til Norge, og året etter 733. Tyrkere ble plutselig den største gruppa asylsøkere i Norge.⁸¹ Det er derfor ikke overraskende at Gülen's tilhengere nå organiserer seg offentlig. Den tyrkiske innmarsjen i Syria i oktober 2019 kan også virke inn i norsk politikk på den måten at forholdet mellom innvandrere med henholdsvis kurdisk og tyrkisk bakgrunn blir mer betent. I oktober 2019 kom det til alvorlige sammenstøt mellom de to gruppene i Oslos gater.

Hvilken effekt tyrkisk politikk vil ha på det norsk-tyrkiske miljøet i Drammen, er for tidlig å si. Eksilmiljø er ofte ikke lette å handtere, noe episodene i Oslo understreker. Innsiget av ett nytt element i den tyrkiske diasporaen i Norge vil fornye og styrke det tyrkiske elementet i den transnasjonale identiteten hos norsk-tyrkere. Vil det gå på bekostning av politisk medborgerskap i Norge og deltaking i lokalpolitikken? Vil ankomsten av tyrkiske flyktninger forsinke den naturlige, langsomme og myke assimileringprosessen som har skjedd hos arbeidsinnvandrene og etterkommerne deres?

Politisk identitet og transnasjonale lojaliteter til fraflyttingslandet har definitivt preget lokalpolitikken i den nære fortid, og kommer mest sannsynlig til å gjøre det i enda sterkere grad i fram-

tida. Betydningen bør imidlertid ikke overdrives. Det fins tilfeller, også i Drammen, der denne identiteten har lite å si for det politiske handlingsrommet i tilflyttingssamfunnet. Spesielt i en migrasjons-kontekst vil den politiske atferden være dynamisk. SV-politikeren Sadi Emeci er et eksempel på det. Han har bodd på Fjell, men giftet seg med en chilener og flyttet etter hvert til Konnerud, en av byens bedre bydeler. Han ville ikke at barna skulle oppdras i et tyrkisk miljø slik det var på Fjell. På bakgrunn av valgstatistikken er det likevel lite som tyder på at tyrker-bastionen på Fjell har snudd ryggen til Emeci. Heller tvert imot har de sannsynligvis vært med og sikret han plass i lokalpolitikken. På sin side har Emeci heller ikke «sviktet» den tradisjonelle, konservative grupperinga i den saken som kanskje har hatt aller størst betydning for dem, nemlig kampen om å skaffe seg en ordentlig moské.⁸²

Noe av den samme dynamikken kan vi også se i tilfellene Ünsal og Özalp på 1990-tallet. De må kunne sies å utgjøre ytterpunktene i den lokale, sosiale identifikasjonen hos norsk-tyrkere. Akkurat som Konya-tyrkerne på Fjell kan ha bidratt til å fremme Emecis politiske karriere, kan en si det samme om Ünsal. Fjell var ikke bare en tyrker-bastion, men var klart venstresidas politiske banehalvdel. Det vil si at tyrkerne på Fjell som sannsynligvis stemte en masse på Ap og til dels SV, ga mange personstemmer til Ünsal. Han sto ikke på venstresida, men var aktiv høyremann, og han kunne aldri tenke seg å bo på Fjell. Som nevnt er det ikke usannsynlig at den mer liberale Özalp er blitt strøket av noen konservative, religiøse tyrkere, men samtidig ble hun gratulert av det konservative Islamsk kultursenter etter valget.

En kan konkludere med at den norsk-tyrkiske politiske kulturen skiller seg ut ved å legge større vekt på personer enn på partiet. I den grad det norske politiske systemet åpner for personvalg, har norsk-tyrkerne helt siden 1990-tallet vært flittige til å utnytte muligheten. Det gjelder spesielt de konservative tyrkerne fra Islamsk kultursenter som til tider har hatt flere representanter i bystyret.

Islamsk kultursenters higen etter makt og innflytelse i lokalpolitikken ligger bak den kreative og utstrakte bruken av velgerkampanjer. Den enkelte norsk-tyrkiske velger kunne få i handa en utfylt valgseddel og få tilbud om å bli fulgt opp på selve valgdagen og sågar bli geleidet inn i valgavlukket. Religion, familieband og stedstilknytning spiller tydeligvis inn når det gjelder så vel kandidatrekuttering som stemmeavgivning. En tyrkisk lokalpolitiker i Christensens undersøkelse fortalte at foreningen og menigheten gjerne ville ha en stemme i bystyret, og det var bakgrunnen for at denne representanten kom med i lokalpolitikken.⁸³

Forholdet mellom velgerskaren og politikerne er mindre profesjonelt, mer pragmatisk enn i norsk politisk kultur.⁸⁴ Velgerne forventer en del tjenester i retur, men ifølge Christensen var de norsk-tyrkiske politikerne i Drammen svært klar over forskjellen på tyrkisk praksis og politikerrolla i Norge. Men å stå på god fot med den enkelte velger eller velgergruppe var svært grunnleggende for en norsk-tyrkisk politiker. Dette kan forklare den unorske, utstrakte omsorgen som politikerne viser overfor sine velgere under selve stemmeavgivningen.

Hvordan var det med den andre store minoritetsgruppa med lang oppholdstid i Drammen, norsk-pakistanerne? Forskningsgrunnlaget for å kunne uttale seg om norsk-pakistanernes politiske praksis i selve Drammen er ikke like godt som i tilfellet med norsk-tyrkerne. En må likevel kunne gå ut fra at også her vil en finne innslag av pakistansk politisk kultur, i likhet med lokalpolitikken i Oslo. Her har pakistanere vært med i lokalpolitikken på bystyrenivå siden 1987 (i Lørenskog siden 1983).⁸⁵ Norsk-pakistanerne i Drammen er – som de tyrkiske innvandrerne – flittige til å benytte seg av personkampanjer og klanforbindelser for å få inn en bestemt kandidat. Noen ganger går det på tvers av partiets ønsker. Skandalen rundt Gilani, den mest profilerte norsk-pakistanske lokalpolitikeren etter at Iqbal Bhatti gikk ut av politikken, antyder at den politiske prosessen blant pakistanske innvandrere og

etterkommerne avviker fra den norske. Fra utsida ser det ut som om mobilisering og indre etnisk rivalisering henger tett sammen med familienettverk og landsbygdidentitet, i tillegg til religiøs tilhørighet. Her har en et tilfelle av *klandemokrati*.⁸⁶ Under presedekningen av Gilani-saken i 2007 kom det klart fram at det var rivalisering i det pakistanske miljøet mellom Gilani-familien og familien til hans (til da) partifelle, Aisha Ahmed.⁸⁷

Det er interessant at den tredje minoritetsgruppe fra pionertida, inderne, i langt mindre grad har markert seg i innvandrerrådene og lokalpolitikken. Hvorfor har de ikke det? Ravi Sunder, lokalpolitiker med indisk bakgrunn og lang fartstid i styre og stell i Drammen, mente at inderne kunne likne litt på vietnameserne; de var heller ikke så politisk engasjert.⁸⁸ Det var heller ikke enkelt for inderne å mobilisere etnisk siden gruppa hadde ulik religiøs bakgrunn. En annen forklaring kan være at tilpasningsutfordringene ikke var fullt så krevende. De indiske arbeidsarbeidsinnvandrerne hadde mer utdanning enn både pakistanerne og tyrkerne, og etterkommerne topper i dag viktige integreringsindikatorer som utdanning og inntekt.⁸⁹ Behovet for politisk innflytelse har kanskje derfor vært mindre presserende. I dag er inderne imidlertid godt representert i bystyret i Nye Drammen kommune der to av de ni politikere med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn har indiske røtter. Sunder kunne fortelle at for første gang kunngjorde sikhtemplet på Lier under valgkampen i 2019 at det fantes kandidater både i Lier og Drammen med indisk bakgrunn. Dermed kan en ikke utelukke at også hos inderne kunne etnisk mobilisering spille inn i den lokale valgkampen.

Politikk som integreringsbarometer – storm eller stille?

Innvandrerbefolkningen i Drammen har i løpet av en femtiårsperiode blitt langt mer involvert i politikken. På 1990-tallet så det tilsynelatende ut som om lokalpolitikken var av minimal interesse for innvandrerbefolkningen. Et grovt anslag på valgdeltakelsen antyder at ikke mer enn 30 prosent av innvandrerne på Fjell i valgmannallet stemte i 1991. Ved valget i 1991 hadde bare hver tredje innvandrer i kommunen som helhet brukt stemmeretten.⁹⁰ Det er ingen indikasjon på at oppslutningen om valget i 1995 var noe vesentlig større enn tidligere, sjøl om utfallet var nytt. Dette er et mønster som går igjen på landsbasis, og trenden over tid viser at oppslutning om valgene hos innvandrerbefolkningen, som ellers i befolkningen, faktisk minker noe.⁹¹ Denne manglende deltaking skyldes flere faktorer: arbeidsinnvandrernes interesse for arbeid og lønn, vietnamesernes manglende tillit til politiske prosesser og aktører, utdanningsnivået generelt og opplagte kulturelle hindringer som språk, men også manglende kunnskaper om valg og fraværet av en politisk bevissthet og praktisk strategi.⁹² Politisk deltaking er langt mer enn å avgi en stemme ved valgene, men nasjonale undersøkelser viser at innvandrerbefolkningen heller ikke deltar spesielt mye i andre former for uformell, politisk handling.⁹³

«Kuppvalget» i 2003 står i sterk kontrast til de tidligere lokalvalgene og er intet mindre enn et vannskille i den politiske integreringen i Drammen. Mustafa Ünsal forklarte framgangen i 2003 for kandidater med innvandrerbakgrunn slik: «Valget er et skille for innvandrerelgerne. Bevisstheten har vært mye større enn ved tidligere valg. Det er blitt jobbet for at flere innvandrere skal stemme. Blant annet har menighetene oppfordret folk til å bruke stemmeretten.»⁹⁴ Det er tydelig at innvandrerbefolkningen etter århundreskiftet var i ferd med å finne en plass i lokalpolitikken.

Hva har minoritetsbefolkningen så oppnådd ved å delta i den politiske prosessen lokalt? Først og fremst har den greidd å bli rimelig godt representert i bystyret etter gjennombruddet i 1995, spesielt innvandrerbymdelen Fjell. Og dette til tross for at Fjell i samtlige valg har inntatt bunnplassen når det gjelder valgdeltakelse. Nils Stablum kunne etter valget i 2015 forklare at nesten samtlige av «innvandrerepresentantene» i bystyret hadde en eller annen form for tilknytning til Fjell. Enten bodde de eller hadde bodd på Fjell, hadde familie der, eller hadde jobb eller jobbet på Fjell.⁹⁵

Nå det gjaldt å innta maktposisjoner, tok det imidlertid lengre tid før representantene med innvandrerbakgrunn nådde helt opp. Forholdene i Drammen var ikke uvanlige og liknet på situasjonen i lokalpolitikken i resten av landet.⁹⁶ Fram til valget i 2011 var representanter med innvandrerbakgrunn med og påvirket lokalpolitiske saker, men var relativt usynlige på toppnivået, for eksempel i formannskapet eller som gruppeledere eller komitéledere. Emeci (SV) og Iqbal Bhatti (Ap) satt i formannskapet fra 2007. Også Lola Awoyemi var innom formannskapet.⁹⁷ Ved valget i 2011 og igjen i 2015 endret situasjonen seg drastisk. Flere representanter med innvandrerbakgrunn kom med i formannskapet, og både Gharahkhani og Gilani gikk til topps i henholdsvis Ap og Venstre.⁹⁸ Politikerne med innvandrerbakgrunn var ikke lenger bare «partipolitikkers fotsoldater».⁹⁹

Hvorfor kom det nå et rykk oppover i det lokalpolitiske hierarkiet for politikerne med innvandrerbakgrunn? En årsak kan være at de nye representantene med innvandrerbakgrunn ikke lenger var karakteristiske «innvandrerepolitikere». Tvert imot var de ekstremt godt integrert med tanke på språk og den norske kulturelle koden ellers. Dermed var de i stand til å manøvrere like godt i det norske politiske landskapet som en hvilken som helst arving etter Harald Hårfagre. En annen grunn som igjen henger sammen med integrering, er det faktum at Gharahkhani og Gilani manglet

en sterk, offentlig religiøs profil. Dermed kunne de appellere til den store velgerskaren med sekulære verdier.

Når det gjelder politisk interesse og påvirkning, er det ikke overraskende at representantene med innvandrerbakgrunn var spesielt opptatt av innvandrernes ve og vel. Det betyr ikke at representantene bare var interessert i minoritetspolitiske saker, men de markerte seg spesielt i disse sakene. På samme måten som Stopp Innvandringen og Fremskrittspartiet tok representantene i bruk interpellasjoner.¹⁰⁰ Det kunne gjelde så mangt: morsmålspolitikken, kommunens pengebruk overfor flyktninger og innvandrere, innvandrerrådet, dusjing på skolen, eldreomsorg for innvandrere, skiopplæring, levevilkår blant minoritetsbefolkningen og julefeiring.¹⁰¹

Det er nokså nærliggende å tro at internt i partiene lyttet de folkevalgte spesielt godt til sine innvanderrepresentanter i saker som var av interesse for minoritetsbefolkningen. Illustrerende er striden om morsmålsundervisning der Høyre fulgte Ünsals linje fullt ut, og det samme skjedde i Arbeiderpartiet som sto bak Özalp. To norsk-tyrkere sto mot hverandre med hver sin partiorganisasjon i ryggen. Akkurat som i norsk politikk kunne den politiske avstanden mellom deltakerne med innvandrerbakgrunn være stor.

Situasjonen 20 år etter innvandrernes inntog i lokalpolitikken er ikke den samme. Det er ikke lenger snakk om å få folk med minoritetsbakgrunn inn i politikken, men å få til en rimelig representativ fordeling og komme i posisjon. Det er likevel grunn til å tone ned betydningen i dag av de kollektive interessene til minoritetsgruppene. Den innvanderpolitiske identiteten teller trolig mindre i politikken, noe valgresultatet i 2019 kan tyde på. Pionerpolitikkerne fra 1995 oppfattet seg sjøl riktignok som vanlige politikere. Like fullt ble den politiske profilen til Ünsal og Iqbal Bhatti sterkt preget av viktige og kontroversielle integreringspolitiske saker (henholdsvis morsmålsundervisning og moskébygging).¹⁰² Det opphetete debattklimaet i innvandrings- og

integreringsspørsmål på 1990-tallet i Norge bidro også til at disse representantenes etniske bakgrunn svært ofte kom i forgrunnen.¹⁰³

Dette var ikke like uttalt for pionerpolitikernes etterfølgere. Fire markante lokalpolitikere i Drammen – Gilani, Özbal, Emeci og Gharakhani – understreket i 2014 at de så på seg sjøl som først og fremst politikere for alle og som representanter for sitt parti.¹⁰⁴

Sjøl om disse politikerne også fikk drahjelp av velgermobilisering, hadde de alle en sterkere forankring i partiorganisasjonen enn det som var vanlig tidligere. Det er derfor grunn til å tro at drammenserne har sett på nettopp disse fire representantene som «sine» politikere heller enn som representanter for etniske gruppeinteresser. Integreringsprosessen var kommet langt; de etniske skillelinjene var, om ikke utvisket, så i alle fall mindre betydningsfulle enn tidligere. Fremdeles skjedde mobilisering for å sanke personstemmer, men det var ikke lenger så avgjørende for at politikerne med minoritetsbakgrunn gjorde seg gjeldende i drammenspolitikken.

Dette betyr ikke at utfordringene med politisk tilpasning er en saga blott. Transnasjonal politisk identitet er i seg sjøl ikke problematisk, men kan bli det dersom den blir opphav til motsetninger ikke bare mellom flertallsbefolkningen og minoritetsbefolkninger, men også innad i innvandrergруппene.¹⁰⁵ Skandalen rundt Gilani er et eksempel på det første. Her har det oppstått en kulturkollisjon mellom en (norsk-)pakistansk politisk praksis og etablerte normer i norsk politisk kultur. Likende har skjedd under den tyrkiske nasjonalpolitikens inntreden i Drammen. Politiske lojaliteter i Tyrkia kom da i konflikt med norske politiske verdier. Men det illustrerer også den andre utfordringen; den politiske kampen i Tyrkia bidrar til å heve konfliktnivået norsk-tyrkerne seg imellom, med konsekvenser for norsk-tyrkiske drammensere.

Politisk medlemskap – ikke fullt så krevende?

På toppen av hierarkiet av samfunnsmedlemskap står politisk inkludering eller deltaking. Det var på 1990-tallet at innvanderne tok til å delta formelt i lokalpolitikken. Som lakmustest på politisk medborgerskap er valgresultatene i Drammen, trass i noe etnisk polarisering, oppsiktsvekkende positive. Det gjelder spesielt de grupperingene som har bodd lengst i byen, det vil si personer med tyrkisk, pakistansk og indisk bakgrunn. Men også nyere innvandrere fra Iran, Kosovo, Venezuela eller Vest-Afrika som behersker norsk godt, er blitt med i lokalpolitikken.

Som forventet har den politiske integreringen tatt tid. For byens innvandrere var det fremdeles i 1990 langt igjen til Drammens bystyresal. I 1995 ble de første politikerne med innvandrerbakgrunn valgt inn i bystyret i Drammen. Før det hadde innvandrerådet eksistert i noen år og var en påvirkningskanal når det gjaldt innvandrings saker. Hvor reelt dette var, kan en spørre seg om. Innvandringsrådet var til tider preget av kriser, men rådet fungerte i hvert fall som en forberedelse for en bredere politisk deltaking. Flere av innvandrerådet ledere har kommet inn i lokalpolitikken, og har i tillegg hatt ulike verv i frivillige organisasjoner.

Det var likevel innvanderne innmarsj i lokalpolitikken som virkelig åpnet for politisk medborgerskap. På lokalt nivå var endringen i valgloven i 1983 en grunnforutsetning for større

lokalpolitisk deltaking. Loven ga utenlandske borgere som fylte kravet om oppholdstid, høve til å delta i lokalvalgene. Dermed ble det skapt et grunnlag for en større politisk deltaking i Drammen og for framveksten av en lokal variant av transnasjonal politisk kultur. Noen av innvandrergroperingene mobiliserte på etnisk grunnlag og tok med seg særtrekk ved den politiske prosessen fra heimlandet inn i den lokale valgkampen. Prosentvis lå oppslutningen om valgene godt under gjennomsnittet for etnisk norske. Gjennom taktisk bearbeiding av valglistene fikk de største innvandrergroperne likevel god uttelling ved valgurnene. Siden valget i 1999 kan en snakke om tilnærmet proporsjonalitet mellom andelen innvandrere i befolkningen og antallet representanter i bystyret med innvandrerbakgrunn. Fra å ha stått langt nede på listene har innvandrere eller etterkommere inntatt de tyngste posisjonene i lokalpolitikken. Flere kvinnelige representanter med innvandrerbakgrunn er i dag kommet med i Drammens politiske elite. Symbolsk henger denne kjensgjerningen høyt når en skal telle opp seirene i strevet etter politisk deltaking.

Forklaringene på den økte deltakelsen i lokalpolitikken er ikke resultatet av innvandrernes politiske engasjement aleine. Det viser seg at innvandrernes politiske medborgerskap har blitt betydelig styrket på grunn av kandidatenes politiske kapital. Å ha kandidater med innvandrerbakgrunn har siden 1994 gitt god avkastning ved valgurnene i Drammen, og ethvert drammensparti med respekt for seg sjøl stiller med en synlig «innvandrerkandidat» eller flere på valglista. De politiske lokallaga har måttet gå en krevende balansegang mellom å ta hensyn til sine norske kjernevelgere og appellere til «våre nye landsmenn». Å miste sine kandidater med innvandrerbakgrunn til andre partier betyr tap av stemmer etter som velgerne med innvandrerbakgrunn ofte knytter seg sterkere til politikeren som person enn til partiogrammet.

Transnasjonal politisk kultur har opplagt skapt noen utfordringer, og kommer til å gjøre det i framtida. Endringen i stats-

borgerloven som trådte i kraft i 2019, har styrket betydningen av transnasjonal politisk kultur for norsk politikk. Loven tillater nemlig dobbelt statsborgerskap slik som nå er praksis i nabolanda. Det er ikke sikkert at dette kommer til å skape større tilpassningsvansker for Drammens-samfunnet. Transnasjonale innslag har i lang tid preget lokalpolitikken i Drammen. Det har vært en klar sammenheng mellom etnisk mobilisering, karakteristisk for det transnasjonale, og kandidatenes suksess eller nederlag i lokalpolitikken. Gruppesolidariteten har vært sterk, og mobiliseringskampanjene har stundom kommet i en etisk – og til dels juridisk – gråsoner. Det har skapt oppstandelse i lokalpolitikken i Drammen og overskrifter i nasjonale medier. I tillegg har mange innvandrere, og etterkommere, fulgt godt med i politikken i hjemlandet, og sågar deltatt aktivt mens en har bodd i Drammen. I og med den politiske uroen i dagens Tyrkia har norsk-tyrkere i Drammen kommet i søkelyset som aldri før.

Drammen: 50 år med innvandring – fortid og framtid

Framveksten av det flerkulturelle samfunnet i Drammen er en fortelling om hvordan nordmenn og innvandrere og deres etterkommere har forholdt seg til hverandre gjennom et halvt århundre. I dag utgjør personer med innvandrerbakgrunn nesten 30 prosent av befolkningen i Drammen by, mens nesten 6 av 10 innvandrere har ikke-vestlig bakgrunn. De som har bodd i Drammen lengst, har landbakgrunn fra Asia, der innvandrere med tyrkiske røtter har vært den største gruppa. Den nye innvandringen startet i Norge og Drammen rundt 1970 med små grupper av arbeidsinnvandrere som var tilsatt i jordbruk og industri i Drammensområdet. Det spesielle med arbeidsinnvandring til Drammen var det store antallet tyrkere som kom og jobbet i industrien, og som slo seg ned i Drammen. Drammen ble etter hvert kjent som *tyrkerbyen*.

Innvandringsstoppen i 1975 satte riktignok en stopper for arbeidsinnvandring til Drammen-distriktet fram til 2000-tallet da hovedsakelig østeuropeere kom. I mellomtida holdt innvandringen fram med å vokse, men på 1980- og 1990-tallet dreide det seg om mennesker med behov for hjelp. Disse innvandrerne var ikke umiddelbart i stand til å oppfylle den samfunnskontrakten som velferdsstaten er grunnet på – *yte for å nyte eller gjør din plikt, krev din rett*. Kvinner, barn, andre familiemedlemmer og flyktninger var i en helt annen grad enn arbeidsinnvandrerne

avhengige av offentlige tjenester og trygdeytelser for å kunne leve et noenlunde godt liv i Norge. På sin side var det norske samfunnet nødt til å bygge ut offentlige tjenester skreddersydd for disse gruppene for å unngå å skape en underklasse preget av prekære levetilstander – et *prekariat*. Opptakten til Drammens integrasjonshistorie starter riktignok med arbeidsinnvandringen. Men det er med den påfølgende innvandringen preget av familieinnvandring og asylsøkere/flyktninger at historien om forholdet mellom lokalsamfunnets innbyggere og innvandrerne for alvor begynner. Først da får innvandringen dimensjoner med konsekvenser for politikk og hverdag i Drammensområdet. Det er en historie om et norsk lokalsamfunn i møte med globalisering og en av vår tids største utfordringer – internasjonal migrasjon. Det er en historie om gjensidig tilpasning for å lime sammen ulike folkegrupper til et fellesskap – en form for kulturell sameksistens.

Hvordan har forholdet vært mellom den etnisk norske «urstammen» i Drammen og de nye drammenserne med innvandrerbakgrunn? Hvordan har relasjonen mellom majoritetssamfunnet og innvandrergrupperingene utviklet seg i løpet av de siste 50 år? Det har ikke vært siktemålet her å felle en *moralsk* dom over integreringsarbeidet i Drammen. Hva som er god integrering og god integreringspolitikk, er et verdispørsmål, og svaret kommer an på øynene som ser. Målet har heller vært å framskaffe historiske kunnskaper om møtet mellom lokalsamfunnet på elvebredden og innvandrerne for å kunne legge et grunnlag for refleksjon over integreringsspørsmål. I denne sammenhengen kan begrepet *samfunnsmedlemskap* gi en inngang til nettopp å tenke over spørsmålet. Samfunnsmedlemskap har, som vi har sett, tre hoveddimensjoner og omfatter sosialt, kulturelt og politisk medborgerskap.

De historiske erfaringene i integreringsarbeidet på de ulike arenaer spriker en god del. Mens den amerikanske historikeren Oscar Handlin har framhevet hvor vanskelig det kunne være for innvandrerne å tilpasse seg det politiske systemet i USA, synes

innlemmingen av innvanderne i lokalpolitikken i Drammen å ha gått relativt greit for seg. Trass i lav valgoppslutning sammenliknet med etnisk norske har innvanderne og etterkommerne siden 2000 vært godt synlige i kommunepolitikken og er i ferd med å innta viktige posisjoner i lokalpolitiske organ og også i rikspolitikken. Dette er et tegn på at integreringen på de to andre arenaene i en viss utstrekning må ha lyktes. Uten et tilstrekkelig sosialt og kulturelt grunnlag ville det ikke ha vært mulig for innvanderne og etterkommerne å delta i politikken.

Sjøl om sosial og kulturell tilpasning ligger til grunn for politisk inkludering, finner vi de største integreringsutfordringene her. Det gjelder framfor alt sysselsetting. Situasjonen var i første delen av 1970-tallet gunstig, der arbeidsinnvanderne ofte hadde jobb i industrien, men i løpet av 1980-tallet ble situasjonen fullstendig snudd opp ned. Et uheldig sammenfall av krisetid i industrien, familieinnvandring og inntak av mange flyktninger og asylsøkere med dårlige jobb kvalifikasjoner markerer et kritisk historisk vendepunkt – og stakk kjepper i integreringshjulet. Det er vanskelig i dag å snakke om et fullkomment sosialt medlemskap for innvanderne, med så lav sysselsetting og tilsvarende lave inntekter sammenliknet med nivået i flertallsbefolkningen.

Boligsituasjonen, slik det går fram av Fjells historie, viser derimot en mer positiv utvikling. Alt på Fjell er slett ikke på stell; bydelen har *relativt* dårlige levekår, mange barn vokser opp under fattige forhold, og noen innvandrere lever isolert i etniske enklaver. Fortellinga om Fjell er nettopp en historie om en trøblete byutvikling der integreringsutfordringer sto i kø. Det merkelige ved Fjell er likevel ikke innslag av gettoisering, men det faktum at stedet ikke likner på en klassisk etnisk getto sammenliknet med andre innvanderbydeler i Norden og den vestlige verden ellers. Sjøleie, et aktivt borettslag og en etter hvert årvåken kommune kan forklare hvorfor Fjell ikke ble en getto trass i en stadig økende andel innvandrere. Fjell preges på godt og vondt av stor mobilitet,

slik at mange innvandrerne har økt boligstandarden ved å flytte til andre bydeler, og de fleste av innvandrerne bor ikke på Fjell. Samfunnsforskningen har påpekt en sammenheng mellom geografisk og sosial mobilitet i Drammen. Det styrker påstanden om relativt gode boforhold for innvandrerbefolkningen, og forsterker trenden i retning større sosial inkludering.

Fjell skole og norskopplæring for voksne har i enda større grad bidratt til å styrke innvandrernes sosiale medlemskap. Fjell skole har en sentral plass ikke bare i den lokale integreringshistorien, men er en historisk manifestasjon av norsk integreringspolitikk i perioden 1980–2010. Fjell skole ble i denne perioden et utstillingsvindu for en vellykket sosialdemokratisk integreringspolitikk, vellykket fordi skolen utviklet en flerkulturell pedagogikk bygd på grunnplanken i norsk integreringspolitikk den gangen, nemlig prinsippet om gruppepluralisme eller flerkulturalisme. Skolen utmeisla en praksis preget av tovegs tilpasning der for eksempel morsmålsundervisning sto sentralt. Siden 2000 har integreringspolitikken både for voksne og barn med innvandrerbakgrunn fått sterkere innslag av assimilering. Det er likevel heller snakk om en tilbakegang for mangfoldstenkingen enn et fullkomment nederlag. Dette ser en både i flere av Drammens-skolene og i Introduksjonscenteret. Sistnevnte institusjon preges av en helhetlig tilnærming til sosial inkludering. Språkopplæring kombineres med arbeidspraksis for å legge et bedre grunnlag for det sosiale medlemskapet.

Det kulturelle medlemskapet likner på historien om sosial inkludering. På noen punkt kan en snakke om tilnærmet likestilte medborgere i et flerkulturelt fellesskap. Flerkultur der innvandrernes egne kulturelle uttrykk dyrkes og vises fram, preger sterkt den kulturelle offentligheten i Drammen. Kommersielle aktører, eksempelvis tanzanianeren Deo Kiligitto, offentlige instanser som Interkultur og organisasjoner i sivilsamfunnet, ikke minst innvandrerforeningene, har stimulert kulturell utveksling og

bidratt til å åpne opp det kulturelle medlemskapet for innvandrerbefolkningen. Det er heller ikke her det skurrer når det kommer til kulturell tilpasning.

Tilpasningsproblemer har oppstått når djupt forankrete kulturelle verdier kolliderer. Det handler om kultur i antropologisk forstand, der det er snakk om normer og væremåter og hele måten vi lever vårt liv på. Erfaringer fra idrettsarenaen, både bokstavelig og i overført betydning, viser hvor tregt det har gått med å innlemme innvandrerne i en viktig kulturell aktivitet hos flertallsbefolkningen. Det viser den problembefengte historien om de lokale tyrkiske fotballaga fra 1980-tallet fram til i dag, og skuffelsen da lokalsamfunnet på 1990-tallet ikke klarte å gjenreise sportsklubben Drafn ved et storstilt integreringsprosjekt. Forsøket stranda delvis på grunn av manglende oppslutning om dugnad blant innvandrerforeldrene. Samtidig viser erfaringene fra borettslaga og frivilligsentralen på Fjell at innvandrerne kan mobiliseres til frivillighet og deltaking i sivilsamfunnet.

Dugnadsvegringen hos innvandrere skal en ta på alvor, men den framstår som mindre problematisk om en sammenlikner med kulturelle brytninger med et religiøst opphav. Ved siden av sysselsetting utgjør religiøs tilpasning den største utfordringen når det gjelder samfunnsmedlemskap. En rekke saker har skapt alvorlig strid: koranskoler i Drammen og i utlandet, moskéetableringene på Fjell og Landfalløya, innvandrerrådets kvinnesyn og Islamsk kultursenter. Alle er uttrykk for ulike og til dels svært motstridende verdigrunnlag, og en grunnleggende uenighet om kravene til samfunnsmedlemskap. Det er viktig å understreke at kulturkonfliktene med et religiøst bakteppe utspiller seg også i innvandremiljøene, slik som hos norsk-tyrkerne. Et religiøst medborgerskap forutsetter en felles forståelse også blant innvandrerne seg imellom og ikke bare mellom flertalls- og mindretallsbefolkningen.

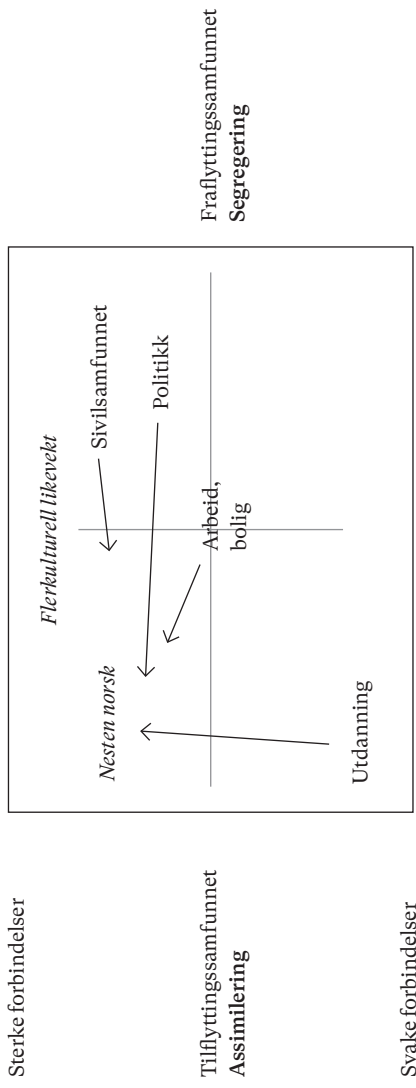
Kulturkløfta ble etter 11. september 2001 større enn tidligere, men det er også bevisstheten om den. I tillegg til offentlige instan-

ser er Drammen og omegns tros- og livssynsforum (DOTL) siden stiftelsen i 2008 blitt en pådriver i dialogen mellom ulike tros- og livssynsgrupperinger. Verdikonfliktene har i denne 50-årsperioden fått mye medieoppmerksomhet. Trass i store overskrifter ville det være drøyt å påstå at drammensamfunnet i disse årene har kokt over med flerkulturelle konflikter. Til tider har motsetningene blussa opp, for eksempel i 1995 under folkemøtet på Fjell om moskébyggingen. Så langt ser det likevel ikke ut til at motsetninger og misnøye har ført til ytterligere polarisering og radikalisering verken blant etnisk norske eller innvandrerbefolkninger. På den andre sida har en ikke kommet nærmere en løsning på de kulturelle brytningene. Drammens-samfunnet har siden 1970 blitt jevnlig hjemsoekt av de integreringspolitiske gjengangere nevnt ovenfor. På sett og vis baserer kulturelt medlemskap seg i Drammen på en utstrakt vilje til å holde motsetningene i sjakk heller enn å slå alarm.

Når en skal oppsummere de ulike komponentene i samfunnsmedlemskapet, kan en måle integrering og inkludering ved å se på *samfunnsmessighet*. Begrepet prøver å fange opp kvaliteten på relasjonene mellom samfunnsborgerne og samfunnsinstitusjonene. Samfunnsmessighet er et uttrykk for hvor godt samfunnet er integrert, og i hvilken grad samfunnsinstitusjoner og borgere er knyttet sammen. Kjennetegnes forholdet mellom innvandrergruppene og flertallssamfunnet av svake eller sterke forbindelser?

Figuren nedenfor forsøker å oppsummere utviklingen av båndene til tilflyttingssamfunnet og fraflyttingssamfunnet slik de har manifestert seg i Drammen. *Den ideelle tilstanden* kunne sies å være en innvandrer i fullkommen transnasjonal balanse og flerkulturell likevekt; en som pendler så å si friksjonsfritt mellom to ulike samfunn. I praksis er en slik tilværelse ikke mulig for mange; de fleste innvandrere blir over tid såpass assimilert at de ofte føler at de hører til mer i tilflyttingssamfunnet enn i fraflyttingssamfunnet. Et mer realistisk integreringsmål, som også reflekteres

Figur 3: Samfunnsmessighet: Sosial, kulturell og politisk tilknytning 1970–2020.

i dagens integreringspolitikk, kan være «nesten norsk».¹ Det er overveidende sannsynlig at båndene til det norske samfunnet kommer til å bli sterkere enn båndene til fraflyttingssamfunnet, men likevel ikke så sterke at forbindelser til utvandringssamfunnet blir visket ut.

Naturligvis er det store forskjeller innad i innvandrerbefolkningen, spesielt mellom generasjonene, det vil si mellom innvandrerne og etterkommerne. Oppholdstida både individuelt og kollektivt (i forhold til innvandrergruppe) er også helt avgjørende. Mønsteret i figuren representerer sjølsagt ikke innvandrerne på introduksjonsprogrammet, men innvandrere med en viss fartstid i Drammen. Figuren indikerer utviklingstrender i den lokale integreringshistorien i Drammen. På alle felt har det skjedd – ikke uventet – en utvikling i retning av en tilpasning til det norske samfunnet. Utdanning fungerte til å begynne med som en assimileringsarena, men pilen peker ikke direkte mot assimilering. Det indikerer at skolen har gitt større plass til språk og kultur fra fraflyttingssamfunnet til elevene. Samtidig er utdanning med en flerkulturell pedagogisk plattform med på å knytte elever med innvandrerbakgrunn sterkere til det norske samfunnet. Hvor paradoksalt det enn høres ut, har Fjell skole bidratt til å forsterke elevenes identifikasjon med det norske samfunnet gjennom å akseptere og anerkjenne elevenes flerkulturelle bakgrunn, og ved å bruke den som en ressurs i undervisninga.²

Innvandrerens arbeid og bolig er i utgangspunktet plassert midt imellom til- og fraflyttingssamfunnet. Arbeidsoppgavene krevde i begynnelsen i liten grad kjennskap til norsk språk og samfunn, og mange bodde segregert. Pilene peker bare mot en gradvis integrering og delvis medlemskap. Grunnen til det er fordi arbeidsløshet blant innvandrerne har vært en vedvarende hindring for integrering, og fordi boligkonsentrasjonen av innvandrerbefolkningen, slik som på Fjell, fremdeles er sterk.

Når en ser på politikk og sivilsamfunn, inkludert religion, viser

figuren sterke røtter i fraflyttingssamfunnet. Relativt sett har integrasjon her også gått i retning av større tilpasning til flertalls-samfunnet. Spesielt oppsiktsvekkende er økningen i lokalpolitisk deltaking. Når det gjelder sivilsamfunnet, derimot, går assimileringprosessen atskillig tregere for seg. Her er det naturligvis størst rom for kulturelt mangfold, men samtidig kan det være krevende å inngå flerkulturelle kompromisser, eksempelvis mellom flertallets sekulære livssyn og en religion som griper sterkt inn i de fleste samfunnsrelasjoner.

Integreringsmønsteret i figuren gir uttrykk for en skånsom assimileringssprosess – skånsom fordi den ikke går så fort og heller ikke er så dyptgripende sammenliknet med fornorsking i tidligere tider. «Nesten norsk» er myk assimilering – «fornorsking light». Det fins mangfold, men med avgrenset aksept for forskjellighet. På noen områder, som utdanning, er innvandrernes etterkommere i ferd med både å ta etter og ta igjen etnisk norske, mens på andre områder, som religion, er avstanden mellom mange innvandrere og det norske flertallet fremdeles stor. Det er rom for hybrididentiteter, men integreringsrealismen basert på historiske erfaringer tilsier at tilhørigheten til det norske samfunnet eller et norsk lokalsamfunn i det lange løp blir sterkere.

Historien om integreringen i Drammen viser at lokalsamfunnet kan legge til rette for et inkluderende samfunnsmedlemskap. Handling på lokalt nivå er samtidig prisgitt ytre rammer. Det er lite lokalsamfunnet kan gjøre med de overordnede strukturelle forholdene i Norge og internasjonalt, slik som i kontrollpolitikken. Det var derfor vrient for kommunen å dempe takten i innvandringen slik en ønsket fra administrativt hold på 1980-tallet. På liknende vis er det vanskelig for lokale krefter å øke etterspørselen etter lavkvalifisert arbeidskraft for å sysselsette nyankomne flyktninger raskere så lenge slike jobber ikke trengs i det vestlige, etterindustrielle samfunnet. Boligmarkedet reguleres av markedskreftene, ikke av lokale styresmakter. Og ikke minst: Lokalsamfunnet er

totalt prisgitt regjeringens bevilgninger som til enhver tid er avgjørende for hva og hvor mye som kan gjøres på integreringsfeltet. Nedgangen i de statlige midlene, rett nok kortvarig, var for eksempel avgjørende da prosjektet «Idretten er fargeblind» havarerte i begynnelsen av 2000-tallet. I 2018 mottok Dammen kommune aleine nesten 225 millioner i integreringstilskudd fra staten.³ Det er innlysende at det lokale integreringsarbeidet i Drammen hviler helt og holdent på en svært god nasjonal økonomi.

Men innenfor de gitte strukturelle rammene er det opp til de lokale aktørene å utforme det flerkulturelle samfunnet. I Drammens-samfunnet er det tre forhold som har hatt avgjørende betydning for at samfunnsmedlemskapet har blitt utvidet: ildsjeler, bred kollektiv deltaking i integreringsprosessen, og politisk konsensusorientering. Både når det gjelder sosialt, kulturelt og politisk medborgerskap, har ildsjeler spilt en sentral rolle.⁴ Godhet har vært en drivkraft hos mange, og det er vanskelig å se at Drammens-samfunnet har lidd under «godhetstyranniet». Tvert imot er det vanskelig å forestille seg utviklingen av et inkluderende samfunn hvis ikke mange, både etnisk norske og innvandrere, hadde stått på for å hjelpe andre til å kunne leve et bedre liv. Drammens integreringshistorie gir ikke næring til framstillingen av norsk innvandringspolitikk som et konspiratorisk eliteprosjekt.

Rolla til enkeltindivider har ofte blitt framhevet i denne framstillingen, men uten kollektiv deltaking på bred front ville historien sett annerledes ut. Det er god grunn til å framheve flere kollektiver som til ulik tid har vært med og drevet utviklingen framover i retning av et inkluderende samfunnsmedlemskap. Det gjelder innvandrerne sjøl, velferdsstatens profesjoner (de kommunale bakkebyråkratene), frivillige aktører og også samfunnseliten – lokalpolitikerne, administrative ledere og lokale medieredaksjoner. Av og til har disse aktørene stått sammen, slik som under nærmiljøloftene på Fjell. Andre ganger er det snakk om soloutspill, for eksempel da innvandrerne sjøl troppa opp på sosialkontoret

og ba om hjelp tidlig på 1970-tallet. Det har også forekommet at aktører har stått mot hverandre, for eksempel i morsmålsdebatten og moskésaken på 1990-tallet.

Over tid ser det likevel ut som om det har vært en utbredt vilje til å trekke i samme retning, en politisk kultur tilbøyelig til å søke enighet heller enn å egge til konflikt, eksempelvis om Fjell 2020. Fins det en indre solidaritet blant drammenserne, et samhold i mangfold, en vilje til å løse samfunnsproblemer på tvers av klasse, etnisitet og partitilknytning? Hadde Drammen med bakgrunn i det lokale klassesamarbeidet etter krigen spesielt gode forutsetninger for å møte integreringsutfordringene? Det faktum at drammensere av ulik bakgrunn har vært sentrale premissleverandører til utformingen av integreringsfeltet på nasjonalt nivå, er med på å bekrefte en slik tolkning.

Samtidshistorie skiller seg ut fra annen historieskriving på den måten at historien, det en skal undersøke, ikke er en avsluttet prosess. Heller tvert imot. I tilfellet migrasjon kan en argumentere for at Norge, og ikke minst Drammens-samfunnet, vil bli påvirket av internasjonal migrasjon i den nære framtid. Det gjelder ikke bare innvandring fra Asia og Afrika, men også fra EU. I dag er det Polen og ikke Tyrkia som topper innvandringsstatistikken i Drammensområdet, og her er integreringsutfordringene mange, om ikke fullt så overveldende som på 1970-tallet. Deja vu-følelsen melder seg når det med jevne mellomrom rapporteres om dårlig bostandard for de østeuropeiske arbeidsinnvandrerne. Den tragiske brannen på Gulskogen i november 2008 der sju polske arbeidere mistet livet, er en tankevekker.⁵ Det var den verste brannen i Norge på over 20 år.

Det er for tidlig å sette denne pågående arbeidsinnvandringen inn i en større historisk kontekst, men den er definitivt en faktor å regne med når en ser framover i tid. Det store spørsmålet blir om det flerkulturelle samfunnet kommer til å gå i retning av innskrenket eller utvidet samfunnsmedlemskap, eller kanskje stå på stedet hvil.

Historisk forskning kan bidra til denne diskusjonen med kunnskaper og innsikt om fortidige erfaringer og dermed stimulere til en mer informert offentlig samtale om hvordan samfunnet møter den flerkulturelle utfordringen i framtida. Det er håp om at denne framstillingen vil kunne medvirke til et slikt ordskifte, ikke bare i Drammens-samfunnet, men i den bredere norske offentligheten.

Appendiks

Noter

Kapittel 1

- 1 Drammen byarkiv, Hovedutvalg for kulturs arkiv (HUK) 2000, sak 39/00.
- 2 I kategorien *innvandrerbakgrunn* inkluderes innvandrere og etterkommere av innvandrerne der begge foreldre er født i utlandet av ikke-norske foreldre. Inkluderings- og mangfoldsdirektoratet, IMDi, og SSB publiserer årlig befolkningsstatistikk på kommunalt nivå med oversikt over tallet på innvandrere og landbakgrunn – <https://www.imdi.no/tall-og-statistikk/> og <https://www.ssb.no/innvandring-og-innvandrer/faktside/innvandring>. Se tabell 1 og figur 1. For nye Drammen kommune er andelen innvandrerne mindre: 22,7 prosent per 1.1.2017. E-post fra Hilde Haslum, Drammen kommune, 20.2.2020.
- 3 Knut Kjeldstadli, *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*, Pax, Oslo 2008.
- 4 En begrephistorisk oversikt finner en hos Roger Waldinger, «Immigrant Transnationalism», *Current Sociology Review*, vol. 61, nr. 5-6, 2013:756-777. DOI: 10.1177/0011392113498692. Et relevant eksempel i denne sammenhengen er Theres Sandrup, *Farfars hus. Norsktyrkiske familier: innvandrede utvandrere*, doktoravhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo 2013. Refleksjoner rundt det transnasjonale og lokalhistorie gir Finn-Einar Eliassen, «Transnasjonale liv – biografi som 'sammenkjedet lokalhistorie'», *Historisk tidsskrift*, nr. 3, 2012:337-353, og Frank Meyer, «Å se verden fra grenselandet. Det nasjonale og det transnasjonale i lokalhistorien», *Historisk tidsskrift*, nr. 2, 2011:213-32.
- 5 Ifølge forskeren Minja Tea Dzamarija sluttet SSB i 2008 å bruke *innvandrerbefolkning* som kategori, mens IMDi bruker det fortsatt. Migrasjonsforskere har i alle år slitt med å finne kategoriseringer som ikke er stigmatiserende. Migrasjonsforskeren Jan-Paul Brekke ved Institutt for samfunnsforskning påpeker at det pågår en kontinuerlig revisjon av begreper og kategorier. Jf. Nasir Akmed, «Den farlige stigmatiseringen», kronikk i VG 20.2.2020 og påfølgende debatt med Dzamarija og Brekke i NRK, Dagsnytt 18, 4.4.2020.
- 6 En god gjennomgang av debatten om begrepet *diaspora* gir Kevin Kenny, *Diaspora: A very short introduction*, Oxford University Press, Oxford 2013:1-15. Se også den kritiske diskusjonen i Cora Alexa Døving, *Integrering: teori og empiri*, Pax, Oslo 2009:93-95.
- 7 For en gjennomgang av integreringsbegrepet og avartene, se Kjeldstadli, 2008:105-110 og Grete Brochmann, (2017, 23. oktober) «Integrering», *Store norske leksikon*, hentet 28. oktober 2019 fra <https://snl.no/integrering>. For en diskusjon av de ulike begrepene, se Døving 2009:80-83.
- 8 En gjennomgang av assimileringbegrepet fins i Jon Friberg og Arnfinn Midtbøen, «Innvandrerne etterkommere: Teoretiske og komparative perspektiver», *Norsk sosiologisk tidsskrift*, nr. 1, 2017:5-14. Et «overkritisk» blikk på assimilering kan skygges for viktige aspekt i forholdet mellom majoritet og minoritet. Et eksempel fra norsk historie fins i Teemu Ryymin og Jukka Nyssönen, «Fortellinger i nordnorsk minoritetshistorie», *Historisk tidsskrift*, nr. 4, 2012:541-568.
- 9 Julian Kramer, «Indiske innvandrere i en norsk by: Noen betraktninger om en etnisk minoritet i det norske samfunnet», i Reidar Grønhaug (red.), *Migrasjon, utvikling og minoritet: Vandringen fra Asia og Middelhavsområdet til Nord-Europa og Norge i 1950-1970-årene*, Universitetsforlaget, Oslo 1979:146-56.
- 10 Samtale med Næss, 20.9.2019.
- 11 Mette Moen Baatvik Aaserud, «Første jeg fikk var

- oppvaskjobb i en restaurant»: Første generasjon tyrkere i norsk arbeidsliv fra 1960-tallet til 1999*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1999, og Kristin Kolbeinstveit Wist, *Pakistanere og indere i Norge – på vei oppover?*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2000.
- 12 Benedicte Brøgger, «Det bare hendte – arbeidsinnvandring til Drammen», i IMDi-rapport 9 – Integreringskart 2007:19–29.
  - 13 Anja Bredal og Julia Orupabo, *Drammen som introduksjonsarena: En gjennomgang av kommunens introduksjons- og kvalifiseringsarbeid for nyankomne innvandrere*, Institutt for samfunnsforskning, rapport, 2014:4.
  - 14 Opplysningene bygger på Ingvild Røed, *Nærmiljøarbeid i et flerkulturelt område – Studie av drabantbyen Fjell i Drammen*, hovedoppgave i samfunnsgeografi, Universitetet i Bergen, 2004:55–56.
  - 15 Tallet på 68,7 prosent stammer fra Plan- og strategivdelingen i Drammen kommune, e-post fra Parminder Kaur Bisal, 5.2.2020. Tallet er fra SSBs innvandererstatistikk 1.1.2017 og omfatter østeuropeere så vel som ikke-europeisk innvandring.
  - 16 Yngve Carlsson, *Nærmiljøarbeid i en drabantby*, NIBR-notat 127, 1991, og Kjetil Sørlic, Eli Havnen og Marit Ekne Ruud, *Levekår og flytting på Fjell i Drammen*, NIBR-rapport 2010:21.
  - 17 Yngve Carlsson, *Ungdomsundersøkelse i Drammen*, NIBR-notat 2006:132; *Bedre enn sitt rykte*, NIBR-notat 2006:11; *Byhistorisk trekk i Østfold og Buskerud*, NIBR-notat 2009:130; *Foreldredeltakelse i flerkulturelle idrettslag*, NIBR-notat 2006:132.
  - 18 Røed 2004.
  - 19 Røed 2004:5.
  - 20 Therese Sandrup, *Sin mors datter – en studie av tyrkiske og pakistanske jenter og kvinner i en norsk drabantby*, hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, 1998.
  - 21 Sandrup 2013. Noe av forskningen er tidligere lagt fram i Therese Sandrup, «Jeg. Et familiemenneske: Relasjonell selvstendighet som forenende verdi blant unge norsk-tyrkere» i Oddbjørn Leirvik og Åse Røthing (red.). *Verdier*. Universitetsforlaget, Oslo 2008:13–30.
  - 22 Sandrup 2013:4.
  - 23 Linn Marie Karlsen, *En studie av norskfødte tyrkere og tyrkiske innvandrere i Norge: Generasjonsforskjellers påvirkning på tilhørighet til Norge og det norske samfunnet*, masteroppgave i kulturstudier, Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo 2011. En liknende kvalitativ undersøkelse ble utført ti år tidligere om migranterfaringer hos tyrkiske innvandrere. Konklusjonen viser er at erfaringen er svært varierende, og derfor står det mye på spill for de som utvandrer til Norge. Siri Tønseth, *En risikabel reise: fra Tyrkia til Norge: om erfaringer med og oppfatninger omkring migranttilværeslen*, hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo 2001.
  - 24 Jon Rogstad, «Towards a Success Story? Turkish Immigrant Organizations in Norway», *Turkish Studies*, bd. 10, nr. 2, 2009:277–294.
  - 25 Beret Bråten, *Folkestyrets innvandrere: Integrering i norske partier*, doktoravhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo 2013.
  - 26 Marit Eline Lervik Christensen, *Grenser for identifikasjon: Politisk deltakelse blant norsktyrkere*, masteroppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo 2012.
  - 27 Dette bygger på Guro Ødegård, Jill Loga, Kari Steen-Johnsen og Bodil Ravneberg, *Felleskap og forskjellighet – integrasjon og nettverksbygging i flerkulturelle lokalsamfunn*, Abstrakt forlag, Oslo 2014:7–24, 37–52.
  - 28 Erling Sørli, «Et tyrkisk bygdeungdomslag i Drammen» og «Jeg hata Norge», *Rundt om Drammen*, nr. 2, 2005:87–93 og «nr. 1, 2009:26–31. Torkild Alsvik, «Victoria kulturhus», *Rundt om Drammen*, nr. 4, 2011:160–163. Elin Kjærvik Skomsøy, «Barndom på Fjell», *Rundt om Drammen*, nr. 1, 2019.
  - 29 Bernt Bratsberg, Knut Røed og Oddbjørn Raaum, *Yrkesdeltaking på lang sikt blant ulike innvandringsgrupper i Norge*, rapport til Velferd- og migrasjonsutvalget (Brochmann-utvalget 1), Frisch-rapport 1, 2011.
  - 30 Olav Elgvin og Kristian Rose Tronstad, «Nytt land, ny religiøsitet? Religiøsitet og sekularisering blant ikke-vestlige innvandrere i Norge», *Tidsskrift for samfunnsforskning*, vol. 54, nr. 1, 2013:63–90.
  - 31 I fagterminologi skiller en gjerne mellom et synkront og et diakront perspektiv.
  - 32 Ødegård mfl. 2014:172.
  - 33 Aud Mikkelsen Tretvik, *Lokal og regional historie*, Samlaget, Oslo 2004:10.
  - 34 Innvandringshistorie kom fra 1990-tallet i innbyhystoriene til flere norske byer: Oslo, Trondheim, Kristiansand, Stavanger og Sandnes. Se Benum 1994; Stugu 1997; Sandvik 1999; Tysdal 2010; og Roalkvam 2012.
  - 35 Sharam Alghasi, Elisabeth Eide og Thomas Hylland Eriksen (red.). *Den Globale drabantby: Grouddalen og det nye Norge*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2012.
  - 36 «Et program for sameksistens», i Kjeldstadli

- 2008:212–42. Se også Grete Brochmann og Anniken Hagelund, «Velferd, samhold og medlemskap – mot en revitalisering av samfunnsborgerskapet?», i *Velferdens grenser*, Universitetsforlaget, Oslo 2010:298–305.
- 37 Det ligger flere integreringspolitiske utfordringer i en slik modell, spesielt avveining mellom omfordeling eller sosial utjevning og kulturell anerkjennelse. En interessant sosialfilosofisk gjennomgang fins i Anne Britt Djuve, «Multikulturalisme på norsk – Er anerkjennelse til hinder for sosial utjevning?», *Agora*, nr. 2–3, vol. 32, 2015:85–109.
- 38 Brochmann og Hagelund 2010:299.
- 39 Samtale med Carlsson, 28.9.2012.
- 40 En oppdatert innføring i problematikken gir Grete Brochmann og Anne Skevik Grodem, «Den norske modellens møte med innvandring – et regime i endring», i Mary Ann Stramsø (red.), *Velferdsstaten i endring – om helse- og sosialpolitikk*, Gyldendal Akademisk, Oslo 2017:362–381.
- Kapittel 2**
- 1 Nils Østrem, *Norsk utvandringshistorie*, Samlaget, Oslo 2014:33–35, og Steinar A. Sæther, «Introduction», i Sæther (red.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America 1820–1940*, Brill, Leiden 2016:1, 17–19.
- 2 Denne gjennomgangen av norsk og europeisk innvandringshistorie bygger på Hallvard Tjelmeland og Grete Brochmann, *I globaliseringsens tid*, bd. 3 i Knut Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie*, Pax forlag, Oslo 2003:40–104.
- 3 Edgeir Benum, *Oslo bys historie: Byråkratenes by – 1948 til våre dager*, Cappelen forlag, Oslo 1994:342.
- 4 Tor Bjørklund og Johannes Bergh, *Minoritetsbefolkningens møte med det politiske Norge*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2014:27.
- 5 Kilden er IMDis database: https://www.imdi.no/tall-og-statistikk/steder/Ko602/befolkning/befolkning_opprinnelsesland, hentet 3.2.2020.
- 6 Fremtiden, 19.3.1970.
- 7 Tjelmeland og Brochmann 2003:79.
- 8 Drammens Tidende og Buskeruds Blad (DT-BB), 22.8.1970.
- 9 I 1970 var det 373 000 tyrkiske arbeidere i Vest-Tyskland, 2 800 i Sverige, 2 400 i Danmark og 200 i Norge. Suzanne Paine, *Exporting Workers: The Turkish Case*, Cambridge University Press, London 1974:57.
- 10 DT-BB, 5.8.1970.
- 11 DT-BB, 6.8.1970.
- 12 Per Otto Borgen og Reidar Heieren, *Made in Drammen: Industrihistorie fra en ostlandsk by*, Drammen Rotary, Drammen 2011: 244.
- 13 DT-BB, 14.2.1970, sitert i Brøgger 2007:23.
- 14 Ragnar Næss, *Innvandrere på norske arbeidsplasser: en studie av tyrkiske og pakistanske innvandreres situasjon på et utvalg arbeidsplasser*, AFI, Oslo 1985:15.
- 15 Paine 1974.
- 16 Tjelmeland og Brochmann 2003:116.
- 17 Næss 1985:15.
- 18 Nils Østrem, *Den store utferda: utvandring frå Skjold og Vats til Amerika 1837–1914*, Scandinavian Academic Press, Oslo 2015, siste kapittel. Næss (1985) og Sandrup (2013) drev med feltarbeid i ulike provinser i Tyrkia, som støtter opp under en slik hypotese.
- 19 Norsk Folkemuseums arkiv: NFAV: 002.-077.
- 20 Samtale med Næss, 20.9.2019, Cinar 12.12.2017 og Emeci, 30.3.2015.
- 21 Her bygger jeg på Næss 1985:17–18 og appendiks 5.
- 22 Se Jon Gjerde, *The Minds of the West. Ethnocultural evolution in the rural Middle West 1830–1917*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1997:88–100. Gjerde bruker utvandring fra Sogn til Midtvesten i USA på 1800-tallet som et klassisk eksempel på kjedemigrasjon.
- 23 NFAV:002.-074.
- 24 Næss, 1985:16. Kilden var visst en av de første tyrkerne i Norge som kom til Oslo som politisk flyktning i 1960 etter ett av flere militærkupp i Tyrkia. Samtale med Næss, 20.9.2019.
- 25 DT-BB, 16.2.1970 og 22.8.1970.
- 26 Samtale med Cinar, 12.12.2016.
- 27 Samtale med Næss og Carlsson. Næss 1985:16. Odd Myklebust har undersøkt rettsprotokollen og gravd fram detaljene rundt Herkules AS og Stenersensaken. DT, 19.10.2019.
- 28 «Vi sover på skift», *Aktuell*, nr. 51, 1970. I en av beretningene fra minneinnsamlingen står det at det var en tannlege i Istanbul som hadde denne funksjonen. NFAV: 002.-074.
- 29 Opplysning om legen i Næss 1985:16.
- 30 Aaserud 1999:48.
- 31 Tjelmeland og Brochmann 2003:130.
- 32 Aaserud 1999:49–51. Hun oppgir at i 1980 bodde 25 prosent av tyrkiske statsborgere i Buskerud.
- 33 Næss 1985:46–47.
- 34 Aaserud 1999:25.
- 35 Calif har ikke noe med det arabiske *kalif* å gjøre, til tross for at flere muslimer jobbet der. Navnet

- refererer til produksjonsmåten som stammer fra California i USA.
- 36 Noe forskningsarbeid er utført på fremmedarbeiderne i Drammensområdet. I tillegg til undersøkelsen til Næss fins det i Norsk folkemuseums arkiv minner fra de første arbeidsimmigrantene og deres familier (NFAV.002-073). Norsk folkemuseum har samlet inn over 30 intervju med tyrkere som kom til Drammen på 1980-tallet. Noen opplysninger har jeg også fra intervju med personer med god lokalkjennskap, som Yngve Carlsson og Jan Moen, og fra avisreportasjer i DT-BB og Dagbladet. Beretningene fra disse kildene om den første innvandringstida stemmer i hovedtrekk overens med arbeidernes egne minner. Historien til Cinar-familien er offentliggjort av Berna Cinar Kaaby i DT, 25.9.2005.
- 37 Norsk folkemuseum, NFAV: 002-078.
- 38 Samtale med Emeci.
- 39 Aaserud 1999:34–35.
- 40 Dette går som en rød tråd gjennom minnene om utvandringen i intervjuene ved Norsk folkemuseum. De små, økonomiske ulikhetene som oppsto på landsbygda, skyldtes ofte penger sendt heim fra utvandrerne.
- 41 Aaserud 1999.
- 42 DT-BB, 22.8.1970.
- 43 DT-BB, 22.8.1970.
- 44 Dagbladet, 19.1.1997.
- 45 Næss 1985:13.
- 46 Terje Hasle Joranger, «Lokale eller nasjonale kollektive identiteter? Etnifisering og identitetsbygging blant norske immigranter i Amerika», Historisk tidsskrift, nr. 2, 2010:223–247 og Lovoll 1997.
- 47 Se den norske etnologen, Siv Ringdal, *Det amerikanske Lista – med 110 volt i huset*, Pax, Oslo 2017.
- 48 Aktuell, nr. 51, 1970:23–24.
- 49 Fremtiden, 6.4.1970.
- 50 Dette bygger på reportasjen i Aktuell, nr. 51, 1970.
- 51 Samtale med Næss. Noen gnisninger fant sted også på Kristoffer Loes Sementvarefabrikk på Steinberg, DT-BB, 28.1.1982.
- 52 Næss 1985:201–202.
- 53 Kramer 1979:146.
- 54 Kramer 1979:147.
- 55 Av 7506 pakistanere bosatt i Norge i 1984 bodde 277 i Buskerud, dvs. 3,7 %. Næss 1985:24.
- 56 Kramer 1979:147.
- 57 Samtale med Mohammed Aslam, 18.2.2017.
- 58 Kramer 1979:148.
- 59 Samtale med Carlsson.
- 60 Samtale med Bhatti og Aslam, 18.2.2017.
- 61 Tallene når det gjelder pakistanere og indere, er fra Wist 2000:49–52.
- 62 Bente Puntervold Bø, *Innvandring eller utestengning? Om arbeidsvandringen til Norge og norsk innvandringspolitikk*, Oslo 1987:29.
- 63 Næss 1985:13.
- 64 Kramer, 1979:150. Reportasje om tyrkerne på Fjell, Dagbladet, 19.1.1997.
- 65 Samtale med Gülcan Özalp, 10.10.2015 og Rukiye Cinar, 12.12.2017.
- 66 Shazia Majid, *Ut av skyggene. Den lange veien mot likestilling for innvandrerkvinner*, Aschehoug, Oslo 2019.
- 67 Samtale med Jan Moen, 7.6.2012 og Yngvar Carlsson, 28.9.2012.
- 68 Ådne Cappelen, Terje Skjerpen og Marianne Tønnessen, «Politikkens betydning for innvandringen til Norge», *Søkelys på arbeidslivet*, nr. 4, årg. 29, 2012:277–290.
- 69 Tjelmeland og Brochmann 2003:143.
- 70 For tyrkiske forhold: beretningene fra ekteparet Cinar, Özalp og Ünsal i tillegg til livsløpsintervjuene hos Norsk folkemuseum, NFAV.002.
- 71 <https://www.uio.no/forskning/tverrfak/culcom/nyheter/2007/kaur.html>, hentet 30.01.2017.
- 72 Aaserud 1999.
- 73 Intervjuene i Aaserud 1999, Næss 1985 og ved Norsk folkemuseum. Offentlig dokumentasjon i samtida fins også i NOU 1973: 17.
- 74 I mine aller første samtaler med informantene fra Drammen kom slike fortellinger fram. Samtale med Moen og Carlsson.
- 75 Samtale, NFAV.002-085.
- 76 Aaserud 1999:98.
- 77 NOU 1973: 17 s. 207–232; Aud Korbøl med Arnfinn H. Midtbøen, *Den kritiske fasen – innvandring fra Pakistan til Norge 1970–1973*, Universitetsforlaget, Oslo 2018:106–12; Bø 1987:49–50, 102–103.
- 78 Jørgen Carling, «Innvandrere prioriterer å sende penger til familien», *Samfunnsspeilet*, nr. 6, 2004:53–63.
- 79 Dagbladet, 19.1.1997.
- 80 Norsk folkemuseums arkiv, NFAV.002-078.
- 81 Tjelmeland og Brochmann 2003:139–140.
- 82 VG, 9.12.1970, Aftenposten, 7. og 9.12.1970, og Fremtiden, fra mai (3,5) fram til august 11 innslag, og i desember (4.12.) 13.
- 83 DT, 13.10.2019. Odd Myklebust har gått gjennom rettsprotokollen i denne saken.
- 84 Einar Carlsson, «Importert arbeidskraft», Fremtiden, 16.5.1970.

Noter

- 85 Brøgger 2007:20.
- 86 Næss 1985:55.
- 87 Aaserud 1999:58.
- 88 DT-BB, 3.12.1974.
- 89 Bernt Bratsberg, Knut Roed og Oddbjørn Raaum, «Arbeidsinnvandring – varig gevinst?», *Søkelys på arbeidslivet*, nr. 4, årg. 31, 2014:281–84.
- 90 Therese Sandrup har dette tallet fra en anonym kommunal undersøkelse gjennomført av Yngve Carlsson og Olaf Brastad fra 1986. Tallene er fra 1996. Sandrup 1998:65,165.
- 91 Denne gjennomgangen av krisa og nedbemanningen i industrien langs Drammensvassdraget bygger på Per Otto Borgen og Reidar Heieren, *Made in Drammen: Industrihistorie fra en østlandsk by*, Drammen Rotary, Drammen 2011.
- 92 Borgen og Heieren 2011:244.
- 93 DT-BB, 18.7.1980.
- 94 Aaserud 1999:57–58.
- 95 Tallene når det gjelder pakistanere og indere, er fra Wist 2000:49–52.
- 96 Samtale med Gülcan Özalp, 10.10. og 21.10.2015.
- 97 Så å si alle mine informanter, arbeidsinnvandrerne og barna deres så vel som etniske nordmenn, ga uttrykk for denne oppfatningen. Se også Brøgger 2007:20–23. Dette er et av hovedpoengene i doktoravhandlingen til Karolina Nikielska-Sekula, *Locating In-betweenness. Belonging, Translocational Positionality, and the Cultural Heritage of Drammenian Turks*, Høgskolen i Sørøst-Norge 2018.
- 98 Leonard Dinnerstein og David Reimers, *Ethnic Americans. A History of Immigration*, University of Columbia Press, New York 2009:89–114.
- 99 Brøgger 2007, vedlegg 1:28.
- 100 Denne skildringa av arbeidslivet etter avindustrialiseringen bygger for det meste på samtaler med ekteparet Cinar som kom til Drammen i begynnelsen av 1970-tallet.
- 101 Aaserud 1999:62–65. Aaserud mener at Jon Rogstads tolking av arbeidsinnvandrernes lave status i arbeidsmarkedet som et resultat av diskriminering ikke er gyldig for tyrkerne på 1980- og 1990-tallet. De hadde rett og slett som gruppe for lite utdanning til å konkurrere om jobbene i segmentet med høystatusjobber. I en rapport om opplevd diskriminering med data fra levekårsundersøkelsen fra 2005/2006 rapporterte arbeidsinnvandrerne eller etterkommerne, spesielt blant tyrkerne, om relativt mye diskriminering ved ansettelser. Se Kristian Rose Tronstad, *Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land*, SSB rapport 2009/49:8.
- 102 Næss 1985 og Aaserud 1999.
- 103 Se oversikten over flyktninger i kapittel 4, Tabell 3. Mottakssituasjonen i Norge ble dramatisk prekket da tallet på ayslsøkere gikk fra 30 i 1983 (første gangen ayslsøkere ble skilt ut som kategori) til 8613 i 1987. Kilde: Marko Valenta og Berit Berg (red.), *Asylsøkere. Ivelferdsstatens venterom*, Universitetsforlaget, Oslo 2012:20.
- 104 Samtale med Inger Johanne Wremer, 31.10.2017. Det var ikke sjeldent at flyktninger ble engasjert som tolk og annet arbeid med flyktninger, eksempelvis Minh van Le fra Vietnam (1975) og Sjeffquet Avdimetaj fra Kosovo (1988). Samtale med van Le, 10.12.2015, og Avdimetaj, 23.1.2015.
- 105 Opplysninger fra Elisabeth Solberg, leder for Introduksjonssenteret i Drammen kommune, e-post 21.3.2019.
- 106 Brøgger 2007:24–25.
- 107 Samtale med Iqbal Bhatti, 26.10.2015.
- 108 «Tugay» i spalten «Ukens navn», DT-BB, 16.5.1980.
- 109 Informasjon om det tyrkiske næringslivet før 2000 stammer fra intervju med Mustafa og Rukiye Cinar, 12.12.2017.
- 110 DT, 20.11.2015; 18.8.2016; 20.6.2017 og 28.4.2018.
- 111 Statistikkene om sosialøkonomiske kategorier og utdanning fra Aaserud 1999:61, 63.
- 112 Anders Bakken og Christer Hyggen, *Trivsel og utdanningsdriv blant minoritetslever på videregående*. NOVA Rapport 1, 2018:74–82.
- 113 Opplysningene om det indiske og pakistanske næringslivet har jeg fra et intervju med Mohamad Aslam og sønnen Shahid Iqbal Bhatti, 18.2.2017.
- 114 Denne opplysningen fikk jeg først av det tyrkiske ekteparet Cinar, seinere bekreftet av informantene Aslam og Bhatti.
- 115 DT, 30.3.2011.
- 116 Denne gjennomgangen bygger på nettsida til kompetansesenteret: <https://nsfv.no>, DT, 27.9.2005 og samtale med Zahra Moini, 26.6.2019. Drammensregionen omfattet før kommunesammenslåingen i 2020 åtte kommuner: Drammen, Lier, Nedre og Øvre Eiker, Hurum, Røyken, Svelvik og Sande.
- 117 E-post fra Moini, 21.8.2019.
- 118 NSFVs arkiv, Statistikkrapport 2018, tall tatt ut desember 2018.
- 119 NSFV arkiv, Største landgrupper i Drammen mht. bransjehandel (NSFV statistikk). Vedlegg i e-post fra Moini 21.8.2019.
- 120 <https://grunder.nsfv.no/index.php/aktuelt/53-best-food-med-omsetning-over-25-millioner-kroner-ifor>, hentet 2.7.2019.

- 121 DT, 30.10.2016.
- 122 DT, «Gründer i hijab», førstesideoppslag, 20.5.2014 og 2.3.2015.
- 123 Bratsberg, Roed og Raaum 2011.
- 124 Tallene er fra *Ukens statistikk* nr. 22, 1995 gjengitt i Aaserud 1999:67–68.
- 125 Bratsberg, Roed og Raaum 2011:1.
- 126 Her bygger jeg på Berthold Grünfeld – <https://www.aftenposten.no/mening/kronikk/i/RGvkO/Sprakproblemer-kan-vare-arsak-til-uforetrygd,-og-intervju-med-Ragnar-Næss-og-Mustafa-Cinar,-i-tillegg-til-anonyme-personopplysninger-i-beretningene-hos-Norsk-folkemuseum.>
- 127 Norsk folkemuseums arkiv, NFAV.002-085.
- 128 Majid 2019:99, 112 og 319.
- 129 Informasjon om ulike innvandrergupper i Benedicte Lie, *Fakta om ti innvandrergupper i Norge*, SSB rapport 2004/14.
- 130 Dagens Næringsliv, 11.12.2015.
- 131 Bratsberg, Roed og Raaum 2011.
- 132 <https://www.imdi.no/tall-og-statistikk/steder/K0602>, hentet 4.2.2020.
- 133 Lie 2004:23–24, 63–64.
- 134 Lie 2004:64.
- 135 Tallene fra siste kvartal 2016 fra SSB – <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/60-prosent-av-innvandrerne-er-i-arbeid,-hentet-4.2.2020.>
- 136 Aftenposten 29.3.2017.
- 137 Lie 2004.
- 138 Sylo Taraku, kronikk i DT, 18.4.2018.
- 139 *NRK*, «Venter hard kamp om arbeidsplasser», <https://www.nrk.no/norge/venter-hard-kamp-om-ufaglaerte-arbeidsplasser-1.13092472>, hentet 4.2.2020. Tallene stammer fra NAV 2015.
- 140 Arnfinn Midtbøen og Jon Rogstad, *Diskriminerings omfang og årsaker. Etniske minoriteters tilgang til norsk arbeidsliv*, Institutt for samfunnsforskning, Rapport 1/12, Oslo 2012, og Jon Rogstad og Erika Braanen Sterri, «Passe inn og passe til – arbeidsgiveres vurdering av søkere», *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr.1, vol. 59, 2018:41–65.
- 141 SSB, for 2009 <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/atte-ar-med-nedgang-i-sysselsettingsprosenten-og-for-2019> <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/statistikker/innvarbl/kvartal>, hentet 4.2.2020.
- 142 Den siste langtidsundersøkelsen av økonomisk integrering bekrefter bildet av et mangelfullt sosialt medlemskap hos grupper av flyktninger spesielt kvinner fra Somalia og Irak. Christian Hrafn Brovold, *Økonomisk integrering for innvandrere over tid. En analyse av innvanderes inntektsutvikling basert på ankomstkohortene 1993, 2000 og 2005*, SSB rapport 2020/20:59.
- 143 Samtale med Zaib Un Nisa, 24.11.2015 og Dagsavisen Fremtiden, 1.7.2016.

Kapittel 3

- 1 Brochmann og Kjeldstadli 2008:183. For en oversikt over utviklingen i integreringspolitikken og kommunal implementering, se Anne Britt Djuve og Hanne Cecilie Kavli, «Integreringspolitikk i endring», i Jan Erik Dølvik, mfl. (red.), *Hamskifte i velferdsstaten: Den norske modellen i endring*, Gyldendal, Oslo 2007:196–218.
- 2 Næss 1985:16.
- 3 DT-BB, 4. og 7.12.1970.
- 4 Grete Brochmann og Knut Kjeldstadli, *A History of Immigration: The case of Norway 900–2000*, Universitetsforlaget, Oslo 2008:198–200.
- 5 Sosialavdelingens saksarkiv 1976, arkiv nr. 39, «Tiltak for fremmedarbeidere», brev fra sosialsjefen til sosialrådmannen, 7.10.1976.
- 6 Sosialavdelingens arkiv, journal for sosialkontoret, 7.10. og 5.11.1976.
- 7 Sosialstyrets arkiv, boks 1976–77 (026-34.2), innstilling fra sosialrådmannen og vedtak i formannskapet, 10.10.1977.
- 8 Sosialavdelingens arkiv, arkivnr. 39, korrespondanse gjeldende språkkurs for ulike grupper innvandrere, også tillitsvalgte for arbeidsinnvandrere, 1977.
- 9 Sosialavdelingens arkiv, arkivnr. 39, journalen over tiltak for innvandrere.
- 10 Næss 1985.
- 11 Sosialavdelingens arkiv, arkivnr. 39, Notat, «Forebyggende arbeid», 1977.
- 12 Tjelmeland og Brochmann 2003:173.
- 13 NOU 1986: 8 *Flyktningers tilpasning til det norske samfunn*, Oslo 1986:286, og *Statistisk årbok 2001*:108.
- 14 Brochmann og Kjeldstadli 2008:215–17.
- 15 Alt fra starten av tok Nedre Eiker imot vietnamesiske flyktninger. Sosialavdelingens arkiv, arkivnr. 39, «Orientering til kommuner som tok imot vietnamesiske flyktninger», fra Det norske flyktningrådet, 10.7.1975:8.
- 16 Her bygger jeg på «Forebyggende arbeid», 1977.
- 17 Skolekontorets arkiv (SKA), Boks Gruppe 5 533, korrespondanse mellom Drammen kommune og

- Kommune- og administrasjonsdepartementet, og referat og notater fra innvandresekretæren 1978–1980. Avisintervjuet med innvandresekretæren, 4. januar 1979, har ikke oppgitt kilde, men stammer fra DT-BB eller Fremtiden.
- 18 «Forebyggende arbeid», 1977:2–3.
- 19 «Avisintervju med Nygård, 4. januar 1979, ukjent opphav, i SKA, gruppe 5 533.
- 20 En skildring av situasjonen til innvandrerkvinner fra innsida gir Shazia Majid. Hun er norsk-pakistaner og vokste opp delvis på Åssiden i Drammen. Se spesielt om mora sitt møte med Norge, Majid 2019:75–123.
- 21 Arkivmaterialet i byarkivet vitner om dette. Også andre aktører jeg har intervjuet i kommunen, minnes engasjementet hennes. Hun døde dessverre før dette prosjektet kom i gang.
- 22 Sosialavdelingens arkiv, boks arkivnr. 39, 1984. Aktiviteten er skildret i en søknad fra innvandrersenteret til departementet, 25.10.1984.
- 23 SKA, boks Gruppe 533 – 20–21, møteinnkalling, 21.5.1979.
- 24 SKA, boks Gruppe 5 533 – 20–21, møterefelat 27.11.1980.
- 25 Hege Roll-Hansen og Eva Helene Østbye, *Hjelp og beskyttelse. Flyktningerådet 1946–1996*. Leseselskapet, Oslo 1996: kap. 4–5.
- 26 Berit Berg (red.). *Velkommen, nye landsmenn? Erfaringer med kommunalt flyktningarbeid*, Kommuneforlaget, Oslo 1990. Sjøl i Oslo med den største konsentrasjonen av innvandrere tok det lang tid og hard strid for å få en forvaltning på plass. Se Anie Naomi Abrahamsen, *Innvandreretatens vekst og fall. En studie av organiseringen av arbeidet med flyktninger og innvandrere i Oslo kommune 1970–1995 med hovedvekt på Innvandreretaten 1988–1994*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2001.
- 27 SKA, boks gruppe 5 553/533.1 «Mottak av flyktninger i Drammen». E-post fra Liv Kari Flaten, 21.1.2014.
- 28 Bystyreprotokollen, sak 65/85, «Flyktningssituasjonen – bemanningsforhold og nye flyktningmottak».
- 29 «Mottak» 1983:5.
- 30 «Mottak» 1983: 13.
- 31 «Mottak» 1983: 32–34. For en beskrivelse og vurdering av den første fasten i flyktningarbeidet, se Hege Araldsen, Gloria Maira og Ragnar Næss, *Det norske flyktningemottaket 1982–1988. En studie av flyktninge- og asylmottak i fem lokalmiljøer* (Rapport nr. R-2/89), Kommuneforlaget, Oslo 1989:126–44.
- 32 Samtale og korrespondanse med Oppegaard, 6.12.2017.
- 33 I samtida ble denne diskusjonen kjent som debatten mellom særomsorg og integrering, Berit Berg, *Velkommen nye landsmenn?* i Berg (red.) 1990:29. For en teoretisk innføring og en gjennomgangen av diskusjone om likebehandling eller særomsorg i Oslo, se Abrahamsen 2001:4–11 og spesielt kapittel 4.
- 34 «Flyktningene i Drammen – 'uønsket og sviktet'», DT-BB, 20.3.1984. I slutten av mars kom det et dusin med reportasjer og innlegg, det siste 7. juni 1984. Det kom en runde til om nyorganisering i november, DT-BB, 3.11.1984.
- 35 Oppegaards personlige arkiv, brev fra norsklærerne ved Oppegaard til sosialrådmannen i Drammen «Norsklæreres vurdering av direkte mottak av flyktninger i Drammen», 14.3.1984.
- 36 DT-BB, 7.6.1984.
- 37 Notat fra Oppegaard, 6.12.2017.
- 38 Protokollen for bystyret, sak 66/1985.
- 39 Sosialavdelingens arkiv 1984, Drammen kommunale kontorfunksjonærers forening, 2.11.1984.
- 40 Hovedutvalget for undervisnings arkiv (HUU), protokoll, sak 44/90, med referanse til vedtak i skolestyret 4/1985 og HUU, sak 19/1988 og 67/1988.
- 41 Sosialavdelingens arkiv, boks 1976, Innstillingen fra komiteen nedsatt av Helse- og sosialstyret til sosialsjefen, 16.10.1984:2.
- 42 Protokollen for bystyret, sak 66/1985.
- 43 Uttalelsen fra flyktningsekretæren, 4.11.1984, vedlegg til innstillingen.
- 44 Roll-Hansen og Østbye 1996:93–94, 99–118.
- 45 Samtale med Fred Bergersen, 23.1.2015.
- 46 Jan Messel, «Sosialarbeiderne», i Rune Slagstad og Jan Messel (red.). *Profesjonshistorier*, Pax, Oslo 2014.
- 47 Djuve og Kavli 2007.
- 48 E-post fra Elisabeth Solberg, leder for Introduksjonscenteret, 20.3.2019.

Kapittel 4

- 1 Samtale med Odvar Omland, 22.1.2015. Korrespondansen mellom Omland og staten på 1980-tallet etterlater ingen tvil om at forholdet mellom kommunen og staten var anstrengt. Omland skrev: «Etter min oppfatning vil det være en fordel for en kommune som Drammen om de sentrale myndigheter forsøker å styre strømmen av asylsøkere.» Sosialavdelingens arkiv 1985, Innstilling til styret om flyktningmottak, 3.8.1985. Det kom stadig krav

- til kommunen gjennom mesteparten av 1980- og 1990-tallet om å ta imot flere flyktninger enn planlagt.
- 2 Samtidig som kommunen tok imot båtflyktningene, dukket det opp en ny type flyktninger, *jet-refugees*, eller spontanflyktninger. Det dreide seg om asylsøkerne som dukket opp på Fornebu og søkte om asyl. Sosialdepartementet var ikke forberedt på dette og henvendte seg, nærmest i desperasjon, til en rekke kommuner, bl.a. Drammen, for å ta imot disse. Sosialavdelingens arkiv, saksarkiv for 1985–86, brev fra Statens Flyktningesekretariat til Drammen kommune, 10.9.1985.
  - 3 Bystyreprotokollen, sak 66/1985.
  - 4 Samtale med Anne Franck Paasche, 12.1.2015. Hun var fagsjef for Utlendingsavdelingen fram til 1992.
  - 5 Sosialavdelingens arkiv, arkivnr. 39.1-2, brev fra fylkesmannen i Buskerud til kommunene, 11.1.1989.
  - 6 Samtale med Bergesen, 23.1.2015 og Snorre Opsahl, 22.1.2015.
  - 7 Samtale med Opsahl.
  - 8 Samtale med Paasche.
  - 9 Berg 1990:18.
  - 10 Historien om et konfliktfylt flyktning- og innvandringsfelt var felles for kommunene i Norge på denne tida. I Oslo var frontene steilere enn i Drammen, og integreringsfeltet var preget av hyppige endringer i politikk og forvaltning. Se Abrahamson 2001. Samtidsstudier gir et klart uttrykk for det: Odd Landsverk, *Integrering av flyktninger i norske kommuner*, hovedoppgave i samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo 1990 (Moss, Ringsaker og Åmot kommune), Araldsen 1989 («Fridtjof Nansen» losjiskipet i Oslo, Vestre Slidre, Nedre Eiker, Porsgrunn og Båtsfjord). For et grasrotperspektiv i en normativ, maktkritisk innpakking karakteristisk for pionertida, se Berg 1990.
  - 11 Paasche, Bergesen, Omland, Opsahl, Oliver og Hill Oppegaard.
  - 12 Om faglig forankring i flyktningarbeidet i samtida, se, Berg 1990:19–20.
  - 13 Samtale med Paasche.
  - 14 Samtale med Oliver, 29.9.2015.
  - 15 Sosialavdelingens arkiv, 1990, referat fra samarbeidsmøte 3. og 4. mars 1990 mellom de sentrale aktørene i utlendingsavdelingen og sosialavdelingen (på bakgrunn av evalueringsrapporten til Asplan).
  - 16 Mye av det som fortelles her om Drammen kommune og integreringstilskuddet, utspilte seg i flere kommuner i Norge. Se Brochmann og Hagelund 2010:288–296.
  - 17 Allerede i 1982 inngikk kommunen og staten en avtale om full dekning av utgiftene til flyktningmottak. Sosialavdelingens arkiv, 1982, Protokoll om mottak, 20.12.1982.
  - 18 Sosialavdelingens arkiv, 1989, boks 39, Hovedutvalg helse og sosial, vedtatt av formannskapet, brev til sosialsjef fra Paasche 4.2.86.
  - 19 Situasjonen i Drammen var ikke ulik den i andre regionale sentre i Norge. Trondheim fikk også tilsig av flyktninger bosatt i mindre, omliggende kommuner. Ola Svein Stugu, *Kunnskapsbyen 1964–1997*, bd. 6 i *Trondheims historie*, Universitetsforlaget, Oslo 1997:319.
  - 20 Sosialavdelingens arkiv, 1989, Boks 39, brev fra Paasche til sosialsjefen, 14.2.1986.
  - 21 Samtale med Opsahl og e-post, 14.6.2019.
  - 22 Sosialavdelingens arkiv 1989, boks 39, brev fra Strandrud til kommunaldirektøren for helse- og sosialsektoren, uten dato, 1989.
  - 23 Sosialavdelingens arkiv, 1994, boks 39, følgebrev fra Bergesen til SSBs undersøkelseskjema, 4.3.1994.
  - 24 Sosialavdelingens arkiv, 1986, boks 39, notat fra Anne Franck Paasche, 6.11.1986.
  - 25 Hovedutvalg for kultur (HUK) 1993, notat fra Opsahl, 22.2.1993, s. 6.
  - 26 HUK, 1993, saksutredning om mottak av flyktninger ved Snorre Opsahl, 9.2.1993 og Sosialavdelingens arkiv, boks 39, brev til SSB ved Fred Bergesen, 4.3.1994.
  - 27 Samtale med Opsahl.
  - 28 Samtale med Oliver og Grete Eide Rønningen, prosjektleder på Fjell på 1990-tallet, 8.9.2015.
  - 29 DT-BB, 29.10.1998.
  - 30 Fremtiden, 25.1.1999.
  - 31 DT-BB, 8.9.1999.
  - 32 DT-BB, 19.6., 4.8. og 6.9.1999.
  - 33 Messel 2014.
  - 34 Sosialavdelingens arkiv, arkivnr. 39.1, notat fra kommunaldirektøren for helse og sosial, «Utredning av framtidige funksjoner for flyktninger og innvandrere», 15.1.1991.
  - 35 Bystyreprotokollen, sak 55/1996, 25.6.1996.
  - 36 Bystyreprotokollen, sak 55/1996, tilførelse til bystyremøteprotokollen, 25.6.1996.
  - 37 Bystyreprotokollen, sak 55/1996.
  - 38 Ottar Brox, *Jeg er ikke rasist, men ...* Gyldendal, Oslo 1991.
  - 39 Wikan kritiserte tidlig norsk innvandringspolitikk i boka *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur, integrasjon*, Gyldendal, Oslo 1995, seinere i engelsk utgave, *Generous Betrayal: Politics of Cul-*

- ture in the new Europe*, University of Chicago Press, Chicago 2002.
- 40 Samtale med Paasche. Denne historien ble fortalt også av Fred Bergersen, sosialsjefen.
- 41 DT-BB, 29.10.1998.
- 42 Rapport «Forvaltning av økonomisk sosialhjelp i Drammen», lagt ved Bystyreprotokollen for 1994.
- 43 «Forvaltning av økonomisk sosialhjelp», 1994:2.
- 44 Bystyreprotokollen, sak 55/1996.
- 45 Bystyreprotokollen, sak 55/1996.
- 46 DT-BB, 31.1.1996.
- 47 DT, 11.1.2011.
- 48 Samtale med Lise Christoffersen, 18.5.2015 og e-post 25.5.2015.
- 49 Kamilla Simonnes, «I stjalne klær? En analyse av endringer i Høyres, Arbeiderpartiets og Fremskrittspartiets innvandrings- og integreringspolitikk», Norsk statsvitenskapelig tidsskrift, årg. 29, nr. 2, 2013:144–158. Simonnes holder seg til en analyse av partiprogrammene og ikke av politisk handling, mens her har vi et eksempel på hvordan partienes praksis ble påvirket av innvandringskri- tikken.
- 50 Kadafi Zaman, *Norge i svart, hvit tog brunt. En multikulturell mosaikk*, Aschehoug, Oslo 1999:56.
- 51 Samtale med van Minh. Araldsen, 1989 (s. 126–145), bekrefter at Nedre Eiker i pionerfasen av flyktningarbeidet var kommet lenger enn Drammen kommune.
- 52 Yngve Carlsson, «Drammen kommunes arbeid overfor flyktninger og innvandrere – de kritiske spørsmål», Prosjektnotat O-1448, NIBR, mai 1998.
- 53 HUK, møteprotokollen, sak 49/97, «Bystyremelding om evaluering/vurdering av tiltak brukt i arbeidet med flyktninger og innvandrere».
- 54 Samtale med Dutton, 28.1.2015.
- 55 St.meld. nr. 17 (1996–1997) *Om innvandring og det flerkulturelle Norge*.
- 56 HUK, møteprotokollen, sak 123/1998.
- 57 HUK, møteprotokollen, sak 104/1997.
- 58 HUK, møteprotokollen, sak 123/1998.
- 59 Yngve Carlsson, *Nærmiljøarbeid i en drabantby*, NIBR-notat 1991:127, og sluttrapporten, Yngve Carlsson, *Det kompliserte nærmiljøarbeidet*, NIBR-rapport 1992:12.
- 60 Yngve Carlsson, «Drammen kommunes arbeid overfor flyktninger og innvandrere – de kritiske spørsmål», NIBR-prosjektnotat 1998: O-1448.1998.
- 61 Carlsson 1998:29.
- 62 Carlsson 1998:3.
- 63 HUK, møteprotokollen, sak 68/1999.
- 64 «Det flerkulturelle Drammen. Kunsten å være drammenser. Strategi og handlingsplan 2001–2004 for flyktning- og innvandrerarbeidet», vedtatt i bystyret 9.5.2000.
- 65 Hovedutvalget for helse og sosial, møteprotokollen, sak 34/2000.
- 66 Bystyreprotokollen, sak 89/2000 og 89/2001.
- 67 Her bygde bystyremeldinga direkte på Carlssons notat fra 1998.
- 68 NOU 2001: 20 *Lov om introduksjonsordning for nyankomme innvandrere*. Tilbakevending var et vesentlig spørsmål som ble reist i St.meld. nr. 17 (1995–1996) *Om flyktninger*.
- 69 Samtale med Elisabeth G. Holen, 23.2.2015.
- 70 Fafo-rapporten om innføringen fant ikke noen sammenheng mellom organiseringsmodellen og introduksjonsprogrammets måloppnåelse. Rapporten undersøkte brukernes respons på programmet og kommunens måloppnåelse, men sa ingenting om hvordan kommunene sjøl opplevde innføringen. Anne Britt Djuve og Hanne Kavli, *Ti års erfaringer*, Fafo-rapport 2015:26.
- 71 Samtale med Holen.
- 72 Andre lokale studier av innføringen av Introduksjonsordningen bekrefter det positive inntrykket fra Drammen. Margrethe Karijord, *Integreringspolitikk i praksis. Om forholdet mellom stat og kommune med hensyn til iverksetting av integreringspolitikk*, masteroppgave i statsvitenskap, Universitetet i Tromsø 2007 (tre anonyme kommuner ble undersøkt).
- 73 Fram til 2015 var det største spriket mellom Høyre og Ap trolig i 2002. Da gikk Høyre sammen med FrP inn for et mottak på 50 flyktninger, mens Ap, SV og KrF ville ha et mottak på 100 (bystyret, møteprotokollen, sak 81/02). Illustrerende for en viss irritasjon over trykket fra UDI er at ingen av partiene ville imøtekomme anmodningen fra UDI om å ta imot 120 flyktninger. Samtalene med SV-politikerne Sadi Emeci og Fred Bergersen, sosialsjef tidlig på 1990-tallet, bekrefter også fra politisk og administrativt hold at det stort sett rådde bred enighet i mottaksspørsmål.
- 74 En god oppsummering av lovgivningen og reformer i integreringspolitikken fins i Djuve og Kavli 2007.
- 75 DT, 12.12.2009 og 21.3.2010.
- 76 Se Simonnes 2013.
- 77 For FrP var dette gammelt tankegods, og delvis for Arbeiderpartiet og Høyre. Nytt er det for SV og sentrumpartiene. Et tverrpolitisk utvalg med sentrumpartiene og venstresida nedsatt av tanke- smia Agenda, med drammenseren Sylø Taraku

(opprinnelig flyktning fra Kosovo) som sekretær, utarbeidet i 2016 ti «bud» for bedre integrering. Klassekampen, 11.8.2016.

Kapittel 5

- 1 Historikken her bygger på Tjelmeland og Brochmann 2003:124–26,132–42, 155–58, 161–70.
- 2 Diskusjonen om kulturrelativisme bygger på Øyvind Fuglerud, «Innledning», i Øyvind Fuglerud og Thomas Hylland Eriksen (red.), *Grenser for kultur. Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*, Pax, Oslo 2007:10–12.
- 3 Terje Tvedt, *Det internasjonale gjennombrudd*, Dreyer, Oslo 2016.
- 4 Tvedts tolkning har møtt betydelig motbør fra andre faghistorikere. Anne Minken i Klassekampen, 7.12.2018, Jarle Simensen i Dagsavisen, 10.4.2018, og Hallvard Tjelmeland i Klassekampen, 12. og 23.10.2018. Den grundigste kritikken fins hos medieviteren Jostein Gripsrud, *Norsk hamskifte?* Vigmostad og Bjørke, Bergen 2018.
- 5 DT-BB, 22.4.1997.
- 6 Skolekontorets arkiv (SKA), boks gruppe 6, brev fra Skoledirektøren i Buskerud til KUD, 22.10.1980 og brev fra skolesjefen til DFU og AOF, 25.1.1982 Det kom rundskriv som seinere presiserte at gratis opplæring ikke gjaldt for nordamerikanere og vesteuropeere som sjøl kunne koste på seg norskopplæringa.
- 7 Grunnlaget fra kommunestatistikken for de sammenslåtte kommunene. <https://www.imdi.no/tall-og-statistikk/>, hentet 12.2.2020.
- 8 Paragraf 5 i «Forskrift om opplæring i norsk og samfunnskunnskap for nyankomne innvandrere», hentet 22.8.2017, og «Norskopplæring i Ny i Norge», <http://www.nyinorge.no/no/Ny-i-Norge-velg-sprak/Ny-i-Norge/Flytting-til-Norge/Norskopplaring/>, hentet 22.8.2017. Denne ordningen er under revisjon i 2019/2020.
- 9 IMDi, Arbeidsinnvandring – <https://www.imdi.no/sysselsetting-og-arbeidsliv/arbeidsinnvandring/>, hentet 22.8.2017.
- 10 UDI, Norskopplæring og prøver for de som søker om permanent oppholdstillatelse – <https://www.udi.no/ord-og-begreper/norskopplaring-for-de-som-soker-om-permanent-opp-holdstillatelse/>, hentet 22.8.2017.
- 11 SKA, boks 6 1978, brev fra sosialrådmannen til skolesjefen 19.5.1978 og boks 5 533, 1979, brev fra skolesjefen til finansrådmannen, 29.6.1979.
- 12 Redegjørelse av kommunens informasjonssjef Dag Knutsen-Øy til DT, 4.12.2012.
- 13 Næss 1985.
- 14 DT-BB, 27.1.1972.
- 15 DT-BB, 30.10.1974.
- 16 SKA, boks 6, 1978.
- 17 Samtale med Oppegaard, 22.9.2015. Betty Stensmyren, som seinere jobbet på Norsksenteret, underviste på disse kursene, ifølge Oppegaard, men det var før Oppegaard sjøl begynte å arbeide i Drammen. Stensmyren døde for noen år siden, og det var derfor umulig å snakke med henne. Det vi veit, er at ingen av bedriftene drev noe språkopplæring for 1970 (DT-BB, 22.8.1970).
- 18 Tallene om undervisninga er hentet fra Oppegaards privatarkiv. Budsjettall i årsrapportene til Drammen AOF og DFU for 1983–84, og e-post 10.10.2017.
- 19 Tjelmeland 2003:115–118.
- 20 SKA, boks 5 533, notatet «Forebyggende arbeid blant innvandrere i Drammen kommune», 12.12.1976.
- 21 Flere av informantene, bl.a. Paasche og Oppegaard, nevnte innvandresekretærens rekrutteringsrunder blant innvandrerkvinnene.
- 22 Oppegaards privatarkiv, budsjettall i årsrapportene til Drammen AOF og DFU for 1983–84.
- 23 Samtale med Oppegaard og Holen. Holen var den første lederen av Introduksjonssenteret som erstattet Norsksenteret etter introduksjonsloven.
- 24 Samtale med Oppegaard 17.12.2017, og vedlegget til søknaden til konsulentstillingen ved Norsksenteret i 1985, «Pedagogisk erfaring blant innvandrere og flyktninger i Drammen kommune 1978–1985», i Oppegaards privatarkiv.
- 25 Oppegaards privatarkiv, *Regnbuen* (årg. 6), nr. 3, 1995 (nummerert sidetall).
- 26 Oppegaards privatarkiv, *Regnbuen* nr. 3 1995, åpningstalen til Agnes Marie Hjul (på Fjellheim) og i beretning fra Robyn Enger, «10-årsjubileet».
- 27 Nevnt i talen til Hjul.
- 28 «Flyttet landsbyen til Drammen», Dagbladet, 19.1.1997.
- 29 Her bygger jeg på intervju med tidligere skoleledere og lærere ved Fjell skole: Fladmark, Moen, Helland og Solberg.
- 30 Samtale med Enger, 21.7.2016 og Oppegaard.
- 31 «Med butikktilbud som kurs-leske», Fremtiden, 18.2.1983, og vedlegget til Oppegaards søknad.
- 32 Enger har i sitt arkiv samlet et rikt bildemateriale som dokumenterer yrkeshistorien hennes, bl.a. en svært kreativ, pedagogisk evne og en utbredt sosial omgang med elevene sine.

- 33 «Sosialpedagogikk», *Store norske leksikon*, hentet 10.2.2020 fra <https://snl.no/sosialpedagogikk>.
- 34 E-post fra Oppegaard 12.12.2017. Mye av virksomheten er dokumentert i et klipparkiv hos Oppegaard.
- 35 Oppegaards privatarkiv, «Rapport fra norsklærerne til sosialkontoret», 23.8.1983.
- 36 For norske utvandrere til USA har Dorothy Skårdal karakterisert fenomenet som «the divided heart», et bilde som Oppegaard brukte for å skildre immigranterfaringene sine. Dorothy Burton Skårdal, *The Divided Heart. Scandinavian Immigrant Experiences through Literary Sources*, University Press, Oslo 1974. Se også Oppegaards gjennomgang av situasjonen for innvandrerne i Drammen, «The Immigrant Experience in Norway», *Scandinavian Journal of Development Alternatives*, vol. VII, no. 1, mars 1988.
- 37 Samtale med Marit Foss, 20.9.2017. Foss hadde også en omfattende fotografisk dokumentasjon av sine 20 år som norsklærer i Drammen og på Fjell.
- 38 Første skoleår i skolekontorets regi, 1985–86, holdt 13 lærere 59 kurs for 342 elever fra 41 nasjoner, med et budsjett på over én million kroner. Kilde: Årsrapport til skolesjefen 1985–86 i Oppegaards privatarkiv.
- 39 Dette avsnittet bygger på en gjennomgang av arkivmaterialet om Norsksenteret 1984–1987, i SKA, boks Gruppe 5.
- 40 Odd Lovoll, *Two Homelands. A Historian Considers his Life and Work*, Minnesota Historical Society Press, St. Paul 2018:4.77–90, 111–15.
- 41 Ruben Rumbaut og Alejandro Portes (red.), *Ethnicities. Children of immigrants in America*, University of California Press, Berkeley 2001.
- 42 Sitert hos Lovoll 2018:84.
- 43 SKA, boks 5, 533 (fremmedspråklige elever), 1973, søknader.
- 44 Forholdene i Oslo var sammenliknet med Drammen langt mer dramatiske. Språksituasjonen i Oslo-skolen er grundig dokumentert i Ingrid Lea Rognstad, *Morsmålslærerne i Oslo 1974–2004*, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2018.
- 45 KUDs rundskriv F-302-74, 14.11.2017.
- 46 SKA, boks 5 533, brev fra Børresen skole til skolestyret, 18.10.1976.
- 47 Rognstad 2018:41–47.
- 48 SKA, boks 5, rundskriv til skolestyrene fra skoleledere, 25.10.1975.
- 49 Det kom en ny norsk lov for grunnskolen i 1976, og Kirke- og undervisningsdepartementet slo fast i et rundskriv (F-7/76) at støtteundervisninga også skulle omfatte barn av fremmedarbeiderne. Fjell skoles arkiv, boks D-L0010, Tildelingsbrev til skolene i Drammen fra skolesjefen.
- 50 Tallene på elever og uketimer er tatt fra Fremtiden, 30.9.1977, og oversikter over klassedeling og time-tall fra SKA, 1975–1980, boks 5 533.
- 51 SKA, boks 5, 533-20-21, 1978–79, Saksutredning fra skolesjefen, 4.11.1977.
- 52 Fremtiden, 30.9.1977.
- 53 SKA, saksframlegget fra skolesjefen til skolestyret, 4.11.1977.
- 54 KUD, Rundskriv F-7-77 Dette ble utdypet og understreket i rundskriv 65–78 fra Kirke- og undervisningsdepartementet. SKA, boks 5, 533, Brev fra skolesjefen til rektorene.
- 55 SKA, boks 5, notat om familieundervisning, 3.12.1976.
- 56 SKA, boks 5, brev fra Pakistan Workers Welfare Union til Drammen kommune, 6.1.1976 og en liknende henvendelse fra Forening for tyrkiske arbeidere i Norge (fra Oslo), 22.12.1977.
- 57 Denne framstillingen bygger på skolesjefens saksframlegg for skolestyret 4.11.1977 som ble videresendt til KUD. SKA, boks 5, «Morsmålsundervisning for fremmedspråklige elever», og reportasjer i DT-BB, 16.–17.1.1978; Aftenposten (aftenutgave) 16.–17.1.1978.
- 58 SKA, boks 6, 1978, korrespondanse, 11.5.1978.
- 59 Aftenposten (aftenutgave), 16.1.1978.
- 60 SKA, boks 5, 552-20, protokoll for skolestyret, sak 118/77, 10.11.1977.
- 61 SKA, boks 5, 533-20-21, brev fra rektorene til skolesjefen, 1978.
- 62 SKA, boks 5, 533-20-21, saksframlegget fra skolesjefen til skolestyret, 4.11.1977.
- 63 SKA, boks 5, brev fra rektor ved Fjell skole til skolesjefen, 16.10.1979.
- 64 SKA, boks 5, oversikt over morsmålsundervisning, oktober 1979.
- 65 En grundig gjennomgang av den nasjonale bakgrunnen for morsmålsundervisning og politikkomplementering i Oslo fins i Rognstad 2018.
- 66 SKA, mappe 533.2, brev fra skolesjefen til skoleledere og Buskerud, 3.5.1984.
- 67 SKA, mappe 533.2, timer for fremmedspråklige elever 1987–88.
- 68 SKA, boks Undervisning 1303.3-212.6, «Søknaden til Statens utdanningskontor i Buskerud», 27.2. og 28.2.1996.
- 69 SKA, møter i Hovedutvalget for undervisning, boks år 2000, sak 0044/00, Innstilling til tildeling

- av undervisningstimer til minoritetsspråklige elever for skoleåret 2000–2001.
- 70 SKA, boks gruppe 5 533, Rundskriv til skolene i Drammen kommune, 27.8.1976.
- 71 Dette går fram av etterlevningene i arkivet etter Bakkens arbeid i disse årene og av skolesjefens omtale av han, Skolearkivet, boks gruppe 5, 1976–1982.
- 72 SKA, boks gruppe 5 533, sak 82/87 i Skolestyret, «Angående undervisning for fremmedspråklige elever», orientering fra Inger Johanne Wremer til skolene 23.10.1987 og referat fra møte i samtaleforum for morsmåls lærere, 9.11.1987.
- 73 Samtale med Wremer.
- 74 Dette avsnittet bygger på en gjennomgang av arkivmaterialet om Pedagogisk senterers arbeid med minoritetsspråklige elever i perioden 1976–1987. SKA, boks Gruppe 5.
- 75 Rune Slagstad, *De nasjonale strategier*, Pax forlag, Oslo 2001.
- 76 I den siste oppsummeringa av internasjonal og norsk forskning om morsmålsundervisning i Norge er konklusjonene til samfunnsviteren Anders Bakken fra forskningsinstitusjonen NOVA klare, i den grad en kan snakke om klarhet i dette spørsmålet. Det er ikke faglige belegg for påstanden om at morsmålsopplæring hindrer elever i å lære et annet språk, men utover det fins det ikke konsensus. [http://www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjoner/Rapporter/2007/Virkninger-av-tilpasset-spraakopplæring-for-minoritetsspråklige-elever-og-Rambøll, *Evaluering av særskillt språkopplæring og innføringstilbud*, 2016.](http://www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjoner/Rapporter/2007/Virkninger-av-tilpasset-spraakopplæring-for-minoritetsspråklige-elever-og-Rambøll_Evaluering_av_særskillt_språkopplæring_og_innføringstilbud)
- 77 Aftenposten, 4.10.1989 og 15.10.1991.
- 78 Dette kom fram i samtalen med de tre, men også i DT, 18.4. og 25.4.2009.
- 79 Idunn Seland, «Fellesskap for utjevning – Norsk skolepolitikk for en flerreligiøs og flerspråklig elevmasse etter 1970», Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 2, 2013:188–213.
- 80 Aftenposten, innlegg i debatten juni–september 1991. Horntvedts redegjørelser, Aftenposten 14.8.1991.
- 81 Aftenposten, 11.5.1990; DT, 18.7.2011, 5.9.2011 og 13.10.2011.
- 82 Det fantes også faglige argumenter mot, men de blir ikke mobilisert hos motstanderne. Se Rosalie Pedalino Porter, «The Case Against Bilingual Education: Why even Latino parents are rejecting a program designed for their children's benefit», The Atlantic, May 1998. Porter er kontroversiell, men poenget er at det fantes ulike syn på språkopplæring. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1998/05/the-case-against-bilingual-education/305426/>, hentet 24.9.2019.
- 83 Aftenposten, 14.8.1991.
- 84 Bystyreprotokollen, sak 99/07, økonomiplan 2008–2013, budsjett og årsplan for 2008, vedlegg 1, s. 76. Selve rapporten var ikke mulig å oppspore i det digitaliserte kommunearkivet.
- 85 DT, 7.11.2007.
- 86 DT, 18.4. og 2.5.2009.
- 87 DT, 18.10.2010.
- 88 Samtale med Elisabeth Futsæther Solberg, 29.1.2014.
- 89 Simonnes 2013.
- 90 DT, 14.1.–20.1.2016.
- 91 DT, 20.1.2001.
- 92 DT, 20.1. og 31.1.2001.
- 93 Drammen kommunes årsmelding for 2007.
- 94 Bystyreprotokollen, sak 84/08 (09.23.2008), vedlegget «Handlingsplan for drammensskolen», s. 21–28.

Kapittel 6

- 1 En ufullstendig oversikt over debatten fins i DT, 16.5.2013. Et søk i databasen Retriever (Atekst) gir 41 treff på søkeordene «Jan Moen AND Fjell skole» i DT i perioden fra mai til og med juni 2013.
- 2 Oddvar Myklebust i DT, 31.12.2013.
- 3 Dette arbeidet bygger på samtaler med noen personer som har stått sentralt i utviklingen av Fjell skole, arkivmateriale fra Byarkivet i Drammen og Fjell skole, og avisstoff fra perioden.
- 4 Michael Murphy, *Multiculturalism. A Critical Introduction*, Routledge, New York 2012:1–10. Brochmann og Djuve påpeker at begrepet *multiculturalism* (norsk: flerkulturalisme) aldri har fått fotfeste i Norge som navn på en politikk eller «isme». I stedet har en brukt begrepet *integrering* for å skildre en flerkulturell integreringsstrategi. Grete Brochmann og Anne Britt Djuve, «Multiculturalism or Assimilation? The Norwegian Welfare State Approach», i Peter Kivisto og Östen Wahlbeck (red.), *Debating Multiculturalism in the Nordic Welfare States*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013:224.
- 5 Opplysninger fra intervju med rektor Magnar Svendsen i DT-BB, 15.11.1979.
- 6 DT-BB, 14.–15.4.1989.
- 7 Denne skildringa av tilstanden før midten av

- 1980-tallet bygger på samtaler med Moen, Hansen, Fladmark og Solberg, i tillegg til Carlsson 1991. Dette inntrykket av krise kommer også klart fram i protokollen for lærerrådet i perioden (Fjells skoles arkiv, boks A-L0001).
- 8 Sandrup 2013:106.
  - 9 Samtale med Moen.
  - 10 Samtale med Trine Hansen, 27.1.2014, tidligere politibetjent og sosiallærer på Fjell skole siden 2000.
  - 11 For en gjennomgang av den problemorienterte kontra den ressursorienterte flerkulturelle skolen, se An-Magritt Høyne, *Den felleskulturelle skolen*, 3. utgave, Universitetsforlaget, Oslo 2014:21–41.
  - 12 Liv Kari B. Tønnessen, *Norsk utdanneshistorie: En innføring med fokus på grunnskolens utvikling*, Fagbokforlaget, Bergen 2011:84; Tove Aarsnes Baune, *Skolen i historisk perspektiv*, Cappelen, Oslo 2007:113 og 149.
  - 13 Baune 2007:148.
  - 14 Liv Bøyese, «Flerkulturell pedagogikk – perspektiver og praksis» i Birgit Brock-Utne og Liv Bøyese (red.), *Å greie seg i utdanningssystemet i nord og sør: Innføring i flerkulturell og komparativ pedagogikk, utdannelse og utvikling*, Fagbokforlaget, Bergen 2006:38–39.
  - 15 E-postveksling med Jan Moen 18.2.2014. Moen mente at læreplanene ikke hadde stort å si for utviklingen av den flerkulturelle skolen på Fjell skole.
  - 16 Thor Ola Engen ser på M-87 som intet mindre enn et paradigmeskifte i norsk skole. Thor O. Engen, «Tilpasset undervisning i superdiversiteten?», i Karianne Westrheim og Astrid Tolo (red.), *Kompetanse for mangfold: Om skolens utfordring i det flerkulturelle Norge*, Fagbokforlaget, Bergen 2014:59–64. Se også diskusjonen om den flerkulturelle skolen i Maryann Jortveit, «Skolen i det flerkulturelle Norge» i Berit Johnsen (red.), *På vandring og flukt. Migrasjon i historisk perspektiv*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2017:215–219.
  - 17 Et tydelig tegn på den kommunale velviljen var skolestyrets positive vedtak om morsmålsopplæring i 1977. Hovedutvalget for undervisnings arkiv, protokollen, 10.11.1977. Samtale med Kari Høyser, 13.6.2014.
  - 18 Engen 2014:63.
  - 19 Samtale med Fladmark, 8.1.2014.
  - 20 Halvdan Eikeland, «Historieundervisning og interkulturell læring: En analyse av norske og tyske læreplaner, norske lærebøker og av erfaringer fra norsk skole», Skriftserien, Høyskolen i Vestfold, rapport 8/2004:3.
  - 21 Klipparkivet til Unni Helland og gjestebøkene på Fjell skole.
  - 22 <http://nå.wikipedia.org/wiki/Migrasjonspedagogikk> og <https://nafo.oslomet.no/om-nafo/>, hentet 5.3.2020.
  - 23 Fjell skoles arkiv, A-L0001. Protokollen for lærerrådet ved Fjell skole viser tydelig vendingen mot det flerkulturelle.
  - 24 Brock-Utne og Bøyese 2006:13.
  - 25 Framstillingen av det konkrete flerkulturelle arbeidet bygger på samtale med Solberg.
  - 26 Her bygger jeg på samtalene med Egil Fladmark og Jan Moen, som er bekreftet i reportasjer i lokalpressen.
  - 27 Saken fikk rikelig omtale i lokalpressen: DT-BB og Fremtiden, oktober 1985.
  - 28 Fremtiden, 24.10.85.
  - 29 Dette fikk jeg se sjølt da palestinerne fikk flagget sitt malt på veggen etter at rektor hadde avklart dette med UD. Deltakende observasjon på Fjell skole, juni 2012.
  - 30 I 1994 hadde lærerne ved Fjellskole utført 18 eksterne oppdrag (foredrag/kurs), i tillegg til 23 gjennomførte elevforestillinger. Fjell skoles arkiv, årsmelding for Fjell skole 1994. Dessverre ble det slutt på å føre opp slike statistikker i slutten av 1990-åra, kanskje fordi kompetansesenteret ble avvilket i 1997.
  - 31 Her bygger jeg på klipparkivet til Helland som inneholder presseoppslag i DT-BB, Fremtiden og riksavisene.
  - 32 Rektor rapporterte inn til skolekontoret 18 studiebesøk hvor totalt 176 personer var innom skolen i 1994, for 1996 17 besøk med 171 personer og for 1997 21 besøk med 126 personer. Fjell skoles arkiv, årsmelding for Fjell skole 1994, 1996 og 1997. Denne kulturelle virksomheten er ellers grundig dokumentert i lokalavisene (privatarkivet til Helland), i skolens gjestebøker og i søknadene til Utdanningsdirektoratet i 2003 og 2005 for å bli demonstrasjonsskole for tospråklig opplæring (Fjell skoles arkiv).
  - 33 Dagsavisen Fremtiden, 31.10.2017.
  - 34 Førstesideoppslag i DT-BB, 5.10.1988. Det gjaldt bare en handfull elever som ble tatt ut av skolen og begynte på Steinerskolen. Samtale med Solberg, DT-BB, 26.1.1990.
  - 35 I Norge gikk forskere med interesse for tospråklighet ved Statens spesiallærerhøgskole i bresjen for forskning og formidling om tospråklighet og seinere migrasjonspedagogikk. Se f.eks. An-Magritt Hauge, «Undervisning med tospråklighet

- som mål», i Anne Hvenekilde og Else Ryen (red.), *Kan jeg få ordene dine lærer?* Oslo, Landslaget for norskundervisning LNU/Cappelen, 1984, og An-Magritt Hauge, *Spesialpedagogiske behov blant innvandrerbarn i grunnskolen – tar noen ansvaret?*, og Liv Bøyesen, *Logopedagogisk arbeid med elever med tospråklig bakgrunn – et bidrag til tospråklig-het?*, begge hovedoppgaver fra 1987.
- 37 Norsk skoleblad, nr. 4, 1986:8–9.
- 38 Samtale med Fladmark.
- 39 Tallene er fra skolesjefens utredning i sak 5/97, Bystyreprotokollen.
- 40 E-post fra Jan Moen, 16.6.2019.
- 41 Samtale med Fladmark.
- 42 Midt på 90-tallet ble saken om tyrkiske klasser tatt opp i bystyret. I 1993 kom en egen kommunal Innvandremelding der de ulike sidene i saken er utførlig gjennomgått.
- 43 Saken var slått opp med store overskrifter på forstesida i DT-BB, 8.10.1988, etterfulgt av debatt og kommentarer.
- 44 SKA, sak 31/97, saksutgreiing fra skolekontoret.
- 45 DT-BB, 21.3.1992.
- 46 I klipparkivet til Helland var det samlet ca. 25 reportasjer og debattinnlegg i lokalavisene under denne debatten, mens i den første debatten i 1992 var det ikke flere enn en handfull oppslag.
- 47 Forslaget kom fra Buskerud AUF i november 1996. Det andre forslaget kom gjennom bystyret, og den kommunale direktøren for undervisning i Drammen fikk som oppgave å utrede om en slik ordning. DT-BB, april 1997.
- 48 Samtale med Fladmark og Moen.
- 49 DT-BB, 7.5.1993.
- 50 Avisreportasjene og debattinnleggene i lokalpressen gir en indikasjon på temperaturen i debatten. Et lite utvalg av overskrifter i DT-BB i perioden 1993–1997 forteller sitt: «Sinte foreldre og flytting», «Ønsker byens politikere en ghettoskole?», «Fjell unik, men sårbar skole», «Fjell en innstilt bombe», «Drammenslærer bak omstridt forslag» (dvs. Jan Moen) og «Ulmende ghettodebatt på Fjell» (Aftenposten, 24.9.1996).
- 51 E-post fra Moen, 16.6.2019.
- 52 Liv Bøyesen, «Elever i språkhomogen klasse: En evaluering av elevens språklige, sosiale og faglige ferdigheter», HiO-rapport 1997, nr. 6, Høyskolen i Oslo 1997.
- 53 Debatten gikk heftig for seg i Aftenposten november–desember 2013, da en undersøkelse viste at 7 av 10 norsk-pakistanske elever ikke var i stand til å følge vanlig undervisning i norsk, og at to av tre elever med minoritetsspråklig bakgrunn trengte tilpasset norskundervisning. Aftenposten, 24.11.2014.
- 54 Det har blitt argumentert for en overgang fra en tradisjonell eller klassisk integrasjonsforståelse på 1970-tallet til en reformulert integrasjonsforståelse (språklig assimilering) etter 2000. Ingvild Langelid Andresen, *Norsk integrasjonspolitik gjennom 30 år. En studie av integrasjonsforståelse og språkopplærings tiltak*, masteroppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo 2005:100–105.
- 55 Se nærmere behandlingen av spørsmålet, kap. 5 «Språk».
- 56 VG, 30.8.1997.
- 57 Gunnar Fermann, «Norge og FN», i Torbjørn Knutsen, Gunnar Sørbo og Svein Gjerdåker (red.), *Norges utenrikspolitikk*, Cappelen Akademisk forlag, Oslo 1997:207–219.
- 58 Mønsterplanen 1974:9.
- 59 Forfatteren underviste i samfunnsfag på lærerhøgskolen fra 1980 til 1994 og var vitne til framveksten av det globale perspektivet i lærerutdanningen. En metodikkbok om det globale perspektivet i undervisninga, Harald Hansejordet, Pål Renholdt og Håkan Wall, *Verdenen i skolen*, både på nynorsk og bokmål, kom ut i 1979. Boka kom snart på pensumlista i samfunnsfag ved de fleste – om ikke alle – lærerutdanningsinstitusjoner.
- 60 I 1974 rapporterte rektor Jørgen Vatne til skoledirektøren i Buskerud fylke om «1 vestpakistansk elev» ved Fjell skole. For skoleåret 1976–77 fikk fire chilenske elever og én vietnamesisk elev støtteundervisning. Fem år seinere var det hele 90 minoritetsspråklige elever ved Fjell skole, derav 54 som fikk støtteundervisning. Fjell skoles arkiv, boks A-L0001, lærerårsprotokoll.
- 61 https://asnet.unesco.org/en-us/Pages/About_the_network.aspx, hentet 5.3.2020.
- 62 DT-BB, 8.5.1989 og 14.5.2002.
- 63 Denne utviklingen går fram av årsmeldingene fra Fjell skole i periode 1994–1998. Fjell skoles arkiv, boks A-L0001.
- 64 DT-BB, 17.3.1994. Helland modererte seg riktig nok etter at lederen i innvandrerrådet i Drammen protesterte mot skepsisen hennes til å bygge en moské på Fjell. DT-BB, 26.3. og 28.3.1994.
- 65 Fremtiden, 14.4.1989.
- 66 Mellom annet «Fargerik Peer Gynt på Fjell», DT-BB, 15.6.1993; «Kulturminister skal feire på Fjell», DT, 21.10.2000.
- 67 I ettertid har det kommet kritikk av L-97 som lite

- egnet som veiviser i en flerkulturell nasjonalstat, bl.a. av Heming Gujord, «Kortreist dannelsesideal», Nytt norsk tidsskrift, nr. 2, 2012:25.
- 68 Samtale med Moen og Hansen. Denne uroen for de negative konsekvensene av koranskolene var utbredt også hos Høyser i kommuneadministrasjonen og hos statssekretær Kristin Ørmen Johnsen (H) som var fra Drammen. DT, 8.3.2002.
- 69 Samtale med Fladmark og Moen.
- 70 «Jenter nektes leirskole», DT, 19.3.2007. I et intervju i DT pekte Helland ut imamene som kjernen i problemet. Imamene nekter å uttale seg om saken til pressen.
- 71 Peter Kivisto og Östen Wahlbeck, «Debating Multiculturalism in the Nordic Welfare States» i Kivisto og Wahlbeck 2013:1–21.
- 72 Denne modellen har vært brukt for å analysere bl.a. svensk integreringspolitikk. Se Karin Borevi, «Understanding Swedish Multiculturalism», i Kivisto og Wahlbeck 2013:140–144, 164.
- 73 Samtale med Moen. Han nevnte iranske flyktninger som vil lage en annen versjon av det offisielle iranske flagget.
- 74 Samtale med Hansen.
- 75 Fjell skoles arkiv, 1994, årsmelding: 1.
- 76 DT-BB, 10.3.1994.
- 77 Samtale med Jan Moen.
- 78 Ewa Morawski, «Multiculturalism from below» i Kivisto og Wahlbeck 2013:59–67.
- 79 Samtale med Høyser.
- 80 DT, 3.5.2013.
- 81 DT, 12.5.2013. Gruppedeiderne for Ap og Høyser, Masud Gharahkhani og Johan Baumann, støttet Isaksen og likeså rådmannen Osmund Kaldheim.
- 82 E-post fra Arnstein Larsen, 5.2.2020.
- 83 DT, 12.6.2013.
- 84 St.meld. nr. 74 (1979–80) *Om innvandrere i Norge*:90–91. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevissning/?p=1979-80&paid=3&wid=f&psid=DIVL134&pgid=f_0243, hentet 11.2.2020. Se diskusjonen i Brochmann og Kjeldstadli 2008:232–33.
- 85 Fjell skoles arkiv, søknaden fra Fjell skole og samtale med Solberg.
- 86 I tillegg til Mustafa Ünsal viste verken Nils Stablum eller Shahid Iqbal Bhatti, de politiske tungvektene fra Fjell, spesielt mye entusiasme for Fjell skole. Det samme gjelder for mangeårig rektor ved Galterud ungdomsskole, Dag Knudsen-Øy. Samtale med Stablum 17.9.2015, Bhatti 26.10.2015, og Knudsen-Øy, 18.11.2015. Spørsmål om det faglige utbyttet kom også fram i det offentlige ordskipet: VG, 30.8.1997 og 02.3.2000; DT, 10.11.2007, DT, mai–juni 2013 i forbindelse med rapporten om Fjell skole.
- 87 Dagsavisen Fremtiden, 28.1.2014.

Kapittel 7

- 1 Samtale med Stablum.
- 2 Jan Eivind Myhre, «Det liberale innvandringsregimet, 1860–1901», i Einar Niemi, Jan Eivind Myhre og Knut Kjeldstadli, *I nasjonalstatens tid 1814–1940*, bd. 2 i Kjeldstadli 2003:196–204.
- 3 Yngve Carlsson, e-post, 20.7.2019.
- 4 Planene for Fjell var mye omstridt i fagmiljøet. Roed, 2004: 51–52.
- 5 Ottar Brox, *Jeg er ikke rasist, men ...* Gyldendal, Oslo 1991:13–15.
- 6 Denne gjennomgangen av Fjells historie bygger på Jo Sellæg, *Drammen byutvikling gjennom 4000 år*. Braker AS, Drammen 2010: 316–17 og Yngve Carlsson, *Nærmiljøarbeid i en drabantby*, NBIR rapport 1991:127:1–21.
- 7 DT, 1.11.2011.
- 8 Carlsson 1991:5.
- 9 Carlsson 1991:9.
- 10 Det er vanskelig å få en statistisk oversikt over innflyttingen av ikke-vestlige innvandrere og flyktninger til Fjell. Her bygger jeg på opplysninger fra Carlsson (1991:7–10) om Fjell og data om arbeidsinnvandring fra Brøgger 2007:19–25.
- 11 Det eksakte året er uvisst, men Fjell skole tok imot barna til arbeidsinnvandrerne midt på 1970-tallet. SKA, Gruppe 5-553, Notat til sak 118/77, «Morsmålsundervisning for fremmedspråklige elever».
- 12 Samtal med Stablum og Solberg.
- 13 Carlsson skildrer økningen i tallet på innvandrere og flyktninger på Fjell som eksplosiv (Carlsson 1991:10).
- 14 Andelen kommunale leiligheter varierte, men den var ca. 10 prosent rundt år 2000. Røed 2004:50.
- 15 Tjelmeland og Brochmann 2003:142–44.
- 16 Hovedutvalget for kulturs (HUK) arkiv, 1989, Rapporten fra Fjellstiftelsen, 1988–89.
- 17 Flere informanter, bl.a. Carlsson, Moen og Stablum, nevner dette. Odd Myklebust minnes godt at noen venner tidlig bodde på Fjell. Det var slett ikke fattige folk, men ressurssterke personer fra mellomlagene. Samtale med Myklebust, 21.10.2016.
- 18 Odd Myklebust, «Tyrkerne som kom til Drammen har vært med på en ganske eventyrlig velstandssøking», kronikk i DT, 19.10.2019.

- 19 Om Groruddalen i Alghasi, Eide og Hylland Erik-
sen 2012:6–30.
- 20 Carlsson 1991. Sammendrag.
- 21 Aaserud 1999. Se kapittel 2.
- 22 DT, 30.7.2010.
- 23 Avskjedsintervju med Nils Stablum, leder for SAU,
og Fjellhagen borettslag i en mannsalder i DT,
3.6.2018.
- 24 HUK, sak 132/90.
- 25 DT-BB, 9.8.1990.
- 26 Fremtiden, 19.3.1970.
- 27 Beskrevet av Carlsson 1991:18–19.
- 28 DT-BB, 11.10.1990.
- 29 Intervju med Stablum i DT-BB, 23.3.1991.
- 30 Samtale med Stablum.
- 31 Røed 2004:51–52.
- 32 Denne delen bygger på Carlsson 1991:15–30,
112, og HUK, 1989, Rapport for Fjellstiftelsen
1988–89.
- 33 Carlsson 1991:17.
- 34 Carlsson 1991:29.
- 35 I tillegg til Carlsson (1991:51) bygger disse
opplysningene på sjørrapportering hos stiftelsen.
HUK, 1989, Rapport for Fjellstiftelsen 1988–89, og
Søknad til Kommunal- og arbeidsdepartement om
tilskudd, 29.6.1989.
- 36 Carlsson 1991:47.
- 37 DT-BB, 12.9.1995. Velgerne på Fjell var politisk mer
splittet enn i noen annen valgkrets i kommunen.
Av de 18 valgkretsene i kommunen i 1995 hadde
Stopp Innvandringer størst oppslutning på Fjell
(4,6 %), for FrP nest størst (16,2 %). Oppslutningen
i Drammen kommune om Ap (48,1 %) og SV (4,2 %)
var størst på Fjell og for Rød Valgallianse nest
størst (0,9 %).
- 38 Ivar Eimhjellen og Jill Loga, *Utviklingen av sosialt
entreprenørskap i Norge*, Uni Research/Rokkansen-
teret, rapport 9, 2016:13–15, 43–44.
- 39 Samtaler med Eriksen, Stablum, Bergersen, Oliver
og Opsahl. Grete Eide Rønningen, som seinere
ble leder i Fjell-prosjektet i 1991, delte også denne
positive sjølvurderingen.
- 40 Carlsson 1991:68–70.
- 41 Yngve Carlsson, «Det problematiske nærmiljøar-
beidet», 1992.
- 42 DT-BB, 15.5.1990.
- 43 DT-BB, 17.3.1994.
- 44 Carlssons mediepresentasjon i DT-BB, 5.3.1992, og
kommunaldirektørens kritikk, DT-BB, 7.4, 14.4. og
12.5.1992. HUK, 1993, sak 9/93, saksutredning om
Fjellstiftelsen.
- 45 HUK, boks 1994, sak 45/94 (og DT-BB, 1.10.1994).
- 46 Samtale med Eriksen, 27.1.2015. Dette bekrefte-
s av reportasjen i DT-BB, 2.9.1992.
- 47 DT-BB, 2.12.1991.
- 48 DT-BB, 15. og 21.4.1992.
- 49 DT-BB, 2.9.1992.
- 50 DT-BB, 19.6. og 16.7.1992.
- 51 HUK, 1994, sak 78/94.
- 52 DT-BB, 29.8.1990.
- 53 I tida fra ca. mai 1990 til mai 1992 rapporterte
DT-BB om Fjellstiftelsens tiltak over 20 ganger,
det meste i positive vendinger. Med unntak av
Fjell skole er det mye som taler for at stiftelsen har
bidratt med mest positiv publisitet i Fjells historie.
Det virket som om all «blest» om stiftelsen smittet
over på hele bydelen, blant annet i et smigrende
portrett av «Basen på Fjell», Nils Stablum, DT-BB,
23.3.1991.
- 54 DT-BB, 28.9.1991.
- 55 DT-BB, 5.5.1992.
- 56 DT-BB, 14.2.1991.
- 57 Samtale med Rønningen, 8.9.2015.
- 58 DT-BB, 20., 28.2. og 4.3.1991.
- 59 HUK, 1995, rapport om driften av Fjell bydelshus
fra Rønningen til Nærmiljøavdelingen, 14.5.95.
- 60 DT-BB, 19.1.1993.
- 61 HUK, 1994, sak 37/94 og DT-BB, 17.8.1994.
- 62 DT-BB, 20.5.1994.
- 63 DT-BB, 14.3.1994.
- 64 HUK, 1994, sak 37/94.
- 65 HUK, 1989, Rapport om Fjellstiftelsen 1988–89:14.
- 66 Samtaler med Eriksen, Stablum, Bergersen og
Rønningen.
- 67 E-post fra Bergersen, 3.6.2019.
- 68 Samtale med Oliver og DT-BB, 10.12.1993.
- 69 Intervju med Stablum, DT, 3.6.2018.
- 70 DT-BB, 7.4.1992.
- 71 Kommunens arbeid på feltet fra begynnelsen av
2000-tallet blir oppsummert i Plan og økonomi
arkiv, Søknad om statlige tilskuddsmidler – inte-
grering, mangfold og fattigdom, 30.1.2007.
- 72 Leder i DT, 30.7.2010.
- 73 Reportasje i DT, 30.7.2010.
- 74 Miljøverndepartementet, temanotat, *Byutviklings-
prosessen i Drammen*, utarbeidet av Asplan, mai
2007.
- 75 Leder i DT, 2.11.2008.
- 76 Omtale av Floridas tanker i en norsk kontekst,
Plan, nr. 6, 2005:44–47.
- 77 Arkitekt F.C. Møller, mfl., bl.a. samfunnsgeograf,
Ingvild Røed Non stop Fjell, Fjell 2020 – områdeut-
vikling i Fjell.
- 78 Gjennomgangen av Fjell 2020 bygger først og

- fremst på rådmannens omfattende plan, «Område utvikling for Fjell 2020 – en bedre fremtid», prosjektplan 2014.
- 79 Grete Brochmann avviser at det overhodet fins gettoer i Norge: «Hvis en definerer getto som 'et slumpreget byområde der en bestemt etnisk eller kulturell minoritet er i flertall'». SSBs definisjon, i Brochmann 2003:253.
- 80 HUK, 1989, «Rapport for 1888–89 for Fjellstiftelsen». Carlsson omtalte islamsk fundamentalisme som «det største problemet på Fjell», DT, 9.8.1990.
- 81 Bystyreprotokollen, sak 11/2011, Fjell 2020, Vedlegg 1, «Mandatet Fjell 2020 – hovedprosjektet», s. 1. Tallene er fra NIBR rapport 2010:21, *Levekår og flytting på Fjell i Drammen*.
- 82 Samtale med Høyer.
- 83 Samtale med Stablum.
- 84 Leder i DT, 23.11.2010.
- 85 DT, 31.5.2013 og 10.10.2014.
- 86 Tallet stammer fra prosjektleder Parminder Kaur Bisal per 1.7.2019. DT, 13.10.2017 og Dagsavisen Fremtiden, 9.10.2018.
- 87 DT, 5.4.2011 og en måneds tid framover.
- 88 Aftenposten, 30.3.2017, og DT, 31.3.2017.
- 89 Intervju med Kaur Bisal i DT, 7.12.2014, og kommunens, «Handlingsplanen mot fattigdom fra 2007».
- 90 BNP per innbygger hadde økt fra 15 754 USD til 74 522, nesten en femdobling på 30 år. <https://www.fn.no/Statistikk/BNP-per-innbygger>, hentet 12.2.2020.
- 91 E-postkorrespondanse med Kaur Bisal, 4.7.2019.
- 92 E-postkorrespondanse med Kaur Bisal, 4.7.2019.
- 93 Rambøll, *Sluttrapporten Fjell 2020*.
- 94 DT, 9.10.2017.
- 95 DT, 5.3.2018.
- 96 «Atdhe Illyrian Belegu vant Aspelin Ramm-prisen 2018», <http://www.bygg.no/article/1367333>; «Nabolagsprosjekt gav arkitekturpris», Nyhetsbrev for Statsbygg, 19.12.2017, <https://www.statsbygg.no/Nytt-fra-Statsbygg/Nyheter/2017/Nabolagsprosjekt-ga-arkitekturpris/>. Også omtalt i planleggingstidskriftet Plan 21.09.2018 – <https://plantidsskrift.no/nyheter/arkitekterne-ma-ut-av-komfortsonen-og-begynde-a-tenke-med-hjertet/>, hentet 9.7.2019.
- 97 Den mest kjente omtalen fins i den prisberømte romanen fra 2018: Zeshan Shakar, *Tante Ulrikkes vei*, Gyldendal, Oslo 2018.
- 98 DT, 3.9.2015.
- 99 Blant annet fikk alle leiligheter besøk med informasjon. Drammen kommune, «Fjell 2020 – et nærmiljøprosjekt for en hel bydel», desember 2017:38.
- 100 Rambøll, *Sluttrapporten Fjell 2020*:12, 36–37.
- 101 DT, 23.4. og 6.10.2018.
- 102 NIBR-rapport 2010: 21.
- 103 Samtale med Taulant Rama, 14.1.2017. Student fra Fjell.
- 104 IMDi, statistikker.
- 105 Taraku 2016:264–94.
- 106 Rambøll 2020:44.
- 107 I et dialogmøte for Fjell og Brandengen i 2018 sukka rektor Gro Tveten fra Brandengen skole over hvor lite oppmerksomhet bydelen fikk sammenliknet med Fjell. <https://www.nyedrammen.no/aktuelt/i-dialog-med-fjell-og-brandengen/>, hentet 9.7.2019.
- 108 På selve Fjell bor det 3500–4000 personer, hvorav et stort flertall med innvandrerbakgrunn (ca. 70 prosent), og i 2018 var det, ifølge IMDi, 20 282 personer med innvandrerbakgrunn i Drammen kommune. Yngve Carlsson 1991:6, IMDi og e-post fra Kaur Bisal 5.2.2020.
- 109 «Kvalitetsplanen for læringsløp Drammen 2016–2020» – <http://laringslopdrammen.no/om-oss/saksdokumenter/>, hentet 9.7.2019.
- 110 Temanummer: Innvandrernes etterkommere i Norge, Norsk sosiologisk tidsskrift, nr. 1, 2016.

Sosialt medlemskap – velferd uten grenser?

- 1 Østrem 2016:46.
- 2 I forbindelse med markeringen av at det var 50 år siden tyrkerne kom, gravde DT-journalisten Borre Ivar Lie fram intervjuene med Stenersen gjort for 20 år sida. Da hadde Stenersen innrømmet at boforholdene burde vært bedre. DT, 12.10.2019.
- 3 DT, 13.10.2019.
- 4 Mest grundig er framstillingen i Tjelmeland og Brochmann 2003, mens Brochmanns kortfattede oversikt fra 2016 er mer oppdatert.
- 5 Gjennomgangen av det sosiale medlemskapet mangler et innvandrermedisinsk perspektiv. Slik det er tilfellet med de sosiale feltene som har blitt undersøkt, kan en snakke om et inkluderende fellesskap trassi relativt stor barnefattigdom på Fjell. Nøkkelen til suksessen har vært en kombinasjon av statstilskudd, kommunal satsing og ildsjeler. Intervju med Trygve Kongshavn, fastlege på Fjell i 30 år, i «Tilfeldigvis engasjert», Tidsskrift for Den norske legeförening, utg. 21, 2008 – <https://tidsskriftet.no/2008/11/intervjuet-trygve-kongshavn/tilfeldigvis-engasjert>, hentet 27.2.2020. Intervju med Kongshavn i NRK P2-portrett,

23.2.2020 – <https://radio.nrk.no/serie/p2-portrettet/MKRHo6000820/23-02-2020>, hentet 27.2.2020.

Kapittel 8

- 1 Brochmann og Kjeldstadli 2014.
- 2 Avsnittene bygger på Jørn Brøndal, «'The Fairest among the So-called White Races': Portrayals of Scandinavian Americans in the Filiopietistic and Nativist Literature of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries», *Journal of American Ethnic History*, bd. 33, nr. 3, 2014:5–36.
- 3 I migrasjonsforskning har en imidlertid begynt å undersøke betydningen av å ha hvit hudfarge, og det fins for tida forskning innen «whiteness studies» om skandinaviske innvandrere i USA. Se Jana Sverdljuk, Terje M. Hasle Joranger, Erika K. Jackson og Peter Kivisto (red.), *Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*, Routledge, London 2020. Antologi under utarbeidelse med utgivelse høst 2020.
- 4 Sverre Mørkhaugen, *Det norske Amerika. Nordmenn i USA og Canada 1900–1975*, Gyldendal, Oslo 2012:145–48.
- 5 Dinnerstein og Reimers 2009:89–106.
- 6 Lovoll 1997:223.
- 7 Erlend Lavik, Hallvard Moe og Jostein Gripsrud, «Digitale tider», i Jostein Gripsrud (red.), *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*, Universitetsforlaget, Oslo 2017:577.
- 8 Nasjonalbiblioteket har digitalisert DT-BB fra 1965 til 1999. Dessverre kom digitaliseringen av meste-parten av 1970- og 1980-tallet for seint til å brukes her. DT (navnet ble endret i 2000 fra DT-BB) er elektronisk tilgjengelig i databasen Atekst fra 2006. I tida fra 1999 t.o.m. 2005 er det mulig å søke i DTs digitale arkiv. Her fins en del, men det er nokså tilfeldig hva en kan søke på og hva som kommer fram. DT-BB hadde midt på 1980-tallet et opplag på rundt 40 000, mens konkurrenten Fremtiden hadde 21 000. I 1998 hadde DT-BB et opplag på 45 000 og var på veg oppover, mens Fremtiden med et opplag på 14 000 var i motgang. Etter at Fremtiden ble borte i 2000, hadde DT et lokalt avis-monopol fram til konkurrenten gjenoppsto som Dagsavisen Fremtiden i 2013.
- 9 Forskerne bak historien om norsk offentlighet framhever sterkt dette forholdet: «Det politikk-området der internett og sosiale medier har vært viktigst, er uten tvil innvandrings- og integrasjons-politikken.» Gripsrud 2017:577.
- 10 Noen systematisk undersøkelse av lesernes reaksjoner og holdninger fins ikke. Da jeg sjøl leste gjennom Drammens Tidende i perioden satt jeg igjen med inntrykket av at innvandringskritiske stemmer hadde en klar overvekt. Dette inntrykket bekreftes av de enkeltsakene jeg har undersøkt, og tendensen var ennå klarere etter at debattene ble kjørt i sosiale medier. Hos avisredaksjonen var det, ifølge Odd Myklebust, ingen tvil at det var de innvandringskritiske som boltrer seg i leerspaltene.
- 11 Nekrologene i DT, 4.10.2006. Tore Mortensen, tidligere skoleinspektør (skolesjef) i Nedre Eiker, omtalte Hovengens rolle i innvandringsdebatten slik: «Jeg har i flere år fulgt med Ole B. Hovengens mange innlegg om innvandrere. Hovengen legger fram sine meninger slik at det skal se ut som om han skriver nøytralt og med de beste hensikter. Hans skrivelser er i virkeligheten en rekke nålestikk.» DT-BB, 27.5.1995.
- 12 Samtale med Myklebust. Oppfordring til innvandrere om å delta, fra redaktør Kristin Monstad: «Hjelp oss å #byggebruer», DT, 13.7.2017.
- 13 Samtale i DT-BB, 17.3.1994, «Fjell en tidsinnstilt bombe», og oppfølgende debatt, DT-BB, 23., 24. og 30.3.1994.
- 14 DT-BB, 10.3.1996.
- 15 Se kapittel 4 om integreringspolitikken.
- 16 DT, leder, 14.7.2008.
- 17 Bosettingskrise er grundig belyst i NRK, Brennpunkt-dokumentaren: «Ikke i mitt nabolag», 18.1.2016.
- 18 DT, 17.12.2015 med innlegg og kommentarer i flere uker etterpå. Lederen fra DT, 24.12.2015, viser forståelse for flertallets vedtak på grunn av de mange sekundærflyktninger som havner i Drammen og skaper budsjettmessige utfordringer.
- 19 Her bygger jeg på Carlssons beretning fra 1991 og samtale med han, 28.9.2012.
- 20 «Fjell mye bedre enn sitt rykte», DT-BB, 20.3.1984. Bydelsrapporten fra 1984 bekrefter også en positiv, optimistisk tone, DT-BB, samme sted.
- 21 «Trivsel har vokst fram i blokk-byen – Fjell et godt sted» og «Eldorado for barn», DT-BB, 28.3.1984.
- 22 Ødegård mfl. 2014:17.
- 23 Thomas Hylland Eriksen og Viggo Vestel, «Grossuddalen, Alna og det nye Norge», i Alghasi, Eide og Hylland Eriksen (red.) 2012:16–21.
- 24 Carlsson 1991.
- 25 Camilia Domonoski, «Segregated from its history: How Ghetto lost its meaning» – <http://www.npr.org/sections/codeswitch/2014/04/27/306829915/>

- segregated-from-its-history-how-ghetto-los-t-its-meaning, hentet 23.8.2016.
- 26 Carlsson 1991:1–10.
- 27 Om den stigmatiserende «Stovnerreporten» fra 1975, NRK, se «Goruddalen – fra moderne idyll til 'drabantbytragedie'», 5.3.2013. <https://www.nrk.no/dokumentar/norges-mest-utskjelte-dal-1.10858325>, hentet 24.10.2019.
- 28 «Innvandrer-barn mishandles av foreldrene» og «Flere innvandrerbarn må hjelpes av barnevernet», DT-BB, 15.5.1990 og 24.10.1996.
- 29 Noen eksakte prosenter har en ikke, men i 1986 ble en tredel av sosialavdelingens personalressurser brukt til de sju prosentene av drammensbefolkningen som bodde på Fjell. Mellom 40 og 45 prosent av innbyggerne på Fjell var på dette tidspunktet innvandrere, ifølge ei omtrentlig opptelling av Carlsson. En må derfor gå ut fra at noe av det uforholdsmessig høye forbruket har bakgrunn i den store andelen innvandrere på Fjell. Carlsson 1991:11.
- 30 DT-BB, 15.5.1990.
- 31 Carlsson 1991:3.
- 32 Carlsson 1991:29–28.
- 33 Carlsson 1991:35.
- 34 Jon Horgen Friberg og Arnfinn H. Midtbøen, «Innvandrerne etterkommere: Teoretiske og komparative perspektiver», Norsk sosiologisk tidsskrift, nr. 1, 2017:8–10.
- 35 DT-BB, 20.4.1996.
- 36 DT-BB, 8.5.1996.
- 37 DT-BB, 31.12.1997.
- 38 VG, 30.3.1996.
- 39 VG, 26.10.2013; DT, 22.10. og 26.10.2013.
- 40 HUK, 1989, Rapport om Fjellstiftelsen 1988–89, s. 19.
- 41 Yngve Carlsson, *Bedre enn sitt rykte – om byenes omdømme, mest om Drammen*, NIBR-notat 101:2006.
- 42 Samtale med Myklebust.
- 43 DT-BB, 17.3.1994.
- 44 DT-BB, 17.3.1994.
- 45 Min gjennomgang av avisa på 1990-tallet bekrefter Myklebusts oppfatning. Det fantes også journalister som spilte på lag med Fjell. Det gjaldt etter hvert Myklebust sjøl, Oddbjørn Leirvik og Børre Ivar Lie (samtale med Myklebust, Oliver og Stablum). Fra seinere tid var Karianne Braathen, journalist og politisk redaktør i DT (fra 2016 til 2019) og delvis oppvokst på Fjell, å regne med som Fjell-venn. DT, 2.9.2017.
- 46 Et tredje, mindre omtalt oppgjør tyrkerne seg imel-
- lom skjedde på Strømsørg torg i 1984 da en tyrker knivstakk en annen tyrker med døden til følge. Det var det tredje oppgjør mellom tyrkere på fire år og var sjølsagt med på å forsterke bildet av tyrkerne som et brysomt folkeslag. DT-BB, 29.9.1984.
- 47 DT-BB, 12.–15.5. og 23.6.1980 og dekning av rettsaken, 5.2., 10.–13.2.1981.
- 48 DT, 21.6.2010.
- 49 DT, 26.1.2002.
- 50 DT, 21.6.2010.
- 51 Aftenposten, 2.12.1982, 24.2.1983, 23.2.1984, 28.3.1984; VG 3.2.1983 og 2.2.1984.
- 52 Aftenposten, 20.10.1984.
- 53 Korbøl 2018:106–112, 174–83.
- 54 Majid 2019.
- 55 Kronikker av Kadafi Zaman, «Innvandregjenger», DT-BB, 9.12.1995, og Jan Brøgger, «En flerkulturell tragedie», DT-BB, 17.11.1998.
- 56 Sandrup 1998 og Carlsson 1991.
- 57 SSB, «Barn av innvandrere velger ofte partner med innvandrerbakgrunn», 8.8.2018. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/barn-av-innvandrere-velger-ofte-partner-med-innvandrerbakgrunn>. Norsk-pakistanere hadde en større prosent i denne kategorien enn norsk-tyrkere, men tendensen gikk i retning større etnisk blanding i ekteskap enn før. Det er viktig å understreke at ekteskapsenting nå er et sjeldent fenomen, men har blitt erstattet med giftermål mellom norsk-tyrkere. SSB, Rapport 2020/05. «Familieinnvandring og ekteskapsmonster 1990–2018», 3.2.2020 – <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/familieinnvandring-og-ekteskapsmonster-1990-2018>.
- 58 Olav Elgvin og Kristian Rose Tronstad, «Nytt land, ny religiositet? Religiositet og sekularisering blant ikke-vestlige innvandrere i Norge», Tidsskrift for samfunnsforskning, vol. 54, nr. 1, 2013:63–90.
- 59 DT-BB, 11.11.1993. Lederen i innvandrerrådet Mustafa Unsal uttalte den gangen til avisa at innvandrerne var sjelden utsatt for rasisme i Drammen og mente at det var mindre rasisme enn før.
- 60 Den største debatten var så seint som i november–desember 2013 om hverdagsrasisme. DT, 22.11.–20.12.2013.
- 61 DT-BB: «Myrdal med 150 manns hær mot Drammen», 25.4.1990; «Myrdal vil snakke i parken», 27.5.1990, og «Torgslaget avlyst», 24.8.1990.
- 62 Det spente forholdet i Kristiansand mellom vietnamesiske og etnisk norske ungdommer eksploderte i «vietnameserlaget» i byen i 1980. Erklærte rasister som Myrdal så sitt snitt, fisket i rørt vann

- og fikk fotfeste i sørlandsbyen. Pål Thonstad Sandvik, *Kristiansands historie 1945–1999*, Sparebanken pluss, Kristiansand 1999:663–64.
- 63 DT, 27.2.2016. Tilfellet Kristiansand er interessant fordi innvandrerbefolkningen, i motsetning til i Drammen, bodde spredt, men forholdet mellom gamle og nye, altså «fremmede», sørlendinger i byen var opplagt langt dårligere enn i Drammen på 1980- og 1990-tallet.
- 64 DT-BB, 24.9.1990, 8.9.1999 og DT, 10.5.2008.
- 65 DT-BB, 6.11.1995.
- 66 Jf. situasjonen i Oslo. «Oppfatningen vår av hvor voldspreget Oslos gater er, blir neppe preget av ett nyhetsinnslag om slåssing i taxikøer, men kan tenkes å bli det *over lengre tid med eksponering for stadige innslag av denne typen*» (min utheving). Espen Ytreberg, *Hva er medievitenskap*, Universitetsforlaget, Oslo 2008:46.
- 67 DT-BB, «Baner vei for sine medsøstre», 29.7.1995.
- 68 Bl.a. i DT-BB, «Unge mot vold», 9.12.1995, «Unge mot vold», 28.3.1996, «Ulike barn leker best», 3.8.1996 og 22.3.1997.
- 69 Trine Figenschou og Audun Beyer, «Elitene, minoritetene og mediene – definisjonsmakt i norsk innvandringsdebatt», *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 1 (vol. 55), 2014:23–51.
- 70 Espen Ytreberg, *Medie- og kommunikasjonsteori*, Universitetsforlaget, Oslo 2015:45–69.
- 71 Sigurd Allern, «Kilden og mediemakten», i Martin Eide (red.), *Til dagsorden. Journalistikk, makt og demokrati* (Makt- og demokratiutredningen 1998–2003), Gyldendal Akademisk, Oslo 2001:299.
- 72 Allern 2001:297.
- 73 Toril Aaberg og Eiri Elvestad, *Mediesosiologi*, Samlaget, Oslo 2012:123. Om ulike innvandrerbilder, se også Elisabeth Eide og Kaarina Nikunen, «Introduction: Change of Climate», i Elisabeth Eide og Kaarina Nikunen, (red.), *Media in Motion: Cultural Complexity and Migration in the Nordic Region*, Ashgate, Oslo 2011:9–13; Ylva Brune, «Den mystiske kulturkroken: 'Innvandrerkillen' og 'innvandretejken' i mediehåndelsernas mitt», i Thomas Tufta (red.), *Medierne, minoritetene og det multikulturelle samfund. Skandinaviske perspektiver*, Nordicom, Göteborg 2003.
- 74 E-post fra Carlsson, 18.7.2019. I 1991 pekte Carlsson i sitt første større NIBR-notat på dette dilemmaet. Han håpet at forskningsresultatene ikke ville føre til «sensasjonslignende oppslag om Fjell». Carlsson 1991:10.
- 75 DT-BB, 22. og 27.3.1998.
- 76 Majid 2019.
- 77 Samtale med Enger.
- 78 Et søk i databasen Atekest viser utviklingen. Så å si fra noen få treff (telles på ei hand) til 19 i 2001 (9/11), 53 i 2004, til over 1000 i 2009 og 800 i 2010, før det kom ned til 200–400 i årene etterpå.
- 79 «Skaut-forbud ved Fjell skole», DT-BB, 10.3.1994. Imamen i den konservative suleymanci-menigheten (Islamsk kultursenter) hadde kommet med en offentlig påminnelse om Koranens pålegg om at kvinner skal bære hodeplagg.
- 80 Bock ble vitenskapelig interessert i hijab-fenomenet. Mens hun var i jobb, tok hun videreutdanning i flerkulturell forståelse og skrev en oppgave nettopp om hijab-bruken med observasjoner fra Fjell som utgangspunkt. Samtale med Bock, 3.12.2015.
- 81 DT-BB, 13.4.1992. Uttalelsen fra utlendingssjef Anne Franck Paasche.
- 82 Samtale med Enger. Enger og Anna Oliver i DT-BB, 10.10.1991.
- 83 Samtale med Özalp.
- 84 DT-BB, 26.1.1990 og 7.11.1992.
- 85 DT-BB, 19.10.1994.
- 86 DT-BB, 13.10.1998.
- 87 E-post fra Özalp, 1.8.2016.
- 88 DT, 5.2.2009.
- 89 DT, 27.2.2009.
- 90 Fra Shabana Rehmans journalistiske og humoristiske stikk mot det muslimske miljøet i annen del av 1990-tallet (*Nå*, Cappelen Damm, Oslo 2002) til dagens skamløse muslimske jenter, Amina Bile, Sofia Nesrine Srour og Nancy Herz, *Skamløs*, Gyldendal, Oslo 2017.
- 91 Ulf Knudsens uttalelser i DT, 16.2.2009.
- 92 10. august 2016 la et utvalg opprettet av Tankesmia Agenda fram et tipunksprogram til en ny integreringspolitikk. Flere av forslagene var rettet mot bruk av islamske klesplagg. Utvalget besto av sentrumpartiene og venstresida.
- 93 Aftenposten, 9.3.2001 og 31.1.2004, og Klassekampen, 18.9.2010. Debatten er oppsummert og analysert i Njål Høstmælingen (red.), *Hijab i Norge. Trussel eller menneskerett?*, Abstrakt forlag, Oslo 2004.
- 94 DT, 19.10.2008.
- 95 DT, 21.2.2009.
- 96 DT, 10.3.2009.
- 97 DT, 7.2. og 14.2.2009.
- 98 DT, 19.2. og 29.3.2009.
- 99 DT, 21.3.2009.
- 100 DT, 8.3.2009.
- 101 Det blir både i Drammen og på nasjonalt nivå en debatt om integrering. Se Thomas Hylland

- Eriksen, «Hijaben og 'de norske verdiene'», i Høstmølingen (red.) 2004.
- 102 DT, 16.2.2009.
- 103 DT, 18.3.2009.
- 104 DT, 25.4. og 29.4. og 2.5. og 7.5.2009.
- 105 DT, 25.9. og 3.12.2009.
- 106 Christoffersen, DT, 10.2.2010, 11.2.2010; Hoffman, DT, 26.2.2010; Ahmed, DT, 16.11.2010.
- 107 DT, 4.8.2010.
- 108 DT, 11.3.2008.
- 109 <https://www.nrk.no/buskerud/telefonst-orm-mot-karagoz-1.5087850>, hentet 30.8.2016.
- 110 DT, 11.3.2008.
- 111 Beret Bråten i spalten «Tanker i tiden», DT, 16.3.2008.
- 112 DT, 12. og 13.3.2008. NTB, 11.3.2008.
- 113 NTB og Aftenposten, 11.3.2008, og Kommunal Rapport, 11. og 13.3.2008.
- 114 <http://www.norturk.com/>, hentet 13.2.2020.
- 115 DT, 21.2, 29.3.2008.
- 116 Sandrup 1998.
- 117 DT, 14.3.2008.
- 118 DT, 16.3.2008.
- 119 Dette synet hos «hvermannen», der innvandrerkulturen ble oppfattet som en importert og statisk kultur, kan stamme fra den dominerende minoritetsdiskursen i media. Den går ut på at innvandrerne er formet av en kultur som ikke er dynamisk, men gjenspeiler innvandrernes «urkultur». Malene Paulsen Lie og Toril Aalberg, «Fra biologisk diskurs til miljødiskurs? Pressedekningen av minoriteter i norske aviser fra 1902–2010», Norsk medietidsskrift, vol. 21, nr. 1, 2014:4–23.
- 120 DT, 12.3.2008.
- 121 DT, 15. og 19.3.2008.
- 122 DT, 15.3.2008.
- 123 DT, 15.3.2008.
- 124 DT, 15. og 19.3.2008.
- 125 DT, 6.1.2019.
- 126 SSB, Levekår i Drammen 2014, og DT, 21.4.2010.
- 127 «Derfor gikk det ikke så galt», leder i DT, 13.1.2013.

Kapittel 9

- 1 En god oversikt over religiøse minoriteter og norsk politikk er Frode Ulvund, *Nasjonens antiborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2017.
- 2 En nyere gjennomgang av norskamerikanske kirkehistorie belyser godt disse forholdene. Se

- Kari G. Hempel, «*Is not sin in one place, a sin in another place?*», *Menighetsliv i norskamerikanske immigranmiljø 1870–1917. Kontinuitet og endring*, doktoravhandling, Universitetet i Tromsø 2011.
- 3 Lovoll 1997:116.
- 4 Diskusjonen bygger på Ødegård, 2014: 7–24, 119–47. For en historisk forankret tilnærming til denne problematikken, se Kari G. Hempel, «Norskamerikanske kirker i integreringsprosessen. Holdninger til integrering i norskamerikanske kiker i 1880-årene» i Terje Halse Joranger og Harry T. Clevén (red.), *Norwegian-American Essays*, Novus Press, Oslo 2014:73–97.
- 5 I moderne samfunn der sekulariseringen ikke er kommet så langt, som USA, ser en positivt på religions rolle i integreringen. Cora Alexa Døving, «Religionspluralisme. Religion, migrasjon og integrering», Kunnskapsoversikt, Norsk forskningsråd, 2010:5–6.
- 6 Den danske historikeren, Torben Grøngaard Jeppesen argumenterer i doktoravhandlingen fra 2017 for at dette etniske samholdet parallelt med manglende vilje til å la seg assimilere preget nordmennenes tilpasningshistorie i langt sterkere grad enn hos danskene. Danskene ble fortere «amerikanere» enn nordmennene, og svenskene lå også foran nordmenn når det kom til kulturell tilpasning. Intervju med Jeppesen i *Dag og Tid*, 30.6.2017 og Torben Grøngaard Jeppesen, *Fra skandinavisk immigrant til amerikaner*. Syddansk universitetsforlag, Odense 2017. Om assimilering og norsk innvandring til USA, se Kristoffer Eknes, *Etnisitet og assimilering i norsk amerikansk migrasjonshistorie fra 1900–2000*, masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen 2018.
- 7 Etter terrorangrepet i New York 11. september 2001 tok den tyske filosofen Jürgen Habermas til å snakke om *det postsekulære samfunnet*. Et slikt samfunn burde kunne gi religion større plass i det offentlige rom. Spenningene i samfunnet etter 2001 kan forstås i en slik sammenheng: de vokser ut av en religiøs utfordring til en samfunnsordning basert på en sekulær offentlighet. Se Sindre Bangstad, *Sekularismens ansikter*, Universitetsforlaget, Oslo 2009:86–94.
- 8 Finn Olstad, *Frihetens århundre*, Pax, Oslo 2010:197–200.
- 9 Olstad 2010:198.
- 10 Tor Egil Førland, «Innledning», i Tor Egil Førland og Trine Korsvik (red.), *Opprør og motkultur på norsk*, Pax, Oslo 2006:7–20; Førland og Korsvik, *Ekte sekstiåttene*, Gyldendal Akademisk, Oslo 2008:20–33.

- 11 Ingvill Thorson Plesner, *Religionspolitikk*, Universitetsforlaget, Oslo 2016:24.
- 12 NTB, 2.12.1989.
- 13 Se for eksempel Bangstad 2009:20.
- 14 Bangstad 2009:20–21. På det nasjonale plan kan en også se karikaturstriden i 2006 som vendepunktet i forholdet mellom storsamfunnet og islam.
- 15 Fordommer mot muslimer er godt dokumentert. Christhard Hoffmann og Vibeke Moe (red.), *Holdninger til jøder og muslimer i Norge*, HL-senteret, 2017:54–65.
- 16 Terje Ellingsen, Fjell kirkes historie, utdrag fra festskriftet til innvielsen, 26.8.1984. <http://www.fjellkirke.no/34586/502/34677-43354.html>, hentet 1.7.2016.
- 17 Her bygger jeg på *Strømsø og Fjell menighetsblad*, nr. 2 og 3, 1984. <http://www.fjellkirke.no/34586/502/34677-58930.html>, hentet 1.7.2016.
- 18 Per Roar Ekland, «Kulturkirken Fjell hva nå?» – http://fjellkirke.no/wvfile/94688/jubileum_innspill_pre.pdf, hentet 1.7.2016.
- 19 Samtale med Moen.
- 20 E-post fra Helland, 1.6.2019. Andre kristne menigheter drev med dialogmøter på 1990-tallet, f.eks. mellom Bragernes-menigheten og Det islamske kultursenteret, DT-BB, 2.5.1994.
- 21 DT, 25.9.2013.
- 22 Referat fra talen Flaten holdt for Drammen pensjonistforening – <http://www.u3a.no/index.php/referater-fra-medlemsmoter/flere-referater/809-ivar-flaten-fremmedfrykt-eller-dialog>, hentet 10.7.2016.
- 23 Omtale av Ivar Flaten: <http://allevents.in/drammen/foredrag-med-ivar-flaten/1442938169343756>, hentet 1.7.2016. En etnografisk undersøkelse på liknende bruk av kirka for å fremme integrering gis i Hanne Haaland og Hege Wallevik, «Frivillig sektor som inngangsport til det norske» i Johnsen 2017:194–205.
- 24 I det aller viktigste dokumentet om integrering i Drammen kommune, «Integreringsplanen i 1993», og diskusjonen rundt det, er ikke kirka på Fjell nevnt i det hele tatt.
- 25 DT-BB, 22.12.1994. Dette innlegget, «Kristen jul i barnehagene», er det eneste jeg har klart å spore opp av flerkulturelt engasjement fra Østerhus på 1990-tallet.
- 26 DT-BB, 5.3.1992.
- 27 DT-BB, 22.12. og 30.12.1993; 7.1.1994; 6.5. og 3.6.1997.
- 28 Geir Lie (red.), *Norsk pinsekristendom og karismatisk formyelse*, Refleks-serien, nr. 8 REFLEKS-Publishing, Oslo 2008:194–95.
- 29 Atle Sommerfeldt, «Leder mennesker ut i ørkenen, Oase», kronikk i Vårt Land, 30.6.2016.
- 30 I bibliografien til standardverket om norsk utvandring til USA, *Det løfterike landet*, har Odd Lovoll hele 65 referanser til litteratur om religiøs liv og skoler (religiøse). På samtlige av de 10 konferansene til Det norsk-amerikanske historielaget (Norwegian-American Historical Association, NAHA) har holdt siden oppstarten i 1986, har minst ett av de 10–12 publiserte konferansebidrag handlet om religion. Konferansens hovedtema i 2017 var religionsfrihet. *Essays on Norwegian-American Literature and History* (etter 1990 *Norwegian-American Essays*), NAHA-Norway publications, vol. 1, 2, 5, 7, 10–14. Novus, Oslo 1986–2014.
- 31 Plesner 2016.
- 32 Den første splittelsen går i alle fall tilbake til slutten av 1980-tallet. Det oppsto en krangel om statstilskuddet som blir brukt til å lønne en felles imam for sunnimuslimene fra Tyrkia. Tyrkisk-islamsk kultur- og hjelpeforening, omdøpt til Islamsk kultursenter, ønsket å ha egen imam som representerte den teologiske retningen klarere. DT-BB, 3.1.1989.
- 33 Kari Vogt (15. februar 2014), «Alevitter», i *Store norske leksikon*, hentet 19.7.2016 fra <https://snl.no/alawitter>.
- 34 I 2003 var det ca. 100 kurdere bosatt i Drammen, og de hadde egen forening, Namo kurdisk kulturforening, DT, 16.3.2003. Hvor mange tyrkere i Drammen som tilhører Gülen-bevegelsen, er usikkert, men antakelig 50 eller flere. Oslo har mellom 150 og 200 Gülen-tilhengere, og ca. 90 i Trondheim, ifølge Morgenbladet, 19.8.2016.
- 35 Kommunalalt ansatte i Drammen som jobbet med innvandring og flyktninger, blant andre sentrale aktører som Snorre Opsahl og John Dutton på 1990-tallet, var imidlertid svært klar over ulikhetene og nyansene i islam. Samtale med Opsahl og Dutton.
- 36 Denne oversikten baserer seg primært på Buskerud fylkeskommunes oversikt over foreninger som har mottatt statstilskott til religiøse formål: <https://www.fylkesmannen.no/Buskerud/Folk-og-samfunn/Tros--og-livssynssamfunn/LISTE-OVER-TROSSAMFUNN-I-BUSKERUD-pr-01012017>. Oversikten fra Oddbjørn Leirvik, <http://folk.uio.no/leirvik/tekster/IslamiNorge.html#andrefylke>, hentet 6.10.2015. Stiftelsesår er hentet fra Brønnøysundregistrene eller Facebook-sidene til noen av foreningene. DT (21.–22.10.2016) rapporterte om 22 muslimske tros-

- samfunn i Drammensdistriktet som fikk offentlig støtte.
 37 <http://folk.uio.no/leirvik/tekster/IslamiNorge.html#andrefylke>, hentet 6.10.2015. Gjennom databasen Proff og via nettsider og Facebook får en fram noe mer informasjon både om de religiøse og de sekulære foreningene som fortsatt eksisterer i dag eller fram til nylig.
 38 <http://drammen.katolsk.no/index.php/menighets-historie/>, hentet 11.10.2019.
 39 Dagbladet, 8.3.1997.
 40 Dagbladet, 8.3.1997.
 41 Dagbladet, 8.3.1997.
 42 DT-BB, 30.4.1994, 8.9.1995 (kronikken til Unni Helland).
 43 DT-BB, 29.8.1995.
 44 DT-BB, 22.2.1995.
 45 DT-BB, 16.3. 29.8. og 8.9.1995 og 13.1.1995.
 46 DT-BB, 25.8.1993 og 14.1.1994, 19.6.1996.
 47 DT-BB, 1.9.1993.
 48 DT-BB, 26.8.1995, 2.10.1995.
 49 DT-BB, 4.2.1995 med førstesideoppslag, «Bastant nei til moské».
 50 DT-BB, 27.8.1997.
 51 DT-BB, 12.11.1997.
 52 DT-BB, 29.8.1997.
 53 DT-BB, 27. og 28.8.1997.
 54 DT, 16.1.2008.
 55 DT, 12. og 17.1.2018.
 56 DT-BB, 2.10.1995.
 57 DT-BB, 3.10.1995. Samtale med Stablum.
 58 DT-BB, 13.3.2010.
 59 Hege Storhaug, 13.1.2019, <https://www.rights.no/2018/01/ny-stormoske-i-drammen-og-alle-hjertet-gleder-seg/>, hentet 13.2.2020.
 60 DT-BB, 12.7.1997.
 61 http://norske-kirkebygg.origo.no/~bulletin/show/743512_drammen-adventkirke?ref=checkpoint, http://www.dagen.no/Innenriks/Kirke_i_Drammen_bli_r_moske%C3%A9-36599 og <https://www.nrk.no/buskerud/apner-moske-1.6459099>, hentet 13.7.2017.
 62 Vårt Land, 11.5.2016.
 63 Reportasjer i DT, 12.5.2015; 5.2.10.3, 21.3, 9.–10.5.2016.
 64 DT, 10.5.2016.
 65 DT, 11.6.2016.
 66 Vårt Land, 11.5.2016; Dagsavisen Fremtiden, 11.5.2016; <https://www.rights.no/2017/05/kartlegge-moske-norge-vi-trenger-din-hjelp/>, hentet 13.7.2017; Frie ord.no – <https://www.frieord.no/innenriks/muslimere-kjopte-kepill-rev-ned-korset-og-gjorde-bygget-om-til-moske/>, hentet 13.7.2017.
 67 DT, 30.1.2007.
 68 DT, 21.8.2016.
 69 DT, 8.2.2007.
 70 Aftenposten, 22.11.1985 og NTB, 2.12.1989.
 71 Et hovedinnslag på landsmøtet i FrP i 1996 var Hagens harde skyts rettet mot imamene i Norge. DT-BB, 23.4.1996.
 72 I Atekst får en for året 1994 4 treff på Unni Wikan, i 1995 hele 35. Etter det har det kommet en stadig strøm med kronikker, uttalelser og intervjuer og referanser til henne. Relevant i denne sammenhengen er kronikken «Krev mer av innvandrere» i VG, 2.10.1995, og intervjuet «Innvandrere skal tilpasse seg» i Dagens Næringsliv, 1.11.1995. Se ellers på norsk Wikans bøker *Mot en norsk underklasse* fra 1993 og *For ærens skyld: Fadime til ettertanke* fra 2003. Bøkene ble oversatt til engelsk og har fått internasjonal oppmerksomhet, bl.a. *Generous Betrayal: Politics and culture in the new Europe* fra 2002 og *In honor of Fadime. Murder and Shame*, 2008.
 73 Wikans uttalelser ble også brukt av FrP i debatten om koranskolene. Stortingsrepresentant Øystein Hedstrøm (FrP) i DT-BB, 24.4.1996.
 74 I etterkant har en fått «debatten om debatten». Arnfinn Midtbøen og Axel Pedersen, «Ubehaget i migrasjonsforskningen», Tidsskrift for samfunnsforskning, årg. 60, nr. 1, 2019:74–116. I tillegg til Midtbøen og Pedersen kommenterte åtte migrasjonsforskere boka til Mette Andersson, *Kampen om vitenskapeligheten. Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*, Universitetsforlaget, Oslo 2018.
 75 DT-BB, 28.3., 30.3., 2.4. og 21.4.1990.
 76 DT-BB, 28.3., 30.3., 2.4., 21.4. og 12.12.1990.
 77 DT-BB opplyste ikke i reportasjen hvem den andre gruppa var. Opplysningene om gruppa har jeg fra Gülcan Özalp, e-post, 1.8.2016.
 78 DT-BB, 20.9.1990.
 79 DT, 6.3.2002.
 80 Saken kom på førstesida av DT, 9. juni 2007, og ble fulgt opp av fyldige reportasjer og mye kommentarstoff fram til 17. juni.
 81 Verken politiet eller Moen offentliggjorde saken før i 2007. DT, 10.6.2009.
 82 DT, 10.6.2009.
 83 Nabi gikk sjøl ut i pressen med sin versjon. DT, 11.6.2009.
 84 DT, 10.–13.6.2007.
 85 DT, 19.9.2009.

- 86 Nabi fikk erstatning. DT, 18.5.2011.
- 87 DT, 3.10.2009.
- 88 DT, 12.11.2009.
- 89 *Fontene*, avisa til LO, hadde en svært grundig reportasje om forholdene 31.5.2016.
- 90 DT, 31.5.2016.
- 91 DT, 14.6.2016.
- 92 DT, 14.6.2016.
- 93 Dagbladet, 24.9.2006.
- 94 Johannes Elgvin, *Koranskolens folk. En kvalitativ studie av en tyrkiskdominert islamsk menighet i Oslo*, masteroppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo 2007.
- 95 Vårt Land, 21.6.2016.
- 96 <https://www.miff.no/med-israel-for-fred-miff/sentrale-personer-i-miffs-historie.htm>, hentet 29.8.2019.
- 97 DT, Facebook, 16.6.2016.
- 98 DT, 14.6.2016.
- 99 Vårt Land, 15.-16.6.2016; Dagsavisen, 16. og 20.6.2016.
- 100 Vårt Land, 21.6.2016.
- 101 Aftenposten, sju ulike oppslag i perioden 2.11.-28.11.2019.
- 102 DT, 5., 7., 14. og 15.11.2019; mitt eget bidrag til debatten, kronikken «Feil å trykke på panikkknappen», DT, 27.11.2019.
- 103 Lovoll 1997:115–135.
- 104 Nils Johan Rønniksen, «Med *Drafn* over havet til Amerika», Dagsavisen Fremtiden, 8.12.2014. Primærkilden er dessverre utilgjengelig, og en kan derfor ikke se bort fra at utsagnet er heller anekdotisk.
- 105 Elgvin og Tronstad 2013:63–90.
- 106 Så seint som i 2016 ble jenter i Drammen sendt til koranskoler i utlandet før videregående skole, DT, 1.11.2016.
- 107 DT, 26.10.2016.
- Kapittel 10**
- 1 Ødegård mfl. 2014:7.
- 2 I Knut Kjeldstadlis integreringsmodell står sivilsamfunnet sterkt i etnisk sammensatte samfunn som strever etter å skape «samhold i mangfold». Kjeldstadli 2008:212–13. Se også Ødegård mfl. 2014:7–8.
- 3 Anne Britt Djuve, «Introductory programs for immigrants: Liberalism revisited, or changing ideas of citizenship», *Nordic Journal of Migration Research*, nr. 3, 2011:113–125.
- 4 Det er kjennetegnende for denne samfunnsvitenskapelige interessen at den første publikasjonen fra Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor handler nettopp om innvandrere. Anniken Hagelund og Jill Loga *Frivillighet, innvandring, integrasjon. En kunnskapsoversikt*, Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, Rapport 1, Oslo/Bergen 2009. Se ellers Ivar Eimhjellen og Sveinung Arnesen, *Organisasjonsengasjement blant innvandrere*, Rapport 2011: 18, Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, Bergen/Oslo 2018, og Ødegård mfl. 2014. Se også Håkon Lorentzen og Line Dugstad, *Den norske dugnaden. Historie, kultur og fellesskap*, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2011:78–104.
- 5 Thorkild Gundersen, «Denne norske skiløperen endte opp som sirkusartist i USA», *Vi menn*, 5.3.2019. <https://www.side3.no/historie/karl-hovelsen-den-norske-skihopperen-som-ble-sirkuslegende-i-usa-6744235>. Karl Hovelsen, [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Karl_Hovelsen_\(1877%E2%80%931955\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Karl_Hovelsen_(1877%E2%80%931955)), begge hentet 3.8.2019.
- 6 Odd Lovoll (2020, 25. februar), «Knut Rockne», i *Norsk biografisk leksikon*, hentet 6. mars 2020 fra https://nbl.snl.no/Knut_Rockne.
- 7 Cricket-sporten i Drammen er omtalt i Carlsson og Haaland 2006:84–85. Ince er mye omtalt på heimesida til Drammen DNT, bl.a. <https://drammen.dnt.no/artikler/nyheter/10234-dronningen-var-tet-opp-i-drammensmarka-sr/> og NRKs dekning av 150-årsjubileum, 18.3.2018, <https://tv.nrk.no/program/MUHU23000018>, begge hentet 3.8.2019.
- 8 I dagens norske samfunn vil ikke dugnad for eksempel hos naboen klassifiseres offisielt som frivillighet, men prinsipielt er aktivitetene beslektet.
- 9 Blant annet ble dugnad kåret til Norges nasjonalord. Lorentzen og Dugstad 2011:9–12.
- 10 Lovoll 1997:206.
- 11 *Bror din på prærten* (2015), *Land ingen har sett* (2016) og *Liv andre har levd* (2017).
- 12 Bernard Enjolras og Kristian Strømsnes (red.), *Scandinavian Civil Society and Social Transformation: The case of Norway*, Springer 2018.
- 13 Norsk Folkemuseums arkiv, minner fra de første innvandrerne, NFAV.002-077.
- 14 For norsk utvandringshistorie, se den omfattende bibliografien i Lovoll 1997:262–66; Silje Østerbo, *Mer enn en kikke. En studie av forholdet mellom religion og nasjon i sjomannskirken i New York*, masteroppgave i religionsvitenskap, Universitetet i Bergen, 2007; Synne Heibø Edvardsen, *Transnasjonale prioriteringer: En komparativ analyse av*

- norsk utvandring til USA og pakistansk innvandring til Norge*, masteroppgave i historie, Høgskolen i Sorost-Norge, 2018.
- 15 Lovoll 1997, spesielt kapitlet om «Det norske Amerika» og opplysninger i bibliografien; Leonard Dinnerstein og David Reimers, *Ethnic Americans. A History of Immigration*, Columbia University Press, New York 2009: 81–83 og «Bibliographic Essay». Det tette, etniske fellesskapet går som en rød tråd gjennom den klassiske framstillingen til John Bodnar, *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*, Indiana University Press, Bloomington 1985.
- 16 Eimhjellen og Arnesen 2018:3–15, 25, 33–37.
- 17 Denne gjennomgangen bygger på Håkon Lorentzen, «Frivillighetssentralen i nærmiljø: Konkurrent eller katalysator?» Institutt for samfunnsforskning, Rapport 4, 2012.
- 18 Jeg bruker dagens begrep for institusjonen, *frivilligsentralen*. Tidligere var benevnelsen «frivillighetssentralen».
- 19 Frivilligsentralens arkiv, brev fra FRISAM til Drammen kommune, 9.4.1997. Budsjettet ved søknaden fra kommunen, 31.12.1997.
- 20 Kulturkontorets arkiv, Drammen Mosaikk, nr. 5, 1998.
- 21 Samme sted.
- 22 DT-BB, 31.1.1997.
- 23 Frivilligsentralens arkiv, brev fra styreleder Inger Johanne Flingtorp til FRISAM, 11.7.2002.
- 24 Samtale med Bock.
- 25 Frivilligsentralens arkiv, mappe KUD og årsrapporter, brev fra Stablum til sosialsjefen i Drammen kommune, 27.11.1996.
- 26 Frivilligsentralens arkiv, mappe KUD og årsrapporter. Brev fra Eriksen til Blokkutvalget for borettslaga på Fjell, 13.5.1997, og DT-BB, 20.5.1997.
- 27 Carlsson 1998.
- 28 Andre sentrale aktører på Fjell, som Jan Moen og Egil Fladmark, ga Bock mye av æren for den positive utviklingen på Fjell rundt århundreskiftet. Fladmark ble som pensjonist en «frivilligaksjonist», og ble sammen med Åse Harket belønnet med Frivillighetsprisen i 2013, DT, 5.12.2013.
- 29 Samtale med Moen og Fladmark.
- 30 Samtale med Bock.
- 30 Denne gjennomgangen er basert på årsrapportene for frivilligsentralen for Danvik-Fjell 2002–2015, frivilligsentralens arkiv.
- 31 Årsmelding for 2002 og 2014.
- 32 Årsrapport for sentralen 2002:3.
- 33 Da Bock gikk av i 2015, hadde 27 av de 98 aktive frivillige innvandrerbakgrunn. Byavisa Drammen, 13.1.2016.
- 34 Årsrapporten for sentralen 2003:9.
- 35 Årsrapporten for sentralen 2003:9.
- 36 Samtale med Bock.
- 37 Årsrapporten for sentralen 2003:8.
- 38 DT, 30.5.2016. 2008 var det eneste året Tore O. Hansen ikke åpnet dagen. Da var varaordføreren der, Freddy Hoffman (FrP). DT, 8.6.2008.
- 39 Årsrapporten for sentralen, 2014:3.
- 40 DT, 30.5.2016.
- 41 DT, 7.6.2009, 10.6.2013.
- 42 DT, 30.5.2016.
- 43 Lorentzen og Dugstad 2011:85–104.
- 44 Jan Brekke, journalist i DT, utstedte i denne kommentaren en dødsattest over prosjektet, «Idretten er fargeblind», DT, 19.6.2008.
- 45 Aslak Nore, *Ekstremistan. Frykt og håp i det flerkulturelle Norge*, Aschehoug, Oslo 2009:60–72.
- 46 Nore 2009.
- 47 Gerhard Helskog, *Innvandrerens supermakt: hva Norge kan lære av USAs suksess*, Kagge forlag, Oslo 2009.
- 48 Nore 2009 og *Ski- og Ballklubben Drafn 100 år*, jubileumboka, 2010:23–24 og 58–59, tilgjengelig på nettsida til Drafn, <https://drafn.no/om-drafn/>, hentet 13.2.2020.
- 49 En mer nøktern, faglig beskrivelse ble utført av Yngve Carlsson og Thomas Haaland, *Foreldredeltakelse i flerkulturelle idrettslag – en kartlegging*, NIBIR-notat 2006:132.
- 50 Denne gjennomgangen av prosjektet bygger på Drafns egen publikasjon, *Ski- og Ballklubben Drafn 100 år* 2010:58–59.
- 51 HUK, sak 37/96, saksutredning om prosjektet «Idretten er fargeblind».
- 52 *Ski- og Ballklubben Drafn 100 år* 2010:58.
- 53 HUK, Årsmelding for kultursektoren 1996:11.
- 54 Sine Agergaard, «Hvordan danske idrøtsforeninger blev arenaer for etnisk integration», i Sine Agergaard og Hans Bonde (red.), *Integration gennem kroppen: idræt, etnicitet og velfærdspolitik*, Museum Tusulanums Forlag, København 2013:68–72.
- 55 *Ski- og Ballklubben Drafn 100 år*:58.
- 56 DT, rundspørring på gata, «Fem på byen», 11.6.1996.
- 57 «Mette-Marit tar avspark», 28.5.2020. <https://www.nrk.no/buskerud/mette-marit-tar-avspark-1.264378>, hentet 13.2.2020.
- 58 <https://www.nrk.no/buskerud/mette-marit-tar-avspark-1.264378> og http://www.wikiwand.com/no/Ski-og_Ballklubben_Drafn, hentet 13.2.2020.

- 59 DT-BB, 31.5.1997, 13.6.1997; DT, 6.6.2000 og 7.3.2001.
- 60 DT-BB, 31.5.1997.
- 61 Carlsson og Haaland 2006 (notat 132):71.
- 62 Leserinnlegg, DT-BB, 28.1.1997. Debatten videre i DT-BB, 1., 6., 11., 14. og 15.2.1997.
- 63 DT-BB, 21.2.1997.
- 64 DT-BB, 27.2. og 8.3.1997.
- 65 Samtale med Stablum.
- 66 DT-BB, 30.1.1998.
- 67 Om Furuset Allidrett og Bjørndal Idrettsforening i Lorentzen og Dugstad 2011:85–90, 95–100.
- 68 DT-BB, 18.6.1997.
- 69 DT-BB, 19.6.1997.
- 70 Carlsson skildrer en hard kappestrid blant idrettsklubbene ikke bare når det gjaldt idrettsresultater, men i like stor grad om midler og rekruttering. Det gjaldt spesielt Skiold og Strømsgodset. Carlsson 2006:72–74.
- 71 Ødegård mfl. 2014:69.
- 72 *Ski- og fotballklubb Drafn 100 år* 2010:59.
- 73 Gilani, innlegg i Kommunal Rapport, 3.11.2004.
- 74 Lorentzen og Dugstad 2011:82.
- 75 Annette Michelsen la Cour, «Om at blande brune og hvide kartofler. En analyse af betydningen av netværker mellem idrætsforeninger og nydanske familier og børn», i Agergaard og Bonde 2013:198–204.
- 76 Ødegård mfl. 2014:76–78.
- 77 Stavanger Aftenblad (SA), 11.11. og 17.11.2010.
- 78 SA, 3.2.2011.
- 79 SA, 27.1.2012.
- 80 SA, 14.4.2011.
- 81 Ødegård mener at Fjell, sammenliknet med lokalsamfunnet Veitvet på Oslos østkant, hadde fått for lite offentlig hjelp til å veve sammen ulike nettverk, og etterlyser et offentlig bindeledd mellom frivilligheten og nærmiljøet, såkalt lenkende kapital. Ødegård mfl. 2014:161. Jeg sammenlikner frivillighetsarbeidet på Fjell med den lokale idretten og kommer derfor til en annen, mer positiv konklusjon.
- 82 Kronikk i DT, 29.1.2006.
- 83 *Ski- og ballklubben Drafn i 100 år* og *Drafn* i https://no.wikipedia.org/wiki/Ski-_og_Ballklubben_Drafn, hentet 15.8.2019.
- 84 Carlsson 2006:74.

Kapittel 11

- 1 Kulturkontorets arkiv, boks Handlingsplan 1996, Melding til bystyret om Drammen kommunes arbeid med flyktninger og innvandrere, Handlingsplan 1996:8–11.
- 2 <https://www.nrk.no/osloogviken/drammen-er-arets-kulturkommune-1.14657627>, hentet 29.11.2020. Juryen begrunnet prisutdelingen med nettopp å framheve kommunens arbeid med omdømmebygging og inkludering der kultur fungerer som samfunnets lim.
- 3 De vietnamesiske båtflyktningene i Drammen, og på andre steder i Norge, organiserte seg også som et eget lag og deltok i en sørvietnamesisk serie i Norge. «Fotballaget er 'familien'», DT-BB, 24.11.1986. Det ser ut til at laget aldri meldte seg inn i den lokale serien.
- 4 Zaman 1999:75.
- 5 DT-BB, 2.4.1982.
- 6 DT-BB, 6.5.1995.
- 7 Netsida til Fjell SK, <http://www.fjellsk.no/>, hentet 1.3.2019.
- 8 DT-BB, 2.4.1982.
- 9 DT-BB, 12.08.1993.
- 10 Fremtiden, 9.12.1987.
- 11 Førstesideoppslag med bilde i DT-BB, 11.8.1993, «Blodet flyter når Tyr spiller», og DT-BB, 8.9.1994.
- 12 DT-BB, 26.9.1997.
- 13 DT-BB, 29.10.1992, 12.8.1993 og 8.9.1994.
- 14 Blant annet i *Sno og Noe fremmed i mitt sinn* (i norsk oversetting 2005 og 2016).
- 15 Aftenposten, 20.10.1984.
- 16 DT-BB, 6.5.1995.
- 17 Forbundslederen i DT-BB, 19.8.1993.
- 18 DT-BB, 1.10.1990, 29.10.1992 og 8.9.1994.
- 19 Samtale med Myklebust.
- 20 DT, 24.2.2006.
- 21 DT, 14.4.2016.
- 22 Historien om Victoria kulturhus er fra Torkild Alsвик, «Victoria kulturhus», *Rundt om Drammen*, nr. 4, 2001:160–64.
- 23 Alsвик 2011:162.
- 24 Carlsson, 2001 og 2006. I 2005 gikk kommunen, Byen vår Drammen AS og Drammen næringslivsforening sammen om et omdømmebyggingsprosjekt, med avslutning i 2011 i forbindelse med byens 200-årsjubileum. DT, 24.5.2006 og 23.4.2010.
- 25 Dette synet deles av både historikerne og samfunnsviterne, f.eks. Francis Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, Pax, Oslo 2005, og klassikeren, Stein Rokkan, *Stat, nasjon, klasse*, Universitetsfor-

- laget, Oslo 1987. Her bygger jeg på Marianne Takle, *Politisk integrering. Innvandreroorganisjoner som skoler i demokrati og byråkrati*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2014, og Rogstad 2007, kapitlet «Organisert innflytelse».
- 26 Freisa, chilenernes forening ble stiftet i 1980, Fremtiden, 11.6.1980. I det første utredningsnotatet i Drammen kommune opplyste assisterende sosialsjef Aadne Brun i 1982 at flere foreninger eksisterte i kommunen, uten å navngi dem. Sosialavdelingens arkiv, boks 39.1, Innvandring, Notat om flyktninger og innvandrere ved Aadne Brun 1982:10.
- 27 Kulturkontorets arkiv, 1985, sak 27/85 og sak 85/85 og DT-BB, 14.7.1992.
- 28 Kulturkontorets arkiv, boks Pedro-prosjektet, flyktning og innvandring, sak 85/85, 161/85, 148/85.
- 29 I den første utgaven av bydelsavisa for Fjell, Fjellposten, fra 1982 har Fresia et lite innslag på spansk. Frivilligsentralens arkiv, Fjellposten 1/1982.
- 30 Kulturkontorets arkiv 1983, avisutklipp fra DT-BB, 10.8.1983. Sosialavdelingens arkiv, boks 39.1, korrespondanse, 25.6.1985 og 28.2.1985.
- 31 Kulturkontorets arkiv, 1985 og 1986, Flyktninger og innvandrere, korrespondanse.
- 32 Under Globus-festivalen i 2019 kunne en observere en sterk tilstedeværelse av østeuropeiske land både kulinarisk og kunstnerisk. Deltakende observasjon, Strømsøtorg, Drammen, 21.9.2019.
- 33 DT-BB, 21.2. og 10.11.1998.
- 34 HUK, 2000, HUK-sak 38/00, Flyktninger og innvandrere – Handlings- og strategiplan for Drammen kommune.
- 35 En fullstendig oversikt over aktivitetene har det ikke vært mulig å framskaffe, men i 1985 fikk de tre chilenske foreningene Freisa, Asela og Violeta Parra kulturforening aleine fem bevilgninger for å drive med aktiviteter. Kulturkontorets arkiv, Flyktninger og innvandrere, 1985, og DT-BB, 23.11.1985.
- 36 Drammen byarkiv, intervju med Kobal Visvalingam, gjennomført av sosialantropolog Catharina Heiberg Schønning-Lykke ved byarkivet, Drammen 2012.
- 37 Denne gjennomgangen av Foreningen Samlar bygger på Erling Sørli, «Et tyrkisk bygdeungdomslag i Drammen», *Rundt om Drammen*, nr. 2, 2005:87–93.
- 38 Årsrapporter til Gjestebudet fins på <http://www.gjestebud.net/>, hentet 31.3.2019.
- 39 På 1990-tallet var det i DT-BB svært hyppige annonser om og reportasjer fra kulturarrangement.
- 40 Kulturkontoret, 1997, Mosaikk, Drammen Mosaikk, nr. 1, 1997:3.
- 41 Samme sted.
- 42 DT, 20.3.2007.
- 43 «Kulturkafeen ved Deo Kiligitto i spissen ledet an i den tverrkulturelle utviklingen. I tillegg til Kiligitto's trommer kunne en få med seg norsk folkemusikk, Samlar-dansere, en chilensk gitarist, innslag fra Lier musikk-skole, Åssiden leikarung, Jernbanens musikkorps, og «som vanlig blir det eksotisk matservering». DT-BB, 5.5.1993.
- 44 Aftenposten, 14.9.2000.
- 45 DT-BB, 30.6., 28.7. og 25.8.1992.
- 46 Aftenposten, 23.6.1992 og DT, 7.2.2000.
- 47 Kiligitto oppsøkte allerede i 1985 kulturkontoret og tilbød sine kunstneriske tjenester. Kulturkontorets arkiv, boks Pedro-prosjektet, Flyktninger og innvandring, referat fra møtet 28.8.1985.
- 48 DT-BB, 26.6.1992.
- 49 Bergens Tidende, 19.3.1994.
- 50 DT-BB, 28.10.1991.
- 51 Aftenposten, 25.4.1994.
- 52 Byavisa Drammen, 12.9.2009 og DT, 13.9.2010.
- 53 DT, 23.11.2010.
- 54 HUK, 1999, Mosaikk i Buskerud – prosjektplan, vedlegg 5.
- 55 HUK, 2000, sak 91/00.
- 56 <http://www.unionscene.no/>, hentet 29.3.2019.
- 57 Opphavshistorien til Union Scene er gjengitt i <https://www.nyedrammen.no/aktuelt/tar-opp-traden-ved-solberg-spinderi/> og DT, 27.3.2019, <http://www.ballade.no/sak/working-class-hero-festivalen-i-drammen-avlyst/>, hentet 6.3.2020.
- 58 Om Union Scene på Facebook, 11. april 2019.
- Samtale med Arve Vannebo, 18.7.2019.
- 59 Årsmelding for Interkultur 2009.
- 60 Årsrapporten for Interkultur 2013, <http://www.unionscene.no/omunionscene.cfm>, hentet 29.3.2019.
- 61 Samtale med Emeci, 30.3.2015.
- 62 Drammen byarkiv, intervju med Mar Gueye gjennomført av Schønning-Lykke, 2012.
- 63 Notat lagt fram i bystyret av Yousuf Gilani. Se også DT, 25.8. og 31.8.2011.
- 64 DT, 23.10.2010.
- 65 DT, 28.10.2010.
- 66 DT, 19.9.2011.
- 67 Barna på Fjell fikk tilbud tidlig, DT, 9.10.2012, og seinere oppfølging med behovsprøvd støtte, DT, 4.11.2015.
- 68 DT, 7.6.2013.
- 69 DT, 14.5.2014, 11.5.2018.
- 70 DT, 30.9.2016 og DT, 19.11.2018.
- 71 «Gigasuksess for Globusfestivalen», DT, 24.9.2016.

- Deltakende observasjon, Strømsøtorg, Drammen, 21.9.2019.
- 72 DT-BB, 27.4.1998.
- 73 DT, 23.4.2012.
- 74 Kjeldstadli 2008:213.
- 75 Undersøkelser viser at etnisk diskriminering fins f.eks. i arbeidsmarkedet, men årsakene er sammensatte. Arnfinn Midtboen, «Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet» Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 1, vol. 55, 2015:3–30.
- 76 DT, 7.–8.8.2014. I forbindelse med en utlyst kommunal stilling avslørte DT en svikt i de kommunale rutinene. Ingen av de 30 søkerne med innvandrerbakgrunn ble kalt inn til intervju. Ordføreren var raskt ute med å påpeke at kommunen hadde satt i gang tiltak for å sikre at personer med innvandrerbakgrunn ikke ble oversett. Det var en rutine å kalle inn minst én av søkerne med innvandrerbakgrunn som var kvalifisert for jobben. Videre hadde kommunen fra 2004 til 2014 økt tilsetninger av personer med innvandrerbakgrunn fra 9 til 19 prosent og ønsket å få inn flere, ikke minst på ledernivået.
- 77 Simonnes 2013, og Katrine Fangen og Mari N. Vaage, «FrP-politikerens innvandringsretorikk i posisjon og opposisjon», *Agora*, nr. 3–4, 2014:30–63.
- ### Kapittel 12
- 1 Oscar Handlin, *The Uprooted*, University of Pennsylvania Press (første utgave 1951), Philadelphia 2002:180.
- 2 Denne innledningen bygger på Lovoll 1997:140–143, 151–55. Om det transnasjonale, se Alejandro Portes og Rubén Umbaut, *Immigrant America: A Portrait*, University of California Press, Oakland 2014:165–75.
- 3 Terje Leiren, «Fra Marcus Thrane til Walter Mondale», *Samtiden*, nr. 3, 1984. Også nettstedet «Det løfterike landet», <https://www.nb.no/emigrasjon/index.html>, hentet 12.2.2020.
- 4 Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad, *Sand i maskineriet: Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*, Gyldendal, Oslo 2002. Se spesielt kapitlet til Rogstad, «Minoritetseliten og majoritetsarenaer», s. 174–204. Riktignok fantes det noe forskning på feltet på 1990-tallet, men lite sammenliknet med i dag.
- 5 Marit Christensen, *Grenser for identifikasjon. Politisk deltakelse blant norskstyrkede*, masteroppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo 2012, og Beret Bråten, *Folkestyrets innvandrere*, doktoravhandling, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo 2013.
- 6 Samtale med Carlsson, 28.9.2012. Leserinnlegg fra Einar Carlsson, *Fremtiden*, 16.5.1970.
- 7 DT-BB, 14.2. og 26.2.1970.
- 8 Næss 1984 peker på noen slike episoder som skjedd ved arbeidsplassene i Drammen.
- 9 Se kapittel 2, «Arbeid». Dette stemmer godt med LOs politikk på et nasjonalt nivå. Fagorganisasjonen var interessert i å rekruttere arbeidsinnvandrerne som medlemmer. Alle skulle behandles likt, og politikken i den første fasen ble preget av en «gjør som oss»-holdning. Margrethe Daae-Qvale, «Fra lik behandling til like muligheter. Norsk fagbevegelses innvandrings- og integreringspolitikk fra 1975 til 2005», i Idar Helle, Knut Kjeldstadli og Jarard Sørvoll (red.), *Historier om motstand. Kollektive bevegelser i det 20. århundret*, Abstrakt forlag, Oslo 2010:267–279.
- 10 Flere reportasjer, seks ledere, og noen leserbrev om «Stenersen-saken» i *Fremtiden*, fra 5.5.1970 til 23.12.1970.
- 11 VG, 11.3.1971.
- 12 DT-BB, 30.1.1981.
- 13 Sosialavdelingens saksarkiv, arkiv nr. 39, brev fra sosialsjefen til sosialrådmannen, 7.10.1976. Tiltak for fremmedarbeidere, 1976. Se ellers kapittel 3.
- 14 DT-BB, 16.–17.1.1978 og *Aftenposten* (aftenutgave) 16.–17.1.1978. Se også kapittel 8.
- 15 Sosialavdelingens arkiv, boks 39.2 Flyktninger, purebrev fra Liv Kari Flaten, flyktningsekretæren, til representanter for innvandrere, 3.2.1984.
- 16 Samtale med Iqbal Bhatti, 20.6.2019.
- 17 I Atekest får en 30 treff på søkeordet «innvandrerråd» i *Drammens Tidende* i 2006, og 43 i både 2007 og 2008.
- 18 DT, 26.–29.9.2007, leder i DT; «Fra kaos til kontakt», DT, 28.9.2007.
- 19 DT, 24.4.–28.4.2008.
- 20 Anniken Hagelund og Jill Loga, *Frivillighet, innvandring, integrasjon: En kunnskapsoversikt*, rapport 1, Senter for forskning om sivilsamfunn og frivillig sektor, Oslo/Bergen 2009:36–41. Det er skrevet lite om innvandrerrådet i Oslo før 2007. Allerede i 1985 ble et slikt råd opprettet med ulike funksjoner, men det er tydelig at rådet ikke var spesielt omstridt. Takle 2014a:212.
- 21 DT-BB, 28.–29.8.1996.
- 22 Samtale med Dutton, 28.1.2015.
- 23 Marianne Takle, «Innvandrereorganisasjoner og treveis integrering», i Mehmed Kaya og Halvor Fauske (red.), *Innvandrere på utsiden av samfunnet*, Abstrakt forlag, 2014b:191–93.

- 24 Samtale med Bhatti.
- 25 Samtale med Opsahl og Oliver.
- 26 Samtale med Emeci.
- 27 Intervju med Kilinc i Byavisa og Drammen rundt, 22.11.2006, <https://www.pensjonistbloggen.no/2016/11/22/to-verdener-i-en-mot-hayri-kilinc/>, hentet 29.10.2019.
- 28 Magnus Eide, *Ikke-vestlige innvandrere deltar sjeldnere i valg enn etniske nordmenn, hvorfor er det slik?* Masteroppgave, Universitetet i Agder, 2004:66–71. Denne undersøkelsen framhever samme poeng som her, nemlig at innvandrerrådene fungerer som en slags parti-prototyp for innvandrere på veg inn i politikken.
- 29 Også i Oslo har det vært diskusjoner om innvandrerrådet har utspilt sin rolle etter hvert som innvandrerne har fått posisjoner i lokalpolitikken. Takle 2014a:166.
- 30 Historikken og formålene, <http://www.buskerud.innvandrerrad.no>, hentet 2.10.2019. Se også omtalen under BIRs 20-årsjubileum fra Roger Ryberg, fylkesordføreren i Buskerud fylkeskommune – <http://www.bfk.no/Nyheter/Hovedsiden/Nyheter-2018/Buskerud-innvandrerrad-feirer-20-ar/>, hentet 2.10.2019.
- 31 BIRs vedtekter: <http://www.buskerud.innvandrerrad.no/index.html>.
- 32 Historikken er nedtegnet av drivkraften bak, presten fra Fjell, Ivar Flaten. <http://www.kirkelig-dialogsenter.no/oslo/ressurser/dialogfortellinger/mappe-dialogfortellinger/tros-og-livssynsdi-log-i-drammen>, hentet 2.10.2019.
- 33 Samtale med Únsal, 11.5.2015.
- 34 DT-BB, 30.1.1991.
- 35 Jon Rogstad, «Towards a Success Story? Turkish immigrant Organizations in Norway» *Turkish Studies* 10 (2) 2009:277–294.
- 36 DT-BB, 29.8.1991.
- 37 DT, 13.9.2003.
- 38 NTB, 15.9.1995.
- 39 DT-BB, 23.1.1992 og samtale med Iqbal Bhatti.
- 40 Bråten 2013:243–44.
- 41 DT-BB, 3.6.1995.
- 42 DT, 7.9.2007 og DT, 7.9.2007.
- 43 Samtale med Ózalp, 10.10. og 12.10.2015.
- 44 Bråten 2013:260–66.
- 45 DT-BB, 21.10.1998.
- 46 Bystyreprotokollen, interpellasjoner, 6.3.1997 og 12.10.1997.
- 47 Bråten 2013:246–48.
- 48 DT-BB, 11.9.1999. Hove stilte på lista til Fedrelandspartiet i 1999.
- 49 DT-BB, 10.9.1999.
- 50 Portrett av Kilinc, «To verdener i en», *Byavisa Drammen*, 7.12.2016.
- 51 DT-BB, 18.9.1999.
- 52 DT, 22.9.2003.
- 53 DT, 22.9.2003. Innvandrerkupp i Drammen, NRK, <https://www.nrk.no/buskerud/innvandrerkupp-i-drammen-1.274179>, hentet 14.7.2018.
- 54 Bråten 2013:117.
- 55 DT, 18. og 19.9.2003.
- 56 Slik så Kadafi Zaman på det i en kronikk, «Kuppmakere», DT, 22.9.2011.
- 57 Øyvind Schou, Morten Wold og Hege Breen Bakken, «Valgfusksaken – organiserte velgeraksjoner, minoritetskupp og kjøp av stemmer», *Metoderapport Skup* 2007. <https://www.skup.no/>.
- 58 «Få deltok, mange ble valgt» er valgforskernes oppsummering på nasjonalt nivå av innvandrerbefolkningen og lokalvalg i 2007. Det som skjedde i Drammen, skjedde i flere andre storbyer, men utfallet var likevel mest oppsiktsvekkende i Drammen. Johannes Bergh og Tor Bjørklund, «Få deltok, mange ble valgt. Innvandrerne og valget 2007», i Jo Saglie (red.). *Det nære demokratiet. Lokalvalg og lokal deltakelse*, Abstrakt forlag, Oslo 2009:69–87.
- 59 DT, 12.9.2007.
- 60 Dette bygger på reportasjer og kommentarstoffet i DT, 19.–24.9.2007 og VG, 19.9.2007.
- 61 DT, 19.9.2007.
- 62 VG, 21.9.2007. refererte fra en debatt i P4.
- 63 DT, 2.11.2007.
- 64 VG, 19. og 21.9.2007.
- 65 DT, 14., 23. og 27.9.2007.
- 66 DT, 25.9.2007.
- 67 Temanummer om innvandrernes etterkommere i Norge, *Norsk sosiologisk tidsskrift*, nr. 1, 2017, årg. 1. Se spesielt Jon Friberg og Arnfinn Midtbøen, «Innvandrernes etterkommere: Teoretiske og komparative perspektiver», introduksjonen, og Marianne Takvam Kindt, «Innvanderdriv eller middelklassedriv?».
- 68 Bjørklund og Bergh 2013:210–12.
- 69 Formulering fra Bjørklund og Bergh 2013:218.
- 70 DT, 12.9.2019.
- 71 DT, 13.3. og 28.7.2018.
- 72 Rogstad 2007:93.
- 73 Denne gjennomgangen bygger på Camilla Ondrckova og Karianne Braathen, *Skup-metoderapport, «Grå ulver og røde kluter»*, januar 2017, <https://www.skup.no/rapporter/2016/gra-ulver-og-rode-kluter>.
- 74 DT, 26.10.2018.

- 75 DT, 19.12.2016; 22.4.2017.
- 76 DT, 19.12.2016.
- 77 DT, 19.12.2016.
- 78 Første reportasje allerede i 2010, DT, 1.12.2010.
- 79 Morgenbladet, 19.8.; 4., 11., 25.11. og 2.12.2016.
- 80 NTB, 11.4.2017.
- 81 VG, 18.4.2018 og VG, 9.2.2019.
- 82 I 2007 foreslo Emeci å bygge en felles moské for Drammens muslimer på Holmennokken, midt i Drammenselva, DT, 30.1.2007.
- 83 Christensen 2012:68.
- 84 Dette går igjen som et kjennetegn i den norske forskningen om emnet, jf. Christensen 2012 og Bråten 2013.
- 85 Bjørklund og Bergh 2013:59–62, 151–153, 201–204.
- 86 Rogstad 2007:140–46.
- 87 VG, 27.9.2007. Gilani truet med retts sak mot tre av de mannlige medlemmene i familien til Ahmed.
- 88 Samtale med Ravi Sunder 31.7.2019.
- 89 Mads Iver Kirkeberg, Minja Tea Dzamarija, Nadine Viktoria Lunde Bratholmen og Frøydis Strøm, *Norskfødte med innvandrerforeldre – hvordan går det med dem? Demografi, utdanning, arbeid og inntekt*. SSB rapport 2019/21:66, 79.
- 90 DT-BB, 12.9.1995.
- 91 Bjørklund og Bergh, 2013:219.
- 92 Om vietnamesernes manglende deltaking i politikk, se Bjørklund og Bergh, 2013:207–210.
- 93 Bjørklund og Bergh 2013:102–6.
- 94 Kommunal Rapport (magasin), 24.9.2003.
- 95 Samtale med Stablum.
- 96 Bjørklund og Bergh 2013:164–67.
- 97 <https://drammen.arbeiderpartiet.no/om/39342-los-la-christianah-awoyemi>, hentet 25.7.2020.
- 98 Dagsavisen Fremtiden, 15.8.2014.
- 99 Bjørklund og Bergh 2013:218.
- 100 Et tidlig unntak var Özalp, medlem av teknisk utvalg 1995–1999, som frontet partiets miljøpolitikk, DT-BB, 20.10.1998.
- 101 Bystyreprotokollen, sak 24/1997/60/1998 :3/2003; 23.9.2003; 25.1.2005; 14.3.2006; 6.4.2010 og 3.12.2011.
- 102 Iqbal Bhatti var ofte i media når det gjaldt moskébygging på Fjell, bl.a. i NRKs tv-program «Migrapolis», mens Ünsal frontet aksjonen mot morsmålsundervisning og tyrkiske klasser på Fjell. DT-BB, 12.11.97 og 24.5.96. Samtaler med Iqbal Bhatti, Ünsal og motstanderne hans på Fjell skole, Moen og Helland.
- 103 Se Brox 1991 og Arnfinn Midtbøen, «Innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning», *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 2. 2017:135–139. DOI: 10.18261/issn.1891-1781-2017-02-03.
- 104 Dagsavisen Fremtiden, 15.8.2014.
- 105 Noe liknende har en sett tidligere i Drammen i forbindelse med tyrkisk-kurdiske konflikter ved bl.a. Galterud ungdomsskole, DT, 1.11.2007. Transnasjonal identitet bekymrer også Sylo Taraku, DT, 1.12.2016.

**Drammen: 50 år med innvandring
– fortid og framtid**

- 1 En aktuell diskusjon om ulike målsettinger i integreringspolitikken fins i Djuve 2015.
- 2 Tanken om at komplementære identiteter, eller hybrididentitet, ikke står i et motsetningsforhold, men heller er gjensidig forsterkende, har sterke røtter i migrasjonshistorien. Det gjelder også europeisk (og norsk) innvandring til Midvesten i USA slik historikeren Jon Gjerde ser det. Gjerde 1997:8.
- 3 IMDi, statistikker på kommunenivå, <https://www.imdi.no/tall-og-statistikk/steder/KO602>, hentet 22.10.2019.
- 4 Brochmann og Hagelund, 2010:295, understreker også aktørens betydning.
- 5 Historisk tilbakeblikk ved Børre Ivar Lie, DT, 20.12.2010.

Litteraturliste

- Abrahamsen, Anie Naomi. 2001. *Innvandreretatens vekst og fall. En studie av organiseringen av arbeidet med flyktninger og innvandrere i Oslo kommune 1970–1995 med hovedvekt på Innvandereretatens 1988–1994*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Agergaard, Sine. 2013. Hvordan danske idrætsforeninger blev arenaer for etnisk integration. I: Agergaard og Bonde 2013, s. 68–72.
- Agergaard, Sine og Hans Bonde (red.). 2013. *Integration gjennom kroppen. Idræt, etnicitet og velfærdspolitikk*. København: Museum Tusulanums forlag.
- Alghasi, Sharam, Elisabeth Eide og Thomas Hylland Eriksen (red.). 2012. *Den globale drabantbyen. Groruddalen og det nye Norge*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Allern, Sigurd. 2001. Kilden og mediemakten. I: Martin Eide (red.). *Til dagsorden. Journalistikk, makt og demokrati*. (Makt- og demokratiutredningen 1998–2003). Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 273–303.
- Alsвик, Torkild. 2011. Victoria Kulturhus. *Rundt om Drammen*, nr. 4, s. 160–63.
- Andersson, Mette. 2018. *Kampen om vitenskapeligheten. Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andresen, Ingvild Langelid. 2005. *Norsk integrasjonspolitikk gjennom 30 år – en studie av integrasjonsforståelse og språkopplæringstiltak*. Masteroppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Araldsen, Hege, Gloria Maira og Ragnar Næss. 1989. *Det norske flyktningsmottaket 1982–1988. En studie av flyktnings- og asylmottak i fem lokalmiljøer*. (Rapport nr. R-2/89). Oslo: Kommuneforlaget.
- Arkitekt C.F. Møller, mfl., med samfunnsgeograf, Ingvild Røed. Udatert. Non stop Fjell, Fjell 2020 – områdeutvikling i Fjell.
- Bakken, Anders. 2007. *Virkninger av tilpasset språkopplæring for minoritetsspråklige elever. En kunnskapsoversikt*. NOVA. Rapport 10.
- Bakken, Anders og Christer Hyggen. 2018. *Trivsel og utdanningsdriv blant minoritetselever på videregående*. NOVA. Rapport 1.
- Bangstad, Sindre. 2009. *Sekularismens ansikter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Baune, Tove Arnes. 2007. *Skolen i historisk perspektiv*. Oslo: Cappelen.
- Benum, Edgeir. 1994. *Oslo bys historie: Byråkratenes by 1948 til våre dager*. Oslo: Cappelen.
- Berg, Berit (red.). 1990. *Velkommen, nye landsmenn? Erfaringer med kommunalt flyktningarbeid*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Bergh, Johannes og Tor Bjørklund. 2009. Få deltok, mange ble valgt. Innvanderne og valget 2007. I: Jo Saglie (red.). *Det nære demokratiet. Lokalvalg og lokal deltakelse*. Oslo: Abstrakt forlag, s. 69–87.
- Bile, Amina, Sofia Nesrine Srour og Nancy Herz. 2017. *Skamlos*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørklund, Tor og Johannes Bergh. 2013. *Minoritetsbefolkningens møte med det politiske Norge*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bodnar, John. 1985. *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Borevi, Karin. 2013. Understanding Swedish Multiethnicity. I: Kivisto og Wahlbeck (red.). 2013, s. 140–169.
- Borgen, Per Otto og Reidar Heieren. 2011. *Made in Drammen: Industrihistorie fra en østlandsk by*. Drammen: Drammen Rotary.
- Bratsberg, Bernt, Knut Røed og Oddbjørn Raaum. 2011. Yrkesdeltaking på lang sikt blant ulike innvandrergupper i Norge. Rapport til Velferd- og migrasjonsutvalget (Brochmann-utvalget 1), Frisch-rapport 1.
- Bratsberg, Bernt, Knut Røed og Oddbjørn Raaum. 2014. Arbeidsinnvandring – Varig gevinst? *Søkelys på arbeidslivet*, nr. 4, årg. 31, s. 281–84.
- Bredal, Anja og Julia Orupabo. 2014. *Drammen som introduksjonsarena. En gjennomgang av kommunens introduksjons- og kvalifiseringsarbeid for nyankomne innvandrere*. ISF. Rapport nr. 14.
- Brochmann, Grete. 2003. Del II. 1975–2000. I: Tjelme-land og Brochmann.
- Brochmann, Grete. 2016. Innvandring til Skandinavia.

- Velferdsstater i pluralismens tid. I: Ivar Frønes og Lise Kjølørød (red.). *Det norske samfunnet*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 130–54.
- Brochmann, Grete, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad.** 2002. *Sand i maskineriet: Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. (Makt- og demokratiutredningen 1998–2003). Oslo: Gyldendal.
- Brochmann, Grete og Anne Britt Djuve.** 2013. Multiculturalism or Assimilation? The Norwegian Welfare State Approach. I: Kivisto og Wahlbeck (red.). 2013, s. 219–245.
- Brochmann, Grete og Anne Skevik Grodem.** 2017. Den norske modellens møte med innvandring – et regime i endring. I: Mary Ann Stramso (red.). *Velferdsstaten i endring – om helse- og sosialpolitikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 362–381.
- Brochmann, Grete og Anniken Hagelund.** 2010. *Velferdens grenser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brochmann, Grete og Knut Kjeldstadli.** 2008. *A History of Immigration: The case of Norway 900–2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brock-Utne, Birgit og Liv Bøyesen (red.).** 2006. *Å greie seg i utdanningsystemet i nord og sør: Innføring i flerkulturell og komparativ pedagogikk, utdanning og utvikling*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brovold, Christian Hrafn.** 2020. *Økonomisk integrering for innvandrere over tid. En analyse av innvanderers inntektsutvikling basert på ankomstkohortene 1993, 2000 og 2005*. SSB. Rapport 2020/20.
- Brox, Ottar.** 1991. *Jeg er ikke rasist, men ...* Oslo: Gyldendal.
- Brune, Ylva.** 2003. Den mystiske kulturkroken: 'Innvandrarkillen' og 'innvandartjejen' i mediehåndelernes mitt. I: Tufta (red.) 2003, s. 49–76.
- Brogger, Benedicte.** 2007. Det bare hendte – arbeidsinnvandring til Drammen. I: IMDi, *Integreringskart 2007 – Arbeidsinnvandring – en kunnskapsstatus*. IMDi-rapport nr. 9, s. 19–28.
- Brondal, Jørn.** 2014. 'The Fairest among the So-called White Races': Portrayals of Scandinavian Americans in the Filiopietistic and Nativist Literature of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Journal of American Ethnic History*, bd. 33, nr. 3, s. 5–36.
- Bråten, Beret.** 2013. *Folkestyrets innvandrere: Integrering i norske partier*. Doktoravhandling. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Oslo.
- Bø, Bente Puntervold.** 1987. *Innvandring eller utestengning? Om arbeidsvandringen til Norge og norsk innvandringspolitikk*. Oslo: Tano.
- Bøyesen, Liv.** 1987. *Logopedagogisk arbeid med elever med tospråklig bakgrunn – et bidrag til tospråklighet?* Hovedoppgave i spesialpedagogikk. Universitetet i Oslo.
- Bøyesen, Liv.** 1997. *Elever i språkhomogen klasse: En evaluering av elevens språklige, sosiale og faglige ferdigheter*. Høgskolen i Oslo. Rapport nr. 6.
- Bøyesen, Liv.** 2006. Flerkulturell pedagogikk – perspektiver og praksis. I: Brock-Utne og Bøyesen (red.). 2006, s. 29–42.
- Bøyesen, Liv.** 2014. Betydningen av morsmålsferdigheter og sammenhengen mellom første- og andrespråket – En kritikk av Melby-Lervåg og Lervågs artikkel «Hvilken betydning har morsmålsferdigheter for utviklingen av leseforståelse og dets underliggende komponenter på andrespråket? En oppsummering av empirisk forskning» (trykt i *Norsk pedagogisk tidskrift* nr. 4, s. 286–297).
- Cappelen, Ådne, Terje Skjerpén og Marianne Tønnessen.** 2012. Politikken betydning for innvandringen til Norge. *Søkelys på arbeidslivet*, årg. 29, nr. 4, s. 277–290.
- Carling, Jørgen.** 2004. Innvandrere prioriterer å sende penger til familien. *Samfunnsspeilet*, nr. 6, s. 53–63.
- Carlsson, Yngve.** 1991. *Nærmiljøarbeid i en drabantby*. NIBR-notat 1991:127.
- Carlsson, Yngve.** 1992. *Det kompliserte nærmiljøarbeidet*. NIBR-rapport 1992:12.
- Carlsson, Yngve.** 1998. *Drammen kommunes arbeid overfor flyktninger og innvandrere – de kritiske spørsmål*. NIBR-prosjektnotat 1998: O-1448.
- Carlsson, Yngve.** 2001. *Et sted mellom Venezia og Harrybyen*. NIBR-prosjektrapport 2001:3.
- Carlsson, Yngve.** 2006. *Ungdomsundersøkelse i Drammen*. NIBR-notat 2006:132.
- Carlsson, Yngve.** 2006. *Bedre enn sitt rykte*. NIBR-notat 2006:11.
- Carlsson, Yngve.** 2009. *Byhistorisk trekk i Østfold og Buskerud*. NIBR-notat 2009:130.
- Carlsson, Yngve og Thomas Haaland.** 2006. *Foreldredeltakelse i flerkulturelle idrettslag – en kartlegging*. NIBR-notat 2006:132.
- Carlsson, Yngve og Knut Onsager.** 2005. *Trekk ved historien til bykommunen i Østfold og Buskerud*. NIBR-rapport 2005:130.
- Christensen, Marit Eline Lervik.** 2012. *Grenser for identifikasjon: Politisk deltakelse blant norsktyrkere*. Masteroppgave i sosialantropologi. Universitetet i Oslo.
- Cour, Annette Michelsen la.** 2013. Om at blande brune og hvite kartofler. En analyse af betydningen av netværker mellom idrettsforeninger og nydanske familier og børn. I: Agergaard og Bonde (red.). 2013, s. 198–204.
- Daniels, Roger.** 2002. *Coming to America. The history of immigration and ethnicity in American Life*. New York: Harper-Collins Publishers.

- Dinnerstein, Leonard og David Reimers. 2009. *Ethnic Americans. A History of Immigration*. New York: Columbia University Press.
- Djuve, Anne Britt. 2011. Introductory programs for immigrants: Liberalism revisited, or changing ideas of citizenship. *Nordic Journal of Migration Research*, nr. 3, s. 113–125. DOI: <http://doi.org/10.2478/v10202-011-0014-0>.
- Djuve, Anne Britt. 2015. Multikulturalisme på norsk – Er anerkjennelse til hinder for sosial utjevning? *Agora*, nr. 2–3, vol. 32, s. 85–109.
- Djuve, Anne Britt og Hanne Cecilie Kavli. 2007. Integreringspolitikk i endring. I: Jan Erik Dølvik mfl. (red.). *Hamskifte i velferdsstaten: Den norske modellen i endring*. Oslo: Gyldendal, s. 196–218.
- Djuve, Anne Britt og Hanne Kavli. 2015. *Ti års erfaringer*. Fafo-rapport 364. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo.
- Døvning, Cora Alexa. 2009. *Integrering: Teori og empiri*. Pax: Oslo.
- Døvning, Cora Alexa. 2010. Religionspluralisme. Religion, migrasjon og integrering. Kunnskapsoversikt. Norsk forskningsråd.
- Daae-Qvale, Margrethe. 2010. Fra lik behandling til like muligheter. Norsk fagbevegelses innvandrings- og integreringspolitikk fra 1975 til 2005. I: Helle, Kjeldstadli, Sovoll (red.). 2010, s. 267–282.
- Edvardsen, Synne Heibø. 2018. *Transnasjonale prioriteringer: En komparativ analyse av norsk utvandring til USA og pakistansk innvandring til Norge*. Masteroppgave i historie. Høgskolen i Sorøst-Norge.
- Eide, Elisabeth og Kaarina Nikunen. 2011. Introduction: Change of Climate. I: Elisabeth Eide og Kaarina Nikunen (red.). *Media in Motion: Cultural Complexity and Migration in the Nordic Region*. Farnham: Ashgate, s. 1–18.
- Eide, Magnus. 2004. *Ikke-vestlige innvandrere deltar sjeldnere i valg enn etniske nordmenn, hvorfor er det slik?* Masteroppgave i offentlig politikk og ledelse. Universitetet i Agder.
- Eikeland, Halvdan. 2004. *Historieundervisning og interkulturell læring: En analyse av norske og tyske læreplaner, norske lærebøker og av erfaringer fra norsk skole*. Skriftserien, Høgskolen i Vestfold. Rapport 8.
- Eimhjellen, Ivar og Jill Loga. 2016. *Utviklingen av sosialt entreprenørskap i Norge*. Stein Rokkan senter for flerfaglig samfunnsstudier/UniResearch. Rapport 9-2016.
- Eimhjellen, Ivar og Sveinung Arnesen. 2011. *Organisasjonsengasjement blant innvandrere*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Rapport 18.
- Eknes, Kristoffer. 2018. *Etnisitet og assimilering i norsk amerikansk migrasjonshistorie fra 1900–2000*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Bergen.
- Elgvin, Johannes. 2007. *Koranskolens folk. En kvalitativ studie av en tyrkiskdominert islamsk menighet i Oslo*. Masteroppgave i sosialantropologi. Universitetet i Oslo.
- Elgvin, Olav og Kristian Rose Tronstad. 2013. Nytt land, ny religiositet? Religiositet og sekularisering blant ikke-vestlige innvandrere i Norge. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 54, nr. 1, s. 63–90.
- Engen, Thor Ola. 2014. Tilpasset undervisning i superdiversiteten? I: Westrheim og Tolo (red.). 2014, s. 56–95.
- Enjolras, Bernard og Kristian Strømsnes (red.). 2018. *Scandinavian Civil Society and Social Transformation: The case of Norway*. Springer.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2004. Hijaben og «de norske verdiene». I: Høstmælingen (red.). 2004, s. 97–113.
- Fangen, Katrine og Mari N. Vaage. 2014. FrP-politikerens innvandringsretorikk i posisjon og opposisjon. *Agora*, nr. 3–4, s. 30–63.
- Fermann, Gunnar. 1997. Norge og FN. I: Thorbjørn Knutsen, Gunnar Sørbo og Svein Sgjerdåker (red.). *Norges utenrikspolitikk*. Oslo: Cappelen Akademisk, s. 203–220.
- Figenschou, Trine og Audun Beyer. 2014. Elitene, minoritetene og mediene – Definisjonsmakt i norsk innvandringsdebatt. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 55, nr. 1, s. 24–50.
- Friberg, Jon og Arnfinn Midtboen. 2017. Innvandrernes etterkommere: Teoretiske om komparative perspektiv. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, nr. 1, introduksjonen, s. 5–14.
- Fuglerud, Øyvind. 2007. Innledning i Øyvind Fuglerud og Thomas Hylland Eriksen (red.). *Grenser for kultur. Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax, s. 7–23.
- Førland, Tor Egil. 2006. Innledning i Tor Egil Førland og Trine Rogg Korsvik (red.). *1968. Opprør og motkultur på norsk*. Oslo: Pax.
- Førland, Tor Egil og Trine Rogg Korsvik. 2008. *Ekte sekstiåttre*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 7–20.
- Gerhardsen, Rune. 1991. *Snillisme på norsk*. Oslo: Schibsted.
- Gjerde, Jon. 1997. *The Minds of the West. Ethnocultural evolution in the rural Middle West 1830–1917*. University of North Carolina Press: Chapel Hill.
- Gressgård, Randi. 2005. *Fra identitet til forskjell*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag.
- Gripsrud, Jostein. 2017. *Norsk hamskifte?* Bergen: Vigmostad og Bjørke.
- Gripsrud, Jostein (red.). 2017. *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Gujord, Heming. 2012. Kortreist dannelsesideal. *Nytt norske tidsskrift*, nr. 2, s. 223–228.
- Haaland, Hanne og Hege Wallevik. 2017. Frivillig sektor som inngangsport til det norske. I: Johnsen (red.). 2017, s. 183–207.
- Hagelund, Anniken og Jill Loga. 2009. *Frivillighet, innvandring, integrasjon En kunnskapsoversikt*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Rapport 1.
- Handlin, Oscar. 2002. *The Uprooted*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press (første utgave 1951).
- Hansejordet, Harald, Pål Renholdt og Håkan Wall. 1979. *Verdenen i skolen*. Oslo: Samlaget.
- Hauge, An-Margitt. 1984. Undervisning med tospråkighet som mål. I: Anne Hvenekilde og Else Ryen (red.). *Kan jeg få ordene dine lærer?* Oslo: Landslaget for norskundervisning LNU/Cappelen, s. 195–210.
- Hauge, An-Margitt. 1987. *Spesialpedagogiske behov blant innvandrerbarn i grunnskolen – tar noen ansvaret?* Hovedoppgave i spesialpedagogikk. Universitetet i Oslo.
- Hauge, An-Margitt. 2014. *Den felleskulturelle skolen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helland, Unni. 2007. *Fra det flerkulturelle klasserommet – En lærers dagbok*. Oslo: Didakta Norsk Forlag.
- Helle, Idar, Knut Kjeldstadli og Jarar Sørvoll (red.). 2010. *Historier om motstand. Kollektive bevegelser i det 20. århundret*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Helskog, Gerhard. 2009. *Innvandrerens supermaket: hva Norge kan lære av USAs suksess*. Oslo: Kagge forlag.
- Hempel, Kari G. 2011. «Is not sin in one place, a sin in another place?» Menighetsliv i norskamerikanske immigrantmiljø 1870–1917. Kontinuitet og endring. Doktoravhandling. Universitetet i Tromsø.
- Hempel, Kari G. 2014. Norskamerikanske kirker i integreringsprosessen. Holdninger til integrering i norskamerikanske kiker i 1880-årene. I: Terje Halse Joranger og Harry T. Cleven (red.). *Norwegian-American Essays*. Oslo: Novus Press, s. 73–97.
- Hermansen, Are. 2007. Et egalitært og velferdsstatlig integreringsparadoks? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, nr. 1, s. 15–34.
- Hermansen, Are. 2016. Barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv. I: Ivar Frønes og Lise Kjølørud (red.). *Det norske samfunn*. 7. utgave, bd. 1. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 155–78.
- Hoem, Edvard. *Bror din på prærien* (2015), *Land ingen har sett* (2016) og *Liv andre har levd* (2017). Oslo: Oktober forlag.
- Høstmælengen, Njål (red.). 2004. *Hijab i Norge. Trussel eller menneskerett?* Oslo: Abstrakt forlag.
- Høyne, Marit. 2014. *Den felleskulturelle skolen* (3. utgave). Oslo: Universitetsforlaget.
- Jeppesen, Torben Grøngaard. 2017. *Fra skandinavisk immigrant til amerikaner*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Johnsen, Berit (red.). 2017. *På vandring og på flukt. Migrasjon i historisk perspektiv*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Joranger, Terje Hasle. 2010. Lokale eller nasjonale kollektive identiteter? Etnifisering og identitetsbygging blant norske immigranter i Amerika. *Historisk tidsskrift*, nr. 2, s. 223–247.
- Jortveit, Maryann. 2017. Skolen i det flerkulturelle Norge. I: Johnsen (red.). 2016, s. 209–224.
- Karlsen, Linn Marie. 2011. *En studie av norskefødte tyrkere og tyrkiske innvandrere i Norge: Generasjonsforskjellers påvirkning på tilhørighet til Norge og det norske samfunnet*. Institutt for kulturstudier og orientalske språk. Universitetet i Oslo.
- Kenny, Kevin. 2013. *Diaspora. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kindt, Marianne Takvam. 2017. Innvandrerdriv eller middelklassedriv? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, nr. 1, s. 71–86.
- Kirkeberg, Mads Ivar, Minja Tea Dzamarija, Nadine Viktoria Lunde Bratholmen og Frøydis Strøm. 2019. *Norskefødte med innvandrerforeldre – hvordan går det med dem? Demografi, utdanning, arbeid og inntekt*. SSB. Rapport 2019/21.
- Kivisto, Peter og Østen Wahlbeck (red.). 2013. *Debating Multiculturalism in the Nordic Welfare States*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kivisto, Peter og Østen Wahlbeck. 2013. Debating Multiculturalism in the Nordic Welfare States. I: Kivisto og Wahlbeck (red.), s. 1–21.
- Kjeldstadli, Knut (red.). 2003. *Norsk innvandringshistorie*. Bd.1–3. Oslo: Pax.
- Kjeldstadli, Knut. 2008. *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*. Oslo: Pax forlag.
- Korbøl, Aud med Arnfinn Midtboen. 2018. *Den kritiske fasen – Innvandring fra Pakistan til Norge 1970–1973*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kramer, Julian. 1979. Indiske innvandrere i en norsk by: Noen betraktninger om en etnisk minoritet i det norske samfunnet. I: Reidar Grønhaug (red.). *Migrasjon, utvikling og minoritet: Vandringen fra Asia og Middelhavsområdet til Nord-Europa og Norge i 1950–1970-årene*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 146–56.
- Landsverk, Odd. 1990. *Integrering av flyktninger i norske kommuner*. Hovedfagsoppgave i samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Lavik, Erlend, Hallvard Moe og Jostein Gripsrud. 2017. *Digitale tider*. I: Gripsrud (red.). 2017, s. 551–612.
- Leiren, Terje. 1984. Fra Marcus Thrane til Walter Mondale. *Samtiden*, årg. 93, nr. 3, s. 28–32.

- Lervåg, Arne og Monica Melby-Lervåg. 2011. Hvilken betydning har morsmålsferdigheter for utviklingen av leseforståelse og dets underliggende komponenter på andrespråket? – En oppsummering av empirisk forskning. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, nr. 5, s. 330–343.
- Lie, Benedicte. 2004. *Fakta om ti innvandrergupper i Norge*. SSB. Rapport 2004/14.
- Lie, Geir (red.). 2008. Norsk pinsekristendom og karismatisk fornyelse. *Refleks-serien*, nr. 8. Oslo: REFLEKS-Publishing.
- Lie, Malene Paulsen og Toril Aalberg. 2014. Fra biologiskurs til miljødiskurs? Pressedekningen av minoriteter i norske aviser fra 1902–2010. *Norsk medietidsskrift*, årg. 21, nr. 1, s. 4–23.
- Lindtner, Synnove Skarsbø mfl. 2017. Liberalisering og differensiering. I Gripsrud (red.). 2017, s. 48–549.
- Lorentzen, Håkon. 2012. *Frivillighetssentralen i nærmiljø: Konkurrent eller katalysator?* Institutt for samfunnsforskning. Rapport 4.
- Lorentzen, Håkon og Line Dugstad. 2011. *Den norske dugnaden. Historie, kultur og fellesskap*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Lovoll, Odd. Knut Rokne, https://nbl.snl.no/Knute_Lovoll
- Lovoll, Odd. 1997. *Det løfterike landet. En norskamerikansk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lovoll, Odd. 2018. *Two Homelands. A Historian Considers His Life and Work*. St. Paul: Minnesota Historical Society Press.
- Majid, Shazia. 2019. *Ut av skyggene. Den lange veien mot likestilling for innvandrerkvinner*. Oslo: Aschehoug.
- Messel, Jan. 2014. Sosialarbeiderne. I: Rune Slagstad og Jan Messel (red.), *Profesjonshistorier*. Oslo: Pax, s. 526–565.
- Midtbøen, Arnfinn. 2017. Innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning. *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 2, s. 135–39. DOI: 10.18261/issn.1891-1781-2017-02-03.
- Midtbøen, Arnfinn. 2015. Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 55, nr. 1, s. 3–30.
- Midtbøen, Arnfinn og Axel Pedersen. 2019. Ubehaget i migrasjonsforskningen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 60, nr. 1, s. 74–116.
- Midtbøen, Arnfinn og Jon Rogstad. 2012. *Diskriminerings omfang og årsaker. Etniske minoriteters tilgang til norsk arbeidsliv*. Institutt for samfunnsforskning. Rapport 1/12.
- Miljøverndepartementet. 2007. *Byutviklingsprosessen i Drammen*. Temanotat.
- Morawski, Ewa. 2013. *Multiculturalism from below*. I: Kivisto og Wahlbeck 2013, s. 43–73.
- Murphy, Michael. 2012. *Multiculturalism. A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Myhre, Jan Eivind. 2003. Det liberale innvandringsregimet, 1860–1901. I: Einar Niemi, Jan Eivind Myhre og Knut Kjeldstadli, *I nasjonalstatens tid 1814–1940*, bd. 2. I: Kjeldstadli (red.). 2003.
- Mørkhagen, Sverre. 2012. *Det norske Amerika, Nordmenn i USA og Canada 1900–1975*. Oslo: Gyldendal.
- Nikielska-Sekula, Karolina. 2018. *Locating In-betweenness. Belonging, Translocational Positionality, and the Cultural Heritage of Drammenian Turks*. Doktoravhandling. Høgskolen i Sørøst-Norge.
- Nore, Aslak. 2009. *Ekstremistan. Frykt og håp i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Aschehoug.
- NOU 1973: 17. *Om innvandring*.
- NOU 2001: 20. *Lov om introduksjonsordning for nyankomne innvandrere*.
- Næss, Ragnar. 1985. *Innvandrere på norske arbeidsplasser: en studie av tyrkiske og pakistanske innvandreres situasjon på et utvalg arbeidsplasser*. Oslo: AFI.
- Olstad, Finn. 2010. *Frighetens århundre. Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo: Pax.
- Ondrckova, Camilla og Karianne Braathen. 2017. Skup-metoderapport, «Grå ulver og røde kluter». januar 2017, <https://www.skup.no/rapporter/2016/gra-ulver-og-rode-kluter>, hentet 20.10.2019.
- Oppegaard, Susan Hill. 1988. The Immigrant Experience in Norway. *Scandinavian Journal of Development Alternatives*, vol. VII, no. 1, mars.
- Paine, Suzanne. 1974. *Exporting Workers: The Turkish Case*. London: Cambridge University Press.
- Pamuk, Orhan. *Snø* (2009) og *Noc fremmed i mitt sinn* (2016). Oslo: Gyldendal.
- Plesner, Ingvild Thorson. 2016. *Religionspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Porter, Rosalie Pedalino. 1998. The Case Against Bilingual Education: Why even Latino parents are rejecting a program designed for their children's benefit. *The Atlantic*, May. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1998/05/the-case-against-bilingual-education/305426/>
- Portes, Alejandro og Rubén Umbaut. 2014. *Immigrant America: A Portrait*. Oakland: University of California Press.
- Rambøll. 2016. *Evaluering av særskilt språkopplæring og innføringsstilbud*.
- Rambøll. 2020. *Fjell 2020. Sluttevaluering*.
- Rehman, Shabana. 2002. *Nå*. Oslo: Cappelen Damm.
- Ringdal, Siv. 2017. *Det amerikanske Lista – med 110 volt i huset*. Oslo: Pax.
- Roalkvam, Gunnar. 2012. *Oljebyen. Stavanger bys historie*, bd.4. Stavanger: Wigestrånd.

- Rogstad, Ingrid Lea. 2018. *Morsmåslærerne i Oslo 1974–2004*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Rogstad, Jon. 2002. Minoritetsselten og majoritetsarenaer. I: Brochmann, Borchgrevink og Rogstad (red.), s. 174–204.
- Rogstad, Jon. 2007. *Demokratisk fellesskap. Politisk inkludering og etnisk mobilisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rogstad, Jon. 2009. Towards a Success Story? Turkish Immigrant Organizations in Norway. *Turkish Studies*, bd. 10, nr. 2, s. 277–294.
- Rogstad, Jon og Erika Braanen Sterri. 2018. Passe inn og passe til – arbeidsgiveres vurdering av søkere. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, vol. 59, nr. 1, s. 41–65.
- Rokkan, Stein. 1987. *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roll-Hansen, Hege og Eva Helene Østbye. 1996. *Hjelp og beskyttelse. Flyktningerådet 1946–1996*. Oslo: Leseselskapet.
- Røed, Ingvild. 2004. *Nærmiljøarbeid i et flerkulturelt område – studie av drabantbyen Fjell i Drammen*. Hovedoppgave i samfunnsgeografi. Universitetet i Bergen.
- Sagliè, Jo (red.). 2014. *Det nære demokratiet. Lokalvalg og lokal deltakelse*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Sandrup, Therese. 1998. *Sin mors datter – En studie av tyrkiske og pakistanske jenter og kvinner i en norsk drabantby*. Hovedoppgave i sosialantropologi. Universitetet i Oslo.
- Sandrup, Therese. 2008. Jeg. Et familiemenneske: Relasjonell selvstendighet som forenende verdi blant unge norsk-tyrkere. I: Oddbjørn Leirvik og Åse Røthing (red.). *Verdier*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 13–30.
- Sandrup, Therese. 2013. *Farfars hus: Norsktyrkiske familier – innvandrede utvandrere*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo.
- Sandvik, Pål Thonstad. 1999. *Kristiansands historie 1945–1999*. Kristiansand: Sparebanken pluss.
- Sejersted, Francis. 2005. *Sosialdemokratiets tidsalder*. Oslo: Pax.
- Seland, Idunn. 2013. Fellesskap for utjevning – Norsk skolepolitikk for en flerreligiøs og flerspråklig elevmasse etter 1970. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 54, nr. 1, s. 188–213.
- Sellæg, Jo (red.). 2010. *Drammen byutvikling gjennom 400 år*. Drammen: Braker AS.
- Shakar, Zeshan. 2018. *Tante Ulrikkes vei*. Oslo: Gylvendal.
- Simonnes, Kamilla. 2013. I stjålne klær? En analyse av endringer i Høyres, Arbeiderpartiets og Fremskrittspartiets innvandrings- og integreringspolitikk. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, årg. 29, nr. 2, s. 144–158.
- Skomsøy, Elin Kjærvik. 2019. Barndom på Fjell. *Rundt om Drammen*, nr. 1.
- Skårdal, Dorothy Burton. 1974. *The Divided Heart. Scandinavian Immigrant Experiences through Literary Sources*. Oslo: Oslo University Press.
- Slagstad, Rune. 2001. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag.
- Stortingsmelding nr. 17 (1995–96). *Om flyktninger*.
- Stortingsmelding nr. 17 (1996–97). *Om Innvandring og det flerkulturelle Norge*.
- Stugu, Ola Svein. 1997. *Kunnskapsbyen 1964–1997*, bd. 6 i *Trondheims historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sverdljuk, Jana, Terje M. Hasle Joranger, Erika K. Jackson og Peter Kivisto (red.). *Under utgivelse 2020. Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*. London: Routledge.
- Sæther, Steinar A. 2016. Introduction. I: Sæther (red.). *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America 1820–1940*. Leiden: Brill, s. 1–16.
- Sorli, Erling. 2005. Et tyrkisk bygdeungdomslag i Drammen. *Rundt om Drammen*, nr. 2, s. 87–93.
- Sorli, Erling. 2009. Jeg hata Norge. *Rundt om Drammen*, nr. 1, s. 26–31.
- Sorlie, Kjetil, Eli Havnen og Marit Ekne Ruud. 2010. *Levekår og flytting på Fjell i Drammen*. NIBR-rapport 2010:21.
- Take, Marianne. 2014a. *Politisk integrering. Innvandrersorganisasjoner som skoler i demokrati og byråkrati*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Take, Marianne. 2014b. Innvandrersorganisasjoner og treveis integrering. I: Mehmed Kaya og Halvor Fauske (red.). *Innvandrere på utsiden av samfunnet*. Oslo: Abstrakt forlag, s. 187–209.
- Taraku, Sylo. 2016. *Innvandringsrealisme. Politikkens muligheter i folkevandringens tid*. Oslo: Dreyer.
- Tjelmeland, Hallvard og Grete Brochmann. 2003. *I globaliseringsenes tid 1940–2000*, bd. 3 i *Kjeldstadli (red.)*. 2003.
- Tretvik, Aud Mikkelsen. 2004. *Lokal og regional historie*. Oslo: Samlaget.
- Tronstad, Kristian Rose. 2009. *Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land*. SSB. Rapport 2009/49.
- Tufts, Thomas (red.). 2003. *Medierne, minoritetene og det multikulturelle samfund. Skandinaviske perspektiver*. Göteborg: Nordicaom.
- Tvedt, Terje. 2016. *Det internasjonale gjennombrudd*. Oslo: Dreyer.
- Tysdal, Olav. 2010. Kapittel 7, «Innvanderbyen», i Gunnar Nerheim (red.). *Sandneshistorien*, bd. 2, Bergen: Fagbokforlaget.
- Tonnessen, Liv Kari B. 2011. *Norsk utdanningshistorie: En innføring med fokus på grunnskolen utvikling*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Tønseth, Siri. 2001. *En risikabel reise: fra Tyrkia til Norge: om erfaringer med og oppfatninger omkring migranttilværelsen*. Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Ulvund, Frode. 2017. *Nasjonens antiborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Valenta, Marko og Berit Berg (red.). 2012. *Asylsøkere. I velferdsstatens venterom*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vogt, Kari. 2018. Alevitter. I *Store norske leksikon*, hentet 30. januar 2020 fra <https://snl.no/alevitter>.
- Ytreberg, Espen. 2008. *Hva er medievitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ytreberg, Espen. 2015. *Medie- og kommunikasjonsteori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Westrheim, Kariane og Astrid Tolo (red.). 2014. *Kompetanse for mangfold: Om skolens utfordring i det flerkulturelle Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wikan, Unni. 1995. *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur, integrasjon*. Oslo: Gyldendal.
- Wikan, Unni. 2002. *Generous Betrayal: Politics of Culture in the new Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wikan, Unni. 2003. *For ærens skyld: Fadime til ettertanke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wikan, Unni. 2008. *In honor of Fadime. Murder and Shame*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wist, Kristin Kolbeinstveit. 2000. *Pakistanere og indere i Norge – på vei oppover?* Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Zaman, Kadafi. 1999. *Norge i svart, hvit tog brunt. En multikulturell mosaikk*. Oslo: Aschehoug.
- Ødegård, Guro, Jill Loga, Kari Steen-Johnsen og Bodil Ravneberg. 2014. *Fellesskap og forskjellighet. – integrasjon og nettverksbygging i flerkulturelle lokalsamfunn*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Østerbo, Silje. 2007. *Mer enn en kirke. En studie av forholdet mellom religion og nasjon i sjømannskirken i New York*. Masteroppgave i religionsvitenskap. Universitetet i Bergen.
- Østrem, Nils Olav. 2014. *Norsk utvandringshistorie*. Oslo: Samlaget.
- Østrem, Nils Olav. 2015. *Den store utferd: utvandring frå Skjold og Vats til Amerika 1837–1914*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Aaberg, Toril og Eiri Elvestad. 2012. *Mediesosiologi*. Oslo: Samlaget.
- Aalandslid, Vebjørn (red). 2007. *Innvandrerens demografi og levekår i 12 kommuner i Norge*. SSB. Rapport 2007/24.
- Aaserud, Mette Moen Baatvik. 1999. «Første jeg fikk var oppvaskjobb i en restaurant»: Første generasjon tyrkere i norsk arbeidsliv fra 1960-tallet til 1999. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

Kilder

Skriftlige kilder

Atekst

Byarkivet i Drammen

Drammens Tidende og Buskeruds Blad (1970–1999)

(Drammens Tidende fra 2000)

Fremtiden (fram til 2000)

Dagsavisen Fremtiden (etter 2010)

Nasjonalbiblioteket: Avdeling for aviser

Norsk folkemuseums arkiv: NFAV

Privatarkivet til Unni Helland

Privatarkivet til Susan Hill Oppegaard

Riksavis: Aftenposten, Dagbladet, VG hentet fra

databasen Atekst

Muntlige kilder – samtaler

Mohammed Aslam (pakistansk bakgrunn), fabrikkarbeider (1974–1988), 18.2.2017

Shefquet Avdimentaj, flyktning-tolk, Kosovo (kom 1988), 11.12.2015

Fred Bergersen, leder (sosialsjefen) for sosialkontoret og spesialrådgiver i Drammen kommune (heretter Drmk) (1988–1997), 23.1.2015

Shahid Iqbal Bhatti (pakistansk bakgrunn), fabrikkarbeider og bussjåfør (1977–) Fjell-beboer, bystyrerepresentant Ap og formannskap (1995–2007), 26.10.2015 og 20.6.2019

Monika Bock, nærmiljøkonsulent og leder på frivillig-sentralen på Fjell (1997–2015), 3.12.2015

Yngve Carlsson, samfunnsforsker NIBR og seniorrådgiver KS, 28.9.2012

Lise Christoffersen, ordfører i Drammen Ap (1995–2003), stortingsrepresentant, 11.5.2015

Mustafa og Rukiye Cinar, tyrkiske arbeidsinnvandrere (kom i første delen av 1970-tallet), 12.12.2016

John Dutton, utlendingsjef i Drmk (1993–95), 28.1.2015

Sadi Emeci (tyrkisk bakgrunn), bystyrerepresentant

SV og formannskap (2003–2019), kulturarbeider på Victoria kulturhus/Unionen, 30.3.2015

Robyn Enger, norsklærer på Fjell og Strømso (1981–1999), 21.7.2016

Tor Kristian Eriksen, konsulent og leder av nærmiljøavdelingen i Drmk (1985–1997), 27.1.2015

Egil Fladmark, lærer, inspektør og rektor Fjell skole (1971–2003), 8.1.2014

Ivar Flaten, prest på Fjell (2006–), 21.10.2016

Marit Foss, norsklærer på Fjell og Strømso (1982–1999), 20.9.2017

Trine Hansen, tidligere politi, sosiallærer Fjell skole (2000–), 27.1.2014

Unni Helland, lærer Fjell skole (1972–2016), 7.6.2012 og 8.1.2014

Elisabeth G. Holen, rektor for Norsk senteret og første leder for Introduksjonssenteret (1999–2006), 23.2.2015

Kari Høyer, lærer og inspektør Galterud skole (1979–91) og konsulent og kommunaldirektør i Drmk (1991–2018), 13.6.2014

Dag Knutsen-Øy, lærer og rektor Galterud skole (1984–2001), kommunikasjonsjef i Drmk, 18.11.2015

Jan Moen, lærer, inspektør og rektor Fjell skole (1974–2013), 7.6.2012 og 8.1.2014

Zahra Moini (iransk bakgrunn), leder for Norsk senter for flerkulturell verdiskaping (2006–), 27.06.2019

Odd Myklebust, tidligere journalist i Fremtiden, DT-BB og DT (1988–2015), 21.10.2016

Ragnar Næss, arbeidslivsforsker og ekspert på tyrkiske forhold, 20.9.2019

Anna Oliver, flyktningkonsulent og utlendingsjef i Drmk (1989–1999), 29.9.2015

Oddvar Omland, kontorsjef og kommunal rådmann for helse og sosial i Drmk (1969–1989), 23.1.2015

Susan Hill Oppegaard, lærer ved og leder for Norsk sentret (1980–1992), 22.9.15.12. og 17.12.2015

Snorre Opsahl, flyktningkonsulent og utlendingsjef i Drmk (1989–1994), 22.1.2015

Anne Franck Paasche, flyktningkonsulent og første leder av Utlendingsavdelingen i Drmk (1984–1995), 12.1.2015

Taulant Rama, student fra Fjell med kosovisk bakgrunn, 14.1.2017

Grete Eide Rønningen, prosjektleder for Fjell-prosjektet (1992–94), 8.9.2015

Elisabeth Futsæther Solberg, lærer på Fjell (1976–2010) og leder av Introduksjonssenteret (2010–), 29.1.2014

Nils Stablum, leder Fjellheimen Borettslag på Fjell (1986–2018), bystyrerepresentant Ap (1991–2015), 17.9. og 25.9.2015

Ravi Sunder (indisk bakgrunn), bystrye-kommunestyret medlem 2011–2023, 31.7.2019

Mustafa Ünsal (tyrkisk bakgrunn), leder Det Islamske Kultursenter (1990-tallet), bystyrerepresentant (1995–2019), 11.5.2015

Minh van Le, flyktning og tolk, Vietnam (kom 1975), 10.12.2015

Arve Vannebo, kulturarbeider på Union (2005–2010), 18.7.2019

Inger Johanne Wremer, leder for tospråklig opplæring for grunnskole (1982–88), 31.10.2017

Zaib Un Nisa, pakistansk flyktning bosatt på Fjell, 24.11.2015

Gülcan Özalp (tyrkisk bakgrunn), lærer Fjellskole og bystyrerepresentant Ap (1995–1999), 10.10 og 21.10.2015

Internettkilder

Atekst

Drammen kommune

Inkluderings- og mangfoldsdirektoratet (IMDI)

Lovdata

NRK

Norsk senter for flerkulturell verdiskaping (NSFV)

<https://nsfv.no>

Statistisk sentralbyrå (SSB)

Store norske leksikon (SNL)

UNESCO

Utlendingsdirektoratet (UDI)

Utdanningsdirektoratet (UDIR)

Opplæringsloven, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>

Stikkord

A

Adventkirka 374
afrikanere 159, 438
aksjon 462
Alvegård, Beate Mo 250, 257
Amundsen, Per-Willy 311
analfabet 61, 104, 173
Anatolia 61
Anatolia kulturforening 379
AOF 163
Arbeiderpartiet 139, 193, 241, 308, 473, 486
arbeidsforhold 64, 72, 93
arbeidsinnvandring 24, 25, 31, 49, 60, 92, 97, 131, 161, 162,
238, 270, 358, 420, 462
arbeidsledighet 77, 94, 245, 267
arbeidslinja 26, 117, 151, 157
arkiv 36
assimilering 12, 22, 146, 193, 199, 222, 229, 290, 390
asylmottak 286
asylsøkere 82, 111, 125, 152, 177, 282, 490
Atatürk, Kemal 303, 488
AUF 213
Austad 26
avmakt 138, 240, 459
Awoyemi, Lola 128, 480, 495

B

Bakke, Tormod 187
balkan-flyktninger 127, 152, 177, 218
Barannik, Demitrij 406
barnefattigdom 92, 262
barnehage 92, 104, 186, 229, 264
barneoppdragelse 225, 368, 384
barnevern 253
Belegu, Atdhe Illyrian 265
Benjaminprisen 207, 232, 452
Berntzen, Kari Jagland 396
Betzy krisesenter 304

Bhatti, Shahid Iqbal 7, 68, 83, 161, 194, 265, 369, 464, 492
Bisal, Parminder Kasur 8, 263
Blåkkfestivalen 403
Bock, Monika 8, 303, 396
boforhold 69, 72, 74, 238
Bondevik, Kjell Magne 189
borettslag 240, 253, 274, 397
bosetting 131, 285
Bosnia 127
Brastad, Olaf 77, 240, 292, 396
brobygging 34, 174, 451
Brochmann, Grete 159
Brodd Idrettslag 414
Brox, Ottar 235, 277
Brun, Aadne 106
Bråten, Beret 32, 308, 473
Buskerud innvandrerråd 434
bydelshus 242, 253, 263, 274, 396, 399
bydelspoliti 247
byplanlegging 136, 235, 264
bystyret 108, 137, 151, 191, 285, 371, 468, 495
byutvikling 136, 234, 237, 259
båtflyktninger 101, 131

C

Carlsson, Einar 462
Carlsson, Yngve 7, 28, 40, 77, 145, 237, 274, 287, 301, 399, 462
Cenar, Muhsin 433
chilenere 88, 90, 104, 122, 162, 183, 429
Christoffersen, Lise 143, 215, 309, 370, 436, 490
Cinar, Mustafa 58, 89
Cinar, Rukiye 518

D

dans 103, 204, 253, 437, 438
Danvik 26
de grå ulvene 487

deltaking 146, 222, 254, 266, 389, 405, 428, 459, 473, 484, 494, 499
 demokrati 221, 428, 464
 Den tyrkiske arbeiderforening 24, 59, 183
 Det Norske Flyktningråd 105, 165, 183
 Det tyrkiske trossamfunn 374
 diaspora 21
 diskriminering 74, 76, 80, 93, 146, 451
 Drafn 258, 404, 453
 Drammen Boligbyggelag (DBBL) 235
 Drammen Friundervisning 164
 Drammen minoritetsråd 193, 434, 468
 Drammen Mosaikk 435
 drammensidentitet 150, 197, 208
 Drammens Tidende 262, 283, 380, 421, 479, 481, 488
 dugnad 389, 405, 412, 445, 454
 Dutton, John 144, 290, 436, 465
 Duymaz, Ali 312, 468

E

ekteskap 21
 11. september 355, 360, 454
 Emeci, Sadi 61, 308, 376, 424, 443, 491
 Enger, Robyn 168, 302
 enhetsprinsippet 107
 entreprenørskap 247
 Erdogan, Recep Tayyip 489
 Eriksen, Thomas Hylland 379, 415
 Eriksen, Tor Kristian 248, 397, 427
 Erkök, Arif 377
 etappeflytting 58
 etnisitet 81, 223, 455, 484
 etnisk markør 281
 etnisk mobilisering 193, 414, 460, 469
 etterkommere 30, 94, 194, 265, 267, 275, 295, 296, 310, 425, 469, 493, 499
 EU/EØS 94, 162, 429, 511

F

fagbevegelse 64, 72, 74, 462, 468
 familiegjenforening 21, 71, 180, 238
 familieinnvandring 21, 70, 111, 181, 357, 378, 486
 familieundervisning 102, 167
 fattigdom 92, 263
 festival 362, 403, 414, 442
 Fjell 26, 74, 145, 169, 199, 233, 266, 287, 315, 368, 380, 395, 478, 494
 Fjell 2020 258
 Fjell-beboere 235, 267
 Fjell-gjengen 290

Fjellheim 122, 156, 170, 277
 Fjell kirke 361, 452, 454
 Fjell-prosjektet 244, 253, 397
 Fjell skole 154, 179, 190, 197, 243, 260, 275, 451
 Fjell Sportsklubb 420, 488
 Fjellstiftelsen 240, 244, 396
 Fladmark, Egil 190, 202
 Flaten, Ivar 361, 386, 454
 Flaten, Liv Kari 106
 flerkultur 426, 434, 443
 flerkulturalisme 198, 223, 229
 flerkulturell pedagogikk 231, 232, 276
 flerkulturell skole 202, 205
 Florida, Richard 259
 FLYBO 120
 flyktning 20
 flyktningarbeidet 123
 flyktninger 20, 82, 90, 100, 105, 111, 122, 130, 145, 147, 150, 162, 285
 flyktningpolitikk 101, 120, 142, 152
 Flyktningutvalget 110
 flytteundersøkelse 267
 FN 205
 folkeopinion 284
 folkeopplysning 435
 Forbruker- og administrasjonsdepartementet (FAD) 183
 fornsking 22, 157, 175
 forsamlingslokale 251, 368
 fotball 407, 409, 419, 422, 449
 fremmedarbeider 24, 50, 64, 100, 159, 270
 Fremtiden 64, 75
 FRISAM 395
 fritid 403
 frivillighet 393, 394, 404, 414, 444
 frivilligsentralen 395, 414
 FrP 117, 139, 155, 245, 286, 308, 382, 437
 Fyrand, Tore 410

G

G60 – ungdomskulturhuset 443
 Galterud 179, 212, 243, 261
 gartneri 24, 58, 270
 gentrifisering 269
 Gerhardsen, Rune 117, 191, 215, 378
 getto 261, 273, 288
 Gharahkhani, Bijan 313, 434
 Gharahkhani, Masud 192, 232, 309, 444, 482
 Gilani, Yousuf 240, 286, 299, 391, 411, 444, 465
 Gjestebud 434, 448
 globalisering 217, 277
 Groruddalen 288

gruppepluralisme 182, 198, 221, 460, 504
 gründere 87
 Grønland 61
 Gueye, Mar 439
 Gulskogen 79
 Gülen-bevegelsen 365
 Gynt, Peer 219, 437, 451

H

Haflan, Einar 110
 handlingsplan for integrering 135
 Handlin, Oscar 459, 485, 502
 Hansen, Tore O. 141, 259, 307, 373, 481
 Hanssen, Bjarne Håkon 311
 Hekleberg, Svein 236
 Helgerud, Torill 406
 Helgheim, Jon 191
 Helland, Unni 7, 190, 204, 220, 285, 307, 370, 437
 Helskog, Gerhard 405
 Hermansen, Benjamin 296
 hijab 225, 302, 475
 Hjul, Agnes-Marie 177
 Hoem, Edvard 391
 Hoffmann, Freddy 309
 Hokksund 296
 holdningskampanjer 461
 Holen, Elisabeth G. 153, 177
 Holmennokken 376
 Holmlia 296
 Horntvedt, Grete 191
 hovedutvalg for kultur 136, 417
 Hove, Frank 140, 475
 Hovelsen, Karl 390
 hybrididentitet 176, 193, 483, 509
 Høyer, Kari 153, 215, 258, 427
 Høyre 139, 193, 285, 471, 480, 489

I

identifikasjon 53, 487, 491, 508
 identitet 20, 31, 32, 40, 69, 203, 254, 303, 355
 identitetsbygging 190
 idrett 414, 417, 419, 430, 446, 449
 ildsjeler 188, 232, 256, 277
 imamer 378, 380
 IMDi 155, 162
 Ince, Havva 391, 484
 indere 51, 65, 86, 493
 industri 51, 76, 270, 423
 inkludering 21, 40, 195, 203, 227, 270, 402, 404, 450, 452, 498
 innvandrerbakgrunn 28

innvandrerdrev 85
 innvandrereforening 393, 428, 442, 444
 innvandrerkultur 452
 innvandrerkupp 476
 innvandrerkvinner 94, 98, 161, 170, 245, 256, 302, 310
 innvandrereorganisasjoner 150, 380
 innvandrerepresentanter 461, 474, 495, 496
 Innvandrerrådet 138, 146, 311, 434, 464, 498
 innvandrersaker 100
 innvandresekretær 102
 Innvandrersenteret 103, 170, 417
 innvandrerskepsis 479
 innvandrerrunddom 135, 276, 297, 426, 441
 innvandrervold 297
 innvandringsdebatt 29, 141, 281, 311, 365, 452
 innvandringsdiskurs 214, 282, 283, 311, 315
 innvandringskritikk 141, 284, 300
 innvandringspolitikk 97, 116, 139, 198, 475
 innvandrings skepsis 139, 380, 475
 innvandringsstoppen 50, 69, 165, 181, 501
 integrering 18, 21, 39, 131, 195, 213, 244, 272, 303, 314, 389, 403, 408, 418, 435, 466, 479
 integreringspolitikk 11, 21, 28, 96, 147, 159, 314, 448, 460, 485
 integreringstilskudd 132, 146, 256
 Interkultur 441
 interkulturell kompetanse 232
 interkulturell læring 203
 introduksjonsloven 152
 introduksjonsprogrammet 156
 Introduksjonssenteret 150, 170, 418
 irakere 356
 iranere 21, 356
 Isaksen, Tore 197, 228
 islam 220, 231, 239, 303, 356, 364
 Islamsk kultursenter 374, 387, 491
 Islamsk kultursenter (DIKS) 379
 isolasjon 69, 103, 174
 Iversen, Turid Wickstrøm 254

J

Jagland, Thorbjørn 308
 Jamaat-e ahl-e sunnat 369
 jordbruk 58
 jugoslaver 51

K

Kaldheim, Osmund 155
 Karagöz, Ali 420
 Karagöz, Senol 310
 Kaya, Ali 471

kebab 86
 kebabkveld 442
 Kiligitto, Deo 438, 504
 Kilinc, Hayri 147, 420, 465
 Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD) 179
 kjedemigrasjon 54, 62, 100, 268, 356
 Kjeldstadli, Knut 40, 451
 kjønn 176, 318
 klan 69, 368, 493
 klasesamfunnet 239
 klientifisering 108, 115
 Knudsen, Ulf Erik 308, 409
 Kolberg, Martin 308
 koloni 100, 238
 kommersialisering av kultur 443
 kommunal innvandrermelding 135, 265
 kommuneadministrasjon 108, 177, 446
 Kommunenes Sentralforbund 129
 kommunepolitikk 469
 kommunevalg 143, 472
 kompetansesenter 204
 Konnerud 85
 konserter 440
 Konya 30, 54, 61, 85, 379
 koranskoler 221, 359, 378, 390
 kosovoere 411, 498
 Kramer, Julian 24, 65
 kriminalitet 260, 293, 301, 317
 kulturarv 220
 kulturbygg 427
 kulturelt medlemskap 279, 415, 451
 kulturforståelse 435
 kulturkveld 174
 kulturmøter 175, 290, 459
 kulturpluralisme 159, 182, 209
 kulturrelativisme 160
 kultursenter 379
 kurdere 224, 365, 490
 kvalifiseringsarbeid 148
 kvinnebevegelsen 176
 kvinnekriminering 176, 222, 302
 kvinnegrupper 245

L

Landfalloya kapell 375, 376
 landsbygdkonservatisme 310
 Larsen, Arnstein 228
 leirskole 225
 lenkende kapital 34, 449
 leserinnlegg 300
 levekår 26, 261, 314

Lie, Børre Ivar 294
 likebehandling 107
 likestilling 302, 358, 469
 Listhaug, Sylvi 385
 lokalpresse 301
 lokalsamfunn 101, 120, 198, 220, 243, 278, 287, 316, 363,
 388, 395, 450, 485
 Lovoll, Odd 177
 Lük, Hatice 312
 læreplaner 201, 217, 223
 lærere 167, 188, 194, 215, 382

M

makt 467
 Makt- og demokratiutredningen 461
 Mandela, Nelson 440
 mangfold 10, 21, 195, 314, 356, 387, 430, 443
 mannsrolla 423
 marginalisering 214, 236, 240, 272, 445
 Marienlyst 420
 Masala kulturverksted 400, 414
 mat 445
 Matendo 431
 medborgerskap 12, 40, 153, 196, 270, 451, 479, 498
 menneskerettigheter 225
 Mette-Marit, kronprinsesse 408
 Micaelsen, Torgeir 192, 309
 migrasjonspedagogikk 177
 minoritetspolitikk 182
 minoritetspråklige elever 177, 192
 mobilitet 268
 modernitet 174
 Moen, Jan 7, 190, 361, 380
 Moe, Tone Ulltveit 441
 Moini, Zahra 8, 86
 morsmål 159, 178, 181, 208
 morsmålsopplæring 104, 141, 181
 morsmålsundervisning 167, 182, 231, 275
 moské 220, 368, 376
 moskébygging 368, 371, 453
 mottakskapasitet 112
 muslimer 128, 173, 222, 261, 303, 363, 365, 374, 381, 453, 468
 Myklebust, Odd 8, 197, 238, 262, 284, 307, 423

N

Nabi, Ghulam 380
 nasjonaliteter 205
 NAV 263
 Necef, Mehmet Ümit 211
 nedbemanning 77

nettverk 33, 59, 71, 241, 273, 389, 412, 449
Nevsehir 54
NIBR 28, 237
Nisa, Zaib Un 94
nominasjonsprosess 461, 472
non-fighting generation 426
Nore, Aslak 405
norskamerikanere 177, 232, 385
norsklerere 108, 169, 181, 277, 451
norskopplæring 102, 151, 158, 275, 450
Norsksenteret 112, 166
Norsk uke 220
NRK 284
Nygård, Sala 102, 170, 303, 417, 446
næringsliv 306
nærmiljø 236
nærmiljøavdeling 124, 250, 418
Næss, Ragnar 24, 53, 73, 89, 163

O

offentlig tjenesteyting 264
Oliver, Anna 126, 144, 256, 467
Olsvik, Ole 185
omdømme 260, 281, 427, 452
Omland, Odvar 109, 120
Oppegaard, Susan Hill 8, 109, 168
oppvekstmiljø 199
Opsahl, Snorre 124, 467
Oslo 17
Özalp, Gülcan 7, 78, 214, 304, 471

P

pakistanere 24, 25, 65, 86, 98, 237, 369
Pamuk, Ohran 422
papir- og celluloseindustrien 58
parallelsamfunn 357
partiorganisasjon 478
partipolitikk 485
personstemmer 497
pionerinnvandrerne 69, 272, 463
polaker 18, 51, 162, 429
politikkfelt 96
politisk kultur 138, 466, 467, 484
politisk medborgerskap 479
politisk medlemskap 457
prekariat 92, 502
pressen 97, 110, 252, 262
profesjon 113, 126
protest 193, 305
Punjab 71

punktvirkning 235
Paasche, Anne Frank 124

R

radikalisering 382, 387
Raja, Abid 384
Ramberg, Dag 406
rasisme 146, 296, 379, 422, 451
rekrutteringsagent 54
religionsdialog 362
religionsfrihet 356
religionspolitikk 359
religionsutøvelse 366
religiøsitet 35, 296, 358, 385, 386
repatriering 122
returmigranter 63
ritualer 434
Rockne, Knut 390
Rønningen, Grete Eide 254

S

Sacred Music Festival 362
Safak, Mehmet 212
samarbeidsutvalget (SAU) 257
samfunnslære 161
samfunnsmedlemskap 39, 94, 121, 156, 267, 451, 498
samfunnsmessighet 39, 506
sammlarere 34, 54, 89, 274, 432
Sammlar-foreningen 158, 430, 447
Sandrup, Therese 29, 200, 312
segregering 22, 93, 237, 274, 356
seksualitet 293
sekularisering 358
Senterpartiet 143
sikh 111, 484
Silva-Harper, Ana Maria 193, 307, 434, 468
Sivas 54
sivilsamfunnet 146, 254, 389, 414, 448
sjøleie 503
Skup-rapport 479, 488
slektskap 54, 69, 219, 267, 273
Somalia 95, 152
sosial kapital 33, 412, 428
sosialkontoret 97, 119
sosial mobilitet 28, 82, 238
sosialpedagogikk 173
sosialt medlemskap 119, 195, 270, 531
SOS Rasisme 471
språkkurs 64, 100, 162
språklige klasser 204

språkopplæring 137, 159, 161, 195, 270
 språkpolitikk 160, 195
 språkstrid 215
 språkundervisning 166, 168, 192
 Stablum, Nils 233, 256, 288, 303, 373, 397, 478, 495
 statstilskudd 118, 125, 127, 149, 166, 167, 180, 277, 395, 396
 stemmerett 478
 Stenersen, Edvard 58, 238, 462
 stigmatisering 214, 288, 295, 316, 415, 452
 Stopp Innvandringen 139, 143, 245, 475
 Storhaug, Hege 374
 stortingsmeldinger 147, 158, 182
 Strømsø 75, 179, 187, 237, 269, 317, 470
 støtteundervisning 179, 186
 subkultur 135, 295, 364, 425
 Sunder, Ravi 8, 484, 493
 sunni 365
 SV 142, 154, 476, 480, 491, 495
 Svendsen, Magne 185, 199
 svømmeopplæring 222
 süleymanci 365, 379, 385
 syria-krigere 382
 sysselsetting 26, 52, 89, 245, 250, 260, 452
 særbehandling 97, 109
 særomsorg 107, 116

T

Taraku, Sylo 268, 385
 territorielt stigma 274, 288
 Therese-saken 291
 tilrettelagt undervisning 178, 185
 tilskudd 465
 tolketjenester 82, 162
 transnasjonalitet 19, 30, 157, 219, 459, 484, 497
 trosfellesskap 357
 trossamfunn 310, 359, 364, 381
 trygd 88
 Tvedt, Terje 160
 Tyr 419, 448
 Tyrkerbyen 7, 51
 tyrkere 30, 51, 53, 69, 79, 88, 91, 100, 101, 102, 158, 170, 173,
 183, 194, 208, 214, 231, 237, 246, 273, 293, 294, 296, 303,
 310, 312, 365, 374, 379, 419, 420, 422, 425, 432, 463,
 473, 484, 486, 497
 tyrkisk 185, 227, 448
 Tyskland 50, 219

U

UDI 125, 142, 153, 286
 ufaglært 61, 68, 81, 275

uføre 72, 88
 undervisningslokaler 167
 UNESCO 218
 ungdomsmiljø 246
 ungdomsopprør 358
 ungdomsproblemer 200
 Union Scene 427
 Usak 54
 utenforskap 176
 utlendingsavdelingen 122, 140, 144, 251
 utvandring 30, 53, 54, 270

V

valg 472, 478
 valgliste 472, 479, 499
 valgloven 485
 Vannebo, Arve 427
 velferd 18, 98, 244, 270, 531
 velferdsaktører 276
 velferdssamfunnet 114, 234, 270, 392
 velferdsstaten 18, 34, 43, 97, 98, 115, 135, 156, 234, 271,
 390, 450
 Venstre 142
 verdikonflikt 506
 vietnamesere 21, 101, 118, 162, 206, 219, 368
 voksenopplæring 168

W

Wikan, Unni 378
 Willoch, Kåre 236
 world music 442
 Wremer, Inger Johanne 187

Y

Ünsal, Mustafa 32, 194, 212, 285, 467

Z

Zaman, Kadafi 144, 213, 285, 449, 471

Æ

ære 293, 423
 æresdrap 294

Ø

Ødegård, Guro 34, 389, 412, 449
 Østerhus, Johan 362

Copyright © 2020 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

1. utgave / 1. opplag 2020

ISBN: 978-82-450-3297-0

Grafisk produksjon: John Grieg, Bergen
Grafisk design: Modest [Rune Døli]
Papir: 80 g Munken Print Cream 15, 100 g G-print
Typografi: GT Super
Omslagsfoto: Samlar-foreningen

Bildekilder:

321–327 Samlar-foreningen
328, 334–347, 350–352 Karolina Nikielska-Sekula
329 (begge) TUNART / iStock
333 Henrik Laurvik / NTB
330–332 Mustafa og Rukiye Cinar
348–349 Erling Sørli

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond.
Boken er gitt ut med støtte fra Universitetet i Sørøst-Norge USN og Drammen kommune.

Spørsmål om denne boken kan rettes til:

Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.